Volum coordonat de
Adrian Neculau

POLIROM

VIAȚA COTIDIANĂ ÎN COMUNISM

Psihologie aplicată

Colecţia *Psihologie aplicată* este coordonată de Adrian Neculau

www.polirom.ro

© 2004 by Editura Polirom

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4, P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37, P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

NECULAU, ADRIAN
Viaţa cotidiană în comunism / Adrian Neculau (coord.) – Iaşi: Polirom, 2004
368 p.; 24 cm – (Psihologie aplicată)
Bibliogr.
ISBN: 973-681-766-0
I. Neculau, Adrian (coord.)
316.47"1917/..."

Printed in ROMANIA

Scanned with OKEN Scanner

Volum coordonat de

Adrian Neculau

Viața cotidiană în comunism

POLIROM
2004

Scanned with OKEN Scanner

Prezentarea autorilor

Adrian Neculau este profesor doctor la Facultatea de Psihologie şi Ştiinţe ale Educaţiei, coordonatorul Laboratorului „Psihologia câmpului social" de la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi şi preşedinte al Asociaţiei Române pentru Cercetare şi Intervenţie în Psihologia Socială (ARCIPS). Este membru fondator al Observatoire Européen des Représentations Sociales, membru al European Association of Experimental Social Psychology şi al Association pour la Diffusion de la Recherche Internationale en Psychologie Sociale (ADRIPS). Este membru în consiliul ştiinţific al revistelor *Psychologie & Société* (Franţa) şi *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale* (Belgia). Este membru în echipa internaţională de cercetare „Puterea şi reprezentarea ei socială", organizată de Maison des Sciences de l'Homme (Paris). A publicat numeroase studii şi articole în reviste de specialitate sau în volume colective, din ţară şi din străinătate. Este autorul şi coordonatorul mai multor volume de psihologie socială, dintre care menţionăm doar ultimele apariţii: *Analiza şi intervenţia în grupuri şi organizaţii* (2000); *Dinamica grupurilor. Texte de bază* (2001); *Violenţa. Aspecte psihosociale* (2003); *Manual de psihologie socială* (ediţia a II-a, 2004).

Alexandru-Florin Platon este profesor doctor la Facultatea de Istorie a Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi. Premiul „Alexandru Xenopol" al Academiei Române (1999). Distins cu titlul *Chevalier de l'Ordre des Palmes Académiques* al Republicii Franceze (2002). Stagii de cercetare la universităţile din Freiburg-im-Breisgau (1989, 2000), Konstanz (1997), Nottingham (1994), Central European University, Budapesta (1998-1999), Angers (1997-2004) şi Dijon (2004). Fulbright Visiting Scholar la Universitatea din Illinois, SUA (1990-1991). *Visiting professor* la Universitatea din Angers (1998). Cercetări de istorie socială a României (secolele XVIII-XIX), antropologie istorică şi istoria Evului Mediu european. Autor a numeroase lucrări, dintre care amintim: *Geneza burgheziei în Principatele Române. Preliminariile unei istorii* (1997); *Societate şi mentalităţi în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică* (2000); *Noi perspective asupra istoriei sociale în România şi Franţa* (2003) (în colaborare).

Andrei Cosmovici este profesor de psihologie la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi. A publicat numeroase lucrări, studii şi articole de specialitate, dintre care amintim: *Importanţa inteligenţei generale* (1967); *Psihologia diferenţială teoretică* (1974); *Adolescentul şi timpul său liber* (1985); *Psihologia generală* (1996). Este coordonator şi principal autor al lucrărilor: *Metode de cunoaştere a personalităţii* (1972); *Psihologia şcolară* (1998).

Radu Clit este psiholog clinician, doctor în psihanaliză. Dintre lucrările publicate, amintim: „La psychothérapie institutionnelle et son cadre transsubjectif", *Bulletin de psychologie*, 56 (6) (2003); „Un avatar de la toute-puissance: la position totalitaire", *Cliniques méditerranéennes* (2004); „Inceste et famille «totalitaire»", *Revue internationale de psychosociologie* (2004); *Cadru totalitar şi funcţionare narcisică* (2004).

Aurora Liiceanu este cercetător la Institutul de Filosofie şi Psihologie al Academiei Române. A fost *visiting professor* la UQAM (Canada) şi EHESS (Franţa). Expert naţional la Consiliul Europei în problema violenţei. Membru fondator al *Journal of Loss and Trauma* şi al Societăţii Academice Române (SAR). A publicat 5 cărţi şi peste 120 de articole, în ţară şi în străinătate (în domeniul

Scanned with OKEN Scanner

relaţiilor interpersonale, violenţei, psihologiei grupului), dintre care amintim: *Nici alb, nici negru – radiografia unui sat românesc: 1948-1998* (2000); *Rănile memoriei. Nucşoara şi rezistenţa din munţi* (2003).

Gilles Ferréol este profesor de ştiinţe sociale şi de sociologie la Universitatea din Poitiers, unde asigură conducerea LARESCO-ICOTEM (laborator de cercetări specializat în sociologie şi cunoaştere), şi la Şcoala Militară din Saint-Cyr – Coëtquidan. Este coordonator de colecţie la editurile Bréal, Armand Colin şi Intercommunications. Predă la diverse instituţii din ţară şi din străinătate (Canada, Belgia, România, Italia ş.a.) şi a publicat şi coordonat numeroase lucrări (unele traduse în japoneză, bulgară, rusă sau portugheză), dintre care semnalăm: *Histoire de la pensée sociologique* (1994); *Vocabulaire de la sociologie* (1995); *Metode şi tehnici de exprimare scrisă şi orală* (în colaborare cu Noël Flageol) (1998); *Intégration, lien social et citoyenneté* (1998); *Dicţionar de sociologie* (1998); *Identitatea, cetăţenia şi legăturile sociale* (1999); *Dicţionarul Uniunii Europene* (2001); *Violenţa. Aspecte psihosociale* (2003).

Tatiana Slama-Cazacu este profesor doctor docent, licenţiat în filologie modernă şi filosofie, doctor în psihologie, doctor docent în ştiinţe. A publicat peste 470 de articole ştiinţifice şi 47 de cărţi, traduse în mai multe limbi. A editat *International Journal of Psycholinguistics*. *Honorary President* al Societăţii Internaţionale de Psiholingvistică Aplicată. Preşedinte al GRLA (Asociaţia română de lingvistică aplicată). De acelaşi autor: *Limbaj şi context* (1959); *Dialogul la copii* (1961 – Premiul Academiei); *Psiholingvistica, o ştiinţă a comunicării* (1999); *Stratageme comunicaţionale şi manipularea* (2000); *Meşterii. Romanteatre* (2001); *8 patimi. Nuvele „de sertar"* (2002).

Septimiu Chelcea este profesor doctor la Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea Bucureşti, unde predă cursurile de Psihologie socială, Opinie publică, Metodologia cercetării sociologice. În 2004 a primit Premiul „Opera omnia" pentru întreaga activitate de cercetare ştiinţifică. A publicat numeroase volume de studii, dintre care cele mai recente sunt: *Opinia publică. Gândesc masele despre ce şi cum vor elitele ?* (2002); *Cum să redactăm o lucrare de licenţă, o teză de doctorat, un articol ştiinţific* (2003); *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative şi calitative* (2004).

Germina Nagâţ a obţinut titlul de doctor în filosofie al Universităţii din Bucureşti în 1999, cu o teză de estetică analitică. A absolvit cursuri de specialitate la Cambridge University (Marea Britanie) şi Central European University din Budapesta. Între 1991 şi 2000 a fost cercetător la Institutul de Filosofie al Academiei Române, timp în care a publicat numeroase studii în reviste de specialitate din ţară şi din străinătate. A ţinut cursuri şi seminarii la Facultatea de Filosofie a Universităţii Bucureşti şi la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu". Din februarie 2001 conduce Direcţia Investigaţii din cadrul Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii.

Liviu Antonesei este doctor în ştiinţele educaţiei, conferenţiar la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi, scriitor, jurnalist, realizator de televiziune. Membru al ASPRO şi al PEN Clubului Român. Preşedinte al Fundaţiei Culturale „Timpul". Este autor a şapte volume de ştiinţele educaţiei, istoria, sociologia şi filosofia culturii şi a altor şapte de literatură (poezie, proză, eseu). Ultimele apariţii editoriale: *O introducere în pedagogie* (2002); *Check Point Charlie. Şapte povestiri fără a mai socoti şi prefaţa* (2003); *Literatura, ce poveste ! Un diptic şi câteva linkuri în reţeaua literaturii* (2004).

Laurenţiu Şoitu este profesor doctor la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi, Facultatea de Psihologie şi Ştiinţe ale Educaţiei, Catedra de Pedagogie. Coordonator al unor proiecte europene în derulare: Masterat European Managementul educaţiei adulţilor, European Summer Academy,

Scanned with OKEN Scanner

Teaching Adult Educators in Continuing and Higher Education (TEACH). Director al Centrului Regional de Educaţie a Adulţilor. A publicat mai multe lucrări, dintre care amintim: *Pedagogia comunicării* (2001), *Retorică audio-vizuală* (1982), *Comunicare educaţională* (2001), *Agresivitatea în şcoală* (2001), *Philosophy of Communication* (2002).

Liviu Chelcea a absolvit Facultatea de Sociologie, Universitatea Bucureşti; masterat în istorie la Central European University, doctor în antropologie culturală la University of Michigan. A studiat naţionalizarea şi restituirea caselor în Bucureşti, din punctul de vedere al rudeniei şi relaţiilor de proprietate. De asemenea, a studiat şi creşterea economiei informale după 1989. Coautor al lucrării *România profundă în comunism* (2000).

Puiu Lăţea a absolvit Facultatea de Sociologie, Universitatea Bucureşti; masterat în istorie la Central European University, doctorand în antropologie culturală la University of Michigan. Coautor al lucrării *România profundă în comunism* (2000), precum şi al unor studii despre proprietate, vrăjitorie şi relaţiile de schimb în Oltenia.

Dan Lungu este conferenţiar doctor la Catedra de Sociologie şi Asistenţă Socială a Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi, unde predă cursurile Metode calitative în sociologie, Tehnici de culegere a datelor şi Sociologia artei şi literaturii. A beneficiat de numeroase burse: TEMPUS (Lille, Perugia, Birmingham), SOCRATES (Lille), FSD (Krk), KULTURKONTAKT (Viena), COPYRO. Este membru al Asociaţiei Sociologilor din România (ASR), al Asociaţiei Sociologilor de Limbă Franceză (L'AISLF), al Clubului 8, al Asociaţiei Scriitorilor Profesionişti din România (ASPRO) şi al Uniunii Scriitorilor din România (USR). În domeniul ştiinţific, a publicat: *Povestirile vieţii. Teorie şi documente* (2003) şi *Construcţia identităţii într-o societate totalitară. O cercetare sociologică asupra scriitorilor* (2003).

Paul Cernat este critic literar, asistent universitar doctorand la Catedra de Literatură Română a Facultăţii de Litere, Universitatea Bucureşti. A publicat, împreună cu Ion Manolescu, Angelo Mitchievici şi Ioan Stanomir, volumele *În căutarea comunismului pierdut* (2001) şi *O lume dispărută. Patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici* (2004).

Ruxandra Cesereanu este conferenţiar la Catedra de Jurnalism a Facultăţii de Ştiinţe Politice din Cluj-Napoca şi director de program în cadrul *Phantasma*, Centrul de Cercetare a Imaginarului de la Cluj-Napoca. A beneficiat de mai multe burse şi stagii de cercetare în domeniul universului concentraţionar: Praga (Central European University) – 1992; Fundaţia Soros pentru o Societate Deschisă – 1995; Barcelona – 1998; New York (Fulbright) – 1999; Paris – 2000; Lyon – 2004. Dintre lucrările publicate, amintim: *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conştiinţa românească* (1998), *Panopticum. Tortura politică în secolul XX* (2001), *Imaginarul violent al românilor* (2003).

Lavinia Betea este absolventă a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie. Specializare postuniversitară în jurnalistică. Apariţii editoriale: *Sfârşitul libertăţii* (1993); *Maurer şi lumea de ieri: mărturii despre stalinizarea României* (1995); *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu* (1997); *13 ani în anticamera lui Dej* (2000); *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea* (2001); *Lucreţiu Pătrăşcanu – moartea unui lider comunist* (2001).

Dana Bichescu este absolventă a Facultăţii de Psihologie şi Ştiinţe ale Educaţiei, Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi, şi a modulului de masterat „Analiză şi intervenţie în grupuri şi organizaţii" din cadrul aceleiaşi facultăţi, doctorand al Universităţii Konstanz, Germania. Dintre lucrările publicate, amintim „Evenimentele traumatizante intenţionale şi efectele acestora asupra personalităţii", în G. Ferréol şi A. Neculau (coord.), *Violenţa. Aspecte psihosociale* (2003).

Scanned with OKEN Scanner

George Florian Macarie a absolvit în 2002 Facultatea de Psihologie la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi; a participat la cursuri şi stagii de pregătire în ţară şi în străinătate în domeniul psihopedagogiei. În prezent este prep. drd. la Universitatea Bacău şi colaborează cu diverse organizaţii în domeniul serviciilor psihosociale. Dintre lucrările publicate, amintim: „După zece ani..." (în *Buletinul centrului de analiză în grupuri şi organizaţii*, 2002); „Modalităţi de intervenţie în cazul elevului deviant" (în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, nr. 6, 2004); *Traficul de fiinţe umane – vulnerabilitate şi prevenire* (2004).

Dan Goglează este doctor în psihologie şi psihoterapeut în praxisul propriu în Germania. Absolvent al Facultăţii de Istorie-Filosofie (Secţia Psihologie-Sociologie) a Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi. A profesat ca psiholog clinician la Focşani, iar din 1986 trăieşte în Leverkusen. Este membru al Asociaţiei Psihologilor Germani (BDP), al Asociaţiei şi Camerei Psihoterapeuţilor (VPP şi BVVP), al Societăţii de Hipnoză (DHG), supervizor şi psihoterapeut autorizat de Asociaţia Casei Medicilor Germani. Dintre lucrările publicate, amintim *Psihoterapia ca practică a schimbării* (2002).

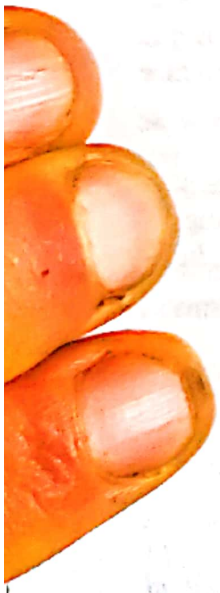

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

Cum s-a construit o nouă identitate socială – o introducere (Adrian Neculau) 11

O NOUĂ SOCIETATE, UN NOU CONTEXT

Între descriere şi analiză. Repere ale unei istorii sociale a vieţii cotidiene în comunism (Alexandru-Florin Platon) 25

Manipularea contextului şi controlul reprezentărilor sociale (Adrian Neculau) 35

Viaţa universitară în comunism. O perspectivă psihosociologică (Andrei Cosmovici) 47

Frica de zi cu zi (Radu Clit) 59

Cotidianul comunist (Aurora Liiceanu) 71

Memorie şi uitare a comunismului la intelectualii francezi. Interpretări contemporane (Gilles Ferréol) 78

PRACTICI COTIDIENE

Context social şi practici cotidiene – o rememorare (Adrian Neculau) 87

Instituţia colocatarilor (Tatiana Slama-Cazacu) 110

Oficializarea reprezentării private a propriei vieţi. Studiu de caz: dosarul de cadre al unui profesor universitar, 1950-1965 (Septimiu Chelcea) 118

Informatorul de lângă noi (Germina Nagâţ) 132

Cenzura noastră cea de toate zilele (Liviu Antonesei) 138

Indiferenţa nu este obligatorie ori Sluţirea măsurii (Laurenţiu Şoitu) 145

Cultura penuriei: bunuri, strategii şi practici de consum în România anilor '80 (Liviu Chelcea, Puiu Lăţea) 152

Avatarurile cozii în socialismul de tip sovietic (Dan Lungu) 175

Cozi şi oameni de rând în anii '80 (Paul Cernat) 191

EVENIMENTE MARCANTE

La violence institutionnelle. Une expérience roumaine dans les années du totalitarisme stalinien: «la rééducation» (Adrian Neculau) 203

„Mici defecţiuni": 1977, 1987 (Ruxandra Cesereanu) 226

Scanned with OKEN Scanner

Interzicerea avorturilor (1966-1989) ca fapt de memorie socială (Lavinia Betea) 244
Afacerea „Meditaţia Transcendentală" – o răfuială cu psihologia şi psihologii (Adrian Neculau) 264

NIŞA EXCLUŞILOR

Aspecte ale vieţii cotidiene şi strategii de adaptare după eliberarea din detenţia politică până în 1989 (Dana Bichescu) 289
Memoria represiunii politice din perioada comunistă (George Florian Macarie) 306
Istoria unei vieţi – interviu cu domnul dr. Nicu Ioniţă, realizat de Adrian Neculau 321
Prelucrarea trecutului comunist. O răfuială analitică cu moştenirile de mentalitate (Dan Goglează în dialog cu Liviu Antonesei) 344

Scanned with OKEN Scanner

Cum s-a construit o nouă identitate socială – o introducere

Adrian Neculau

După ce situaţia de după război a condus, în condiţiile ştiute, la venirea la putere a unui nou regim, proaspeţii instalaţi au constatat că nu li se recunoaşte legitimitatea, că nu se pot revendica dintr-o tradiţie şi dintr-o identitate „obiective"; că ruptura cu vechea identitate, pe care o decretaseră fără ezitare, în numele schimbării vechii alcătuiri şi al unui nou proiect social, a generat un vid ce nu putea fi umplut uşor. Trebuia construit un nou mod de organizare şi interacţiune, trebuiau identificate sau inventate noi sisteme de referinţe, dar mai ales trebuiau convinşi actorii sociali să utilizeze în practica socială aceste noi repere. Ce era de făcut? O construcţie identitară nu este o operaţie simplă. Ea cere timp şi competenţă, doctrinară şi interacţională. E nevoie de un grup care să şi-o însuşească şi apoi s-o disemineze, până pătrunde către fiecare individ.

O identitate se construieşte prin raportare la un context, la un sistem de credinţe şi de ideologii, ea ţâşneşte dintr-un anumit tip de societate, o exprimă. Poate mai importante decât structurile sunt legăturile sociale, sistemul de raporturi şi ierarhii sociale, modul de raportare la ceilalţi.

Orice individ (sau colectivitate) are sentimentul identităţii cu care s-a născut sau care i-a fost conferită prin apartenenţă şi face întreaga viaţă eforturi să-şi apropie această identitate de pornire, să se realizeze raportându-se la sistemul de repere în care s-a trezit. El se construieşte prin raportare la ceilalţi, la mediul său, la standardele care-l situează. Aderă la valori şi la purtătorii de valori sau se separă, pentru a-şi proteja achiziţiile, îşi prezintă oferta (Erving Goffman crede că această „prezentare de sine" ia turnura unei piese de teatru) şi aşteaptă recunoaştere, evoluează, cunoaşte transformări, crize, până îşi definitivează construcţia care-i conferă unicitate, dar şi sensul apartenenţei. Până când reuşeşte să aibă sentimentul identităţii. Când însă mediul cunoaşte o ruptură gravă, actorii sociali nu mai au repere la care să se raporteze, trăiesc acut tensiunea momentului şi intră în derută, nu-şi găsesc echilibrul.

Două concepte îşi dau mâna pentru a oferi o explicaţie modului în care se schimbă şi se înrădăcinează o nouă manieră de a gândi lumea şi de a construi un nou context social: *identitate* şi *reprezentare socială*. Sunt concepte utilizate în limbajul comun, dar deopotrivă şi de către psihosociologi şi sociologi, de psihanalişti, de politologi, de specialiştii în comunicare, analişti sociali sau jurnalişti.

Psihologii înţeleg prin *identitate* unitatea persoanei, sentimentul continuităţii temporale, coerenţa internă a individului, articularea sinelui cu lumea. Dimpotrivă, sociologii consideră că identitatea este un produs social, rezultat al asimilării valorilor oferite de comunitate, rezultând solidarizarea cu idealurile grupului de apartenenţă, care-l impregnează pe individ, presându-l să se alinieze. Psihosociologii au o perspectivă ceva mai nuanţată: identitatea

Scanned with OKEN Scanner

nu este nici numai personală, nici numai socială – ea regrupează subiectivitatea cu obiectivitatea, individualul cu socialul. Ca subiect social, angajat într-o luptă identitară, individul se construieşte prin observarea mediului său şi prin compararea cu ceilalţi, prin confruntarea judecăţilor sale cu ale altora, prin categorisire socială. *Identitatea pare să fie un produs psihosocial.* Un sociolog francez, Vincent de Gaulejac, considera că această noţiune este eminamente psihosocială pentru că individul, deşi are caracteristici unice, particulare, specifice, care-l singularizează, îşi extrage substanţa din afară, de la societate, ce-i conferă atribute sociale şi juridice care-i asigură un loc în ordinea socială: muncă, statut socioprofesional, salariu, locuinţă, loc în diferite organizaţii sau instituţii, toate aceste atribute precizându-i poziţia şi situându-l în raport cu alţii. Identitatea se defineşte deci prin apartenenţa individului la diferite grupuri, organizaţii şi comunităţi. Acestea îi asigură persoanei un loc în structura socială existentă, în raport cu diferite coduri şi norme de clasament care fondează ordinea simbolică. Identitatea se afirmă ca o instanţă de referinţă între imaginar şi real, între timpul cronologic al istoriei şi cel trăit, între personal şi social. În plus, identitatea profesională produce un sentiment de apartenenţă la colectiv, la contextul apropiat.

Aşadar, subiecul social nu poate fi un produs izolat, coerenţa identitară nu înseamnă invarianţă, unitatea şi stabilitatea sinelui nu reprezintă un nod rigid, frizând patologicul, dar nici încorporarea fără reflecţie proprie şi evaluare personală a presiunilor externe. Construirea şi evoluţia identităţii personale şi sociale, profesionale sau comunitare, politice şi ideologice presupune o evoluţie caracterizată prin continuitate şi discontinuitate, o acţiune continuă de (auto)transformare, traversarea unor experienţe de viaţă, interacţiune cu contextul (politic, social, ideologic, cultural), implantarea într-un teritoriu dat; o dinamică personală de articulare la un context, o muncă de construire a unui spaţiu simbolic; o intersectare a socialului (reprezentat de instituţii, colectivităţi, grupuri) cu individualul, reunind reprezentarea de sine şi de altul într-o concepţie coerentă asupra existenţei. În măsura în care construirea identităţii se realizează prin transmisie culturală, ancorare ideologică şi practici sociale, prin asumarea unor roluri sociale şi profesionale, identitatea subiectului social devine un produs al interacţiunii eu-context, o sinteză social-cognitivă între eul propriu şi multitudinea de euri cu care subiectul intră în contact.

Când spunem că identitatea socială se construieşte prin interacţiune cu alţii, nu am lămurit încă etapele acestei construcţii, filierele de influenţare care se suprapun, începând cu grupul de apartenenţă, real sau simbolic, expunerea la influenţe diverse, grupul primar (familia, prietenii), grupurile profesionale şi instituţiile statului. Modalităţile prin care se construieşte identitatea socială sunt numeroase. Cum am spus deja, începe cu grupul care joacă rol de catalizator, provoacă socializarea primară şi identificarea cu un anumit tip de valori. Este primul pas spre asimilarea culturii şi credinţelor pe care grupul (grupurile) şi comunitatea mai largă le împărtăşesc. Afirmându-şi apartenenţa la aceste valori, individul îşi organizează propria coerenţă, se distanţează de alţii, din exterior, îşi delimitează un teritoriu simbolic şi-şi construieşte propriul univers. Pentru a încuraja, accelera, consolida această identificare, grupurile recurg la simboluri şi evocări mitice, ritualuri şi ceremonii, inventează şi pun în funcţiune diferite norme proprii, cu scopul de a obţine efecte de diferenţiere şi inscripţia într-o linie şi o cultură comună (Ruano-Borbalan, 1998). Urmează apoi etapa identificării instituţionale, civică şi politică, religioasă.

Modalitatea practică cea mai eficientă prin care societatea îl ancorează pe individ constă în integrarea sa instituţională, prin activităţi desfăşurate în interiorul unor instituţii şi organizaţii profesionale, politice, sociale. O dată ce o structură instituţională este constituită, ea îşi consolidează scheletul şi articulaţiile, face tot ce poate pentru idealul de durabilitate şi continuitate, direcţionând în acest sens atitudinile şi comportamentele

Scanned with OKEN Scanner

actorilor organizaţionali, recurgând chiar la constrângeri. Dorinţa de stabilitate, convertită într-un elan inerţial, le solicită participanţilor orientarea spre efortul de recunoaştere şi menţinere. Richard Scott (2004), un specialist în studiul instituţiilor şi organizaţiilor, crede că problema durabilităţii şi menţinerii este cheia mobilizării subiecţilor instituţionali. Organizaţia îşi creează un suport teoretic cultural-cognitiv inspirat din ideologia dominantă şi manipulează apoi variabile ca includerea, dobândirea identităţii, integrarea (un cuvânt mult iubit şi utilizat până nu demult). Există, la fiecare individ, o nevoie de recunoaştere instituţională, de integrare într-un ritm colectiv şi într-un model organizaţional. La rândul ei, instituţia încurajează acest efort de reproducere a inerţiei, monitorizează comportamentele în vederea întăririi sale. Se utilizează tot felul de mecanisme în vederea articulării unor forţe ce susţin durabilitatea: forţa cultural-cognitivă, cea normativă şi cea reglatoare. Cuvintele şi gesturile devin obişnuinţe, iar acţiunile şi deciziile fiecărui individ vor reproduce modelul colectiv, vor intra în rezonanţă cu stilul instituţional securizant.

Berger şi Luckmann (1999) consideră că oamenii au tendinţa să-şi ancoreze acţiunile într-un sistem instituţional cunoscut, familiar. Dacă scopul instituţionalizării este prelungirea, punerea în act a valorilor sociale promovate de o societate, atunci de aici decurge şi nevoia de antrenare a actorilor sociali pentru consolidarea acestora. Cu cât mai larg este câmpul instituţional în raport cu cel noninstituţional, cu atât controlul structural asupra actorilor este mai relevant. Ei constată că toate problemele sunt comune, că toate soluţiile la aceste probleme sunt social obiectivate şi că toate acţiunile trebuie să se desfăşoare în cadrul instituţional dat. Ei vor învăţa şi apoi actualiza, de câte ori este nevoie, scheme sociocognitive adecvate, adică se vor acomoda cu modelele normative prescrise de instituţie şi cu situaţiile tipice întâlnite aici, se vor familiariza cu sistemul de control în care s-au format. Obişnuinţa şi instituţionalizarea sunt două funcţii care orientează acţiunea. Iar modul de îndeplinire a acţiunii se realizează prin controlul social, care acţionează ca sistem normativ instituit de gestionarii puterii.

Când spunem că un segment de activitate umană este instituţionalizat, ne referim la faptul că el e ordonat, organizat de către un sistem de control social. Important de subliniat este faptul că un proces de instituţionalizare socială, născut într-o situaţie socială anume, se prelungeşte în timp, exerciţiile repetate îl consolidează, iar această temporalitate are o influenţă majoră în ancorarea instituţională (Costalat-Founeau, 1997). Cu alte cuvinte, obişnuit să se mişte într-un anumit context, după anumite reguli, utilizând un anumit limbaj, însuşindu-şi sistemul normativ al organizaţiei sau organizaţiilor pe care o/le frecventează, actorul social se deprinde să reacţioneze într-un anumit registru, judecând situaţiile şi oamenii după modelul în care s-a obişnuit să judece şi să acţioneze. Socializarea sa şi întregul proces de învăţare socială pe care îl parcurge ulterior poartă amprenta realităţii normative cu care s-a obişnuit; prin raţionalizare, aceasta devine o *realitate obiectivă*. Fiind singura pe care o cunoaşte şi în care s-a învăţat să se mişte, orice nouă informaţie el o articulează şi o ancorează la această realitate a sa. Contextul social îi livrează o anumită grilă de interpretare a evenimentelor, o anumită istorie, o cultură specifică, un discurs cu anumite caracteristici, iar individul se identifică cu acestea, se articulează câmpului social astfel organizat, construieşte el însuşi produse cognitive, influenţat de stilul instituţional favorizat de context. Această lume a lui, coerentă şi unificatoare, nu poate fi decât o lume *obiectivă*, singura pe care o cunoaşte, normalitatea lui, pe care se simte dator să o conserve. Este purtătoare de valori, legitimă, obiectivată de practică. Este lumea lui pentru că aici şi-a dezvoltat mijloace de articulare la context, instrumentele cognitive cu ajutorul cărora va trata de acum înainte orice informaţie.

Când spunem că s-a adaptat la context, că şi-a dezvoltat mijloace de ancorare, ne referim, în primul rând, la procesele cognitive de categorisire şi la apartenenţa socială.

Scanned with OKEN Scanner

Operaţiunea de categorisire semnifică ordonarea mediului în categorii, dar şi situarea individului însuşi în această ordine, (auto)plasarea în cutare sau cutare categorie (grup), în funcţie de obiectivele sale. Aceasta presupune şi diferenţiere şi/sau distanţare de unele categorii, precum şi accentuarea apartenenţei sale la un grup ales – desigur, o sistematizare simplificatoare, o stereotipizare, absolut necesară însă pentru a se situa, plasa, integra. Operaţia presupune şi atribuirea unor trăsături de personalitate celorlalţi, împărţirea acestora în buni, dezirabili (ai noştri) şi răi, adică cei care nu sunt ca noi sau cu noi – o polarizare care nu înseamnă numai procese cognitive, ci şi asimilare socială şi culturală, convertită în situarea sa într-o categorie bine plasată ierarhic, în raport cu puterea. Pentru a-şi sublinia aparţinerea, locul său în sistem, individul va sublinia mereu contrastul, diferenţa. El are nevoie de congruenţă pentru a-şi menţine poziţia. (Auto)categorisirea „convenabilă" creează apoi o lume familiară, el îşi construieşte o coerenţă, o poziţie satisfăcătoare, cu care ajunge să se identifice, să o considere lumea sa.

Detectăm această obişnuinţă cu o anumită realitate, pe care o consideră a sa, mai ales în limbajul actorului social, în cuvintele şi expresiile pe care le foloseşte. Vorbirea este dependentă de contextul social, fie el implicit (social-istoric, situaţional), fie explicit, încurajând anumite expresii, sintagme, cuvinte, corelate cu gesturi şi mimici adecvate, impunând un anumit stil de comunicare. Tatiana Slama-Cazacu (2000) invoca „forţa", „puterea" limbajului derivând dintr-o ideologie dominantă care-şi propune să schimbe sau să instituie în numele unei autorităţi. Contextul social, prin autoritatea sa, prin „prestigiul" unor persoane îl învăluie pe individ într-o plasă lingvistică, expresie a unui anumit stil sociocognitiv.

Construirea identităţii sociale înseamnă deci o reorganizare a grupurilor umane, o reamplasare a lor pe scară ierarhică, o operaţie de polarizare discriminativă. Strategia cea mai eficientă este declanşarea unei sciziuni, a unui conflict deschis, vizând realocarea resurselor (putere, resurse materiale, prestigiu moral). Grupuri până nu demult bine situate sunt etichetate negativ (burghezi, exploatatori) şi plasate la periferia socialului sănătos, pe când grupurile mai puţin bine situate devin grupuri favorizate, exprimând sănătatea morală a societăţii, normalitatea. Apartenenţa la prima categorie atrage blamul, discriminarea, etichetarea negativă, identificarea cu al doilea grup semnifică înscrierea de partea cea bună, împărtăşirea unor credinţe şi convingeri sănătoase. Acţiunile colective sunt coordonate apoi de identitatea colectivă, comună actorilor sociali. Ceea ce trebuie subliniat este faptul că identificarea cu un grup nu înseamnă doar proclamarea apartenenţei, ci o poziţie militantă de categorisire, de subliniere a contrastelor, de îndepărtare de grupul rău situat.

Din tot ce am spus până aici rezultă că identitatea personală nu se poate construi în afara mediului social în care acţionează individul, ea exprimă modalitatea subiectului de a interacţiona cu contextul social, adeziunea sa la un mod de viaţă, la o realitate care-l obligă să procedeze aşa cum dictează ea. Identitatea nu poate fi atunci decât socială (Chauchat, 1999), ea se construieşte numai prin raportare la lume, prin legături sociale cu ceilalţi, cu contextul, fie el instituţional, situaţional, familiar, cunoscut lui, fie mai larg, social şi cultural, direcţionând funcţionarea şi articularea instituţiilor. Iar cum indivizii sunt înclinaţi să-şi construiască o identitate socială pozitivă, ei vor dori să acţioneze eficient în interiorul instituţiilor date, iar în acest scop se vor orienta în sensul indicat de ele. Ei vor dori să fie evaluaţi corespunzător, să primească feedback-uri pozitive, să pulseze în acord cu ritmul colectiv. Identitatea – cu atât mai mult identitatea socială – pare atunci să fie un produs al unui context specific. Iar cum contextele sunt puternic ideologizate (vezi Deconchy, 1989), proclamând un „adevăr" universal, ştiinţific, unic, toate explicaţiile şi acţiunile poartă amprenta acestei specificităţi. În aceste condiţii, discursul identitar al individului traduce modul în care acesta s-a implicat în problemele comune, de la cele situaţionale, instituţionale, până la cele naţionale, ca proiect social global. Subiectul social îşi construieşte

Scanned with OKEN Scanner

discursul pornind de la „starea de fapt" şi-şi organizează strategia ţintind către sfere din ce în ce mai largi, însuşindu-şi discursul identitar dominant, unificator, naţional (Gavreliuc, 2000). Produsul final se prezintă ca un spaţiu simbolic, împărtăşit colectiv, instituit social şi reprezentat colectiv.

Să rezumăm, apelând la un model de abordare propus de Maria Jarymowicz (1996), invocat de Jean-Claude Deschamps şi Dario Paez într-o carte despre construirea identităţii sociale: identificarea socială a individului parcurge cinci etape, cinci instanţe până la obţinerea unei autonomii negociate cu alţi actori sociali. Prima este etapa *eului trăit*: individul caută contacte, doreşte afiliere şi securitate, manifestă empatie emoţională cu ceilalţi. A doua este etapa *eului public* şi e legată de socializare, manifestându-se prin conformarea la normele interne ale grupului (adesea obţinută prin recompense şi pedepse). *Eul colectiv* se afirmă prin sentimentul de apartenenţă, prin efortul cognitiv de internalizare a normelor grupului şi distanţarea de alţii, prin afirmarea spiritului de „Noi", diferit de „Alţii". A patra etapă este afirmarea unui *sine social conceptual*, probat prin capacitatea de a realiza categorizări sociale bazate pe criterii abstracte, construcţii cognitive independente de frontierele grupului. Când ajunge la etapa de *sine social autonom*, individul are standarde sociale personale, nu mai este atât de legat de normele constrângătoare ale grupului, se afirmă ca o valoare unică şi poate recunoaşte valori similare. Dacă analizăm acest parcurs, observăm că individul este mereu în interacţiune (cu alţii, cu grupul său, cu alte grupuri), urcă treptat către raportarea la alte grupuri, la comunitate, la valori. Capătă din ce în ce mai mare importanţă contextul social şi reprezentările pe care acesta le propune actorilor sociali. Neîncrezător, reticent, prudent cu noul context, el constată după un timp că se poate adapta, că are resurse pentru a se descurca în noile situaţii, că se poate afirma chiar, accentuând anumite atitudini care nu cer efort, nici fizic şi nici cognitiv, ci doar o plasare corectă şi o accentuare periodică a acestei opţiuni.

Al doilea concept cu care vom opera este cel de *reprezentare socială*. Sintagma a fost lansată în 1961 de compatriotul nostru Serge Moscovici, care înţelegea prin reprezentări sociale un ansamblu structurat de valori, noţiuni şi practici relative la „obiecte" sociale, aspecte ale mediului social. Reprezentările sociale, crede Moscovici, sunt ordonări cognitive, ce articulează informaţiile asupra obiectelor, precum şi atitudinile referitoare la acestea. Dar tot Moscovici spune: ar fi greşit să credem că reprezentările sociale sunt elaborări exclusiv cognitive. Funcţionarea lor, alimentându-se din exterior şi din interior, în acelaşi timp, integrând socialul, le-a atras calificativul de construcţii sociocognitive. Avem un subiect ce gândeşte, un obiect al reprezentărilor şi un context social în care se înscrie subiectul, context ce stabileşte specificul relaţiei subiect-obiect. Prin urmare, individul nu este izolat cognitiv, ci ataşat mediului său, contextului. Am putea spune că ele sunt produse ale contextului. Cu ajutorul reprezentărilor, crede W. Doise, un urmaş al lui Moscovici, formulăm principii generatoare de luări de poziţii. Reprezentările sociale sunt considerate imagini ale realului, sisteme de referinţă, teorii despre realitatea concretă, credinţe, grile de lectură a realităţii, maniere de a gândi şi interpreta realitatea cotidiană, aparate cu ajutorul cărora evaluăm lumea. Ele reprezintă o instanţă intermediară între percepţie, informaţie, atitudine şi imagine. Cu ajutorul reprezentărilor sociale ne situăm în lumea valorilor, dar şi refacem, reconstruim mediul, comunicăm cu exteriorul, ne orientăm în lumea obiectelor şi a faptelor, le ordonăm şi le clasificăm, interacţionăm cu ceilalţi. Reprezintă modalităţi de articulare a personalităţii la contextul social, modul propriu de a face accesibilă lumea exterioară, de a-i înţelege pe ceilalţi, mecanismul prin care construim teorii despre mediul social, în scopul înţelegerii şi stăpânirii acestuia. Când elaborăm reprezentări despre realitate, noi construim filtre cognitive între presiunea socialului şi sistemul personalităţii (Neculau, 1997). Recitim realul, îl reconstruim, îl îmbogăţim. Ele

Scanned with OKEN Scanner

contribuie hotărâtor la procesul de formare a conduitelor şi de orientare a comunicaţiilor sociale. Reprezentările nu sunt aşadar reacţii la stimulii externi, nu pot fi reduse la simpla interacţiune Ego-Obiect, ci încorporează şi opiniile, atitudinile, reflecţiile celor cu care individul intră în interacţiune. Orice Alter, crede Ivana Markova, intră în dialog, „traduce" conţinuturile cunoaşterii, propune cadre de referinţă, insinuează credinţele şi repezentările sale, comunică simboluri şi furnizează grile de interpretare, influenţează, schimbă, surpă stabilitatea, stimulează căutarea.

Produse ale interacţiunii pe linia individ-grup-societate, născute şi dezvoltate prin „conversaţii cotidiene" relative la circumstanţe culturale şi istorice, reprezentările se referă deopotrivă la viaţa cotidiană, dar şi la cea ştiinţifică, politică sau economică, furnizând un „aviz comun", un „ultim cuvânt" la toate chestiunile cu care o societate se confruntă (Seca, 2001). Ele se prezintă ca o cunoaştere practică a unei societăţi în continuă mişcare, în transformare, ca o cunoaştere împărtăşită de grupuri şi indivizi, ca o organizare a acestei cunoaşteri şi ca o modalitate de a construi şi reconstrui lumea.

Reprezentările sociale, deşi producţii cognitive, se elaborează prin alte mecanisme decât operele ştiinţifice. Ele îşi extrag informaţia din realitate, dar apelează, de asemenea, la simţul comun, la mituri şi credinţe, la opinii comun împărtăşite şi ideologii, nu ignoră mecanismele politice şi economice. Ele se prezintă ca o morală şi o psihologie a popoarelor, crede Jean-Marie Seca, fac apel la memorie şi tradiţii, se adapă din gândirea mitică, din istorie şi producţiile spaţiului public, sunt ecouri ale schimbărilor sociale. Putem vorbi cu dificultate de coerenţă, elaborare logică, consecvenţă – mai degrabă de angajare militantă, de o acţiune de propagandă şi de activism. Unii cercetători consideră angajamentul ca determinant al reprezentărilor sociale, ca modalitate practică de afirmare a identităţii de grup (Baugnet, 2001).

Michel-Louis Rouquette propune noţiunea de *nexus* ca model explicativ al gândirii sociale a maselor şi al modului în care îşi construiesc colectivităţile reprezentările lor sociale. Nexus-urile pot fi caracterizate ca noduri afective prelogice, comune unui număr important de indivizi, într-o anumită societate. Ele sunt „noduri" în măsura în care leagă între ele opinii şi atitudini diverse, făcându-le să fuzioneze, să devină convergente sau măcar interdependente. Se organizează polar, în numele unor ideologii, convingeri, sentimente, mobilizând indivizii, ştergând diferenţele, în scopul obţinerii afilierii. Ele se sprijină pe o retorică adecvată, acţionează prin proclamaţii, sloganuri, semne distinctive, limbaj emfatic.

S-a propus o apropiere între cele două noţiuni pe care le-am examinat. Pentru Marysa Zavalloni (1972), identitatea este nodul central al percepţiilor individuale, o modalitate de a organiza reprezentările individului şi ale grupului său de apartenenţă. În acest fel, procesul de incluziune, ca proces de mediere între individ şi social, ca moment în construirea identităţii sociale, făcând apel la experienţă şi la context, operând categorizări, ne apare şi ca un proces de identificare, dar şi de construire a reprezentărilor sociale. Are dreptate Lucy Baugnet: legăturile între reprezentările sociale şi identitate n-au fost valorificate suficient, nu s-au utilizat toate posibilităţile de a studia identitatea socială apelând la teoria reprezentărilor sociale. Din această perspectivă, identitatea se prezintă ca un proces de construire plecând de la reprezentările unui context dat, de la gândirea socială dominantă, adesea unificatoare, prelogică.

Să ne referim la realitatea pe care o analizăm pentru a fi mai expliciţi. Pentru a favoriza construirea şi menţinerea unei identităţi sociale pozitive, reprezentanţii noii puteri instalate după război au proclamat un nou sistem de credinţe şi noi reprezentări ale socialului. S-a instituit principiul etichetării vechilor clase şi categorii sociale ca grupuri negative (pe

Scanned with OKEN Scanner

motivul deţinerii de avere, putere şi competenţă), s-a decretat faptul că singurele categorii sănătoase sunt cele care nu avuseseră acces la putere, avuţie, competenţă recunoscută. Strategia identitară favorabilă, cea care putea conduce la creşterea stimei de sine – s-a proclamat – ar fi cea a identificării cu noua clasă sănătoasă şi a delimitării de vechea clasă, acum devalorizată. Pentru a se articula pozitiv la context, individul trebuia să se înscrie în noul curent al gândirii sociale, să-şi regândească poziţia şi legăturile, să-şi restructureze credinţele şi reprezentările. Nu era o operaţie dificilă. Exista o ideologie dominantă puternică, se conturase un curent relevant în gândirea socială, curent care justifica noul tip de ordine socială, noua stratificare şi noua ierarhie, nu-ţi rămânea decât să te înscrii în acest curent. Adeziunea şi apoi militantismul defineau şi întăreau noua identitate. Când este afirmată şi încurajată o nouă identitate, strategia individuală cea mai convenabilă e această înscriere în curent. Constaţi că vechea opţiune este depreciată, compari, observi că noile valori culturale şi modele normative nu sunt dificil de adoptat, îţi doreşti asimilarea şi integrarea şi optezi. *Mobilitatea socială* este un fenomen ale cărui explicaţii nu sunt atât economice, cât psihosociologice. Opţiunea este uneori paradoxală. Poţi să optezi pentru un mod de viaţă mai simplu, mai plin de privaţiuni, dar care oferă satisfacţia integrării, a cufundării în şuvoiul dominant, împărtăşit de cei mai mulţi. Acest acord cu ambianţa socială, caracterizat prin absenţa conflictelor, conferă confort psihic, o stare de echilibru, o dorinţă de realizare personală. A aparţine grupului valorizat social înseamnă a dobândi o identitate socială pozitivă. A aparţine unui grup etichetat negativ semnifică pierderea stimei de sine. Avem un exemplu – subiecţii pe care i-au intervievat Smaranda Vultur şi colaboratorii săi, foşti deportaţi în Bărăgan, chiar la o jumătate de veac după acest episod adoptă un discurs disculpativ: noi nu am fost exploatatori, se justifică ei, noi ne-am lucrat cu pricepere pământul nostru, n-am exploatat pe nimeni. Nici acum, după ce acest eveniment a fost reevaluat, ei nu ar dori să fie consideraţi membri ai unui grup depreciat atunci.

De cele mai multe ori, părăsirea unei identităţi negative şi a grupului social subordonat, pentru a accede într-un grup dominant, care furnizează identitate pozitivă, se dovedeşte o operaţie dificilă. Nu şi în cazul la care ne referim, cei mai mulţi dintre actorii sociali au fost încurajaţi să adere, să se înscrie, să intre în rândurile celor buni. Numai câtorva categorii (irecuperabile) li s-a interzis accesul.

S-a creat astfel o stare de spirit caracterizată prin împăcarea cu noul sistem. Ne-o descrie foarte plastic fostul disident sovietic Vladimir Bukovski: omul în socialism e împăcat cu toate, sufletul lui este eliberat de complicaţiile sistemelor democratice – libertăţi politice, pluripartitism. Curios acest „suflet" al omului sovietic: scade nivelul de trai, produsele sunt insuficiente, mulţi sunt persecutaţi şi încarceraţi, dar nimeni nu protestează, toţi votează politica partidului unic; omul sovietic nu pretinde libertăţi sociale, nu citeşte cărţi interzise, nu cere să călătorească în străinătate, se simte îndatorat celor care-l îndrumă. El primeşte o educaţie corespunzătoare: învaţă la şcoală că întreaga istorie e o tranziţie de la întuneric către lumină, de la oprimare la libertatea pe care i-o acordă societatea sa. Toate instituţiile îi livrează acelaşi discurs: şcoala, institutul superior, armata, serviciul! În organizaţiile din care face parte de mic (pionieri, tineret) este încurajat să participe activ la munca ideologică, să-i lămurească şi să-i îndrume pe alţii. Câtă încredere! Toate acestea, susţine Bukovski, „modifică psihologia oamenilor" şi îi obişnuieşte „să fie supuşi", ba chiar să se simtă vinovaţi în faţa statului. „Era ascunsă aici o filosofie tipică a ordinii, a puterii statale... Nimeni nu-ţi pretinde să iubeşti puterea sau să crezi în ea, e suficient să te temi de ea, să-i fii supus, să-ţi îndeplineşti norma, să ridici mâna în adunări, să aprobi unanim şi să condamni cu manie..." Ne confirmă acest diagnostic un sociolog rus care a organizat o anchetă asupra *omului sovietic obişnuit*, în anii '90. Youri Levada şi echipa sa au trasat un profil al acestui tip de standard uman:

Scanned with OKEN Scanner

modelul omului sovietic a fost creat în anii de după revoluţie, printr-un sistem represiv, urmărind să contureze un statut de om supus, conştiincios, activ; un montaj în jurul unui vis utopic (individul „ideal şi pur"), urmărind, de fapt, obţinerea – prin control social, sancţiuni pozitive şi negative, norme socioculturale bine structurate, presiune asupra indivizilor şi grupurilor, cu ajutorul opiniei publice bine dirijate – a unui individ docil şi a unor mase silenţioase. Modelul omului sovietic, găsit de Levada şi echipa sa, s-a născut din idealizarea statului socialist paternalist, din crearea opoziţiei dintre lumea noastră justă şi lumea lor, injustă, dintre ai noştri, cei buni, şi alţii, neapărat răi. Patria-mamă are solicitudinea unei ocrotitoare, îşi iubeşte fiii şi evită asumarea rolului de părinte-şef sau de ghid care acordă autonomie. Fiii patriei, bine socializaţi, rămân mereu copiii sau adolescenţii dependenţi de autoritatea mamei binefăcătoare. Tentaţia simplicităţii, etichetă şi simbol al purităţii, dar ascunzând, de fapt, uniformitatea şi opoziţia faţă de elitism, alimentează agresivitatea faţă de cei care sunt altfel, complicaţi şi netransparenţi. Cei educaţi în respectul acestor valori au o „conştiinţă" înaltă, acceptând ordinea socială existentă, regimul politic în care s-au născut, ierarhiile stabilite de sus, cu privilegiile şi obligaţiile aferente, statutul ce le-a fost atribuit. Levada numeşte „egalitarism ierarhic" împăcarea cu această stare de fapt. O anchetă din anii '90 constată că mai mult de 60% dintre persoanele interogate credeau că oamenii sovietici nu puteau trăi fără solicitudinea constantă a statului, fără tutela sa.

Descrierile lui Bukovski şi Levada ne amintesc de anii '50 la noi. Aceeaşi presiune pentru asumarea unei noi conştiinţe, pentru angajarea în lupta cu duşmani şi inamici, pentru integrarea în noile norme şi accederea în grupul celor care au ales linia justă.

A accede într-un grup bine valorizat presupune o operaţie de schimbare cognitivă şi o alta de schimbare socială (Tajfel, 1978). Prima strategie identitară constă în acceptarea unui alt sistem de referinţe, a unui alt mod de a gândi lumea, relaţiile, ierarhiile sociale. Un travaliu cognitiv de restructurare a raportării la mediu, un efort creativ de schimbare a cadrelor de referinţă pentru a obţine distincţii pozitive, valorizări favorabile. Simpla ruptură cu vechiul grup conferă vizibilitate şi atrage evaluări pozitive, strădania de a sublinia aceste deosebiri accentuează consistenţa sincronică a noului statut. De aici înainte individul poate încerca să-şi amelioreze poziţia în noul grup. Are la dispoziţie o paletă bogată de evoluţii: de a se înscrie în acţiuni colective, de a deveni un militant activ, de a lupta pentru creşterea identităţii colective pozitive, de a iniţia mişcări de schimbare sau creştere. El poate îmbina schimbarea cognitivă, vizibilă la nivelul discursului, cu schimbarea socială, prin acţiune (Baugnet, 1998). Cu cât noua identitate este mai recentă, cu atât e mai vizibil efortul individului de a fi acceptat, valorizat, promovat. Dacă ne referim la domeniul nostru de studiu, unii îşi mai amintesc: termenii utilizaţi în epocă pentru noii aderenţi, mulţi neautentici, erau *vopsiţi* sau *înroşiţi*. Cu cât aderenţa lor era mai forţată, mai neobişnuită, cu atât zelul lor era mai aprig, mai zgomotos, mai vizibil.

Militantismul se caracterizează prin apropierea şi încorporarea unui cadru cultural prestabilit, colorat ideologic, prin manifestarea dorinţei de acceptare într-un grup, structurat în jurul unei doctrine, care-i poate oferi protecţie. Grupul livrează un sens nou vieţii sale, posibilitatea de a spera şi iubi, de a se dărui. Ethosul militant joacă rol de regulator intra- şi interpsihic, pentru că se canalizează după reguli, coduri şi norme securizante. Identitatea militantă se distinge prin forţa trăirilor, încrederea în corpusul de texte ideologizante sacralizate, apartenenţa la un grup, afirmarea dorinţei de a-i convinge şi pe alţii, de a face prozeliţi, dar mai ales prin afişarea publică zgomotoasă a noilor convingeri. Intrarea într-o identitate militantă semnifică dorinţa de reconversie, de renaştere, de schimbare a pielii, chiar a numelui (Chouvier, 1986). Adesea militantul devine luptător contra membrilor grupului din care provine, iar din persecutat se transformă în persecutor.

Scanned with OKEN Scanner

El se identifică cu individul-simbol al noului grup, se delimitează de liderii fostului grup, îşi sacrifică vechile legături şi convingeri. El doreşte să se ridice la nivelul exigenţelor ideologice ale noilor camarazi şi nu precupeţeşte nici un efort pentru a fi admis. Nu e suficient că intră în noua piele, îşi asumă în mod explicit şi noile convingeri, are nevoie de certitudini pentru a dovedi (a-şi dovedi) „imposibila întoarcere".

Asumarea militantă a unei noi identităţi nu este însă o caracteristică larg răspândită. Este, mai degrabă, privilegiul unei minorităţi caracterizate prin mobilitate cognitivă şi afectivă, capabilă de asemenea gesturi temerare. Adesea divulgă o istorie personală controversată, sete de a accede la poziţii înalte. Să ne amintim: mulţi dintre foştii legionari s-au înscris rapid în Partidul Comunist, s-au înregistrat asemenea conversii şi din partea unor categorii sociale care aparţineau grupurilor etichetate negativ de noua putere - chiaburi, intelectuali licenţiaţi din posturile lor, preoţi, ofiţeri. Cea mai mare parte a unei populaţii confruntate cu o schimbare radicală a contextului se găseşte însă în dificultate, incapabilă să dezvolte strategii de articulare la noua realitate. „Masele largi" sunt adesea inerte, adoptând un comportament de aşteptare, de expectativă. Cei mai mulţi, o bună perioadă de timp după schimbarea din 1948, aşteptau o revenire miraculoasă la normalitatea lor: *Vin americanii!* Ei nu le acordau credit noilor guvernanţi, pe care-i considerau nelegitimi. Miza atragerii acestora era însă prea mare pentru a fi neglijaţi. Inocenţii reprezintă pentru orice putere o avere care nu trebuie pierdută sau risipită - spre aceştia trebuie deci îndreptată forţa de atracţie. Ei trebuiau convinşi, încadraţi, supuşi, regândiţi. Le trebuia o nouă identitate, era necesar să li se ofere şansa unei noi integrări sociale.

Dobândirea unei identităţi presupune îndeplinirea a cel puţin trei condiţii: subiecţii sociali trebuie să realizeze o priză de conştiinţă, identitatea nu există în absenţa sentimentului identificării; identitatea se construieşte graţie relaţiilor individului cu alţii, cu grupul; o identitate evoluează şi se modifică în cursul existenţei individului (Lipiansky, 1998). Aceste trei condiţii au fost satisfăcute în procesul de creare a unei noi identităţi. A existat o ideologie seducătoare, disimulată eficient, într-o manieră accesibilă din punct de vedere cognitiv, recurgându-se adesea la simplificări şi sloganuri. Serge Moscovici ne oferă un model explicativ al propagandei, ca operă de influenţare psihologică. Propaganda acţionează eficient prin instituirea unui raport social specific: o relaţie antagonistă, chiar conflictuală (sau măcar de opoziţie), faţă de o concepţie alternativă. Este o luptă pentru instaurarea unui alt mod de gândire, apelând la schematizări şi stereotipii. Ea simplifică realitatea, reduce complexitatea fenomenului la câţiva stimuli bine reliefaţi, utilizând ca instrument de persuasiune repetiţia, schematizarea, sloganul. Ca strategie psihologică: polarizarea, evacuarea ambiguităţii, stilizarea până la schematizarea stereotipă, apelându-se chiar la sloganul grosolan. Biciuirea emoţiei publice este modalitatea prin care se întăreşte o credinţă, o atitudine, o convingere.

Toate aceste practici sociale au grăbit procesul de identificare. A doua condiţie a fost satisfăcută şi aceasta fără întârziere: s-a construit un nou spaţiu public, funcţionând după noi reguli, cu o reţea de organizaţii adecvate, cu noi coduri de conduită şi norme sociale şi profesionale, s-au creat noi ceremoniale de socializare şi de integrare socială. În sfârşit, nici un segment de populaţie nu a fost neglijat, tinerii şi vârstnicii au fost supuşi deopotrivă procesului de impregnare. Practicile noi instituite, repetate cu obstinaţie, au consolidat apoi noua învăţătură, au produs întăriri, au creat convingeri.

Procesul de aliniere a unei populaţii sau a unui grup la o nouă doctrină este complicat şi necesită timp. Nu vom acorda aici un spaţiu extins expunerii teoriilor manipulării şi practicilor de a obţine supunerea la autoritate. Specialiştii invocă paradigma lui Milgram, o tehnică de laborator pentru transformarea individului într-un automat supus. Secretul e confruntarea cu o sursă de autoritate care se exercită prin violenţă: în cele mai multe

Scanned with OKEN Scanner

cazuri, conştiinţa lui se înclină în faţa autorităţii. Milgram relatează un caz din experienţa sa: intră în laborator un om de afaceri echilibrat şi sigur pe el, surâzător şi încrezător. După douăzeci de minute este redus la o zdreanţă cuprinsă de ticuri şi crize de nervi. Se trage fără încetare de lobul urechilor şi-şi frânge mâinile. Continuă să execute toate instrucţiunile ce i se dau, deşi penibile, supunându-se până la sfârşitul experimentului. Incapabili să se revolte contra tiraniei experimentatorului (acesta îi trata cu impulsuri electrice), subiecţii lui Milgram se explicau apoi: nu credeam că e posibil să refuzi, făceam ce mi s-a cerut. Ei îşi declinau astfel orice responsabilitate. Milgram explică: supunerea la autoritate este mecanismul psihologic ce integrează acţiunea individuală cu intenţia politică, cimentul natural care leagă oamenii de sistemele de autoritate. Evenimentele istorice (Milgram se referă la experienţa celui de-al doilea război mondial) au relevat faptul că, în viaţa lor cotidiană, oamenii au tendinţa de a se supune autorităţii, docilitatea lor se prezintă ca un comportament profund înrădăcinat, ca un impuls predominant de natură etnică, afectivă şi socială. Concluzia esenţială a studiului său, crede psihosociologul american, este aceea că oamenii obişnuiţi, despovăraţi de orice ostilitate, au tendinţa să se achite pur şi simplu de sarcinile lor, devenind agenţi ai unui atroce proces de distrugere. Dacă autoritatea le cere să facă ceva împotriva normelor fundamentale ale moralei, rari sunt cei care posedă resurse interioare pentru a rezista. O gamă de inhibiţii îi opresc să se revolte. Chiar dacă unii realizează cruzimea atitudinii lor, nu găsesc puterea de a o rupe cu autoritatea. Se mai adaugă impulsul de a devaloriza victima, de a-i refuza calităţi umane, de a justifica acţiunile punitive contra celor ce sunt altfel.

Controlul politic, scrie Milgram, se traduce uneori prin incitarea la acţiune distructivă. Puţini rezistă tentaţiei; doar unii îşi găsesc resurse morale de a traduce valorile în care cred în acte de nesupunere la autoritate. Aceasta îi acaparează, îi învăluie, îi dirijează, le creează dependenţe şi deprinderi de acţiune conform cerinţelor. Individul se abandonează, devine un executant al sarcinilor, are doar viziunea parcelei sale, nu-l interesează ansamblul şi această poziţie îi produce o stare de confort. Îşi recunoaşte locul, face ce i se cere, se identifică cu cei care-i seamănă, îşi conservă echilibrul şi liniştea. Ce i se poate reproşa?

Cartea de faţă s-a născut în urma discuţiilor cu colegii şi studenţii mei. În dezbaterile care aveau loc în cadrul Laboratorului de psihologie socială de la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi încercam adesea să aplicăm teorii, concepte şi paradigme psihosociologice la realitatea noastră, la trecutul recent şi la noul context. Încercam să descoperim mecanismele prin care trecutul recent comandă prezentului, să identificăm modul cum se formează noua identitate socială, se construiesc noile reprezentări despre lumea noastră şi se instaurează o nouă gândire socială. S-au născut astfel mai multe proiecte, din care au rezultat volume colective sau cărţi de autor. Împreună cu studenţii de la masterat, în cadrul seminarului „Memorie socială şi uitare", analizam interviuri cu persoane de diferite categorii, care erau invitate să-şi rememoreze şi să-şi analizeze viaţa în timpul vechiului regim. În 1999 am lansat un proiect de cercetare cu titlul „Viaţa cotidiană în comunism". Era un titlu de lucru, speram să găsim mai târziu un generic mai sugestiv, o metaforă. Au răspuns invitaţiei sociologi, istorici, scriitori şi doar câţiva psihologi. În sfârşit, am deschis, încă din anul 2000, o rubrică în revista noastră, *Psihologia Socială*, invitând colegii să o susţină.

Când am lansat proiectul unei cărţi, s-au anunţat toţi cei care au participat, în timp, la identificarea şi trasarea profilului pe care ar fi trebuit să-l aibă o asemenea lucrare. Nu toţi au reuşit însă să-şi definitiveze textele propuse. Până la urmă, majoritatea contribuţiilor au venit din partea colegilor psihosociologi, cărora le mulţumesc şi pe această cale. De aceea am inclus acest volum în colecţia „Psihologie aplicată". Dar nu mai puţin interesante sunt

Scanned with OKEN Scanner

textele sociologilor Dan Lungu şi Liviu Chelcea, ale istoricului Florin Platon şi ale scriitorilor Ruxandra Cesereanu şi Paul Cernat. Analiza profesorului Gilles Ferréol, prieten al multor sociologi şi psihologi români, a avut la început forma unei conferinţe susţinute în faţa studenţilor ieşeni. La cererea noastră, a acceptat să publicăm textul conferinţei sale în volumul de faţă.

Sperăm ca această carte să provoace dezbateri. Şi mai sperăm să facem şi o ediţie a doua, completată în urma discuţiilor şi ofertelor de colaborare.

Referinţe bibliografice

Baugnet, L. (1998), *L'identité sociale*, Dunod, Paris.

Baugnet, L. (2001), *Métamorphoses identitaires*, P.I.E. – Peter Lang, Bruxelles, Berna.

Berger, P., Luckman, T. (1999), *Construirea socială a realităţii*, Univers, Bucureşti.

Bukovski, V. (2002), *Şi se întoarce vântul*, Editura Academia Civică, Bucureşti.

Chauchat, H. (1999), „Du fondement social de l'identité du sujet", în H. Chauchat, A. Durand-Delvigne, *De l'identité du sujet au lien social*, PUF, Paris.

Chouvier, B. (1986), „Le paradoxe de l'identité militante", în P. Tap (ed.), *Identités collectives et changements sociaux*, Privat, Toulouse.

Costalat-Founeau, A.-M. (1997), *Identité sociale et dynamique représentationnelle*, PUR, Rennes.

Deconchy, J.-P. (1989), *Psychologie sociale, croyance et idéologie*, Méridiens Klincksieck, Paris.

Deschamps, J.-C., Morales, F., Paez, D., Worchel, S. (1999), *L'identité sociale*, PUG, Grenoble.

Gaulejac, V. (2002), „Identité", în J. Barus-Michel, E. Enriquez, A. Lévy (ed.), *Vocabulaire de psychosociologie*, Érès, Ramonville Saint-Agne.

Gavreliuc, A. (2000), „Memorie şi identitate", *Stereotipuri, reprezentări şi identitate socială*, Editura Universităţii, Piteşti.

Levada, Y. (1993), *L'homme soviétique ordinaire. Enquête*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris.

Lipiansky, E.M. (1998), „L'identité personnelle", în J.-C. Ruano-Borbalan (ed.), *L'identité. L'individu, le groupe, la société*, Édition Sciences Humaines, Auxerre.

Markova, I. (2004), *Dialogistica şi reprezentările sociale*, Polirom, Iaşi.

Milgram, S. (1974), *Soumission à l'autorité*, Calmann-Lévy, Paris.

Moscovici, S. (1961), *La psychanalyse, son image et son public*, PUF, Paris.

Neculau, A. (1997), „Introducere", în *Reprezentările sociale*, Polirom, Iaşi.

Rouquette, M.-L. (2002), *Despre cunoaşterea maselor*, Polirom, Iaşi.

Ruano-Borbalan, J.-C. (ed.) (1998), *L'identité. L'individu, le groupe, la société*, Édition Sciences Humaines, Auxerre.

Scott, W.R. (2004), *Instituţii şi organizaţii*, Polirom, Iaşi.

Seca, J.-M. (2001), *Les représentations sociales*, Armand Colin, Paris.

Slama-Cazacu, T. (2000), *Stratageme comunicaţionale şi manipularea*, Polirom, Iaşi.

Vultur, S. (1997), *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951-1956*, Amarcord, Timişoara.

Zavalloni, M. (1972), „L'identité psychosociale, un concept à la recherche d'une science", în S. Moscovici (ed.), *Introduction à la psychologie sociale*, Larousse, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

O NOUĂ SOCIETATE, UN NOU CONTEXT

Scanned with OKEN Scanner

Între descriere şi analiză. Repere ale unei istorii sociale a vieţii cotidiene în comunism

Alexandru-Florin Platon

Cea mai veche specie de istorie şi, neîndoielnic, cea mai populară este aceea a vieţii cotidiene. Începând cu Herodot, care, scriind despre obiceiurile lidienilor, perşilor, egiptenilor şi ale altor neamuri, urmărea să le consemneze pentru a le face imune la inexorabila operă de erodare a timpului, până la Georges Duby şi Philippe Ariès, autorii celei mai recente (şi, totodată, complete) istorii a vieţii private în Europa (Ariès şi Duby, 1994-1997), acest tip de recuperare a trecutului pare cel mai statornic dintre toate, traversând cu succes toate avatarurile istoriografiei europene din ultimele câteva sute de ani. Această rezistenţă în timp a avut, de bună seamă, un preţ. Ea nu ar fi fost posibilă fără ca istoria cotidianului (şi a vieţii private) să se schimbe ea însăşi în principii, metode şi scopuri. Dar, dincolo de aceste transformări (despre care voi vorbi imediat), explorarea retrospectivă a vieţii de zi cu zi a rămas, în esenţă, aceeaşi, păstrându-şi intactă finalitatea care o legitimează, făcând-o, în acelaşi timp, atât de atrăgătoare: restituirea umanităţii trecute în tot ce are ea mai profund şi specific. Mai trebuie oare spus că, prin aceasta, istoria vieţii cotidiene se identifică, în fond, cu misiunea însăşi a istoriei, ca disciplină ştiinţifică? Sau că dimensiunea ei (inevitabil) narativă o face să împrumute, mereu, fermecătorul chip al povestirii, nutrind interesul pentru retrospecţie? La originea pasiunii pentru recuperarea trecutului stă, cu siguranţă, în mai toate cazurile, (şi) farmecul inegalabil al faptelor vieţii de odinioară.

Dacă, după cum am văzut deja, istoria vieţii cotidiene nu a fost, de-a lungul timpului, ocolită de prefacerile prin care a trecut disciplina istorică, abia de un secol încoace schimbările în epistemologia ei au devenit mai numeroase şi mai semnificative. Nu stă în intenţia rândurilor de faţă de a reface, cu minuţiozitate, acest traseu sinuos. Câteva repere sunt totuşi necesare, pentru a se înţelege nu doar care sunt particularităţile actuale ale acestei istorii, în modul cum este ea practicată astăzi în Europa, ci, mai cu seamă, care e valoarea sa instrumentală pentru reconstituirea nu anecdotică, ci riguros ştiinţifică a cotidianului comunist (în genere, a celui totalitar) – un domeniu de explorare care, la noi, începe să fie, tot mai sistematic, defrişat, dar este încă departe de a-şi dezvălui amploarea şi profunzimea.

În linii generale şi simplificând drastic analiza, s-ar putea spune că au existat trei maniere principale de reconstituire a cotidianului. Cea dintâi şi, totodată, cea mai veche şi mai durabilă a fost aceea descriptivă. Inseparabilă de biografia „marilor oameni" (principi, monarhi, lideri politici etc.), dar şi de formele de sociabilitate ori de instituţiile dominate de ei (curte, parlament, partide), această modalitate – precumpănitor ilustrativă – de

Scanned with OKEN Scanner

examinare a vieţii de altădată se reducea la înfăţişarea cadrelor de existenţă ale unei epoci, în felul în care erau ele puse în lumină de sursele (preponderent) narative utilizate. După venerabilul model – nu întotdeauna divulgat – al *Istoriilor* lui Herodot sau al opurilor enciclopedice ale filosofilor francezi ai Luminilor (ca bine cunoscutul *Secol al lui Ludovic al XIV-lea*), cotidianul propriu istoriilor de acest tip, reductibil mai ales la „casă", „familie", „moravuri", „mode" ş.a.m.d., avea un rol pur decorativ, de fundal al „adevăratei" istorii, produsă de personalităţi şi marcată de întâmplări memorabile. Din acest unghi, care conferea evenimentului proporţii covârşitoare, faptul de viaţă nu era interesant decât prin culoarea şi, aşa zicând, exotismul (ori insolitul) său, evidenţiat de sursele, punctuale şi subiective, ce subîntindeau o asemenea istorie: amintirile, memoriile, observaţiile directe chiar sau cronicile, fără a uita, desigur, documentele (explorate însă în singularitatea lor). Iată, bunăoară, cum înţelegea un istoric român, altminteri demn de tot respectul, cu aproape patru decenii în urmă, să evoce viaţa de zi cu zi a românilor într-o carte care, deşi metodologic şi „filosofic" depăşită, îşi mai păstrează încă o parte din savoare: „Lucrarea de faţă prezintă o panoramă a vieţii românilor de la Roma şi din Italia antică în dezvoltarea ei istorică. Diferitele aspecte ale vieţii lor de toate zilele nu sunt tratate în mod static [...], ci ţinând seama de schimbările produse în cursul celor aproape 12 veacuri ce s-au scurs de la mijlocul secolului al VIII-lea î.e.n. [...], până la sfârşitul secolului al V-lea, când s-a prăbuşit definitiv Imperiul Roman de Apus [...]. În măsura în care diferitele izvoare au îngăduit-o, a fost înfăţişată viaţa producătorilor de bunuri materiale, alături de aceea a păturilor suprapuse ale societăţii romane. Este adevărat că din ştirile literare rezultă, comparativ, mai puţin interes faţă de viaţa micilor meşteşugari şi aproape deloc faţă de aceea a ţăranilor săraci. A fost necesară, pentru completarea tabloului, folosirea ştirilor date de izvoarele documentare şi de urmele culturii materiale [...]. Am acordat însă prioritate ştirilor date de autorii antici, la a căror mărturie am recurs aproape la fiecare pas"[1]. Dacă facem abstracţie de discretele inflexiuni ale materialismului istoric ce se întrevăd în logica acestui text, el poate fi considerat drept epitomă pentru orice istorie a cotidianului, din specia tradiţională a genului.

Trecerea de la istoria evenimenţială, preponderent politică şi instituţională, întemeiată, metodologic, pe critica izvoarelor documentare (adică pe erudiţie), la istoria structurilor (îndeosebi economice şi sociale), simbolizată, la finele celui de-al treilea deceniu al secolului XX, de apariţia noii şcoli franceze a „Analelor"[2] – un fenomen cu profunde implicaţii, dar care, astăzi, în epoca noastră postmodernă, a ajuns el însuşi... istorie –, nu a rămas fără urmări (nici nu avea cum) asupra reconstituirilor vieţii cotidiene. Din descriptive, ele au devenit analitice şi explicative, consensual cu noul accent pus pe sursele seriale (registrele de naşteri şi decese, arhivele notariale, mercurialele de preţuri etc.), cu ajutorul cărora reprezentanţii „noii istorii" năzuiau să coboare la nivelul forţelor profunde ale evoluţiei, pentru a-i reconstitui acesteia mecanismele şi logica. Efectele acestei repoziţionări epistemologice au fost considerabile. Nu numai că istoria vieţii de zi cu zi a integrat, acum, noi domenii care, până atunci, îi fuseseră interzise sau – precum sexualitatea – nu depăşiseră stadiul extrem de superficial (am văzut) al descrierii (în cazul

1. Nicolae Lascu, 1965, pp. 5-6. Pentru acelaşi tip de reconstituire a vieţii cotidiene, vezi, *inter alia*, şi Robert Flacelière, 1976.
2. După cum se ştie, numele acestei direcţii istoriografice vine de la revista omonimă întemeiată de Marc Bloch şi Lucien Febvre la Strasbourg, în 1929 (intitulată, iniţial, *Annales d'histoire économique et sociale*).

Scanned with OKEN Scanner

amintit, cel al fertilităţii cuplurilor). Ea şi-a înnoit simţitor şi instrumentarul de lucru, apelând la împrumuturi conceptuale şi metodologice chiar din sfera disciplinelor ale căror surse începeau a fi exploatate pe scară largă (demografia, dreptul, economia ş.a.m.d.). În acest mod, istoria vieţii cotidiene şi-a croit acces spre „tendinţe", „procese", „constante" şi „repetiţii", imitând, inclusiv în privinţa interdisciplinarităţii, direcţia economică şi socială pe făgaşul căreia Marc Bloch, Lucien Febvre şi discipolii lor din prima şi a doua generaţie a „Analelor" angajaseră disciplina istorică. Acest mimetism nu a fost totuşi complet. Având drept obiect de studiu nu numai cadrele vieţii, ci, în primul rând, oamenii – mai exact, grupurile sociale –, diversele reconstituiri ale cotidianului au fost constrânse, în demersul lor analitic, să ţină cont de ceea ce, la acest nivel, al umanităţilor trecute, putea conferi o expresie mai concretă, adică personală, abstractelor evoluţii de adâncime, la a căror identificare aspirau. De aceea, amintitele „tendinţe", „procese", „constante" şi „repetiţii" proprii istoriei economice şi sociale s-au transmutat în sfera noii istorii a vieţii cotidiene (rebotezată antropologie istorică), în „habitudini" şi „comportamente" colective (alimentare, sexuale, productive, corporale etc.), a căror recompunere (sau construcţie) s-a îndreptat, foarte curând, din dorinţa unui spor de clarificare, şi spre domeniul reprezentărilor, al imaginarului şi sistemelor de gândire, bănuite – pe bună dreptate – că se aflau la originea acestor atitudini sociale[3]. Astfel redimensionat, cotidianul a ajuns, treptat, să înglobeze (aproape) totul, restituirea lui devenind un demers din ce în ce mai complex, în măsura în care nu se mai reducea la un simplu descriptivism, ci implica, acum, sesizarea unor comportamente de grup, studiate în corelaţie cu mentalităţile care le generaseră sau le modificaseră (Burguière, 1978, p. 44). Începând din anii '60 ai secolului trecut, acestea au fost liniile directoare de-a lungul cărora a evoluat istoria vieţii de zi cu zi (nenumită însă astfel şi, cu atât mai puţin, individualizată ca specie istoriografică[4]), vreme de două decenii şi jumătate.

Este interesant – dar şi îndeajuns de curios – de constatat că ceea ce antropologia istorică a câştigat în varietate tematică şi rigoare analitică (nu trebuie uitat că prin restituirea atitudinilor şi a comportamentelor colective noua istorie a cotidianului urmărea, de fapt, evidenţierea unor regularităţi sau, cum am spus, procese şi tendinţe, după un model ştiinţific împrumutat din economie şi sociologie) a pierdut, pe de altă parte – şi în mod cu totul paradoxal –, prin estomparea prezenţei *efective* a umanului în cadrul subiectelor cercetării. Sensibilă la grupuri şi la reprezentările lor, istoria vieţii de zi cu zi s-a dezinteresat tot mai mult de indivizi şi de existenţa acestora. Intens preocupată de abstracte tendenţialităţi, antropologia cotidianului a ajuns să ignore concreteţea trăirilor subiective. De aici, de la această carenţă şi din necesitatea de a o remedia a decurs cea de-a treia (şi, deocamdată, ultima) reconfigurare epistemologică a istoriei cotidianului, care ar putea fi definită, sintetic, drept o întoarcere la subiect, adică la om.

Evident, acest viraj nu s-a produs independent de mutaţiile – influenţate, şi ele, de un anumit context istoric – intervenite în principiile de practicare a disciplinei istorice, o dată cu ultima decadă a veacului trecut. Am analizat în altă parte (*cf.* Platon, 2002, pp. 7-36)

---

3. Pentru o analiză amănunţită a acestei ample transformări, vezi André Burguière, 1978, pp. 37-61. Într-o formă prescurtată, acelaşi text este reluat în André Burguière, 1986, pp. 52-60.
4. De fapt, studierea cotidianului s-a pulverizat în mai multe direcţii de cercetare (sexualitatea, alimentaţia, habitatul, maladiile etc.), care, deşi complementare prin scop şi mijloace, au devenit din ce în ce mai independente şi mai individualizate din punct de vedere tematic şi metodologic. Astăzi, fiecare dintre ele are o istoriografie proprie.

Scanned with OKEN Scanner

natura acestor schimbări, împrejurările în care s-au produs (prăbuşirea regimurilor comuniste) şi implicaţiile lor conceptuale şi metodologice. Pentru rostul rândurilor de faţă, de ajuns este să spun doar că cea mai frapantă dintre aceste mutaţii, care le sintetizează, de fapt, pe toate, a fost abandonarea sistemelor globale de interpretare (compromise de vecinătatea lor cu ideologiile de stânga) şi reconvertirea cercetării la problema generică a „subiectului", ceea ce a pus istoria, în ansamblu, în faţa unor noi exigenţe, invitând-o să-şi reconsidere procedeele, utilajul conceptual şi, nu în ultimul rând, direcţiile de anchetă. În acest mod, a luat naştere, printre altele, şi o nouă abordare a cotidianului, ale cărei trăsături (sesizabile, mai întâi, în istoriografia germană) se situează, practic, la antipodul celor ce definiseră antropologia istorică în varianta ei franceză, a anilor '60-'70.

Prima dintre ele constă într-o schimbare a obiectului cercetării. Nu cadrele existenţei de zi cu zi şi nici structurile de adâncime ale cotidianului sunt cele care interesează, actualmente, istoria vieţii cotidiene, ci biografia oamenilor simpli, a celor „de jos" (*cf.* Sharpe, 1991, p. 25) (sau „lipsiţi de nume"), în toate laturile ei esenţiale, fie că este vorba despre muncă, timp liber, vestimentaţie, alimentaţie, relaţii intracomunitare, sensibilităţi colective[5] sau de specificul rememorării trecutului (ce pare a fi devenit, între timp, un domeniu independent de cercetare, graţie tocmai abordării sale din acest unghi). Astfel redefinit, obiectul istoriei cotidianului lasă impresia că reactualizează mai vechiul interes al practicanţilor ei pentru formele superficiale (şi banale) ale vieţii, deopotrivă cu descriptivismul cel mai pur, după modelul atât de criticat, odinioară, de fondatorii şcolii franceze a „Analelor". O asemenea acuză i-a şi fost, de altfel, adusă, şi nu numai o dată[6]. În realitate, lucrurile stau cu totul altfel. Nu despre o *descriere* a vieţii cotidiene este vorba aici, ci despre *interpretarea socială* a aspectelor ei, înţelese ca forme de interacţiune şi de producere sau reproducere simbolică a ierarhiilor şi a raporturilor de putere. Pe scurt, în centrul acestei istorii se află „practica socială a fiinţelor umane" (Wehler, 1985, p. 6), în sensul tare al termenului, de adaptare şi transformare a formelor şi instrumentelor de control social, nu numaidecât de conformitate cu exigenţele şi presiunea lor. Reactualizând celebra interpretare „culturală" a „relaţiilor de clasă", formulată în anii '60 de Edward P. Thompson (1963) şi integrând reflecţiile lui Clifford Geertz (1973) şi Pierre Bourdieu (1980) privitoare la constructivismul social şi la definiţia culturală a acestuia, istoria vieţii cotidiene porneşte de la premisa că grila de lectură propusă observatorului neutru de „instituţii", „teorii" şi, în genere, de tot ceea ce este „oficial" deformează, cel mai adesea, realităţile de la nivelurile inferioare, care, în ceea ce le priveşte, nu pot fi în mod pertinent reconstituite decât cu ajutorul structurilor, al valorilor şi al interacţiunilor ce le sunt proprii, nu întotdeauna perfect concordante politic sau ideologic cu cele dominante. Ideea subiacentă acestui demers este că, deşi fac parte dintr-un sistem global, grupurile situate la nivelurile de jos ale societăţii nu se supun necondiţionat şi în întregime forţei de

5. Iată cum descrie Alfred Lüdtke, unul dintre promotorii acestei istorii, obiectul ei de studiu: „...În centrul cercetărilor specifice istoriei cotidianului şi scrierii ei se situează activităţile şi truda celor cărora le este adesea asociată eticheta, pe cât de evocatoare, pe atât de imprecisă, de «oameni mici». Ea se referă la munca şi la timpul liber [al acestor oameni], la maniera lor de a locui sau la lipsa unui habitat stabil, la felul în care se hrănesc sau suferă de foame, la felul cum iubesc sau urăsc, la certuri, înţelegeri, amintiri şi angoase, la speranţele de viitor... Importante [pentru această istorie] sunt viaţa şi supravieţuirea celor fără nume ai istoriei, cu necazurile cotidiene şi defulările lor ocazionale" (1994, p. 1).
6. Vezi, în această privinţă, Hans-Ulrich Wehler, 1985 (citat de Alfred Lüdtke, 1994, pp. 13-14).

Scanned with OKEN Scanner

constrângere a celor de „sus", ci negociază constant cu „directivele" lor, le deformează, se strecoară prin interstiţiile lor, uneori le transformă, reuşind mereu să-şi păstreze o marjă de manevră, mai largă sau mai îngustă, care defineşte un spaţiu social (relativ) autonom (*cf.* Borscheid, 1987, pp. 78-101). Aplicate anonimilor cotidianului, inclusiv celor mai obscuri dintre ei, analizele proprii acestei istorii – ca, bunăoară, cea prin care Giovanni Levi ne-a restituit extraordinar de interesanta biografie a lui Giovan Battista Chiesa, preot, exorcist şi vindecător într-un cătun din Piemontul celui de-al XVII-lea veac (1988) – arată în ce fel participanţii la ea puteau fi, în acelaşi timp, obiect şi subiect al marilor evenimente şi procese, făurindu-şi, într-o anumită măsură, propria lor istorie (*cf.* Lüdtke, 1994, p. 5; vezi şi Noiriel, 1998, pp. 115-116, şi Delacroix, Dosse şi Garcia, 1999, pp. 246-247).

Procedeele metodologice care îngăduie reconstituirea formelor elementare de viaţă, specifice acestor anonimi, fac parte din ceea ce se numeşte „microistorie", termen ce trimite la noua scară, extrem de redusă, a analizei (de obicei o biografie reprezentativă pentru grupul examinat, un spaţiu îngust de sociabilitate – satul, cartierul, blocul –, un tip de habitat ş.a.m.d.)[7]. La origine, „microistoria" a fost ceea ce s-ar putea numi o „disidenţă" istoriografică postmarxistă, apărută la finele anilor '70 în Italia, ca urmare a aceleiaşi insatisfacţii faţă de marile modele explicative, ce avea să-şi facă loc, după numai câţiva ani, în Franţa şi Germania (Noiriel, 1998, pp. 110-112). Ca şi istoria germană a vieţii cotidiene de mai târziu, microistoria italiană era expresia aceleiaşi voinţe de a comuta examinarea socialului de la nivelurile superioare la indivizi, biografia acestora fiind considerată mai indicată decât marile structuri pentru a pune în lumină complexul sistem de relaţii dintr-o societate[8]. Acest sens pozitiv al demersului nu a dispărut nici astăzi, în condiţiile în care microistoria a ajuns să desemneze, practic, orice subiect particular de anchetă. „Micşorarea" obiectelor cercetării este apreciată ca deosebit de utilă metodologic, prin capacitatea ei de a-l elibera pe istoric de vechile inerţii şi de conceptele „înţepenite", îndreptându-i atenţia spre adevărata natură – fragmentată şi multiplă – a realităţii sociale. Mai mult chiar, partizanilor microistoriei ea le apare şi ca un semn îmbucurător al aprofundării obiectelor de studiu, al unei noi viziuni, mai ample, asupra faptului social, care depăşeşte şi, deopotrivă, rupe cu superstiţia determinismului economic. S-a afirmat chiar[9], că între macroistoria tradiţională şi aceea actuală distincţia ar fi doar aparentă, în condiţiile în care ambele demersuri nu numai că au aceeaşi ţintă a reconstituirii (*globalul*) – prin strategii diferite –, ci nutresc, în fond, un respect identic pentru definiţia monografică a obiectului de anchetă, fără a mai vorbi de recunoaşterea comună a însemnătăţii arhivelor seriale, a anumitor metode de analiză etc. În realitate, deosebirile dintre ele sunt mai profunde decât par, iar acest lucru este dovedit nu doar de comutarea cercetării de pe structuri pe indivizi, ci şi de alte două particularităţi de metodă ale microistoriei (sau, mai complet spus, ale „microistoriei de zi cu zi"), sesizabile în toate anchetele de gen: reinterpretarea mai flexibilă a duratei şi însemnătatea contextelor. Dacă în domeniul de cercetare al antropologiei istorice temporalitatea lungă şi medie avuseseră funcţia unui cadru privilegiat de referinţă (anchetele de acest tip juxtapunând, de obicei, secţiuni cronologice de mărime egală, pentru a face, apoi, inventarul asemănărilor şi al deosebirilor dintre ele şi a deduce o anumită procesualitate), în sfera de preocupări a istoriei cotidianului

7. Pentru consideraţiile care urmează, vezi studiul nostru, „Istoria socială contemporană şi istoria intelectualilor", 2002, pp. 28-29.
8. Vezi, în acest sens, articolul programatic al lui Carlo Poni şi Carlo Ginzburg, 1981.
9. Afirmaţia îi aparţine lui Roger Chartier (*apud* Charles, 1989, pp. 65-67).

Scanned with OKEN Scanner

mărunt fresca amplă a duratei nu mai are, practic, nici o relevanţă. Exhaustivitatea reconstituirii şi liniaritatea naraţiunii nu mai fac parte dintre ambiţiile ei. Nu continuumul temporal, ci înlănţuirea punctelor de vedere analitice şi a modalităţilor succesive de observaţie reprezintă osatura acestei istorii (Lepetit, 1999, p. 99). Cât despre context, acesta se referă la „ambianţa" faptului de viaţă examinat, redată într-o manieră cât mai completă. Noţiunea geertziană de „descriere densă" (*thick description*) este, aici, deosebit de utilă, întrucât permite inserţia fragmentului social în mediul cultural care îi e propriu şi corelarea sa cu toate aspectele acestuia (Geertz, 1973, capitolul I, „Thick Description: Toward an Interpretative Theory of Culture"). Înrudită cu ea, aşa-numita „analiză a reţelelor" (*network analysis*) facilitează reconstituirea sistemelor de relaţii ale indivizilor şi familiilor care fac obiectul examinării, ceea ce, prin extensie, conduce la trasarea spaţiului experienţei lor sociale (Lepetit, 1999, p. 100) şi, implicit, la identificarea unor trăsături comune, de grup. Noţiunea de *scară* a cercetării, precum şi aceea de *eşantion* au aici o importanţă decisivă, deoarece de ele depinde, după cum lesne se poate constata, nivelul (sau anvergura) informaţiei socotite pertinente pentru comunitatea avută în vedere, respectiv palierul social studiat (Lepetit, 1999, p. 103).

Dar cum are loc selecţia fragmentului social examinat şi în funcţie de ce criterii i se stabileşte reprezentativitatea? În al doilea rând, pornindu-se de la cazurile particulare analizate, cum se pot formula generalizări cât de cât plauzibile? Întrebările sunt, bine-înţeles, capitale, întrucât ele validează, în ultimă instanţă, cercetarea. Răspunsurile – nicidecum simple – depind de amintita „descriere densă" a contextului (mai precis, a habitusurilor culturale) în care se găsesc prinse „microsocietăţile" cercetate, un context care lasă să se ghicească, în exergă, conturul întregii societăţi. Postulatul implicit al acestei relaţii – curentă în antropologia culturală – este că „textul" unei acţiuni sociale (adică normele, regulile şi principiile ce o guvernează) e inseparabil de „pre-textul" ei, altfel spus, de sistemul de simboluri şi semnificaţii comune, împărtăşite spontan, „ca aerul pe care îl respirăm" (*cf.* Robert Darnton, *apud* Lepetit, 1999, p. 98), de toţi cei care fac parte din ansamblul social. Cu toate că acţiunile sociale reticulare pot modifica acest sistem, adăugându-i sau extrăgându-i mai multe elemente, la scara întregii societăţi balanţa rămâne, întotdeauna, în echilibru. În acest mod, constatările formulate pe temeiul unor situaţii particulare au şansa de a dobândi o semnificaţie mai amplă.

Acum – pentru a veni, în sfârşit, la pretextul rândurilor de faţă –, dacă am aplica aceste principii şi metode de anchetă la reconstituirea cotidianului comunist, care ar fi rezultatele? Ce imagine de ansamblu ar rezulta şi cât de diferită ar fi ea de ceea ce ştim deja despre tipul de societate generat de fostul regim politic?

Mai întâi, trebuie să notăm noutatea unei asemenea anchete. La aproape un deceniu şi jumătate de la prăbuşirea sa, comunismul a ajuns, cum este, de altfel, perfect normal, să constituie obiectul unor cercetări sistematice şi temeinice. Ştim, de acum, care i-au fost principalele etape şi începem să-i întrevedem şi să-i înţelegem din ce în ce mai bine particularităţile (cărora cei mai mulţi dintre noi le-am resimţit direct înrâurirea). Nu este însă mai puţin adevărat că, deocamdată, în fizionomia acestui regim interesează mai cu seamă trăsăturile care privesc partea lui „neagră", represivă şi distructivă (ceea ce, mă grăbesc să adaug, e absolut firesc, cu atât mai mult cu cât această parte tinde să fie ori ocultată, ori banalizată de cei ce poartă răspunderea ei). Infinit mai precară este examinarea sa ca fenomen social, din unghiul schimbărilor produse în alcătuirea societăţii şi în raporturile dintre segmentele acesteia. Firește, cercetările de acest fel nu sunt total absente, iar studiile publicate în anii din urmă despre nomenclatura comunismului românesc sau despre politica de inginerie socială desfăşurată de noul regim în primii săi ani de existenţă o probează. Cu toate acestea, interpretarea dominantă a genezei şi evoluţiei acestui sistem

Scanned with OKEN Scanner

complex pare a fi tot aceea convenţională, elaborată la începutul ultimei decade a secolului abia încheiat. Din această perspectivă, pe care aş numi-o a „exteriorităţii", care privilegiază, în chip vădit, factorul politic de analiză, nu pe cel social, am avea de-a face cu un regim de ocupaţie, impus prin forţă, care a supravieţuit prin forţă şi prin exerciţiul terorii. Comunismul ar fi fost aşadar suportat, nu acceptat; dezavuat, nu admis; respins (atât cât a fost posibil), nu sprijinit. Pe scurt, el ar fi rămas tot timpul o realitate străină de fiinţa noastră colectivă.

Persistenţa unei asemenea teorii şi forţa ei de sugestie sunt pe deplin explicabile. După ani îndelungaţi de falsificare a trecutului apropiat şi de ascundere a adevărului, recuperarea memoriei despre natura reală a regimului comunist, despre crimele comise în numele ideologiei sale şi suferinţele îndurate de atâţia oameni nu este numai firească, ci şi absolut necesară, dacă dorim ca ceea ce a mai rămas din această zestre să nu se şteargă pentru totdeauna, o dată cu extincţia biologică a celor care încă o mai poartă. Restituirea chipului adevărat al istoriei este o datorie a prezentului.

Pe de altă parte, este limpede că insistenţa asupra versantului represiv al comunismului, oricât de corectă ar fi, nu reprezintă decât o parte a realităţii complexe care a fost acest regim. Durata lui, preţ de aproape două generaţii, nu poate fi pusă doar pe seama forţei. Nu este, în această constatare, nici o noutate. Majoritatea cercetărilor au arătat de multă vreme că nici chiar regimurile cele mai crude nu se pot menţine la putere în absenţa unui minim consens social, care depăşeşte sfera îngustă a privilegiaţilor. Dar acest lucru nu iese la iveală dintr-o perspectivă politică şi ideologică a analizei. El apare însă imediat, atunci când examinarea acestor regimuri are loc din unghi social. Or, tocmai aici îşi vădeşte însemnătatea istoria cotidianului, în felul în care este ea practicată astăzi în istoriografia germană şi în care a fost descrisă mai sus. De la acest nivel, al „firului ierbii" – dacă expresia nu este exagerată –, imaginea lumii comuniste româneşti apare, în multe privinţe, într-o cu totul altă lumină. Care ar fi direcţiile demne de străbătut dintr-un asemenea unghi de analiză?

Una posibilă ar fi, bunăoară, formele înguste de sociabilitate, specifice habitatului urban. Printre efectele industrializării forţate din primele două decenii de după 1947 s-a numărat şi o dislocare masivă de populaţie. Dacă înainte de război ponderea demografică a oraşelor era considerabil inferioară mediului rural (viaţa urbană fiind, prin tradiţie, la noi, cosmopolită şi mai curând elitară, într-un sens deopotrivă social şi cultural), realizarea proiectului comunist de modernizare economică şi transformare socială a avut, cum se ştie, drept rezultat o inversare a raportului şi, consecutiv, o infuzie masivă de populaţie în oraşe. Urmările nu s-au lăsat aşteptate. Pe lângă cele structurale (expansiunea numerică şi diversificarea segmentelor sociale tradiţionale – lucrătorii industriali, de pildă –, formarea unei noi elite intelectuale – recrutată, esenţialmente, din zonele rurale şi dintre membrii aşa-numitelor „clase mijlocii inferioare", care au beneficiat de oportunităţile deschise de lărgirea dirijată a accesului la educaţie –, dezvoltarea unei birocraţii, de asemenea, noi ş.a.m.d.), nu mai puţin însemnate au fost şi cele înregistrate în modul de viaţă al oamenilor. Trecerea de la casă la bloc şi de la micul cartier rezidenţial (sau profesional) la aglomeraţia nediferenţiată a locuinţelor a năruit formele tradiţionale de convieţuire, generând aspecte şi probleme noi. Nu cred că mă înşel dacă afirm că una dintre acestea a fost o diminuare drastică a spaţiului privat (şi, desigur, a intimităţii), imputabilă atât creşterii populaţiei urbane, cât şi crizei de locuinţe din primul deceniu postbelic (care a constrâns multe familii să trăiască laolaltă într-un spaţiu insuficient), dar, nu mai puţin, şi politicii sistematice de distrugere a solidarităţilor tradiţionale, în spiritul planului de atomizare socială, aplicat de noul regim. Or, tocmai analiza acestui nou stil de existenţă în corelaţie cu formele *loisir*-ului (şi ele noi sau reciclate: radioul, teatrul, vizitele, apoi cinematograful,

Scanned with OKEN Scanner

iar mai târziu televizorul) ar fi deosebit de interesantă, întrucât ar lăsa să se vadă nu numai ce devenise viaţa cotidiană în timpul regimului comunist, ci şi cum (şi cât) se reflecta, la acest nivel, discursul ideologic oficial. O concluzie pare, de pe acum, destul de certă: dincolo de aspectul său inuman şi distructiv, comunismul a oferit unor largi categorii de populaţie şansa unei promoţii sociale rapide şi a unui trai mai bun (la oraş, desigur), ceea ce i-a adus sufragiile beneficiarilor. Aceasta cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de alte sisteme de organizare politică de acelaşi tip, liderii comunişti români au fost îndeajuns de prudenţi pentru a nu pretinde sau impune, la nivelul vieţii de zi cu zi, un conformism ideologic riguros. De fapt, în această zonă, ideologia era, practic, inexistentă (situaţie inversă celei din China „revoluţiei culturale", Coreea de Nord sau, mai târziu, Kampuchia Democrată, unde mobilizarea socială a îmbrăcat forme extreme). Iar faptul că noul regim a tolerat practicarea credinţelor religioase recunoscute a contribuit într-o şi mai mare măsură la acceptarea sa de către societate. Indiferent din ce unghi şi cum am aborda aceste laturi ale cotidianului comunist, habitatul şi sociabilitatea îngăduie aşadar să se întrevadă o explicaţie plauzibilă pentru formarea consensului social care a oferit regimului posibilitatea să se menţină şi să dureze.

Un exemplu contrar, de deviere şi denaturare, îl reprezintă fenomenul pe care l-aş numi, în lipsa altui termen mai expresiv, al societăţii paralele. Apariţia lui coincide cu perioada de privaţiuni din ultimul deceniu de existenţă a fostului regim. Lipsa din ce în ce mai acută a bunurilor de folosinţă medie şi îndelungată (a căror achiziţie masivă fusese, în anii '60 şi '70, un indiciu al bunăstării, amplu exploatat din punct de vedere politic) şi rarefierea accelerată a produselor alimentare de primă necesitate au dat naştere unui sistem de relaţii sociale tipic pentru orice epocă de penurie, ale cărui principii de funcţionare (scurtcircuitarea căilor obişnuite de acces la bunuri şi servicii, traficul de influenţă, abuzul de funcţie, recompensa în produse etc.) se situau la antipodul celor oficiale, dar erau infinit mai eficiente, fiindcă asigurau supravieţuirea celor mulţi şi chiar o oarecare prosperitate (pentru o minoritate, desigur). Pe lângă faptul că aşteptarea la rând („coada" prozaică) a devenit, în această ambianţă, pentru majoritatea populaţiei, una dintre îndeletnicirile cotidiene principale, climatul de lipsuri generalizate a încurajat, într-o anumită măsură, şi crearea, la acelaşi nivel al vieţii de zi cu zi, a unor microierarhii sociale, în cuprinsul cărora poziţionarea indivizilor depindea de capacitatea lor de a satisface, prin activitatea pe care o desfăşurau sau prin funcţia deţinută, necesităţile alimentare şi de bunuri de lux ale clienţilor. Deşi propaganda regimului se străduia să cultive o imagine pozitivă a societăţii şi a relaţiilor dintre membrii ei, realitatea „de jos" nu numai că era diferită, ci tindea să devină complet antinomică faţă de corespondentul ei oficial, nemaiavând nici o asemănare cu el. În acest mod a apărut, la nivel discursiv, o situaţie dintre cele mai curioase. Sistemul propagandei de partid (altminteri din ce în ce mai ineficient) continua să producă, imperturbabil, aceeaşi versiune triumfalistă despre viaţa cotidiană a oamenilor, ocultându-i degradarea dramatică. Mediile străine de informare, dimpotrivă, evidenţiau aspectele negative ale acestei vieţi, demascând ipocrizia regimului. Între aceste extreme, existenţa socială de zi cu zi îmbina, de fapt, ambele trăsături. Carenţele alimentare şi dificultatea procurării produselor de orice fel constituiau, desigur, o crudă realitate. Nu este însă mai puţin adevărat că foametea a fost, în această perioadă, un fenomen excepţional (dacă va fi fost), iar frigiderele au continuat să fie mai tot timpul pline.

Când comunismul s-a prăbuşit, în decembrie 1989, fiecare a fost frapat de caracterul imploziv al fenomenului. Lucrurile s-au petrecut ca şi cum, totalmente golită de substanţă, carcasa sistemului s-ar fi făcut, dintr-o dată, ţăndări. La drept vorbind, aşa şi a fost. Observaţia empirică se întâlneşte aici cu explicaţia elaborată. Suprastructura regimului a dispărut subit tocmai fiindcă „baza" sa – între timp schimbată cu totul – nu l-a mai

Scanned with OKEN Scanner

susţinut. Ceea ce a ieşit la suprafaţă, în locul lăsat temporar liber prin dispariţia vechiului sistem, a fost „contrasocietatea", care se dezvoltase în penumbra cotidiană a regimului oficial. Ea este, astăzi, „solul fertil" care nutreşte lumea noastră de tranziţie.

Toate aceste evoluţii ar câştiga în claritate şi culoare dacă ar putea fi reduse la scara unor microistorii familiale, de vecinătate, de cartier sau de grup. Ele ne-ar ajuta să înţelegem mai bine originea câtorva dintre particularităţile noastre culturale (în sens antropologic) cele mai contrariante: lipsa de respect faţă de lege, dificultatea de a adopta, la nivel instituţional, norme, reguli şi proceduri de acţiune stabile şi transparente, preferinţa pentru aranjamentele spontane, gustul pentru improvizaţie în dauna construcţiei răbdătoare şi temeinice etc., toate nefiind, în fond, altceva decât expresiile unor vechi obiceiuri cotidiene, devenite reflexe sociale.

Orice istorie îşi are, desigur, sursele ei. În cazul care ne interesează aici, nu există decât dificultatea alegerii. De la memorii, jurnale, corespondenţă până la mărturiile directe – culese, organizate şi interpretate după procedeele istoriei orale –, totul poate servi la reconstituirea microistoriilor cotidiene. Un alt izvor important al putea fi arhivele juridice (mai deloc exploatate la noi, indiferent de epoca la care se referă), deosebit de instructive – putem bănui – atât pentru procesele instruite, cât şi pentru legile sub incidenţa cărora intrau verdictele de condamnare (demnă de reamintit aici este faimoasa Lege 18, referitoare la veniturile ilicite: o statistică a pedepselor pronunţate în contul ei ne-ar putea edifica asupra semnificaţiei numerice şi sociale a încălcărilor astfel sancţionate). La fel, dosarele fostei poliţii politice (aflate, în prezent, în custodia SRI) ar putea fi deosebit de preţioase (poate *cele mai* preţioase!) pentru un asemenea gen de istorie, întrucât ne-ar dezvălui, tratate statistic şi interpretate sociologic şi psihologic, amploarea unui fenomen care a făcut, şi el, parte din strategia colectivă a adaptării la context, cu scopul de a-i folosi (şi deturna) mai bine posibilităţile: colaboraţionismul interesat.

Acestea sunt doar câteva dintre modalităţile unei posibile reconstituiri – fie şi fragmentară – a vieţii cotidiene în comunism, ce ar îmbogăţi, neîndoielnic, imaginea noastră despre o lume părăsită pentru totdeauna, dar care continuă totuşi să ne urmărească.

Referinţe bibliografice

Ariès, Ph., Duby, G. (coord.) (1994-1997), *Istoria vieţii private*, vol. I-VIII, Meridiane, Bucureşti (ed. fr.: 1985).

Borscheid, P. (1987), „Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit?", în W. Schieder, V. Sellin (ed.), *Sozialgeschichte in Deutschland*, vol. III, *Soziales Verhalten und soziale Aktionsformen in der Geschichte*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Bourdieu, P. (1980), *Questions de sociologie*, Minuit, Paris.

Burguière, A. (1978), „L'Anthropologie historique", în J. Le Goff, R. Chartier, J. Revel (ed.), *La nouvelle histoire*, Retz, Paris.

Burguière, A. (1986), *Dictionnaire des sciences historiques*, PUF, Paris.

Charles, C. (ed.) (1989), *Histoire sociale, histoire globale ?*, lucrările colocviului din 27-28 ianuarie, Maison des Sciences de l'Homme, Paris.

Delacroix, Ch., Dosse, Fr., Garcia, P. (1999), *Les courantshistoriques en France, 19e-20e siècles*, Armand Colin, Paris.

Flacelière, R. (1976), *Viaţa de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, traducere de Liana Lupaş, Editura Eminescu, Bucureşti (ed. fr.: 1959).

Geertz, C. (1973), *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York University Press, New York.

Lascu, N. (1965), *Cum trăiau românii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti.

Lepetit, B. (1999), *Carnet de croquis. Sur la connaissance historique*, Albin Michel, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

Levi, G. (1988), *Inheriting Power. The Story of an Exorcist*, University of Chicago Press, Chicago (ed. it.: 1985).
Lüdtke, A. (ed.) (1994), *Histoire du quotidien*, Maison des sciences de l'homme, Paris.
Noiriel, G. (1998), *Qu'est-ce que l'histoire contemporaine ?*, Hachette, Paris.
Platon, Al.-F. (2002), „Istoria socială contemporană şi istoria intelectualilor", în C. Charles (ed.), *Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea. Eseu de istorie comparată*, traducere de Tudor Vlădescu, ediţie îngrijită şi prefaţă de Alexandru-Florin Platon, Institutul European, Iaşi.
Poni, C., Ginyburg, C. (1981), „La microhistoire", *Le Débat*, 17.
Sharpe, J. (1991), „The History from Below", în P. Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press, Cambridge.
Thompson, E.P. (1963), *The Making of the English Working Class*, Gollancz, Londra.
Wehler, H.-U. (1985), „Königsweg zu neuen Ufern oder Irrgarten der Illusionen? Die westdeutsche Alltagsgeschichte: Geschichte «von innen» und «von unten»", în F.J. Brüggemeier, J. Kocka (ed.), *Geschichte von unten – Geschichte von innen. Kontroversen um die Alltagsgeschichte*, Fernuniversität, Haga.

Scanned with OKEN Scanner

Manipularea contextului şi controlul reprezentărilor sociale

Adrian Neculau

Conceptul de *reprezentare socială* şi teoria care l-a făcut cunoscut s-au născut în 1961, lansate de tânărul cercetător Serge Moscovici, un emigrant venit din Est, stabilit în Franţa de doar doisprezece ani. Moscovici mărturiseşte că a fost inspirat de un „concept uitat" al lui Durkheim, cel de *reprezentare colectivă*, căruia i-a adus unele amendamente din perspectiva psihologiei sociale. Ceea ce nu spunea el explicit atunci, dar a admis mai târziu, într-o convorbire cu Ivana Markova – de la Universitatea din Stirling (Scoţia), ea însăşi o imigrantă din Est –, pare să fie însă hotărâtor în această construcţie teoretică: experienţa sa de minoritar în România, în anii de ascensiune fascistă şi în anii de început ai comunismului. Moscovici a precizat chiar de la început şi a subliniat mereu faptul că reprezentările se nasc din anumite credinţe ce marchează viaţa socială a unei colectivităţi, funcţionează dependent de contexte culturale specifice, sunt marcate ideologic şi încorporează istoria devenirii unui grup social. Ele sunt – e drept – alcătuiri cognitive, dar se împlinesc în funcţie de caracteristicile contextului, de gândirea socială dominantă. Teoria lui Moscovici a născut o mişcare de idei puţin previzibilă în 1961, ea a depăşit de mult graniţele psihologiei sociale, „reprezentaţioniştii" alcătuiesc astăzi o comunitate transfrontalieră care se întâlneşte o dată la doi ani (recent s-a ţinut, în Mexic, al şaptelea congres) în prezenţa fondatorului, s-a diversificat şi s-a rafinat, dar a şi pierdut ceva din culoarea primară. Deşi iniţial se prezenta cu un statut de noţiune indicibilă, având un aer nou, original, „reprezentarea socială" a devenit prin difuzare un concept comun, şi-a pierdut aerul de inefabil, puterea de sugerare pe care o are un cuvânt (sau o expresie) ce se sustrage definiţiilor unificatoare. Or, Moscovici refuză şi acum să dea o definiţie constrângătoare conceptului său.

Cel sosit mai târziu în lumea celor ce studiază reprezentările sociale este frapat de constatarea că, deşi toţi cercetătorii vestici subliniază importanţa contextului social în alimentarea reprezentărilor sociale, această variabilă e tratată într-o manieră „obiectivă", inserată între altele într-o manieră „neutră". Sensul e acesta: contextul este important, dar nu hotărâtor. Ceea ce vreau să prezint în continuare este modul în care un anumit context global (social, ideologic), precum şi cel concret, situaţional pot determina formarea unor anumite reprezentări sociale, dirijate, „comandate" de specificul acestui context.

Despre rolul contextului

Serge Moscovici a spus-o primul: reprezentările sociale sunt „aspecte ale mediului social"; ele sunt *produse* de contextul social, generate în mod colectiv. Reprezentările, ideologiile sunt produse ale unor grupuri, clase sociale, culturi. E banal însă, scria el încă

Scanned with OKEN Scanner

din 1961, să definim doar *agentul* care a produs reprezentarea; mult mai productiv este să-i identificăm motivaţia. E uşor de aflat „cine" a inventat-o; mai instructiv e să ştim „pentru ce". Şi aceasta pentru că reprezentarea contribuie exclusiv la „procesele de formare a conduitelor şi de orientare a comunicărilor sociale". Ce deducem de aici? Dacă, în anumite împrejurări, individul şi-a format anumite reprezentări despre lume, în general, despre mediul său, atunci el va acţiona, când se iveşte ocazia, în conformitate cu reprezentările sale. Reprezentările contribuie la formarea practicilor sociale, nasc valori şi norme pe care le înscriu apoi în raporturi colective concrete. În prefaţa la tratatul de psihologie socială din 1984, Moscovici precizează că psihologia socială este ştiinţa fenomenelor ideologice care înglobează sistemele de reprezentări şi atitudini, condiţionând conţinutul reprezentărilor sociale, al habitusurilor şi dispoziţiilor. Reprezentările nu sunt generate de indivizi izolaţi sau de grupuri, ci de actori-cetăţeni, integraţi instituţional, poziţionaţi etic, angajaţi într-un proiect colectiv, furnizând un discurs care-i defineşte. Hotărât lucru, cetăţeanul gânditor este produsul „cetăţeanului gândit" (Rouquette, 2001) – el e dependent de o putere, de contextul care l-a zămislit.

Toţi cei care au scris apoi despre R.S. au încercat să împace „socialul" cu „cognitivul", formula „construcţie sociocognitivă" exprimând interacţiunea celor două componente. Ceea ce rezultă clar din examinarea tuturor definiţiilor date reprezentărilor sociale este faptul că, deşi sunt elaborări cognitive, reprezentările sociale nu pot fi rupte de socialul în care s-au construit: ele sunt prizonierele socialului. W. Doise (1990) a exprimat perfect satisfăcător complexitatea raportului cu socialul: reprezentările sociale joacă un rol important în menţinerea raporturilor sociale, sunt fasonate de aceste raporturi şi vehiculează, uneori direct, dar cel mai adesea indirect, o anumită cunoaştere (competenţă) socială. Să mai adăugăm doar că reprezentările sunt marcate social de condiţiile şi contextul din care emerg, de modul cum circulă, de funcţiile pe care le primesc în interacţiunile cu lumea şi cu alţii (Jodelet, 1984) – şi avem un suport satisfăcător pentru demersul nostru.

Să insistăm puţin asupra importanţei contextului. Contextul se prezintă ca un sistem de idei şi credinţe, norme şi obiceiuri ce constituie anturajul social şi cultural în care evoluează individul şi care se transmite prin educaţie şi limbaj. Contextul furnizează cadre de referinţă, imagini de marcă, modele comportamentale şi practici cotidiene, asigurând socializarea şi integrarea socială a individului. Oamenii şi grupurile umane se diferenţiază după mediul cultural frecventat şi practicile comportamentale în care s-au dezvoltat. Limba, riturile şi culturile, tradiţiile, vestimentaţia, habitatul, tipurile de relaţii interpersonale formează împreună un cadru social-cultural specific, prelucrat şi încorporat de membrii unei comunităţi (Neculau şi Curelaru, 2003). Achiziţionăm *capital cultural* – spune Pierre Bourdieu – de la familie, şcoală, mediul social, ideologic şi cultural frecventat. Plasat într-o „baie culturală", înconjurat de stimuli culturali specifici, individul descoperă chei cu ajutorul cărora va descifra de acum încolo mesajele culturale şi ideologice întâlnite. Contează şi unele amănunte biografice: de exemplu, faptul că în adolescenţă şi tinereţe, dar chiar şi mai târziu cineva a frecventat un cerc, un grup, un mediu cultural şi ideologic de o anumită nuanţă îl marchează pentru tot restul vieţii. Din cele spuse până aici rezultă că, prin caracteristicile sale, contextul induce tabele valorice, determină sistemul axiologic, propune norme şi stiluri de conduită. Cercetătorii din prima linie a fenomenului reprezentărilor sociale invocă „efectul contextului" asupra acestora (Abric şi Guimelli, 1998). Toate referinţele la context descriu mai degrabă o realitate culturală, exprimată prin norme şi practici culturale, rod al evoluţiei în timp a societăţilor democratice. Pentru noi însă, contextul înseamnă mai mult: o realitate constrângătoare, un marcaj social, un corpus de norme de conduită care nu-i dau actorului social nici o şansă să refuze sau să aleagă dintre mai multe variabile. Mă refer la un context social-global, ideologic, precum şi la un

Scanned with OKEN Scanner

context imediat, situaţional, ce construiesc împreună o anumită realitate social-istorică în care-l „învelesc" pe individ, silindu-l să-şi însuşească anumite soluţii cognitive, să prelucreze o anumită informaţie şi să-şi formeze anumite imagini, credinţe, reprezentări. Dacă-şi alimentează reprezentările dintr-un context dat, individul (grupul) va „învăţa" anumite semnificaţii şi interpretări ale fenomenelor sociale şi va construi anumite modele de organizare a cunoştinţelor. Desigur, colegii occidentali ne oferă un bun punct de pornire: sistemul central al reprezentărilor este direct determinat de *contextul ideologic şi istoric* al grupului (sau comunităţii). El este marcat de memoria colectivă şi prin sistemul de norme practicate. Contextul global, noi ştim asta, poate induce o anumită viziune asupra vieţii şi funcţionării societăţii, poate pretinde însuşirea unor anumite norme de conduită, controlând, marcând situaţiile, poate determina utilizarea unor grile de evaluare specifice care mobilizează şi/sau polarizează actorii sociali. În fine, acest context controlat produce o anumită „logică socială" care orientează activitatea cognitivă a individului, îl familiarizează cu „normalul", îl ajută să raţionalizeze informaţia din mediu subordonând-o concepţiei de bază şi-l îndrumă să respingă „anormalul", excepţia, ceea ce vine în contradicţie cu normele „ştiinţifice" de funcţionare.

Mai apropiată de realitatea la care ne referim, Ivana Markova – profesor de psihologie socială la Universitatea din Stirling (Scoţia), dar originară din Cehia – spune explicit: reprezentările sociale se formează, se menţin şi evoluează într-un context sociocultural şi istoric, de-a lungul unei lungi perioade. Ele se transmit de la o generaţie la alta, pe căi variate, fie informale (ca socializarea, practicile cotidiene, memoria colectivă, comportamentele individuale şi interacţiunile lor sau comunicarea simbolică), fie instituţionale (ca limba, educaţia, sistemele legale). Reprezentările sociale îşi au deci rădăcinile în taxonomii comune, în categorizări sau diferite *themata*. Cercetările invocate de Markova probează modul în care reprezentările sociale sunt „înrădăcinate" în viaţa individului. Subiecţii chestionaţi manifestau o gândire opoziţională exprimându-şi dorinţa de a fi recunoscuţi, de a li se accepta identitatea. Ei se situau, totdeauna, de partea „pozitivă", considerând că „alţii" nu merită să fie identificaţi pozitiv. Refuzau „recunoaşterea socială" a altora. Revendicau partea pozitivă pentru ei înşişi, refuzându-le acelaşi tratament altora. Recunoaşterea socială, crede Markova, implică unele caracteristici ale individului sau grupului, cum ar fi vizibilitatea, identitatea, individualitatea, demnitatea, faptul de a fi ascultat, de a fi capabil să influenţeze schimbarea socială sau de a-i atribui această capacitate altuia. Recunoaşterea socială – iată o bună explicaţie – este *themata* de bază care generează reprezentările sociale. Iar *themata* se transmite prin memoria colectivă, aşa cum demonstrează Moscovici şi Vignaux: toate discursurile, credinţele, reprezentările noastre „vin" din alte discursuri şi din alte reprezentări elaborate înainte de noi. Sau – sugerăm – elaborate în afara noastră, de către alţii, dar „pentru noi". *Themata* poate furniza răspunsuri la chestiunile esenţiale asupra originii reprezentărilor sociale, a formelor de bază ale gândirii colective sau sociale.

Dacă *themata*, demonstrează Markova, are o natură opoziţională, aceasta este furnizată de evoluţia istorică a unui fenomen dat – sursă de tensiuni şi conflicte. Elaborată ştiinţific, ea pătrunde curând în gândirea comună. Unele *themata* sunt adânc „îngropate" în individ şi implicate cultural, formând ontologia sensului comun. Individualismul european modern, de exemplu, a cunoscut o astfel de evoluţie, construindu-se dintr-o asemenea *archethemata* fondatoare. Dar şi regimurile totalitare şi posttotalitare se bazează pe dezvoltarea sistemelor sociale caracterizate prin uniformitate de gândire, comunicare şi disciplină. Pentru a se perpetua, sistemele totalitare şi posttotalitare încurajează „non-gândirea" şi un limbaj al „non-comunicării", totul încadrat într-un sistem de reguli şi instrucţiuni prescrise în „tabele de orientare" şi „panouri de indicaţii". Astfel că individul „adaptat" nu are un discurs normal: el nu comunică, ci caută formula potrivită, la momentul potrivit.

Scanned with OKEN Scanner

Ce rezultă din cele spuse până aici? Individul îşi construieşte reprezentarea prelucrând realitatea cu care vine în contact, din care se alimentează. El integrează această „realitate obiectivă" organizării sale cognitive, sistemului său de valori, îşi făureşte istoria şi sistemul său de referinţe, raportându-se la contextul dat. Reprezentările sociale sunt alimentate din context, în primul rând pentru natura condiţiilor care produc discursul şi înlesnesc formularea de idei, descoperirea unor teorii. Discursul este totdeauna situat în timp şi spaţiu, presupune raporturi concrete, interacţiuni. În al doilea rând, este alimentat de câmpul ideologic, de locul ocupat de individ sau grup în sistemul social. Cu alte cuvinte, mediul cultural, ideologic, stilul de gândire al colectivităţii îl „ancorează" pe individ, îl „modelează" şi apoi îl livrează câmpului social. Într-un anumit sens, prin biografia sa, individul este „prizonierul" contextului său – el e consiliat să-şi apropie un anumit discurs şi apoi să-l difuzeze. Semnificaţiile transmise prin discurs îi apropie pe indivizi, le oferă semne de recunoaştere. Ei stabilesc legături, îşi amintesc, construiesc imagini, spun şi fac să se spună, rezumă în câteva cuvinte sau propoziţii, un clişeu, o etichetă (Moscovici şi Vignaux, 1994). Reprezentările sociale devin astfel idei-forţă, induc mentalităţi şi credinţe, influenţează comportamentele. Ele sunt producţii despre ceva ce există deja, despre conţinuturile elaborate, ele creează şi menţin identitatea, echilibrul colectiv, coeziunea sociodiscursivă, „unitatea", „frontul", „linia".

Despre „construirea" contextului

Care este deci modalitatea prin care se poate obţine o reacţie controlată din partea actorului social? Prin alimentarea sa cu o informaţie selectată şi dirijată, prin situarea individului în contexte modelate de gardieni ai conştiinţei. Când o persoană este „bombardată", întreaga viaţă sau o bună parte din ea, cu un anumit fel de imagini, interpretări, categorii de gândire, ea îşi însuşeşte aceste modele şi respinge cu înverşunare tot ceea ce contravine sistemului „implantat", care reprezintă normalitatea sa. Individul nu ştie că nu ştie şi altceva. El se consideră informat, competent, capabil de discernământ, autonom şi nici nu bănuieşte că a fost deprins să reacţioneze numai aşa. Pentru a stimula elaborarea şi fixarea unor reprezentări comune, soluţia dirigenţilor care doresc anumite reacţii e gruparea indivizilor în structuri create artificial şi bine controlate, antrenarea acestora în acţiuni colective, cu scopuri comune, livrate din afară. Dacă procesul reprezentaţional nu poate fi detaşat de activităţile în care actorii sociali sunt angajaţi, de experienţele lor sociale înseamnă că reprezentările sociale înglobează şi structurează elementele cognitive ce rezultă din relaţiile concrete cu contextul social. Relaţiile dintre indivizi nu sunt – cum am spus – neutre, ci determinate de luarea de poziţie ce angajează competenţa lor acţională, dobândită într-un anumit context (social, psihologic, ideologic) şi printr-o anumită activitate. Pe scurt, dacă doreşti ca individul să angajeze anumite atitudini şi comportamente, oferă-i prilejuri de a deprinde numai anumite scheme cognitive, de a exersa în condiţii inventate şi perfect controlate! El va „învăţa" astfel o anumită realitate şi, pentru că n-a avut prilejul să ia cunoştinţă de alternative, o va considera „obiectivă", singura reală şi comprehensibilă. Iar orice altă realitate pe care o va întâlni apoi o va trata prin propriul sistem de referinţe, situându-se doar în funcţie de această „viziune funcţionalistă a lumii", cum o numeşte Abric (1994). El va da sens conduitelor sale, se va adapta, îşi va defini locul apelând doar la achiziţiile dobândite în aceste condiţii, va înţelege realitatea şi va reacţiona apelând la „zestrea" sa. Orice nouă realitate va căpăta semnificaţie doar atinsă de individul astfel marcat. El o va interpreta din unghiul cunoaşterii sale. Reprezentarea nu este deci o simplă „reflectare" a realităţii, ci o organizare în funcţie de „circumstanţe"

Scanned with OKEN Scanner

(context social şi ideologic, caracteristicile situaţiei, finalitate imediată). De aceea, dacă membrii unui grup împărtăşesc o „teorie" (nu are importanţă cum le-a fost inoculată – n.n.), aceasta capătă caracteristici de „prototip", de „tip de organizare" (Flament, 1995), devine „ghid de acţiune", orientând relaţiile sociale şi acţiunile actorilor sociali: „Ea este un sistem de pre-decodaj al realităţii pentru că determină un ansamblu de anticipări şi de aşteptări".

Nu mai insistăm. Ceea ce vrem să subliniem stă că, sub efectul situaţiei, actorul social percepe realitatea nu aşa cum este ea, ci într-o manieră deformată şi parţială, chiar iraţională, aşa cum îi este transmisă, interpretată. Aceste efecte ale „situaţiei" au o importanţă particulară, explicând de ce un individ îmbrăţişează anumite idei, şi nu altele. Corpusul de idei, reprezentările sale vor acţiona ca un aparat de percepţie, ca un filtru cognitiv, triind informaţiile şi elaborând strategiile acţionale. Poziţia socială a actorilor sociali antrenează apariţia unui efect de perspectivă. Aceştia nu pot percepe valoarea exactă, toate nuanţele realităţii în care sunt implicaţi: ei şi-au fabricat o idee aproximativă asupra realităţii şi o tratează prin prisma acestei construcţii teoretice. Într-un cuvânt, putem imagina astfel efectul poziţiei în interiorizarea unor valori: dacă plasăm sub ochii individului, caracterizat printr-o anumită poziţie socială şi anumite dispoziţii, un set de valori, opţiuni sau idei, ele au toate şansele să pună în funcţiune un mecanism pervers de orbire, antrenând pasiuni şi inducând un comportament iraţional. De acum înainte, individul va „ideologiza" tot ceea ce întâlneşte sau va „psihologiza", interpretând totul prin prisma aparatului său evaluator indus. Deconchy numeşte „ortodoxie ideologică" această informaţie care ţine de un anumit câmp social, de o anumită regularitate socială şi care-l imunizează cognitiv pe individ împotriva altor idei, atitudini, conduite.

Să ilustrăm acum, prin câteva exemple, cum s-a produs, în cazul României, îndoctrinarea ideologică ce a obturat orice posibilitate de a „învăţa" altceva decât ceea ce era livrat de responsabilii modelării gândirii. În forme apropiate, determinate de particularităţile locale, procesul s-a desfăşurat după acelaşi scenariu şi în celelalte ţări din fostul „lagăr" al ţărilor socialiste.

Vom decupa câteva sectoare ale vieţii sociale, marcate în adâncime de presiunea ideologică şi de instaurarea unor noi practici sociale, domenii care au modelat formarea unui anumit profil de individ. El a rămas ancorat în schemele cognitive şi practicile sociale învăţate în condiţii de control social, şi-a format reprezentări corespunzătoare şi le activează ori de câte ori se confruntă cu situaţii asemănătoare.

A. *Controlul învăţământului şi formării*

După schimbările din 1989, în Polonia s-a găsit şi publicat un document deosebit de important, elaborat de NKVD (fostul KGB), pentru uzul celor din acest sistem care lucrau în ţările-satelit. El a fost publicat apoi în Ungaria, România şi în celelalte ţări estice. Documentul, purtând sigla „Strict secret", este datat 02.06.1947. În numai trei pagini şi 45 de aliniate este sistematizată întreaga filosofie a preluării controlului total în economie, politică, armată, cultură, viaţa socială şi învăţământ (Buzatu, 1991). Analiştii au constatat că în cei 45 de ani de comunizare, aceste instrucţiuni au fost aplicate întocmai, rezultatul fiind cel prevăzut de responsabilii de atunci şi de mai târziu ai instituţiei. Redăm în întregime articolul 35, pentru a ilustra tonul folosit şi modul în care a fost deturnat sistemul educativ, până nu demult: „Din şcolile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee şi facultăţi trebuie să fie înlăturaţi profesorii care se bucură de popularitate. Locurile lor trebuie să fie ocupate de oameni numiţi. Să se analizeze diferenţele dintre materii, să fie redusă cantitatea de material documentar, iar în licee să se oprească predarea limbilor latină şi greacă veche, a filosofiei generale, a logicii şi geneticii. Cu

Scanned with OKEN Scanner

ocazia predării istoriei nu trebuie amintit care dintre domnitori a servit sau a vrut să servească binele ţării, ci trebuie arătată mişelia regilor şi lupta poporului asuprit. În şcolile de specialitate trebuie introdusă specialitatea îngustă". Acest paragraf este completat cu un altul, numărul 45, privind regulamentul sistemului de recrutare în facultăţi: „Trebuie ca la facultăţi să ajungă cu prioritate cei ce provin din cele mai joase categorii sociale, cei care nu sunt interesaţi să se perfecţioneze la nivel înalt, ci doar să obţină o diplomă".

Aceste instrucţiuni au fost aplicate în România întocmai. Din şcoli au fost expulzate disciplinele care formau gândirea independentă, liceele s-au specializat (în România existau „licee" metalurgice, textile, de telecomunicaţii etc.), cultura umanistă a fost drastic îngustată, existau instrucţiuni precise pentru „politizarea" tuturor lecţiilor (în sensul denigrării „culturii burgheze" şi al evidenţierii culturii superioare comuniste), manualele unice erau total subordonate propagandei partidului unic. Din facultăţi au fost înlăturaţi profesori de valoare, directorii de conştiinţe au fost total reduşi la tăcere sau chiar exterminaţi în închisori, selecţia s-a făcut apoi îndeosebi pe baza „dosarelor de cadre", verificându-se puritatea originii sociale. Rezultatele n-au întârziat să apară: comportament aservit şi birocratic, depersonalizarea relaţiilor între actorii sociali, limitarea sau anularea iniţiativelor individuale şi a comportamentului creativ. Memorizarea mecanică, mimetismul, reproducerea impersonală au devenit singurele „răspunsuri" posibile ale studenţilor. Un program de „impregnare" la care puţini au putut rezista. Impactul a fost atât de puternic, încât după schimbarea din 1989 majoritatea corpului profesoral manifesta (manifestă încă!) o puternică rezistenţă la inovaţii, respingând orice iniţiativă care atinge stilul paternalist şi birocratic adânc înrădăcinat (Neculau *et al.*, 1995).

B. *Derapajul unor directori de conştiinţă*

Alături de universitari, scriitorii, artiştii, oamenii de cultură au fost supuşi aceloraşi presiuni, pentru a se alinia. Mulţi dintre ei au intrat rapid în slujba noii puteri. Doar unii au rezistat pentru un timp.

Motivul „trădării intelectualilor" nu este nou. Cu exact şaptezeci de ani în urmă, Julien Benda îi acuza pe unii dintre contemporanii săi, savanţi, filosofi, slujitori ai cultului, invocând însă şi ilustre exemple din istoria culturii, că s-au lăsat pradă pasiunilor politice, integrându-se în corul urii de rasă şi de partid. Benda oferă numeroase exemple de cărturari care au fost marcaţi de caracteristicile patimii politice, excelând prin excese, ură, idei fixe, urmărind rezultatele imediate, preocupaţi exclusiv de scopul propus, în dispreţ faţă de argumente. Rolul lor nociv e cu atât mai mare cu cât au posibilitatea, în numele aureolei lor, să influenţeze lumea.

De la exemplul lui Benda a pornit o cercetătoare a literaturii, Ana Selejan, pentru a radiografia demisiile morale ale unor directori de conştiinţe din cultura română, imediat după instaurarea noii puteri în această ţară. Acţiunile de „epurare" (din universităţi, presă, Societatea Scriitorilor Români), începute cu o grabă febrilă şi fără discernământ, s-au situat sub semnul dialecticii lui „să dea seama" şi a îmbrăcat haina cunoscută a „vânătorii de vrăjitoare". Tribuni ai „noii ordini culturale", în numele noilor idealuri şi al „aşteptărilor maselor populare", îşi denunţau confraţii, pentru ideile lor, solicitând interzicerea acestora, demascarea lor publică, distrugerea carierei lor. Li se solicita acum intelectualilor să părăsească „turnul de fildeş", să păşească în arena socială, să scrie o literatură „pentru mase". Polemicile se desfăşurau sub semnul intoleranţei, al urii, al cuvântului care nimiceşte. Se anunţau vremuri teribile pentru scriitorii care nu s-au orientat la timp spre noua putere. Începea anexarea întregii culturi la noua ideologie. Se utilizau metode de atac încrucişat, de la combaterea ideilor şi taxarea lor ca inadecvate momentului până la denunţul grosolan.

Scanned with OKEN Scanner

Rezultatul a fost cel scontat: unii scriitori au fost interzişi, alţii băgaţi în închisori, o parte au „aderat", intrând în corul celor ce cântau osanale. Când nume importante ale literaturii române şi-au părăsit independenţa şi spiritul critic, s-a produs o falie în rândul acestei grupări.

Iar consecinţa, pe plan sociopsihologic, a fost şi mai mare: s-a pierdut speranţa într-o intrare în normalitate, s-a înrădăcinat credinţa că alt drum nu mai există. Efectul, pentru conştiinţa publică, a fost devastator: s-a acreditat convingerea unei „imposibile intoarceri".

C. *Formarea noii elite*

După distrugerea elitei intelectuale, a cadrelor de valoare aparţinând vechiului regim, noii dirigenţi şi-au dat seama că au nevoie de o nouă elită, care să pună pe picioare un alt tip de societate. În cultură, învăţământ, economie etc. era nevoie de un nou corp de specialişti. Experienţele de început, când primeau posturi de conducere oameni total neinstruiţi (uneori aproape analfabeţi), dar devotaţi, s-au dovedit contraproductive. „Fiii din popor" deveniţi „cadre" trebuiau să dovedească, mai târziu, în primul rând „competenţă doctrinară", apoi competenţă într-un domeniu specializat. Aparatul administrativ şi economic se recruta după „originea socială" (hagiografia oficială sublinia originea muncitorească a oricărui lider politic) şi – în numele „luptei de clasă" – toţi fiii de „exploatatori" sau aparţinând „clasei burgheze" (aici intrau, la un loc, micii comercianţi, intelectualii, liber-profesioniştii; chiar şi un fiu de învăţător rural era etichetat „mic-burghez") erau blocaţi în încercările lor de a pătrunde în facultăţi, îndeosebi în cele care formau noii ideologi (filosofie, istorie, litere, drept). Legea lui *numerus clausus* a acţionat implacabil, în anii de început, ca o tactică a partidului de selecţionare a celor devotaţi şi „lichidare" a celor ce se puteau opune. Reprezentanţii vechii elite erau etichetaţi „reacţionari", „renegaţi", „duşmani ai poporului" şi – în numele unui discurs politic voluntarist – li se opunea noua elită, livrată obligatoriu de clasa muncitoare. Discriminarea mergea până acolo încât se făcea o distincţie clară între „cadre" (de partid), ca aparat înarmat cu competenţă ideologică şi acţională, şi „intelectuali" (termen peiorativ, semnificând extracţia burgheză, apartenenţa la ideologiile noncomuniste). Cadrele aveau misiunea de a „milita" pentru politica partidului în orice sector de activitate, de a implementa „conştiinţa socialistă", comportamentele valorizate fiind cel paternalist şi cel autoritar. Cadrele de partid girau „propaganda" de partid, conduceau „învăţământul ideologic" sau „de partid", supravegheau activitatea specialiştilor, organizau şedinţele de „critică şi autocritică", dirijau manifestările festive (mitinguri) şi dovedeau „vigilenţă revoluţionară" (Gheorghiu, 1992).

Cadrele de partid – viitoarea nomenclatură – se formau la Şcoala Superioară de Partid, lansată după instalarea acestui regim. La început, după 1948, aici se formau, prin cursuri scurte de şase luni, „cadrele necesare partidului în lupta sa pe frontul ideologic". Din 1949, formarea dura doi ani şi comporta două specializări: propaganda şi presa. Recrutarea se făcea dintre „militanţii" având deja o formaţie ideologică, absolvenţi – de preferinţă – ai unei şcoli de partid. Absolvenţii deveneau apoi directori sau profesori în şcoli de partid regionale, redactori în presa de partid şi ideologică, profesori şi conferenţiari la catedrele de ştiinţe sociale din învăţământul superior. La finele anului 1950, peste 40 000 de persoane au fost astfel „promovate" în posturi-cheie, după ce au urmat diferite şcoli de îndoctrinare (Ioan, 1992). Tot acest proces s-a amplificat apoi, s-a multiplicat, nici un fel de responsabil neputând accede la postul său fără o pregătire prealabilă într-o şcoală de partid. Sistemul a cunoscut numeroase „îmbunătăţiri", s-a „modernizat" şi şi-a stabilit standarde de excelenţă (Ioan, 1995). Esenţa acestei întreprinderi a rămas aceeaşi: formarea unui corp de specialişti în propagandă şi îndoctrinare, capabili să conducă şi să supravegheze formarea tinerei generaţii în spiritul modelului promovat de partid. Academia de

Scanned with OKEN Scanner

Partid „Ştefan Gheorghiu", cum se numea această fabrică de nomenclaturişti în ultimul timp, până la desfiinţarea ei în 1989, avea rolul de a recicla elita, conform voinţei politice a partidului. Pentru restul masei de salariaţi, nu importă din ce domeniu, ca şi pentru elevi şi studenţi, se organizau periodic (lunar, săptămânal) şedinţe de „învăţământ de partid", reuniuni în care se „dezbăteau" (de fapt, se afirmau, fără discernământ) ultimele „adevăruri" emise prin „documente" de partid (cuvântări, hotărâri, rapoarte etc.). Nimeni nu se putea sustrage acestor reuniuni de îndoctrinare. Întreaga populaţie activă era supusă impregnării.

D. *Experimentul Piteşti*

Un caz cu totul deosebit de schimbare prin teroare a structurii interioare a personalităţii este acela al „reeducării" studenţilor deţinuţi politici în închisoarea Piteşti, în perioada comunismului stalinist. Descrierea acestui experiment, de schimbare dirijată a structurii interne a individului, va fi făcută mai jos – aici îl enunţăm numai pentru a întregi tabloul presiunilor pentru aliniere. Pe scurt, se recrutau colaboraţionişti din rândul deţinuţilor studenţi, iar aceştia erau apoi utilizaţi ca instrumente pentru a-i „convinge" pe ceilalţi să se „autodemaşte". Bineînţeles, torţionarii treceau ei înşişi, mai întâi, prin operaţiunea de reeducare. Apoi, cu sprijinul şi la îndemnul conducerii închisorii, îşi asumau răspunderea să-i convertească pe ceilalţi. Metodele? Bătaia, supunerea la neînchipuite umilinţe, fizice şi psihice, pedepse inumane, delaţiunea, izolarea. Rezultatul? Obţinerea unui climat de neîncredere şi suspiciune, surparea totală, „modificarea interiorului" în atât de mare măsură, încât cei supuşi „experimentului" erau de nerecunoscut. Se instalase, în rândul deţinuţilor, o asemenea frică, de toate şi de toţi, încât cei mai mulţi nu şi-au mai putut reveni la normal. Într-un cuvânt, scopul final era distrugerea valorilor interioare ale individului (Bacu, 1993).

Specificul acestui „experiment" – pe care l-am putea numi şi psihosociologic – este acela al parcurgerii unei proceduri deosebit de elaborate, mergând până la dărâmarea personalităţii „duşmanilor regimului", transformându-i în nişte roboţi ascultători. „Tortura", descrie Virgil Ierunca, el însuşi fost deţinut politic, „acest montaj experimental, era cheia reuşitei. De-a lungul tuturor acestor faze, confesiunile erau regulat întrerupte de torturi. Orice ai fi spus, oricâte infamii ai fi inventat, Ţurcanu [torţionarul-şef – n.n.] nu era niciodată mulţumit. De tortură nu puteai scăpa. Era doar posibil, acuzându-te de cele mai mari mârşăvii, să scurtezi perioada de schingiuiri".

Întregul proces cuprindea patru faze: prima se numea „demascarea externă" şi se solda cu afirmarea loialităţii faţă de partid din partea deţinutului, acesta fiind obligat să-şi demaşte toate legăturile pe care le avusese şi pe care nu le dezvăluise la anchetă; a doua, „demascarea internă", îl solicita să-i denunţe pe cei ce-l ajutaseră să reziste în interiorul închisorii; „demascarea morală publică", a treia fază, însemna un pas mai departe pe linia distrugerii individualităţii: deţinutul trebuia să calce în picioare tot ce avea mai scump – soţia, familia, prietenii, credinţa. În faza a patra, primit fiind în grupul „Organizaţia deţinuţilor cu convingeri comuniste", el trebuia să demonstreze că este „reeducat", fiind silit să conducă procesul de reeducare a celui mai bun prieten al său.

Prin asemenea metode, orice fost adversar eliberat din închisoare devenea incapabil să se mai opună, să-şi păstreze individualitatea şi independenţa de gândire. Nu era afectat numai el, ci şi cei din jurul său.

Experimentul Piteşti nu reprezintă un caz singular, fără impact. În România primelor două decenii comuniste au fost arestaţi şi anchetaţi, se pare, două sau trei milioane de oameni şi aproximativ 300 000 au murit în închisori. O proporţie importantă din populaţia

Scanned with OKEN Scanner

ţării, fără a mai pune la socoteală familiile şi prietenii, a fost redusă la tăcere şi supunere prin teroare primitivă şi inocularea unei frici necontrolate.

E. *Psihologia cozii*

Motivul *cozii* (vom reveni într-un alt text asupra acestui motiv) a dominat conversaţiile cotidiene, îndeosebi în timpul dictaturii lui Ceauşescu. În preocupările actorilor sociali, aşteptatul la coadă (nu importă pentru ce – la magazine alimentare, la librărie, pentru o carte dorită, la instituţiile publice, pentru a solicita un drept sau a-ţi satisface o plăcere!) juca un rol important. Participanţii la acest ceremonial social îşi însuşiseră comportamente adaptative specifice: pentru individul obişnuit, nu se putea imagina dobândirea unei valori fără a-i ataşa ritualul cozii.

Pentru societăţile de care ne ocupăm, coada reprezintă simbolul alinierii, al transformării individului în „insectă umană", al renunţării la individualitate şi al cufundării în anonimat.

În acelaşi timp, fenomenul cozii a dezvoltat valori umane nebănuite: tehnici de comunicare („telefonul-fără-fir"), căldură umană, solidaritate instinctivă şi gravă.

Un exeget al fenomenului, în societatea românească de dinainte de schimbare, constată insuficienţa definiţiilor din marile dicţionare, caracterul lor schematic (Sicoe, 1992). Încercarea sa de a descrie psihosociologia cozii, într-un registru ironic şi fals „ştiinţific", evitând pateticul, ne oferă câteva repere în analiza acestui fenomen: fiziologia cozii ne dezvăluie tipuri grupate după mărime (cozile pot fi anemice, moderate sau stufoase), gradul de ordine (şiruri, coloane, mulţimi), starea de spirit a participanţilor (candoare, disperare, nebunie, frică). Coada dezvoltă trăiri intensive, un „spirit" propriu, o cultură specifică (cultura „bancului"), modifică atitudinea populaţiei victimatizate, incită la găsirea „ţapului ispăşitor", totdeauna altul decât cel cu adevărat responsabil. O „anatomie" a cozii ne dezvăluie proprietatea de „organism viu" a acesteia, calitatea de „celule" a participanţilor (indivizii pot fi *osoşi*, *musculari* sau *lacşi*), calităţile „inimii" şi ale „creierului" cozii, modul de comunicare între elemente, stilul de comportament al participanţilor (avansarea, utilizarea masei de manevră, perpetuarea cozii, reproducerea ei, coada ca simbol sexual, etalând o tensiune orgasmică şi sentimente ca satisfacţia împlinirii, frustraţie sau frigiditate). Orice coadă dezvoltă calităţile umane ale indivizilor (o psihologie de învingător, un gust al parvenirii, replierea fără speranţă, agresiunea directă şi cea diplomatică, solidarizarea unor grupuri ca „bande de agresori"). Sicoe identifică chiar şi specificul comportamental în funcţie de tipul de temperament: colericii devin lideri, organizatori şi tribuni; melancolicii sunt victime prin excelenţă etc.

Coada este o „mică societate" ce reproduce trăsăturile contextului social larg, un forum, o aulă, un parlament şi un tribunal în care sunt examinate defecţiunile sistemului – bineînţeles, totul în mod aluziv, utilizându-se o simbolistică specifică, de teama delatorilor –, pentru individ deci, un prilej de acţiune, de afirmare, de (auto)confruntare, o formă de risc, un mijloc de socializare. Cei ce nu fac coadă (profitorii, privilegiaţii, „slăbănogii", intelectualii) sunt dispreţuiţi şi marginalizaţi. Simbol al crizei şi dezechilibrului, coada poate fi şi un factor de reglaj, imprimând compromisul sau demisia ca mijloace de echilibrare. Ca „specific noţional", coada românească aduce şi unele elemente particulare: gradul ridicat de dezordine, derapajul rapid în panică, dispreţul faţă de timp, caracterul de violenţă, gradul redus de conştiinţă.

Acceptând coada ca fenomen natural, inevitabil, normal, individul învaţă norme de internalitate, se supune unor reguli şi reglementări de organizare socială, avansează conduite sociale aşteptate, îşi însuşeşte cutume, obişnuinţe sociale care-l anexează unei anumite ierarhii de valori. El face deci obiectul unei învăţări sociale şi al unei transmisii

Scanned with OKEN Scanner

sociale (Dubois, 1994). El asimilează valori ale evenimentelor normative şi le utilizează social, identificându-se cu sistemul, însuşindu-şi normele de conduită elaborate de sistem. Pentru a supravieţui, el se abandonează. Cu un termen mult utilizat în ştiinţele sociale în perioada la care ne referim, el se „integrează".

Despre manipularea reprezentărilor sociale

România modernă a avut o viaţă parlamentară de scurtă durată: după 1923, când a fost adoptată Constituţia, până la 1938, când a debutat regimul totalitar al lui Carol al II-lea. Până la dictatura comunistă, s-au mai succedat trei dictaturi: 1) a lui Carol al II-lea, deja menţionată (din februarie 1938 până în septembrie 1940); 2) dictatura lui Antonescu şi a legionarilor (septembrie 1940 – ianuarie 1941); 3) dictatura antonesciană (ianuarie 1940 – august 1944). După război şi după câteva tentative de restabilire a democraţiei a urmat dictatura comunistă, cu două vârfuri de intensitate: perioada stalinistă, începând cu 1948, şi perioada ceauşistă. Mult timp în România nu a existat viaţă parlamentară şi nici şansa unui exerciţiu democratic. Mai multe generaţii n-au cunoscut decât regimuri totalitare şi nu au putut „învăţa" decât arta supunerii, compromisului, renunţării şi „adaptării". Schimbările de după 1944 au produs un ecart important, astfel încât această dată poate fi considerată ca fiind crucială în schimbarea vieţii sociale din România.

S-a instalat atunci o „nouă istorie", dar încă puţini îşi imaginau ce curs va lua aceasta. Actorii sociali au rămas un timp în expectativă, pentru a vedea dacă evenimentele sunt reversibile sau nu. Se aştepta o revenire la normalitate, erau aşteptaţi occidentalii să restaureze democraţia şi normalitatea. În cei trei ani dintre 1945 şi 1948 s-au produs însă schimbări radicale din punct de vedere politic, social, economic. Schimbările comportamentale nu erau încă esenţiale, iar majoritatea grupurilor sociale, deşi percepeau cursul defavorabil, aşteptau o reîntoarcere la vechile valori şi situaţii – se spera că noile autorităţi nu vor fi capabile să gestioneze problemele dificile de după război şi să inventeze noi practici. Majoritatea populaţiei nu voia să coopereze.

Cu timpul însă, s-a constatat că circumstanţele s-au schimbat considerabil şi că vechile practici nu mai erau considerate „legitime". Cu fiecare an, ecartul faţă de vechea societate era mai profund. Încetul cu încetul, toţi referenţii importanţi ai vechiului regim dispăreau. Expresia „vin americanii" îşi pierduse impactul. O bună parte a populaţiei a început să se adapteze la noul context, deşi unele rezerve persistau. Unii au înţeles însă că situaţia devenise ireversibilă. Acest segment important al populaţiei s-a angajat atunci într-o profundă activitate cognitivă de reorganizare a reprezentărilor lor sociale. Au devenit susţinători ai noului curs, militanţi pentru noua ordine. Incoerenţa însă persista, evoluţia contradictorie a societăţii încuraja încă ecartul şi adoptarea unei atitudini de atenţie. Dar noile practici, elaborate de noii dirigenţi şi de susţinătorii lor, au început să se impună, iar actorii sociali care se opuneau acestor practici au început să dispară (erau „vaporizati" cu o ştiută tehnică orwelliană) sau li s-a limitat posibilitatea de a-şi exprima opiniile. Adaptabilii deveneau un grup din ce în ce mai numeros. În momentul când regimul a putut să raporteze unele succese, majoritatea populaţiei a devenit conştientă că soluţia supravieţuirii nu era decât aceea a acceptării noilor „practici".

Noul context exercita presiuni asupra grupurilor şi a fiecărui actor social în parte, obligându-i să-şi reconsidere reprezentările sociale cu ajutorul cărora operaseră până atunci. Aceasta a avut repercusiuni asupra fiecărui individ, îndeosebi în procesul de dezvoltare a personalităţii celor ce se găseau în perioada de formare. Modelul marxist al primatului contextului socioistoric asupra dezvoltării individului se aplica perfect în acest

Scanned with OKEN Scanner

caz. Iată interpretarea unui cunoscut psiholog, Paul Popescu-Neveanu, privind „înţelegerea esenţei umane ca rezultând din ansamblul relaţiilor sociale": primatul socioistoricului asupra individului constă în „transplantarea" esenţei contextului în individ, acesta „nu este prin sine însuşi generator, ci doar purtător al esenţei «zămislite» într-un cadru sociocultural". În consecinţă, schemele mentale, structura gândirii, orientările valorice ale individului sunt subordonate „transformărilor istorice" specifice unei societăţi date. Organizarea şi funcţionarea socialului se „reflecta" în dezvoltarea personalităţii, în stilul de organizare a reprezentărilor. Pentru a crea un nou model social, este suficient să elimini alte modele şi informaţii, practicile alternative. Noua „învăţătură", singura oferită, este coerentă, explicită, simplă, clară, fără contradicţii. Fiind singura transmisie autorizată, o dată însuşită, ea creează un sistem de evaluare şi practici unitare. Graţie unor tehnici de persuasiune adecvate, această învăţătură ajunge să fie apoi împărtăşită de „masele largi". Ele utilizează învăţătura ca o grilă de lectură a lumii, a contextului social. Toate noile informaţii sunt apoi raportate la această schemă de bază. Dacă ele „corespund" modelului, sunt bune. Dacă nu se articulează, sunt tratate ca scheme străine, „cosmopolite", ostile, defavorabile. Se obţine astfel un tip de personalitate creat conform „nevoilor" tipului de societate.

Această „impregnare" a individului de către context, realizată prin experienţele sale în cadrul grupului social, prin comunicare socială (transmisie orală, interacţiuni instituţionale sau mediatice) şi prin însuşirea limbajului natural, cotidian, expresie a cunoaşterii spontane naive, Moscovici (1984) o mai numeşte şi „sens comun" – o cunoaştere fondată pe observaţie şi experienţe proprii, sancţionată de practică, ce se converteşte apoi într-un „spirit colectiv", în imagini şi legături mentale, în stil acţional.

Ce se întâmplă dacă se schimbă contextul? Observaţiile analiştilor politici şi unele cercetări empirice dovedesc că actorii sociali, „impregnaţi" de un anumit context, au tendinţa de a proteja cunoaşterea realizată acolo, se nutresc din „idealurile" încorporate în etapa formării şi conservă practicile sociale învăţate, care le marchează în continuare interacţiunile. Deşi contextul social global s-a schimbat decisiv, mulţi dintre actorii sociali conservă nu numai gesticulaţia colectivă, ci şi strategiile de evitare, practicile de disimulare, stilul adaptativ.

După schimbările din 1989, deşi s-au creat noi condiţii sociale, politice şi economice, un mare număr de actori sociali au răspuns printr-o rezistenţă neaşteptată la noile practici. Chiar după 15 ani, ei operează cu structurile cognitive deprinse în timpul copilăriei şi adolescenţei. Ei tratează noua informaţie utilizând aparatul de decodaj şi de interpretare pe care l-au construit în perioada lor de formare. Ei aşteaptă încă să vadă dacă situaţia este ireversibilă sau nu.

Referinţe bibliografice

Abric, J.-C. (ed.) (1994), *Représentations sociales et pratiques*, PUF, Paris.

Abric, J.-C., Guimelli, Ch. (ed.) (1998), „Représentations sociales et effets de contexte", *Connexions*, 72 (2), pp. 23-37.

Bacu, D. (1993), *Piteşti. La Buchenwald se murea mai uşor*, Atlantida, Bucureşti.

Botez, M. (1992), *Românii despre ei înşişi*, Litera, Bucureşti.

Buzatu, G. (1991), *Războiul mondial al spionilor*, B.A.I., Iaşi.

Deconchy, J.P. (1989), *Psychologie sociale. Croyances et idéologies*, Méridiens Klincksieck, Paris.

Doise, W. (1990), „Les représentations sociales", în G. Bonnet, R. Ghiglione, J.F. Richard (ed.), *Psychologie cognitive* (vol. 3), Bordas, Paris.

Doise, W. (1992), „L'ancrage dans les études sur les représentations sociales", *Bulletin de psychologie*, XLV, 405, pp. 189-195.

Scanned with OKEN Scanner

Dubois, N. (1994), *La norme d'internalité et le libéralisme*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble.
Gheorghiu, M.D. (1992), „Cadres et intellectuels. Notes sur le système d'enseignement et sur la structure du champ de pouvoir en Roumanie", în M. de Saint-Martin, M.D. Gheorghiu (ed.), *Les institutions de formation des cadres dirigeants. Étude comparée*, Maison des sciences de l'homme, Centre de sociologie européenne, Paris.
Guimelli, Ch. (1999), *La pensée sociale*, PUF, Paris.
Ierunca, V. (1996), *Piteşti, laboratoire concentrationnaire (1949-1952)*, prefaţă de François Furet, Michalon, Paris.
Ioan, M. (1992), „Éléménts pour une histoire sociale des institutions de formation des cadres en Roumanie (1946-1989)", în M. de Saint-Martin, M.D. Gheorghiu (ed.), *Les institutions de formation des cadres dirigeants. Étude comparée*, Maison des sciences de l'homme, Centre de sociologie européenne, Paris.
Ioan, M. (1995), „Les caractéristiques sociales et scolaires du public d'une institution de formation de cadres dirigeants en Roumanie (1970-1989)", în D. Broady, M. de Saint-Martin, M. Palme, *Les Élites. Formation, reconversion, internationalisation*, École de Hautes Études en Sciences Sociales, Paris.
Jodelet, D. (1984), „Représentation sociale : phénomènes, concept et théorie", în S. Moscovici, *Psychologie sociale*, PUF, Paris.
Jodelet, D. (1989), *Les représentations sociales*, PUF, Paris.
Markova, Ivana, (1999), „Sur la reconnaissance sociale", *Psychologie et société*, 1, pp. 55-80.
Moscovici, S. (1961), *La psychanalyse, son image et son public*, PUF, Paris.
Moscovici, S. (1984), *Psychologie sociale*, PUF, Paris.
Moscovici, S., Vignaux, G. (1994), „Le concept de *Themata*", în Ch. Guimelli, *Structures et transformations des représentations sociales* (p. 25), Delachaux et Niestlé, Neuchâtel.
Mungiu, A. (1995), *Românii după '89*, Humanitas, Bucureşti.
Neculau, A. (1991), „Roumanie : le changement difficile", *Connexions*, 58, pp. 107-118.
Neculau, A. (ed.) (1996), *Psihologia socială. Aspecte contemporane*, Polirom, Iaşi.
Neculau, A. (ed.) (1997), *Reprezentările sociale*, Polirom, Iaşi.
Neculau, A. (1998a), „L'«homme nouveau» et son comportement organisationnel", *Psychologie du travail et transformation de la société*, Presses Académiques, Neuchâtel.
Neculau, A. (1998b), „Intervention et manipulation", *Connexions*, 71 (1), pp. 187-205.
Neculau, A. (1999), *Memoria pierdută*, Iaşi, Polirom.
Neculau, A. (2002), „Le contrôle de contexte politique et la manipulation des représentations sociales", în C. Garnier, W. Doise (ed.), *Les représentations sociales. Balisage du domaine d'étude*, Éditions Nouvelles, Montréal.
Neculau, A., Cozma, T., Cucoş, C., Dafinoiu, I., Iacob, L., Manta, M. (1995), Changement et résistance au changement dans le milieu universitaire roumain", *European Journal of Teacher Education*, 18 (2-3), pp. 155-170.
Neculau, A., Curelaru, M. (2003), „Reprezentări sociale", în A. Neculau (coord.), *Manual de psihologie socială*, Polirom, Iaşi.
Niţescu, M. (1995), *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Humanitas, Bucureşti.
Popescu-Neveanu, P. (1978), *Dicţionar de psihologie*, Albatros, Bucureşti.
Rouquette, M.-L. (2001), „Despre o categorie particulară de reprezentări sociale în psihologia politică", *Psihologia socială*, 8, pp. 6-11.
Selejan, A. (1992), *Trădarea intelectualilor*, Transpres, Sibiu.
Selejan, A. (1993), *Reeducare şi prigoană. România în timpul primului război cultural*, Traspres, Sibiu.
Sicoe, F. (1992), *Tratat asupra cozii*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

Viaţa universitară în comunism. O perspectivă psihosociologică[1]

Andrei Cosmovici

În anii '30, învăţământul superior din România ajunsese la nivelul principalelor ţări europene. Profesorii universitari, chiar aceia care nu-şi efectuaseră studiile în Occident, avuseseră ocazia ca, prin burse ori invitaţii, să cunoască bine cultura europeană, îndeosebi pe aceea legată de specialitatea lor. Fiindcă lefurile le erau substanţiale, îşi permiteau să se deplaseze şi pe cont propriu la Paris, Berlin sau Londra, unde ajungeau să cunoască nu doar ultimele publicaţii, ci şi să ia legătura cu renumiţi savanţi, să viziteze noile laboratoare, să aprofundeze „pe viu" noile ipoteze şi ultimele rezultate. De altfel, stând acasă, puteau să obţină cu uşurinţă cărţi şi reviste recente din toate colţurile lumii, din Europa, dar şi din SUA, Japonia, Australia.

Fireşte, nu era deloc uşor să ajungi profesor universitar; se cerea o bogată activitate ştiinţifică, originală, presupunând decenii de documentare, experimentare, investigaţii pe teren – conform cu specialitatea corespunzătoare. E adevărat, nu toţi erau creatori remarcabili, dar toţi aveau o vastă cultură profesională. „Pentru noi", îmi spunea un fost student al acelor ani, „erau nişte semizei". În fapt, mulţi erau cunoscuţi şi apreciaţi peste hotare.

Diplomele obţinute în ţara noastră erau apreciate şi în alte ţări. Absolvenţii erau, cu rare excepţii, adevăraţi intelectuali, capabili să înţeleagă o problemă, să participe la o discuţie cu caracter ştiinţific. Se distingeau, în mod evident, de cei care nu beneficiau de studii superioare. Erau însă (proporţional chiar) mult mai puţini decât astăzi. Piedica principală o constituiau taxele universitare: la înscriere, pentru bibliotecă, pentru laborator, pentru examene! Şi bursele erau destul de puţine: în 1938, în toată ţara s-au acordat 2 000 de burse (sursă: Platon, Cristian, 1985). Nu erau examene prea numeroase, dar majoritatea erau foarte grele (se citează cazul unui student de la istorie care a promovat un examen abia la a douăzecea prezentare).

Am intrat în clădirea impunătoare a universităţii ieşene, ca student în primul an (la secţia de filosofie), în octombrie 1947, după un examen scris de admitere cu totul formal. De atunci şi până astăzi (cu excepţia stagiului militar) am trăit aici toate problemele vieţii universitare, încât propria mea mărturie stă la baza relatărilor ce vor urma. Dar, pentru a mă asigura de caracterul general al constatărilor, am purtat convorbiri cu douăzeci şi nouă de persoane din mediul universitar. Cu mulţi am discutat şi aspecte din perioada anterioară anului 1944, pentru a putea aprecia mai bine transformările. Desigur, am consultat şi lucrări publicate care aveau tangenţă cu subiectul de faţă.

---

1. Spre sfârşitul anului 1999 am lansat un proiect de cercetare sub titlul de mai sus. Au răspuns invitaţiei sociologi, istorici, oameni de litere şi doar câţiva psihologi. Am propus şi o „tematică" a vieţii cotidiene în timpul „epocii de aur" şi am sugerat o strategie de cercetare, pe care o anexam la sfârşitul textului, invitând eventualii amatori să ne contacteze.
Profesorul Andrei Cosmovici a fost primul care ne-a prezentat un text, incitat de această invitaţie (Adrian Neculau).

Scanned with OKEN Scanner

Trebuie să precizez că în 1947 încă nu se făcea o selecţie social-politică a candidaţilor, situaţie care s-a schimbat mult în anii următori. Astfel încât, deşi n-am avut nici o problemă la admitere, ulterior am avut parte de multă suspiciune, fiind fiu de inginer şi având rude apropiate printre moşierii din judeţul Iaşi. Vin cu această precizare pentru că felul de a privi evenimentele ce au urmat depinde de experienţa personală a fiecăruia. Cineva care a îndurat ani grei de temniţă tinde în mod firesc să nege orice progres în perioada comunismului. Dimpotrivă, cine a ajuns în învăţământul superior numai în baza criteriilor sociale şi politice va manifesta multă indulgenţă şi va prezenta totul într-o lumină pozitivă. Situaţia mea socială însă favorizează, cred eu, o privire obiectivă.

*

Dezastrul a început la scurt timp după armistiţiul din toamna anului 1944. Dictatura începea să se infiltreze. Convenţia de armistiţiu cerea o epurare administrativă vizând cadrele care au promovat în România o politică intitulată „fascistă". Era vorba despre susţinătorii legionarilor, despre antisemiţii lui A.C. Cuza, despre cei ce făcuseră propagandă antibolşevică.

Încă de la începutul anului 1945 s-au înfiinţat comisii de epurare a cadrelor didactice, care au analizat situaţia existentă în universităţi. De altfel, procesul avea loc şi în alte organizaţii ale intelectualilor: Societatea Scriitorilor Români, Uniunea Ziariştilor Profesionişti. S-au găsit destul de repede intelectuali, chiar din cei de frunte, gata să promoveze acţiunea de eliminare a unor profesori, prin critici acide aduse în diferite publicaţii. În acea vreme li se permitea celor vizaţi să întocmească memorii justificative (care însă nu erau luate în seamă). O seamă de consilii profesorale şi senate universitare s-au ridicat în apărarea unor personalităţi de marcă. Rezultatele au fost însă minime.

Criteriile principale au fost cele mai sus menţionate, dar au intervenit şi altele, subiective, membrii comisiilor având prilejul de a-şi satisface animozităţi personale. Au fost scoşi din învăţământ un mare număr de profesori. Numai la Iaşi au fost epurate treizeci de cadre didactice universitare (Iordan, 1979).

Aşa a început *teroarea*, principală caracteristică a „dictaturii proletariatului". La Iaşi a fost mai pronunţată, din capul locului, acesta fiind oraşul unde a înflorit antisemitismul lui A.C. Cuza şi totodată leagănul mişcării legionare.

Concedierile au continuat de-a lungul anilor, fără să se mai înfiinţeze comisii speciale. Uneori le efectuau senatele universitare (înnoite cu cadre recrutate pe criterii social-politice), alteori erau dictate prin simple decizii ale serviciului de cadre şi ale rectoratului. Dar totdeauna hotărârea decisivă o luau comisiile regionale (apoi comitetele judeţene) de partid, sesizate de organele Securităţii sau direct de informatori. Dacă la început motivul principal l-a constituit legătura cu mişcările naţionaliste şi rasiste, treptat au intervenit şi alte criterii. Astfel, procesul PNŢ (1947) a declanşat prigoana membrilor sau simpatizanţilor partidelor istorice (PNŢ, PNL şi aripa lui Titel Petrescu din Partidul Social-Democrat). O dată cu naţionalizarea industriei (1948), au fost prigoniţi profesorii cu proprietăţi industriale, iar în anul 1949, când au fost expropriate moşiile, au fost avuţi în vedere şi cei ce posedau întinse suprafeţe agricole. Totodată, a început persecuţia „chiaburilor", accentuată mult în anii grei ai colectivizării. Originea chiaburească a devenit un criteriu important de suspiciune şi verificare a unui cadru universitar.

Cei care au rămas în învăţământ după reforma din 1948 erau îndeaproape supravegheaţi din punctul de vedere al atitudinii lor faţă de regimul de democraţie populară şi în raport cu ideologia marxist-leninist-stalinistă. Exista, în această privinţă, o mare deosebire între specialişti. Erau urmăriţi şi controlaţi în special cei din domenii considerate „ideologice": drept, istorie, ştiinţe economice, sociologie, filosofie, psihologie, pedagogie, ba chiar şi biologie. Mai puţin supravegheaţi erau cei care predau în domeniile: matematică, ştiinţe tehnice, ştiinţele naturii, medicină.

Scanned with OKEN Scanner

Controlul pe care îl făceau ideologii încadraţi la ştiinţele sociale (socialism ştiinţific, economie politică şi materialism dialectic), precum şi cei de la comitetul regional de partid era în unele cazuri foarte strict: unii profesori erau obligaţi să predea la partid fiecare lecţie redactată *înainte de a fi predată*. „Lipsa de ataşament faţă de PMR" sau greşelile ideologice constituiau suficiente argumente pentru desfacerea contractului de muncă.

Aşadar, la începutul anilor '50, universitarii trăiau într-un climat de mare nesiguranţă în privinţa locului de muncă. La aceasta se adăuga şi sentimentul lipsei de protecţie personală. Nu se mai respectau legile, libertatea şi drepturile erau încălcate zilnic. Se ştia că mii de oameni au fost arestaţi, închişi fără judecată sau după o judecată formală cu sentinţa dinainte stabilită. Au fost înscenate mari procese de tip stalinist. Se aflase că, pe lângă pierderea libertăţii, interveneau schingiuirile barbare. Din când în când, cădea ştirea morţii unora dintre cei ridicaţi de la domiciliu. Tensiunea devenise maximă. Dacă noaptea, întâmplător, se oprea o maşină în apropierea unei case, spaima cuprindea întreaga familie. Mulţimea miliţienilor şi securiştilor prezenţi în tot locul menţinea o îngrijorare permanentă.

În asemenea condiţii, marea majoritate a cadrelor universitare „s-au adaptat" situaţiei, făcând concesii, adormindu-şi propria conştiinţă şi spunând că totuşi actualul regim, pretinzând că promovează interesele muncitorimii, ţărănimii, ale păturilor nevoiaşe, are merite care trebuie recunoscute. Treptat însă, această iluzie avea să se destrame, dezvăluind o dictatură ce privilegia o minoritate – şi încă una fără merite de nici un fel.

Ultimul val de concedieri a avut loc în 1958. Chiar şi atunci, subiectivismul epurărilor era foarte mare. De pildă, din biblioteca unei universităţi a fost concediată o bibliotecară, pe motiv că tatăl ei fusese agent de poliţie. În acelaşi timp, în aceeaşi instituţie continua să lucreze fiica unui fost şef al Siguranţei, fapt cunoscut de director. După 1965, în primii ani ai domniei ceauşiste, a fost un răstimp de relaxare. S-a declarat chiar că n-ar mai exista prizonieri politici. După douăzeci de ani de dictatură, populaţia pierduse speranţa de a mai putea scăpa de comunism, iar represiunea se exercita mascat. Celor recalcitranţi li se înscenau procese penale sau erau internaţi în spitale de psihiatrie.

În anii '80, începând degringolada economică şi crescând tensiunea socială, a mai avut loc o acţiune menită să-i pună la punct pe intelectuali. E vorba despre aşa-numitul scandal al „meditaţiei transcedentale". Un oarecare N. Stoian (român stabilit în Elveţia) făcea propagandă unei metode de relaxare cu acest nume. Ministerul Educaţiei şi Învăţământului însărcinează membrii fostului Institut de Psihologie să o studieze (în 1981). Aici se elaborează un referat negativ, din cauza unui ritual cu caracter mistic ce însoţeşte tentativa de relaxare. Dar, deodată, revista *Pentru patrie* (editată de Ministerul de Interne) insinuează că prin aplicarea acestei metode se realizează o propagandă subversivă. Urmează o anchetă, un scandal întreg, referatul institutului nu se mai găseşte, institutul e desfiinţat, cercetătorii (doctori în ştiinţă, autori de cărţi) sunt trimişi muncitori pe posturi necalificate. Cum institutul avea legături cu universitatea din Bucureşti, o serie de profesori se interesaseră de metodă, unul a fost concediat şi alţii sancţionaţi. În 1992 s-a aflat că numitul N. Stoian era, de fapt, agent al Securităţii (Neculau, 1999). Iată ce construcţie regizorală fantastică s-a elaborat pentru a reprima nişte intelectuali! Se pare că era un avertisment pentru o serie de academicieni şi profesori care începuseră a obiecta contra politicii ruinătoare a clicii ceauşiste. În următorii ani, Securitatea, constatând starea de spirit foarte încordată a poporului, a evitat noi abuzuri. Se temea de o izbucnire, mai ales în condiţiile în care în Uniunea Sovietică şi în alte ţări socialiste interveneau schimbări democratice. Până la urmă, clocotul a răbufnit, iar Securitatea, în ansamblu, s-a ferit să se opună făţiş. Începea perioada de tranziţie.

*

Epurarea masivă efectuată în administraţie şi învăţământ a creat o lipsă acută de cadre. Se impunea imperios înlocuirea lor. Dar se dorea numirea unor persoane „de încredere",

Scanned with OKEN Scanner

devotate noii orânduiri sociale care se profila la orizont. De aceea, în anii 1944-1946, Partidul Comunist şi-a pus problema creşterii sale numerice (se ştie că înainte de 1944 numărul membrilor săi nu depăşea 1 000). Atunci s-au grăbit lichelele, simţind din ce parte bate vântul, să se înscrie în partid. Au reuşit mai ales cei cu origine muncitorească sau aceia ce suferiseră, într-un fel sau altul, consecinţele politice ale mişcării legionare şi ale regimului antonescian. Dar au izbutit să se strecoare în Partidul Comunist şi mulţi foşti legionari, obscuri, mai ales cei care între timp îşi schimbaseră domiciliul şi nu erau cunoscuţi în noua localitate. Ajunsese să circule în popor o „vorbă": „Căpitane, nu fi trist, Garda merge înainte prin Partidul Comunist".

S-au luat şi măsuri grabnice pentru a facilita şcolarizarea muncitorilor şi ţăranilor în care se puneau speranţe. Astfel au luat naştere „facultăţi muncitoreşti", unde se făceau toate studiile liceale în doi ani. Tot atunci, unii care ajunseseră studenţi, dar şi cu posturi de răspundere în Securitate, aveau obrăznicia să vină la examen în uniformă şi cu pistol la brâu.

În universităţi lipsa de cadre devenise acută, în special la facultăţile „ideologice". Chiar dacă în 1948 s-au desfiinţat unele secţii ori facultăţi, s-au şi creat altele, după modelul sovietic. De altfel, tendinţa manifestată mereu a fost aceea a specializării cât mai înguste, ceea ce crea nevoia de noi specialişti. De aceea, pe de o parte, s-au păstrat o serie din vechile cadre care nu le puneau probleme prea mari, iar pe de altă parte, s-a recurs la atragerea în învăţământul superior a unor profesori de liceu sau a unor specialişti din producţie. Pentru a se înlesni acest transfer, încă din 1946 s-a luat decizia de a nu le solicita doctoratul celor ce predau în universităţi (Doboş, 1994). Însă la început s-au infiltrat şi unii care n-aveau nici licenţă (totuşi, începând cu anii '50, aceştia au fost eliminaţi). Lipsa de specialişti fiind mare, au ajuns ca unii lectori universitari să predea discipline cu totul străine de diploma obţinută anterior, lucru frecvent în cazul celor încadraţi la „ştiinţe sociale" (socialism ştiinţific, economie politică şi materialism dialectic). Unii chiar le mărturiseau studenţilor: „Dată fiind revoluţia ideologică, învăţăm cu toţii împreună". Deosebirea dintre ei şi studenţi era că aceştia trebuiau să se pregătească la mai multe discipline, pe când profesorul n-avea în vedere decât un singur domeniu. Situaţia era agravată şi prin faptul că lipsa de personal, precum şi de finanţe a avut drept urmare crearea unor norme didactice încărcate. Mai ales asistenţii, cei care aveau nevoie de mai mult timp pentru perfecţionarea lor profesională, erau foarte împovăraţi.

Rezultatele acestei stări de fapt a fost o scădere rapidă şi considerabilă a nivelului ştiinţific al cursurilor şi seminariilor. În domeniul ştiinţelor socioumane, ea a fost de-a dreptul catastrofală. Noii profesori nu erau capabili de o creaţie originală. Cursurile erau simple compilaţii. De multe ori, lectorul respectiv recurgea chiar la o unică sursă, adică realiza un fel de plagiat. Din păcate, se întâmpla să nu înţeleagă bine demonstraţiile autorului şi atunci expunerea devenea cu totul ininteligibilă.

La noi în universitate a rămas celebru cazul unui lector care îşi citea cursul cu evidentă dificultate. Studenţii s-au îngrămădit cu întrebări şi, în învălmăşeala de la catedră, unul i-a furat o foaie de curs. Întorcând pagina şi dându-şi seama că nu există nici o continuitate a ideilor, profesorul le-a cerut studenţilor, calm, să lase o pagină liberă în notiţele lor pe care o vor completa în lecţia viitoare!

Încadrarea de persoane necorespunzătoare se efectua şi în ce priveşte cadrele ajutătoare. De exemplu, la un cămin de fete a fost numită „directoare educativă" o femeie de serviciu, membră de partid, care ştia să scrie şi să citească, dar era lipsită de orice cultură. Seara, controlând un salon, unde locuiau multe studente care nu se culcaseră încă, ea a căutat să facă ordine strigând poruncitor: „Toată lumea la orizont!". Vă închipuiţi ce autoritate putea avea o asemenea persoană.

Incompetenţa mergea foarte sus. Astfel, multă vreme a fost membră în Comisia Superioară de Diplome o conferenţiară care nu avea titlul de doctor în ştiinţe. Ea trebuia

Scanned with OKEN Scanner

însă să se pronunţe privitor la valoarea tezelor de doctorat şi la numirea de noi profesori. De fapt, nu e de mirare într-un stat unde o semianalfabetă ajunsese membră a Academiei.

Numirea de noi cadre în învăţământul superior a dus la înrăutăţirea climatului universitar. S-a realizat astfel o infiltrare de agenţi printre cadrele didactice. A apărut o sursă de tensiune permanentă între vechii profesori şi cei nou-veniţi. Aceştia se simţeau în inferioritate, ceea ce le ascuţea ostilitatea, favorizând apariţia intrigii, bârfei, a delaţiunii (mă gândesc la sensul franţuzesc al acestui cuvânt: „denunţ secret în vederea unei recompense"). Ei doreau să scape de persoane cu care comparaţia îi defavoriza. Mai târziu a apărut şi dorinţa avansării rapide în ierarhia universitară.

Vechile cadre, deşi timorate, nu se fereau, în circumstanţe favorabile, să scoată în evidenţă deficienţe vizibile la cei fără o pregătire temeinică prealabilă. Trebuie să recunoaştem că viaţa universitară anterioară anului 1944 cunoştea şi ea intriga, chiar certurile între universitari. De altfel, ea este şi acum prezentă în cele mai vechi centre universitare (vezi Snow, 1967). Însă acolo diferenţele dintre profesori nefiind prea mari, nici efectele acestor animozităţi nu sunt importante. La noi, deosebirile fiind mari şi legalitatea fiind înlocuită cu partinitatea, efectele au fost, nu rareori, dintre cele mai grave. Totuşi, mai ales în deceniul de relativă relaxare a opresiunii (1964-1974), au fost reintregraţi unii dintre profesorii epuraţi în prima etapă a transformărilor „revoluţionare". Lipsa lor se resimţise din plin. Dar organele de partid ţineau partea, în mod evident, celor nou-numiţi, mai ales când erau şi activişti de partid înflăcăraţi. Aceştia ştiau că sunt protejaţi şi exercitau, în multe catedre, o veritabilă dictatură.

Într-o şedinţă de partid, un tânăr lector, bine pregătit profesional, a obiectat împotriva indulgenţei unui conducător de doctorat din facultate care admitea lucrări sub orice critică. El a citat cazul unei teze care s-a întors de la un referent oficial cu peste 200 de observaţii – multe fiind foarte serioase. Or, autoarea tezei era o tovarăşă foarte activă pe linie de partid, preşedintă de sindicat ş.a. Comitetul de partid nu putea să-i facă tânărului decât reproşul că a combătut o „aşa de bună activistă". Mai mult nu se putea, fiindcă referatul exista, cu obiecţiile respective (şi referentul era o personalitate).

Ca răzbunare însă, activul de partid din catedră a hotărât ca nimeni dintre membrii acelei catedre să nu mai vorbească cu „infamul trădător". Membrii din catedră n-au îndrăznit să încalce ordinul, iar tânărul a fost înconjurat de muţenia colegilor... timp de doi ani!

Situaţia tensionată din facultăţi, conştiinţa că tot ce faci şi ce spui este observat şi uneori înregistrat au creat la cadrele didactice o puternică atitudine duplicitară: într-un fel vorbeau şi se purtau la universitate şi altfel, sincer, la ei acasă, în familie. *Duplicitatea* este o caracteristică a oamenilor supuşi unei dictaturi sălbatice; în universităţi, ea era mai accentuată ca în alte instituţii.

Aşadar, moralitatea se afla în suferinţă. Informările trimise la serviciul de cadre şi la organele de partid nu numai că deformau mult faptele reale, dar nu rareori inventau deficienţe inexistente. Pe lângă acest aspect, exista şi imoralitatea de ordin erotic. Nu puţine erau cadrele care îşi şantajau studentele care le cedau pentru un examen. Chiar la universitatea din Iaşi un prorector, deşi puternic în partid, a trebuit să fie destituit pentru tentativă de viol. Aici iar e nevoie să recunoaştem că şi în perioada interbelică existau relaţii extraconjugale între profesori şi studente, întrucât specificul vieţii universitare, unde bărbaţi trecuţi de prima maturitate se află tentaţi de ofertele unor tinere fără scrupule, favorizează asemenea delicte. Însă acum, universităţile fiind invadate de persoane gata de orice compromisuri şi protejate de partid, ele deveneau mai îndrăzneţe.

Lucrul e vizibil într-un alt aspect apărut o dată cu primirea în facultăţi a studenţilor străini, în special arabi, dar şi greci. Aceştia, fiind foarte slab pregătiţi, dar mulţi din ei avuţi, au înţeles să-şi cumpere examenele. Practica aceasta s-a extins în special la Medicină şi Politehnică. Ulterior, cadrele didactice au aplicat procedeul şi la studenţii români. S-a

Scanned with OKEN Scanner

ajuns până acolo încât profesorul lăsa o listă la secretară cu obiectele de care are nevoie. Studenţii se înghesuiau să se înscrie repede, fiindcă se solicitau şi obiecte scumpe, unele chiar inexistente în provincie. Acest tip de corupţie dăuna foarte mult nivelului de pregătire al studenţilor şi prestigiului universităţilor.

*

O preocupare majoră a dictaturii comuniste o constituia educaţia ideologico-politică. Propaganda marxist-leninist-stalinistă deborda continuu, pe toate canalele mass-media. Firește, se acorda o mare importanţă îndoctrinării profesorilor care instruiesc noile generaţii de elevi şi studenţi. Dar, cum extrem de puţini cetăţeni ştiau ceva despre „învăţătura" amintită (şi acel ceva nu era deloc pozitiv), au trebuit formate cadre care să răspândească dogmele comuniste. S-au înfiinţat şcoli judeţene de partid, universităţile serale de partid şi apoi cunoscuta universitate „Ştefan Gheorghiu". În toate aceste forme de îndoctrinare rapidă se instruiau activişti de partid şi acele cadre ce urmau să ţină cursurile de ştiinţe sociale în şcoli. Universitarii erau solicitaţi să înveţe limba rusă şi obligaţi să se aboneze la *Scânteia*. Au venit din „marea Uniune Sovietică" tot soiul de consilieri, specialişti în îndopare cu ideologie. S-a început o vastă operă de traducere din limba rusă a cărţilor şi revistelor ruseşti. S-a creat Institutul de Studii Româno-Sovietice, care avea tocmai acest obiectiv. În fine s-a organizat unul dintre supliciile intelectualităţii: învăţământul politic. La început a fost „Scurta istorie a PCUS", apoi s-au diferenţiat cercuri de socialism ştiinţific, altele de economie politică sau de materialism dialectic. Primele două studiau problemele construirii socialismului în URSS şi la noi. În toate se consacrau mai multe şedinţe fiecărei plenare sau congres al PMR (apoi PCR), unde se dezbăteau marile realizări obţinute în toate domeniile. Mai târziu, în învăţământul superior au luat naştere „cercurile de filosofie", urmărind problemele filosofice specifice fiecărei specialităţi.

Şedinţele de învăţământ politic decurgeau mai mult sau mai puţin formal, după cum cel care conducea era un activist fervent sau un simplu sindicalist, comunist la fel de puţin convins ca şi participanţii. În tot cazul, trebuia ca fiecare să ia cuvântul. Să iei cuvîntul însemna să debitezi tot felul de aserţiuni dogmatice, care puteau fi completate de un alt coleg, dar fără nici o dezbatere, discuţie, fără preocupări de argumentare reală. Era un scenariu stupid. Metoda cea mai răspândită era aceea ca fiecare să copieze câte o pagină din „bibliografie" şi să o citească apoi în faţa celorlalţi. Oamenii a căror meserie constă în a cerceta adevărul, în a analiza cu mare minuţiozitate fapte şi argumente de mare fineţe, în a dovedi existenţa unor erori şi a fundamenta un alt punct de vedere erau puşi să repete mecanic teze dogmatice şi minciuni evidente, debitate de conducătorii partidelor comuniste. Era penibil şi înjositor. Şi ritualul se repeta lună de lună, an după an!

Munca de îndoctrinare şi organizare politică era asigurată şi de sindicate – sub conducerea partidului. Sindicatele aveau rolul principal de a realiza mobilizarea tuturor la manifestaţiile sau paradele de 1 mai, 23 august şi 7 noiembrie. Ele iniţiau şi adunările în care cadrele didactice îşi exprimau adeziunea la chemările partidului (cu ocazia plenarelor ori a congreselor) şi îşi luau diferite angajamente. Tot sindicatele aveau rolul de a recompensa cadrele devotate cu bilete la case de odihnă ori pentru tratament.

Era uimitor cum, în şedinţele periodice de analiză a muncii, sindicaliştii îşi atribuiau toate meritele activităţii didactice şi ştiinţifice care era desfăşurată de cadrele didactice sub conducerea şefilor de catedră şi unde lipsea orice intervenţie sindicală. De altfel, şi organizaţiile de partid făceau acelaşi lucru, atribuindu-şi toate meritele.

Conţinutul ideologic al cursurilor se examina în şedinţe speciale de analiză desfăşurate în cadrul catedrei ori chiar în prezenţa întregii facultăţi. Lecţiile erau analizate de o comisie în care figura neapărat şi un „tovarăş" de la ştiinţe sociale. Acesta sărea deseori

Scanned with OKEN Scanner

calul, găsind deficienţe nereale. Era un mijloc în plus de intimidare. De exemplu, citarea de numeroase surse occidentale te expunea imediat la acuzaţia de cosmopolitism. Erau mereu tot felul de şedinţe, nenumărate. În afara celor de catedră, desigur, necesare, erau şedinţe de învăţământ politic, de sindicat, de luptă pentru pace. Apoi cadrele didactice erau obligate să participe la şedinţele organizate de asociaţia studenţilor. După 1970, când penuria de cadre s-a atenuat şi se ridicase o nouă generaţie, formată după reforma învăţământului, a apărut cerinţa să nu poţi preda în universităţi dacă nu eşti membru de partid. Cum în perioada de relativă relaxare (1964-1974) s-a manifestat mai puţină exigenţă privind criteriile sociale, destul de mulţi profesori au fost primiţi în PCR, astfel încât în anii '80 cei „fără de partid" erau extrem de rari şi funcţionau cel mult în posturi de lector. În felul acesta apărea şi obligaţia participării la şedinţele de partid. Şedinţele nu erau numai numeroase, ci deseori erau şi lungi, cerându-se ca multă lume să ia cuvântul. În felul acesta, activiştii îşi puteau justifica activitatea.

Pentru a asigura contaminarea ideologică trainică, nu era vorba numai despre o propagandă continuă, ci au existat, de la început, mari restricţii în ce priveşte cunoaşterea „culturii burgheze" din trecutul nostru şi a publicaţiilor occidentale. Încă din 1946 a început „purificarea bibliotecilor" de autorii ostili comunismului. Treptat, numărul de titluri creştea. În 1948 figurau ca interzise circa 8 000 de titluri. Apoi se adăugau cărţile celor care fugeau în străinătate sau erau consideraţi indezirabili. Cărţile interzise figurau într-un fond secret. Îţi trebuiau sute de aprobări pentru a putea consulta una dintre ele.

Publicaţiile occidentale erau o raritate în librării şi biblioteci – mai ales în ce priveşte domeniul ştiinţelor socioumane. În aceste din urmă discipline nu mai găseai reviste din Apus, colecţiile s-au descompletat. Dacă izbuteai să comanzi o carte străină, era oprită adeseori la vamă. La fel se întâmpla şi în cazul când un profesor străin trimitea în ţară o lucrare a sa. Revistele tipărite în universităţi au fost desfiinţate în primul deceniu după reformă. După 1960 au putut totuşi să reapară. Oarecare înviorare a schimburilor culturale a avut loc în perioada 1964-1974. În anii '80 dificultăţile au fost mari, dar din motive mai mult economice. Cât priveşte corespondenţa cu profesori de dincolo de „cortina de fier" aceasta era, cum bine se ştie, cenzurată. Iar dacă un profesor poseda maşină de scris, era obligat să depună la miliţie o copie cu toate caracterele maşinii.

Vizitele profesorilor din Occident erau rare şi foarte atent supravegheate. Orice contact trebuia semnalat printr-o notă informativă depusă imediat la serviciul de cadre (care o înainta Securităţii). Multă vreme nu au putut pleca în străinătate decât cei ce se bucurau de deplina încredere a partidului. În ultimele două decenii, s-a manifestat mai multă indulgenţă, deşi era mare frica să nu rămâi cumva acolo. La întoarcere, de obicei Securitatea te contacta, cerându-ţi informaţii. Probabil că unii, pentru a putea pleca, se angajau în această privinţă. Era periculos să ai un contact cu românii fugiţi în străinătate. Dacă era vreunul informator?

În condiţiile acestei strangulări a informaţiei, munca de creaţie ştiinţifică se izbea de mari dificultăţi. Mai favorizaţi erau profesorii de matematică, fizică şi din unele discipline tehnice, întrucât în aceste domenii Uniunea Sovietică avea realizări importante, dar disciplinele umaniste erau în mare suferinţă. Acestora li se cerea „să oglindească documentele de partid şi realizările socialiste". Ştiinţele exacte erau somate să abordeze problemele producţiei. Într-o perioadă când industria o ducea mai bine, contractele de cercetare dintre facultăţi şi întreprinderi a favorizat obţinerea de către universitari a unor substanţe chimice şi confecţionarea unor aparate de care universităţile duceau lipsă. Dar, o dată ce în anii '80 au început dificultăţile economice majore, această relaţie a devenit o piedică. Oricum, cercetarea teoretică fundamentală era blocată. Cadrele angajate pe criterii politice şi sociale, în majoritatea lor nu aveau posibilităţi de cercetare la nivel superior, astfel încât rezultatele ştiinţifice au fost departe de exigenţele europene. Insuficienţa era

Scanned with OKEN Scanner

însă mascată prin organizarea de sesiuni ştiinţifice anuale, unde se prezentau zeci de comunicări. Dar puţine îşi meritau acest titlu. Unele erau simple compilaţii (sau chiar plagiate), iar altele exprimau o părere, o idee a autorului. Dar lipseau acele argumente solide care dau valoare ştiinţifică unui text. O altă tactică era obligaţia redactării de lucrări colective în care cineva priceput făcea aproape totul, dar pe lângă el semnau încă doi-trei fără nici o contribuţie. Un procedeu de neimaginat foloseau organele de partid când vroiau să dea greutate unui punct de vedere : solicitau o personalitate cu prestigiu cert să elaboreze un articol în temă, însă apoi îl modificau în aşa fel încât să sune ca în documentele partidului. Din manuscrisul original rămânea puţin, dar iscălitura era aceeaşi (vezi Prodan, 1993).

Până şi posibilităţile de perfecţionare prin doctorat erau reglate din punct de vedere politic. Pentru a se aproba înscrierea la doctorat era necesară aprobarea comitetului judeţean de partid. În pregătirea doctoratului erau prevăzute limba rusă şi materialismul dialectic (aici se cerea să cunoşti lucrări ale clasicilor marxism-leninismului). Iar susţinerea publică a tezei trebuia din nou aprobată de partid. A fost un caz în care teza aprobată de conducătorul ştiinţific n-a putut fi susţinută, neavând aprobarea amintită, timp de... şapte ani (Neculau, 1999).

Încheind cele câteva consideraţii privind ideologia şi munca ştiinţifică, sunt necesare două precizări. Mai întâi, aşa cum am mai menţionat, au fost condiţii diferite la facultăţile de ştiinţe exacte, respectiv la cele umaniste, acestea din urmă fiind mult mai puternic afectate. În al doilea rând, cu toată selecţia de ordin social, au devenit cadre didactice şi persoane dotate şi realmente interesate de ştiinţă, fiindcă aptitudinile sunt egal răspândite în toate păturile sociale, numai condiţiile de realizare a predispoziţiilor diferă. Ca urmare, în afara bătrânilor profesori, au apărut şi tineri merituoşi. Ei au luptat perseverent şi pasionat cu greutăţile, au profitat de unele momente favorabile şi şi-au procurat cărţi fundamentale, eventual unele aparate, şi au reuşit să elaboreze lucrări de valoare. Desigur, în alte condiţii, numărul lor ar fi fost mai mare. Însă e cu totul injust, cu totul neadevărat, să susţii că în România nu s-a creat nimic valoros timp de 45 de ani.

*

Studenţimea, fiind o masă uşor de adunat şi sensibilă la ameninţarea libertăţilor şi drepturilor umane, a stat în atenţia organelor de partid. În anii 1945-1947 au fost ciocniri între grupuri de studenţi şi de muncitori, fără însă ca ele să dobândească amploare. Au fost arestaţi mulţi tineri foşti legionari sau care au colaborat cu armata germană. Apoi s-au înmulţit criteriile de condamnare : ascultarea postului Europa Liberă, manifestări de ordin mistic, aservirea faţă de Occident (cosmopolitism), ascunderea originii sociale (de chiabur) ; se condamnau moravurile uşoare şi chiar ţinuta vestimentară excentrică (împotriva „malagambismului"). Abaterile erau discutate în adunări interminabile, în care se făceau critici exagerate şi răuvoitoare, încheiate cu exmatriculări sau alte sancţiuni, în raport cu gravitatea cazurilor. Numărul lor s-a redus treptat. Cele mai importante au fost cele de după revoluţia din Ungaria (1956), când studenţii de la Cluj, Timişoara şi Bucureşti au protestat împotriva cotropirii ţării vecine. Atunci au fost multe arestări şi exmatriculări. La Iaşi, unde nu avuseseră loc mişcări, s-au organizat şedinţe apăsătoare, cu limbajul specific luptei de clasă.

Desigur, au fost mulţi informatori printre studenţi. Impresia pe care o au foştii studenţi din acele vremuri este că suspiciunile dintre ei nu erau aşa de mari. Fiindcă între studenţi, până în momentul repartiţiei, nu existau aşa mari rivalităţi cum erau printre cadrele didactice. În această situaţie, delaţiunea avea mai rar ocazia de a fi urmată de o satisfacţie reală. Totuşi, mi s-a povestit cum un student şi-a rugat prietenul să nu mai facă glume politice în prezenţa lui, când mai sunt şi alţii de faţă, deoarece ar fi obligat să-l pârască (altfel riscând să fie

Scanned with OKEN Scanner

el însuşi demascat că ascunde fapte reprobabile). Într-adevăr, în vremea aceea apăruse „omisiunea de denunţ" ca fiind fapt penal, pedepsit cu închisoarea (Neculau, 1999)!

Organizarea activităţii social-politice a studenţilor se realiza (sub conducerea partidului) nu atât de către UTM (apoi UTC), care cuprindea numai o parte din tineri, ci de către asociaţiile studenţeşti (reunite la început sub numele de UNSR, iar în deceniile din urmă – UASCR). În fapt, orice student intra automat în această organizaţie, ea având exact rolul sindicatelor. Practic, asociaţia privea toate aspectele vieţii studenţeşti: şi cel politic, dar şi învăţătura şi timpul liber. Asociaţia se ocupa de „informarea politică", de citirea presei comuniste, dar educaţia ideologică se făcea în special la cursuri (socialism ştiinţific, economie politică şi materialism dialectic). În şedinţele ei se abordau mai ales rezultatele la învăţătură, disciplina, se luau măsuri organizatorice. Ca şi sindicatele, asociaţiile mobilizau studenţii la mitinguri, la munca patriotică, la şedinţele moralizatoare iniţiate de partid. În primii ani, o serie de studenţi au participat vara la munca din marile şantiere naţionale (Salva-Vişeu, Bumbeşti-Livezeni ş.a.).

Un rol pozitiv l-au avut asociaţiile în privinţa petrecerii timpului liber: luau naştere echipe artistice, cenacluri literare, echipe sportive, între care aveau loc întâlniri şi concursuri. De asemenea, se organizau unele excursii şi vacanţe: se distribuiau bilete de odihnă la munte sau la mare. Acesta era un bun prilej pentru a recompensa activiştii asociaţiei: ei aveau gratuităţi şi prioritate. Ca întotdeauna în România, „relaţiile" aveau şi ele importanţă.

Pentru a forma o intelectualitate de tip nou, începând cu anul 1948 s-a acordat o mare atenţie selectării candidaţilor la admitere. Se urmărea să se realizeze un procent de 70-75% fii de muncitori sau de ţărani muncitori (săraci ori mijlocaşi). Nu erau primiţi copiii celor care erau condamnaţi politic, fiii de mari proprietari (agricoli sau industriali), fiii de chiaburi, fiii unor foşti politicieni, fiii de preoţi ş.a. Se mergea până acolo încât la facultăţile ideologice (Drept, Istorie) puteau să fie respinşi cei ai căror părinţi participaseră la războiul antisovietic.

Cum cei din păturile sociale agreate aveau greutăţi materiale şi erau şi dezavantajaţi cultural, s-au instituit contracte pentru burse cu mari întreprinderi ori cu sfaturile populare. Aceşti bursieri urmau să se încadreze după absolvire în acele instituţii, respectiv într-un post din cele dependente de sfaturile populare. Pentru a li se putea asigura admiterea, aceşti viitori bursieri fie beneficiau de o sesiune de admitere specială, fie erau admişi cu orice medie superioară lui 5 (când alţii erau respinşi cu nota 8!). Numărul lor era mare: ajungea până la 50% din totalul studenţilor. Cei mai buni dintre aceşti privilegiaţi erau trimişi la studii în URSS.

Condiţiile materiale ale traiului studenţesc erau, firește, în raport cu cele ale societăţii. Imediat după război au fost grele. În special la Iaşi era o mare criză de locuri în cămine, date fiind bombardamentele ruseşti. Studenţii au avut, până prin 1960, dormitoare cu câte 20-30-40 de paturi (la „hipodrom", spuneau ei). Apoi s-au construit numeroase cămine. Dar mai tot timpul locuiau câte cinci persoane în camere concepute pentru patru. Au fost, desigur, şi cazuri în care se înregistra un oarecare confort – totul depindea de resursele şi priceperea universităţii respective.

Foarte mulţi studenţi aveau burse care acopereau costul cazării, al mesei la cantină şi ceva mărunţiş pentru rechizite. Masa la cantină depindea de iscusinţa administraţiei – în genere, era satisfăcătoare. Numai în anii '80, când a început nebunia ceauşistă a plăţii datoriilor, calitatea a scăzut simţitor. Dar în vremea aceea populaţia făcea cozi lungi pentru cele mai indispensabile alimente.

Deficienţe mai importante se înregistrau în cazul bibliotecilor, unde, în afară de fondul vechi (şi acela epurat), se găseau doar cărţi româneşti şi traduceri din rusă. De asemenea, laboratoarele au fost, mai tot timpul, suferinde. Lipseau reactivii şi nu exista aparatură modernă, ceea ce îngreuia atât cercetarea, cât şi instruirea tinerilor. Ceva s-a mai obţinut în deceniul de relativă relaxare de care am amintit.

Scanned with OKEN Scanner

În cămine exista ordine. Aveau portar şi femeie de serviciu care curăţa clădirea (nu şi camerele studenţilor, unde ei trebuiau să menţină ordinea şi curăţenia). Pe atunci nu se permitea accesul băieţilor în căminele fetelor (sau invers). Într-o vreme se interzicea rămânerea în cămin dimineţile, lucru bun într-o privinţă: îi obliga pe cei ce n-aveau cursuri să se ducă la bibliotecă. Asistenţa medicală era gratuită şi bursierii beneficiau de bilete gratuite pe CFR pentru cele două vacanţe.

Dacă, ţinând cont de situaţia economică a ţării, putem considera acceptabile condiţiile de trai, nivelul mediu de pregătire a studenţilor a fost scăzut, iar la unele facultăţi cu profil umanist, chiar foarte scăzut. Mai întâi, tinerii veneau din liceu insuficient pregătiţi. În special la început, când învăţământul elementar şi mediu totaliza doar 10 clase, când programele şi planurile erau toate infectate de prelucrări politice şi laude prosovietice, veneau la facultate copii de 16 ani, incapabili de un serios studiu individual, independent. Chiar şi mai târziu, după 12 ani de şcoală socialistă, veneau insuficient pregătiţi în acest sens. Ceea ce învăţau în liceu era să memoreze mai mult sau mai puţin fidel zeci de pagini. Şi admiterea în facultăţi viza tocmai acest aspect. Doar acolo unde erau probe de matematică sau fizică se apela la capacitatea de raţionament. Acest sistem a lovit în special facultăţile de medicină, unde reuşeau foarte puţini băieţi, fiindcă aceştia nu au perseverenţa memorării fidele, spre deosebire de fete, mai răbdătoare cu acest gen de supliciu intelectual. Dar memorarea *ad litteram* are o slabă însemnătate profesională în era resurselor uriaşe ale calculatoarelor. În al doilea rând, ei nu mai întâlneau în facultate numeroase personalităţi de valoare. Au apărut nou-veniţi pe criterii social-politice care aveau un nivel mai degrabă mediu, iar în domeniile social-umane se găseau unii sub orice critică. Astfel, nu mai era acea atmosferă de înaltă spiritualitate, de exigenţă europeană, care să electrizeze masa studenţească, să trezească năzuinţa aprofundării problemelor, aflării unor noi soluţii. Şi modelele de gândire critică erau stânjenite de colţii dogmelor marxist-leniniste.

În al treilea rând, partidul a exercitat continuu o presiune pentru slaba exigenţă la examene. Protejaţii activiştilor erau îndeosebi cei veniţi cu bursele sfaturilor populare, care erau cei mai slabi (cu puţine excepţii). Activiştii, probabil datorită greutăţilor întâmpinate de ei în şcoală, erau totdeauna de partea elevilor şi studenţilor. Încă din liceu, dacă o clasă avea rezultate slabe, vinovaţi erau profesorii care „n-au ştiut cum să predea lecţiile". Şi erau pedepsiţi să vină vara să facă meditaţii, nu erau admişi la examenele de grad, erau criticaţi mereu. Şi în universităţi, dacă studenţii se prezentau slab, erau suspectate cursurile predate de profesor. La sfârşitul anului se făcea o analiză comparativă între secţii şi facultăţi, având în vedere nu numai numărul de corigenţi, ci şi mărimea mediilor obţinute, ca şi cum nota ar fi un indice perfect obiectiv şi infailibil. S-a instaurat o concurenţă în a pune note cât mai mari, iar consecinţa a fost scăderea dramatică a nivelului de pregătire. Studenţii se pregăteau pentru un examen doar în sesiune, deci puţine zile, iar dacă erau respinşi, li se aproba, peste câteva zile, reexaminarea şi chiar rereexaminarea.

Penibilă era situaţia când aveai la examen vreun fiu sau vreo fiică de activist. Îmi amintesc cele îndurate de un coleg al meu. S-a prezentat la examen fiica unui fost mare activist în ilegalitate, căreia nici nu-i trecea prin minte să înveţe ceva. Enervat, examinatorul, tânăr bine pregătit şi membru de partid, i-a pus nota 2. A urmat o întreagă odisee. Întâi s-au alarmat şeful de catedră şi decanul, apoi a urmat chemarea la comitetul de partid pe universitate şi la comitetul de partid pe centrul universitar. Toţi activiştii se arătau îngroziţi de consecinţele posibile pentru instituţie. În fine, s-a ajuns la organizaţia judeţeană de partid, unde examinatorul a fost pus faţă în faţă cu însuşi celebrul personaj, tatăl fetei (un fost muncitor, evident fără nici o cultură). Argumentul lui era: „Toată lumea are bacalaureatul, fata mea trebuie neapărat să aibă o diplomă superioară". Nici un moment nu

Scanned with OKEN Scanner

i-a trecut prin minte să promită că îşi va pune fiica să înveţe. Totuşi, studenta, îngrijorată de situaţia creată, a binevoit să citească ceva şi, când cunoştinţele ei s-au apropiat, în fine, de nota 5, i s-a dat examenul. Dar foarte puţine cadre didactice riscau să ajungă în discuţia comitetelor de partid pentru motive similare celui de mai sus.

Examenele devenind uşoare (în majoritatea cazurilor), studenţii nu se pregăteau pentru seminarii. La disciplinele umaniste puţini citeau cărţile recomandate. Se făceau mai ales discuţii recapitulative ale cursurilor, care n-au un rol formativ. Erau cazuri când abia în pragul examenului de stat studentul afla ce trebuie să faci ca să găseşti o carte în fişierele bibliotecilor. Sălile bibliotecilor erau foarte puţin frecventate, doar în sesiune acestea se umpleau cu studenţi învăţând după cursuri.

Pregătirea practică de care se făcea mult caz era, cel mai adesea, rău organizată. Practica pedagogică era la discreţia unor profesori de liceu, care, mulţi ani, n-au fost deloc plătiţi. Studenţii ajungeau să ţină doar câte o lecţie-două, fiindcă titularului nu-i convenea să i se strice multe lecţii. Departe de activitatea complexă depusă în seminariile pedagogice dinainte de război! De asemenea, practica în industrie era deficitară. În multe cazuri, inginerii în perspectivă nu erau puşi să facă decât muncă necalificată.

Pentru a se demonstra înaltul nivel de pregătire, se organizau cercuri ştiinţifice studenţeşti care iniţiau în fiecare an sesiuni ştiinţifice de comunicări. Numai când profesorul care se ocupa de cerc îşi dădea silinţa în mod deosebit, se elabora câte o lucrare studenţească de oarecare nivel. În multe cazuri, activitatea era mai mult formală, iar la sesiune se prezentau comunicări realizate cu contribuţia substanţială a cadrelor didactice.

Un supliciu organizat era pregătirea militară, care le înspăimânta în special pe tinere. Şi era intensivă: avea loc o zi pe săptămână. Cum frecvenţa era obligatorie la toate formele de învăţământ, iar planurile de învăţământ supraîncărcate, studenţii aveau puţin timp liber, ceea ce le servea ca argument al lipsei de documentare şi al pregătirii în asalt a examenelor.

Activitatea didactică se încheia cu susţinerea examenului de stat (actuala licenţă). Fiindcă media obţinută acum avea o pondere mare în calculul mediei cu care studenţii se prezentau la repartiţie, comisiile acordau note foarte mari. Au fost cazuri când într-o întreagă serie nu s-a obţinut decât nota zece! Aici intrau în joc criteriile politice. De exemplu, comisia de specialişti aprecia pregătirea absolventului cu media 9,50, dar preşedintele (om de partid, dar de cu totul altă specialitate decât a facultăţii respective) o micşora şi îi dădea 8,95, observând că este un „element şovăielnic" (de fapt, era doar fiu de intelectual). În felul acesta, respectivul adolescent era împiedicat să fie avantajat la repartiţie.

Repartiţia absolvenţilor în producţie era şi ea prilej de inechităţi. De pildă, activiştii care conduseseră asociaţia studenţilor beneficiau de 50 de sutimi adăugate la media reală. Unii dintre cei cu medii bune erau recrutaţi din vreme de Securitate sau miliţie. În privinţa celor reţinuţi în învăţământul superior, nu media era criteriul hotărâtor, ci activitatea politică din timpul studenţiei şi originea socială. Erau preferaţi fiii de activişti sau ai unor ofiţeri din Ministerul Afacerilor Interne.

*

În concluzie la cele arătate mai sus, raportând-o la condiţiile materiale existente în România comunistă, situaţia studenţimii a fost mulţumitoare. Gratuitatea reală a învăţământului, posibilitatea cazării într-un cămin şi a mesei la cantină, bursele numeroase garantau posibilitatea frecventării unei facultăţi pentru orice tânăr care s-a străduit să memoreze în liceu un minim de cunoştinţe.

În schimb, instruirea de care beneficiau studenţii era, în ansamblu, deficitară. Sigur, au fost tineri dotaţi şi cu pasiune pentru ştiinţă care s-au ridicat la un nivel superior şi satisfac exigenţele existente în străinătate, unde sunt apreciaţi ca specialişti. Dar masa absolvenţilor

Scanned with OKEN Scanner

din deceniile socialiste, prin capacităţile, interesele, prin mentalitatea formată, nu depăşeşte un nivel mediocru. Ne-am mirat de multe ori cum absolvenţi fără rezultate deosebite voiau să devină cercetători, ca şi cum dacă ai memorat nişte cursuri poţi fi capabil de creaţie. Nu ajunseseră nici să întrevadă dificultăţile unei investigaţii ştiinţifice.

Unii, mai ales cei repartizaţi la ţară, după câţiva ani nu se mai deosebeau nici prin interese, nici prin modul de gândire de cei trecuţi doar prin câţiva ani de şcoală.

De aceea, educaţia deficitară, instruirea lor insuficientă constituie actualmente o frână în calea progresului material şi moral al naţiei. Rămâne să ne uităm cu speranţă la tinerii ce se ridică astăzi cu privirea aţintită spre performanţele ţărilor avansate, dorind să le vadă şi lângă ei, acasă.

În ce priveşte viaţa cotidiană a cadrelor universitare, ea inspiră multe regrete, amărăciune. Sigur, cei mai loviţi de comunism au fost politicienii democraţi şi legionarii, împreună cu cei care au posedat ceva proprietăţi. Apoi, alături de scriitori, de artişti, cei mai supravegheaţi, cei mai încorsetaţi au fost universitarii. După atâtea epurări şi concedieri, a rămas un sentiment de nesiguranţă, alimentat de conştiinţa lipsei unei protecţii garantate de justiţie, inclusiv de existenţa unor ochi care te privesc cu suspiciune, gata oricând de reclamaţii răuvoitoare. Totul obliga la atitudine şi comportament duplicitare. Ne înăbuşeam indignarea faţă de incompetenţa suficientă şi agresivă, faţă de superficialitatea profesională, de nedreptăţile mereu prezente, uneori şi faţă de imoralitatea neobrăzată.

Spiritul de înaltă exigenţă ştiinţifică era subminat de continua îndoctrinare grosieră şi de lipsa unei informări ştiinţifice corespunzătoare. Continuitatea concentrării asupra unor probleme ştiinţifice dificile era mereu întreruptă de obligativitatea unor şedinţe sterile, lipsite de orice legătură cu preocupările noastre majore, ori de necesitatea întocmirii de situaţii şi tabele lipsite de orice valoare (birocraţia a înflorit peste măsură).

La toate acestea se adăugau şi privaţiunile pe care le îndura întreaga populaţie: marile probleme legate de aprovizionarea cu cele necesare traiului zilnic şi frigul din iernile ce păreau fără sfârşit – frig acasă, frig în amfiteatre şi laboratoare.

Viaţa aceasta tensionată şi încărcată cu preocupări divergente faţă de cele ştiinţifice explică de ce mulţi profesori cu posibilităţi intelectuale şi interes pasionat pentru cercetare n-au putut realiza decât puţin, în raport cu ce ar fi izbutit să obţină în condiţii favorabile, similare cu cele din trecut sau din Europa contemporană. Cu atât mai mare trebuie să ne fie respectul şi admiraţia pentru cei care, cu o energie deosebită, au izbutit să ajungă totuşi pe cele mai înalte trepte în ramura ştiinţei căreia i s-au dedicat.

Referinţe bibliografice

Cosmovici, A. (1997), „Universităţile din trecut – reper pentru cele de astăzi", în A. Neculau (coord.), *Câmpul universitar şi actorii săi*, Polirom, Iaşi.

Doboş, D. (1994), *Universitatea din Iaşi în primele decenii după cel de-al doilea război mondial*, teză de doctorat, Iaşi.

Iordan, I. (1979), *Memorii*, vol. III, Eminescu, Bucureşti.

Mărginenau, N. (1991), *Amfiteatre şi închisori*, Dacia, Cluj-Napoca.

Neculau, A. (1999), *Memoria pierdută*, Polirom, Iaşi.

Platon, G., Cristian, V. (red.) (1985), *Istoria Universităţii din Iaşi*, Junimea, Iaşi.

Prodan, D. (1993), *Memorii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.

Selejan, A. (1992), *Trădarea intelectualilor*, Transpres, Sibiu.

Snow, C.P. (1967), *Universitarii*, Editura pentru literatură universală, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

Frica de zi cu zi

Radu Clit

Din perspectiva perioadei de tranziţie este anevoios de calificat existenţa din timpul regimului comunist. Motiv pentru care un curent de opinie consideră că era mai bine la vremea aceea. Desigur, orice estimare presupune, subiacent, un număr mare de factori. Nu toţi sunt asumaţi conştient de persoana care face aprecierea. De altfel, articolul de faţă nici nu-şi propune o asemenea comparaţie. Ideea este de a înţelege mai bine realitatea vieţii cotidiene din perioada comunistă. O poziţie de neutralitate totală este, bineînţeles, imposibilă, mai ales pentru cei care au cunoscut direct acele vremuri. Oricum, în analiza ce urmează accentul va fi pus tocmai pe factorii subiectivi profunzi aflaţi în joc şi care nu sunt luaţi în seamă de obicei.

Pe de altă parte, istoria însăşi a regimului comunist este destul de lungă şi neunivocă. Se pot degaja mai multe perioade, realiza diverse cronologii. Ultima sa parte este mai apropiată în timp şi, astfel, mai accesibilă memoriei colective. De asemenea, numărul actual al celor care au cunoscut-o este mai mare decât cel al supravieţuitorilor altor perioade.

Existenţa cotidiană

Dincolo de atitudinile posibile faţă de regimul comunist şi de reprezentanţii săi, viaţa cotidiană nu era tocmai uşoară în anii '80. Motivul principal, acceptat de cam toată lumea, era o penurie generalizată de bunuri de consum, inclusiv de hrană. Încet-încet, magazinele alimentare erau tot mai des goale, iar spre sfârşitul perioadei respective erau goale mai tot timpul. Cu toate acestea, produse alimentare se mai găseau, şi nu numai pe piaţa neagră. Comerţul de stat le punea în vânzare, periodic – avea această obligaţie, căci se reintroduseseră cartelele alimentare[1]. Dar cumpărarea presupunea ore întregi de coadă, acceptate cu resemnare pe fondul preocupării obsedante de a avea ce pune în farfurie. Evident că familiile cu copii mici, bătrâni sau persoane suferinde erau cu atât mai marcate de această preocupare. Căci de obicei era mai simplu când te puteai mulţumi cu ceea ce găseai şi nu aveai nevoi speciale sau restricţii. Bolnavii ridicau probleme deosebite din acest punct de vedere, impunând familiilor eforturi deosebite pentru a găsi alimentele necesare dietei care li se recomanda. Uneori lucrurile luau proporţii dramatice, însă drama friza comicul, dacă nu nebunia, când pacienţii respectivi refuzau sa mănânce produse obţinute cu mari sacrificii de cei apropiaţi lor[2]. Momentele de acest tip, imposibil de evitat, au un caracter revelator al potenţialului destabilizant pentru echilibrul personal şi familial al dificultăţilor de

1. Cartelele alimentare au existat şi în alte perioade ale regimului comunist din ţara noastră, în orice caz, în perioada anilor '50.
2. Am avut cunoştinţă de astfel de situaţii, pentru că în acea perioadă lucram ca psiholog într-un spital bucureştean de boli somatice.

Scanned with OKEN Scanner

aprovizionare cu alimente. Şi aceasta chiar dacă, aşa cum s-a spus imediat după '89, nimeni n-a murit de foame în România în perioada anilor '80[3].

O altă dificultate a perioadei respective, la fel de greu de şters din memorie, a fost frigul din apartamente, începând mai ales cu iarna anilor 1984-1985. De fapt, a fost şi momentul cel mai dificil al confruntării cu frigul. Pe de o parte, a fost o iarnă grea, pe de altă parte, până la momentul respectiv, încălzirea apartamentelor din blocurile de locuinţe fusese cel puţin acceptabilă[4]. Dacă penuria alimentară se instalase relativ treptat, confruntarea cu frigul din case a fost ca un şoc. În pofida spiritului de „descurcăreală", puţină lume a găsit soluţii cu adevărat eficiente la această dificultate. Recursul la folosirea gazelor naturale, destinate doar bucătăriilor în unele blocuri, era foarte răspândit, aşa încât nimeni nu mai avea presiunea necesară pentru utilizarea acestui combustibil. Consumul de curent electric era şi el excesiv, în pofida costului ridicat. Dar întreruperile în furnizarea sa complicau şi mai mult lucrurile. Secundar, apa caldă, igiena personală, gătitul mâncării erau afectate de lipsa de căldură. Efectul asupra sănătăţii persoanelor fragile a fost important. Se vorbea de creşterea alarmantă a mortalităţii persoanelor în vârstă pe durata iernii. Unele categorii de bolnavi somatici plăteau, de asemenea, un greu tribut pentru acelaşi motiv. În anii ce au urmat, preocuparea pentru asigurarea încălzirii locuinţelor a generat soluţii mai eficiente. Ele nu funcţionau decât din punct de vedere individual, nu şi colectiv. Astfel, nesiguranţa mai ocupase durabil un alt segment al vieţii cotidiene.

Hrana şi căldura răspund unor trebuinţe umane fundamentale, de natură biologică. Este deci firesc să fie tratate cu cea mai mare importanţă. Dificultatea găsirii produselor necesare satisfacerii lor nu putea să aibă alt efect decât preocuparea permanentă, obsedantă uneori, pentru a le procura. În pofida coeziunii care exista în familii, între prieteni şi colegi de serviciu pentru rezolvarea acestui tip de problemă, nimeni nu avea „siguranţa zilei de mâine". De fapt, toată lumea se confrunta cu o anumită doză de frică, din pricina pericolului care putea surveni: cel de a nu găsi cele necesare hranei şi încălzirii. Or, această frică nu este întâmplătoare, ea e caracteristică tipului de societate care a existat în România. Cum este vorba despre un fenomen colectiv, prezentarea ei cere o strategie mai complicată. În general, frica presupune o situaţie particulară pentru a fi resimţită, care este facturată specific de unele dimensiuni sociale, ce o pot spori sau diminua.

Problematica fricii

Clasic în psihopatologie, frica est diferenţiată de angoasă şi anxietate[5] prin faptul că are un obiect plasat în lumea reală. Frica fără obiect, nejustificată, este proprie tocmai angoasei (anxietăţii). În acest caz, trăirea subiectivă este similară cu cea din confruntarea cu un pericol extern, deşi el este absent. Trăirea este deci fundamentală şi a fost comparată în psihopatologie cu ameţeala (Ey *et al.*, 1960). Dacă ameţeala presupune o stare de nesiguranţă, angoasa are ca element propriu impresia de ameninţare. Cu toate acestea, angoasa nu este o stare exclusiv patologică: ea e considerată o caracteristică a condiţiei umane şi se află

3. E mult mai greu de susţinut acelaşi lucru pentru alte perioade ale regimului comunist.
4. Iniţial, condiţiile de locuit din blocurile construite de regim ofereau un confort sporit faţă de casele tradiţionale. Dar înmulţirea lor excesivă a fost dublată de deteriorarea calităţii, din mai toate punctele de vedere.
5. Problema distincţiei dintre angoasă şi anxietate nu poate fi abordată pe larg aici, dar tendinţa actuală este de a considera că au aceeaşi referinţă. Şi în articolul de faţă cei doi termeni vor fi folosiţi ca sinonimi.

Scanned with OKEN Scanner

într-un fel de continuitate cu frica. Ambele delimitează un registru foarte larg, de unde şi numărul mare de cuvinte din limbă susceptibile să le desemneze: teamă, jenă, sfială, groază, spaimă, trac etc.

Din această perspectivă, confruntarea cu perspectiva foamei şi a frigului aduce câteva elemente diferite. Avem efectiv de-a face cu pericole exterioare, dar situate la limita registrului fricii. Căci, în acest caz, mai curând absenţa a ceva provoacă frica, şi nu prezenţa imediată a unui anumit pericol. În speţă, e vorba despre absenţa produselor alimentare sau a combustibililor. Prin urmare, e discutabil că frica e reductibilă la pericolul extern, căci ameninţarea poate fi şi anticipată. Cu alte cuvinte, trăirea internă este la fel de importantă şi în absenţa unei cauze externe clare.

În acest sens, în faţa unui pericol nu toată lumea se teme – sau nu toată lumea se teme în aceeaşi manieră. Acest detaliu demonstrează indirect că există o participare internă, personală, în orice reacţie de frică. În psihopatologie, această componentă ocupă cea mai mare parte a manifestărilor subiective, şi nu răspunsul la vreo stimulare externă. Dar şi alte situaţii relevă acelaşi lucru, anumite pericole discutabile implică o trăire intensă – spre exemplu, situaţia de examen. Nimeni nu este efectiv ameninţat la un examen, dar, în general, teama e considerată justificată într-o astfel de situaţie. Riscul inerent este de a pierde examenul, dar ceea ce e mai important rămâne neexprimat – şi anume, că pierderea examenului sancţionează negativ calităţile persoanei. Acesta este pericolul important, văzut diferit de fiecare în parte. Gama de reacţii individuale este deci diferită în faţa aceluiaşi pericol. Există persoane blocate total, incapabile să se pregătească, în timp ce altele sunt stimulate de confruntarea cu pericolul. Într-o situaţie socială precum cea care ne interesează, diversitatea rămâne valabilă – ea explică în parte diferenţa de puncte de vedere, în orice caz, retrospectivă, asupra unui astfel de fenomen. Pe de altă pare, toată lumea este supusă aceleiaşi ameninţări.

Această analiză confirmă perspectiva psihanalitică asupra fricii, care nu face o distincţie clară între factorul extern, adică pericolul, şi factorul intern, adică trăirea ce constă în sentimentul de ameninţare. Cu toate acestea, se face o diferenţă între angoasa propriu-zisă şi „angoasa în faţa unui pericol real". Aceasta din urmă a fost astfel definită de Freud: „O stare de atenţie senzorială sporită şi de tensiune motorie pe care noi o denumim pregătirea angoasei. Reacţia de angoasă se dezvoltă pornind de la ea" (Freud, 1932). Accentul este deci pus pe trăirea internă, similară când pericolul este extern sau intern. Există deci o legătură între viziunea psihanalitică asupra angoasei şi cea de bun-simţ asupra fricii. Cu alte cuvinte, ca şi în exemplul examenului, orice confruntare cu un pericol extern presupune ca persoana să considere situaţia în care se află ca ameninţătoare şi să reacţioneze în funcţie de posibilităţile sale.

Trebuie însă subliniat faptul că există situaţii în care pericolele se impun dincolo de diferenţele personale. Acestea din urmă se manifestă doar la nivelul reacţiilor provocate de pericol. Se pare că aşa stăteau lucrurile în cazul foamei şi al frigului. Pericolul era real, dar nu neapărat imediat, mai ales în cazul penuriei alimentare. Motiv pentru care erau persoane care imaginau mai uşor obiectul fricii, în speţă foamea sau frigul, şi care resimţeau în mai mare măsură trăirea subiectivă de ameninţare. Alte persoane, fără să aibă o trăire importantă de frică, erau pur şi simplu foarte active în a lua măsuri contra acestor frici şi făceau rezerve de alimente şi combustibili. În anumite momente, aceşti indivizi erau denunţaţi în presa de partid şi de stat ca „dositori".

În acest sens, poate părea surprinzătoare evocarea fricii în faţa unor situaţii reale foarte comune. Căci o majoritate a populaţiei era confruntată cu aceleaşi ameninţări, deci este vorba despre un fenomen colectiv, care, în plus, a funcţionat pe o durată de timp importantă. Or, confruntarea îndelungată cu o situaţie duce la obişnuinţă, iar obişnuinţa estompează

Scanned with OKEN Scanner

latura subiectivă, trăirea internă. De fapt, nici caracterul general al pericolului în chestiune, nici durata sa mare nu elimină frica. Ceea ce se modifică e maniera în care sentimentul de amenințare este tratat în viața psihică.

Mecanismele de apărare

Maniera în care prezența eventuală a fricii în existența cotidiană din România comunistă este acceptată nu e independentă de modul cum se exercită puterea socială în perioada respectivă. Atitudinile critice la adresa puterii erau reprimate cu brutalitate. De aici pericolul de a fi anchetat sau arestat, pericol mai important, practic, decât cel al foamei sau frigului, căci nu se știa niciodată cum se termină o astfel de procedură. Adică lipsa de hrană și de căldură, fiind considerate pasagere, ofereau șanse de supraviețuire, în timp ce confruntarea cu „organele de ordine" era asociată cu riscul morții.

În orice situație socială exista o tendință internă, în cadrul vieții psihice, de evitare tocmai a fricii interne sau a angoasei, în pofida amenințării externe. Această tendință este mai ușor de acceptat dacă ipoteza existenței inconștientului e considerată posibilă. Cu alte cuvinte, integrarea unor componente inconștiente în viziunea asupra vieții psihice a permis înțelegerea unor fenomene mai greu de explicat din alte perspective. Astfel, Freud și o parte dintre discipolii săi au înțeles nu numai că persoana evită pericolele externe, ci și că răspunsul intern la pericol, angoasa, duce la minimizarea amenințării. Cum îndepărtarea fizică de situația ce produce frica nu e posibilă în lumea internă, ceea ce se poate face este transformarea elementelor care provoacă angoasa. Inițial, Freud era convins că acesta este cazul imaginilor mentale cu caracter sexual. Or, „soarta" lor era să fie supuse refulării. Refularea are ca efect subiectiv conștient uitarea și face dificilă găsirea sursei angoasei. Persoana își amintește, eventual, că ceva i-a provocat frica, dar nu și ce anume, putând invoca o cauză exterioară. Freud a arătat că esența refulării este „doar îndepărtarea și menținerea la distanță în raport cu conștiința" (Freud, 1915). Mai precis, sunt expediate în inconștient reprezentările sau imaginile mentale considerate „periculoase" (Bergeret, 1972). Instanța ce decide care imagini vor fi tratate astfel este cenzura[6]. Ulterior, Freud a nuanțat și a dezvoltat mult acest punct de vedere. Ceea ce rămâne fundamental este că acest tip de transformare psihică a căpătat numele de mecanism de apărare. Cu alte cuvinte, psihicul – sau, mai precis, eul – se apără el însuși de pericolele cu care se confruntă.

Refularea este mecanismul de apărare cel mai important. Deși aparent nu îndepărtează decât sursa fricii interne, și anume imaginile mentale „periculoase", refularea are și un efect asupra afectului, în speță, duce la o diminuare a angoasei. Această diminuare nu este reușită o dată pentru totdeauna. Imaginile îndepărtate vor încerca să revină în viața psihică conștientă, punând mereu refularea la încercare.

Gama de mecanisme de apărare este mult mai mare, dar efectele lor sunt mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cele ale refulării. „Au toate drept scop diminuarea tensiunii interne trăite ca angoasă sau culpabilitate, evitând astfel să fie recunoscută prin menținerea ei în afara câmpului conștiinței." (Ey *et al.*, 1960) Din această perspectivă, descrierea și enumerarea lor nu este necesară, mai ales când e avută în vedere funcționarea mentală colectivă. În psihopatologie lucrurile sunt diferite, căci anumite organizări de personalitate nu folosesc decât în mod secundar refularea.

---

6. Freud diferenția, în cadrul primei teorii a aparatului psihic, două cenzuri : una între conștient și preconștient, cealaltă între preconștient și inconștient.

Scanned with OKEN Scanner

Diminuarea distincţiei dintre frica propriu-zisă, cu obiect extern, şi frica internă, adică angoasa, face posibil punctul de vedere care susţine că mecanismele de apărare se aplică şi afectelor generate de pericole externe. De fapt, în ambele situaţii se produce o mobilizare a unor imagini mentale ce evocă situaţii din trecut în care frica a fost resimţită. În orice caz, teama trăită în raport cu pericole externe este prelucrată ulterior, putând deveni total inaccesibilă memoriei.

Existenţa unei cenzuri interne a aparatului psihic[7] pune problema intervenţiei mecanismelor de apărare în contexte sociale particulare, în care se poate vorbi de o cenzură colectivă puternică. De altfel, când Freud descria maniera în care cenzura intervine în vis, el evoca varianta reală de cenzură din Imperiul Ţarist: „Această cenzură procedează tocmai ca şi cenzura rusă contra presei, nepermiţând la frontieră decât ziarele străine care au fost barate cu linii negre" (Freud, 1900). Locul ocupat în paginile publicaţiilor de articolele sau pasajele neconforme era acoperit cu cerneală neagră, textul dispărând. Această dispariţie are ca echivalent în viaţa psihică uitarea proprie refulării. Dar rezultatul obţinut presupune o activitate importantă, deşi este marcat de fragilitate. Pe de altă parte, cenzura internă întreţine anumite raporturi cu autoritatea sau cu persoanele care o reprezintă în lumea reală. Căci şi cenzura socială este o funcţie a puterii de stat. Acest raport este mai suplu în cazul cenzurii evocate de Freud, cea ţaristă, într-o epocă în care această instituţie exista peste tot în lume. Cenzura de tip comunist care a existat în ţara noastră se caracteriza prin agresivitate extremă şi arbitrar. Ea nu impunea doar dispariţia unor pasaje de articole sau de articole de publicaţii, ci a publicaţiilor însele, împreună cu ziariştii ce le realizau, în măsura în care nu se supuneau dictatelor ei.

În concluzie, nu numai că frica de natură externă este supusă refulării sau, în general, prelucrată în interiorul aparatului psihic, ci chiar societatea poate influenţa o astfel de transformare. Riscurile evocării şi mai ales cele ale criticării problemelor de alimentaţie şi încălzire erau mai mari decât cele ale foamei şi frigului. Dar, pentru a susţine acest punct de vedere, trebuie, desigur, analizat raportul acestor două probleme cu tipul de societate care le genera.

Contextul social

Dintr-o perspectivă de analiză naivă, lipsită de orice parti pris, a societăţii comuniste româneşti, se poate pune problema motivului pentru care responsabilii politici nu puteau asigura satisfacerea trebuinţelor de hrană şi căldură ale populaţiei. Şi aceasta în condiţiile în care se acceptă că România n-ar trebui să aibă probleme alimentare, deoarece deţine zone cu un potenţial agricol important[8]. Colectivizarea agriculturii, încheiată cu surle şi trâmbiţe în 1962, trebuia să folosească acest potenţial într-un fel mai avantajos populaţiei. Atunci despre ce poate fi vorba? Ignoranţă, incompetenţă sau nepricepere din partea responsabililor politici? Sau o înlănţuire de fenomene meteorologice şi economice de natură negativă, cu efecte dezastruoase asupra producţiei agricole şi animaliere?

Lucrurile par să stea cu totul altfel. Istoricul francez S. Courtois consideră că „arma foametei" este utilizată în mod sistematic de orice putere comunistă:

> Regimul tinde să controleze totalitatea stocului de hrană disponibil şi, printr-un sistem de distribuire care poate fi foarte sofisticat, îl acordă în funcţie de «meritele» şi «greşelile»

7. Sintagma face parte din limbajul psihanalitic şi are sens mai ales în raport cu evocarea mecanismelor de apărare.
8. Înainte de primul război mondial, România mică (Valahia şi Modova) era al treilea exportator mondial de grâu, după Rusia şi Canada, ţări cu suprafeţe imense.

Scanned with OKEN Scanner

celor interesaţi. Această procedură poate provoca perioade de foamete teribilă. Să amintim că după 1918 doar ţările comuniste au cunoscut astfel de tipuri de foamete ce a dus la moartea a sute de mii, chiar a milioane de oameni (Courtois, 1997).

Paternitatea metodei îi revine lui Stalin, care a experimentat-o în anii '30 contra ţăranilor ucraineni, din pricina faptului că se opuneau intrării în colhozuri. Şi-n România, colectivizarea s-a realizat, cel puţin pe alocuri, cu ajutorul foametei. Cotele impuse ţăranilor independenţi erau atât de mari, încât nu permiteau păstrarea de produse pentru uzul familial şi satisfacerea nevoilor gospodăriei proprii. Evident că folosirea foamei ca instrument de dominare în anii '80, când majoritatea populaţiei acceptase regimul comunist, pare mai dificil de acceptat. Mai ales că prima fază a regimului Ceauşescu adusese o anumită doză de relaxare şi de confort material. Oricum, arma foametei a fost folosită de o manieră diferită – ceea ce a funcţionat a fost mai ales pericolul foamei. Absenţa victimelor este pozitivă, dar ea nu diminua dificultatea procurării alimentelor, nici frica subiacentă.

În ceea ce priveşte frigul, prezenţa sa a fost mai puţin teoretizată de către istorici[9]. Era însă o constantă în universul penitenciar comunist, aşa cum putem desprinde din numeroasele mărturii ale unor foşti deţinuţi politici. Acest detaliu a permis avansarea ipotezei că între domeniul lagărelor de concentrare şi cel al societăţii libere diferenţa, deşi considerabilă, nu era aşa de mare[10]. Impresia de familiaritate poate dilua orice analiză de acest tip, ce tinde să impună ideea caracterului deosebit al regimului social pe care l-am traversat. Cu toate acestea, orice situaţie anormală poate deveni, în timp, familiară. În acest sens, se vorbeşte uneori de „banalitatea răului". Această expresie a fost creată de Hannah Arendt (1991) şi este relativă la ceea ce se petrece în domeniul totalitar. Dar ea are în vedere capacitatea omului obişnuit de a comite fapte negative, la cererea puterii totalitare – de exemplu, devenind informator sau colaborator al poliţiei secrete. El face acest lucru având capacitatea de alegere. Fenomenul opus, de suportare a răului, ca în cazul lipsei de hrană şi căldură, nu este negociabil – el exercită o mare presiune asupra echilibrului psihic individual şi colectiv.

În ceea ce priveşte analiza vieţii cotidiene, trebuie reţinut faptul că formele posibile ale regimului totalitar sunt variate. Deşi pericolul foametei şi frigului îi sunt proprii, ele nu au oriunde şi oricând aceleaşi consecinţe şi articulaţii. Mai ales că există tendinţa unor fenomene negative ca, o dată intrate în viaţa cotidiană, să înceapă să fie acceptate şi chiar să aibă un aer comun. Din această perspectivă se poate înţelege mai uşor şi natura fricii care se ascunde în spatele preocupării cotidiene de procurare a hranei. Prezentată mai sus ca fiind proprie întregii societăţi, ea apare ca un rezultat important al regimului totalitar. Dar care sunt, de fapt, particularităţile unui astfel de regim?

Particularităţile societăţii totalitare

Termenul *totalitarism* circulă în sfera filosofiei politice şi, în pofida unei vieţi relativ scurte[11], are o multitudine de sensuri, nu totdeauna foarte clare. Autorul care a încercat să găsească un domeniu propriu totalitarismului a fost Hannah Arendt, la puţină vreme după

9. Se poate pune problema specificităţii sale pentru versiunea românească de comunism.
10. Această ipoteză circula în ţara noastră mai ales după căderea regimului comunist. Am încercat s-o argumentez dintr-o perspectivă psihologică şi psihanalitică (*cf.* Clit, 2001).
11. Paternitatea este deţinută de fascismul italian, care urmărea ca societatea să se supună propriilor ei scopuri de ansamblu, şi nu celor de grup sau individuale. Astfel, totalitatea era mai bine asigurată, de unde şi ideea de totalitarism.

Scanned with OKEN Scanner

al doilea război mondial. În continuitate cu unele remarce din perioada interbelică, ea a considerat regimul nazist, tocmai învins, ca fiind foarte apropiat de cel sovietic, pe cale, la acel moment, de a se instala durabil în Europa Centrală şi de Est. Analiza politologică pe care a realizat-o a fost asumată de o majoritate de cercetători. În acest spirit, R. Aron (1965), deşi nu accepta decât parţial asemănarea dintre regimurile nazist şi comunist, evoca cinci dimensiuni de bază ale unui regim totalitar: partidul unic, monopolul ideologic, propaganda de stat, controlul tuturor aspectelor vieţii sociale, prezenţa terorii. Toate cele cinci elemente sunt uşor de regăsit în viaţa socială a României anilor '80, cu excepţia eventuală a terorii. Deja prezenţa fricii de zi cu zi nu este aşa de uşor de susţinut, invocarea terorii, ca fenomen continuu, direct şi esenţial, pare şi mai dificil de argumentat.

Într-o anumită măsură, teroarea este rezultanta celorlalte elemente. Partidul unic este centrul de putere care oferă o viziune unică asupra existenţei, nu numai prin faptul că posedă o teorie coerentă despre acţiunea socială – idelogia –, ci şi pentru că foloseşte mass-media după bunul său plac. Şi aceasta chiar în contrast cu realitatea socială, oricum modificată după principiile sale. Teroarea are ca sursă posibilă riscul exprimării unor opinii diferite într-un spaţiu social în care drept de existenţă are doar versiunea partidului unic. Pe de altă parte, componentele societăţii fiind controlate, opiniile diferite sunt considerate periculoase, ca şi cei care le emit. Monopolul exercitat de partidul unic capătă o dimensiune suplimentară de forţă, care este şi ea o sursă posibilă de teroare.

Dar teroarea este, evident, generată mai ales în mod direct, prin acţiuni represive dirijate contra anumitor categorii sociale. Dacă în cazul regimului nazist, a cărui ideologie era de natură rasistă, principalele victime au fost evreii şi, secundar, ţiganii, registrul comunist a extins la maxim posibilii duşmani ai puterii, denumiţi în mod paradoxal „duşmanii poporului"[12]. La instalarea sa, dictatura proletariatului avea rolul să înlăture de la putere clasele exploatatoare. Este însă bine cunoscut faptul că represiunea a cuprins în mare măsură ţăranii care refuzau colectivizarea şi care erau majoritari, muncitorii social-democraţi mai numeroşi decât cei comunişti, intelectualii care nu doreau să colaboreze cu noua putere. Regimul comunist deţine recordul de a privi bănuitor orice persoană, indiferent de particularităţile ei sociale sau individuale. O suspiciune generalizată este regula, contribuind la întreţinerea unui climat de teamă.

Forme de teroare

Din această perspectivă, se poate pune problema raportului dintre teroarea generată în mod direct în perioada violentă a regimului comunist şi frica de zi cu zi. În România, regimul Ceauşescu a semnalat abuzurile comise în perioada Gheorghiu-Dej, asumând cel puţin în mod indirect existenţa terorii. Ulterior, prin formulările socialismului ştiinţific, propaganda de partid considera că evoluţia istorică a regimului avea ca efect, printre altele, scăderea rolului represiv al statului. Toate aceste elemente ale ideologiei oficiale sugerează o schimbare a naturii puterii, o dată cu trecerea timpului. Dar confruntarea cu ameninţarea foamei şi a frigului din anii '80 nu permit confirmarea unui astfel de punct de vedere. Violenţa deschisă nu mai era necesară pur şi simplu pentru că rezistenţa nu mai exista. O dată instalat durabil, regimul nu mai are nevoie să facă demonstraţii vizibile de forţă. Violenţa deschisă s-a manifestat din nou la sfârşitul regimului, în decembrie '89, când au

12. Paradoxul ţine de faptul că adeseori „duşmanii poporului" reprezentau în mult mai mare măsură interesele generale decât cei care-i calificau astfel, şi anume torţionarii.

Scanned with OKEN Scanner

apărut pentru scurt timp faimoşii terorişti. Ulterior, mineriadele din anii '90 au avut cel puţin aparenţa unor manifestări de violenţă deschisă menite să înfricoşeze populaţia. Văzându-şi situaţia periclitată din pricina sfârşitului regimului comunist, puterea a recurs la metodele de guvernare practicate cu succes la alte momente istorice.

Dincolo de detalii, ceea ce contează în acest joc de elemente este şi particularitatea terorii de a fi înregistrată, de a lăsa urme la nivel colectiv. O populaţie care a cunoscut teroarea necesită timp pentru a nu mai fi dominată de ea. Procesul este mai simplu când agentul care a produs teroarea, o catastrofă naturală, de pildă, a dispărut. Dar în cazul regimului comunist agentul este puterea însăşi, care are poziţiile întărite tocmai datorită exercitării terorii. O dată acceptată această asumpţie, se poate infera o anumită continuitate între violenţa deschisă din prima parte a regimului comunist şi confruntarea cu foamea şi frigul din ultima sa perioadă istorică.

În acest sens, trebuie amintit că trăsăturile sociologice ale regimului nu s-au schimbat o dată cu renunţarea la violenţa deschisă sau, în orice caz, cu reducerea necesităţii folosirii ei[13]. Într-o anumită măsură, partidul unic, monopolul aupra puterii, sistemul de propagandă, controlul total al societăţii funcţionau mai bine în anii '80 decât iniţial. Violenţa deschisă e mai curând un semn de slăbiciune decât de siguranţă, motiv pentru care a şi fost utilizată după căderea regimului comunist. Dar, pentru ca regimul să-şi menţină identitatea, producerea terorii este o necesitate absolută. În acest sens, Hannah Arendt (1972) precizează: „Teroarea devine esenţa guvernării doar atunci când este dirijată contra unor victime ce sunt inocente, chiar din punctul de vedere al regimului persecutor, şi când segmente importante ale populaţiei sunt pedepsite nu pentru crimele de care sunt bănuite, ci pentru cele pe care le-ar putea comite". Se merge dincolo de prezumţia de vinovăţie, orice persoană devenind un delincvent potenţial. Există deci tot timpul o ameninţare surdă care justifică şi întreţine teroarea. Ea devine totală când nimeni nu se mai opune (Arendt, 1995). Căci lucrurile pot merge şi mai departe, eliminarea oricărei forme de opoziţie fiind condiţia pasului următor, acela de a încerca modificarea naturii umane. Programul formării „omului nou" justifică în termeni ideologici acest obiectiv înfricoşător care, deşi merită toată atenţia, nu poate fi analizat aici.

Astfel, foamea şi frigul din anii '80 apar ca forme specifice de exercitare a terorii. Evident, nu sunt singurele: în aceeaşi perioadă, demolările unor biserici sau cartiere de locuinţe au avut acelaşi rol. În paralel, formele clasice de teroare, arestările, internările psihiatrice abuzive continuau să se adreseze mai ales indivizilor consideraţi periculoşi, fără să capete proporţii de masă, ca în prima perioadă a regimului. Problema evoluţiei istorice a formelor de exercitare a terorii este, evident, mult mai complexă şi nu face subiectul articolului de faţă. Mai dificilă este izolarea unor forme mai puţin clare de teroare, căci este vorba despre un fenomen înzestrat cu mecanisme psihologice. Or, în general, fenomenele psihice sunt prin natura lor instabile, dificil de observat şi uşor transformabile.

Teroarea este observată mai ales la nivel colectiv, fiind studiată în raport cu un context social. Efectul ei cel mai important este dezagregarea marilor ansambluri umane, distrugerea relaţiilor sociale. De aici şi importanţa ei pentru regimul totalitar. Orice grup mare tinde spre autoorganizare, iar într-o societate democratică structurile de putere se folosesc de această autoorganizare pentru a administra mai eficient afacerile curente. În societatea totalitară, puterea nu concepe să coopteze la gestionarea treburilor obşteşti persoane sau organisme care nu îi sunt supuse sau fidele. Supunerea necesită crearea unui climat şi a unor măsuri care să dezagrege, atât direct, cât şi indirect, orice relaţii sociale concurente.

13. În mod evident, această necesitate are importanţă doar din punctul de vedere al puterii, nu şi al restului populaţiei, a cărei opinie nu conta câtuşi de puţin.

Scanned with OKEN Scanner

În mod direct, reuniunile publice sunt interzise, dacă nu sunt controlate de putere. Dar în mod indirect teroarea distanţează indivizii, îi face neîncrezători şi izolaţi în grupuri mici, fără greutate socială. Rezultatul acestui proces este, în opinia mea, masa totalitară, lipsită de organizare proprie şi, în principiu, controlată de poliţia secretă[14] – adică, în context românesc, de Securitate. În anii '80, istoricul Vlad Georgescu prezenta comentariile mediilor de informare din Occident referitoare la situaţia din ţara noastră. Poporul era descris „ca o masă pasivă, imbecilizată, incapabilă de orice reacţie, incapabilă de a se scutura de coşmar" (Georgescu, 1995). Această imagine e un fel de atestare a reuşitei terorii, chiar dacă ea nu mai avea forma violenţei deschise. În acest sens, este interesant de evocat frecvenţa sintagmei *masele largi, populare* în propaganda de partid şi de stat din România comunistă. Când masa este şi „largă", şi „populară", orice element de indentitate e, practic, imposibil pentru cei care o compun. În general, masa este un fel de rebut al organizării sociale în viziunea multor sociologi. Enriquez, de exemplu, o prezintă astfel: „O serie de indivizi complet interschimbabili, fără nici un ideal, incapabili să formuleze un proiect comun, trăind cu teama de a fi originali şi manifestând din acest motiv capacităţi psihologice *reduse*". Această imagine e cumva extremă, sugerând o grupare umană decăzută, cu componenţi care nu se mai pot susţine unii pe alţii. Ei nu mai pot organiza nimic împreună, în pofida eventualităţii unui potenţial personal important pentru fiecare dintre ei. Dar descrierea convine foarte bine masei totalitare, din care cam toată lumea a făcut parte.

În ce măsură frica generată de penuria alimentară şi de frig poate fi raportată la masa totalitară? Căci am amintit deja faptul că, în general, soluţiile la aceste probleme se obţineau graţie ajutorului familiilor, prietenilor, colegilor de serviciu. Se impune precizarea că aceste relaţii nu sunt de tip social, ci de tip interpersonal[15]. Ajutorul era aşteptat şi obţinut de la persoane faţă de care exista sau se crea o apropiere importantă, o anumită intimitate. Trebuie invocat în acest context şi fenomenul cozii, ca un exemplu care poate aduce mai multă claritate. Schimburile de opinii erau destul de intense şi confesiunile nu lipseau. Dar, în primul rând, interlocutorii nu erau tot timpul acelaşi. Intensitatea interacţiunilor interpersonale între necunoscuţi era importantă, dar ea ţine în mare măsură de natura umană şi, poate, şi de specificul naţional. Limitele la crearea de raporturi de apropiere erau importante. Frica de informatori impunea evitarea anumitor discuţii, elimina anumite subiecte. În plus, exista o concurenţă directă cu cei ce „apucau" să cumpere în defavoarea celor care îşi pierdeau timpul degeaba. Dar, ca în multe alte situaţii, regimul comunist părea să contribuie la ceea ce nu-i servea – şi anume, la o oarecare coeziune socială. Totuşi, cursa după cele necesare traiului avea ca efect indirect predominant dezagregarea socială. Oamenii nu aveau timpul necesar, nici dispoziţia să se preocupe de găsirea unor forme eficiente de participare la administrarea societăţii. Or, acesta este, de fapt, obiectivul principal al puterii totalitare: să guverneze pentru a guverna, fără nici o rezistenţă, fără responsabilitate şi fără interes pentru opinia majorităţii guvernate. O dată în plus, teroarea apare drept o condiţie necesară a programului social totalitar.

14. În acest sens, *cf.* Clit (2001).
15. Aceste relaţii interferau cu piaţa neagră, unde se practica un troc ce tolera existenţa unor relaţii de tip social. De fapt, raportul acestor două tipuri de relaţii este mai complex (*cf.* Clit, 2001).

Scanned with OKEN Scanner

Teroarea – între colectiv şi individual

Deşi exprimată colectiv, teroarea necesită aparatul psihic individual pentru a fi trăită. Nu cumva la acest nivel ar fi reductibilă la frică? Chestiunea este, în mod evident, pertinentă, căci are în vedere articulaţia perspectivei colective cu cea individuală. Cu alte cuvinte, trebuie găsită în subsidiar o corespondenţă între manifestările colective şi cele individuale ale terorii, pe de o parte, şi ale fricii, pe de altă parte.

Deja, în plan individual, diferenţa dintre frică şi angoasă a fost cumva diminuată, căci factorul intern are totdeauna un rol în declanşarea reacţiei la ameninţare. Şi la nivel colectiv situaţia este similară – în orice caz, pentru individ. Nu e nevoie ca el să fie în contact direct cu pericolul pentru a reacţiona, în măsura în care este integrat într-un grup. Teama poate fi transmisă de una sau mai multe persoane, prin evocarea unor ameninţări la nivel imaginar. Dar pericolul real rămâne important pentru întreţinerea reacţiilor emoţionale.

Pe de altă parte, teroarea transmite ideea unei stări de teamă colectivă mai puternică decât cea care ar putea fi desemnată prin termenul *frică*. Teroarea ar trebui diferenţiată şi de panică, folosită pentru situaţii de confruntare pasageră cu o ameninţare. Panica desemnează în psihopatologie accesele de angoasă acută de cauză necunoscută (Ey *et al.*, 1960), mai ales la nivel individual. Aplicată unei situaţii colective, panica descrie un comportament dominat de o frică observabilă, intensă, dar, în principiu, pasageră. Teroarea presupune un efect de o anumită durată, chiar dacă este temporară. La nivel social, cei care o produc sunt teroriştii. Grupurile astfel desemnate urmăresc scopuri care ar fi favorizate de prezenţa terorii şi care pot fi diverse. În cazul sistemelor sociale totalitare, teroriştii deţin puterea centrală, conferind sens noţiunii de *terorism de stat*. Este vorba de regimuri de opresiune şi represiune utilizate de un guvern pentru a se menţine la putere (Ayouch, 2002). Teroarea nu este generată de grupuri izolate, mai mult sau mai puţin ascunse, ci de însăşi instanţa de guvernare. O face însă fără s-o recunoască şi fără să revendice sistematic efectele obţinute în mod direct. Dispune în acest sens de mijloace proprii, căci poliţia secretă are mai ales acest rol. Comun în ambele tipuri de terorism, ambele sociale, este efectul terorii, menită să pasivizeze grupuri sociale mari. Or, acest efect este propriu terorii şi dintr-o perspectivă individuală.

Există o tradiţie în psihologie de a stabili un raport între reacţiile de teamă şi pregătirea pentru luptă şi fugă din cadrul adaptării. Ea permite distingerea afectelor ce se manifestă în cele două situaţii, de luptă şi fugă. Lupta presupune confruntarea cu pericolul şi are ca suport emoţional mânia. Fuga constă din îndepărtarea de pericol şi are ca stare afectivă caracteristică frica propriu-zisă. Această pregătire se află în raport cu mecanisme fiziologice care instrumentează reacţiile emoţionale[16]. Este clar că teroarea nu are un loc în cadrul acestor reacţii adaptative. Diel, un psiholog francez clasic, semnala o a treia formă de răspuns la o ameninţare. Acest răspuns este iniţiat:

> ...în faţa unui pericol perceput prea brusc sau care e prea intens şi pare insurmontabil, în aşa fel încât, dintre cele două reacţii de salvare (luptă şi fugă), nici una nu ajunge să se declanşeze. Amândouă rămân blocate în corp, iar intenţiile lor contrarii produc un spasm ce blochează motricitatea. E ca şi cum pornirile spre luptă şi fugă, acţionând în sens invers, s-ar anula reciproc, paralizând orice reacţie şi creând astfel o stare letargică. Această formă convulsivă a răspunsului la un şoc emoţional duce la reacţia de abandon (Diel, 1985).

16. Aceste mecanisme sunt de două feluri: simpatice şi parasimpatice, şi au fost invocate în încercările şcolii psihosomatice a lui Alexander de înţelegere a producerii unor boli.

Scanned with OKEN Scanner

În concluzie, teroarea presupune părăsirea confruntării, căci persoana nu încearcă nici să se bată, nici să se îndepărteze de pericol, depunând, practic, armele. Or, această atitudine nu pare să caracterizeze comportamentul tipic în faţa pericolului foamei. Poate în mai mare măsură frigul impune o anumită pasivitate, dar mai ales în condiţiile în care se poate obţine o situaţie care oferă un anumit confort termic. De exemplu, statul în pat, învelit, tinde spre aşa ceva. În schimb, teama de foame impune mai ales mult activism, echivalând cu confruntarea cu pericolul – suntem mai curând în registrul mâniei, dacă rămânem în cadrul schemei lui Diel. Dar această interpretare are valoare la nivel individual. La nivel social, activismul de căutare a hranei nu deranjează puterea. Dimpotrivă, o persoană preocupată să supravieţuiască, activă pentru a-şi asigura existenţa are disponibilităţi reduse de implicare în viaţa socială, de apreciere critică a manierei în care este guvernată. Pasivitatea sau depunerea armelor se manifestă în raporturile cu puterea de stat. Prin urmare, din punct de vedere social, frica de zi cu zi este o formă de teroare, generată în mod voluntar de puterea totalitară.

Desigur, faţă de starea afectivă trăită de colectivitate în timpul perioadei de violenţă deschisă, când arestările făceau parte din viaţa de zi de zi, există o diferenţă importantă. În aceste momente, este de inferat prezenţa terorii inclusiv la nivel de individ, ca trăire asumată. Astfel, în România anilor '40, erau numeroşi cei care percepeau instalarea regimului comunist ca pe o catastrofă (Talaban, 1999). Multe persoane descriau un sentiment de blocare, dificultatea de a şti ce valori mai sunt acceptabile, într-o lume care se dorea nouă şi care îşi propunea să creeze „omul nou". Uneori tocmai această pasivitate îi conducea pe unii spre arestare. Căci delictele celor care ajungeau să fie închişi erau de cele mai multe ori inventate. Această perioadă a creat o tendinţă colectivă spre pasivitate, care era reactivată de pericole mai apropiate de registrul fricii. Din această perspectivă, se poate face distincţie între o formă manifestă şi una latentă de teroare. Forma manifestă foloseşte, în primul rând, metode directe de înfricoşare, obţinând, atât în plan colectiv, cât şi individual, o stare emoţională intensă care duce la supunere faţă de putere. Forma latentă este generată de măsuri indirecte, precum cele care duc la penuria alimentară, e mai greu observabilă la nivel individual, dar menţine lipsa de organizare socială a majorităţii populaţiei. Ambele forme presupun intervenţia mecanismelor de apărare, ca şi în cazul fricii. Pentru a-şi putea continua existenţa într-un mediu plin de pericole, orice persoană are nevoie de reducerea mentală a proporţiilor ameninţării pe care o percepe. Este însă de dorit ca această reducere să nu ducă la anularea totală a pericolelor, situaţie în care persoana riscă să se expună prea mult.

În concluzie, frica de zi cu zi din ultima perioadă a regimului comunist, deşi cumva limitată în proporţii, era o formă de teroare tipică pentru sistemul totalitar, putând avea consecinţe grave. Prezenţa sa este de regăsit la nivel individual, subiectiv, ca o formă de trăire tipică. Dar acceptarea capătă mai mult sens prin luarea în considerare a contextului social deosebit al acelei perioade istorice. Căci fenomenele psihice colective nu pot fi înţelese fără o astfel de raportare la caracteristicile sociale.

Referinţe bibliografice

Arendt, H. (1972), *Les origines du totalitarisme. Le système totalitaire*, traducere de J.-L. Bourget, R. Davreu şi P. Lévy, Seuil, Paris.

Arendt, H. (1990), *La nature du totalitarisme*, traducere de M.-L.B. de Launay, Payot, Paris.

Arendt, H. (1991), *Eichman à Jérusalem. Essai sur la banalité du mal*, traducere de A. Guérin, Gallimard, Paris.

Aron, R. (1965), *Démocratie et totalitarisme*, Gallimard, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

Ayouch, T. (2002), „De la terreur au terrorisme : les aventures d'une philosophie de l'histoire chez Merleau-Ponty", *Topique*, 81, pp. 125-140.

Bergeret, J. (1972), „Problème des défenses", în J. Bergeret (ed.), *Psychologie pathologique, théorie et clinique*, ediţia a VIII-a, Masson, Paris.

Clit, R. (2001), *Cadre totalitaire et fonctionnement narcissique. Effets psychiques collectifs et individuels du pouvoir d'état communiste est-européen*, L'Harmattan, Paris.

Courtois, S. (1997), „Les crimes du communisme", în S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panné, A. Paczkowski, K. Bartosek, J.-L. Margolin (ed.), *Le livre noir du communisme*, Robert Laffont, Paris, pp. 9-41.

Diel, P. (1985), *La peur et l'angoisse. Phénomène central de la vie et son évolution*, Payot, Paris.

Enriquez, E. (1983), *De la horde à l'État. Essai de psychanalyse du lien social*, Gallimard, Paris.

Ey, H., Bernard, P., Brisset, C. (1960), *Manuel de psychiatrie*, ediţia a VI-a, Masson, Paris, Milano, Barcelona.

Freud, S. (1899/1900), *Die Traumdeutung*, Fraz Deuticke, Leipzig, Viena (trad. fr. : red. J. Laplanche, „L'interprétation du rêve", *Œuvres Complètes de Freud. Psychologie* [*OCF.P*], tom IV, PUF, Paris, 2003).

Freud, S. (1915), „Die Verdrängung", *Int. Z. Psychoanal.*, 3 (3), pp. 129-138. (trad. fr. : „Le refoulement" [*OCF.P*], tom XIII, ediţia a II-a, PUF, Paris, 1988, pp. 187-201).

Freud, S. (1932/1933), *Neue Folge der Vorlesungen zur Einfürhung in die Psychoanalyse*, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Viena (trad. fr. : „Nouvelle suite des leçons d'introduction à la psychanalyse" [*OCF.P*], tom XIX, PUF, Paris, 1995, pp. 83-268).

Georgescu, V. (1995), *România anilor '80*, Jon Dumitru Verlag, München.

Talaban, I. (1999), *Terreur communiste et résistance culturelle. Les arracheurs de masque*, PUF, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

Cotidianul comunist

Aurora Liiceanu

„L'expérience est presque toujours une parodie de l'idée."
(Goethe)

Ori de câte ori o amintire, o experienţă personală sau colectivă este scrisă, trecută în text, ea devine atât un document, cât şi o ficţiune.

Fascinaţi de bogăţia destinelor individuale şi în acelaşi timp incapabili de a stăpâni singularitatea ireductibilă a vieţii unui individ, istoricii au abordat recent problema biografică în maniere diferite, optând pentru analiza stilului propriu al unei epoci, lăsându-le altora acea depărtare în raport cu stilul propriu al unei epoci pe care o numim stil personal. Şi poate că au dreptate, dacă ne gândim că biografiile individuale nu oferă interes decât în măsura în care ilustrează comportamente şi aparenţe ataşate condiţiilor sociale statistic cele mai frecvente. Pe acea suprafaţă socială pe care acţionează individual, apare iluzia biografică de care aminteşte Pierre Bourdieu.

Tonul martirologic propriu ţărilor postcomuniste în confruntarea cu trecutul comunist – ce a dat naştere unei literaturi victimologice bogate, cu excepţia germanilor estici, care au preferat studiul „călăilor", al aparatului de represiune – apare aproape total calmat de o viziune mai largă în timp (nu ne-am născut o dată cu comunismul), ce explică de ce astăzi suntem cum suntem şi de ce am fost cum am fost.

> Ieşiţi din totalitarism, românii, indiferent de gradul lor de educaţie, au invocat *frica* între viciile majore ale vieţii sub vechiul regim. Şi nu pentru că represiunea şi presiunea exercitată asupra conştiinţei individuale ar fi fost globale şi omniprezente. Fie că a fost o evidenţă, ca în primele două decenii, fie că a funcţionat doar ca o ipoteză ce risca permanent să se adeverească, comportamentul represiv al statului a avut drept scop reificarea ordinii de drept, întruparea ei virtual ameninţătoare în orice agent al autorităţilor publice. Drept consecinţă, individualismul dependent născut sub totalitarism a identificat spaţiul public cu un domeniu de competenţă exclusivă a statului, a unui stat ce s-a confundat cu ordinea lucrurilor. (Barbu, 1998, pp. 182-183)

Puterea comunistă, definită de Daniel Barbu (1998, p. 184) drept „«o strategie anonimă» care coordonează tactici individuale, iniţiative personale, comandamente autoritare ce se difuzează inegal, fiind mereu traduse la nivelul responsabilităţilor individuale şi de grup", „a generat forme diferite de rezistenţă ce i-a fost dintru început consubstanţială în modul cel mai natural. Puterea comunistă a generat practici absurde, ce au creat, la rândul lor, prin servitute voluntară, dar şi involuntară, realităţi *superlative*, groteşti, la care individul de masă a consimţit vinovat şi s-a supus. Cu toţii am participat formal la mascaradele ce

Scanned with OKEN Scanner

au însoţit cultul personalităţii conducătorului iubit. Unii chiar au intrat în jocul magic al mistificării, simptomatic pentru comportamentul lor: fecioare exaltate, trubaduri pletoşi, barzi cu chitară, vrăjiţi irecuperabil de urgenţa exprimării de sine.

În acest fel, ordinea lucrurilor ce se petreceau în spaţiul public, o ficţiune secretată de ierarhi, avea o existenţă paralelă celei în care oamenii îşi trăiau cotidienitatea. Conştientizarea acută a acestui fapt mi s-a produs la o serbare a şoimilor patriei la care picasem din senin, venind să-mi iau copilul de la grădiniţă. Evident, n-am putut face nimic decât să rămân şi să văd, în compania altor părinţi, cum se produc cele mai mici vlăstare ale patriei. Educatoarea, o femeie matură, nemalformată de indicaţiile primite, a început programul artistic cu câteva cântecele în grup. Textul unuia dintre ele l-am recunoscut recent:

Astăzi, Românie dragă,
Te admiră lumea-ntreagă.
Românie, parcă eşti
Cosânzeana din poveşti,
Iar Partidul, Făt-Frumos,
Care te-a-nălţat de jos.

Au mai urmat câteva despre Ceauşescu. Apoi educatoarea s-a adresat părinţilor: „Acum începem serbarea propriu-zisă". Şi, într-adevăr, copiii au început să cânte ceva despre cum bate vântul, ce fac păsărelele, cum arată casele, fiecare vers fiind însoţit de posturi şi mişcări de braţe. Întâmplarea ilustrează prea bine disocierea între normal, firesc şi fictiv, impus. Cei doi timpi ai serbării despărţeau ceva fără sens de ceva cu sens.

Dacă cineva ar face un experiment asociativ verbal, dând ca stimul cuvântul *comunism*, fără îndoială că în mod covârşitor ca frecvenţă primele două cuvinte ar fi *foame* şi *frig*. Foame, mai întâi, o realitate care s-a structurat lent, devenind o constantă, sfârşind dramatic, şi frig, o realitate devansând-o pe prima în anii nefericiţi 1984-1985. Foamea şi frigul existau ca două mari ameninţări biologice, locuind obsesiv în minţile românilor. Ele au produs schimbări groteşti în ierarhia profesională şi cea a reuşitei în viaţă, în sistemul de valori şi au schimonosit ideea de moralitate. Bine plasat în preajma satisfacerii acestei nevoi de bază – hrana –, oricine devenea o persoană importantă, cultivată de semeni, flatată, manipulând relaţii sociale şi traficând binele altora. Orice societate are categorii de indivizi care se bucură de privilegii.

Victoriile cotidiene priveau, în cea mai mare parte, procurarea alimentelor necesare supravieţuirii. Cuvântul *noroc* apărea frecvent în conversaţiile zilnice: am avut noroc că am găsit brânză sau orice altceva, am avut noroc că am luat ceva fără coadă, am avut noroc că am intrat în magazin şi am găsit ceva etc.

Mi-aduc aminte că prof. Ştefan Milcu mi-a relatat odată o întâlnire cu prof. Nicolae Cajal, despre care susţinea că este o persoană cu mult umor. Întâmplarea suna cam aşa: Nicolae Cajal îi spusese că este vesel pentru că avea veşti din Canada, de la fiul său, ce îi telefonase fericit, anunţându-l că, în fine, îşi cumpărase o maşină pe care şi-o dorea de ceva vreme. Îi spusese chiar că-i va trimite o fotografie cu maşina cu pricina. Mi-aduc aminte că menţionase culoarea maşinii şi faptul că am reţinut acest lucru spunea mult despre memorie. Ţinem minte, îmi spuneam, ceea ce este familiar. Culorile erau ceva banal, mărcile de maşini erau ceva deja străin pentru noi. La puţină vreme după acest telefon, îi dăduse şi fiica lui telefon, şi ea foarte fericită, spunându-i că găsise telemea fără coadă – un noroc! – şi că luase mai mult şi pentru el. Întâmplarea era comentată de Nicolae Cajal drept un exemplu de „relativism" existenţial. Fiecare copil era fericit în

Scanned with OKEN Scanner

felul lui, adică în funcţie de context. Cât de relativ este deci norocul era exemplificat prin însăşi întâmplarea povestită.

Accesorii permanente unisex: plasa şi sacoşa

Constrângerile vieţii, obstacolele cotidiene mobilizează şi dezvoltă resurse nebănuite. Imaginaţia, creativitatea aduc adesea soluţii fără de care uneori nu se poate supravieţui. Într-o perioadă, când am lucrat la Biblioteca Centrală Pedagogică, făceam zilnic schimb de idei culinare şi de reţete cu colegii. Exersarea colectivă a imaginaţiei se apropie de ceea ce numim *brainstorming*. Cu mijloace precare, obţineam ceea ce în magazine nu se găsea. Conform mecanismelor frustrării, compensaţia ia forma substituirii. Ca atare, frustrarea şi lipsurile ne obligau să căutăm soluţii creative. Etalarea unei varietăţi de mărfuri produce castrarea imaginaţiei. Alegerea are o proporţie mică de creativitate, iar substituţia este inutilă. Fiecare experimenta acasă soluţia, la care tot fiecare aducea îmbunătăţiri, ameliorând soluţia printr-o contribuţie personală şi transformând-o în bun comun. Făceam acasă ciocolată, caşcaval, pate. Şi, cum în jur, la magazine, venea marfă spre prânz – exact la ore la care lumea lucra –, probabil ca să crezi când plecai la sfârşitul zilei de muncă că nu găseşti nimic pentru că totul s-a vândut, plecam semiclandestin să ne aprovizionăm. Mai întâi unii plecau în recunoaştere. Dar erau şi magazine la care începuserăm să ştim orele de primire a mărfii. Coada era în aşteptare, deja formată. Existau situaţii hilare, de neconceput de cineva care trăia într-o societate normală. De pildă, odată am ajuns la timp ca să mai prindem marfă. Se vindea unt şi nimeni nu putea cumpăra mai mult de un pachet. Nu pot uita admiraţia, dar şi chinul meu de a nu putea imita gestul unei femei care, văzând că nu departe, în faţa ei, era o mamă cu două gemene, aduse ca să poată lua trei pachete de unt – tocmai bune să ştie să ceară vânzătoarei –, a rugat-o pe mamă să-i împrumute gemenele. Aş fi putut face şi eu la fel, vânzătoarea era excedată, dar n-am putut, resemnându-mă cu un singur pachet.

Studiul compoziţiei cozilor ducea la o rafinare a şanselor de obţinere a alimentelor. Cozile erau formate din femei, bărbaţi şi copii. Perioada de după 1980 a instituit plasa şi sacoşa ca accesorii care nu se uită înainte de a pleca indiferent unde. Dacă te întâlneai cu norocul? Bărbaţii scoteau şi ei totdeauna din buzunare plase. A fost perioada în care între bărbaţi şi femei se crease o înţelegere solidă: cine găseşte cumpără. Grija aprovizionării nu mai cădea numai pe umerii femeilor, pentru că situaţia devenise dramatică.

Loialităţi transsexuale se exprimau prin ajutor reciproc în cadrul unei familii, dar şi între prieteni sau în familia lărgită.

Toate aceste lucruri puteau fi înţelese doar de cei care trăiau în Est. Într-o revistă poloneză, ţin minte că apăruse o povestire privind nedumerirea unui străin care fusese invitat într-o familie la sărbătorirea zilei de naştere a capului familiei, tatăl. Povestirea se derula încet, pe măsură ce petrecerea avea loc. La început s-a băut ceva, apoi invitaţii s-au aşezat la masă. Mâncare din belşug, feluri relativ rafinate şi variate. Apoi desertul în mai multe variante, fructe şi, în sfârşit, băuturile finale şi cafeaua. Se aprinseseră lumini discrete, se fumau ţigări americane, lumea era relaxată şi mulţumită. Toţi savurau sfârşitul mesei, gazdele având un aer mulţumit, chiar triumfător. Acest tablou reprezenta scena evenimentului. Urma o altă naraţiune care reprezenta culisele. Sărbătorirea fusese planificată cu grijă şi într-un spirit de cooperare. Fiecare fusese responsabil de procurarea unora dintre bunătăţile care fuseseră gândite meticulos, apreciindu-se şansele de obţinere. Carnea căzuse în grija mamei, care avea o prietenă, o vecină vânzătoare la alimentară şi

Scanned with OKEN Scanner

care-i pusese deoparte ceea ce îi trebuia. Brânzeturile, tot aşa, fuseseră în grija unei fiice care cunoştea pe cineva care avea în clasă, la şcoală, o elevă al cărei tată era gestionar la un magazin. În fine, băuturile au fost şi ele procurate de alte rude. Cafeaua, piesă de rezistenţă, fusese sarcina unei fiice care cunoştea pe cineva la un *shop*, magazin unde găseai băuturi şi cafea, ciocolată etc. Pentru străini, care cumpărau în valută. La petrecerea cu pricina nu numai că se putea bea cafea adevărată, dar puteai să alegi între cafea şi cappuccino sau Nescafe granulat. Existau şi frişcă, şi bomboane fine de ciocolată, chiar şi banane, celebrele fructe care au înnebunit Estul şi la care s-au năpustit ca apucaţii germanii din Est imediat după căderea „zidului Berlinului", devastând magazinele. Ciudat cum toţi esticii ajungeau să semene între ei. Estul se dădea în vânt după ţigări Kent, Nescafe, ciocolată Suchard şi banane.

Concluzia era deci următoarea: în spatele unui eveniment care părea normal se afla o fenomenologie complicată de trăiri cariate – griji, speranţe, bucurii – şi un sistem de relaţii depăşind sângele, sexul sau alte variabile care despart oamenii. Compasiunea nu era obosită, înţelegere se găsea pentru că fiecare avea în repertoriul său de experienţe astfel de evenimente peste care nu puteai trece decât printr-o solidaritate ce în lumea occidentală nu putea să existe. Unui străin imaginea i-ar fi putut produce următoarea reflecţie: „Aceşti oameni nu o duc deloc rău!". Era o victorie, ceva pozitiv, ceva câştigat cu sacrificii într-o complicitate şi o eficienţă perfectă care dădea acţiunii aproape o notă solemnă, asemănătoare unei epopei. Totul semnifica transcenderea biologicului.

O atare petrecere avea valoare de comunicare. Ea exprima atât loialitatea familială şi a prietenilor, cât şi amploarea relaţiilor de care dispuneai pentru a ieşi din situaţii dificile. Puteai să te consideri un om care se descurcă, un om care ştie ce valoare are pactul cu cei ce se aflau în preajma puterii, a celor care puteau să obţină uşor ceea ce majoritatea obţineau cu efort.

Comunismul a dat un sens aparte ideii de reuşită socială. Tot ceea ce era interzis sau dificil de obţinut devenea criteriu al reuşitei sociale. Un loc la o cantină, la un restaurant, la un magazin sau proximitatea unor persoane plasate în aceste poziţii producea invidie, admiraţie, pentru că acest lucru era la vedere. Când cineva mergea pe stradă cu o pungă relativ transparentă din care se vedeau portocale, banane, un salam sau altceva se năştea imediat gândul: de unde le are?

Exista chiar şi un banc: un taximetrist aduce acasă un bărbat beat. Nevasta lui îi plăteşte, dându-i un bacşiş care nu l-a mulţumit pe taximetrist. El îi reproşează nevestei, spunându-i că se aştepta la mai mult de la un gestionar. La aceste vorbe, nevasta, amuzată, dar şi amărâtă, îi răspunde:

– Nici vorbă, domne! E inginer. Când se îmbată se dă drept gestionar.

Iată ce visa bietul inginer să fie, pentru a se bucura de puterea şi prestigiul contextual al gestionarului.

Psihoza colectivă, destin individual şi „confecţiile emoţionale"

S-a vorbit adesea de emergenţa absurdului cotidian al practicilor ideologice la care ne-am înregimentat, fără a produce altceva, cu unele excepţii, decât bancuri şi mecanisme de apărare. Toată suflarea românească a fost curprinsă la un moment dat – în anii '80 – de o febră, fără temperatură, corpul social luând forma unui stup, solidar, mistic şi organic ataşat partidului, antrenat în psihoza triumfalismului naţionalist. Valul a pornit de sus în jos, ajungând la vârste fragede, prin inventarea – probabil, ideea unui culturnic creativ – a celei mai ridicole categorii de actori sociali: şoimii patriei. Exista o producţie interesantă

Scanned with OKEN Scanner

privind practicile ideologice, pe care în comunism nu le-am perceput în dimensiunea lor de delir grotesc sau care astăzi ni se par în toată patologia lor.

Psihologic vorbind, evocările memoriei au răgazul distanţării. Kundera exprimă prea bine acest lucru: „Nu există nici un mijloc de a vedea care decizie este bună, căci nu există nici o comparaţie. Totul se petrece imediat pentru prima dată şi fără pregătire. Ca şi cum un actor intră pe scenă fără să fi repetat vreodată. Dar ce valoare poate avea viaţa, dacă prima repetiţie a vieţii este deja viaţa însăşi? Acest lucru face ca viaţa să semene cu o schiţă. Dar chiar schiţă nu este cuvântul corect, căci o schiţă e totdeauna eboşa unui lucru, pregătirea unui tablou, în timp ce schiţa care este viaţa noastră nu e deloc o schiţă, o eboşă fără tablou".

Copiii noştri, care au fost pionieri, şi-au văzut de copilărie, s-au abonat obligatoriu la revista *Cutezătorii*, urmând exemplul nostru ca abonaţi ai *Scânteii*, şi au participat la acţiuni pionereşti care confiscaseră ideea de şcoală şi educaţie. Din întâmplare, am găsit recent – şi bine că le-am păstrat – numerele acestei reviste din anul 1980 şi am constatat cu ochiul distant al prezentului ideologizarea totală a conţinutului lor. Nu cred că un copil le putea citi, pentru că ştiu că doar ultima pagină a revistei putea mobiliza interesul infantil şi trezi curiozitatea, ea reprezentând un serial ilustrat al vitejiei dacice, din care se trăgea elanul revoluţionar. Lupte, haine de epocă, bărbaţi virili, buzdugane, săbii, plete etc. – mai spuneau ceva băieţilor. Şi, pentru a ilustra conţinutul absurd al informaţiilor oferite de această revistă, voi enumera elemente ale universului lingvistic ce descria imaginarul fantastic atribuit copiilor: exemple grăitoare, hărnicie pionierească, elan revoluţionar, ataşament patriotic, cutezanţă tinerească, idealuri cutezătoare etc. Mi-aduc aminte că, la un moment dat, fiul meu, venit acasă de la şcoală, mi-a spus că are de scris o compunere despre un comunist pe care îl cunoaşte, pe care urma să-l descrie ca un om de tip nou. Ne-am frământat ceva şi până la urmă am inventat o persoană căreia i-am atribuit tot ce se aştepta de la ea. Un alt moment plin de haz a fost când am primit o înştiinţare dacă fiul meu ar putea scrie ceva la rubrica „Când cataloagele surâd", căreia îmi amintesc că nu i-am dat nici o importanţă.

Cine nu-şi aminteşte de teroarea borcanelor şi a sticlelor sau a cârpelor pe care copiii trebuiau să le aducă la şcoală? Exista o normă pentru fiecare copil. Dar, cum nimic nu era ferm, cum abaterea de la absurd funcţiona, la un moment dat puteai da bani în loc de borcane şi sticle. La şcoală se mai citea din revistă câte un articol înălţător, dar nu cred că vreun copil era atent. La fel se întâmpla cu adulţii. Când am fost afectată la fabrica Suveica – după afacerea „Meditaţia Transcendentală" –, am participat în colectivul de muncitoare calificate şi necalificate la şedinţele de învăţământ politic. Totul decurgea ritualistic. Stăteam în sala de mese a copiilor de la grădiniţa fabricii şi cineva – de regulă, contabila, pentru că avea un nivel mai ridicat de instrucţie şi citea mai cu uşurinţă – lua *Scânteia* şi ne citea un articol. În acelaşi timp, ea practica *tactful inattention*, adică acea strategie prin care te faci că nu vezi, nu auzi, pentru că eram numai femei şi se abordau cu voce uşor scăzută teme feminine, pe care le identificăm în celebra carte *Cel de-al doilea sex* a Simonei de Beauvoir. Se vorbea despre cotidianul vieţilor personale: tăiatul moţului unui copil, unde se găseşte material ieftin pentru cearşafuri, când se găuresc urechile la fetiţe pentru a li se pune cercei, dacă e mai bine să le pui aţe dacă nu ai bani de cercei, cum să faci să nu se înmoaie murăturile, cât de rele sunt soacrele, cum beau bărbaţii etc. Totul dura nu mai mult de jumătate de oră. Şedinţa era bifată în planul de muncă.

În acelaşi număr de revistă, pe care am menţionat-o, se raporta acţiunea pionierilor din judeţul Ilfov şi a celor din judeţul Mureş, care strânseseră – termenul corect în limbajul de lemn era de valorificare a resurselor secundare – primii 1 430 000 de sticle şi borcane, ceilalţi, 1 592 000 de sticle şi borcane. Dacă doar în două judeţe s-au strâns în acel an, peste 3 milioane de sticle şi borcane, oare câte sticle şi borcane strânseseră pionierii din întreaga ţară? O cifră, desigur, incredibilă. Întrecerea în fictivul dorit de o ideologie

Scanned with OKEN Scanner

paranoidală părea infinită. Proiectele exotice, imposibile, aveau nuanţe *science fiction*. Se spunea că cea mai actuală lucrare tehnică a pionierilor din Urziceni era instalaţia pentru folosirea apei reziduale menajere în vederea extragerii alcoolului metilic şi a producerii energiei electrice, iar cel mai cutezător proiect tehnic de perspectivă la Olteniţa şi Buftea (!) erau sistemele de transformare a valurilor în energie electrică, mecanică.

Ficţiunea se referea la întreaga societate, dar avea un limbaj specializat, de lemn, pentru fiecare sector al vieţii şi al vârstelor. Pentru copii, existau generice speciale, întreceri, lansări, iniţiative şi, mai ales, chemări. Pionierii se „chemau" între ei continuu, lăsând impresia unei autonomii articulate la Chemarea Mare a ţării, cea la care frenezia atingea cote ultime de entuziasm: „Pionierii din localitatea Cobadin au lansat către toţi pionierii şi şcolarii din judeţul Constanţa chemarea «Florile hărniciei şi recunoştinţei pionereşti», adoptată cu entuziasm de delegaţii la Conferinţa Judeţeană a Organizaţiei Pionierilor. Între cele două conferinţe, pionierii constănţeni au lansat chemarea «Cincinalul calităţii la învăţătură», iniţiativă preluată de pionierii din întreaga ţară, iar anul trecut, chemarea «Mai mult, mai repede, mai bine, pentru transformarea cantităţii într-o nouă calitate». Fiecare acţiune mare a chemării s-a finalizat, trimestrial, în toate unităţile pionereşti, sub genericul «Detaşamentele raportează», şi anual, în faţa secretariatului comitetului judeţean de partid, în cadrul acţiunii «Raportăm cu mândrie partidului rezultatele muncii noastre»".

Societatea superlativă în care părea că trăim năştea personaje pline de iniţiativă şi nu vom şti dacă unele nu erau fictive, creaţii ale servililor activişti. Oare ce face acum Rita Henţ din Petreşti, care-i îndemna toţi pionierii din ţară să înveţe legătoria, specialitatea şcolii ei, oferindu-se să împărtăşească din experienţa ei oricărui pionier entuziast la chemarea ei exaltată?

Convivialitate şi privacitate: oralitatea ca măsură a libertăţii

Vorbind despre viaţa intelectuală sub dictatură, Andrei Pleşu (1994) arată că „imperfecţiunea răului e şi condiţia strict necesară a adaptării la rău, cu beneficiile şi riscurile sale de neocolit. Perspectiva unei schimbări de regim a fost – până în ultima clipă – cvasiinexistentă. În consecinţă, eram cu toţii pregătiţi pentru o cursă lungă, practic fără sfârşit. Un amestec de resemnare, sublimare a insatisfacţiilor, viclenie conjuncturală, melancolie şi umor – aceasta era recuzita curentă a supravieţuirii noastre". Tot el citează observaţiile bine făcute ale lui Mihai Botez, pentru care supravieţuirea ar fi fost o artă, „chiar demnă, sub dictatura comunistă, combinând supunere bine calculată, criticism autolimitat, păstrare tactică a unui profil marginal şi utilizare inteligentă a oportunităţilor".

Complicitatea, bucuria victoriei în cotidian, împărtăşirea şi împărţirea micilor prăzi din abundenţa occidentală – fie cărţi, fie reviste, dar tot aşa şi banale produse de masă, ca brânzeturile franţuzeşti, ciocolatele elveţiene, cutiile de bere de oriunde, cariocile pentru copii etc. –, toate acestea structurau un ritual aproape voluptuos care apropia şi suda realitatea interpersonalităţii.

Ludicul academic traversa oralitatea. Odată, un coleg m-a anunţat, cu un aer voios, că a cunoscut o casieriţă la o alimentară care putea să-i facă rost de carne. Desigur că această veste m-a încântat. Urma să vorbim. După câteva zile îmi spune, puţin iritat, că la magazin venise miliţia şi casieriţei i se confiscase agenda de telefoane, iar în agendă se afla şi numărul lui de telefon. Nimic nu înnegura acţiunea, dar din prudenţă, când vom discuta la

Scanned with OKEN Scanner

telefon, îmi spusese el, va trebui să vorbim codificat. Dar nu stabilisem în nici un fel cum vom proceda. Am decis să-i telefonez de la sora mea, care şi ea dorea să cumpere carne. Coversaţia noastră arăta cam aşa:

El: „Cineva vinde cărţi."

Eu: „Sunt volume groase?"

El: „Da, dar de acelaşi autor. Trebuie să cumperi toate volumele."

Eu: „Aş putea să iau autori diferiţi?"

El: „Cred că da, dar şi ei au lucrări în mai multe volume."

Eu: „Aş dori câteva extrase, dacă crezi că are, din diferite domenii, ceva pluridisciplinar..."

El: „Nu ştiu, să văd..."

Eu: „Tu ce autori ai lua? Poate că ne aranjăm, putem să-i împărţim..."

De acest joc de cuvinte îmi aduc aminte foarte bine, chiar şi de nevoia resimţită atunci pentru a rafina contribuţia personală la dialog. Euforia ludică ne stăpânise, tocmai citisem ceva despre *peak experience* şi mi se părea că atinsesem această stare. Nu-mi mai amintesc dacă chiar făcusem rost de carne, ceea ce demonstrează că devenise un fapt secundar, însă, după atâţia ani, această amintire încă mă face să zâmbesc.

Înălnirile în grupuri, vizitele prelungite în miezul nopţii, chiar rămasul peste noapte, mersul la cafenele sau grădini publice deveniseră minunate prilejuri de a vorbi câte-n lună şi-n stele. Iar dacă cineva avusese norocul să vadă un film la care tânjeam cu toţii, trebuia neapărat să-l povestească. Producţia orală, conversaţia cu tot ce are ea, exerciţiul verbalizării depăşeau cu mult producţia scrisă. Pe bună dreptate, Andrei Pleşu considera că „euforia oralităţii explică, în opinia lui, absenţa literaturii de sertar şi a samizdatului. Totul se consuma în «agora» discretă a dialogului, a cuvântului neconsemnat, a volatilităţii" (1994). Scrisul era asociat cu spaţiul public: ne scriam articolele – teme de plan fără elan, ele erau spaţiul cenzurii; oralitatea însemna libertate, creativitate, neconvenţionalism, spontaneitate şi, mai presus de toate, emoţie. Şi, cu toate că funcţiona suspiciunea, în cârciumi vedeai oameni absorbiţi de conversaţii, degustând cu satisfacţie imperfecţiunile răului, avantajele arbitrarului, limitele factorului uman, având adesea în centru un extrovert vesel care manipula cu artă contagiunea şi ridica viaţa la rangul pe care-l merita. Se cădea în normalitate, se compensau frustrări, se sublimau euri neutilizabile.

Referinţe bibliografice

Barbu, D. (1998), „Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc", în L. Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, Nemira, Bucureşti.

Pleşu, A. (1994), „Viaţa intelectuală sub dictatură II", *Dilema*, nr. 9, anul II, nr. 98: *Decomunizarea. Dare de seamă*, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

Memorie şi uitare a comunismului la intelectualii francezi. Interpretări contemporane

Gilles Ferréol

I. Gemeni heterozigoţi

Bolşevismul şi naţional-socialismul, aşa cum au arătat autori precum Pierre Chaunu, François Furet sau Jean-François Revel, pot fi considerate pe bună dreptate „gemeni heterozigoţi"[1], naşterea lor (sau mai degrabă accederea lor la putere) fiind la o distanţă de cincisprezece ani. Aceste două ideologii[2] urmăresc, prin modalităţi care le sunt specifice, un scop comun: să ajungă la o societate perfectă, eliminând un principiu „rău" ce le stă în cale, fie că este vorba despre „proprietatea privată a mijloacelor de producţie"[3] sau despre „rasele inferioare, în primul rând evreii".

Fiecare se pretinde „filantrop", invocă autoritatea ştiinţei şi îşi asumă drept misiune reeducarea întregii omeniri creând un „om nou", arian sau *sovieticus*[4]. Fiecare vizează, de asemenea, să suscite devotamentul entuziast şi acte eroice impunând în acelaşi timp dreptul şi datoria de a ucide. Pe de o parte, *intensitatea* crimei (camerele de gazare); pe de altă parte, o *extindere* fără egal (peste şaizeci de milioane de morţi).

Acest puternic grad de „conaturalitate" a fost relevat suficient de devreme de câţiva scriitori lucizi şi curajoşi precum Waldemar Gurian[5] şi Élie Halevy[6], apoi, mai târziu, de către Hannah Arendt în celebra lucrare *Originile totalitarismului* sau de Albert Camus în *Omul revoltat*. Cu toate acestea, nu sunt decât voci izolate şi ceea ce frapează este diferenţa de tratament rezervată timp îndelungat de către intelectualii francezi nazismului şi stalinismului[7]. Totul se petrece ca şi cum memoria socială ar fi una dintre cele mai selective şi ar lăsa loc la „aprecierea în funcţie de interese" (Friedrich şi Brzezinski, 1956).

---

1. „Ura democraţiei", asociată cu „materialismul ateu", cu „capitalismul opresiv" sau cu „imperialismul trusturilor", a produs militanţi „fie nazişti, fie fascişti sau comunişti" între cele două războaie: „Claude Roy, mai mult decât alţii, şi-a descris tinereţea ca fiind asemănătoare cu aceea a lui Drieu, Éluard, Blanchot, Nizan. Pendulările lor între PC şi Acţiunea franceză sunt foarte elocvente" (Daniel, 1998a, p. 228).
2. Apărute din două mişcări opuse: iluminismul şi romantismul german (Besançon, 1998b, 1999).
3. Capitalismul, s-a zis, „poartă în el războiul după cum norii poartă furtuna": el asigură conducerea cinică a „două sute de familii" şi menţine masele în sclavie.
4. Camus, la fel ca Czesław Miłosz, Jean Grenier sau Jules Monnerot, a pus într-adevăr accentul pe dimensiunea religioasă a „promisiunii" comuniste şi pe rolul mesianic atribuit proletariatului.
5. *Cf. L'Avenir du bolchevisme*, apărut în 1935.
6. Vezi *L'Ère des tyrannies* (1936).
7. Abandonul stalinismului a condus imediat la transferuri de utopie spre Cuba sau spre China (Daniel, 1998b).

Scanned with OKEN Scanner

Să dăm o ilustrare acestei „asimetrii a indulgenţei" (Ash, 1998, p. 365). Pentru aceasta, să consultăm pe minitel serviciul de documentare al unui mare ziar de seară (*Le Figaro*). Să selectăm „subiectele", desemnate prin cuvinte-cheie şi care au fost tratate din 1990 şi până în 1997. Pentru „holocaust", 480 de ocurenţe; pentru „Komintern", 7; pentru „Auschwitz", 105; pentru „Kolîma", 2; pentru „Magadan", 1; pentru „Kouropaty" şi „foamea din Ucraina", 0. Acest scurt sondaj, chiar dacă nu are decât o valoare indicativă, nu este mai puţin instructiv.

Şi în America, remarcă Zbigniew Brzezinski, „principalele organe de presă care formează opinia publică nu încetează să îi denunţe pe foştii SS-işti, chiar de mică importanţă, în timp ce apologeţii de odinioară ai deturnărilor staliniste au periodic dreptul la elogii. Ce contrast între frazele usturătoare din *New York Times* împotriva cineastei naziste Leni Rieffensthal şi laudele înălţate de acelaşi ziar Lilianei Hellman, fostă vedetă a saloanelor literare de pe coasta de Est, care îşi afişase excesiv simpatia pentru «tătucul popoarelor»! Wilhelm Furtwangler, deşi achitat de către un tribunal de denazificare, nu a putut da niciodată concerte peste ocean, în timp ce fiecare apariţie a lui Ilya Ehrenburg sau a lui Evgheni Evtuşenko, ambii panegirişti obraznici ai comunismului, suscită veneraţia" (Brzezinski, 1998, p. 358).

Alt exemplu, în mod deosebit revelator: „Pe 21 ianuarie 1998, Duma «democratică» a Rusiei a ţinut un moment de reculegere în memoria fondatorului Gulagului, în timp ce la oarecare distanţă, în inima Moscovei istorice, cadavrul primului mare asasin al secolului, obiect al unei tandre refrigerări, se odihneşte pe veci în mausoleul său. Cine ar spune astăzi că Germania s-a despărţit de demonii hitlerişti când foştii responsabili SS, deghizaţi în «democraţi», onorează memoria *Führer*-ului, al cărui monument situat în plin Berlin îi conservă pios rămăşiţele? Şi totuşi, în Vest, nimeni nu pare să fie mişcat de această problemă, nici măcar să o fi remarcat" (Brzezinski, 1998, p. 357).

Această manieră de a judeca două regimuri criminale după criterii diferite este „revoltătoare"[8]: ea demonstrează „alarmanta neputinţă, deopotrivă morală şi spirituală, a unei părţi importante a intelectualităţii occidentale de a recunoaşte că primejdia totalitaristă era în mod fundamental aceeaşi în ambele cazuri" (Brzezinski, 1998, p. 358).

Dar ceea ce rămâne încă mai de neînţeles este faptul că „ex-disidenţii cei mai de vază, ale căror convingeri sunt solide şi vechi, se arată astăzi atât de obsedaţi de teama «maccarthysmului», încât refuză să susţină orice cerere de reglare a conturilor, chiar benigne, cu autorii sau complicii ororilor înfăptuite de «fratele cel mare» împotriva propriei ţări" (Podhoretz, 1998, p. 216). Rezultatul: „În majoritatea ţărilor din blocul sovietic nu s-a pus problema de a-i pedepsi pe cei care au ucis, au privat de libertate, au ruinat, au abrutizat oamenii timp de două sau trei generaţii" (Besançon, 1997-1998, p. 790). În afară de Germania de Est şi Cehia, nomenclaturiştii au fost autorizaţi să rămână în jocul politic, ceea ce le-a permis să recupereze pe alocuri puterea. În ceea ce priveşte Rusia, personalul său diplomatic şi poliţienesc şi-a păstrat locul, această „amnistie de fapt" fiind judecată favorabil de către occidentali, care sunt în mod frecvent înclinaţi să vadă în nazism răul absolut şi în marxism-leninism un rău relativ, un „proiect onorabil ce a sfârşit prost"[9] (Besançon, 1997-1998, p. 793).

---

8. „Nu vedem de ce negativismul şi contestarea crimelor împotriva umanităţii ar fi delicte penale când este vorba despre crimele naziste şi n-ar mai fi la fel când discutăm despre crimele comuniste" (Revel, 1998, p. 231).
9. După cum scrie Vladimir Bukovski, „dacă vom traduce acest lucru în limbajul politicii, vom avea exact ceea ce propune lucrarea mea *Jugement à Moscou*: în timp ce *bolşevismul* triumfa în Rusia, China şi aiurea, fratele său geamăn, *menşevismul*, se impunea în Vest. După cum mi-a sugerat unul dintre prietenii mei, diferenţa este la fel de subţire ca între cele două moduri de

Scanned with OKEN Scanner

II. Motivele unei amnezii

Mai mulţi factori pot fi puşi în evidenţă în tentativa de a prezenta un asemenea „strabism" (Bafoil, 1999; Besançon, 1998a; Chaunu, 1998; Courtois, 1997; Fidelius, 1986; Furet, 1995).

Nazismul, ne aminteşte Besançon, a durat doisprezece ani, comunismul între cincizeci şi şaizeci de ani. Durata are aici un efect autoamnistiant: „O perioadă lungă de timp, societatea civilă a fost atomizată, elitele au fost în mod succesiv distruse, înlocuite, reeducate. Toată lumea (sau aproape toată), de sus până jos, a făcut trafic, a trădat, s-a degradat din punct de vedere moral. Mai grav încă, majoritatea celor care ar fi fost în măsură să gândească au fost lipsiţi de cunoaşterea istoriei lor şi şi-au pierdut capacitatea reflexivă. Dacă citim literatura de opoziţie rusă, care este singura literatură adevărată a ţării, auzim un vaiet sfâşietor, expresia emoţionantă a unei disperări infinite, dar aproape niciodată nu întâlnim o analiză raţională" (Besançon, 1997-1998, p. 792). Şi, pentru a nu pune nimic în ordine, arhivele se închid din nou şi disidenţa dă semne de oboseală.

Al doilea conflict mondial, organizând o alianţă militară între democraţii şi URSS[10], a slăbit printre altele capacitatea imunitară de apărare a Occidentului împotriva ideii comuniste, apărare care era totuşi foarte puternică în momentul pactului Hitler-Stalin şi care a provocat un tip de blocaj intelectual. Armata Roşie a fost astfel percepută ca eliberatoare pentru acelaşi motiv ca şi celelalte armate aliate, lucru pe care nu l-au resimţit nici balticii, nici polonezii.

În plus, crima nazistă a fost, în principal, una fizică: „Este deci reperabilă, flagrantă. Camera de gazare concepută pentru a extermina în mod industrial o parte anume a speciei umane este un fapt unic" (Besançon, 1997-1998, p. 791). În ceea ce le priveşte, Gulagul şi Laogai-ul rămân ascunse în ceaţă şi se constituie într-un obiect îndepărtat, cunoscut indirect, fără a putea avea o experienţă directă a lui[11].

Poporul evreu – alt element explicativ esenţial – a întreţinut memoria *Shoah*-ului şi a reuşit în acest fel să perpetueze flacăra amintirii.

Să adăugăm că unul dintre marile succese ale retoricii sovietice este acela de a fi difuzat şi, încet-încet, de a fi impus propria sa clasificare ideologică a regimurilor politice moderne: „Oricine subliniază identitatea fascismului şi socialismului e de dreapta şi oricine care este de dreapta e, în fond, de extremă-dreapta, deci fascist" (Revel, 1998, p. 233).

---

a fierbe un homar: ori îl arunci imediat în apă clocotită, ori îl pui în apă rece înainte de a o încălzi lent – homarul se va face roşu şi va fierbe. În ciuda tuturor crimelor sale, comunismul a fost întotdeauna tratat în Occident ca un fiu risipitor căruia într-o zi îi vor cădea solzii de pe ochi şi va reveni la social-democraţia «normală». De unde această orbire fraternă faţă de crimele sale, lipsa de entuziasm în a-l combate, apărarea «coexistenţei paşnice», a dezarmării unilaterale şi a »convergenţei»? De unde, pentru a încheia, acest entuziasm patologic pentru Gorbaciov şi *perestroika* sa, această lamentabilă «gorbimanie» care a măturat toate speranţele noastre de a vedea Rusia şi Europa de Est realizând o tranziţie rapidă şi sănătoasă către democraţie şi economia de piaţă? «În sfârşit!» «În sfârşit!», urla Occidentul, atras total de perspectiva acestei armonii socialiste viitoare, fără să-şi dea seama că este vorba despre unul din renghiurile crude jucate atât de des menşevicilor de către bolşevici, în aşa fel încât această metodă a fost numită *kerenskcina*, după numele primei sale victime, Kerenski" (Bukovski, 1998, p. 364).

10. Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice: „Patru cuvinte, patru minciuni", îi plăcea lui Boris Suvarin să repete (Malia, 2000).
11. Două excepţii: Harry Wu (*Retour au Laogad'. La vérité sur les camps de la mort dans la Chine d'aujourd'hui*, trad. fr., Belfond, Paris, 1997), Hsi Hsuan-Wou/Charles Reeve (*Bureaucratie, bagnes et businnes*, trad. fr., L'Insomniaque, Paris, 1997).

Scanned with OKEN Scanner

În sfârşit, cum să nu menţionezi o trăsătură caracteristică şi permanentă a relei conştiinţe occidentale, şi anume că „sediul răului absolut trebuie să se găsească în sânul său"? Opinia a variat în ceea ce priveşte această localizare: „Răul a fost identificat câteodată cu Africa de Sud a apartheidului sau cu America războiului din Vietnam. Dar el a rămas întotdeauna centrat în Germania nazistă" (Besançon, 1997-1998, p. 793).

Pot fi avansate şi alte interpretări (Brzezinski, 1998, p. 358):

- nazismul era în mod deschis antiintelectualist: „Postulatele sale nu erau decât mituri absurde, exprimate într-un limbaj complet primitiv"; comunismul, în ceea ce-l priveşte, chiar când propovăduia ura, pretindea că există o raţionalitate „ştiinţifică", susceptibilă să antreneze adeziunea (Kende şi Smolar, 1994);
- ateismul declarat al bolşevicilor exersa o seducţie deosebită asupra anumitor spirite: „Atacul său frontal împotriva creştinismului i-a entuziasmat pe cei care îl repudiaseră sau se credeau victimele lui";
- Al Treilea Reich a fost în mod violent antisemit şi doctrina care îl proslăvea conducea direct la Dachau sau la Buchenwald, alegerea victimelor apărând mai „ecumenică" de partea cealaltă a „cortinei de fier";
- ipocrizia ambiantă a acţionat de asemenea: „Este adevărat, m-am înşelat, dar credeam într-o cauză nobilă" – această justificare este imediat acceptată de un fost stalinist, niciodată de un fost nazist". În cele din urmă, „această distincţie este cea mai cumplită pentru că implică faptul următor: comunismul, în profunzimile sale, ar împărtăşi moştenirea spirituală iudeo-creştină".

Mai general, „există în societate, inclusiv în societăţile democratice, o proporţie importantă de bărbaţi şi femei care detestă libertatea – şi, în consecinţă, adevărul" (Revel, 1998, p. 232). Urmează că „aspiraţia de a trăi într-un sistem tiranic, fie pentru a participa personal la exerciţiul acestei tiranii, fie – mai straniu – pentru a o suporta, este o cauză distrugătoare fără de care ar rămâne inexplicabile apariţia şi durata regimurilor totalitare în ţările cele mai civilizate, cum ar fi Germania, Italia sau Rusia la începutul secolului XX" (Revel, 1998).

III. O toleranţă de prost gust

Dacă, spune Revel în continuare, judecăm regimurile nu după intenţiile, ci după actele lor, nu în funcţie de propaganda, ci după rezultatele lor, identificarea comunismului cu nazismul este o „evidenţă impusă chiar de fapte". Ea nu este, de altfel, nouă: „O vedem revenind periodic sub pana observatorilor care nu sunt toţi de dreapta, din moment ce îi putem număra printre ei pe Léon Blum, Victor Serge, David Rousset sau André Gide". Totuşi, la fel de periodic, această comparaţie este refulată şi, atunci când ea reapare, se face totul pentru a o îngropa, „fără a se dezgusta de argumentele jalnice ale unei sărăcii dezolante"[12].

Astfel că „în 1996, când France 3 a difuzat o remarcabilă suită de emisiuni despre raporturile şi complicitatea dintre Hitler şi Stalin, arătând [...] că această complicitate şi această admiraţie reciprocă erau cu mult anterioare pactului din 1939, tăcerea s-a aşternut în jurul acestei difuzări. Un an mai târziu, liniştea a fost spartă din cauza succesului *Cărţii negre* pe care o parte din forţele progresiste, la început, încercaseră să o discrediteze, fără

12. Spânzuraţii de la Nürnberg i-au avut printre judecători pe asasinii de la Katyn: „Acest lucru nu diminuează crimele lor, dar n-ar trebui totuşi să-i iertăm pe judecători! Katyn rămâne Katyn, chiar dacă naziştii s-au folosit de asta în propaganda lor. Şi polonezii au dreptul la memorie" (Furet, 1998, p. 247).

Scanned with OKEN Scanner

a mai vorbi de intimidările şi presiunile care fuseseră obiectul anumitor colaboratori ai operei, ajungându-se până la a retracta şi a spune, în *L'Humanité*, contrariul a ceea ce se consemnase în textul lor". La fel, Madeleine Rébérioux, preşedinte de onoare al Ligii drepturilor omului, a declarat în *Journal de dimanche* că nu se poate efectua o asemenea asimilare pentru că „marxismul, fiind responsabil de masacrul multor sute de milioane de fiinţe umane, nu l-a făcut în numele unui principiu de discriminare rasială", ceea ce – în anumite cazuri – este fals (Revel, 1998, p. 231).

Aceste argumente, „invariabil aceleaşi", constau în „a nega natura intrinsec criminogenă a comunismului" sau în „a reclama cu zgomot mare deschiderea unei alte cărţi negre, aceea a capitalismului" (Talaban, 2000; Todorov, 1995; Volkoff, 1991; Watson, 1999).

O altă stratagemă de rezistenţă constă în referirea doar la „deviaţii". Contribuţia esenţială în acest domeniu îi aparţine lui Jean Lacouture, care, în eseul său din 1987 consacrat supravieţuirii poporului cambodgian, neagă pur şi simplu – după ce a regretat, lucru meritoriu, elogiul pe care l-a făcut mai înainte khmerilor roşii – că Pol Pot şi zbirii săi se ghidaseră după o ideologie de tip marxist. După Lacouture, un asemenea regim nu era decât un „despotism oriental" sau un „social-naţionalism al câmpurilor de orez". În consecinţă, „atunci când un ideolog marxist de cea mai pură tradiţie leninistă se comportă fără posibilitate de contestare ca un nazist, explicaţia este simplă: tocmai pentru că era nazist şi deloc comunist". Iată de ce, dezaprobă Revel, „o anumită stângă, mai numeroasă decât am crede, se luptă feroce, de asemenea, pentru a interzice constatarea unui truism: identitatea esenţială a fascismului roşu şi a fascismului negru" (Revel, 1998, p. 233).

Pe 6 noiembrie 1989, la Frankfurt, se stingea, în vârstă de 88 de ani, un martor capital al secolului XX: Margarete Buber-Neumann, născută Thuring, deportată la Karaganda, în Kazakhstan, apoi la Ravensbrück, după ce a fost predată Gestapo-ului pe podul Brest-Litovsk. Această „dublă experienţă", într-adevăr excepţională, merită întreaga noastră atenţie. Depoziţia sa în procesul Kravcenko[13] în faţa curţii cu juri a Senei, la 23 februarie 1949, aduce o „lumină decisivă şi tragică": „Declar că nu am nici o intenţie de a mă conforma proverbului: «A înţelege tot înseamnă a ierta tot». Voi fi întotdeauna un inamic nemilos şi nu mă voi lăsa cuprinsă niciodată de o toleranţă de prost gust [...]. Şi, pentru a preveni toate concluziile mincinoase, să fie clar, înaintea rândurilor care urmează, că ura mea pentru lagărele de concentrare germane este exact aceeaşi ca şi pentru lagărele dictatorului Stalin" (Buber-Neumann, 1998, p. 241).

În *Deportată în Siberia* (1949), la p. 53, Buber-Neumann vorbeşte despre o studentă la matematică ale cărei spate şi şale erau „străbătute de dungi negre", de o letonă „bătută până la sânge la interogatoriu". Întâmplarea Gertrudei Tiefenau este la fel de edificatoare (pp. 70 şi urm.): „Când am fost închisă în toamna lui 1938 la închisoarea Butîrki, făcuse deja un an şi jumătate de închisoare preventivă fără haine corespunzătoare. NKVD-ul o arestase vara, în saboţi, cu picioarele goale, cu o rochie subţire şi fără palton. Iarna, ea rămânea abătută, în aceeaşi ţinută, într-o celulă neîncălzită [...]. Poţi asasina şi prin foame, murdărie şi frig. Cine a cunoscut Kolîma, în extremul nord siberian, ştie că noaptea polară îngheţată este una dintre armele ucigaşe cele mai sigure!"[14]. În infernul de la Ravensbrück, „prizonierele au putut să-şi schimbe în mod regulat lenjeria până în 1942.

13. Fost responsabil sovietic al unei comisii care a cumpărat material de război, refugiat în Statele Unite, unde a publicat în aprilie 1944 cartea *I Chose Freedom*. Lucrarea va cunoaşte un imens succes şi va fi tradusă în mai multe limbi (peste 500 000 de exempare vândute în Franţa).
14. Un prizonier trăindu-şi ultimele clipe la Vorkuta trebuia, se întreabă Kolakovski, „să se socotească satisfăcut şi fericit că nu a cunoscut o soartă identică la Dachau?" (Kolakovski, 1998, p. 368). Crima rămâne crimă, oricare ar fi motivaţia ideologică.

Scanned with OKEN Scanner

N-au fost până atunci nici ploşniţe, nici păduchi. La Karaganda, eram obligaţi, an de an, zi şi noapte, să avem aceleaşi haine. Eram în întregime acoperiţi de păduchi din creştet până-n tălpi, colibele noastre de pământ fiind pline de ploşniţe. După zilele de şaisprezece ore, ne prăbuşeam de oboseală pe paturile înguste, dar nici nu se punea problema să ne gândim la odihnă: bătălia împotriva insectelor începea! Rezultatul era epuizarea completă pe termen scurt şi aşteptarea unei morţi rapide. Orice om care a cunoscut lagărul de concentrare a cunoscut şi proba îngrozitoare a murdăriei pe care nu o poţi combate cu nici un mijloc. Murdăria distruge treptat voinţa de a trăi; ea epuizează şi demoralizează" (Revel, 1998, p. 243).

Într-un articol recent publicat în revista *L'Express*, Éric Conan notează că, „după ce a debutat în vervă la începutul secolului, epopeea intelectuală franceză s-a scufundat în greşeală, delir şi se încheie astăzi în ridicol" (Conan, 2000, p. 102). „Elita progresistă din Saint-Germain-des-Prés" pozează şi face nazuri, dar nu mai este decât un „spectru grotesc": „Ei se mobilizează în mod serios în locul chilienilor pentru ca Pinochet să fie judecat, dar Castro, care a împuşcat de patru ori mai multe persoane, îi lasă indiferenţi. Ei protestează împotriva turismului cultural în noul Reich austriac pentru că un Mégret local apare de acolo, în timp ce în Franţa sinagogile sunt incendiate pentru prima dată după 1945 [...]. Importantă este postura. Să fii informat. Să se ştie acest lucru. Şi să urmăreşti lovitura următoare. Să înlănţuieşti cauzele fără să te întorci niciodată la cele de odinioară. Pentru că intelectualul angajat, atât de prompt în a demasca trecutul adversarilor săi, îl apără pe al său propriu: datoria memoriei este bună pentru ceilalţi. Rari sunt cei care dau explicaţii asupra propriilor greşeli" (Conan, 2000, p. 108).

Drept concluzie, o speranţă: „Au trebuit ani de zile pentru a avea o conştiinţă completă asupra nazismului, pentru că depăşea ceea ce se credea posibil şi pentru că imaginaţia omenească nu putea să-l perceapă. S-ar putea întâmpla la fel cu comunismul, ale cărui acţiuni au deschis o prăpastie atât de profundă şi au fost protejate, cum a fost şi Auschwitz-ul în 1945, de neverosimil, de incredibil, de negândit. Timpul, a cărui funcţie este de a dezvălui adevărul, îşi va face, poate, încă o dată, datoria" (Besançon, 1997-1998, p. 793; *cf.* Augé, 1998; Hosking *et al.*, 1992; Revel, 2000; Ricœur, 1998; Weinrich, 1997).

Traducere de Camelia Grădinaru

Referinţe bibliografice

Ash, T. (1998), „L'asymétrie de l'indulgence", *Commentaire*, 21 (82), vara, pp. 365-366.

Augé, M. (1998), *Les Formes de l'oubli*, Payot/Rivages, Paris.

Bafoil, F. (1999), *Le post-communisme en Europe*, La Découverte, Paris.

Besançon, A. (1997-1998), „Mémoire et oubli du communisme", *Commentaire*, 20 (50), iarna, pp. 789-793.

Besançon, A. (1998a), „Réponse à un bouquet de réponses", *Commentaire*, 21 (83), toamna, pp. 671-673.

Besançon, A. (1998b), *Le Malheur du siècle : sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah*, Fayard, Paris.

Besançon, A. (1999), „Révolution jacobine et révolution bolchévique", *Commentaire*, 22 (80), vara, pp. 355-361.

Bukovski, V. (1998), „Assurer la survie de l'idée socialiste", *Commentaire*, 21 (82), vara, pp. 353-355.

Brzezinski, Z. (1998), „Une autostérilisation philosophique", *Commentaire*, 21 (82), vara, pp. 357-358.

Buber-Neumann, M. (1998), „Qui est pire? Satan ou Belzébuth?", *Commentaire*, 21 (81), primăvara, pp. 241-244 (prima ediţie în *Le Figaro Littéraire*, 25 februarie 1950, pp. 1-4).

Scanned with OKEN Scanner

Chaunu, P. (1998), „Les jumeaux «malins» du deuxième millénaire", *Commentaire*, 21 (81), primăvara, pp. 219-225.
Conan, É. (2000), „La fin des intellectuels français", *L'Express*, nr. 2578, 30 noiembrie – 6 decembrie, pp. 102-110.
Courtois, S. (ed.) (1997), *Le livre noir du communisme*, Laffont, Paris.
Daniel, J. (1998a), „Sur un texte d'Alain Besançon", *Commentaire*, 21 (81), primăvara, pp. 227-230.
Daniel, J. (1998b), „On doit juger sur les actes et sur les intentions", *Commentaire*, 21 (81), primăvara, pp. 247-249.
Fidelius, P. (1986), *L'Esprit post-totalitaire*, Grasset, Paris.
Friedrich, C., Brzezinski, Z, (1956), *Totalitarism, Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, Harvard.
Furet, F. (1995), *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Laffont/ Calmann-Lévy, Paris.
Furet, F. (1998), „La gauche est-elle antifasciste sans être antitotalitaire?", *Commentaire*, 21 (81), primăvara, pp. 246-247.
Hosking, G., Ares, J., Duncan, P. (1992), *The Road to Post-Communism. Independent Political Movements in the Soviet Union (1985-1991)*, Pinter Publishers, Londra/New York.
Kende, P., Smolar, A. (ed.) (1994), *La grande Secousse. Europe de l'Est: 1989-1990*, Presses du CNRS, Paris.
Kolakovski, L. (1989), „Notre conjointe sur le communisme et le nazisme", *Commentaire*, 21 (82), vara, pp. 367-370.
Malia, M. (2000), „Ce qui n'a pas marché en Russie. Le fantôme du marxisme-léninisme", *Commentaire*, 23 (89), primăvara, pp. 15-19.
Podhoretz, N. (1998), „La grande leçon de Hannah Arendt", *Commentaire*, 21 (81), primăvara, pp. 215-216.
Revel, J.-F. (1998), „L'essentielle identité du fascisme rouge et du fascisme noir", *Commentaire*, 21 (81), primăvara, pp. 231-233.
Revel, J.-F. (2000), *La Grande Parade. Essai sur la survie de l'utopie socialiste*, Plon, Paris.
Ricœr, P. (1998), „La marque du passé", *Revue de métaphysique et de morale*, nr. 1, ianuarie-martie, pp. 7-31.
Talaban, I. (2000), *Terreur communiste et résistance culturelle. Les arracheurs de masques*, Paris, PUF.
Todorov, T. (1995), *Les Abus de la mémoire*, Arléa, Paris.
Volkoff, V. (1991), *La Trinité du mal ou réquisitoire pour servir au procès posthume de Lénine, Trotsky, Staline*, Fallois, Paris.
Watson, G. (1999), *La Littérature oubliée du socialisme. Essai sur une mémoire refoulée*, Nil, Paris (prima ediţie în limba engleză: 1997).
Weinrich, H. (1997), *Lethe. Kunst und Kritik des Vergessens*, Beck, München.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

PRACTICI COTIDIENE

Context social şi practici cotidiene – o rememorare

Adrian Neculau

Ultimul număr al revistei pariziene *Connexions* (80, 2004), revistă de psihosociologie şi ştiinţe umane, reuneşte studii şi cercetări sub un generic deosebit de incitant: *Mémoire collective et représentations sociales*. În editorialul ce deschide acest număr tematic, Claude Tapia propune o abordare relativ nouă a relaţiei dintre reprezentările sociale şi memoria colectivă. El crede că cercetările din ultimii ani, inspirate de concepţia lui Serge Moscovici, asimilează memoria unei forme primitive de reprezentare; memoria colectivă ar funcţiona ca o pre-reprezentare sau ca o cunoaştere anterioară infraconştientă. Noţiuni ca *themata*, *filtru cognitiv*, *primitiv*, folosite de colaboratorii apropiaţi ai lui Moscovici (Tapia îi numeşte din „primul cerc"), desemnând „ideile-sursă", „primele principii", „schemele cognitive de bază" sau „imaginile generice" proprii unei epoci sau unei situaţii, ar constitui un arierplan al reprezentărilor sociale, ar juca un rol în orientarea acestora şi în organizarea cunoaşterii obişnuite (cotidiene) sau a sensului comun. Atât memoria, cât şi reprezentările, subliniază Tapia, sunt adânc ancorate în contextul social, cultural, ideologic (global sau parţial), se instituţionalizează în modalităţi diverse şi furnizează subiecţilor individuali şi colectivi capacităţi (inegale) de a se servi de aceste achiziţii, de a comunica şi de a împărtăşi experienţa lor istorică comună.

Memoria, conchide Tapia, fie ea individuală sau colectivă, este condiţionată de cadrele sociale, aşa cum demonstra mai demult Halbwachs, precum şi de *gândirea socială dominantă* (s.n.) în epocă. Ea funcţionează deci selectiv, adesea pieziş, în dependenţă de diverse variabile sociologice şi culturale, transformând obiectele gândirii şi convenţionalizând mecanismele rapelului la amintiri în funcţie de contextul cultural, de raporturile intergrupale, de impregnarea socioantropologică. Fiind raliată unui mediu psihologic intern (constelaţie de elemente cognitive, afective, emoţionale), dar şi unui mediu extern (social, cultural, ideologic), memoria conferă identitate colectivă prin articularea elementelor psihologice individuale cu cele sociologice, antropologice, istorice.

Concluziile desprinse de Tapia din examinarea studiilor inserate în acest număr al revistei *Connexions* coincid, în mare parte, cu modelul de abordare pe care l-am propus, examinând modul în care funcţionează memoria socială şi reprezentările sociale în funcţie de contextul social dominant în anii totalitarismului comunist. Am interpretat (Neculau, 2000, 2001, 2003) rolul contextului şi al gândirii sociale în construirea memoriei sociale şi a reprezentărilor, în aceeaşi manieră. Mi se pare util să reiau studiul despre construirea memoriei sociale, completându-l cu noi mărturii, ca urmare a unor noi dialoguri.

Scanned with OKEN Scanner

Ancorare ideologică şi practici cotidiene

În comportamentele lor cotidiene oamenii nu utilizează un limbaj ştiinţific şi nici nu recurg la procedee logice pentru a-şi demonstra teoriile. Procesele lor cognitive, s-a constatat, sunt profund influenţate de cunoaşterea socială, de interacţiunile cu alţi subiecţi, de stimulii care provin din câmpul social (Beauvois, 1999). Cogniţiile indivizilor au un puternic caracter social prin faptul că sunt ataşate de obiecte cunoscute, de un context, de un mod de producţie. „Obiectele" care determină formarea cogniţiilor pot fi alţi subiecţi sociali, grupurile, individul însuşi, socialmente situat (Hass şi Jodelet, 1999). Individul care cunoaşte este supus unor diverse influenţe sociale, prin socializare, inserţie socială sau distribuirea unei identităţi sociale. Informaţia cu care este alimentat subiectul social nu este obiectivă, neutră, logică, tehnică, „raţională", ci atinsă de zvonuri, credinţe, ideologii, practici magice furnizate de contextul social (Guimelli, 1999). Selectarea stimulilor, obiectivelor, evenimentelor cu care vine în contact îl „ancorează ideologic", iar gândirea sa este marcată de aceste influenţe, adesea e insuficientă şi iraţională, uneori aberantă, distorsionantă, deviată de erori de apreciere. Este cunoaşterea unui implicat, a unui participant la viaţa cotidiană, la evenimente şi la osaturile cognitive oferite grupurilor, colectivităţilor şi comunitarilor de către depozitarii bogăţiilor patrimoniale. O plăcintă pentru toţi, fără alternativă, aliniinu-le gusturile.

Contextul social – am descris mai sus modul în care acesta poate fi construit şi controlat – filtrează informaţiile şi evenimentele şi le livrează, în funcţie de idei, reprezentări sociale sau practici sociale specifice unei societăţi (comunităţi), valorilor dominante pe care ea le promovează. Gândirea subiectului social, scrie Guimelli, deşi are o coerenţă interioară, este marcată de valori, norme, fapte cu care acesta a venit în contact în experienţa sa de viaţă. Adesea este distorsionată afectiv, influenţată de părerile celorlalţi, de ideile pe care le împărtăşeşte împreună cu alţii. Specific acestui tip de gândire este faptul că, în operaţiile cognitive, se utilizează credinţele colective şi reprezentările sociale pe care individul le-a dobândit, frecventând un anumit context social, ideologic şi situaţional. Implicarea ideologică, raporturile sociale influenţează capacitatea individului de a judeca şi evalua, marchează dezvoltarea sa cognitivă. Gândirea socială este deci impregnată de istoria morală, culturală, economică a grupului social, o ancorează, o particularizează. *Homo sapiens* este totodată şi un „*homo socius*" (Berger şi Luckman, 1999). „Impregnarea" acestuia se realizează prin experienţele sale în cadrul grupului social, prin comunicarea socială (transmisie orală, interacţiuni verbale sau mediatice) şi prin limbajul natural, cotidian, expresie a cunoaşterii spontane „naive", pe care Moscovici (1984) o mai numeşte şi „sens comun", oferindu-i un statut apropiat de cunoaşterea ştiinţifică. Sensul comun este însă o altfel de cunoaştere, fondată pe tradiţie şi credinţe împărtăşite, pe observaţie şi experienţe, sancţionate de practică. El este înmagazinat în limbaj, în spiritul colectiv, în imagini şi legături mentale, într-o cunoaştere comună sub semnul lui „fiecare ştie" sau „toţi ştim". Această „gândire naturală", cum o numeşte Moscovici, elaborată social, stabileşte o corespondenţă între „ordinea gândirii" şi „ordinea socială", sub impactul practicilor sociale, al vieţii curente, al interacţiunilor actorilor sociali.

Se poate deci conchide că gândirea naturală este o gândire socială? Valerie Haas şi Denise Jodelet (1999) găsesc că se poate deduce caracterul social al gândirii naturale ţinând seama de patru proprietăţi ale acesteia: a) *extensiunea*, adică împărtăşirea unei idei, credinţe etc. de către un grup social sau profesional, apartenenţa, adeziunea până la dobândirea identităţii sociale; b) *modul de elaborare*: prin conversaţie, comunicaţii interindividuale sau prin sisteme de relaţii şi raporturi sociale. Ambele sunt marcate social (Doise, 1990), sunt subordonate dinamicii sociale, se supun unor reguli, norme, scenarii specifice diferitelor

Scanned with OKEN Scanner

situaţii sociale; c) *funcţiile* sale sunt acelea de a orienta comunicările şi acţiunile actorilor sociali, de a stabili o viziune comună asupra realităţii, de a exprima grupul, de a schimba comportamentele sociale; d) gândirea naturală, ca şi gândirea socială, este orientată practic, constituie un *ghid de acţiune*, generează reguli, competenţe, moduri de interpretare, dirijează „atenţia selectivă" a individului.

Gândirea elaborată social se converteşte în mai multe modalităţi de exprimare. Una ar fi *reprezentările sociale*, care se alimentează din mediul uman, social şi material. Ele sunt, aşa cum am arătat deja, „aspecte ale mediului social" (Moscovici, 1961), sunt produse de un anumit context, sunt produsul interacţiunilor colective şi al presiunilor pentru aliniere exercitate asupra actorilor sociali.

Am invocat deja discuţiile recente privind „efectul contextului" asupra reprezentărilor sociale. Am descris modul în care contextul îl „înhaţă" pe individ, îl „prelucrează" şi-l determină să-şi formeze un aparat specific de decodare a informaţiilor. Când va întâlni orice stimul nou sau situaţie nouă, el va declanşa apoi acest mecanism de decodare şi evaluare; va apela la experienţele lui trecute, va acţiona aşa cum a fost deprins să acţioneze în practica sa socială. Cum se produce această convertire a unei deprinderi în situaţii noi? Nucleul central al reprezentării sociale conservă trăsăturile esenţiale ale contextului, caracteristicile unei epoci, schemele cognitive de bază, limbajul şi practicile curente. Mai târziu, succedând reprezentărilor, memoria colectivă convoacă tocmai aceste proprietăţi, aceste note distinctive ale reprezentărilor formate într-un anumit context, prin interacţiunile în care erau implicaţi actorii sociali, prin sistemul de norme practicate de ei. Trei sunt mecanismele prin care se realizează acest transfer de la reprezentări către memoria colectivă: a) prin procesele obişnuite de comunicare, prin interacţiunile sociale curente (conversaţii, schimburi de păreri, discuţii curente); b) prin apartenenţa grupală ce orientează conţinuturile reprezentării, care elaborează coduri comune şi conferă identitate; c) prin limbajul livrat de context, prin conservarea tipului de discurs ce transmite anumite semnificaţii şi creează o gândire şi o realitate simbolică (Viaud, 2004).

Să reluăm: contextul global induce norme de gândire şi de conduită, fixează situaţiile concrete, semnificative în memoria colectivă, determină elaborarea unor grile de decodare şi de evaluare, provoacă reacţii controlate, angajează, mobilizează actorii sociali, îi determină să se implice de partea cea „bună". Îi antrenează să înveţe un anumit stil de gândire şi de conduită, o anumită „logică socială" care orientează activitatea cognitivă a individului, îi transmite scheme cognitive de bază şi practici sociale, se înscrie într-o anumită „logică socială", ce va deveni singura sa logică, cea care va produce „normalul" şi-l va ajuta să raţionalizeze informaţia din mediu subordonând-o concepţiei de bază şi-l va îndruma să respingă „anormalul", excepţia. Adică tot ceea ce nu se articulează schemelor sale cognitive elaborate într-un anumit context şi practicilor sociale aferente.

O altă formă de gândire socială este *memoria socială*, elaborată – şi aceasta – de mediul social şi cultural, de contextul istoric şi politic. Vom face apel la un text recent: aşa cum reprezentările sociale succedă reprezentărilor colective (sunt mai elaborate, poartă haina construcţiei cognitive), memoria socială succedă memoriei colective (Roussiau şi Renard, 2004). Memoria socială se implică decisiv în câmpul reprezentaţional, având un impact important în formarea reprezentărilor cotidiene. Ea se adapă din câmpul reprezentaţional în două maniere: în primul rând, ca produs, ea preia trăsăturile reprezentărilor sociale, specificitatea structurală şi istorică a acestora, caracteristicile sistemului central al reprezentărilor; în al doilea rând, ca variabilă în sânul unui proces reprezentaţional, ca un element care poate modela, în timp, procesul reprezentaţional şi acţiona ca un filtru pentru realitatea socială reprezentată. Aceste două faţete sunt complementare şi interdependente; ele asigură funcţionarea memoriei grupale şi sunt asimilate de către sistemele instituţionale.

Scanned with OKEN Scanner

Cu alte cuvinte, condiţiile social-istorice şi culturale sunt receptate ca o „realitate obiectivă" şi aceasta acţionează apoi ca un filtru, ca o grilă de lectură dependentă de condiţiile istorice, de normele şi valorile dominante. Această realitate este depozitată în memoria socială şi determină apoi formarea unor reprezentări sociale specifice locului, contextului.

Personalitatea umană se „construieşte social", se dezvoltă ideologic prin socializare şi internalizare, suportă presiunile ideologicului. Societatea produce „percepţii fundamentale" (utilizăm aici formula lui Diderot), iar indivizii, prin relaţiile ce le stabilesc între ei, prin schimbul de idei şi prin mecanismele de transmisie socială, fac ca amintirile să fie împărtăşite şi de către alţii, de comunitate, să devină un bun comun, să formeze memoria colectivă a societăţii. Maurice Halbwachs (1925) a dezvoltat teoria *cadrelor sociale ale memoriei*, după care orice memorie (individuală, colectivă) e socială pentru că este elaborată de o inteligenţă dobândită social, pentru că amintirile fiecărui individ ţin de un trecut personal, de o experienţă trăită într-un context dat, utilizând noţiunile, limbajul grupurilor frecventate. Memoria socială depinde de un „anturaj social" ce cuprinde grupul (sau grupurile) şi mediul sau contextul în care individul a evoluat. „Cadrele" transformă amintirile, îl schimbă pe individ, lucrează continuu asupra evocărilor acestuia: le descompune şi recompune, coordonează imagini ce-i permit individului să-şi articuleze experienţele şi actele cu ale celorlalţi. După sociologul francez, grupul este „mediul" care formează anturajul individului şi-i condiţionează memoria. Grupurile pe care le analizează Halbwachs sunt grupul religios, clasa socială şi familia, adică întregul context cultural-ideologic ce-l formează pe individ. Analiza lui Halbwachs a fost confirmată de studii empirice ulterioare în ştiinţele sociale.

Cercetări recente, prezentate la a 5-a Conferinţă Internaţională asupra Reprezentărilor Sociale (Montréal, 29 august – 2 septembrie 2000), dovedesc că memoria socială se construieşte printr-o ancorare culturală şi istorică, prin articularea la un cadru sociopolitic actual (Kalampalikis) şi că memoria unui grup trebuie tratată ca o reprezentare, ca o semnificaţie, un mesaj, un „cuvânt comun", împărtăşit de toţi membrii. Grupul creează o istorie comună, comunică şi transmite reprezentările proprii, transformă reprezentările publice în reprezentări mentale, naturalizează faptele, creează o memorie colectivă (R. Wintrebert). Aceasta filtrează, evaluează şi recreează evenimentele trecute sau prezente şi structurează viitorul. Nu ne rămâne decât să constatăm că acest proces de reprezentare mentală presupune, în acelaşi timp, o construcţie selectivă, o schematizare structurantă şi o naturalizare, prin ancorarea la prezentul care comandă, prin gândirea socială adânc înrădăcinată.

Contextul, mai precizăm, nu trebuie înţeles în sens mecanic: un prezent care domină şi comandă gândirea socială, o prezenţă politică ce dirijează ideologic o populaţie dată. Uneori prezentul este sufocat de o memorie socială construită într-un alt context, anterior, transmisă şi fixată adânc, imposibil de dislocat de o prestaţie fragilă, încă neacceptată. În pofida discursului oficial, gândirea socială (deci şi memoria colectivă) este articulată discursului precedent, mai puternic, mai „actual" decât prezentul încă anemic.

Despre consistenţa şi persistenţa contextului – un model de abordare

Am încercat să confruntăm ideile formulate mai sus cu realitatea noastră, prin examinarea modului în care gândirea socială, convertită într-o ideologie acaparatoare, a marcat viaţa cotidiană a oamenilor în timpul regimului comunist şi a contribuit la înrădăcinarea, în memoria colectivă, a anumitor scheme cognitive de bază ce s-au fixat şi transmis, chiar după cincisprezece ani de la schimbarea regimului politic. Cercetarea noastră a urmărit să

Scanned with OKEN Scanner

identifice modul în care este rememorat, după zece-cincisprezece ani, ritualul vieţii cotidiene în timpul regimului comunist şi schemele cognitive utilizate în analiză, raportate, tot timpul, la contextul prezent.

Cercetarea noastră a fost determinată de constatarea că societatea comunistă şi funcţionarea acesteia au fost şi sunt intens analizate de către istorici, economişti, sociologi, politologi, literaţi, dar mai puţin de către psihologi, interesaţi mai mult de chestiuni abstracte şi de comportamente nonsituate. Au fost examinate, de către colegi din disciplinele învecinate, mecanismele puterii, birocraţia organizaţională, stilul comunicării, miturile comuniste şi funcţionarea lor, ritualurile şi practicile cotidiene, aniversările şi comemorările etc. Cele mai multe lucrări cercetează fenomenele printr-o abordare directă, explicită: ceea ce e vizibil, faptele, evenimentele. Rareori au fost abordate şi efectele asupra actorilor sociali implicaţi, consecinţele în comportamentul cotidian al acestora. S-a înregistrat, adesea cu conştiinciozitate, ceea ce s-a întâmplat, mai rar mecanismele prin care subiecţii au fost „determinaţi" să acţioneze într-o anumită manieră, modul cum li s-au indus anumite mecanisme cognitive, felul în care li s-a format o anumită reprezentare a realităţii. Nu au fost exploatate, de exemplu, cercetările recente ale grupului de la Geneva (Doise, Mugny), care dovedesc că dezvoltarea cognitivă (structurile mentale) este determinată de contextul psihosocial, de gândirea şi practicile sociale, de stilul vieţii cotidiene. „Limba de lemn", de exemplu, se naşte şi se dezvoltă într-un mediu cultural favorizant, caracterizat prin controlul instrumentelor cognitive cu care categorizăm şi etichetăm. Un anumit „cadru social" constrânge la utilizarea unui mod specific de a gândi şi scrie, de a interacţiona şi comunica cu ceilalţi. Se formează standarde, cadre, mecanisme prin intermediul cărora recepţionăm şi interpretăm evenimentele, situaţiile, actorii sociali. Stereotipizarea este un proces de generalizare, pornind însă de la informaţia cu care individul a fost alimentat, de la experienţele pe care le-a avut. Tiparele de gândire, structurile mentale se formează printr-un proces de „impregnare" (îndoctrinare) generat de context.

Ipoteza noastră a fost următoarea: *gândirea stereotipă* şi *practicile cotidiene ritualice* pot controla, la rândul lor, reprezentările sociale ale individului, imaginile pe care acesta şi le face despre realitatea înconjurătoare, mecanismele cu ajutorul cărora recepţionează informaţia şi interpretează lumea. Aşadar, reprezentările sociale şi memoria comună sunt constant branşate acţiunii materiale şi simbolice, contextului ideologic dominant. Efectele acestor mecanisme de gândire şi acţiune se convertesc în comportamentul diurn, în practicile sociale, în stilul cotidian al persoanei, în discurs. Cu alte cuvinte, mediul cultural-ideologic, stilul colectiv de gândire, precum şi practicile cotidiene îl „ancorează" pe individ, îl „modelează" şi apoi îl pun în acţiune. Într-un anumit sens, individul este prizonierul acestui câmp cultural-ideologic în care s-a format. Deşi contextul s-a schimbat, actorii sociali utilizează, în noul context, aceleaşi strategii cognitive şi criterii de evaluare a evenimentelor pe care le-au învăţat şi cu care s-au deprins să opereze într-un alt context. Cei mai mulţi nu sesizează faptul că stilul lor este inadecvat.

Ceea ce ne-am propus a fost să reconstruim efectele ideologiei şi practicilor comuniste asupra vieţii cotidiene, modul în care acestea inventează stiluri adaptative sau formează mecanisme de apărare. Am dorit să inventariem comportamentele adaptative ce făceau „deliciul" vieţii cotidiene în comunism, să înregistrăm modul în care propaganda oficială a acţionat ca mijloc de persuasiune, felul în care frica de zi cu zi a creat mecanisme de apărare, iar delaţiunea a devenit un fenomen banal, aproape acceptat.

În urma unor discuţii cu experţi, am identificat opt „teme" ale vieţii cotidiene (utilizăm aici tipologia lui H. Thomae, făcută cunoscută la noi de către profesorul Andrei Cosmovici) şi am construit un ghid de interviu corespunzător:

1. *„serviciul"*: viaţa în organizaţii profesionale; grefajul instituţional; autobiografii de grup;

Scanned with OKEN Scanner

2. *goana* după produse (*coada* ca ritual cotidian şi mod de viaţă);
3. *organizaţiile* (de partid, sindicat, pionieri etc.): limba de lemn a şedinţelor; asociaţiile – organizaţii neconvenţionale;
4. *familia* (valori, norme, ritualuri): exemple de „roman" familial şi traiectorii sociale;
5. *prietenii*: criterii de recrutare, norme de reunire; distracţii; invitaţii, mese; teme de discuţie;
6. *viaţa comunitară*: cartierul, viaţa la bloc, vecinii;
7. *structuri sociale*: grupuri sociale integrate (sugestii: actori, miliţieni, securişti); grupuri sociale marcate de insatisfacţii (intelectuali, ţărani);
8. *practici culturale* (cartea ca semn de distincţie).

Cu ajutorul studenţilor de la studii aprofundate şi master[1], s-au realizat 46 de interviuri. În continuare, vom încerca să prezentăm principalele idei ce se desprind din analiza acestora. După o primă lectură, am încercat să le organizăm în câteva „categorii", în funcţie de discursul adoptat de fiecare subiect. Am identificat, astfel, biografii pe care le-am numit (a) *normale* (evoluţie obişnuită, fără convulsii, cu „trezire" târzie, uneori incompletă), altele (b) *marcate* de persecuţii şi suferinţe, unele pe care le-am numit (c) *perverse* şi altele (d) *ambivalente* (cazuri când actorii sociali, deşi capabili să discearnă răul, disfuncţionalităţile, au adoptat atitudinea „împăcării", a acceptării pasive, chiar a identificării cu sistemul sau doar a acomodării cu acesta, pentru a supravieţui profesional şi personal. Aceştia recurg, de regulă, în diferite grade, la discursul nostalgic, idealizând adesea sau accidental vremurile *lor* bune).

a) În primul caz am clasat biografiile caracterizate printr-o evoluţie lineară, fără accidente majore care să marcheze într-un fel aparte existenţa. Este cazul unei profesoare de 30 de ani, născută într-un sat (tatăl mecanizator la IAS, mama lucrătoare la CAP): „La vremea aceea nu ştiam că se putea mai bine sau că în altă parte oamenii o duc altfel. Mi se părea normal ceea ce se întâmpla. Într-un cuvânt, ne descurcam aşa cum puteam". Ca elevă, află că „sunt ţări capitaliste în care copiii săraci nu pot învăţa pentru că nu-şi pot cumpăra cărţile", participă la multe activităţi pionereşti, cu lungul lor ceremonial, ce i se păreau fireşti, dar află şi că familia era obligată să contracteze anual un porc, că mama punea deoparte ouă pentru a le schimba la cooperativă pe gaz (troc obligatoriu pentru produsele rare), că au fost obligaţi să dea un porc pentru tabla de pe acoperiş. Asistă la discuţiile în şoaptă ale părinţilor, mama îl sfătuia pe soţ „să tacă, să nu scape cumva vreo vorbă la o bere cu prietenii"; ştie că „toţi profesorii care spuneau să nu mergem la biserică primeau pe ascuns aghiazmă sau pască sfinţită de la rudele lor" („Nu aveam voie să mergem la Înviere, dar toată lumea mergea, de fapt"; „Aveam un vecin miliţian, soţia lui îi aducea mamei mele pască să o ducă la sfinţit şi îi cerea să nu spună la nimeni"), dar nu se miră: „Credeam că e normal să fie aşa, deoarece statul, partidul erau incompatibile cu biserica şi credeam că acest lucru se întâmplă în toate ţările". Mai târziu, în liceu, locuind în oraş, la o rudă, trece prin experienţa „beznei, frigului şi a cozilor interminabile", începe să privească critic „activităţile" UTC („plictisitoare şi penibile"), învaţă jocul duplicitar al şedinţelor aranjate, descoperă posibilitatea distanţării prin angajarea unui comportament zeflemitor faţă de „*materialele*" care descriau vizite, rapoarte la conferinţe, planuri de producţie, constată, în fine, că trăia într-un univers caracterizat prin

1. Mulţumim, pe această cale, studenţilor ce ne-au ajutat la realizarea acestor interviuri, pe care le-au prezentat în cadrul cursului practic „Memorie socială şi uitare".

Scanned with OKEN Scanner

„constrângerea de a minţi pentru a nu avea probleme". Am numit această biografie „normală" pentru că reprezintă o existenţă tipică pentru o mare parte a populaţiei, minus „trezirea" târzie, posibilă doar în cazul celor care au avut şansa continuării instrucţiei.

b) În categoria biografiilor *marcate* am inclus acele traiectorii care au fost frânte, deviate, uneori distruse sub tăvălugul sistemului. Iată soţia unui deţinut politic: „Anul 1947 a însemnat pentru soţul meu ceea ce a însemnat pentru foarte mulţi tineri din vremea aceea. În primul rând a însemnat distrugerea vieţii lor: viaţa personală, viaţa intelectuală, pentru că '47 a fost anul în care s-a instalat regimul comunist şi au început arestările în masă, cu scopul de a demonstra prin forţă că comunismul e pe baricade şi poate fi impus. Primul «val» a început în 5 mai 1947, cu arestarea tuturor acelora consideraţi suspecţi, din cauza ataşamentului faţă de vechiul regim. Între aceştia, foarte mulţi studenţi" (soţul persoanei intervievate era student în anul I la Drept). „S-a pornit din nordul Moldovei şi au adunat 600-700 de persoane într-un tren al groazei şi al nenorocirii şi al mizeriei şi au fost duşi la Gherla. Era pentru prima dată când la Gherla au apărut deţinuţi politici." De acolo, ca urmare a unei răzmeriţe, cei consideraţi mai „periculoşi" au fost duşi la Aiud, unde au fost preluaţi de „vestitul Mareş, directorul adjunct al închisorii, un cinic şi un sadic", ce a introdus bătaia ca regulă de corecţie. Aici au cunoscut vestita zarcă a Aiudului, cu regim de izolare totală, şi „au fost hrăniţi cu turtă şi cu ciorbă de ardei iuţi şi cu ciorbă de murături, încât în două luni soţul meu ajunsese la greutatea de 48 kg, leşinând de mai multe ori de foame". Înainte de a doua arestare, în 1958 - deşi în „libertate", toţi foştii condamnaţi „erau socotiţi în afara societăţii" -, soţul doamnei „a fost fugar, a stat la diferite rude îndepărtate, la prieteni". Îşi schimba des domiciliul, „se temea să se angajeze undeva pentru că trebuia să-şi facă autobiografia şi îl arestau din nou". Alături de cel condamnat, „întreaga familie a avut de suferit; nici eu nu aveam drepturi" - aceasta ar putea fi concluzia acestei biografii marcate de o frică permanentă.

Al doilea caz, din aceeaşi categorie: interlocutoarea are 70 de ani, şi-a început viaţa profesională ca învăţătoare şi a cunoscut toate metodele folosite de propaganda timpului pentru a „educa" populaţia rurală. Viaţa la ţară, mediul din care provine subiectul, e din ce în ce mai grea, iar controlul asupra individului tinde să acapareze toate sferele vieţii: credinţa religioasă, valorile, modalităţile de distracţie. Liderii tradiţionali ai satului, intelectualii (preoţi, doctori, învăţători) sunt înlocuiţi cu o nouă categorie: activişti, practicanţi zeloşi ai noii ideologii. Învăţătorii făceau contabilitatea la CAP („Lucram seara şi până la 12 noaptea la plan, câte hectare de orez, câte de ovăz şi unde nu corespundea cu realitatea raportam cifre fictive ca să le iasă lor planul"). Gospodăria părintească este distrusă, e nevoită să părăsească învăţământul, intră la CFR, ajunge impiegat de mişcare, schimbă des locul de muncă. Orice încercare de ascensiune profesională îi este blocată de „originea nesănătoasă", e mereu supravegheată - „Cât timp eram în CFR am fost în atenţia Securităţii, ce îmi urmărea pas cu pas activitatea, legăturile pe care le aveam, rudele, corespondenţa" („Corespondenţa era verificată, de multe ori am descoperit că e relipit plicul; iar când am ajuns să am telefon am avut nişte vizite ale unor tehnicieni care-mi desfăceau mereu telefonul sub diferite pretexte"). Urmează o tentativă de racolare: „Într-o zi a venit la mine un căpitan de Securitate care mi-a propus să-l informez ce mai face colegul sau colega sau diferite persoane de la serviciu... M-am gândit şi am zis că nu pot să fac asta". Mai târziu, când lucrează ca asistentă medicală, după o nouă calificare, „aceeaşi surpriză, pentru că aveau metoda asta, domnule, veneau, cum avansai un pic sau puneai mâna pe un post de conducere, imediat căutau să te racoleze, să te integreze în gaşca lor de informatori". Dorinţa subiectului este să-şi recupereze „dosarul foarte voluminos", pe care a aflat că-l are, ca să-l ardă şi să uite.

Scanned with OKEN Scanner

O istorie personală marcată are şi învăţătoarea, de 83 ani, plecată din Basarabia în 1940, cu „un copil în braţe şi unul în burtă". Ajunsă în România, lucrează ca învăţătoare în diferite sate din Oltenia, schimbând mereu locul de muncă de teama celor care o puteau pârî de unde vine, riscând astfel să ajungă înapoi.

Un alt interlocutor, născut şi acesta în Basarabia, evoca deportările în Siberia: „Satul forfotea de nelinişte. Fraţii mamei, care nu se refugiaseră, au fost luaţi într-o seară, duşi la marginea satului şi închişi într-o studoală (magazie). La miezul nopţii a venit dubă neagră şi i-a luat şi pe bunici. Au avut timp, în doar câteva minute, sa ia ceva alimente şi nişte haine. Au fost transportaţi în vagoane de marfă, ca animalele... Bunica nu a rezistat mult şi a fost îngropată într-o groapă comună, acolo, în Siberia. Bunicul s-a întors, dar a murit peste câteva luni".

c) Am numit *biografie perversă* tipul de evoluţie caracterizat prin duplicitate, joc dublu, efort de mascare sau cosmetizare a realităţii. „Perverşii" prezintă faptele dintr-un unghi propriu de vedere, încercând să raţionalizeze contextul care le-a fost favorabil prin generalizări nivelatoare, punând într-o lumină favorabilă sistemul care le-a furnizat micile privilegii şi avantaje. Nu vorbim de marii profitori, de aparatul de vârf, ci de armata măruntă a celor care au susţinut sistemul, prin atitudinile şi actele lor, deşi îi vedeau slăbiciunile, deşi aveau discernământ. Dar, pentru că l-au „folosit" şi s-au lăsat „folosiţi", adoptă acum un discurs justificativ. Iată cazul unei operatoare la o fabrică, plecată din sat să facă un gimnaziu industrial şi căsătorită cu un şef de cadre, format prin şcoala de partid, personaj-cheie în orice instituţie a timpului. Persoana aminteşte în treacăt de o origine oarecum „impură" (chiaburi!), soţul pomeneşte şi el de o situaţie asemănătoare („Am pierdut pământ, am pierdut o casă în care s-a făcut sediul CAP-ului... Şi acum mai este clădirea..."), dar şi de abilitatea lor de a evita eventualele consecinţe neplăcute („...dacă eram secretar de UTC pe comună, eu ştiam toate mişcările, toate..."). Singura sa frică era „să nu păşesc alături... să nu fac vreo prostie: să vorbesc de comunişti, să vorbesc de... că ştiam că a doua zi nu mai eram acasă...". Subiectul are o imagine clară a stilului epocii, cu abuzurile sale („Pe vremea comuniştilor, cum să vă spun eu, au fost oameni care au făcut puşcărie pe nedrept, adică, dacă înainte de a veni comuniştii eu am avut ciudă pe tine că tu erai chiabur, acum a venit rândul meu... Eu mă duceam cu minciuna şi spuneam că, uite, X a fost legionar, a fost... Au fost cazuri în care cineva avea ciudă pe un om şi acesta a făcut puşcărie pe nedrept"), şi-i sancţionează acum aspru pe gestionarii treburilor publice de atunci („Am găsit primari cu patru clase, care pe timpul ţărăniştilor păşteau vacile... şi, dacă el [Partidul!] a avut pătura asta de săraci lângă el, l-a pus primar... Ei, el nu merita postul ăsta... Nu avea nici studii şi nici cunoştinţele de administraţie şi... o ducea trei ani de zile până se ducea comuna de râpă... Erau oameni de nimic puşi la conducere..."). Regimul nu se sprijinea „însă" numai pe resentimetele unora, cum ar fi cei descrişi mai sus, ci şi pe capacitatea de adaptare a celor ca subiectul nostru. Deşi datele biografice nu-l recomandau ca adept al noii puteri, el intră fără ezitare în slujba acesteia şi este răsplătit cu posturi convenabile, astfel încât ajunge să se identifice: „Eu nu aş putea spune că a fost greu în comunism – nu că am avut eu funcţii de răspundere...".

Idealizarea perioadei sale de succes nu e lipsită de o motivaţie adecvată: „Înainte de revoluţie, chiar dacă era greu de trăit, că e vorba despre mâncare, primul obiect al omului este *mâncarea* [s.n.]... Dar, dacă te *orientai* [s.n.], într-o zi-două îţi umpleai frigiderul şi aveai pentru două-trei săptămâni". Cuvântul-cheie aici e *orientare*, deci capacitatea de a exploata în beneficiul propriu oportunităţile contextului. Abilitatea de pliere a acestui cuplu trebuie să fi fost ridicată („...ne descurcam..."), din moment ce vede acum în roz chiar penibila coadă pentru coşul zilnic: „Toate fetele mele, câte eram noi, toate 40 (e vorba despre colegele de echipă din fabrică ale doamnei), nici una nu s-a căinat de foame.

Scanned with OKEN Scanner

Stăteau la rând, stăteau părinţii, stăteau în schimb, dar nici una n-a spus că nu avea de mâncare. Una stătea azi, alta mâine, îi ţinea rând celeilalte, bărbatu-său stătea, bunică-sa, moşu-său, tată-său, mamă-sa, era mâncare de ajuns şi de rămas. Eu *aş vrea să mai am aşa viaţă* [s.n.]". Cuplul, ca mulţi alţii, învaţă arta adaptării şi „competenţa" de a se debarasa de povara responsabilităţii, nu pune nici un preţ pe libertatea individuală şi nici nu face caz de dreptul la opinie. Singura valoare acceptată este asigurarea unui trai satisfăcător, indiferent cu ce preţ. Timpul lor de aur este acela când puterea le oferea şansa situării într-o ierarhie clară. Regretul după Ceauşescu („...păcat că l-a împuşcat ca pe un câine...") e rezumat convingător: „Ţara asta e ca o familie în care tata nu mai este stăpân".

d) *Ambivalenţii* nu sunt programatic duplicitari, precum perverşii, ci inventează mecanisme de reducere sau diminuare a disonanţelor, evită conflictele de opinii, se obişnuieşte cu ideile opuse, uneori se baricadează în spatele moralităţii proprii şi a competenţei profesionale. Unii sunt marcaţi de experienţe negative (excluderi din liceu sau facultate pricinuite de „originea socială nesănătoasă", biografii sociale deviate datorită aceloraşi cauze. Ambivalentul se complace într-un comportament defensiv, adoptă de nevoie sau agreează compromisul, identifică – în context sau în existenţa proprie – justificări pentru atitudinea de împăcare a contrariilor, pentru gestul autoconservării.

Un exemplu de „ambivalent" e medicul veterinar, actualmente pensionar, care şi-a început cariera în timpul războiului, după studii de succes şi un doctorat la Institutul Pasteur din Bucureşti. Ca debutant, în vremea monarhiei (precizarea sa) avea un salariu important („Puteam să iau trei sau patru vaci cu banii respectivi"), ceea ce dovedeşte cota unui specialist în acel timp. Evoluţia lui se caracterizează prin încercarea de a impune profesionalismul şi competenţa într-un domeniu dominat de incompetenţă („Când am venit eu la regiune era un haos"; „Era vorba despre dezinteres, importante erau cifrele pe hârtie, şi nu realitatea, lucru care s-a agravat tot mai mult cu cât ne apropiem, în timp, de anii '80"). Discursul e marcat de accente profesioniste („Pe mine mă interesa munca făcută bine"), subiectul evită şi acum să examineze critic implicarea politicului în viaţa profesională (observă doar că „oamenilor le era frică să spună ceva rău legat de politica partidului"). Deşi descrie cu multă precizie dereglările economice, sociale, psihosociale (cozile înfăţişate cu lux de amănunte, comercializarea subproduselor ca salamul din oase), găseşte fenomenului justificări (se exporta mult, „aveam legături comerciale cu 53 de ţări") sau bagatelizează (cozile nu erau chiar un fenomen nociv, „te întâlneai zilnic cu ceilalţi... Nu a murit nimeni din asta..."). Mai mult îl indignează faptul că „ţărăniştii vor azi putere, mai au pretenţii". Cu aceştia este necruţător: „Eu i-aş împuşca în fiecare minut". După părerea noastră, în cazul acestui subiect se ilustrează perfect modul cum, deşi n-a fost un oportunist politic, deşi a fost preocupat de calificarea sa şi a celor cu care a lucrat, a fost „penetrat" de discursul ideologic la care a fost expus întreaga sa viaţă. Un profesionist care observă dezorganizarea şi dezinteresul generalizat, dar care nu se poate sustrage gândirii sociale dominante.

Un alt caz: un foarte bine cotat arhitect, a cărui evoluţie este marcată de un accident biografic („Tatăl meu a fost închis, dar nu vreau să vă povestesc despre asta", „taică-meu era băgat prin beciurile primăriei fiindcă nu-şi putea preda sau plăti cotele de cereale. Nu mi-a fost uşor"). Nu se poate înscrie în mod normal la liceu din cauza originii sociale „nesănătoase", e nevoit să facă atunci liceul seral (alături de fii de preoţi şi alţi excluşi social) şi să muncească în acelaşi timp la o boiangerie, lucrând într-un mediu toxic, să mintă, coafându-şi biografia, pentru a se înscrie la facultatea de arhitectură, să facă un compromis important pentru a fi reprimit, atunci când este exclus din facultate. De acum înainte, pentru a-şi proteja evoluţia profesională, pentru a se putea valorifica, consimte să

Scanned with OKEN Scanner

colaboreze cu diferiţi potentaţi politici („Am lucrat cu vreo cinci primi-secretari, aveam contact cu acest gen de persoane, din partea superioară, pe lângă directori, directoraşi..."), dar o face cu decenţă, având justificarea pasiunii profesionale, carierei şi muncii fără preget. Este conştient de jocul în care a intrat: pentru a face carieră, un proscris din cauza „originii nesănătoase" trebuie să fie capabil, să muncească mai mult şi... să facă anumite compromisuri. Discursul e de tip justificativ: „În orice regim ai trăi, nu lucrezi pentru regimul respectiv, ci munceşti pentru ţara în care eşti şi trebuie să-ţi pui talentul, munca, priceperea în slujba comunităţii în care trăieşti. Adică, practic... Sigur că sunt multe lucruri care m-au deranjat în timpul regimului ăstuia comunist, dar asta era situaţia şi trebuia să ne adaptăm. S-ar putea crede că o profesie legată de domeniul artei te-ar fi putut ţine atunci mai departe de politic, dar nu se întâmpla asta. Trebuia să faci compromisuri, oricând şi oriunde... Nu mi-a fost uşor. Dar cred că a fost o perioadă bună, că am muncit". Munca este stâlpul de susţinere al acestui discurs, tema muncii revine cu obsesie în mai multe etape ale interviului, funcţionează ca supapă pentru a explica unele episoade inconfortabile („Nu ştiu câţi ştiu câte nopţi am pierdut pentru expoziţiile care se organizau cu prilejul vizitelor lui Ceauşescu"). Rezultatele profesionale sunt cu totul remarcabile, clădiri unicat, importante sedii de instituţii, monumente refăcute, o viaţă şi un talent dăruite pentru a făuri o operă. Iată cum îşi rezumă viaţa: „Orice meserie aş fi făcut, puneam tot aşa o pasiune pentru muncă, indiferent de partea materială sau de ce se întâmpla în jur, de regimul politic sau de altceva. Şi, dacă ar fi să o iau de la capăt, aş face tot ce am făcut". Analizând retrospectiv contextul în care a fost nevoit să lucreze, este, în acelaşi timp, extrem de critic: „S-a urmărit, în primul rând, un proces de subordonare şi de egalitarism. De fapt, nu era, ci ne băteam cu pumnul în piept că suntem toţi egali. Aşa-zişii reprezentanţi ai poporului imprimau viaţa socială. Ei erau bine mersi, în timp ce poporul tot prost. Numai că erau toţi mulţumiţi că aveau o casă, un salariu asigurat şi că se mai dădea ceva la alimentară". Diagnosticul este deosebit de lucid: „Nu poţi să schimbi mentalitatea acestor oameni care ştiau că ei n-au probleme, ei erau o maşinărie, ştiau că se duc la serviciu, au o bucată de pâine, raţia ce se dădea atunci...". Iar cei care-i controlau atunci („Activiştii, securiştii o duceau bine şi atunci. Ştiu eu că plecau cu portbgjajele pline cu vin, cu mâncare...") şi-au păstrat privilegiile, „o duc bine şi acum". Oricât de pilduitoare ar fi această viaţă închinată profesiei şi muncii, insistenţa pe realizare nu poate disimula conştiinţa compromisului din tinereţe, care a antrenat apoi alte mici tranzacţii, desigur, nu grave, toate justificate, determinate de împrejurări. Dar un punct din biografie s-a transformat într-un element-cheie care a condus la devierea cursului normal al vieţii, la unele renunţări şi la compromisuri. De aici şi nevoia teoretizării şi justificării acestei practici. Comentariul studentei care a realizat interviul mi se pare extrem de potrivit pentru a caracteriza acest tip de evoluţie ambiguă: „Perioada adolescenţei este marcată de muncă, un cuvânt-cheie pe tot parcursul interviului, şi de constrângerea de a minţi că e fiu de ţăran mijlocaş pentru a fi admis în învăţământul superior. Totuşi, intervievatul nu îşi neagă nici convingerile din acea perioadă, conform cărora societatea comunistă avea să facă dreptate, să aducă egalitate şi bunăstare. Şi în prezent mentalitatea lui este marcată de părerea că, lăsând la o parte lucrurile care îl deranjau în perioada regimului comunist, nu era chiar atât de rău, că tinerii aveau asigurat un loc de muncă... Deşi nu a fost un oportunist politic, deşi a fost preocupat de calificarea sa, intervievatul a fost pătruns de discursul ideologic la care a fost expus întreaga viaţă şi s-a bucurat de unele avantaje, cum au fost, de exemplu, deplasările în străinătate".

Un discurs „ambiguu" este cel al unui croitorese de 74 de ani iritată de „golanii ăştia aflaţi la putere" (interviul a fost realizat în 7 ianuarie 2000). Desigur, „comuniştii"

Scanned with OKEN Scanner

(termen generic) au greşit când „au lăsat casele frumoase ale boierilor să se strice, au tăiat păduri, au scos vii ca să facă teren arabil", dar aceasta pentru că „la început oamenii comuniştilor erau oameni simpli, dintre muncitori, ţigani, nişte analfabeţi". Se enervează când îşi aminteşte de aceste începuturi: „La noi în sat a fost adus primar un ţigan – ţiganii erau primari. Erau nişte analfabeţi. Au intrat în luxul boierilor... Iar ţăranii erau obligaţi să dea cota la stat – care nu dădea făcea puşcărie". Dar tot „comunişti atâta bine au făcut şi ei, au distrus analfabetismul, numai cine n-a vrut n-a învăţat". Desigur, aceasta a fost posibil deoarece „copiii de ţărani erau mai deştepţi decât cei de boieri, învăţau mai bine, ştiau ce-i sărăcia, dar nu puteau părinţii să-i dea la şcoli. Copiii boierilor învăţau în străinătate, erau nişte puturoşi". Motivul superiorităţii native a fiilor de agricultori revine de câteva ori: „Copii de ţărani erau bine crescuţi, muncitori şi deştepţi", „Erau foarte talentaţi, dar nu aveau bani de şcoală". Orice prilej e folosit pentru a se face referire la prezentul nesatisfăcător: „În timpul comuniştilor nu exista atâta îndrăzneală, să lipseşti de la şcoală, să nu munceşti. Erau obligaţi să poarte uniformă, erau tunşi... Nu existau hoţiile care sunt acum". De vină sunt, desigur, „partidele istorice", ce „nu ştiu să conducă", „sunt înnebuniţi după bani", „vând totul la străinii care vin să ne fie stăpâni". Ultimele cuvinte ale subiectului rezumă opinia sa: „Acum este un haos". Întregul discurs e compus antitetic: „comuniştii" au făcut şi greşeli, dar au introdus ordinea şi disciplina, pe când „aceştia de acum" au adus numai rele: beţii, dezordine, lipsă de respect pentru valorile preţuite – fraze stereotipe, îmbibate de discursul lozincard cu care a fost impregnată în tinereţe, ilustrate cu exemple din contextul din care decupează numai ceea ce se articulează acestui discurs.

În aceste două cazuri întâlnim aceeaşi atitudine dominantă, deşi subiecţii aparţin unor categorii sociale deosebite: evitarea discursului critic explicit cu privire la regimul comunist (cel mult accente critice punctuale), agrementarea discursului cu expresii stereotipe, aparţinând propagandei timpului, raportarea extrem de critică la prezent şi la gestionarii puterii, care sunt făcuţi răspunzători de toate eşecurile postdecembriste.

Discursul ambivalent nu este un discurs pervers, nu reprezintă categoria celor ce au profitat de avantajul situării între privilegiaţii puterii. Aceia pe care i-au numit ambivalenţi, probabil într-un număr important, sunt cei care nu au dorit (sau nu au putut) să ocupe poziţii importante în aparatul de partid sau în alte ierarhii ale regimului, dar nici nu l-au deranjat prin comportamentul lor. De regulă, s-au dedicat profesiunii, au avut uneori şi satisfacţii. Au încercat să nu creeze situaţii de disonanţă. Rezultatul acestui comportament de articulare? Însuşirea discursului la care au fost expuşi (în întregime sau a unor fragmente, precum cel naţionalist), încercarea justificării unor cedări, afişarea onestităţii într-o lume pervertită.

Tematica vieţii cotidiene

Lectura *tematică* a dialogurilor este tot atât de revelatoare. Majoritatea celor intervievaţi au insistat pe câteva aspecte dominante: coada, cu stresul şi umilinţele ce le implică, viaţa profesională, relaţiile cu regimul. Nu vom întreprinde, pentru textul de faţă, o analiză sectorială, ci vom încerca să ne articulăm modului în care cei chestionaţi şi-au construit discursul.

Dominantă e tema *cozii*, ca ritual şi valoare simbolică pentru epocă. Coada pentru hrană a funcţionat ca un „mod de viaţă" în România ceauşistă – aceasta este concluzia unei cărţi a lui Pavel Câmpeanu. El scrie: „În cursul ultimelor decade, românii au risipit un timp echivalent cu mii de vieţi umane făcând coadă pentru hrană. Nu vom putea măsura

niciodată aceste pierderi, după cum nu vom cunoaşte nici numărul de decese provocate sau precipitate de subalimentaţia cronică, îndeosebi printre copii şi persoane în vârstă". Cartea lui Câmpeanu a fost scrisă în România anilor 1986-1987 şi a circulat clandestin. Autorul, fost activist şi membru al partidului din ilegalitate, constată cu amărăciune că „România devine sub Ceauşescu ţara cel mai prost hrănită din Europa". Industrializarea forţată a viciat paradigma dezvoltării, alimentarea producţiei a însemnat subalimentarea producătorilor, introducerea controlului indivizilor prin raţionalizarea produselor şi inventarea instituţiei cozii. Observând viaţa oamenilor în ultimii ani ai lui Ceauşescu, sociologul Pavel Câmpeanu constată: „Dominată de goana după hrană, viaţa lor cotidiană, marcată în egală măsură de lipsa de căldură, de apă curentă, de electricitate, de detergenţi etc., se desfăşura în preajma limitei dintre insatisfacţie şi disperare. O mare parte din viaţa lor, ei şi-o petreceau făcând coadă, cu speranţa nesigură de a cumpăra un aliment pe care nu îl doreau şi care, adeseori, se dovedea de nemâncat... Acumulate de-a lungul anilor, umilirile, oboseala, obsesiile, incertitudinile care impregnau acest mod de viaţă au hrănit furia împotriva tiraniei ce le generase". Cartea lui Câmpeanu, o adevărată monografie a cozii, analizând relaţiile endogene (concurenţa, de-ierarhizarea, relaţiile normative) şi pe cele exogene (cumpărarea, schimburile subsecvente, raţionalizarea spontană), precum şi relaţia dintre timpul cozii şi efectele sale, poate fi consultată ca un ghid de analiză a acestui fenomen, ca un manual. Noi am vrut să verificăm cum au perceput actorii sociali implicaţi fenomenul la care au participat. Iată câteva secvenţe, decupate din diferite interviuri.

1. „Când plecam dimineaţa la serviciu, din autobuz vedeam cum la «complexe» [subiectul locuieşte în Bucureşti, n.n.] cozile erau formate aşteptând să se bage ceva, iar lângă picioarele cu sticle de lapte o coadă de douăzeci-treizeci se frământa pentru ultimele navete pline".

2. O doamnă, inginer-biolog, îşi aminteşte: „Foarte greu se găsea lapte, trebuia să stai la coadă dis-de-dimineaţă, de la ora 3-4, să laşi sacoşele în grija cunoscuţilor, dacă mai aveai ceva de făcut. Le mai dădeau totuşi femeilor cu copii, asta depinde de perioadă, erau perioade şi perioade. Lipsurile astea erau groaznice. Am văzut odată un copil, palid, slab, cu o pâine în mână, muşcând cu poftă de parcă nu se mai sătura".

3. „Îmi amintesc, de exemplu, coada la lapte... Ca să prind şi unt veneam de la 4 dimineaţa sau chiar mai devreme şi stăteam sub zidurile alimentarei ca să fiu sigur; familia făcea cu schimbul, stăteam o oră, după care plecam la serviciu şi venea fiul şi mă înlocuia. La coada la pâine apărea un fenomen: la început se dădea oricâtă, după care cei din spate începeau să strige să se dea mai puţină să ajungă la toţi şi se dădea mai puţină. Dintre toate cozile din Câmpulung Moldovenesc, cele mai impresionante erau cele la butelii. Când se anunţa că vin butelii în ziua cutare, se făceau liste cu poziţia cumpărătorilor pentru a se aştepta apoi câteva zile. Maşina cu butelii întârzia uneori cu zilele sau nu mai venea din nu ştiu ce motiv. Listele se refăceau, uneori se pierdeau, aşa că era bine să stai acolo. Era groaznic, foarte obositor, oamenii se enervau..."

4. O profesoară de 30 de ani: „Zvonuri cum că s-a adus drojdie la cooperativă sau că săptămâna următoare se aduce gaz provocau un fel de fierbere în sat. Se duceau toţi la cooperativă, ceea ce arăta importanţa evenimentului. Era şi normal, dacă ne gândim că se întrerupea des curentul şi, dacă nu aveai gaz ca să arzi într-o lampă, stăteai pe întuneric. Şi acum mi-aduc aminte de faptul că-mi făceam des temele la lampa cu gaz sau că te obligau să duci ouă de acasă ca să-ţi dea raţia respectivă".

5. „Ţin minte rândurile, dis-de-dimineaţă, la carne – pentru că acolo am leşinat de vreo două ori din cauza mirosului –, la ness – de care aveam nevoie, nu pentru că ar fi fost în familie mari amatori de cafea, ci pentru că într-un timp mama era bolnavă şi trebuia să te duci şi la medic cu ceva! Apoi mai erau cartelele. Stăteai la rând, îţi dădea pe cartelă

Scanned with OKEN Scanner

lapte, ulei, zahăr, orez şi îţi scria pe cartelă că ai ridicat-o pe luna respectivă. Culmea era că trebuia să stai şi acolo la coadă!"

6. Relatarea unui inginer pensionar: „Membrii de partid cu funcţii înalte aveau magazinele lor, unde găseai tot ce voiai la preţuri mici. Era un circuit închis al produselor pentru privilegiaţii sistemului. Pentru ceilalţi, piaţa neagră era la putere. Ca să cumperi câteva kilograme de carne era o adevărată aventură. Mergeam noaptea cu maşina prin sate şi cumpăram de la oameni cunoscuţi. Dacă vedeai un miliţian, îngheţai. Nu trebuia să ştie nimeni, te ascundeai de toţi. Se făceau tot felul de aranjamente subterane. De atunci a rămas obiceiul ăsta tâmpit de a te uita în sacoşa oamenilor să vezi ce au cumpărat şi să fugi repede să iei şi tu. De sărbătorile de iarnă se aduceau portocale, banane... Stăteai ore în şir ca să iei un kilogram sau două, că nu puteai lua prea mult. Cumpărai bananele verzi şi le ţineai pe dulap să se coacă în timp ce copiii se uitau cu jind la ele.

Prin '70 era bine, de aceea mulţi, când îşi amintesc de comunism, îşi amintesc de perioada bună şi uită cea rea. Atunci găseai mâncare, haine, era căldură în apartamente. Prin '80 începuse să fie rău. În alimentară găseai doar borcane cu tocană de legume şi creveţi. Au început să raţionalizeze până şi pâinea. Nu se găseau nici haine, nici pantofi... Totul se cumpăra pe sub mână, toată lumea şuşotea ce şi unde a mai găsit de cumpărat";

7. „Având în vedere statutul nostru de profesori, ne-am ciocnit de jenă, de ruşine, am avut sentimentul de umilinţă şi de cele mai multe ori îmi procuram cele necesare stând ore în şir la cozi interminabile, mai ales în perioada raţiilor, când eram nevoiţi să ne mobilizăm toată familia, în zilele concentrate pe împărţirea produselor. Chemam copiii de acasă, îmi chemam soţul ca să ne putem lua raţiile. Cozile pentru procurarea diferitelor bunuri de consum deveniseră adevărate ritualuri de la care nimeni nu trebuia să lipsească. Se repetau zi de zi, ne consumam zi de zi".

Profesoara care descrie ritualul zilnic al cozii ne înfăţişează şi efectele pe care le-a avut acest fenomen: „Toate acestea îmi dădeau o senzaţie permanentă de nesiguranţă, de instabilitate, de frică. Din zi în zi, aveam sentimentul că nu voi mai putea procura nici ceea ce reuşisem cu greutate să procur până atunci. Pentru mine, ca femeie, era traumatizant! Din punct de vedere psihic, am simţit o tensiune permanentă, o stare de angoasă. În permanenţă mă gândeam la copii, la evoluţia lor ulterioară. De dimineaţă până seara eram într-o stare de stres continuu. Nu ştiam ce avea să-mi ofere ziua de mâine, în afară de cozi interminabile şi de nenumărate ore petrecute în faţa unui magazin. Parcă nu eram eu însămi, trăiam aşa cum poate n-aş fi vrut niciodată să trăiesc, eram asemenea unei maşini puse în slujba supravieţuirii. Şi profesional eram influenţată de această stare de stres, eram tot timpul tensionată, nu aveam răbdare la activitatea de la clasă. Încercam să-mi fac datoria, mi-o făceam, dar era ceva din inerţie, nu puneam prea mare pasiune pentru că toate gândurile mele zburau spre aprovizionare, spre meniu, spre piaţă, spre a asigura cele necesare copiilor şi familiei. Ştiam că, după ce ies din şcoală, mă aşteaptă cozi lungi, surprize peste surprize, mă gândeam dacă pot sau nu să găsesc ceva ca să le pun pe masă copiilor mei".

Goana după produse e doar un aspect – e drept, important – al existenţei, cu stresul şi nesiguranţa sa, parte dintr-un sistem de intimidare şi supunere: „Am trăit sentimente dintre cele mai diverse, de la revoltă la neputinţă, ajungând până la ură şi la negarea a tot ce se întâmplă în jurul meu. Se crease o stare de contradicţie între ceea ce se auzea în mass-media (se vorbea de o societate multilateral dezvoltată) şi ceea ce trăiam noi. Nu-mi puteam explica această contradicţie în termeni. Minciuna era evidentă. Ceea ce trăiam noi era real şi usturător. Ceea ce ni se spunea era ficţiune... La un moment dat nu mai aveam speranţă. Treptat, treptat, începi să te obişnuieşti cu această stare de nesiguranţă. Revolta

Scanned with OKEN Scanner

era prezentă, iar în subconştient mă gândeam la ziua când lucrurile aveau să se schimbe. Mă simţeam umilită".

8. Amintirile unei persoane tinere, de doar 29 ani, sunt la fel de traumatizante: „Îmi aduc aminte cum mă trezeam la ora 6, la 5 şi chiar la 4 dimineaţa, copil fiind, cu cheia de gât, iar părinţii mei se duceau la serviciu şi mă trimiteau la rând. Îl luam şi pe fratele meu, care era mai mic decât mine. Era foarte stresant, pentru că nu se ştia dacă vine maşina, când vine, dacă aduce, nu aduce, în ce cantitate se distribuie. Trebuia să stau în soare ore întregi, iar vara era foarte cald.

Câte cât se dă? Îmi aduc aminte întrebarea asta. Înainte de a se aşeza la rând, toată lumea întreba asta. Stăteam, de regulă, trei-patru ore până venea maşina. Erau cazuri când stăteai jumătate de zi. Sau de seara îţi ţineai loc pentru dimineaţa următoare, îţi puneai sacoşa sau scaunul şi îl urmăreai, mai veneai din când în când să vezi dacă mai este acolo. Era o sacoşă roşie, alta verde...

Momentul cel mai frumos era atunci când începea să se vândă. Era o uşiţă. Nu era ca acum, când te autoserveşti. Printr-un gemuleţ de 20-30 cm tu dădeai banii şi era bine să ai bani potriviţi, căci altfel te împingeau cei din spate sau nu-ţi dădea rest (iar tu erai bucuros că ţi-a dat ce ţi-a dat şi plecai fără 1 leu, 2, 3, chiar 10). Tot prin gemuleţ îţi dădea înapoi marfa, într-o cantitate stabilită de la început, mai mult sau mai puţin. De exemplu, se dădeau două kilograme de zahăr, stăteau însă toţi cei patru membri ai familiei la coadă pentru a lua 8 kg, căci cine ştie când se mai dădea. Era frumos când se dădeau ouă – ţi le dădeau în cofraje, luai în cantitate mare, nu conta dacă se strică, important era să iei. În nebunia asta, acceptai orice îţi dădea, nu conta dacă este stricat, vechi, dacă nu are ambalaj (acum judecăm după ambalaj, nu iau ceva dacă ambalajul nu-mi place). Ce dezamăgire era atunci când ajungeai la gemuleţ şi mi se spunea că nu mai este. Se închidea gemuleţul şi stăteam lângă gemuleţ. Toată lumea mai stătea vreun sfert de oră, sperând că se va deschide geamul, poate a mai găsit o cantitate şi o va vinde. Nimeni nu îndrăznea să plece. Acum mă amuză toate acestea când îmi amintesc, dar atunci era groaznic pentru un copil. Pentru un copil de 10-14 ani era îngrozitor să se înghesuie, să stea în picioare atâtea ore, să dea din coate. Eram împinsă, mă împingeau toţi. Stăteai la tot ce se dădea. A început cu coada la carne, care a dispărut prima dată, apoi zahăr, ulei, ouă, fructe, legume (ardei, vinete, roşii). Portocalele şi bananele le consideram un lux. Când ajungeam la gemuleţ luam tot ce avea. Bani erau, nu erau însă alimente. Apoi se stătea la coadă la dulciuri, la produse de încălţăminte, îmbrăcăminte. Am stat odată la coadă la vată – se dădeau câte două pachete, erau numai bărbaţi la coadă şi îmi era ruşine. Se stătea la coadă şi la hârtie igienică, şi la chibrituri la tutungerie.

Cum funcţiona coada? Cel mai puternic, cel mai obraznic câştiga. Le consider foarte educative. Pe mine cozile m-au călit. Lumea, în general, era posomorâtă, nervoasă, chiar rea. Rea şi cu copiii. Nu se uitau dacă eşti copil. Ţin minte că era o dată un moşneag care mă împingea, înghesuia, nu mai aveam aer. Înrăită lumea, foarte rea. Se întâmplau şi lucruri dramatice la cozi: oameni bolnavi – o dată un epileptic din faţa mea căzuse, stăteam la coadă la pâine, venise multă lume de la ţară, luau foarte multă pâine pentru «tot satul». Căzuse pe jos, făcea spume la gură, eu am plecat acasă, coada s-a stricat pe moment, apoi s-a refăcut".

9. Bineînţeles, nu toţi suportau acest tratament umilitor. Iată transcrierea unei părţi dintr-un interviu cu o contabilă care s-a „descurcat":

I: „Povestiţi-mi despre coadă – cum era când stăteaţi la coadă, înainte de 1989?"

M: „Eu nu stăteam la coadă."

I: „Cum aşa?"

M: „Aveam pile."

Scanned with OKEN Scanner

I: „Ce înseamnă «pile»?"
M: „Cunoştinţe, relaţii."
I: „Cum vă ajutau?"
M: „Mă ajutau cu ce aveam nevoie, pe sistemul serviciu contra serviciu. Tot timpul trebuia să faci serviciu contra serviciu, să nu rămâi dator."
I: „Unde aveaţi «pile»?"
M: „La magazine, mai ales la cele cu mărfuri alimentare."
I: „Cum procedaţi? Îmi spuneaţi că nu stăteaţi la coadă."
M: „Îmi reţinea. Îi spuneam că am nevoie de unt, carne, mezeluri. Ceea ce se chema pe sub mână."
I: „Aţi stat vreodată la coadă?"
M: „La zahăr, numai când se dădea pe cartelă. Mai luam de la restaurante, unde lucram."
I: „Când stăteaţi la coadă, vă mai amintiţi ce se discuta, dacă lumea se îmbulzea, lucruri mai deosebite?"
M: „Lumea înjura când nu ajungea, oamenii erau nervoşi, le era frică să nu se termine înainte să le vină rândul. Mai stăteam la coadă la ouă. Stăteam de mai multe ori la coadă, ne era frică să nu se termine înaintea noastră. Tuturor le era frică. Din cauză că aducea puţin, lumea era foarte recalcitrantă cu persoanele care se băgau în faţă."
I: „Numai dumneavoastră procedaţi în felul acesta, de a sta de mai multe ori la coadă?"
M: „Nu, toată lumea făcea aşa."
I: „Deci să înţeleg că nu se supăra nimeni?"
M: „Nu, pentru că nu erau persoane multe. Fiecare îşi cunoştea punga şi lua în funcţie de câţi bani avea."
I: „Dar vânzătoarea?"
M: „Nu comenta, era cumsecade. Mai ales acelea pe care le cunoşteam eu. La zahăr mă ajuta vânzătoarea de la pâine, care mi-a făcut o cartelă în plus pentru zahăr."
I: „Cum funcţiona sistemul cu cartele?"
M: „Uleiul, zahărul se dădeau pe cartele. Se calcula o anumită cantitate pentru fiecare persoană. Era 700 ml de persoană de ulei şi 1 kg de zahăr pe persoană pe lună."
I: „A fost tot timpul aşa?"
M: „Până să lucrez la restaurant a trebuit să stau la coadă, apoi luam de la restaurant. Bineînţeles că-mi luam şi cota de la alimentară, o dădeam la rude, la mama, la ţară. Acum era mult mai bine."
I: „Ce se discuta la coadă? Se ţinea rând pentru altul?"
M: „Da, îşi păstrau loc. Lumea se enerva. Se trezeau la 5-6 dimineaţa, îşi lăsau sacoşele la lapte. În 1980, când eram la Constanţa, mă duceam la mai multe alimentare, pentru mezeluri, alergam foarte mult. Lăsam copiii mici acasă şi fugeam la magazine. Nu aveam încotro, erau anumite ore când primeau mezeluri. Vânzătoarea îmi spunea la ce ore, dar nu-mi opreau. Se dădea câte jumătate de kilogram din fiecare sortiment. Şi, dacă unul se termina, trebuia să te duci la altă alimentară. Erau numai două alimentare. A durat însă puţin, a fost o perioadă scurtă, de 1-2 ani, apoi am venit în Iaşi, unde a fost mai bine. Mai ales când am început să lucrez la restaurant a fost mai bine. Aveam o funcţie destul de mare. Luau alimente mai întâi cei cu funcţii mari, apoi ceilalţi, dacă mai rămânea ceva."

10. Un alt interlocutor, inginer, persoană care a avut întreaga viaţă funcţii de conducere, cu un discurs justificativ bine disimulat sub pălăria muncii şi profesiunii („Se muncea serios pe vremea aceea, mă întreb acum de unde izvora atâta energie cu care construiam socialismul"), mărturiseşte cu inocenţă: „În modul de viaţă al familiei mele, coada nu a

existat. Aveam intrare mai peste tot, existau relaţii de funcţii şi ne serveam între noi. Doar atât vă pot spune, de foame nu am suferit nici eu, nici soţia mea şi nici copilul meu". În discursul acestui personaj revine cu obstinaţie expresia „m-am descurcat". Este plin de admiraţie pentru mama sa, care a fost peceristă şi şefă la bufetul din sat, care s-a descurcat, dar şi pentru evoluţia sa de şef, situată sub zodia aceleiaşi abilitaţi.

Poate că penuria alimentară se datora organizării proaste a muncii pământului şi a distribuţiei ulterioare, poate că era „planificată", ca mijloc de control şi aliniere. O modalitate de a „corecta" această lipsă generalizată era *furtul* sistematic de la stat, *evaziunea*, care funcţiona ca un mod de viaţă. Furtul de la stat, de la fabrică sau de la colectivă, era considerat un mijloc de a îndrepta o injustiţie, un act de echitate, absolut moral. Avem o relatare deosebit de pitorească, a unui responsabil la o fermă timp de 17 ani. O fermă de stat în care se produceau preparate din carne. El rezuma astfel relaţia sa cu salariaţii: „Oamenii încercau să se manifeste cinstit, dar nu exista unul care să nu încerce să ia ceva. Fie că băga sub haină, fie sub cămaşă, toţi încercau să ia ceva. Fie o bucată de carne, fie un bidon de lapte, fiecare încerca să ducă ceva acasă". Unul dintre salariaţi iese o dată cu un rucsac vizibil plin, fără să disimuleze. La control i se găseşte o piatră. Reacţia sa: „Nu mă pot duce acasă cu mâinile goale". A fost, desigur, o glumă, dar care sintetiza o filosofie de viaţă: suntem datori să recuperăm ceea ce statul ne-a confiscat. Intervievatul istoriseşte cu umor tranzacţiile cu cei pe care-i conducea: „Aveam două cabine şi-i controlam la ieşire. Uneori se adunau şi câte 40 kg de carne. Se plângeau că au luat o fleică pentru copii, pentru nevastă". Convins că nu poate eradica fenomenul, dar convins şi de nevoile oamenilor, şeful de fermă instituie furtul anunţat, legal, organizat. Şi risca. Ţine registre duble, identifică „surplusuri", netezeşte relaţiile cu miliţia şi partidul cu ajutorul pachetelor de carne („Aveam cam 150 de persoane pe care le serveam în fiecare lună; la partid, la doctori, la directori la Bucureşti... Trebuia să acopăr 5-6 tone de carne, care era furată. Şi toată trebuia acoperită în registre"). Ca să facă faţă unei asemenea presiuni, era nevoit să ţină registre duble, două contabilităţi. Carnea era un mijloc de troc: ducea carne şi primea, desigur, pentru fermă, fier, ipsos, ciment, seminţe, grinzi. Individul s-a „descurcat" astfel timp de 17 ani şi i se pare normal: a lua de la stat 2-3 kg de carne pentru familie nu e furt, e o stare de normalitate, toţi profită de această toleranţă a sistemului, şi directorul, şi muncitorul de rând, nu se îmbogăţeau din asta, sistemul le permitea să supravieţuiască.

Din aranjamente de acest tip cineva trebuia totuşi să piardă. Acesta era, de regulă, ţăranul care reuşea să crească câteva animale. Mica lui gospodărie individuală era strict controlată şi dijmuită. Iată o relatare: „În jurul lui 3 ianuarie în fiecare an începea recensământul animalelor. Tocmai în momentul când cotrolau mai zbiera o oaie ascunsă. Până la urmă n-am mai avut nici oi, nimic... Ţăranii mai creşteau o vacă, erau însă obligaţi să o declare la primărie. Dacă aceasta făcea un viţel, ţăranul trebuia să-l declare şi într-un an de zile să-l facă de 300 kg; n-avea voie să-l taie. În timpul comunismului noi n-am mâncat carne de viţel. Carnea pleca toată la export. Bineînţeles că şi aici se fura. Chiar dacă viţelul avea 300 kg, ei puneau o greutate mai mică şi nu-l încadrau la categoria I, astfel încât bietul ţăran pierdea".

O ingineră îşi aminteşte de anii petrecuţi în fabrică, când toată lumea fura câte ceva. „Maiştrii, împreună cu unii din conducerea fabricii, de fapt, sub oblăduirea lor, făceau tot felul de şmecherii pentru a sustrage ulei, benzină, orice se putea. Iar eu răspundeam de aceste produse. Se formase o reţea de sustragere a uleiului [era o fabrică de ulei – n.n.] şi benzinei."

Evaziunea ia uneori forme mult mai grave. O profesoară de chimie relatează cum o brigadieră, cu numai trei clase, incapabilă să pronunţe numele elementului chimic „azot",

Scanned with OKEN Scanner

reuşeşte într-un singur an să ia diploma de opt clase. „Se trasase sarcina ca toţi membrii de partid şi activiştii să-şi completeze studiile. Mulţi au procedat atunci aşa, cu ajutorul profesorilor, în urma indicaţiilor."

O altă forma de evaziune era practica elevilor şi studenţilor la munci agricole. O profesoară îşi aminteşte: „În timpul facultăţii am făcut practică doar trei zile la cules de struguri pe dealurile Copoului, ceea ce pentru noi a fost o plăcere, am scăpat de şcoală şi am mâncat struguri cât am putut. Ca profesoară însă, am fost obligată să mergem cu elevii, la începutul anului şcolar, înainte de a intra în clasă, uneori câteva săptămâni, la practică agricolă. Orele nu erau recuperate, făceam planificările începând cu data la care se încheia campania. Făceam de toate, strângeam cartofi, tăiam cânepă, adunam porumb".

Tot aici ar trebui să includem sistemul „raportărilor" false, minciuna ilară, fără nici un ecou, de dragul minciunii: „Raportările în agricultură ajunseseră să fie aberante – circulau în secret tot felul de bancuri: opriţi aratul că aţi ajuns în Bulgaria, nu mai plantaţi pomi, ţara e deja o pădure. Amuzant e cel cu scroafa care a fătat un purcel şi la minister au fost raportaţi zece, la fiecare for adăugându-se încă unul".

Am putea redacta un capitol distinct din relatările privind stresul şi promiscuitatea care rezultau din colectivismul ce s-ar putea rezuma prin sintagma: *viaţa la bloc*. Mulţi şi-au transferat aici obiceiurile din localităţile de baştină, în holuri se făceau nunţi şi botezuri, spaţiul din faţa blocului lua adesea locul tărşanului rural, era piaţă publică, loc de socializare şi schimb de informaţii. Un inginer pensionar ne sintetizează astfel această „filosofie" a traiului comunitar: „Locuinţa o dădea sindicatul şi partidul, dar nu era chiar uşor de obţinut, trebuiau «stimulaţi». Eu am primit repartiţia la bloc, într-o scară nou-construită. Am fost amestecaţi muncitori, ingineri, economişti şi, când am primit cheile, mi s-a spus că în timpul liber trebuie să avem grijă şi să-i educăm pe muncitori. Apartamentele erau foarte mici, cutii de chibrituri, prost finisate, înghesuite. Toate scările erau la fel, încât era foarte uşor să te rătăceşti şi să nimereşti în altă scară. Majoritatea oamenilor proveneau de la ţară şi nu erau învăţaţi cu viaţa în comun. Aruncau în canalizare tot felul de mizerii şi o înfundau, se îmbătau şi făceau scandal. Femeile nu erau instruite şi nu lucrau, stăteau pe bancă în faţa blocului, coseau şi te spionau. Prin '80 a început moda cu straturile şi coteţele pentru păsări şi chiar porci care văd că se păstrează şi astăzi. Toate spaţiile verzi au fost transformate în straturi pentru legume, activitate încurajată chiar şi de primărie.

Eram o adunătură pestriţă de oameni care trebuiau să se suporte şi să conviеţuiască. Să-ţi construieşti o casă era greu. Era suficient să-ţi facă un binevoitor o reclamaţie că o duci bine şi te trezeai sub incidenţa Legii 18 şi cu percheziţie acasă. Toată lumea se ferea de toată lumea. Cu mulţi vecini trebuia să fii binevoitor – nu pentru că îţi era simpatic, ci pentru că era nevasta secretarului de partid sau mai ştiu eu ce...

Majoritatea celor din cartier erau de la ţară şi încercau să-şi amenajeze cum văzuseră acasă la ei. Am văzut la cineva că-şi perforase placa de beton a blocului numai ca să-şi facă el beciul lui în care să-şi ţină murăturile şi ţuica. Am văzut apartamente aranjate cu atâta prost gust, încât nu-ţi venea să crezi. Am fost în vizită la şefa pieţei, care îşi făcuse în sufragerie o peşteră. Pe plafon, în mijloc erau soarele şi luna din bronz. Din tavan curgeau stalactite din ipsos. Într-un colţ al camerei era barul, care era un trunchi de copac din ipsos. Vorbind după aceea cu un vecin, îmi spune: «Aţi fost la d-na X? Îmi fac şi eu tot aşa de frumos!». Şi d-na respectivă preluase modelul de la cineva.

Locuinţele aveau toate acelaşi tipar, aceleaşi cutii de chibrituri întunecate şi prost dotate. S-au mai deşteptat ei după '80, dar degeaba, tot de mântuială le făceau, să fie la număr. Şi câte n-au făcut la fel...".

Scanned with OKEN Scanner

Viaţa la bloc devenise şi mai promiscuă în ultimii ani ai lui Ceauşescu: se întrerupea lumina, căldura şi apa caldă erau restricţionate, impresia de stare de război sau asediu marca pe toata lumea. O pensionară, inginer chimist, relatează cu exactitate: „Întâi a venit restricţia la lumină şi apoi la căldură. Din ce în ce mai des se întrerupea curentul electric, frigiderele se dezgheţau, iar liftul rămânea cu locatari cu tot între etaje. Trebuia să strigăm după ajutor ca să vină cineva să ne scoată... În ceea ce priveşte căldura, în 1985 mi s-a părut că a fost cel mai greu de suportat. CET-ul făcea economie de agent termic la sânge. Peste tot caloriferele erau doar călduţe. Lumea, ca să reziste, se culca îmbrăcată cu paltoane, nimeni nu mai făcea baie, iar pentru un plus de căldură se dădea drumul la aragaz. La noi, la mine şi la vecini, la ultimele etaje ale unui bloc cu zece etaje, era o gheţărie. Ca să pot bate la maşină, îmi puneam mănuşi cu degete decupate. De multe ori lucram la lumânare, foarte des, la ore total diferite şi des lumina se întrerupea".

La locul de muncă sau la bloc acţiona încă un factor stresant care ridica şi mai mult tensiunea existenţei: teama de *delaţiune*, *suspiciunea* că cel de lângă tine ar putea fi un informator al „organelor". Aceştia puteau fi colegi, prieteni, vecini, membri de familie, cum s-a dovedit mai târziu. O profesoară îşi aminteşte: „Şcoala în care am fost prima dată era într-un şantier, se construia o hidrocentrală. Cred că pe fiecare centimetru pătrat era câte un securist". Avem multe relatări despre teama de turnători, aflaţi în cele mai neobişnuite poziţii. Mai ales despre cei ce provocau discuţii la cozi, uneori fără să li se ceară, din vocaţie. Iată, o profesoară navetistă exprima astfel această teamă de posibilii delatori: „Pe navetă trebuia din ce în ce mai mult să te fereşti să-ţi exprimi nemulţumirea sau să comentezi, ca să nu te pârască cineva şi să fii chemat la Securitate. Nu puteam vorbi nici măcar de problemele oarecum mai... profesionale, ca, de exemplu, obligaţia de a conspecta cuvântările tovarăşului la fel de fel de plenare şi congrese, în care se anunţa îndeplinirea planului cincinal în patru ani şi jumătate, pentru a fi pregătiţi pentru orele de informare politică". Un inginer care a deţinut o funcţie de conducere şi care mărturiseşte că „material o ducem bine în timpul comunismului" se distanţează: „Ceea ce m-a deranjat a fost lipsa de libertate. Nu puteai să faci nimic fără sa se afle, telefoanele erau ascultate, exista o frică permanentă că poţi fi arestat dacă ai spus ceva ce nu trebuie. Cred că libertatea este un drept fundamental al omului, fără de care, oricât de bine ai duce-o, viaţa nu-i normală". De la acelaşi martor avem şi o relatare a modului în care se organizau „vizitele de lucru" ale lui Ceauşescu, cu tot cortegiul de preparative şi supravegheri ce le însoţeau: „Vizita ne era anunţată cu câteva zile înainte, iar noi făceam antrenament la urale. Aveam o hală specială pentru vizita lui Ceauşescu, în care erau aduse cele mai bune utilaje, erau vopsite, pe ele scria ce pot face. Totul era spălat, vopsit. Când venea Ceauşescu, locul era împânzit de securişti în halate, să nu fie cunoscuţi. Bineînţeles că noi ştiam că sunt securişti, căci halatele lor nu aveau nici o pată de ulei. Unul dintre ei s-a aplecat şi i se vedea pistolul de la brâu, spre amuzamentul muncitorilor, care i-au atras atenţia că i se văd uneltele de lucru... Eram obligaţi să mergem la defilare de 23 august, iar cei ce lipseau erau notaţi şi apoi directorul îi lua la rost".

Mai mulţi foşti profesori ne relatează despre presiunea ce o exercitau cei ce girau sectorul de propagandă, activiştii, diferiţii responsabili pe linie de partid, UTC, pionieri. *Gardienii conştiinţei* vegheau ca gândurile şi faptele să nu iasă din tiparul prescris. O profesoară, fostă directoare, spune: „Care era tactica acestor tovarăşi? Să te simţi vinovat... Întotdeauna trebuia să ştii că nu ai făcut totul. Când îl auzeam pe Ceauşescu că trebuie să facem totul, simţeam fiori pe şira spinării. Tehnica aceasta de a te scoate vinovat din orice era utilizată pentru a controla, pentru a impune autocenzura, frica de a nu greşi". Un fost judecător reflectează astfel asupra modului în care se făcea îndoctrinarea: „Nebunia era modul cum erau trataţi oamenii, modul în care se dorea să fie manipulaţi, să-i transformi în roboţi care să aplaude discursurile marelui gânditor, era limitarea la

Scanned with OKEN Scanner

absurd a posibilităţii de a comunica, de a te exprima... Dorinţa de a impune un singur gând, o singură imagine, o singură idee era absurdă".

Îndoctrinarea începea cu cei mai mici, pionierii. Iată ce trebuia să facă un profesor, pe lângă activitatea didactică: „Comandantul instructor de unitate organiza activitatea pionierilor, de la primirea de noi membri până la îndeplinirea sarcinilor de colectare. Acestea erau colectarea de hârtie, de fier vechi, de plante medicinale. Dar trebuia şi sa ne îndeplinim planul de abonamente la revistele *Cutezătorii* şi *Şoimii patriei*. Comandantul instructor răspundea şi de «agitaţia vizuală» din şcoală, adică trebuia să fie atent câte tablouri cu tovarăşul erau în şcoală, unde trebuiau agăţate, răspundea de steaguri, sloganuri, insigne, panouri slăvind regimul... Un alt coşmar era creşterea viermilor de mătase. Prin mai se aduceau două grame de ouă şi începea treaba: viermii tot creşteau şi creşteau şi trebuia să le asigurăm hrana zilnică. În zilele ploioase, unul dintre colegi venea cu foenul de acasă să usuce frunzele, altfel viermii se îmbolnăveau. Copiii trebuiau să se caţere în toţi duzii, să-i desfrunzească pentru a ne face cota de viermi de mătase".

În multe cazuri însă, se stabilea un fel de contract mutual, o convenţie: „Mimezi ataşamentul, nu mă ofensezi, te las să-ţi vezi de treburi!". O profesoară de istorie, cu peste un sfert de secol de experienţă, evaluează fără emoţii parcursul său prin diferite organizaţii: „Bineînţeles că am fost pionieră, nu era alternativă. Trebuie să recunosc că la început am fost chiar mândră. În liceu am fost utecistă, toţi am fost, dar de acum participam formal la şedinţe, îmi amintesc cu plăcere doar de adunările de sărbătorire a majoratului. Mă gândesc acum că pe mine comunismul nu m-a afectat foarte mult. Mi s-a părut firesc să fiu pionieră, utecistă, să fac parte din Asociaţia Studenţilor Comunişti, să ne prefacem că suntem interesaţi de politica partidului şi ne informam, că ne implicam în viaţa organizaţiilor. Nu eram preocupaţi de ceea ce se întâmpla, mai ales că nu aveam termeni de comparaţie şi nu ştiam nici ce înseamnă libertatea de expresie. Nu m-au silit să intru în partid şi nici eu nu am cerut". Care va fi fost procentul celor care s-au condus după această rezistenţă minimală?

De unde primeau cu toţii sprijin pentru a putea rezista? *Familia* devenise singura oază de conservare a valorilor şi mijloc de menţinere a încrederii în forţa interioară a individului. Aici fiecare putea fi el însuşi, familia oferea susţinere, căldură, siguranţă. O profesoară pensionară îşi aminteşte de anii studenţiei, când familia îi asigura linişte şi protecţie, deşi unii membri (unchi, mătuşi) erau arestaţi, iar părinţii erau terorizaţi de cotele pe care trebuiau să le predea la stat. Ea se destăinuie: „Familia a jucat un rol important şi cred că pentru oricine, în perioada aceea, familia constituia un fundament, o bază solidă. Acolo relaţiile erau normale, deşi în exterior totul era anormal". Un alt profesor evoca paradisul pierdut al copilăriei, „jalea" care a cuprins familia sa din Basarabia când bunicii au fost deportaţi, unchii arestaţi, iar restul nevoiţi să ia calea refugiului. În România, aceeaşi sărăcie şi nesiguranţă: „Problema grea la sat erau cotele, ţăranii rămâneau cu hambarele goale. A fost o perioadă extrem de grea: seceta din 1946, foametea din 1947. În sate mureau zilnic oameni, mai ales bătrâni şi copii. La şcoală se mergea în cipici şi opinci, rar cine avea papuci de suman cu talpă de cânepă sau sfoară". Dar rezistenta era girată de solidaritatea familială. O ingineră, pensionară, îşi aminteşte: „Pentru cei care aveau pământ se introduseseră nişte cote ce erau imposibil de plătit. Aproape tot ce strângeai într-un an de pe tot pământul pe care-l aveai trebuia să dai la stat. Noi, părinţii şi bunicii, aveam împreună 16 hectare şi tot ce depăşea zece hectare se trecea la dublarea cotelor. Atunci a fost crunt, aproape că nu aveam ce mânca. Noroc că mama a fost o femeie harnică şi pricepută şi mai ţesea pentru mâncare sau bani...".

Familia era păstrătoarea valorilor şi datinilor, mediul în care individul se simţea apărat, eliberându-se de frica de autorităţi. Iată evocarea unui preot ortodox: „Sistemul nu interzicea explicit sărbătorile, dar nu le promova, oamenii nu aveau liber. Norocoşi

Scanned with OKEN Scanner

erau doar elevii şi studenţii, care aveau vacanţă în perioada sărbătorilor de iarnă. La ţară oamenii sărbătoreau aşa cum se cuvine, începând cu ritualul sacrificării porcilor de Ignat, continuând cu colindătorii, cu participarea la slujba de Crăciun, cu trăirea deplină a atmosferei de sărbătoare. La oraş se lucra de Crăciun, dar erau liberi de Anul Nou. Toţi primeau preotul, în intimitatea familiei trăiau sărbătorile, se cântau colinde; la serviciu serveau cu colegii o felie de cozonac sau ciocneau un ou roşu. La botezuri sau cununii veneau cu toţii la biserică". Iar cei care, prin funcţii, nu riscau să o facă în văzul lumii, chemau preotul acasă. Dar nimeni, fie el activist sau securist, nu renunţa la botezul copiilor. Iată şi un caz tragicomic: „Un activist de partid, foarte zelos, nu călcase niciodată pe la biserică, în timp ce doamna venea slujbă de slujbă... O prezenţă discretă, umilă. Soţul a lăsat cu limbă de moarte, faţă de copii, că nu vrea înmormântare cu preot. Soţia, afectată de această decizie, a venit la noi şi ne-a rugat să găsim o soluţie. El fusese botezat şi trebuia înmormântat creştineşte. Am recurs la o soluţie de mijloc: până la poarta cimitirului a fost adus de «tovarăşi», de acolo l-am preluat noi... am respectat toate rânduielile, am făcut totul pe îndelete. Acum, după ani, mă întâlnesc cu copiii lor, care îmi mulţumesc, convinşi că ar fi fost o greşeală dacă ar fi respectat hotărârea tatălui lor".

O altă formă de conservare a identităţii erau *prieteniile*, relaţiile între prieteni. Mulţi dintre interlocutori ne-au relatat despre prietenii durabile, colegi care i-au ajutat să reziste în situaţii dificile. O profesoară din Botoşani prezintă cu emoţie întâlnirile cu fostele colege, înfăţişează cu amănunte faptul că-şi scriu scrisori lungi în care evocă relaţiile de prietenie din timpul facultăţii. O doamnă de 80 de ani îşi aminteşte cu multă plăcere despre efectul acestor relaţii: „Din toată perioada cât am lucrat am amintiri deosebit de plăcute. Ştiţi de ce? Relaţiile interumane de dinainte de '89 erau deosebit de bine organizate. Nu exista interesul economic, nu exista averea, nu existau cei care să te perturbe, să te dezumanizeze. Erai om în interesul tău. Conlucram, colaboram, te ajutau colegii şi prietenii şi numai datorită acestor relaţii umane eu şi alţi colegi am reuşit să rezistăm... Nu a existat în întreaga mea activitate un caz măcar ca unul care cădea la un necaz, la o nevoie să nu fie ajutat, să nu existe sprijin, solidaritate umană, cu vorba sau cu fapta. Asta era de mare valoare, nu exista să nu fim solidari, să nu participăm la bucuriile sau necazurile celorlalţi. Nimeni dintre prieteni nu se eschiva". Avem multe mărturii despre încredere, solidaritate, prietenie. Un inginer, al cărui tată a fost arestat când martorul avea doar 10 ani, ne relatează despre ajutorul pe care-l primea familia de la prietenii tatălui său: „Ne aduceau făină, ouă, carne, ne încurajau să rezistăm". Un fost şef de gară, acum la 80 de ani, rezumă astfel relaţia sa cu regimul: „N-am fost la nici o defilare, niciodată la alegeri, lipseam de la şedinţe, căutam să-i sabotez. Dar nu am păţit nimic. Ştiţi de ce? Am avut colegi buni. Spuneam glume, bancuri la adresa comuniştilor, dar niciodată nu s-a aflat asta". Nu toţi au avut însă această şansă.

Am întâlnit şi unele organizări strategice privind relaţiile cu ceilalţi, rezultat al vieţii duble pe care mulţi o duceau. Un pensionar, fost inginer, diagnostichează cu realism relaţiile lui cu colegii: „Eram tineri atunci şi ni se părea frumos. Acum, dacă stau şi mă gândesc, eram destul de reci unii cu alţii, toată lumea suferea de spionită, te fereai să vorbeşti. Dacă spuneai un banc politic, i-l spuneai doar unei singure persoane, uitându-te în jur să vezi dacă nu te aude altcineva". Un inginer constructor, care-şi mărturiseşte trezirea târzie („Abia mai târziu, prin anii '75-'80, mi-am dat seama ce înseamnă la noi comunismul"), explica şi el cum se întemeiau relaţiile: „Ne-au ajutat la început socrii, apoi ne-am făcut propriile noastre relaţii. Ştiţi cum era, serviciu contra serviciu. Nu prea am ştiut ce înseamnă să nu ai, ne permiteam şi diferite delicatese cum erau ţigările bune, fructe pentru copii sau renumitele ciocolate chinezeşti. Aveam acces la fondurile de protocol, la multe avantaje". Totul datorită unor „relaţii de prietenie" bine gestionate. Un

Scanned with OKEN Scanner

inginer, mereu în funcţii de conducere, care-şi agrementează discursul de „constructor al socialismului" cu dese referiri la capacitatea sa de a se „descurca", ne împărtăşeşte concepţia sa de viaţă: „În primul rând, nu-mi alegeam prietenii dintre muncitori şi nici dintre tehnicieni, pentru ca aceştia să nu micşoreze apoi distanţa pe care o presupune relaţia cu şeful. Prietenii mei erau tot ingineri constructori, agronomi sau medici. Îi numesc prieteni pentru că petreceam cu ei nopţile prin restaurante, erau prieteni de pahar, dar nu prieteni pe care să poţi conta. Noi nu discutam politică atunci când ne întâlneam, chiar evitam astfel de subiecte, vorbeam fleacuri, nimicuri, cântam, spuneam bancuri, eram veseli... Când cineva făcea o aluzie politică, deja era privit ca suspect, îl priveam ca şi cum ne-ar întinde o capcană". O existenţă superficială, un joc dublu, o existenţă fracturată. Un sistem interacţional care năştea comportamente de faţadă, artificiale, contrafăcute. Un judecător, deja invocat aici, rezuma această falsificare a relaţiilor sociale normale: „Ca o culme a demenţei, dusă până la paroxism, a relaţiei stat-cetăţean şi a relaţiilor dintre oameni era apariţia, la nivelul fiecărui colectiv, a câte unui mic Ceauşescu. Acest mic Ceauşescu simţea nevoia să fie mai rău decât era stăpânul absolut. Existenţa lor se solda cu imposibilitatea de a te manifesta, de a-ţi spune părerea, te afecta, efectiv aveai sentimentul că trăieşti într-o cuşcă din care nu poţi ieşi. Ruperea de oameni şi de realităţi era totală".

Model şi identificare

Am descris în altă parte (Neculau, 1992, 1999) metodele prin care regimul comunist reuşea alinierea, supunerea, hipnotizarea omului mediu: şcolarizarea precară, crearea unui climat de frică şi suspiciune, formalizarea vieţii publice şi private, ritualizarea şi birocratizarea personalităţii. Totul era prescris, dirijat, cenzurat: cuvântul, gestul, atitudinea, comportamentul public. Această atmosferă de neîncredere şi continuă presiune n-a rămas fără urmări. A încurajat comportamentul duplicitar, obedient, servil. Din dorinţa de a-şi apăra situaţia, viitorul personal şi al celor apropiaţi, individul se refugia într-un conformism de suprafaţă, mima adeziunea, se dedubla. De multe ori, acest mod de adaptare se prelungea în fiinţa personală, pătrundea în viaţa privată, în relaţiile cu cei din jur. Treptat, individul îşi pierdea eul, renunţa la propria personalitate, modelându-se după dorinţa celor care deţineau puterea.

Format într-un asemenea climat social, el şi-a însuşit tehnici de disimulare şi mijloace de apărare. Cu timpul însă, se identifică cu modelul încurajat. Identitatea sa psihosocială (conceptul a fost propus în 1973 de Marisa Zavalloni) reprezintă o sinteză între formaţia sa individuală şi caracteristicile culturii comune, sinteza dintre eu şi context, solidarizarea sa cu grupul de apartenenţă. Interacţiunea prelungită cu idei şi practici culturale specifice fac ca socialul să „pătrundă" în substanţa personalităţii, să transfere în portofoliul propriu idei, atitudini şi practici, până la construirea rolului social corespunzător şi implicarea ca actor social. Socialul oferă o identitate-tip, individul rezistă un timp, apoi o asimilează şi-şi construieşte versiunea proprie, în limitele acestei matrice.

Care sunt mecanismele prin care se produce această formă specifică de cunoaştere socială? Michel Rouquette (1994) ne furnizează un model explicativ ce se poate aplica realităţii pe care am descris-o: a) cunoaşterea este produsă de o configuraţie social-istorică dată; b) aceasta avansează practici colective, organizate tematic, conferind realităţii un sens anume, construind modele de abordare relativ abstracte. Rouquette a propus noţiunea de *nexus* (1988) ca formă explicativă a unor comportamente frecvent observabile în câmpul psihologiei colective. Nexus-ul (a) se manifestă ca un *nod afectiv prelogic* şi este

Scanned with OKEN Scanner

utilizat în justificarea unor judecăţi sau angajamente publice (noţiuni ca *libertate*, *popor*, *revoluţie* îşi extrag forţa dintr-un discurs şi dintr-un sistem cognitiv format prin fuziune); (b) are un *caracter colectiv*, împărtăşit de majoritatea membrilor unei grupări sociale; (c) operează un *marcaj* al diferenţelor inter- şi intragrupale; (d) *mobilizează* prin încurajarea conflictului ideologic; (e) se prezintă ca o *abstracţiune protejată*, ca un ideal de viaţă (în numele unor cuvinte-cheie ca *libertate*, *egalitate*, *justiţie*); (f) se exprimă printr-o formulă (un termen) care *etichetează*; (g) practică o *retorică a emfazei* (gesturi solemne, expresii grandilocvente, omagii „vibrante", repetiţii sistematice), îşi confecţionează o „limbă de lemn" proprie. Nexus-ul ghidează opiniile şi luările de poziţie, se prezintă ca un aliat al propagandei, fabrică sloganuri. Şi, nu în ultimul rând, cristalizează gândirea socială în jurul nodului său ideologic, al „visului" abstract pe care-l protejează prin toate mijloacele. Nexus-ul nu se alimentează din diversitatea contextului (dacă aceasta există), ci se instalează în amonte, evacuând discuţiile, alternativele, îndoielile. El reglează „linia", direcţia gândirii, restrânge reflecţia critică, focalizează. El generează „energetic" gândirea socială, oferă semnificaţii deja elaborate şi organizează nodul central al reprezentării. El decupează şi singularizează un spaţiu particular, îl personalizează prin presiune emoţională şi-l livrează apoi socialului ca pe un produs finit, degajând căile formării unei gândiri sociale clare, accesibilă, lipsită de ambiguităţi, axată pe certitudini. Indiferent faţă de semnalele din realitate, individul utilizează nexus-ul pentru a-şi proteja construcţia ideală, justifică unele „erori" (niciodată importante), se înveleşte într-un ambalaj de „convingeri" pe care le susţine afectiv, apărându-şi trecutul cu care s-a identificat.

Modelul explicativ al lui Michel Rouquette se articulează perfect satisfăcător realităţii pe care am descris-o. Este pentru întâia oară când un cercetător din vestul Europei se apropie de această realitate. Ceea ce înseamnă că ea este vizibilă pentru oricine din afara sistemului care a produs-o.

Referinţe bibliografice

Abric, J.-C., Guimelli, Ch. (1998), „Représentations sociales et effets de contexte", *Connexions*, 72 (2), pp. 23-37.

Beauvois, J.-L. (1999), „Les composantes collectives de la personne", în J.-L. Beauvois, N. Dubost, W. Doise, *La construction sociale de la personne*, PUG, Grenoble.

Beauvois, J.-L., Channouf, A., Py, J., Somat, A. (1998), „Logiques sociales de la connaissance: une vue d'ensemble", *Connexions*, 72 (2), pp. 11-19.

Berger, P., Luckman, T. (1999), *Construirea socială a realităţii*, Univers, Bucureşti.

Câmpeanu, P. (1994), *România: coada după hrană. Un mod de viaţă*, Litera, Bucureşti.

Cosmovici, A. (1985), „Cu privire la clasificarea «unităţilor tematice» după Thomae", *Revista de psihologie*, 4, pp. 268-279.

Doise, W. (1990), „Les représentations sociales", în G. Bonnet, G. Ghiglione, J.F. Richard (ed.), *Psychologie cognitive*, vol. 3, Bordas, Paris.

Guimelli, Ch. (1999), *La pensée sociale*, PUF, Paris.

Haas, V., Jodelet, D. (1999), „Pensée et mémoire sociale", în J.P. Pétard (ed.), *Psychologie sociale*, Bréal, Paris.

Halbwachs, M. (1925/1994), *Les cadres sociaux de la mémoire*, Albin Michel, Paris.

Jodelet, D. (1984), „Représentation sociale: phénomènes, concept et théorie", în S. Moscovici, *Psychologie sociale*, PUF, Paris.

Markova, I. (1999), „Sur la reconnaissance sociale", *Psychologie et société*, 1, pp. 55-80.

Moscovici, S. (1961), *La psychanalise, son image et son publique*, PUF, Paris.

Moscovici, S., Hewstone, M. (1984), „De la science au sens comun", în S. Moscovici (ed.), *Psychologie sociale*, PUF, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

Moscovici, S., Vignaux, G. (1994), „Le concept de «thèmata»", în G. Guimelli (ed.), *Structures et transformations des représentations sociales*, Delachaux et Niestlé, Lausanne.
Neculau, A. (1992), „România – dificultăţile schimbării", *Revista de psihologie*, 1, pp. 81-89 (studiul a fost reluat în volumul *Memoria pierdută. Eseuri de psihosociologia schimbării*, Polirom, Iaşi).
Neculau, A. (1999), „Memorie colectivă şi uitare", *Psihologia Socială*, 3, pp. 49-62.
Neculau, A. (2000), „Controlul contextului şi manipularea reprezentărilor sociale", *Psihologia Socială*, 5, pp. 38-47.
Neculau, A. (2001), „Cum se construieşte astăzi memoria socială?", *Psihologia Socială*, 7, pp. 181-195.
Neculau, A. (2003), „Gândirea socială", în A. Neculau (coord.), *Manual de psihologie socială*, Polirom, Iaşi.
Rouquette, M.-L. (1988), *La psychologie politique*, PUF, Paris.
Rouquette, M.-L. (1994), *Sur la connaissance des masses. Essai de psychologie politique*, PUG, Grenoble.
Roussiau, N., Renard, E. (2004), „Des représentations sociales à l'institutionnalisation de la mémoire sociale", *Connexions*, 80, pp. 31-41.
Tapia, C. (2004) „Éditorial", *Connexions*, 80, pp. 7-10.
Viaud, J. (2004), „Mémoire collective, représentations sociales et pratiques sociales", *Connexions*, 80, pp. 13-30

Scanned with OKEN Scanner

Instituţia colocatarilor

Tatiana Slama-Cazacu

Printre primele inovaţii ale noului regim care se instalase către sfârşitul anilor '40 – şi, de fapt, o „cucerire" prin care se încerca rezolvarea comodă a penuriei de locuinţe, dar prin care, totodată, se realiza şí deloc subtilul control asupra vieţii cetăţenilor României – a fost introducerea, în intimitatea căminului, a «colocatarilor»[1]. Adică, în traducere liberă a noii limbi de lemn: impunerea unor persoane complet străine (de obicei, din sferele agreate, adesea din «clasa muncitoare» sau dintre cei încurajaţi să vină în Bucureşti cu diverse slujbe ţinând de „Partid", adesea cu studii «pe puncte», cu «dosar bun». Desigur, această impunere nu se referea la locuinţele celor care acaparaseră Puterea (noua Nomenklatură, mai întâi incipient-redusă, apoi amplificată şi care căpăta chiar case, vile, apartamente extinse, dintre cele naţionalizate şi, în genere, din care fuseseră izgoniţi locatarii – de obicei, proprietarii deposedaţi).

În primul rând, *se limitase dreptul la spaţiul de locuit*, chiar în propriile case sau apartamente, iar spaţiul „suplementar" celui îngăduit, acum „legal", *era acordat unor persoane care căpătau «repartiţia»* de la organele administrative. Ca să se poată înţelege mai bine de ce consider o asemenea lege „strâmbă", precizez că nu era un moment de calamitate naturală sau de alt ordin (în care devine firesc să-ţi ajuţi semenii, oferindu-le adăpost) sau să se rechiziţioneze casa – ca în război. Nu era nici o măsură realmente aplicată tuturor (cum menţionam, «conducerea», «nomenclatura» în genere ocupau vile luate cu japca şi aveau la dispoziţie toate camerele; nu puţini invadau casele altora, care erau strămutaţi la marginea oraşului sau în vreun subsol insalubru – în cazul în care nu fuseseră de-a dreptul arestaţi). Nici nu era o convieţuire acceptată – adesea, pentru a câştiga bani în plus, ca, de pildă, prin „subînchiriere"; iar cel care intra în apartament nu venea ca un chiriaş care plăteşte şi îşi limitează pretenţiile la ceea ce s-a convenit sau, în orice caz, nu ocupă un spaţiu cu veleităţi de „stăpân", egal proprietarilor de drept şi de fapt. Contextul crea o psihologie specială, cu o mentalitate de „ocupant" protejat de stat (ba chiar, cel puţin în mod tacit, se ştia că era sub oblăduirea a ceea ce începea să devină temuta Securitate).

Evident, primii vizaţi să fie invadaţi (este cuvântul propriu) erau foştii proprietari ai caselor naţionalizate (în 1950), care, dacă nu erau izgoniţi în insalubrul subsol, erau cel mult toleraţi drept chiriaşi în propriile case. Dar, pe lângă aceştia, erau vizaţi «exploatatorii» de diverse categorii (inclusiv, repet: familiile celor arestaţi şi condamnaţi sau ale celor «fugiţi»; dar puteau fi şí mic-burghezi, funcţionari etc. – «reacţionari», rău-văzuţi, oricum, nu din cinul Puterii făţişe sau ascunse. Prin acest procedeu (în fond ilegal, deşi conform noilor legi „strâmbe") se dădea o soluţie urgentă, facilă, confortabilă din punctul de vedere al regimului, fără a se construi, imediat, noi imobile pentru rezolvarea problemei

1. Cu « » se redau exact cuvintele Epocii sau citate.

Scanned with OKEN Scanner

locuinţelor – dispărute prin bombardamente sau devenite insuficiente prin strămutarea de populaţie, prin implicaţiile războiului, prin necesitatea de atragere a unor susţinători ai regimului. Dar cred că a prevalat intenţia de a institui un control asupra vieţii cetăţenilor, în detaliile vieţii casnice şi chiar intime (cine vine în casă, cu cine „au relaţii", dacă mai respectă „Sărbătorile" – Paştele, Crăciunul –, ascultă «Radio străin», «Europa Liberă» etc., dacă fiii «reacţionarilor» îşi mai vizitează părinţii – de care ar fi trebuit să se dezică, şi unii au făcut-o –, cât cheltuiesc – deci mai deţin aur, nedeclarat, «cocoşei», ceea ce a fost şi motiv de arestări, multă vreme, sau, poate, au surse de venit ilicite –, dacă se înţeleg bine sau rău soţul şi soţia şi alte amănunte, care nu mai trebuiau să rămână necunoscute unui regim ce lansase expresii ca «vigilenţa», «lupta de clasă» şi «duşmanul de clasă», «mobilizarea» – împotriva «ofiţerilor deblocaţi», a foştilor industriaşi comercianţi, a preoţilor care nu rupeau legământul tainei spovedaniei etc. – şi, de asemenea, unui regim care impunea autobiografii repetate (pentru a se constata, cu minuţiozitate, dacă se omitea ceva de la una la alta).

S-a petrecut astfel ceea ce, mai înainte, ne păruse multora incredibil (şi mai pare astfel unor persoane din Occident, când se menţionează asemenea „legi" sau se mai susţine o atare ideologie fără a cunoaşte *aspectele concrete* ale *realizării lor* în viaţa umană). Văzusem, prin „relaţii", în timpul războiului – când nu mai rulau filme americane –, o comedie (evocatoare apoi, pentru noi, de tragism) în care Greta Garbo întruchipa o femeie-comisar sovietică, trimisă în misiune la Paris sub paza celebrilor comici „fraţii Marx" şi care se dedulceşte la viaţa, inclusiv moda pariziană (între altele, părăsindu-şi costumaţia iniţială, adică uniforma din piele neagră). Începând cu traiul ei în raiul sovietic, filmul o arăta pe „Ninocika" trecând spre WC, spre bucătărie, spre ieşirea din apartament, din camera ei, prin cea a „colocatarilor" (nu cunoşteam pe atunci termenul care avea să ne învenineze existenţa cel puţin trei decenii); evident, promiscuitatea nu putea fi evitată, dar ce ne-a mirat atunci, în film, a fost mai ales faptul că locatarii camerei alăturate celei a „Ninocikăi" puteau fi oricând surprinşi în intimitatea lor. Scenele de convieţuire, care ne înfioraseră atunci, au depăşit în viaţa noastră ulterioară imaginaţia şi arta realizatorilor hollywoodieni.

În 1965, obţinând – cu greu, desigur – „paşaportul" ca să particip în Italia la un congres, ca invitat internaţional (ceea ce precumpănise, ca să mi se permită «ieşirea»), am revăzut, după mulţi ani, în superba lor casă, o familie de buni prieteni italieni (în care puteam avea deplină încredere că nu aveau să mă pârască altora, de la care să ajungă în ţară pâra că – precum se va spune mai târziu – am «fluierat în biserică»). Ceea ce i-a înspăimântat cel mai mult (în afară de arestarea tatălui meu: ştiau că „făcuse politică" liberală, deci putea să le pară oarecum logic să fie arestat) a fost următorul răspuns al meu la una dintre întrebările legate de viaţa noastră după instaurarea „regimului" (era un răspuns care-i „atingea" prin ceea ce putea fi mai concret, pentru ei, proprietari – între altele – ai acelei case cu vreo şapte camere, mobilate luxos şi în stilul rafinat italian): „Închipuiţi-vă că vi se «ia» de către Stat această casă şi că deveniţi cel mult «chiriaşi», iar pe deasupra că nu veţi mai avea dreptul – «Cum, Dio mio!», au exclamat – decât la o singură încăpere – şi, dacă depăşeşte spaţiul «legal», se va trage o perdea sau un paravan, în fine, eventual un perete uşor, ca s-o împărţiţi cu alţii; în celelalte camere, suplimentare, ar fi aduse persoane total necunoscute". În absenţa informaţiei asupra unor detalii *concrete*, de viaţă zilnică, pe care unele cuvinte ale limbii de lemn le mascau, neevocând aspecte pe care să le trăiască prin empatie, conceptul abstract de *comunism* îi lasă oarecum „reci" pe îndepărtaţii semeni din Occident (şi-i pot înşela încă azi, când «votează stânga», neînţelegând că totul se leagă şi că ideile trebuie să se materializeze *consecvent*, în ceea ce a fost şi cortegiul de legi, de fapte, de comportamente, pe care le trăieşte o societate în care se

Scanned with OKEN Scanner

aplică logic ideologia comunistă, implicit ajutată de o dictatură, spre a se impune («a proletariatului», fie şi zisă «cu faţă umană»).

Din această cauză – între altele – mi s-a părut mai nimerit ca, pentru prezentarea de faţă, să recurg nu la metodele pe care le folosesc de obicei în cercetarea psihologică – de pildă anchete, chestionare individuale, îngrădite de întrebări fixate şi identice pentru tot lotul de subiecţi, sau statistici etc. –, ci să expun ceea ce am trăit familia mea şi eu însămi în propria casă. Nu este vorba despre „un caz", singular, pentru că generalitatea este asigurată prin observaţiile proprii referitoare la alte familii sau prin relatările acestora. Subiectivism sau nu, tocmai prin relatarea „trăirilor" se poate remarca ecoul psihologic al unor „reglementări" sau „legi" altfel abstracte. Pentru că – deşi într-o ambianţă editorială ţinând preponderent de domeniul „Psihologiei" ca ştiinţă – nu este inutil să subliniez din nou[2] ceea ce în genere pare să se ignore, şi anume faptul *că totul* este sau ţine de – ori derivă din sau debuşează în – *psihologie* ca fundament al oricărei fiinţe, ba chiar cu magnitudinea şi trăsăturile specifice fiinţelor umane.

Încă de la sfârşitul anilor '40 se aflase – întâi prin informaţii neoficiale – despre reglementarea care urma să se realizeze, adică restrângerea spaţiului de locuit. De aceea, foarte multe persoane şi-au „amenajat" interioarele locuinţelor (case modeste sau nu, vile sau apartamente) astfel încât „să pară" că sunt mai puţine odăi (sau că ar fi spaţii „de trecere" ori „anexe"). Astfel, unele au devenit «bucătărie» sau «baie» suplementară, «antreu» sau «spălătorie» şi, ceva mai mult, s-au spart pereţi astfel încât din două sau trei camere au apărut imense «holuri», deci «de trecere», nelocuibile (pentru mulţi, şiretlicul – nevinovată încercare de supravieţuire şi de apărare a intimităţii căminului – nu a reuşit, ocupându-li-se chiar asemenea „spaţii"); iar când s-a produs catastrofalul cutremur din 1977, multe asemenea «holuri», lipsite de susţinere, s-au dărâmat, au provocat prăbuşirea unor ziduri de la etajele superioare şi, mai ales, nu puţine victime omeneşti (pot menţiona cel puţin cazul cofetăriei «Scala» şi al blocului respectiv, unde văzusem, în apartamentul familiei Bratu – morţi apoi în acea catastrofă – un frumos, dar superproporţionat «hol», realizat din două-trei foste camere separate, poate de către foştii proprietari, daţi afară «la naţionalizare»).

Inocenta şi inutila stratagemă a fost încercată şi de către părinţii mei. Casa noastră[3] fusese construită în 1902, din munca acerbă a bunicului după mamă, plecat, la 6 ani, în Capitală, dintr-un sat din apropierea acesteia. Acolo s-a făcut nunta părinţilor, acolo m-am născut eu şi am locuit, împreună cu soţul, acolo avea biroul de avocatură tatăl meu (şi, din păcate – spre disperarea bunicului, care se temea să nu se prăbuşească scara interioară, prin care se urca în hol, de la antreu –, acolo aveau loc şi «întrunirile» liberale ale tatei). Era un etaj bine structurat, cu un hol prelungit cu sufrageria, iar radial erau dispuse două camere mari şi trei mici; era o singură baie şi o bucătărie strâmtă, amenajată de tatăl meu dintr-o terasă. În aşteptarea noii reglementări, tatăl meu, care mai imaginase în trecut şi frumoase restructurări ale interiorului, a propus schimbarea salvatoare (crezuse el): din

2. Îmi permit să fac referire la alte sublinieri din ceea ce am publicat în ultimii ani: „Minerii şi psihologia", în *România literară*, 35, nr. 5 (10-16 februarie) 2000, p. 3; „O tendinţă modernă: Psihologia politică şi manipularea socială verbală", în *Revista de psihologie aplicată* (Timişoara), 1999, 1, nr. 1, pp. 7-14; *Strategeme comunicaţionale şi comunicarea*, Polirom, Iaşi, 2000, pp. 20 şi urm.
3. Pentru completarea „imaginii" sau a unor date, se pot citi pagini din *Un copil în vechiul Bucureşti*, DU Style, Bucureşti, 1998, sau din *Povestea caselor*, Editura Uniunea Arhitecţilor din România, Bucureşti, 1900, pp. 97-110 („Naşterea, viaţa şi moartea unei case"); iar pentru contextul general, tot în viziunea, amintirile şi interpretarea autoarei: *Strategeme comunicaţionale şi manipularea* („Introducere" şi alte capitole), Polirom, Iaşi, 2000.

Scanned with OKEN Scanner

cele cinci camere plus sufrageria prelungită cu «holul» – care erau «de trecere» – să rămână, ca locuibile, doar dormitorul părinţilor, al meu şi biroul tatei (care curând a devenit dormitorul tinerilor soţi); fosta mea cameră devenea spaţiu «de lucru», admis. Celelalte două mici odăi ar fi fost: una «bucătărie» – în locul celei reale, foarte incomodă, amenajată din fosta terasă –, iar cealaltă, în care locuise bunica, tocmai atunci decedată, era declarată «cameră de serviciu». Deoarece în acelaşi interval de timp mă căsătorisem, iar tatăl meu fusese dat afară din «Barou» (interzicându-i-se, prin aceasta, exercitarea profesiei „libere", de avocat) şi datorită „zvonurilor" anunţând nori din ce în ce mai negri, s-a renunţat la mica stratagemă: considerând că trebuia ales răul cel mai mic, au fost aduşi, ca ocupanţi ai celor două mici camere „suplementare", doi cunoscuţi ai familiei: respectiv, în „bucătăria" fictivă, un bătrân prieten al soţului meu, F., fost armator, refugiat din Basarabia, unde-şi pierduse averea şi rămăsese complet „pe drumuri"; iar în fictiva „cameră de serviciu" (fostul dormitor al bunicii tocmai decedate) a venit N., o nepoată a soţului meu, studentă, care mai înainte locuise într-o „debara" insalubră, fără ferestre. „Împărţirea" rămasă definitivă apoi aproape 20 de ani a fost aceasta, adică două camere, destul de mici, cu «colocatari»; celelalte trei erau: dormitorul mamei (tatăl meu a fost curând arestat), dormitorul soţului şi al meu (fostul birou al tatălui), iar fosta mea mică odaie era «de lucru», fiind «cadre universitare» (de fapt, doar soţul, după ce eu, în 1952, am fost dată afară din postul de asistentă a lui M. Ralea). Desigur, frumosul interior îşi pierduse din farmec, dar aveam totuşi credinţa că, având în casă persoane aduse de noi, vom depăşi momentele grele (începute cu moartea bunicii şi naţionalizarea din 1950 şi continuate cu arestarea tatălui meu, în toamna anului 1950, apoi curmarea carierei mele universitare, în 1952, iar ceva mai târziu, în 1954, moartea tatălui meu, „acolo, departe"). Puteam fi şi relativ mulţumiţi, deocamdată, pentru că nu fuseserăm izgoniţi din casa noastră «la naţionalizare» şi apoi la arestarea tatei. Numai că psihologia oamenilor începuse destul de repede să se schimbe, ideologia „comunistă" impregna treptat unele minţi şubrede sau împingea la comportamente de invidie, răutate, uitare a bunei-cuviinţe; se adăugau atmosfera generală de batjocorire a vechilor valori, a proprietăţii individuale, a «burgheziei» (chiar de mijloc, ca a familiei mele) sau transformarea bunelor relaţii anterioare în «lupta de clasă», încercarea de a pune stăpânire pe bunuri individuale, dar care – aşa înţelegeau unii acum – deveniseră publice, ale tuturor. Acestea au făcut să apară disensiuni „în casă" şi tendinţa celor „invitaţi" chiar de noi să se considere „co-stăpâni". Bătrânul fost bogătaş F. îşi alegea câte o mobilă – măsuţă „stil" din hol, scaune din garnitura sufrageriei – şi, fără să ceară voie, o ducea în camera lui sau aducea persoane cu care noi nu prea am fi vrut să avem de-a face, fuma cele mai „tari" ţigări de pe atunci, în ambianţa noastră de alergici (mama mea, nefumătoare, a murit, după mai mulţi ani, de un cancer pulmonar, cert dezvoltat din aspirarea fumului, pătruns pe sub uşă, de la ţigările lui F., care a precedat-o cu moartea de aceeaşi boală). Să adaug că foloseam acum toaleta comună şi unica baie, ceea ce a pus capăt, pentru vreo 20 de ani, scăldării în cada noastră, singurul loc igienic rămânând duşul în răstimpul când camera de baie nu era ocupată. Şi totuşi, acestea erau doar începutul. Conduita sărmanului F., chiar cu mentalitatea lui schimbată, era „nimic" faţă de cea a colocatarilor care s-au mai perindat în fostul nostru „cămin". Căci, într-o bună zi, revenind de la serviciu, B. şi eu, am găsit un du-te-vino în hol: oameni străini care mutau bagajele nepoatei, N., iar alţii cărau un pat, un dulap şi altele în odăiţa fostă a ei. Fără să ne spună nimic (deteriorarea comportamentelor!), fiica surorii lui B. „făcuse schimb de locuinţă": cumpărându-şi un apartament, ca să-l elibereze ne-a adus o pereche de tineri ingineri absolut necunoscuţi nouă, dar oarecum „luaţi pe garanţie" de nepoată. Obţinuseră «repartiţia», prin N., şi, la început relativ politicoşi, s-au prezentat, ne-am dat mâna, noi ne-am resemnat. Acum, nu am mai putut lua masa – ca în

Scanned with OKEN Scanner

zecile de ani, de când mă născusem, în acea casă – în «sufragerie» (devenită realmente «loc de trecere»: la baie, la bucătărie, la scara pe unde se cobora spre uşa de intrare-ieşire). Am început să luăm masa în dormitorul mamei, nu ne-am mai putut permite plăcerea de a invita familia şi prieteni la masă ori la micile „petreceri" pe care ni le-am mai fi îngăduit. Dar, mai ales, a trebuit să ne schimbăm ritmul de viaţă în funcţie de orele impuse de unii colocatari. Ei lucrau la o fabrică, se sculau la cinci, forfoteau prin casă (*încă* decent) până plecau, iar seara nu mai puteam vorbi tare (de aceea, am renunţat cu totul la sufragerie) şi a trebuit să mutăm aparatul de radio şi pick-up-ul în dormitorul nostru. Cel puţin din cauza noului regim de viaţă, eu sufeream cel mai mult, pentru că, având somnul „uşor", nu mai puteam dormi suficient (dormitorul mamei era mai departe, ea avea şí un caracter excepţional, repet, de „sfântă", iar B. fusese deprins cu zgomotul, locuind la cămin în timpul studenţiei, apoi trecând prin serviciul militar şi mai ales prin războiul care transforma valorile vieţii cotidiene). Îndeosebi seara apărea problema distribuirii timpului de ocupat camera de baie, inclusiv unicul WC. Am renunţat la căţei (aveam doi, mititei, pe care i-am surghiunit la bucătărie, până au murit). Trebuia să fie o personalitate de „sfântă", ca mama, ca să accepte, fără murmur (ca să nu mă necăjească mai tare), intruziunea unei femei străine în bucătărioară (unde trăiau, resemnaţi şí ei, zgribuliţii căţei). Dar legile firii au acţionat, inginera a rămas gravidă, a născut un prunc, iar acesta, tot prin legile firii, ţipa în toiul nopţii, trebuia îmbăiat («baia» devenise aproape impracticabilă seara); în odăiţa unde şi aşa nu ştiu cum de încăpuseră un pat şi un şifonier se întindeau rufele sugarului (obiectiv, recunosc deci şí dezavantajele „celorlalţi": numai că ei erau intruşii, iar noi eram cei invadaţi în conformitate numai cu legile strâmbe, cum este firesc să le numesc).

Şi iarăşi, într-o bună zi, pe la mijlocul anilor '50, «au făcut schimb» şí urmaşii nepoatei, venind o pereche de tineri «ingineri pe puncte» („hazul-de-necaz românesc" – cum am denumit această „calitate" – caracterizase astfel în special pe inginerii sau medicii cu studii reduse, făcute mai ales «pe baza dosarului» în acea epocă în care, existând încă alimente şi îmbrăcăminte «raţionalizate», primeai bonuri sau «cupoane» cu un număr de «puncte» care te îndrituiau să obţii strictul necesar). Aceşti noi «colocatari» ai noştri au fost ultimii – vreo 15 ani, adică până în 1969, dar şi cei mai feroce, înveninându-ne anii tinereţii, care ar fi trebuit să ne fie liniştiţi măcar în casă, dacă nu şí „în afară". Veniseră cine ştie de unde, cu mentalitatea „comunistă", vădit răuvoitoare, violentă chiar, lipsită de orice respect al normelor de (bună-)cuviinţă sau convieţuire, mărginiţi şi, în definitiv, mitocani, fără bruma de respect pentru mama mea (pildă de tăcută „icoană"), necum pentru statutul nostru cultural, social, de universitar şi de cercetătoare. Se sculau, fireşte, tot la cinci şi, spre deosebire de primii «colocatari», puneau radioul *să urle* – literalmente (de altfel, tot aşa *urla* şi în restul timpului când erau acasă, nu numai dimineaţa până plecau: „studiindu-i", remarcasem că aveau „nervii tari", erau încă insensibili şí pentru că nu munciseră mult timp, intelectual; treptat s-au „sensibilizat" şí ei, nemaisuportând zgomotele!). Seara, eram obligaţi noi să umblăm în vârful picioarelor, să punem radioul în surdină: ei erau «clasa muncitoare» (totuşi, munceam şí noi!), care se scula devreme să plece – era cuvânt magic al epocii – «la fabrică». Nu am mai putut primi pe nimeni la noi (sau, rareori, când plecau «de sărbători» – cele oficiale! –, îndrăzneam să invităm rude ori prieteni de vârsta noastră ori tineri asistenţi şi «puneam muzică» mai tare – dar tot în dormitorul nostru).

Rareori, la aniversări (Paştele ori Crăciunul nu se cădea să fie celebrate făţiş!), aveam la masă câteva rude, în camera mamei, unde treptat se adunaseră şí mobilele, veséla, alte obiecte retrase din «spaţiul comun», ba chiar – în anii de regim restrictiv al «gazelor» sau pentru a o mai cruţa pe mama de contactul arogant în bucătărie cu «inginera pe puncte» –

Scanned with OKEN Scanner

instalasem, tot în dormitorul ei, un mic reşou cu butelie (aceste gaze arse, ca şi fumul ţigărilor lui F. pătrunzând din belşug pe sub uşa de la capul patului ei – dar nu ne dăduserăm seama de primejdie! –, i-au înăbuşit şi sfârtecat plămânii acestei fiinţe minuscule, cu un caracter de rocă drept stavilă pentru familia ei). Numai o fiinţă ca mama putuse să îndure – fără vreo altercaţie, răbufnire de protest sau măcar o văicăreală, ca să nu ne sporească necazurile – înghesuiala zilnică, în bucătăria şi aşa destul de mică. Dar tot nu fusese de ajuns: într-o zi, cumpărându-şi un dulap de bucătărie – cum se făceau, stas, vernil –, l-au adus sus, l-au pus în locul «servantei» noastre (adică unicul bufet, din garnitura de sufragerie, din nuc sculptat, pe care abia după ani de muncă reuşise tatăl meu s-o facă, «de comandă», la un client-tâmplar şi s-o instaleze în locul disparatelor mobile ale bunicilor). Târşâitul mobilei, zgomotul neprecupeţit ne-au făcut să ieşim din camera noastră (am fost uluite văzând «servanta» pusă la întâmplare, între masă şi marele bufet), B. s-a înfuriat, a ripostat, a rezultat o „împingere" între cei doi bărbaţi care se luptau, în contradictoriu, cu «servanta» şi «dulapul»: în loc să ripostăm noi, agresaţii, ne-a dat în judecată (de fapt, pe B.) „inginerul pe puncte". Am fost pentru prima dată într-o judecătorie a „Epocii" (la sfârşitul anilor '50), avocatul reclamantului «a făcut atmosferă» (se obişnuia, cu argumentul imbatabil – deşi, legal, nu era permis – că pârâtul era «fost proprietar», «naţionalizat» etc. – ceea ce era şi fals, pentru că B., refugiat din Basarabia, fusese sărac lipit pământului, ba era şi «membru de Partid», din 1947, când, revenit din războiul din Vest, rănit şi decorat, reuşit primul pe ţară la «Capacitate» – care-i dădea dreptul să fie „profesor" –, profesorul şi mentorul său Al. Rosetti îi spusese: «Cazacu, eşti tânăr şi sărac, înscrie-te, altfel capeţi post cine ştie pe unde»). Avocata noastră (fostă colegă de universitate şi asistentă a unui «maestru», Manolescu), care la început afirmase sus şi tare că dreptatea era de partea noastră, a simţit cam în ce mod se va petrece „judecata" şi a părăsit şedinţa, pretinzând că avea o... «partidă de şah». Evident, am „pierdut" (astăzi pare «evident», într-atât ne-am obişnuit cu justiţia comunistă, dar pe atunci ne-a uluit, ne-am trezit în crunta realitate strâmbă, din încă adormitoarele lozinci în limba de lemn a „lumii drepte"). Aşadar, „evident", reclamantul a câştigat procesul, B. a plătit «cheltuieli de judecată», dulapul vernil de bucătărie a rămas neclintit ani de zile, «servanta» s-a alipit de un frigider «Fram», parchetul nu s-a mai curăţat ani de zile. Nu (mai) ştiu dacă B. a păţit ceva la Partid, dar poate că nu, pentru că «se cunoştea situaţia». Aceasta însemna că: oricine venea la noi (studenţi, asistenţi, colegi, ba şi o cehă, studentă a lui B., apoi Alf Lombard – pentru că era «invitat oficial» şi «prieten al României», altfel nu am fi putut îndrăzni să primim «un străin») se minunau cum trăiam. Adică, urcând scara de stejar, vedeau, în hol (care avea doar umbre înnegrite pe locul tablourilor, fie vândute, fie depozitate în camera mamei), un cuier de haine cu ciorapii puşi la uscat de către «colocatari», eventual şi alte rufe, mai intime, apoi dulapul de bucătărie vernil lângă bufetul de nuc, şi zăreau (până să-i poftim, repede, în dormitor) o tânără în capod înflorat de «zenana», mergând cu vase către bucătărie, sau un bărbat în pijama, trecând (spre baie) cu prosopul pe umăr. Uneori, mai auzeau un radio urlând.

După un timp, mai ales către mijlocul anilor '60, începuse să se atenueze urgia traiului cu «colocatari»: se construiseră noile blocuri (în mare parte „economice", neconfortabile, dar cel puţin ofereau un adăpost populaţiei crescânde şi îndeosebi strămutate de la sate întru amplificarea «clasei muncitoare», adică din fabricile mereu în expansiune, după programul dorit de Dictator). De asemenea, unele persoane căpătaseră un statut politic sau social care „legitima" căpătarea unei locuinţe libere de convieţuire cu alţii, străini de familie; se creaseră şi «relaţiile» – prin mită, «pile» etc. – care le permiteau unora să scape de acel flagel. Se instituise şi o reglementare a costului chiriei în raport cu salariile, dar şi cu spaţiul ocupat, astfel încât (statul câştiga!) se permitea depăşirea spaţiului iniţial (însă,

Scanned with OKEN Scanner

tot de aceea, unii preferau să plătească mai puţin, rămânând drept «colocatari», în dauna celor care ar fi dorit să scape de ei). Se trecuse şí la admiterea cumpărării sau a construirii unei locuinţe ca „proprietate personală" (tot un avantaj pentru stat, care avea dificultăţi în întreţinerea imobilelor devenite – în mare parte cu japca – proprietate a sa). Noii proprietari nu aveau însă dreptul de a deţine mai mult de o singură casă ori un apartament, pentru a nu deveni exploatatori prin închirierea celor suplimentare. Noi rămăseserăm, în acea casă din Calea Rahovei, chiar la sfârşitul anilor '60, printre ultimii care nu «se aranjaseră» şi suportam regimul cu «colocatari» veniţi peste noi. Ni se propusese *să cumpărăm* propriul apartament, ceea ce – pe lângă că presupunea posedarea unei sume de bani pe care nu o aveam – ne păruse imoral, absurd (adică să cumpărăm, de la stat, care nu mai putea face faţă întreţinerii, reparaţiilor etc., fosta noastră proprietate).

Să adaug că – aflând toată lumea, inclusiv studenţii, colegii sau colaboratorii care ne vizitau, dar şi străinii, despre situaţia în care trăiam – Universitatea, „jenată", propusese, prin acei ani mai blânzi, ai mijlocului deceniului şase, să ne ofere o garsonieră pe care să o oferim, «ca schimb», spre a se muta în ea măcar cei doi «ingineri-pe-puncte». Am refuzat însă, considerând *imoral* să beneficieze de un apartament din lotul acordat Universităţii nişte persoane care nu făceau parte din acea instituţie şi nu meritau asemenea „cinste"; în definitiv, ar fi primit, pe nedrept, avantajul unei situaţii (de a locui *singuri*) pe care noi nu numai că nu o avusesem, dar ei contribuiseră să o resimţim ca pe un infern. Am scăpat de această „binefacere" – «colocatarii» – (care ne-a urmărit până şí în „Epoca de Aur") abia în 1969 sau 1970, cuplul de «colocatari» şi-a cumpărat un apartament. Nu mult după aceea, a decedat şí F. Am cheltuit mult ca să reparăm apartamentul şi să-i redăm (ceva) din stilul anterior. Trebuia să plătim o chirie mult mai mare (pentru «spaţiul excedentar»), însă merita să facem orice sacrificiu financiar, pentru a recâştiga intimitatea căminului, a putea să ni se pară că reveneam cel puţin „în casă" la o viaţă cât de cât normală (între altele, invitând acum prieteni la masă, civilizat, «în sufragerie» şi chiar dând două sau trei «petreceri» – pe care nu le putuserăm avea în toată tinereţea noastră frustrată –, să ascultăm muzică «în hol» şi să nu ne trezim la 5 dimineaţa în urletele radioului «colocatarilor», dar, mai ales, eram răsplătiţi de zâmbetul înseninat al mamei când mergea spre bucătăria unde era acum singură ori când revenea de acolo. A murit însă după doi ani. Rămaşi prea singuri în apartamentul cu chirie crescută şi greu de întreţinut, ne-am mutat.

Începuseră iarăşi anii „grei" – ai nebuniei Dictatorului după vizita în China «Revoluţiei culturale», ai economiilor la sânge, ai megalomaniei egocentrice şi cinicei nepăsări faţă de mase, cu «strângerea şurubului» la cultură, ştiinţă, învăţământ, cu noile marginalizări şi tot cortegiul. Am părăsit «Casa» ca pe ultima relicvă scumpă a familiei, şí aceasta dispărută treptat. Iar «Casa» a murit în 1984, sub buldozerele paranoicului plan al demolărilor, împreună cu «Spitalul Brâncovenesc», cu atâtea biserici şi frumoase clădiri ale vechiului Bucureşti, pentru a face loc monstruosului «Palat al Poporului» şi celorlalte construcţii care n-au mai apucat să fie terminate de Dictator, precum şi unor «magistrale» (ca Bulevardul Libertăţii), prin care se dorea să fie evitată traversarea tradiţională a Bucureştilor de către „cortegiul" temător de atentate.

Dar – s-a uitat poate – la începutul, apoi mijlocul anilor '80, puţin după „afacerea" de abilă cursă întinsă prin «Meditaţia transcendentală», apoi după un scandal cu abuzuri («vile» construite nu din banii proprii) ale unor nomenclaturişti şi în toiul unei „supărări" pe un scriitor devenit foarte „popular", i-a revenit Dictatorului (care poseda zeci de vile «de protocol» şi inutile încăperi, în fiecare) obsesia comunistă a «locuinţelor prea spaţioase», a proprietăţilor multiple («casele de odihnă», pe care tot el le îngăduise prin lege, în anii '70), şi a propus «limitarea spaţiului», revenirea la «colocatari» şi (numai pe valea Prahovei, unde îşi făcuse o vilă scriitorul căzut în dizgraţie şi unde, între altele, se certase

pentru „moşteniri" un ministru al «Epocii») interzicerea (deci rechiziţionarea? – nu se ştia ce voia) «caselor de odihnă», considerate brusc «a doua proprietate». Trebuia, de fapt, să existe mereu o «sabie a lui Damocles», care să menţină „teama", să semene invidie şi discordie, să abată atenţia de la foamea, frigul, diversele «raţionalizări» care se (re)instalaseră. Dar între timp apăruseră prea mulţi co-interesaţi contra «proiectului» – nomenclaturişti ceva mai autoritari, îmbogăţiţi, «activişti» sau simpli beneficiari ai Puterii comuniste, «factori» potentaţi ai regimului, aşa încât «proiectul» a fost supus dezbaterii publice (fapt aproape nemaiîntâlnit!). S-au prezentat opinii («contra»!) în «Marea Adunare Naţională», s-au depus, de către «cetăţeni», proteste sau simple opinii la «Marea Adunare», s-au scris articole (bizar, mai toate «contra»!), nemaidorindu-se întoarcerea la promiscuitatea convieţuirii cu «colocatari», şi, de asemenea, s-a susţinut legalitatea «caselor de odihnă» (sau «de creaţie»), ca şi construirea lor (doar de către unii, din «bani munciţi») – şi «proiectul» a căzut (desigur, totul a fost pus la cale, conceput, susţinut şi «combătut» în mod planificat – de Dictator, de camarilă, de Securitate).

Ce a însemnat, psihologic, pentru „invadaţi", acel trai zi-şi-noapte într-o casă cu persoane complet din afara familiei, cu acei «colocatari» impuşi de regimul „comunist", veniţi ca intruşi cu o «repartiţie» imbatabilă (căci nu m-am referit aici – nu din subiectivism, ci pentru a respecta o realitate istorică – la frustrările unora dintre cei care „intrau" în locuinţa altora în acea calitate sau la alte situaţii de convieţuire) – ce a însemnat deci *psihologic* acel trai zilnic, în *acel* context şi în acele situaţii, de încălcare a proprietăţii sau de intruziune în propria locuinţă chiar în calitate de chiriaş, nu este nevoie să fie interpretat, studiat detaliat aici. Se poate face – dar nu asta am intenţionat, în textul de faţă – un asemenea studiu organizat ca metodologie de cercetare sau chiar ca autoanaliză, precum şi ca aprofundare ştiinţifică. Am vrut să înfăţişez, cel puţin deocamdată, dincolo de descrierile în limba de lemn a «cuvântărilor» sau a «presei centrale de Partid» sau chiar a unei literaturi edulcorate ori aservite «realismului socialist», un crâmpei din «viaţa cotidiană» a unora (mulţi!) în cea mai intimă faţetă a ei, în ceea ce nu a fost „public", a fost poate – şi din orgoliu sau demnitate personală – ascuns privirilor, în convieţuirea cu persoane „impuse", în propriul cămin – ceva mai mult, într-un cămin rău văzut politic (dar majoritatea erau aşa): cu veşnica preocupare exprimată prin «ne spune?», «vorbeşte mai încet!», «au văzut?», «să nu mai vină preotul!», «să nu vadă ouăle roşii!». Şi corpurile transpirate sau înfrigurate, agitate în ocupaţii, în mirosuri, în mânuirea uneltelor gospodăreşti, din bucătăria comună sau din spaţiul pe unde duci mâncarea, cu acel du-te-vino firesc al adulţilor, copiilor, bătrânilor prin încăperile de trecere, cu zgomotele, vocile sau sunetele muzicilor diverse şi cu intensităţi maxime adesea, cu duhorile sau parfumurile, cu privirile nu rareori de ură sau măcar de antipatie, cu coada pentru ocuparea unicei băi, cu promiscuitatea, riscurile de igienă şi dezgustul folosirii ani la rând a singurului WC dintr-un cămin care a fost numai al tău sau al familiei. Poate că mulţi care au trăit în acel context al României *s-au obişnuit* cu asemenea imagini şi trăiri (aceasta este una dintre consecinţele cele mai tragice ale «Epocii»), dar în urmă cu 50 de ani Românii nu erau deprinşi cu acestea, nu erau aşa de „tociţi" ori „tăbăciţi".

Nimeni nu ar trebui să creadă că poate fi ferit, ca individ ori ţară, de asemenea scene, căci este o urmare logică a oricărei dictaturi puse în dificultate de necesitatea rezolvării unor situaţii („binele" oamenilor devine o valoare răsturnată) sau a oricărui regim derivat din ideologii imposibil de aplicat altfel decât, *consecvent*, în *asemenea* mod.

Scanned with OKEN Scanner

Oficializarea reprezentării private a propriei vieţi. Studiu de caz: dosarul de cadre al unui profesor universitar, 1950-1965

Septimiu Chelcea

Scriu despre tatăl meu, profesorul Ion Chelcea (5.02.1902-9.09.1991), la masa de pe prispa casei din Boteni, judeţul Argeş. În această casă, cu două camere, celac şi prispă ridicate peste beci, cum sunt atâtea în zona Muscel, s-a născut; aici a murit. La masa asta l-am lăsat la sfârşit de august, pregătind o „lucrăluşă", un articol, un studiu sau o însemnare – nu mai ţin minte. La 8 septembrie s-a sărbătorit „Ziua fiilor satului". A fost invitat de onoare. Prezenţa i-a fost marcată pe uliţa satului despre care a scris în numeroase rânduri şi pe care l-a purtat cu sine pe oriunde a umblat. A doua zi i-a spus uneia dintre surorile mele cu care se gospodărea să aibă grijă de casă şi... a plecat. Avea 89 de ani. „Cronicarul satului", Ion Ghinescu, odihnească-se şi el în pace, i-a închinat un poem din care mi s-au întipărit în minte versurile de început: „Ai albit de-atâta drum,/ Casă părintească./ Amândoi vom fi de-acum/ Vatră strămoşească".

E rândul meu acum... Mă conduc după dictonul lui Spinoza „Să nu ridiculizezi, să nu deplângi şi nici să nu dispreţuieşti, ci să te străduieşti neîncetat să înţelegi acţiunile umane".

Examinez „dosarul de cadre" al tatălui meu nu pentru a arăta personalitatea lui Ion Chelcea, pentru a elogia – eventual – verticalitatea lui morală sau pentru a-i justifica obedienţa – atâta cât a fost –, ci pentru a atrage atenţia asupra unui tip de document social a cărui valoare pentru reconstituirea istoriei recente, a perioadei comuniste din România nu a fost remarcată până acum. Mi se pare curios că oamenii nu încearcă să-şi vadă dosarul de cadre al lor sau al părinţilor lor, că nu există o reglementare a accesului la dosarele de personal, aşa cum s-a legiferat accesul la dosarele Securităţii. Dosar la Securitate au avut doar unii, dar la serviciul de cadre (sau de personal) am avut toţi cei care am fost angajaţi într-o instituţie de stat. Acest dosar ne-a urmărit de la un loc de muncă la altul, şi-a schimbat conţinutul de la o etapă a comunismului la alta, este cu atât mai voluminos cu cât anii de muncă sunt mai mulţi şi cu cât persoana în cauză „avea un trecut".

Ce conţinea un dosar de cadre?

Am în vedere dosarele de cadre din perioada 1950-1965. Dosarul de cadre al lui Ion Chelcea acoperă intervalul 1944-1968, deşi am găsit în el şi documente mai vechi: copie după Diploma de Doctor (1939), caracterizări şi recomandări de dinaintea instaurării

Scanned with OKEN Scanner

comunismului în România. Am intrat în posesia dosarului în 1990, fiindu-mi transmis de la Muzeul Satului din Bucureşti, când s-a reorganizat arhiva instituţiei de unde Ion Chelcea a fost pensionat de bătrâneţe (Hotărârea 1254 din 17 iulie 1968). De aici încolo vom numi acest document social „Dosarul I.C.".

Aşadar, ce conţinea un dosar de cadre în perioada comunistă de până la 1968? În dosarul I.C. se află:

A. fişa de personal pentru evidenţa cadrelor (în mai multe variante);
B. acte oficiale atestând studiile şi vechimea în câmpul muncii (cartea de muncă);
C. autobiografia (în trei variante) şi completările acesteia (în număr de patru);
D. declaraţii, referinţe şi denunţuri la serviciul de personal (15 referinţe);
E. caracterizări ale şefilor profesionali;
F. aprecieri ale şefilor serviciului de personal.

În cele ce urmează, voi analiza doar primele trei tipuri de „piese" din dosar, urmând să continuu analiza dosarului de personal ca document social într-un studiu viitor mai amplu.

Se pune dintru început întrebarea: toate dosarele de personal din perioada 1950-1965 cuprindeau aceste „piese"? Răspunsul este mai degrabă negativ. Nu toţi „oamenii muncii" au fost denunţaţi la serviciul de personal. Nu toate dosarele sunt atât de încărcate cu autobiografii, referinţe etc. Pentru mulţi însă, seviciul de personal a funcţionat ca un tribunal: verdictul cadrelor pecetluia o carieră sau propulsa un om dincolo de valoarea sa. Nu spusese Iosiv Visarionovici Stalin: „Cadrele hotărăsc totul"?! Aceste vorbe răstălmăcite au fost cuvântul de ordine în România primelor decenii de comunism. Este îndoielnic faptul că totul depinde de oameni – de „cadre", cum a spus Stalin –, dar în acei ani serviciul de personal hotăra în întregime viaţa profesională şi chiar extraprofesională a oamenilor.

A. *Fişa de personal pentru evidenţa cadrelor*

În dosarul I.C. erau înregistrate patru astfel de fişe datând din ani diferiţi. Cronologic, cea mai veche este datată 19.01.1951. Din punctul de vedere al investigatorului social, fişa de personal reprezintă un chestionar de tip administrativ, cu întrebări factuale. Analizând structura chestionarului (fişa de personal), ne putem face o imagine despre climatul social al momentului punerii lui în circulaţie, putem aproxima fără abateri nepermise scara de valori în funcţie de care se hotăra încadrarea, menţinerea în funcţie, promovarea sau excluderea din viaţa profesională a persoanelor. De-a lungul perioadei comuniste, scara de valori a suferit modificări şi, în funcţie de aceasta, s-a schimbat şi structura de întrebări. Din această perspectivă, fişa de personal, ca şi întregul dosar de personal, constituie o „urmă" lăsată de schimbarea socială.

Fişa de personal a lui I.C. relevă că, imediat după instalarea regimului comunist în România, oamenii erau evaluaţi, în primul rând, după originea socială, după starea socială (averea) părinţilor. Setul de întrebări despre originea socială apare chiar la începutul chestionarului (după întrebările de identificare a persoanei şi după înregistrarea naţionalităţii). Apoi, aceeaşi fişă arată importanţa situaţiei militare pentru evaluarea socială a persoanei. Conta foarte mult dacă persoana în cauză a fost pe front, unde, ce misiuni de luptă a avut şi cum le-a îndeplinit. Situaţia politică din trecut şi din momentul completării fişei interesa în cel mai înalt grad: în fişe erau prevăzute patru întrebări vizând această

Scanned with OKEN Scanner

problemă. După situaţia politică urmau alte patru întrebări despre situaţia socială (averea personală). Apoi, serviciul de personal se interesa de relaţiile cu străinii (vizite, rude în străinătate). În final, se cerea numele persoanelor care l-au recomandat şi care îl cunosc. Celelalte informaţii din fişa de personal (starea civilă, studiile, profesia, cazierul, domiciliul) completau datele de identificare.

La fel ca la un chestionar de investigaţie sociologică, unde răspunsurile pot fi distorsionate din diferite cauze (vezi Chelcea, 2001, pp. 171-261), fişa de personal dezvăluie în general tendinţa de prezentare favorabilă a persoanei. Favorabilă, adică în acord cu ceea ce era dezirabil social la acea dată. De aici decurge valoarea de document social a ei şi a dosarului de personal în ansamblu.

În anii '50 prezentarea favorabilă însemna să ai „origine socială sănătoasă", să fii fiu/fiică de muncitori sau de ţărani săraci, să nu fi luptat pe frontul din Est, să nu fi avut relaţii cu străinii (din Vest), să nu fi fost membru al vreunui partid istoric, dar să faci parte din PCR sau măcar să fii membru de sindicat şi, în fine, să nu ai avere. Această dezirabilitate socială se desprinde din modul în care I.C. a completat fişa de personal, precum şi din felul în care şi-a făcut autobiografia, cum se va vedea imediat.

Într-adevăr, I.C. provine dintr-o familie de ţărani cu pământ puţin – după actele de punere în posesie (2001), circa 5 ha. În fişa de personal nu au fost declarate decât 2 ha. Din fişa de personal rezultă că I.C. nu a luat parte la lupte pe front. În ceea ce priveşte relaţiile cu străinii, I.C. „omite" faptul că, în afară de Austria, unde a fost pentru specializare trei luni, a ajuns şi în Italia. Deşi nu apare în dosar, dintr-un alt text ştim că aceasta a fost o experienţă foarte semnificativă pentru el. Descriindu-şi experienţa din Italia, I.C. povesteşte în felul următor:

> Gândul meu era să-l citesc pe Dante în original. Am trecut prin Iugoslavia – Zagreb, Fiume – şi am ajuns la Ancona. Aveam 16 ani. Gândul meu era să rămân aici cel puţin un an-doi, să pot învăţa limba, ca să pătrund în cultura italiană. De la Ancona am trecut la Ravena, unde am văzut mormântul lui Dante. La Florenţa l-am cunoscut pe Alexandru Marcu, ataşatul nostru cultural, viitorul profesor universitar de italiană de la Bucureşti. El mi-a dat povaţa să mă întorc în ţară, pentru că acolo erau vremuri foarte grele. I-am ascultat sfatul şi am revenit în ţară. De acolo nu am venit decât cu câteva cărţi însemnate, care erau, fără îndoială, deasupra posibilităţilor mele de înţelegere, dar pe care eu, intuind valoarea lor, le-am cumpărat. Printe ele erau *Estetica come scienzia dell'espressione...* şi *Saggio sullo Hegel* ale lui Benedetto Croce (1988, p. 98).

Situaţia politică a lui I.C. anterioară anului 1950 este mai greu de precizat. În fişa de personal, la întrebarea 15: „Din ce partid politic a făcut parte în trecut?", I.C. nu menţionează nimic. Nici din referinţele persoanelor care l-au cunoscut, nici din caracterizările serviciului de personal – cu o singură excepţie – nu rezultă că ar fi fost membru al vreunui partid politic sau că ar fi desfăşurat activităţi politice. Mai mult, în *Declaraţii în anchetă ale lui Anton Golopenţia* (17.01.1950) privind orientarea politică a membrilor echipei de înscriere a românilor de peste Bug în anii 1942-1943 se specifică: „Eu, ca şi dnii Retegan şi Ion Chelcea, nu făceam şi nu făcusem politică" (Golopenţia, 2001, p. 6). Totuşi, în caracterizarea serviciului de cadre din 11 noiembrie 1963 se atrage atenţia că în trecut – „din unele informaţii ale organelor de stat" – I.C. a avut simpatii anticomuniste şi în lucrările publicate a avut manifestări naţionaliste.

Dosarul lui I.C. pune în evidenţă – dacă mai era nevoie – că serviciul de personal îşi îndeplinea atribuţiile în strânsă legătură cu Securitatea. Iată de ce „cadrele hotărau totul".

Reproducem *Fişa de personal* la care am făcut referire.

Scanned with OKEN Scanner

FIŞA DE PERSONAL pentru EVIDENŢA CADRELOR

1. Numele de familie: *Chelcea*. Prenumele: *Ion*
2. Data naşterii: ziua: *5*, luna: *Februarie*, anul: *1902*
3. Locul naşterii. Comuna: *Boteni*, Judeţul: *Muscel*
4. Naţionalitatea: *română*
5. Originea socială: a) Numele şi domiciliul părinţilor: *Gheorghe* şi *Ecaterina* +
   b) Starea socială a părinţilor (averea): *2 ha pământ*
   c) Ocupaţia de bază a părinţilor: *agricultori*
6. Starea civilă: căsătorit în *1932*
   Numele soţ: *Viorica*. Actul Nr. *17/932*. Com. *Voineşti*, Jud. *Muscel*
   Ocupaţia soţ: *casnică*. Apartenenţa politică: –
   Copii a) Numele — b) Data naşterii
   Ligia Chelcea — 1934
   Maria Chelcea — 1937
   Septimiu Chelcea — 1940
7. Situaţia mitară
   Arma din care face parte: em Ctg *1924*, gradul: *sergent*, cercul de trupă căruia aparţine: *Muscel*, Terit. unde a recrutat: *Muscel*
8. Studii generale sau de specialitate
   Şcoala elementară: 1909-1912. Liceul 1918-1928 (întrerupt studii 1924-1926)
   Universitatea din Cluj: 1929-1934. Licenţiat Universitatea din Cluj 1934-1939 (ani de specializare)
   Diplomă de doctor în etnografie
9. Profesia de bază (ocupaţia) semnatarului: *Conferenţiar de etnografie la Universitate*
10. Cât timp a lucrat în profesie: *din 1930*
    Funcţiile deţinute de la începutul activităţii profesionale, inclusiv întreruperile din cauza serviciului militar sau concentrări:

Oficiul P.T.T. Cluj	16.03.1922 – 31.08.1922	impiegat
Primăria Municipiului Cluj	15.10.1923 – 31.12.1923	diurnist
Chestura poliţiei Braşov	01.11.1925 – 01.12.1926	sergent oraş
Liceul Industrial Braşov	01.12.1926 – 30.10.1927	pedagog
Revizoratul şcolar Cluj	01.01.1928 – 31.07.1928	secretar
Şcoala primară Lujerdiu	01.12.1928 – 31.05.1929	învăţător
Muzeul Etnografic Cluj	01.10.1929 – 01.03.1940	preparator – şef lucrări
Institutul Central de Statistică Bucureşti	01.04.1940 – 31.03.1943	şef serviciu
Facultatea de Ştiinţe Iaşi	01.03.1943 – până în prezent	conferenţiar

11. Dacă mai deţine funcţii şi la alte întreprinderi sau autorităţi: –
12. Ce limbi cunoaşte: *franceza*, *germana*, *italiana*
13. Din ce partid face parte: –
14. Stagiul în partid: –
15. Din ce partid a făcut parte în trecut: –
16. Din ce sindicat face parte şi de când: *Învăţământul superior Iaşi*, *1945*
17. Dacă a depus jurământul faţă de R.P.R.: *da*
18. Starea socială, averea personală: *1 ha pământ*, soţia: *1/2 ha pământ*
19. Dacă a posedat sau posedă o firmă proprie sau în asociaţie şi care anume: –

Scanned with OKEN Scanner

20. A avut sau are reprezentanţa vreunei firme străine, care anume: –
21. A fost sau este acţionar la vreo societate, care anume: –
22. Când a fost concentrat: *1940*
23. Dacă a fost pe front, a participat la lupte, unde, când, în cadrul cărei unităţi, gradul, în ce calitate, misiunile avute: *nu am luat parte*
24. Ce decoraţii a primit: *nu am nici o decoraţie*
25. Dacă a fost acţionat în justiţie, de cine, în ce an, motivul, sentinţa: –
26. A fost în străinătate? *Da Austria, 1934 (trei luni), specializare etnografie şi muzeologie*
27. Are rude în străinătate, pe cine anume şi când au plecat din ţară: *nu am*
28. Dacă are fraţi sau surori se va indica numele acestora, ce ocupaţie, din ce partid au făcut parte sau fac parte şi dacă sunt înscrişi în sindicat, care anume şi de când:
29. Cine l-a recomandat în societate: *prof. Romulus Vuia*
30. Pe cine cunoaşte în societate: *prof. Janrenaud Pierre (Iaşi)*
31. Persoanele care-l cunosc în decursul activităţilor (şcolar, militar, profesional, politic):
D. Gavrilă, preşedinte al sindicatului învăţământ Cluj
Valer Butură, conferenţiar la Universitatea din Cluj

Semnătura
I. Chelcea
Data: *19.01.1951*. Domiciliat în *Iaşi* Str. *Xenopol* Nr. *1*

B. *Actele oficiale din dosarul de personal*

Atestarea studiilor şi ruta profesională, prin acte oficiale, precum diplomele, certificatele şi, după caz, cartea de muncă apar în orice dosar de personal. La dosarul lui I.C. se află şi Diploma de doctor în filosofie, disciplina etnografie, ca principală, şi disciplina sociologie, ca secundară. Reproducem acest act oficial (şi traducerea din limba latină).

N O S R E C T O R
ET UNIVERSITAS LITTERARUM REGIA DACOROMANA NAPOCENSIS
LECTURIS SALUTEM!

Laudabile imprimis Maiorum Nostrorum institutum est, ut qui honestis studiis atque artibus semet dediderunt, antequam ad vitae communis usum se conferant, debitum suae eruditionis testimonium legitimo acquirant modo. Cum itaque Ornatissimus ac Doctissimus Dominus, I O N C H E L C E A annorum aetatis XXXVII., religionis Gr. or., e pago Boteni in comitatu Muscel natus, in hac Universitate Litterarum Regia Dacoromana Napocensi suam in disciplinis philosophiae et quidem in disciplina Ethnographiae ut principali, et in disciplina Sociologiae ut subsciva eruditionem scientiamque compbaverit, Eundem Ornatissimum ac Doctissimum Dominum I O N C H E L C E A die, mense et anno infrascriptis Philosophiae DOCTOREM creavimus, pronunciavimus, quibus PHILOSOPHIAE DOCTORES iure et consuetudine fruuntur. Quorum in fidem diploma hoc publicum maiore Universitatis sigillo munitum et consuetis subscriptionibus roboratum Ei dari curavimus.

Datum in civitate Clusio in Romania die XXIV. Mensis Iunii anno Domini Millesimo nongentesimo tricesimo nono.

L.S. p. MINITRU EDUCAŢIEI NAŢIONALE, ss. N. Cartojan
L.S. p. R E C T O R, ss. Nicolae Drăgan
p. DECANUS, ss. Şt. Bezdechi
No. 2390.–

Scanned with OKEN Scanner

Traducere

Noi, Rector şi Universitatea Regală Daco-Română de Litere din Cluj, cititorilor sănătate!

Este o regulă lăudabilă a strămoşilor noştri ca acei care s-au dedicat nobilelor studii şi artelor, înainte de a se îndrepta către practica vieţii comune, să obţină dovada meritată a erudiţiei lor, în mod legal.

Şi astfel, după ce domnul ION CHELCEA, foarte pregătit şi erudit, în vârstă de 37 de ani, de religie greco-otodoxă, născut în satul Boteni, judeţul Muscel, a dovedit erudiţia şi ştiinţa sa în această Universitate Regală Daco-Română în disciplinele filosofiei, adică în disciplina Etnografie, ca principală, şi în disciplina Sociologie, ca secundară, l-am făcut, l-am anunţat şi declarat Doctor în Filosofie, în ziua, luna şi anul scrise mai jos, conferindu-i toate privilegiile şi prerogativele de care se bucură doctorii în filosofie, de drept şi de fapt. În sprijinul acestora, ne-am îngrijit să i se acorde această diplomă oficială, întărită cu sigiliul cel mare al Universităţii şi împuternicită cu semnăturile obişuite.

Dată în oraşul Cluj, în România, în ziua de 24, luna iunie, în anul domnului 1939.

Şi această diplomă are semnificaţie de document social, mai ales dacă o comparăm cu diplomele de doctor eliberate în deceniile următoare. Aşa cum se ştie, în 1948 a avut loc reforma învăţământului. Tradiţia europeană a învăţământului superior românesc a fost întreruptă brutal. S-a copiat modelul sovietic: ideologizarea şi orientarea învăţământului spre practică. Fraza „Este o regulă lăudabilă a strămoşilor noştri..." contrazicea ideologia comunistă. Cât despre redactarea în limba latină a diplomelor de doctor în ştiinţă, nici nu mai putea fi vorba atâta timp cât se încerca în fel şi chip să se inculce ideea influenţei slave şi, apoi, ruseşti asupra istoriei românilor. Exemplul *Istoriei R.P.R. Manual pentru învăţământul mediu*, sub redacţia acad. Mihai Roller (1956), este edificator în acest sens.

Şi celelalte acte oficiale (cartea de muncă, certificatele etc.) din dosarul lui I.C. dezvăluie aspecte ale vieţii sociale de la jumătatea secolului XX deloc neglijabile: relaţia individ – instituţiile statului, valorile sociale şi schimbarea lor, controlul social etc.

C. *Autobiografiile din dosarele de personal*

Despre valoarea (auto)biografiilor ca documente sociale s-a scris mult. Nu reluăm cele arătate în manualul universitar de metodologie a cercetării sociologice (Chelcea, 2001, pp. 493-511). Menţionăm că nu există – sau cel puţin autorul acestui studiu de caz nu cunoaşte – vreo cercetare sociologică bazată pe autobiografiile din dosarele de personal. Utilizarea unor astfel de documente ar fertiliza imaginaţia sociologică. Nu trebuie uitat că analizele sociale clasice promovează ideea că „fiecare individ, de la o generaţie la alta, trăieşte într-o anumită societate; că el trăieşte o biografie şi că o trăieşte într-o anumită secvenţă istorică. Prin faptul că trăieşte, el contribuie – oricât de neînsemnat ar fi aportul lui – la configurarea societăţii sale şi la evoluţia ei istorică, deşi el însuşi este concomitent şi un produs al societăţii şi unul al zguduirilor ei istorice" (Mills, 1959/1975, p. 34). Citind autobiografia lui I.C. (prima din dosarul de personal, de dinainte de 1950), nu putem să nu fim de acord cu cele remarcate de sociologul american C. Wright Mills.

Autobiografie

Sunt născut în satul Boteni din judeţul Muscel, din părinţi muncitori de pământ, ambii analfabeţi. Ei au pus porumb în viaţa lor pe moşii boiereşti.–

Scanned with OKEN Scanner

Clasele primare le-am făcut în sat, dorinţa mea cea mare în viaţă a fost să învăţ carte, dar părinţii, neavând cu ce mă întreţine la şcoală, m-au dat după vaci, păzind vitele altora, le scuteam de „ierbărit" pe ale lor. Aşa a trecut timpul până la vârsta de 18 ani, când prin ocupaţia germană din 1916 am fugit (refugiat) în Moldova, unde, „copil de trupă", am dat la Roman din nou cele patru clase primare în particular, fiindcă nu aveam nici un act la mine. Am urmat liceul cea mai mare parte în particular, ocupând câte o funcţie. Statul meu personal o poate arăta.–

Armata, fiindcă am plecat târziu la şcoală, am făcut-o la rând cu toţi „răcanii" ; ofiţerii nu m'au văzut cu ochi buni pentru că citeam în timpul liber, iar armata nu-mi era pe plac. M'am eliberat cu gradul de soldat.

După ce m'am eliberat am continuat liceul clasa VI la Braşov, întreţinându-mă singur. Pot spune că părinţii nici nu ştiau pe unde am făcut şcoală. Biata mamă îi spunea la Universitate „aversitate".–

Cercetarea poporului de jos sub formă etnografică m-a atras decuvreme. Astel că, în cl. a VII-a fiind, am proiectat monografia satului meu natal. Lucrul m-a condus deadreptul în atelierul de lucru al profesorului Romulus Vuia dela Universitatea din Cluj, care ocupa atunci catedra de Etnografie şi Folklor, la care m-am format trecând prin toate treptele erarhice dela muzeul etnografic al Transilvaniei, legat de catedra de Etnografie dela Cluj.–

Ajuns şef de lucrări cu vechimea de aici, am trecut la Bucureşti ca şef de cercetări etnografice în cadrul Institutului Central de Statistică, de unde apoi am fost chemat, în baza activităţii mele etnografice, conferenţiar de Etnografie la Universitatea din Iaşi, unde printre alte scopuri ale mele a fost şi acela de a da Moldovei un Muzeu Etnografic, în care să se oglindească fidel modul de producţie bazat pe mijloace de producţie a poporului român şi a popoarelor conlocuitoare în această parte a ţării. Pot spune că în vremuri grele de război am reuşit, dar pot spune că aş fi reuşit şi mai mult dacă nu întâlneam unele genii rele printre profesorii dela Universitate dela care aşteptam să fiu încurajat. Dorinţa mea e încă aceia de a mă dedica aceluiaşi scop, deoarece învăţământul realist stă la baza însăşi a nouiei orientări şcolare de toate gradele în R.P.R.–

Sub raport politic faţă de mişcarea de eliberare politică şi economică sub formă marxistă nu am fost indiferent. Dovadă este că într'o vreme, în 1929, participam ilegal la unele şedinţe comuniste ţinute la Cluj (la marginea oraşului) noaptea conduse de un oarecare ungur, Victor Aradi (?), dar valul naţionalist se pare că nu a rămas fără influenţă asupra mea. Cu toate acestea, am fost şi sunt partizanul progresului, indiferent de atmosfera timpului, dovadă e că în 1936 subliniam printr'un articol tipărit în revista *Izvoraşul* No. 2 eforturile care se depun în URSS pentru cunoaşerea etnografică, iar în 1940, anul intrării în război a României contra URSS, acest articol a fost retipărit. Dar, recunosc, eu trebuie să muncesc mai înainte în acestă direcţie.– Ca prieteni menţionez două nume :

Ioan Gavrilă dela Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Pare-mi-se secretarul Sindicatului Înv. Superior Cluj.–

Valeriu Butură, conferenţiar de Geografie Regională, Universitatea din Cluj.–

I. Chelcea, conferenţiar de Etnografie, Univ. Iaşi.–

Autobiografiile din dosarul de personal (A.d.p.) se încadrează în tipul biografiilor oficiale provocate (curriculum vitae). *Nefiind spontane, ci, dimpotrivă, obligatorii, nu se mai pune problema de ce erau scrise. Când sunt folosite ca sursă de informaţii, sociologul trebuie însă să stăruie asupra modului cum au fost scrise. Istoria nu numai că îşi pune amprenta asupra biografiei (vieţii oamenilor), ci şi deformează biografia (povestea vieţii, mai ales în cazul A.d.p.). Oamenii îşi aduc aminte şi uită momente din viaţa lor în funcţie de comandamentele timpului. De asemenea, se exprimă nu cu cuvintele lor, ci cu cele ale*

Scanned with OKEN Scanner

epocii. Pentru exemplificare, dar şi pentru a înţelege atmosfera timpului, presiunea psihică exercitată de serviciul de personal prin cerinţa repetată de a-ţi face autobiografia, prin completările impuse, reproducem încă una dintre cele patru A.d.p. ale lui I.C.

Autobiografie

Sunt născut în satul Boteni – Muscel (1902) din părinţi muncitori de pământ. Tata şi mama n-au ştiut carte. Din cauză că nu aveau îndeajuns pământ, puneau porumb pe pământ boieresc (în Valea Bradului, la Niţă Popescu).

Şcoala primară am făcut-o în sat. De mic copil, mi-a plăcut însă cartea. Numai că părinţii mei n-au avut cu ce să mă poarte mai departe în şcoli. Din această cauză am avut multe de îndurat: după şcoala primară a trebuit să rămân acasă, să păzesc vacile altora ca să le scutesc de plată pe ale părinţilor.

Între timp am intrat ca ucenic în sat la un cojocar (la Niţă Bidilică), dar acesta mă punea la alte treburi decât la meserie şi am fost scos de acolo. Tot între timp, tata fiind un om aspru, am fost nevoit să fug de acasă şi m-am băgat băiat de prăvălie la Piteşti. Negustoria însă nu mi-a plăcut. De aceea, n-am stat decât câteva luni. Când m-a văzut tata înapoi, acasă, mi-aduc aminte că i-a spus mamei: „Nu ţi-am spus eu că fierul rău nu să prăpădeşte...".

Şi am stat după vaci, de la terminarea şcolii primare, aproape şase ani, până în 1916, când imperialiştii germani au cotropit satul meu natal. Atunci am lăsat mamă şi tată şi m-am refugiat cu armata română în Moldova. Mi-aduc aminte că, fugind, mi-a rămas o opincă în noroi şi cu un picior încălţat şi cu unul desculţ am fugit...

Am ajuns până la Focşani. Aci, un plutoner major m-a lăsat la familia lui, la Panciu, unde ne-am îmbolnăvit cu toţii de tifos. Internat în spital, am avut parte de nişte medici ruşi şi aşa am scăpat.

Deoarece o parte din familie a murit de tifos – de frică să nu mor şi eu –, am plecat de la Panciu; am fugit la Nicoreşti. Aci m-am băgat slugă la o cucoană, care avea o vie. Îi păzeam vacile prin vie.

Tot la propietăreasă (în 1917) sta şi un general de brigadă, artilerist – Gheorghiu mi se pare că îl chema –, care avea obiceiul ca din când în când să se plimbe prin vie. Într-o bună zi, pe când eu păzeam vaca, iar el se plimba astfel, mi-am luat inima în dinţi şi i-am spus tot ce aveam eu pe suflet. Nu i-am spus că mi-e dor de mama, încât uneori vărsam lacrimi mari uitîndu-mă undeva unde credeam că există ea, ci că dorinţa mea e ca să... învăţ carte.

Trecuseră mulţi ani de când terminasem şcoala primară: aproape că devenisem analfabet. Generalul, poate mişcat de stăruinţa mea, m-a luat de acolo şi m-a dat la un regiment, copil de trupă (Regimentul 24 infanterie) cu scopul ca, după terminarea războiului, să fiu dat la şcoală mai departe. Într-adevăr, terminându-se campania, regimentul se retrage la Roman, unde am fost dat la şcoală. Dar erau dificultăţi: plecasem de acasă fără nimic, fără Certificat de absolvire – fapt pentru care am fost nevoit să dau examen de absolvire a patru clase primare încă o dată (în particular), pentru ca să mă pot înscrie la liceu.

Am dat examenul şi prima clasă de liceu am făcut-o la Roman. Aveam însă 18 ani! Pot spune că, pe când alţii terminau liceul, eu îl începeam.

Şi astfel m-a prins armata prin cl. a V-a de liceu. Armata am făcut-o „la cot cu toţi răcanii", cum se spunea pe atunci, la fel cu ceilalţi de rând, doi ani. M-am liberat cu gradul de soldat.

Între timp citeam mult: literatură şi filosofie. Maxim Gorki îmi plăcea mai ales...

După armată, primul meu gând a fost să-mi continuu şcoala, şi ca un fel de răzbunare (ambiţie) faţă de mizeria pe care am îndurat-o în armată de la ofiţerii care îşi băteau joc de mine.

Scanned with OKEN Scanner

De acasă nu mă puteam aştepta la mijloace de trai. Sunt nevoit deci să urmez şcoala în particular. Şi astfel m-am înscris la Liceul „Andrei Şaguna" din Oraşul Stalin, pe atunci Braşov, în cl. a VI-a. A fost anul cel mai greu. A trebuit să mă bag sergent de oraş ca să pot trăi... În scurtă vreme am reuşit însă ca să intru pedagog la o şcoală de meserii din acelaşi oraş, devenită mai târziu şcoală industrială. Între timp audiam aproape regulat cursurile liceului. Profesorii mă aveau în nume de bine, fiindcă vedeau tragere de inimă la învăţătură. Mulţumită acestui fapt, am ajuns, recomandat de ei, meditator în familia muzicianului Tiberiu Brediceanu.

Tot aci şi tot la acelaşi liceu am luat şi bacalaureatul.

În 1928, atunci când puteam spune că am o diplomă la mână, m-am înscris la Universitatea din Cluj. Şi aici, ca şi la Braşov, se punea problema mijloacelor de trai. Am fost numit învăţător într-un sat din Judeţul Someş (căruia i-am făcut şi o monografie) şi detaşat ca secretar la Revizoratul şcolar din oraşul Cluj. Puteam spune că am un seviciu. Dar unde să urmez şi ce să fac?

De multă vreme îmi încolţise în minte un studiu etnografic asupra satului meu natal. Dar cum să-l fac? Nu aveam nici metodă şi nu ştiam de unde să încep. Strânsesem ceva material folcloric. Auzisem că la Cluj există o Catedră de etnografie şi folclor. Cu toate că eram înscris „extraordinar" la Drept (unde nu se cerea frecvenţă), am început să frecventez onorific Seminarul de etnografie şi folclor, condus de prof. Romulus Vuia, care, văzând interesul meu pentru etnografie, m-a luat colaborator; la început, numindu-mă „supraveghetor" al Parcului etnografic de la Hoia, mai apoi, preparator, asistent, şef de lucrări.

Aci am stat peste zece ani (1928-1939), unde mi-am făcut toată ucenicia la Muzeul Etnografic; unde am luat licenţa; unde am luat doctoratul şi unde am putut deprinde tehnica şi arta muzeografică. Prof. Romulus Vuia avea experienţă deosebită în acest domeniu. Muzeul Etnografic din Cluj era cel mai bine organizat din sud-estul Europei. Astăzi însă n-ar mai corespunde cerinţelor principiile acelea de organizare.

În dorinţa de a mă apropia de casă, de la Cluj am trecut la Bucureşti, la Institutul de Ştiinţe Sociale, ca etnograf, unde am funcţionat puţin timp, căci, desfiinţându-se, am fost trecut la Institutul Central de Statistică (1940-1943). Aci mi s-au făcut anumite nedreptăţi, mai ales la încadrare. De aceea m-am hotărât ca, la prima ocazie, să plec. Astfel se explică faptul că, atunci când s-a înfiinţat la Iaşi o conferinţă de etnografie, am cerut ocuparea ei.

O dată admis (1943), am înţeles că aici e mult de lucru. De aceea, nu m-am rezumat numai la ţinerea cursurilor şi am iniţiat şi înfăptuit un început de muzeu, am pus bazele unei arhive de folclor înlăuntrul muzeului etnografic, am pus bazele unei biblioteci de specialitate, care numără peste 600 de volume (deşi la venirea mea nu am găsit, sub acest raport, nici un fel de realizare, nici un băţ de chibrit, nici o carte).

Înfăptuirile noastre ar fi luat o amploare şi mai mare, dacă spiritul îngust de catedră al profesorului Gheorghe Năstase n-ar fi stat piedică. Eu eram conferenţiar (şi sunt). Conferinţa era la catedra dlui profesor. Dsa avea credinţa – îi dădea şi legea dreptul – ca nu numai conferinţa de etnografie, ci şi viitorul muzeu etnografic să fie legate de catedra dlui (Geografie umană). Eu susţineam, din contră, ca muzeul să fie redat publicului mare, să fiinţeze ca instituţie independentă şi să nu figureze ca o colecţie didactică.

Posibil că din această luptă n-aş fi putut ieşi învingător dacă nu m-ar fi avantajat conjunctura politică. Cadrele partidului din localitate cunosc chestiunea şi au avut atâta răgaz ca să se convingă de adevăr.

Ion Chelcea
8 iunie 1953

Scanned with OKEN Scanner

Autobiografie (Complectare)

1. Stagiul militar l'am făcut la Batalionul 1 Vânători de Munte.
2. Concentrat am fost (prin vărsare) la batalionul 24 Vânători de Munte în anul 1941. Am fost furier, cu gradul de soldat (în urma faptului că aşa m'am eliberat, neavând studiile complecte la recrutare şi făcând fără termen redus armata.
3. M-am căsătorit la 7 august 1932. Soţia locuieşte în Bucureşti, str. Lăzureanu, a fost şi este de profesie casnică, având 3 copii în şcoală. Posedăm 1 ha pământ împreună cu soţia.
4. Soţia are 2 fraţi: pe Gogu şi Nelu; Gogu este C.F.R.-ist, Nelu agricultor. Soţia are 5 surori: pe Lizeta, Puiţa, Veta, Lucica şi Elena – sunt în total 8 copii în viaţă.
5. Părinţii soţiei s'au numit Gheorghe şi Paraschiva, ambii morţi. El a fost preot, ea casnică. A posedat aproximativ 10 ha pământ.
6. Fiind în permanentă distanţă de ei şi casa lor, la Cluj, Bucureşti, Iaşi, nu ştiu precis ce politică a făcut. N'am vorbit niciodată de aceasta. Era un popă de ţară înglodat în necazuri casnice, mai mult decât preoţeşti – fiind preocupat de viitorul copiilor, mai ales că băieţii n-au avut predilecţie pentru învăţătură cum ar fi dorit.

Ion Chelcea
8 iunie 1953

Autobiografie (complectare)

Soţia are 2 fraţi: Nelu Muşatescu, de ocupaţie agricultor – locuieşte în comunca Valea Mare Podgoria, raion Piteşti, are 4 ha. După câte ştiu, n-a făcut şi nici nu face politică. Gogu Muşatescu, de ocupaţie funcţionar inferior la C.F.R. – locuieşte în comunca Valea Mare Podgoria, raion Piteşti – are avere 3 ha loc. După câte ştiu, n-a făcut nici un fel de politică.

Soţia are 5 surori: pe Lizeta, de profesie casnică, este căsătorită cu Bumbulici, profesor în Câmpulung Muscel – nu ştiu ce avere are şi nici ce politică a făcut. Veta Muşatescu, de profesie casnică, este căsătorită cu preotul Eana – are avere 3 ha. Nu ştiu ce politică a făcut. Puiţa Muşatescu, de profesie casnică, este căsătorită cu profesorul Preda Ionescu – locuieşte în Piteşti; nu ştiu precis câtă avere are şi nici ce politică a făcut; Lucica Muşatescu, de profesie casnică, este căsătorită cu preotul Aurică Petrescu – din comuna Voineşti, raion Muscel, reg. Argeş. Elena Muşatescu, de profesie casnică, este căsătorită cu preotul Moise Vişoiu, preot în Bucureşti, Parcul Rahova.

Părinţii soţiei s-au numit Gheoghe Muşatescu şi Paraschiva Muşatescu. Gh. Muşatescu a fost de profesie preot, a locuit în com. Voineşti, raion Muscel, reg Argeş. A avut circa 10 ha pământ. Nu ştiu ce politică a făcut. Soţia lui a fost casnică, posedând aceeaşi avere.

Ion Chelcea
26.06.1953

Ca şi în răspunsurile la întrebările din fişa de personal, în A.d.p. oamenii încercau să se prezinte cât mai convenabil cu putinţă, cât mai asemănător cu profilul psihomoral al personalităţii cerute de proiectul noii societăţi. Care era acest profil? Ce elemente constituiau axul personalităţii noului tip uman? Reamintim că răspunsul la astfel de întrebări constituie chiar raţiunea de a fi a cercetării sociologice. A stabili ce tipuri de bărbaţi şi de femei predomină într-o societate, într-o perioadă determinată, a analiza cum sunt „selectate şi formate, emancipate şi reprimate, sensibilizate şi opacizate" persoanele, a arăta cum se revelează natura umană „în conduită şi caracter" într-o societate la un

Scanned with OKEN Scanner

moment dat şi „ce semnificaţie are pentru natura umană fiecare dintre trăsăturile societăţii pe care o examinăm" – reprezintă după C. Wright Mills (1959/1975, p. 36) perspectiva proprie a studiilor sociale. Dosarul de personal serveşte unei astfel de perspective. Este încă un motiv pentru care îi îndemn pe tinerii sociologi să nu ignore în studiile lor despre perioada comunistă dosarul de personal ca sursă de informaţie, ca document social.

În A.d.p. succesive ale lui I.C. elementul muncă este constant subliniat: de mic copil „am păzit vitele altora", la 11 ani „am intrat ucenic la un cojocar în sat", la 15 ani eram „servitor la o prăvălie" în Piteşti, la 16 ani păzea vacile ca „slugă la o cucoană" din Nicoreşti. Ca să-şi facă studiile, I.C. a fost copil de trupă la Roman, sergent de stradă şi pedagog la o şcoală de meserii la Braşov, supraveghetor la Parcul Etnografic de la Hoia (Cluj). Munca, munca fizică, era premisa formării noului tip uman în primele decenii de comunism în România. Aşa ne explicăm de ce în A.d.p. se povesteşte atâta despre muncă. Nu numai I.C. a muncit din greu, ci şi părinţii lui au fost „muncitori de pământ, ambii analfabeţi", fiind „nevoiţi să puie porumb pe pământ boieresc". În familie, I.C. vorbea nu despre faptul că părinţii lui au fost „ţărani săraci", ci că provine dintr-o familie de moşneni, de oameni liberi. În convorbirea cu Iancu Filipescu (1988, p. 97) spunea: „Sunt născut în satul Boteni, fostul judeţ Muscel, într-o regiune reprezentativă din punct de vedere etnografic. Acesta probabil că a fost motivul principal care m-a îndrumat spre o precupare etnografică. Mă gândesc, în special, la oameni, la faptul că sunt descendent al unor moşneni din satul Boteni. Ei mi-au înrâurit conştiinţa, mi-au imprimat, aş putea spune, pornirea mea spre cercetarea etnografică. Aceşti moşneni au fost întotdeauna prezenţi când am realizat un lucru deosebit".

Ataşamentul faţă de clasa muncitoare şi îmbrăţişarea ideologiei comuniste au constituit, după instalarea guvernului Groza în România, referenţialul noului tip uman. La preluarea puterii, PCR număra mai puţin de o mie de membri. La prăbuşirea comunismului, PCR era un partid de mase, având aproximativ 3,5 milioane de membri. În legătură cu îngroşarea peste măsură a rândurilor ilegaliştilor – date fiind avantajele de care se bucurau, aşa cum se bucură astăzi „revoluţionarii" – se spunea: „Puţini am fost, mulţi am rămas!". După evenimentele din *decembrie '89*, formula s-a schimbat: „Mulţi am fost, nici unul n-a mai rămas!". Nimic mai adevărat decât verdictul cronicarului Miron Costin: „Nu vremile sunt subt om, ci bietul om subt vremi".

După instaurarea comunismului în România ca urmare a târgului de la Ialta dintre Marile Puteri, unii intelectuali – eu cred că nu puţini – şi-au adus aminte de vederile lor de stânga din tinereţe. Reactivarea memoriei lor a putut fi dictată şi de nevoia de a contrabalansa aprecierile negative (stigmatul „reminiscenţe burgheze"), pentru a rămâne în „câmpul muncii".

În ceea ce îl priveşte pe I.C., ca şi în cazul multor intelectuali formaţi în perioada precomunistă, acesta pare a fi fost motivul. După ce a fost „comprimat" (forţat să se pensioneze la vârsta de 45 de ani) în 1947 şi după ce a fost „eliberat din învăţământ" în 1951, I.C. consemna în prima sa A.d.p. (1951) că nu a fost indiferent „faţă de mişcarea politică şi economică sub formă marxistă" şi recunoştea că „valul naţionalist se pare că nu a rămas fără influenţă" asupra sa. În cealaltă autobiografie (1953) declară că nu ar fi putut înfiinţa Muzeul de Enografie din Iaşi dacă nu l-ar fi „avantajat conjunctura politică" şi îşi aduce aminte că în tinereţe citea multă „literatură şi filosofie", că îi „plăcea mai ales" Maxim Gorki. Foarte probabil că i-au plăcut scrierile lui Maxim Gorki traduse pe atunci, *Printre străini* şi *Pe coastele Italiei* – aşa cum menţionează în autobiografie (doar şi I.C. a trăit printre străini; şi el a fost pe ţărmurile Italiei). Ştiu însă că în familie vorbea adesea cu o adevărată veneraţie despre Lev Nicolaevici Tolstoi, despre care în A.d.p. nu aminteşte. De altfel, la vârsta de 88 de ani se confesa că, elev fiind, „voiam neapărat, potrivit

lecturilor pe care le aveam, să cunosc două lucruri: mai întâi Iasnaia Poliana, să văd conacul lui Tolstoi, şi, în al doilea rând, să cunosc Italia" (Chelcea, 1988, p. 98). Cât l-a avantajat comunismul pe I.C. s-a văzut: a trecut prin „comprimările" din învăţământ, a fost „detaşat de la catedră", a suportat acţiunea de „epurare", ca să nu mai vorbim de anchetele de la Securitate. A fost pensionat în 1957, înainte de împlinirea vârstei-limită. Din 1957, după apariţia studiului-denunţ politic al lui Ion Vlăduţiu (1957, pp. 229-284), şi până în 1964 i s-a interzis să publice în revistele de specialitate, numele său fiind „trecut la index" – cum spunea cu amărăciune, dar nu fără umor I.C.

Până la jumătatea anilor '60, era important să arăţi nu numai că ai simpatizat şi ţi-ai însuşit ideologia clasei muncitoare, ci şi că ai avut dintotdeauna o atitudine pro-URSS şi că apreciezi în cel mai înalt grad înfăptuirile din „ţara socialismului victorios". După Congresul al IX-lea al PCR (1965) lucrurile, parţial, s-au schimbat: nu se mai cerea să fi iubit „ţara vecină şi prietenă" (vezi invadarea Cehoslovaciei de către armatele URSS şi ale ţărilor Tratatului de la Varşovia, cu excepţia României). Celălalt deziderat a rămas. Oamenii, mai ales intelectualii „cu probleme", îşi urau: „Să fii iubit de clasa muncitoare!". Dar nimeni nu iubeşte dacă nu se ştie iubit. Cunoşteau această „lege psihologică" şi cei care îşi făceau A.d.p. ca o spovedanie. Într-una dintre autobiografii, I.C. declară caragialesc: „Sunt partizanul progresului, indiferent de atmosfera timpului", aducând ca argument faptul că în 1936 a scris într-o revistă (*Curentul*) despre eforturile depuse în Rusia sovietică pentru cunoaşterea etnografică şi că a retipărit articolul respectiv în 1940. Dacă ne oprim strict la A.d.p., am putea trage concluzia că I.C. a fost entuziasmat de aceste eforturi şi, în consecinţă, a avut o atitudine pozitivă faţă de URSS. Citind însă articolul, constatăm că I.C. trage un semnal de alară în legătură cu „durerosul nostru prezent", cu situaţia de „cenuşăreasă" a etnografiei în România. În acel articol, I.C. arata că „Ţarul roşu, Lenin, a dat naştere unui nou folclor în Rusia: poveşti, legende, cântece, epopei, doine... Mai mult, vechiul regim s'a acoperit de sarcasm şi de usturătoare critică socială. Culacii, marii proprietari dela sate, au polarizat în jurul lor deasemenea o întreagă literatură populară de acest soi" (Chelcea, 1940, p. 31). Nu s-ar putea spune că I.C. a admirat puterea sovietică – aşa cum ar dori să apară din A.d.p.

Performanţele şcolare, realizările ştiinţifice, în anii '50-'60, contau mai puţin chiar şi pentru serviciile de personal din universităţi. Au fost cazuri de asistenţi universitari care la reforma învăţământului din 1948 au devenit profesori, fără o operă semnificativă. Unii dintre ei nu aveau nici diplomă de bacalaureat, totuşi conduceau doctorate.

Aşa se explică, probabil, că în A.d.p. ale lui I.C. referirile la lucrările sale publicate sunt cvasiinexistente. I.C. menţionează doar că „de multă vreme îmi încolţise în minte un studiu etnografic asupra satului meu natal" şi că şi-a luat doctoratul cu teza „Tovărăşii de feciori şi fete în viaţa poporului român". Acest doctorat nu i-a fost însă recunoscut, I.C. nebeneficiind niciodată de sporul salarial prevăzut pentru titlul de doctor în ştiinţă. Despre lucrările tipărite înainte de instalarea comunismului (*Neam şi ţară*, 1940; *Les „Rudari" de Muscel*, 1943; *Ţiganii din România*, 1944) I.C. nu aminteşte. Să fie doar o amnezie?! De ce nu uită I.C. să menţioneze că „printre alte scopuri ale mele a fost şi acela de a da Moldovei un Muzeu Etnografic" şi că „în vremuri grele de război a reuşit" acest lucru, că a organizat „o bibliotecă de specialitate a muzeului şi o arhivă de folclor"? Informaţiile din A.d.p. sunt de multe ori nu numai lapidare, ci şi lacunare, ca în acest caz. În convorbirea cu prof. Iancu Filipescu apar elemente noi, care dau seama despre vremurile trecute. „În anul 1943, când am început cursul [de etnografie la Universitatea din Iaşi – n.n.], am făcut un memoriu la Ministerul Educaţiei Naţionale, ministru era Ion Petrovici, moldovean şi el, în care ceream urgent înfiinţarea unui muzeu etnografic la Iaşi. M-am pomenit – nu mă aşteptam – cu aprobarea. Ceva mai mult, am primit şi o subvenţie de 300 000 de lei. Pentru

Scanned with OKEN Scanner

început, era ceva" (Chelcea, 1988, p. 100). Cât despre biblioteca muzeului, I.C. îşi aminteşte: „Fiind la Fălticeni, l-am întâlnit pe Artur Gorovei. Acesta m-a primit frumos în casa sa, arătându-mi camerele, şi am ajuns la bibliotecă. Ei bine, în faţa acestei biblioteci, văzând cât de bătrân era, l-am întrebat: «Domnule Gorovei, ce aveţi de gând să faceţi cu această bibliotecă?». Mi-a răspuns că ar vrea să o dea Academiei [A. Gorovei era din 1940 membru de onoare al Academiei Române – n.n.]. «Păi», zic, «dle Gorovei, Academia e bogată. Nu ar fi mai bine să ne-o daţi nouă la Iaşi, Muzeului Etnografic? Avem studenţi care nu au după ce face o lucrare de seminar». Şi zic eu în continuare: «Îmi pare rău că un muntean pledează cauza Moldovei în faţa unui veritabil cărturar moldovean ca dumneavoastră, dar sunt silit să fac aceasta!»" (Chelcea, 1988, p. 100). „Exact după două săptămâni am găsit biblioteca împachetată [câteva sute de volume de specialitate – n.n.] gata de expediat la Iaşi. [...] Şi astfel Artur Gorovei, acel om cu ochi de azur şi inimă de copil năzdrăvan, poate fi socotit cel de-al doilea mare donator al Muzeului Etnografic al Moldovei" (Chelcea, 1978, p. 57). I.C. apreciază că Iuliu Pascu, consilier la Consiliul Legislativ din Bucureşti, „se înscrie ca primul mare donator al Muzeului Etnografic al Moldovei. [...] A donat muzeului o întreagă colecţie de obiecte etnografice: aproximativ 400 de piese de muzeu, în mare parte textile, ceramică, port popular. [...] De îndată ce colecţia a intrat în patrimoniul Muzeului, s-a procedat la inventariere cu ajutorul unei părţi din studenţii şi studentele ce urmau cursurile de etnografice" (Chelcea, 1978, p. 57).

Constatăm că în A.d.p. timpul se dilată sau se contractă: despre unele evenimente sau perioade de timp se povesteşte mult, iar despre altele, cu aceeaşi durată sau cu semnificaţie socială asemănătoare, foarte puţin sau chiar deloc. Fenomenul de dilatare/contractare a timpului se întâlneşte şi în (auto)biografiile spontane, dar după o altă logică decât în cazul A.d.p. În acest din urmă caz avem de-a face cu o „logică socială" (se dilată episoadele dezirabile social în momentul expunerilor); în (auto)biografiile spontane dobândesc preeminenţă, sunt povestite pe larg întâmplările cu rezonanţă afectivă în momentul consumării lor: avem de-a face cu o „logică psihologică". Unele intervale de timp se contractă atât de mult, încât dispar pe de-a-ntregul. Apare fenomenul de „amnezie socială voluntară". Persoana în cauză nu-şi mai aminteşte – în mod intenţionat – unele lucruri. Ele sunt conservate în plan mental. Dăm ca exemplu „episodul Italia" (1917) şi participarea la lucrările de înscriere a românilor dintre Bug şi Nistru efectuate de către Institutul Central de Statistică (1942) – despre care am amintit deja.

Examinarea autobiografiilor din dosarul de personal al lui I.C. permite şi formularea unui răspuns la o întrebare cu valoare metodologică mai generală: viaţa omului este un parcurs, un drum prestabilit, are o finalitate sau e pur şi simplu o succesiune de poziţii spaţiale şi sociale pe care individul le ocupă o durată mai lungă sau mai scurtă? Pierre Bourdieu avea dreptate când afirma că „a încerca să înţelegi o viaţă ca o serie unică şi sieşi suficientă de evenimente succesive, fără altă legătură decât asocierea la un «subiect» a cărui constanţă nu este, fără îndoială, decât aceea a unui nume propriu, e aproape la fel de absurd ca şi a încerca să explici traseul din metrou fără a ţine seama de structura reţelei, adică de matricea de relaţii obiective dintre diferitele staţii" (Bourdieu, 1986/1988, p. 83). Consider, în acord cu sociologul francez citat anterior, că biografia unei persoane se defineşte ca totalitatea „plasamentelor" şi „deplasamentelor" acesteia în spaţiul social. Apreciez, de asemenea, că „descrierea oficială" a vieţii (autobiografia din dosaul de personal) impune „constrângeri şi cenzuri specifice" care o depărtează de „logica firească a confidenţei". Îndepărtarea de această logică este cu atât mai accentuată cu cât „modelul oficial" se implantează mai brutal, atrăgând după sine sancţiuni penale sau de altă natură. Este în discuţie ordinea socială instaurată în România după 23 august 1944 prin ceea ce a însemnat suferinţa generalizată denumită „dictatura proletariatului".

Scanned with OKEN Scanner

Concluzii preliminare

Oficializarea reprezentării private a propriei vieţi sub forma autobiografiilor din dosarul de personal în perioada de început a regimului comunist în România a urmat logica strictă a constrângerii şi (auto)cenzurii, nu pe cea a confidenţei.

Valoarea de document social a dosarului de personal rezultă mai degrabă din analiza întrebărilor din foaia de personal decât din analiza conţinutului autobiografiilor oficiale (*curriculum vitae*). Utilizarea autobiografiilor oficiale pentru reconstituirea trecutului apropiat, pentru o schiţă psihosociologică a comunismului, presupune înţelegerea biografiei ca „plasări" şi „deplasari" ale individului în câmpul social, precum şi apelul la „triangulare", la verificarea povestirii vieţii prin alte modalităţi de studiu: biografii neoficiale, interviuri, mărturii, analiza produselor activităţii creatoare şi a documentelor oficiale, analiza conţinutului.

Alcătuirea unor colecţii de dosare de personal pentru categorii sociale precum intelectualii, funcţionarii din administraţia publică, ofiţerii, muncitorii etc. din diferitele etape ale comunismului în România ar oferi posibilitatea unor analize psihosociologice comparative şi elaborarea unor tipologii a „oamenilor supt vremi" fondate pe date empirice, conform „teoriei întemeiate".

Bibliografie

Bourdieu, P. (1980/2000), *Simţul practic*, Institutul European, Iaşi.

Bourdieu, P. (1986/1988), „Iluzia biografică", în M.D. Gheorghiu (coord.), *Cercetări contemporane de sociologia culturii*, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi, pp. 79-84.

Chelcea, I. (1978), „Cum a luat fiinţă şi a fost organizat Muzeul Etnografic al Moldovei. Mărturii", *Revista muzeelor şi monumentelor*, 8, pp. 56-62.

Chelcea, I. (1988), „Am vrut să fiu egal cu mine însumi şi egal cu poporul din care fac parte" (convorbire cu Ion Chelcea consemnată de Iancu Filipescu), *Revista de etnografie şi folclor*, 33, 1, pp. 97-105.

Chelcea, S. (2001), *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative şi calitative*, Editura Economică, Bucureşti.

Golopenţia, A. (2001), *Ultima carte. Textul integral al declaraţiilor în anchetă ale lui Anton Golopenţia aflate în Arhivele S.R.I.* (volum editat, cu „Introducere" şi „Anexă" de prof. dr. Sanda Golopenţia), Editura Enciclopedică, Bucureşti.

Mills, W.C. (1959/1975), *Imaginaţia sociologică*, Editura Politică, Bucureşti.

Roller, M. (sub red.) (1956), *Istoria R.P.R. Manual pentru învăţământul mediu*, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.

Vlăduţiu, I. (1957), „Probleme de cercetare în domeniul etnografiei", *Studii şi referate*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, pp. 229-284.

Scanned with OKEN Scanner

Informatorul de lângă noi

Germina Nagâţ

Ieşirea noastră intempestivă şi năucitoare dintr-o dictatură de patru decenii ne-a adus ca popor unele virtuţi noi, pe care, ce-i drept, istoria mai veche ni le inoculase deja: am devenit radicali în politică şi relativişti în morală. Altfel spus, pe cât de multe certitudini avem în privinţa modului în care trebuie guvernată ţara, pe atât suntem de toleranţi cu cei ce au datoria să o facă. Tema colaborării cu Securitatea mi se pare exemplul perfect în această privinţă: discursurile politice şi publice deopotrivă sunt pline de sentinţe care nu se referă niciodată la un vinovat concret. Ştim la modul abstract că Securitatea a fost instituţia care ne-a ţinut sub teroare, îi urâm, în general, pe securişti şi pe ciracii lor fără uniformă, dar îi iertăm, îi compătimim şi chiar îi votăm atunci când vreo dezvăluire răzleaţă ia chipul unui personaj real, tulburând apele somnolente ale conştiinţei noastre publice. În general, frazele despre Securitate îl conţin pe „trebuie", cele despre securiştii reali, în carne şi oase, încep cu „Da, dar...".

Până când acest fenomen straniu, care preface brusc intransigenţa în toleranţă, va putea fi studiat cu mijloacele unei ştiinţe exacte, nu avem la îndemână decât euristica primară pe marginea celor câteva mii de dosare[1] scoase la lumină din arhiva Securităţii. Ce ştim, concret, despre informatori şi în ce măsură locurile comune ale discursului public pe tema Securităţii au vreo legătură cu realitatea, aşa cum rezultă ea din dosare? Cum ar trebui să judecăm Securitatea, în general, şi pe colaboratorii săi reali, în particular?

Mai întâi, câteva observaţii generale despre conţinutul Legii Deconspirării şi încărcătura sa etică. Subiectul deconspirării sunt *ofiţerii* Securităţii *ca poliţie politică* şi *informatorii* sau *colaboratorii*. Ultimii doi termeni sunt folosiţi alternativ, ca sinonimi, deşi pedanţii ar putea adăuga, pe bună dreptate, că într-o anumită perioadă Securitatea i-a folosit cu sensuri uşor diferite: *informatorul* este persoana care a dat informaţii în mod organizat, preferabil în scris, şi-a asumat un nume conspirativ şi, de cele mai multe ori, e semnatara unui „contract" numit „Angajament". Un simplu *colaborator* poate face acelaşi lucru, dar sporadic şi cu rezultate mai puţin valoroase din punct de vedere operativ. La începutul anilor '60, când Securitatea făcea eforturi să se „profesionalizeze", distincţiile între diversele categorii de furnizori de informaţii mergeau până la subtilităţi de genul *informator calificat* şi *informator necalificat*, la care se adăugau *persoanele de sprijin* (nerecrutate oficial, dar în contact permanent cu un ofiţer de legătură), *gazdele caselor de întâlniri* (posesorii unor locuinţe puse la dispoziţia Securităţii, pentru întâlniri conspirative cu informatorii din reţea) şi, în sfârşit, *rezidenţii*, un fel de informatori premianţi, „şefii clasei", care puteau instrui şi dirija reţeaua în locul ofiţerului de legătură, atunci când era necesar.

1. După patru ani de funcţionare, CNSAS a preluat mai puţin de 1% din arhiva Securităţii. Din acest motiv, un studiu sociologic bazat pe un eşantion reprezentativ nu e încă posibil. Totuşi, cred că şi acest lot minuscul conţine exemple relevante pentru oricare dintre temele majore pe care le presupune deconspirarea Securităţii ca poliţie politică.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi enumeră toate categoriile de mai sus, Legea Deconspirării nu distinge şi între eventualele grade de vinovăţie care li s-ar putea asocia, ca şi cum miza sa etică ar putea fi atinsă printr-o tratare uniformă a tuturor situaţiilor reale. Pentru legiuitorul postdecembrist, o persoană de sprijin nu e mai puţin colaborator al poliţiei politice decât un rezident, iar un informator necalificat nu-i deloc mai inocent decât unul calificat. Asta în virtutea faptului că toate ipostazele relaţiei ofiţer-informator au un numitor comun: se presupune că, indiferent de forma colaborării, toţi civilii care *în mod conştient* au sprijinit ofiţerii de Securitate ce acţionau împotriva altor civili au încălcat drepturile acestora din urmă. Mai exact, au încălcat atât drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului, prevăzute în tratatele internaţionale ratificate de România, cât şi drepturile şi libertăţile cetăţeneşti prevăzute chiar în cele trei Constituţii comuniste. Cât de realistă şi cât de just(ificat)ă este însă această tratare unitară, nediferenţiată, atunci când se aplică situaţiilor reale, trăite de titularii feluritelor dosare din arhiva Securităţii?

Mai întâi, dacă ne referim la colaboratori, sublinierea de mai sus – sprijinirea Securităţii *în mod conştient* –, deşi cu totul absentă în textul legii, se poate dovedi un criteriu de diferenţiere foarte valoros. La prima vedere, e greu de imaginat situaţia în care o persoană matură conversează cu ofiţerul de Securitate şi îi dă informaţii sensibile despre rude, prieteni sau cunoscuţi fără să-şi dea seama ce face. În realitate, una dintre „subtilităţile" muncii operative era „exploatarea în orb" – conversaţia amicală cu un personaj despre care nu bănuiai că ar fi ofiţer sau pe care-l cunoşteai ca „ofiţer de serviciu", un fel de responsabil oficial al întreprinderii, interesat de chestiuni economice, tehnologice sau, în orice caz, de cu totul altceva decât i-ai fi putut spune tu[2]. O discuţie banală pe culoar sau o şuetă la fumoar, în care venea vorba „întâmplător" despre unul sau altul dintre colegi, se putea transforma într-un raport sau direct într-o notă informativă, înregistrată pe un nume conspirativ atribuit de ofiţer, dar despre care purtătorul său nu ştia nimic. Tehnic vorbind, o asemenea persoană este şi ea vizată de lege ca subiect al deconspirării, câtă vreme a fost înregistrată în cartotecă şi folosită ca „sursă". Totuşi, chiar şi pe cea mai riguroasă scală a vinovăţiei, e limpede că într-un asemenea caz avem de-a face cu un *colaborator involuntar*, creat de ofiţer prin „exploatare în orb", adică prin una dintre cele mai uzitate metode ale muncii operative.

O altă situaţie foarte des întâlnită, în mod greşit restrânsă la „obsedantul deceniu", este cea a *informatorului recrutat prin şantaj*. Diferenţa dintre şantajul practicat în anii de debut ai Securităţii şi cel din epoca sa „profesionistă" este doar de natură scriptică: în primii ani, recrutarea „prin mijloace compromiţătoare" era consemnată fără nici o reţinere, ca mod de lucru perfect legitim, ceea ce nu s-a mai întâmplat ulterior, însă doar din motive birocratice. Nu jena i-a împiedicat pe ofiţeri să consemneze explicit şantajul, ci faptul că un asemenea detaliu scădea valoarea muncii lor în ochii superiorilor: una e să recrutezi prin constrângere şi alta „pe baza sentimentelor patriotice". Mulţimea angajamentelor de colaborare motivate prin această ultimă sintagmă crea iluzia vigilenţei generalizate, a unui popor în permanentă stare de alertă, pândind neobosit duşmanul, imagine preferată de Ceauşescu şi, evident, de capii Securităţii. Multe dosare de reţea, adică ale informatorilor, consemnează recrutarea prin şantaj pentru cele mai variate motive: politice, profesionale, personale sau toate la un loc.

Membrii sau simpatizanţii partidelor burgheze, descendenţii familiilor de altă extracţie socială decât cea proletară sau rural-pauperă, clerul recalcitrant, indiferent de confesiune,

2. E valabil în primul rând pentru anumite întreprinderi, supravegheate de ofiţerii Direcţiei a II-a (contrainformaţii economice) sau ai Serviciului 2 (corespondentul ei în plan local, la nivelul unităţilor judeţene). Profilul specializat al Direcţiei nu împiedica însă culegerea oricărui tip de informaţii şi, implicit, acţiunile de poliţie politică.

Scanned with OKEN Scanner

rudele emigranţilor legali sau clandestini, minoritarii de orice fel – toţi erau în egală măsură şantajabili. Obiectul şantajului putea fi oricare dintre drepturile fundamentale: libertatea, dreptul la un loc de muncă, acordarea asistenţei medicale, mai ales în detenţie, dreptul la învăţătură, viaţa privată, relaţia cu familia etc. Orice motiv era destul de bun ca mijloc de constrângere şi era consemnat ca atare în documente şi în evidenţele centralizate. O simplă verificare în cartotecă sau o investigaţie pe teren scotea la iveală „materialul compromiţător" care putea transforma relaţia omului obişnuit cu securistul într-o complicitate obligatorie, indiferent de potenţialul ei. Se recrutau astfel şi persoane „necorespunzătoare", neînzestrate pentru munca operativă, dar care în plin război ideologic asigurau instituţiei un bilanţ statistic mulţumitor. Un colaborator recrutat prin constrângere provenea de obicei din medii ostile regimului, avea acces la informaţii foarte valoroase, dar nu prezenta garanţii şi, de multe ori, rezultatele colaborării erau lipsite de interes operativ.

O altă metodă de recrutare, la fel de frecventă şi la fel de veroasă, era „legendarea". „Candidatul" sau potenţialul colaborator, câtuşi de puţin prevenit asupra condiţiei sale, era contactat sub un pretext bine ales, o ficţiune adaptată victimei, personajul său principal. Evident, se preferau poveştile cu substrat patriotic: spionajul, sabotajul economic sau industrial, atacurile străine de orice fel, dar în lipsa lor funcţionau la fel de bine şi teme personale, bine documentate. Totul era să se ajungă la semnarea „Angajamentului", un contract confidenţial, dar neechivoc, menit să lanseze o relaţie pe termen lung. Deşi „legenda", adică minciuna, e redată cu acurateţe în rapoartele care precedă semnarea lui, „Angajamentul" pretinde că recrutarea s-a făcut „pe baza sentimentelor patriotice". Se invocă deopotrivă „apărarea patriei de duşmani" şi obligaţia *legală* (fără vreo trimitere la textul unei legi concrete) de a colabora „în mod organizat şi secret" cu Securitatea. Puţini erau cei atât de curajoşi sau de abili încât să evite semnarea unui contract bazat pe consideraţii patriotice şi cu atât mai puţini erau cei dispuşi să întrebe ce lege îi obliga la o astfel de activitate neremunerată. Victimele sigure ale frazeologiei patriotarde şi legaliste erau în primul rând oamenii simpli, angajaţii întreprinderilor strategice, soldaţii, recrutaţi, în general, de contrainformaţiile militare, adolescenţii ori naivii de bună-credinţă, ce semnau copleşiţi de importanţa „misiunii" lor secrete, de care atârna „soarta ţării".

Plasată în asemenea circumstanţe, semnarea „Angajamentului" devine aproape un gest inofensiv, dacă nu unul de-a dreptul inocent. Ce discernământ i se poate cere omului obişnuit în faţa căruia purtătorul de uniformă invocă apărarea patriei de duşmani şi obligaţia legală de a semnala orice pericol la adresa ţării? Oricât de şubredă li s-ar părea maximaliştilor sau radicalilor, varianta *colaboratorului naiv* e bine susţinută de dovezile arhivistice: doar ea poate explica mulţimea de dosare de reţea deschise după tot tipicul în care informatorul îşi încalcă „Angajamentul" cu bună ştiinţă, simţindu-se obligat să explice ulterior că a fost indus în eroare, că nu are calităţi pentru munca informativă, e prea ocupat cu serviciul, soţia e geloasă şi nu poate veni la întâlnirile conspirative ori pur şi simplu nu e în stare să-şi spioneze vecinii. Tehnic vorbind, semnatarul unui „Angajament" e colaborator al Securităţii şi Legea Deconspirării îl incriminează ca atare. În ciuda ezitărilor şi a pertractărilor, el rămâne în evidenţele poliţiei politice ca un bun definitiv câştigat. Totuşi, dacă semnarea contractului n-a însemnat şi respectarea lui prin furnizarea de note informative, atunci presupusa activitate de poliţie politică nu poate fi probată nici măcar ca intenţie: recrutarea rămâne formală şi singurul beneficiu al Securităţii de pe urma unui astfel de colaborator e unul pur statistic.

Nu aşa stau lucrurile cu sursa care, după „Angajament", semnează şi note informative. Turnătorul tipic, demonizat deopotrivă de discursul politic şi de folclorul civic, nu e deloc un personaj inventat, o ficţiune a imaginarului postrevoluţionar. De cele mai multe ori, e un tip „cumsecade", obedient faţă de autorităţi, pe care nu le suspectează niciodată şi faţă de care-şi ţine promisiunile cu sentimentul datoriei împlinite. Nu are scrupule când îşi

Scanned with OKEN Scanner

toarnă rudele, prietenii sau colegii pentru că nu se îndoieşte de „justeţea" politicii oficiale şi e mai degrabă flatat de atenţia pe care i-o acordă „organele" statului. Informatorul tipic e receptiv, punctual la întâlniri, discret şi conştiincios, un cetăţean de nădejde cu care ofiţerul ajunge să lege dacă nu o camaraderie discretă, măcar o complicitate plină de simpatie. Unii ofiţeri îşi felicitau informatorii de ziua lor, le dăruiau mici atenţii cumpărate din bugetul Securităţii, le cunoşteau problemele personale mai bine decât rudele şi, în general, îi fereau de necazuri, îi ajutau să promoveze, să primească un transfer, un paşaport sau o casă din fondul locativ de stat. Pe scurt, le arătau faţa cea mai prietenoasă a sistemului pe care informatorii înşişi îl construiau, fără vreun interes ideologic, dar într-un mod nu mai puţin eficient.

Preţul unei astfel de complicităţi e accesibil şi, aparent, nevinovat. Nu trebuie decât să înşiri oral sau în scris câteva banalităţi despre colegi, rude sau prieteni: ce probleme de familie au, cum şi cu cine se distrează, ce citesc, ce posturi de radio sau ce muzică ascultă, ce planuri de viitor îşi fac, cu cine sunt în conflict şi de ce... Aparent, nimic grav sau care să nu fie cunoscut de toată lumea. Detaliile puteau merge până la meniul zilnic, preţul coşniţei lunare, cadourile primite din străinătate, titlul cărţilor din bibliotecă sau numărul sticluţelor de ojă din baie. Mulţi informatori deconspiraţi după deschiderea arhivelor se apără invocând caracterul anodin al notelor pe care le-au semnat: „N-am spus nimic important, ci doar lucruri pe care le ştia toată lumea". Le ştia toată lumea, însă de confirmat le confirmau doar unii, iar valoarea unei astfel de confirmări o putea cunoaşte doar cel care gestiona întregul ansamblu. Urmărirea unei persoane, din motive pe care ofiţerul nu le comunica niciodată colaboratorilor săi, semăna cu asamblarea unui puzzle: separat, piesele sunt mici şi nu spun mare lucru – laolaltă însă, compun un tablou general plin de semnificaţii.

Desigur, tema discuţiilor varia în funcţie de mediul în care convieţuiau informatorul şi victima lui. Cu cât ne deplasăm mai sus pe scara socială, cu atât conţinutul şi stilul notelor informative se rafinează, iar „valoarea operativă" a informaţiilor creşte şi ea. Subtili şi perspicace, intelectualii care îşi toarnă confraţii sunt mult mai eficienţi decât informatorul mediu. Notele lor informative nu transmit simple date, ci şi fine portrete psihologice ale victimei, urmate de sfaturi sau recomandări privind modul de lucru pentru ofiţer. În dosarele scriitorilor, multe delaţiuni sunt adevărate piese literare, cu largi pasaje critice privind opera confratelui urmărit, dedesubturile ei ideologice, pe care ofiţerul ar fi putut să le scape, proiectele viitoare, locul unde sunt ascunse manuscrisele sau metoda prin care va încerca să le scoată din ţară. Sursa din mediul artistic, în special literar, se comportă frecvent ca un agent al cenzurii: îi semnalează ofiţerului nuanţe şi detalii care scapă ochiului profan, urmăreşte etapele de creaţie a operelor „necorespunzătoare", sustrage manuscrise din redacţii pentru o lectură în avanpremieră, la sediul Securităţii, dacă nu reuşeşte, face mulaje după cheile casei victimei, pentru o percheziţie secretă, duce muncă de convingere cu confraţii rebeli, făcând pe agentul de influenţă, şi, în general, este mult mai disponibilă şi mai activă decât informatorul obişnuit.

Dirijarea unei surse din mediul intelectualilor impunea prezenţa unui „cadru" cu calităţi pe măsură, un adevărat partener de dialog. Ofiţerii de legătură din aşa-zisele „medii protejate" – învăţământ, sănătate, culte, presă, artă şi cultură – le sunt, evident, superiori (nu doar în grad şi funcţie) colegilor din mediile mai puţin sensibile ideologic. În cazul lor, complicitatea de lungă durată cu informatorul reprezintă, ca să spun aşa, începutul unei frumoase prietenii[3]. Şi

3 Unii dintre „ofiţerii literari" şi-au câştigat notorietatea postrevoluţionară nu prin dezvăluirea acţiunilor lor de poliţie politică, ci prin amiciţiile notorii cu scriitori. Alţii s-au apucat chiar de scris, contaminaţi de aerul locului pe care l-au supravegheat atâta vreme. Din câte ştiu, victimele lor, scriitorii, nu au reacţionat niciodată în mod public la această evoluţie stranie a ofiţerilor poliţiei politice.

Scanned with OKEN Scanner

recompensele pentru „valoarea operativă a informaţiilor" sunt, în consecinţă, de altă natură: paşapoarte şi vize pentru ţări occidentale, plecări la specializări şi burse, contacte cu cetăţeni străini lipsite de urmări neplăcute sau chiar încurajate, corespondenţa externă interceptată, dar „repusă în circulaţie" (adică ajunsă în cele din urmă la destinatar) şi, nu în ultimul rând, avizul de publicare – marele premiu pe care Securitatea l-a aşezat la capătul cursei cu obstacole pe care o parcurgeau obligatoriu atât informatorul, cât şi victima lui.

Desigur, nu toţi semnatarii notelor informative sunt nişte turnători cinici, zeloşi şi bine răsplătiţi. Informatorul „de ocazie", recrutat prin constrângere sau prin legendare, care realizează în scurt timp în ce constă misiunea de „apărare a patriei şi poporului", se află de multe ori într-o postură mai dramatică decât cea a victimei sale. Dosarele de reţea deschise „la normă", mai ales în ultimii ani ai regimului Ceauşescu, descriu uneori situaţii incredibile: informatori care mimează prostia pentru a forţa abandonarea, simulează boli nervoase oferind note neinteligibile, pentru a dovedi că „nu corespund" sarcinii încredinţate, scriu numai „de bine" despre cei urmăriţi sau chiar inventează detalii favorabile sperând să-i ajute, deconspiră intenţionat relaţia cu ofiţerul, riscând să devină, la rândul lor, urmăriţi (ceea ce se întâmpla obligatoriu în astfel de situaţii), îşi cer înapoi „Angajamentul" pentru a-l rupe, motivând că n-au înţeles ce li se cerea sau chiar declară în scris că refuză să-şi spioneze prietenii pentru că se tem de pedeapsa lui Dumnezeu[4]. Nu de puţine ori, colaboratorii „de ocazie" sunt abandonaţi cu rezoluţia „nu corespunde" şi devin, la rândul lor, urmăriţi.

Şi mai tragică este situaţia titularilor de dosare de reţea care s-au aflat o vreme în „studiu pentru recrutare", n-au fost nici măcar contactaţi de ofiţer, dar sunt înregistraţi ca informatori de dragul statisticilor interne ale Securităţii. O simplă declaraţie semnată în nume propriu la locul de muncă, document predat Securităţii prin bunăvoinţa şefilor şi prelucrat apoi de ofiţer astfel încât să semene cu o notă informativă, justifica formal o astfel de înregistrare. Nu de puţine ori, asemenea declaraţii, date cu cele mai oneste intenţii, fie la serviciu, fie la miliţie (mai ales după instituirea restricţiilor privind relaţiile cu străinii), au primit un antet, un număr de înregistrare, un indicativ de ofiţer şi un nume conspirativ despre care semnatarul nu avea habar, devenind astfel false note informative. Arhivate în dosarul altcuiva, din diverse motive, ele pot crea acum confuzii groaznice, deşi nu sunt decât un efect colateral al „planului cincinal" la informatori.

Nici una dintre situaţiile de mai sus nu este tratată distinct în Legea Deconspirării: tehnic vorbind, fişa de cartotecă, „Angajamentul" şi notele informative sunt suficiente pentru a include pe cineva în categoria celor care au făcut poliţie politică. Şi mai grav este însă faptul că rapoartele sau notele de analiză din alte dosare, individuale sau de grup, notează sec calitatea de „sursă" doar pe baza fişei de cartotecă, deschisă pe numele oricărui titular de dosar de reţea, indiferent cât de slabă sau de inexistentă a fost activitatea lui. Pe scurt, poţi fi deconspirat şi expus oprobriului public doar pe baza unor indicii formale, chiar dacă dosarul tău vorbeşte mai degrabă despre un eşec al recrutării şi despre un *fals informator*.

Am păstrat pentru finalul acestei tipologii sumare cazul *informatorului fără urme directe* – adică neînregistrat în cartotecă, fără dosar de reţea, fără „Angajament", eventual, purtător al unui nume conspirativ născocit de ofiţer pentru uz intern şi ale cărui contribuţii la activitatea de poliţie politică a Securităţii sunt substanţiale. Nu semnează nimic cu mâna lui, uneori refuză explicit să scrie, dar oferă oricâte informaţii i se cer, fără parcimonie şi fără ezitare – evident, şi fără remuşcări. Singura urmă pe care o lasă acest gen de turnătorie sunt rapoartele ofiţerului, care transcriu cu acurateţe conversaţiile prelungite cu sursa, deşi aceasta nu a fost nici o clipă recrutată în mod oficial. Opusul „exploatării în

4. Exemplele sunt desprinse din dosare de reţea existente în arhiva CNSAS. Ele nu pot fi detaliate, din motive care ţin de protecţia datelor personale şi a vieţii private.

Scanned with OKEN Scanner

orb", acest gen de relaţie ofiţer-colaborator reprezintă, poate, faţa cea mai respingătoare a poliţiei politice: avem de-a face cu informatorul pe deplin conştient de postura sa, pe care şi-o *asumă liber*, dar care, din prudenţă sau din cine ştie ce alte motive, refuză să lase urme scrise. Fie se consideră mai presus de asemenea fleacuri birocratice cum ar fi semnarea unui „Angajament", fie i se pare mai sănătos să nu-şi asume sub semnătură un astfel de contract. În orice caz, contribuţia sa e de cele mai multe ori foarte valoroasă, cu atât mai valoroasă cu cât e şi perfect conspirată: fiind lipsit de constrângeri, informatorul e relaxat şi pe deplin disponibil. Fără formalităţile obişnuite, şi ofiţerul poate arde etapele şi poate trece direct la adevăratele teme de interes pentru Securitate. Caracterul benevol şi aparenta lipsă de constrângeri a creat astfel o situaţie benefică pentru ambele părţi.

Avem în faţă informatorul cel mai preţios, dar şi cel mai greu de dovedit, autorul unei crime cu foarte puţine indicii. La un asemenea statut privilegiat ajungeau, de regulă, figurile culturale, personajele cu oarecare notorietate în mediul lor profesional sau în viaţa publică, pe scurt, personalităţile vremii. Cu o reputaţie de oameni stimabili şi mai presus de orice suspiciune ideologică, erau uşor de dirijat în mediile sensibile, spre deosebire de figurile compromise, mediocre sau fără proeminenţă socială. Informatorul fără dosar, cu o funcţie de răspundere sau o poziţie privilegiată în societate este deci creaţia cea mai de preţ a sistemului. În faţa Legii Deconspirării, e aproape nevinovat, pentru că lipsesc probele directe care l-ar putea incrimina. Dacă e deconspirat accidental[5], în faţa societăţii se apără cu formula: „n-am semnat nimic". E drept, a semnat ofiţerul în locul lui, dar pentru Securitate a meritat tot deranjul!

*

Aparent, cele câteva tipuri de informatori extrase din eşantionul microscopic smuls arhivelor Securităţii prin Legea Deconspirării (pentru curioşi, Legea nr. 187/1999, cunoscută sub numele de „Legea Ticu") par să arunce în derizoriu orice tentativă de a folosi criteriul colaborării cu poliţia politică în des pomenita (şi nici pe departe mult discutata) „reformă morală" a societăţii româneşti[6]. S-ar zice că avem o lege nu doar insuficientă (nefiind şi a lustraţiei), ci şi periculoasă, care-i confundă şi îi transformă pe nevinovaţi în vinovaţi, ratând să-i demaşte pe aceştia din urmă. Din fericire, lucrurile nu stau aşa, câtă vreme criteriul suprem de departajare a vinovăţiilor rămâne *încălcarea drepturilor fundamentale ale omului*. Nu detaliile formale îi disculpă pe nevinovaţi şi nu ele îi incriminează pe vinovaţi. Esenţiale sunt *faptele şi consecinţele lor*: ele îl separă pe *falsul informator* de *informatorul naiv* şi pe *informatorul de ocazie* de marele delator, *informatorul fără urme*. Or, faptele nu transpar din publicarea trunchiată a documentelor rupte din context, a jumătăţilor de informaţii sau a informaţiilor prost interpretate – cum, din nefericire, a fost cazul „marilor deconspirări" din presa românească –, ci din interpretarea raţională, fără prejudecăţi şi fără resentimente *a faptelor*, atât cât pot fi ele cunoscute. E drept că în felul acesta discursurile noastre ar fi mai terne şi aplauzele mai discrete, dar în acelaşi timp am judeca mai puţin şi am înţelege mai mult.

---

5. Un astfel de caz este cel al dosarului de urmărire „Stelian Tănase", publicat de Editura Compania în formula jurnal-şi-dosar, sub titlul *Acasă se vorbeşte în şoaptă*. Sursele din dosar sunt perfect conspirate, nu semnează note informative, ci doar „stau de vorbă cu ofiţerul". Deconspirarea uneia dintre ele a fost posibilă exclusiv datorită titularului, şi nu folosind indiciile arhivistice obişnuite. Inutil de adăugat că, în dezbaterea publică pe marginea acestui caz, informatorul s-a apărat invocând argumentul „n-am semnat nimic".
6. Fiind în plină campanie electorală, avem prilejul să vedem criteriile morale ale vieţii publice româneşti „la lucru": toate partidele mari, inclusiv cele de opoziţie, şi-au înfiinţat „comisii de integritate morală", lăsându-se conduse în acelaşi timp de figuri notorii ale poliţiei politice comuniste sau de informatori deconspiraţi oficial de Colegiul CNSAS.

Scanned with OKEN Scanner

Cenzura noastră cea de toate zilele

Liviu Antonesei

1. La ce bun presa studenţească?

Acum este simplu de răspuns. Trăim totuşi într-o societate liberă, ce se îndreaptă spre democraţie, drepturile şi libertăţile cetăţeneşti sunt garantate, cel puţin formal, prin Constituţie, iar pentru a edita o publicaţie nu trebuie aprobarea nimănui – dacă există mijloacele financiare necesare, este suficientă voinţa de a ieşi pe piaţă cu un ziar, o revistă, o carte. Cred că este foarte plăcut să faci o asemenea presă acum. Şi cred că este foarte bine că se multiplică vocile publicistice, inclusiv prin reviste „specializate", de difuzare restrânsă, cum sunt cele studenţeşti ori ale grupusculelor literare. Este un excelent exerciţiu al libertăţii şi un mod foarte eficient de antrenare a expresivităţii. Mă voi strădui să argumentez că, în vechiul regim, chiar dacă era infinit mai dificilă, această îndeletnicire putea deveni şi foarte palpitantă, îţi putea pune la încercare ingeniozitatea, imaginaţia, tocmai prin mulţimea de obstacole ce-ţi ieşeau în cale.

Pe vremuri, statul-partid era „în toate", vorba poetului, şi, prin urmare, nu existau decât publicaţii editate de acesta, prin intermediul diferitelor sale structuri. Dreptul la liberă iniţiativă nu exista în nici un domeniu, deci cum ar fi putut funcţiona el într-unul aşa de sensibil cum era cel al presei? De o oarecare autonomie editorială se bucurau publicaţiile Uniunii Scriitorilor, Academiei Române ori ale altor asociaţii profesionale similare. Însă autonomia editorială era foarte relativă, iar cenzura funcţiona cel puţin la fel de eficient, dacă nu şi mai şi, ca şi în cazul publicaţiilor de partid, stat, sindicat, UTC ori UASCR. Şi totuşi, prin *Echinoxul* clujean, prin *Alma Mater/Dialog* şi *Opinia studenţească* de la Iaşi, chiar şi prin „centralele" *Viaţa studenţească* şi *Amfiteatru* – acolo a publicat Ana Blandiana celebrul poem cu „poporul vegetal" ce-a condus la interzicerea temporară a semnăturii poetei şi la demiterea redactorului-şef al revistei! –, studenţii români au avut la îndemână o zonă a presei „aproape liberă", oricum, mai liberă decât presa „profesionistă". De altfel, dacă ne îndreptăm spre alte zone de expresie, vom întâlni, tot la Iaşi, încă din anii '80, „Divertisul", un grup ce practica un cu totul alt tip de umor decât cel „oficial". Şi băieţii se manifestau mai ales în taberele studenţeşti, în casele de cultură ale studenţilor ori pe scenele anuale ale FACS, manifestări tutelate de UASCR, adică „Uniunea Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România", aflată multă vreme sub conducerea lui Nicu Ceauşescu, preşedinte al UTC şi ministru al Tineretului în ultimul deceniu al regimului! Era acesta un liberal? Se poate, dar nu despre asta este vorba. Partidul a permis înfiinţarea revistelor studenţeşti, la mijlocul anilor '60, pe fondul liberalizării relative dintre 1964 şi 1971. Dar asta nu înseamnă că scopul iniţial n-a fost propaganda. De altfel, revistele la nivel de centru universitar, cum era şi *Opinia studenţească*, au fost înfiinţate în 1974, când „liberalizarea" se încheiase de multă vreme! Numai că, spre deosebire de jurnaliştii maturi, „profesionişti", care va să zică, cei „amatori", studenţii, erau persoane structural

Scanned with OKEN Scanner

mai libere, mai puţin afectate de ideologia oficială. E adevărat că aveau şi mai puţin de pierdut! Nu aveau nici slujbe relativ bine plătite, nici poziţii de conducere de apărat, nici familii de care să depindă în mod direct soarta lor. Şi apoi, dacă nu eşti cât de cât critic şi nonconformist atunci când eşti tânăr, când o să mai fii?

2. Două tipuri de cenzură

Am devenit student în 1972 şi am intrat în presa studenţească un an mai târziu, ca titular al rubricii „Cartea de sociologie" în revista *Dialog*. În acelaşi an, regretatul Ştefan Augustin Doinaş m-a debutat cu poezii în revista *Familia* de la Oradea, la o rubrică devenită celebră printre tinerii autori de poezie. Cine debuta acolo era, oarecum, confirmat ca autor talentat. N-am fost cenzurat, la început, nici în *Dialog*, nici în grupajul de poeme. Pot să spun că habar nu aveam că există o instituţie care se ocupa cu cenzura, mă tem că nici nu auzisem cuvântul. Eram absolut convins că fiecare publică exact ceea ce a scris el însuşi, fără vreo „îndrumare", decât eventual pur profesională, şi fără control. Aveam să aflu repede că nu ştiam nimic despre cum stau lucrurile cu adevărat. La al treilea articol, despre o carte dedicată „sociologiei americane", scrisă de un autor ce se numea Mihail Cernea, am fost informat că „Direcţia presei şi tipăriturilor", cum se numea pudic cenzura, are obiecţii. Pe şpalt, am văzut că fuseseră tăiate cu stiloul mai multe fragmente – în unele eram prea entuziasmat de „sociologia americană", în altele spuneam că am avea câte ceva de învăţat de la sociologii americani, în fond, sociologia redevenise acceptată doar de vreo trei-patru ani şi, de altfel, pentru puţină vreme! În sfârşit, îi aduceam şi unele obiecţii autorului, pentru evitarea unor zone, credeam eu, interesante ale sociologiei de peste ocean. Nu înţelegeam de ce se efectuaseră tăieturile. Cineva cu experienţă mi-a spus că o asemenea carte a putut să apară doar datorită autorului ei, bine situat „în aparat", că nici el nu avusese permisiunea să acopere chiar întregul domeniu, în sfârşit, că nu e elegant ca un autor atât de tânăr să fie critic cu unul atât de bine situat. Am înghiţit în sec şi am înţeles că instituţia cenzurii există şi că trebuie să fii ceva mai inteligent decât cenzorii dacă vrei să publici texte de care să nu te ruşinezi. Până în 1977, când s-a desfiinţat „Direcţia presei şi tipăriturilor", Ceauşescu anunţând că, în România, s-a desfiinţat însăşi cenzura, am reuşit să-mi fac un sistem de ocolire/fentare a cenzurii. Ceea ce făcea cam toată lumea. Dar, mai întâi, remarc faptul că aşa-numita „desfiinţare a cenzurii" a însemnat, în realitate, multiplicarea acesteia, inclusiv prin repartizarea unor sarcini de cenzură redactorilor şi conducătorilor de publicaţii, inducând subtil ideea autocenzurii. Înainte „te citea" instituţia de stat specializată, pe când după decretul din 1977 treceai prin cel puţin trei-patru „filtre", dacă nu mai multe, până reuşeai să ajungi la public cu ceea ce mai rămăsese din „producţia" ta intelectuală. Aceste lecturi „preventive" multiple riscau, adeseori, să mutileze un text până la nerecunoaşterea sa de către autor. Şi, din păcate, până la nerecunoaşterea autorului de către cititorii săi obişnuiţi! Îmi amintesc că, prin 1978, dintr-un articol compact am rămas cu o frumoasă colecţie de aforisme! Iar aforismul nu era genul meu!

3. Sub „Direcţia presei şi tipăriturilor"

Ca om care a lucrat „sub" ambele tipuri de cenzură, am senzaţia că a fost mai uşor până în 1977. În 1975-1976, ca redactor-şef adjunct al *Opiniei studenţeşti*, am fost de cel puţin zece ori la „Direcţia presei" cu şpalturile revistei. În primul rând, conta la cine „nimereşti", pentru că, oameni fiind, cenzorii erau şi ei destul de diferiţi. Unii erau mai îngăduitori,

Scanned with OKEN Scanner

alţii mai absurzi. Unii mai curajoşi, alţii fricoşi precum iepurii. Iar aceste caracteristici le influenţau vizibil comportamentul. Pe deasupra, dacă, după ce treceau şpalturile prin mâna lor, „dezastrul" era prea mare, puteai apela la „arbitrajul" şefului instituţiei. În ce mă priveşte, am avut noroc – am „recuperat" multe pasaje după discuţii de ore cu dl Iordăchescu, ce conducea instituţia cenzurii pe vremea aceea. În sfârşit, dacă nu erai încă destul de mulţumit cu ceea ce salvaseşi, puteai merge mai sus, la secretarul cu propaganda de la CJ al PCR, Cât a fost acolo dl Cristea Chelaru, iar ne-am descurcat. Mergeam cu şpalturile luate de la cenzură, îi arătam tăieturile, ne mai servea cu câte o cafea şi cu ţigări Kent, după care punea mâna pe telefon, îi comunica şefului cenzurii ce „tăieturi ale cenzurii" a „tăiat" el însuşi şi astfel mai salvam câte ceva. Ca într-un ritual, D-sa nu uita să-şi încheie intervenţia cu afirmaţia că „revista nu e cuprinsă în circuitul naţional de difuzare a presei, deci putem fi mai îngăduitori". Şi adăuga: „Băieţii îs foarte tineri, au vreme să devină mai conformişti"! Cred că modul de lucru al D-sale nu a fost tocmai pe placul celor „mai de sus", pentru că, după un scurt ocol pe la Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste (cu sigla CCES, ce dădea frisoane tuturor oamenilor de cultură), a fost trecut „pe linie moartă", la conducerea radioului ieşean până la desfiinţarea acestuia în 1985. După aceea a venit dl Alecu Floareş, „un Goebbels al culturii la Iaşi", cum l-au poreclit destul de repede artiştii şi intelectualii locali, însă rolul său a fost atât de important în înăsprirea cenzurii, în a doua formă a acesteia, încât ar merita un capitol separat, eventual, un volum colectiv scris de cei care au avut de-a face cu foarfecele sale. Poate îi voi dedica, fără plăcere, un paragraf, după ce-i voi prezenta „strategia" primei forme de cenzură, modul său de lucru, precum şi unele dintre modalităţile inventate de jurnaliştii-studenţi, dar şi de scriitorii maturi, pentru a se strecura printre ochiurile plasei. De ce? Pentru că „lupta" nu era chiar aşa de inegală precum poate să pară la prima vedere. E adevărat că cenzura avea în spate întregul aparat al statului-partid. Însă ea lucra după regulamente, proceduri şi liste oarecum standard, ce deveneau destul de uşor previzibile pentru observatorul atent şi interesat. În schimb, studenţii aveau şi ei la îndemână câteva arme redutabile, poate chiar mai redutabile decât ale cenzurii şi cenzorilor: cultura, spiritul critic, imaginaţia şi – de ce nu? – un anume „jemanfişism" ce conferea un grad de libertate inevitabil mai ridicat decât al bietului funcţionar al cenzurii, care adesea tremura pentru scaunul său şi încerca din răsputeri să nu-şi supere nenumăraţii şi tot mai sus-puşii şefi.

4. Să intrăm în câteva detalii!

Pe vremea instituţiei specializate în cenzură, se cenzura – cum altfel? – totul: ziarele şi revistele, manuscrisele cărţilor, manualele şcolare, cursurile universitare, dar şi afişele pentru spectacole, programele de sală ale teatrelor şi filarmonicilor, cataloagele pentru expoziţii, etichetele pentru diferite produse, până şi biletele de tramvai. Tot ceea ce era tipărit în România trebuia să primească de la „direcţia" amintită o viză – se aplica pe şpaltul textului o mică ştampilă pe care erau săpate magicele litere „BT", adică „Bun de tipar". La un moment dat, probabil ca să se evite cheltuielile tipografice pentru textele eventual respinse în totalitate, a apărut şi ştampila cu „BC", adică „Bun de cules". După „desfiinţarea prin multiplicare" a cenzurii, ultima ştampilă le-a revenit directorilor sau redactorilor-şefi din redacţii, oficializându-se astfel rolul lor activ în caracatiţa ce a devenit cenzura. În cazul revistelor studenţeşti, şefii redacţiilor, studenţi fiind, nu prezentau, probabil, suficiente garanţii „de securitate", aşa că magica ştampilă era în grija unui cadru didactic de încredere, membru de partid şi aprobat de Comitetul Judeţean al PCR. În anii finali ai comunismului, cei mai duri, această responsabiltate i-a revenit unui distins profesor

Scanned with OKEN Scanner

de la Filosofie, care, între altele, a introdus în ultimul număr prerevoluţionar al *Opiniei studenţeşti* un articolaş injurios despre disidentul Dan Petrescu. E important de menţionat – în ultimii ani, cenzura de partid nu se mai ocupa doar cu tăiatul, cu scosul, ci şi cu adăugatul!

Ce trezea atenţia cenzurii? Mai întâi, anumite domenii, cum ar fi sexualitatea, religia, starea reală a economiei şi vieţii sociale şi, desigur, orice idee politică nonconformistă. Până şi manualele de sexologie deveniseră locul de manifestare a pudibonderiei regimului care totuşi, în urma decretului din 1966, devenise unul foarte natalist! În ceea ce priveşte religia, erau admise textele referitoare la rolul ei în cultura românească veche şi, bine-înţeles, textele de „ateism ştiinţific". Când, în anii '80, s-a început o oarecare recuperare a operei ştiinţifice a lui Mircea Eliade, cenzura preventivă a fost înlocuită cu una „prin difuzare". Exemplarele din *Istoria credinţelor şi ideilor religioase* nu au fost distribuite prin reţeaua de distribuţie, ci prin instituţii, pe baza unor liste de persoane aprobate de CJ al PCR! Acum aveţi la dispoziţie întreaga operă a lui Eliade, dar eu n-am intrat atunci în posesia unui exemplar din cartea amintită decât datorită faptului că persoana care a făcut lista pentru Universitate şi institutele de cercetare asociate m-a trecut pe ea dintr-o oarece simpatie. Scrisesem câte ceva despre Eliade şi i s-a părut absurd să nu am un exemplar, în ciuda faptului că nu eram membru de partid!

Însă cenzura „de meserie" lucra cu o mulţime de liste de nume şi cuvinte. Scriitorii care rămăseseră în străinătate nu puteau fi amintiţi sub nici o formă, decât, eventual, în *Săptămâna* lui E. Barbu şi Vadim Tudor, de fapt, o oficină a Securităţii, dar numai pentru a fi acuzaţi de trădare de ţară, spionaj, calomniaţi şi injuriaţi. Aceeaşi era şi situaţia pictorilor, muzicienilor, chimiştilor ori matematicienilor care „aleseseră libertatea". Din momentul exilării, indiferent de importanţa operelor lor, ei pur şi simplu nu mai puteau exista pentru publicul românesc: dispăreau ca şi cum nici n-ar fi fost vreodată oameni cunoscţi pe aici! Mai auzeai de ei doar la „Europa Liberă", „Vocea Americii" ori dacă aveai norocul să pui mâna pe vreo publicaţie străină ori pe vreo carte tipărită în exil.

5. Cuvinte interzise, cuvinte persecutate

Dar cenzura nu folosea doar liste de persoane interzise, ci şi liste de expresii şi cuvinte comune interzise. Deloc puţine, de altfel! La mijlocul anilor '60 s-a înregistrat o mare victorie – cuvântul *înger* a fost acceptat pentru prima oară într-o poezie de Nichita Stănescu. Funcţionând ca precedent, cuvântul a putut fi utilizat, cu măsură, şi de ceilalţi poeţi, eventual după „negocieri" cu cenzura. Însă listele de cuvinte au fost o constantă – ele au funcţionat şi sub al doilea tip de cenzură. Un document de „uz intern" al CCES din 1982, pe care am avut şansa să-l pot răsfoi câteva ore, reinventaria domeniile de autoritate a cenzurii desfiinţate, practic, întregul domeniu al tipăriturilor, dar reînnoia, aducea „la zi" şi lista cuvintelor „interzise", „persecutate", „supravegheate". Pe lângă cele deja „clasicizate", apăreau şi multe „noutăţi", cuvintele ce puteau evoca degradarea accelerată a nivelului de trai, extinderea mizeriei economice şi sociale, foametea, frigul din locuinţe, lipsa de medicamente etc. În poezii, de pildă, chiar dacă evocai firescul „frig al iernii", nu aveai siguranţa că termenul va trece de cenzură. La fel se întâmpla cu „întuneric" (doar trăiam într-o „epocă a luminii", când electricitatea se oprea la cele mai neaşteptate şi nepotrivite ore!), „foame", „sete", „gheaţă", „urlet" (care putea trimite la revoltă, chiar dacă trimiterea era la un animal!) ş.a.m.d. Comuniştii erau, în fond, ca şi populaţiile primitive, adepţii gândirii magice – dacă nu vorbeai despre ceva era ca şi cum realitatea respectivă nici n-ar fi existat. Dar nu erau „supravegheate" doar cuvintele izolate – mai abitir, poate, erau urmărite expresiile. Spre sfârşitul regimului comunist, remarcabilul

Scanned with OKEN Scanner

poet Florin Iaru a propus unei edituri volumul *Înnebunesc şi-mi pare rău!*, ce parafraza titlul unei cunoscute romanţe interbelice. La ultimul nivel al cenzurii, care pentru cărţi era atunci CCES, titlul a fost respins. Fiind dotat, aş zice excesiv, cu umor, autorul a propus un alt titlu – *Înnebunesc şi-mi pare bine!*. Bineînţeles că a fost respins cu şi mai multă vehemenţă, astfel încât volumul avea să apară, cu titlul său original cu tot, de-abia în 1990, după dispariţia efectivă a cenzurii. În ce mă priveşte, în 1989, am publicat la Cartea Românească volumul de poezii *Paharmakon*. Doar că volumul reproducea cam o jumătate din manuscris, restul fiind eliminat, oarecum „frăţeşte", de redactorul de carte, delicatul poet Florin Mugur, care îşi luase în serios rolul de cenzor, şi de *CCES*, iar titlul original, *Căutarea căutării*, dispăruse şi el pe drum. De ce? Pentru că trăiam într-o societate care avea doar răspunsuri, nu şi întrebări? Pentru că parafraza *Cântarea cântărilor*? Nu ştiu. Ţin minte că mă bucurasem că-mi acceptaseră, la schimb, un titlu în greaca veche, ceea ce era neobişnuit chiar dacă te-ar fi chemat Platon!

6. Lupta „corp la corp" cu cenzura

După un anumit „exerciţiu în comun", cenzura îşi dovedea totuşi slăbiciunile, vulnerabilitatea, o anumită previzibilitate. Dacă ştiai „temele interzise" şi „listele" de nume proprii şi cuvinte comune, puteai să te strecori printre ochiurile ei. Autorii cu statut consolidat, pe care regimul n-ar fi dorit să-i supere prea mult ca să nu (se) „defecteze", procedau adesea „în forţă". Ca să-i intre filmul *Glissando* în reţeaua de difuzare, regizorul Mircea Daneliuc şi-a depus carnetul de partid la CCES şi a ameninţat că intră în greva foamei. Până şi Eugen Barbu, un favorit al regimului, de altfel, şi-a trimis soţia cu carnetul de partid şi decoraţiile, ameninţând şi cu exilarea, în momentul scandalului cu plagiatul din romanul *Incognito*. A ţinut în ambele cazuri. *Glissando* a intrat pentru puţină vreme în circulaţie, iar plagiatul lui Eugen Barbu a fost muşamalizat. Marin Preda, fiind director al editurii Cartea Românească şi posedând ştampila „BC", şi-a trimis manuscrisul trilogiei *Cel mai iubit dintre pământeni* direct în tipografie, „uitând" să-l mai transmită şi la CCES! A ţinut, dar Preda era deja un clasic în viaţă, fiind studiat în manualele şcolare. Pe deasupra, acceptase recent să intre în partid, ceea ce celui din urmă, partidului, i s-a părut, oricum, o mare victorie, dat fiind că prozatorul rezista presiunilor de peste trei decenii, aşa că a închis ochii. Nicolae Breban, profitând oarecum de dubla cetăţenie, mai dădea câte un interviu prin străinătate ori doar ameninţa cu asta şi obţinea, în general, dreptul de publicare. Chiar dacă a fost „executat" într-o mare şedinţă plenară a CC al PCR, romanul *Bunavestire* a trebuit mai întâi să fie tipărit. Chiar şi autori mai puţin cunoscuţi, precum Virgil Mazilescu ori Paul Daian – cel care cântă acum din trompetă la târgurile de carte! – se mai legau cu lanţuri de gardul CC-ului ori al Uniunii Scriitorilor şi mai obţineau unele concesii din partea cenzurii. În 1977, Mihai Ursachi a lansat zvonul că semnează protestul lui Paul Goma, iar cenzura a dat drumul unui volum de poezii pe care-l tot „citea" de aproape un an şi nu reuşea să-l termine! Trebuie să recunosc, deşi nu mi-am reamintit, probabil, toate cazurile, că acest tip de opoziţie deschisă la cenzură nu era totuşi foarte răspândit printre jurnaliştii, scriitorii şi artiştii români. Cei mai mulţi preferau procedee mai degrabă indirecte, mai ocolite, să le zic mai „subtile". Cele descrise sunt tehnici mai degrabă de „război", fie el şi doar informaţional. Celelalte sunt tehnici „de gherilă", de hărţuire, dintr-un îndelungat război de uzură. Nu trebuie nici ele dispreţuite, pentru că, în absenţa lor, cultura din cei aproape cincizeci de ani de comunism ar fi fost şi mai săracă, şi mai malformată de o ideologie dementă, şi mai mutilată decât a fost. Nu toţi creatorii au avut curajul luptei deschise, dar unii dintre ei nu s-au lăsat complet „mancurtizaţi": au

Scanned with OKEN Scanner

încercat să respire cât de cât normal într-un mediu îngrozitor de poluat. Fără efortul lor, adesea disproporţionat, cu un consum uriaş de energie şi nervi în raport cu rezultatele obţinute, tranziţia noastră nenorocită, inclusiv la nivel mental, ar fi fost încă şi mai puţin promiţătoare. Iar dacă tranziţia mentală ar fi mers mai greu, e limpede că toate celelalte – economică, legislativă, instituţională – ar fi riscat să se blocheze de-a binelea. Poate nu e întâmplător faptul că o bună parte dintre cei care, după decembrie 1989, au inaugurat presa liberă din România proveneau fie din presa studenţească a regimului anterior, fie din cea literară. Prin urmare, din acea parte a presei care, deosebit de cea „ideologică", se exersase îndelung în lupta cu cenzura, pentru a obţine mici oaze de libertate de exprimare, mici insule de normalitate.

7. Tehnicile „de gherilă" şi vulnerabilitatea cenzurii

Limbajul aluziv, eliptic ori criptat prin recursul la limbaje tehnice era o bună metodă de a evita cenzura, dar, din păcate, şi de reducere drastică a numărului de cititori, cel puţin al acelora care să şi înţeleagă despre ce este vorba. Puteai, de pildă, chiar cita din autori interzişi, dând doar titlul operei, nu şi numele autorului. I-am putut astfel cita pe Cioran, Culianu, odată chiar şi pe Virgil Ierunca, destul de copios, menţionând doar titlul articolului pe care i-l dedicase lui Eliade în volumul special editat de Cahiers de l'Herne în 1978. În acel comentariu îl citam, de altfel, şi pe Culianu – dându-i numele! – şi cred că a fost prima oară înainte de 1989 când s-a putut. A doua oară a reuşit Sorin Antohi, care a publicat un interviu cu regretatul cărturar în *Revista de istorie şi teorie literară*, care, mai tehnică fiind, cu mai puţini cititori decât o publicaţie pentru publicul larg, avea un regim de cenzură mai relaxat, fiind „citită" de un funcţionar „specializat" de la Academie. Îmi amintesc amuzat că, în *Dialog*, Luca Piţu a dat un frumos moto extras din Cioran unuia din eseurile sale, ortografiindu-i acestuia numele pur şi simplu pe dos: E.M. Naroic!

Sigur, trebuia să ai imaginaţie, să-ţi exersezi inteligenţa, în plus, să nu-ţi pese şi să nu uiţi că atenţia cenzorului – ori a cenzorilor, cum era cazul după 1977 – era una orientată. Am câştigat un pariu cu câţiva prieteni de-ai mei în legătură cu posibilitatea de a publica un articol despre pluralism. Am ales critica literară, am argumentat ce bine e că există acolo pluralism, am descris pe scurt formele acestuia – critică tematică, psihocritică, critică impresionistă, de inspiraţie sociologică ş.a.m.d. –, după care, în fraza finală, conchideam că „pluralismul e benefic şi vital în orice domeniu"! A trecut de vreo trei instanţe de cenzură – poate că se bazau şi una pe alta! –, articolul a apărut, am câştigat nişte sticle de votcă de la amicii mei, nu s-a întâmplat nimic, dar probabil că nici un procent dintre cititorii articolului nu şi-au dat seama ce spuneam eu, de fapt, acolo!

Cel mai dificil pentru cenzori era însă să-şi facă treaba atunci când era vorba despre spectacole. Textul era, desigur, cenzurat în prealabil, iar unele piese aparţineau clasicilor şi nu puneau probleme. Puneau însă spectacolele ca atare şi nu de puţine ori un spectacol după Caragiale ori Cehov dispărea de pe afiş imediat după premieră – Pintilie, Ciulei ori Tocilescu ar putea depune mărturii mai bune decât ale mele. Sigur, exista aşa-numita „vizionare", în care echipa de activişti, cenzori, securişti etc. veghea la puritatea ideologică a spectacolului şi scotea replici, cuvinte, scene întregi. Numai că, în spectacolele propriu-zise, cum ar fi putut cenzura gesturile actorilor, intonaţiile acestora, pauzele semnificative dintre cuvinte? Din acest punct de vedere, cu totul senzaţional mi s-a părut un spectacol al trupei „Divertis" din anii '80, pe vremea când se întrerupea mereu electricitatea. Spectacolul începea pe întuneric cu replica: „Cine a stins lumina?", iar răspunsul era „E stinsă de la tablou!". Doar că, în momentul în care se aprindea lumina,

Scanned with OKEN Scanner

mâna actorului – nu mai ştiu dacă era Toni Grecu ori Greţcu – era îndreptată spre „tabloul" cu Nicolae Ceauşescu, agăţat parcă dintotdeauna pe scena Casei Studenţilor! Îmi amintesc şi acum feţele marmoreene ale activiştilor, securiştilor şi profesorilor conformişti din acea sală. Sigur, textul fusese cenzurat, dar cum ar fi putut cenzura punerea în scenă? Slavă Cerului, toţi politrucii au fost atât de speriaţi, încât au acoperit toată povestea. Sunt dintre fericiţii care au văzut, probabil, cea mai curajoasă atitudine „de scenă" din toată istoria comunistă a ţărişoarei. Cu vreo douăzeci de ani mai înainte, desigur că băieţii de la „Divertis" ar fi ajuns la Canal, iar acum ar fi fost membri AFDPR. Ar fi păţit-o ei şi atunci, dacă frica politrucilor n-ar fi păzit bostănăria.

De altfel, acest joc de-a şoarecele şi pisica cu cenzura nu era complet lipsit de riscuri. O mulţime de regizori, după vreo montare îndrăzneaţă, au plecat să monteze în altă parte. După ce te prindeau că „i-ai fentat", cenzorii deveneau mult mai vigilenţi şi-ţi tăiau şi ceea ce n-ar fi fost cazul. Iar când li se părea „băieţilor" că ţi-ai bătut prea mult joc de ei, că există riscul să contaminezi „minunatul tineret revoluţionar", îţi dădeau pur şi simplu peste bot. Pe 18 mai 1983, Securitatea a declanşat o anchetă de mari proporţii împotriva tinerilor – pe atunci! – scriitori din jurul revistelor *Dialog* şi *Opinia studenţească*, începând cu profesorii Al. Călinescu, Luca Piţu, Tereza Petrescu-Culianu, continuând cu Dan Petrescu, Dan Alexe şi cu studenţi foarte tineri din redacţie. Revistele erau lăudate periodic la „Europa Liberă", pentru calitatea unora dintre texte, pentru curajul ori inteligenţa altora, iar asta devenise insuportabil pentru regim. Percheziţii, anchete, ameninţări, şedinţe de demascare cu „oamenii muncii", Al. Călinescu şi Sorin Antohi daţi afară de la conducerea *Dialogului*, iar eu de la cea a *Opiniei studenţeşti*. O parte dintre noi nu am putut publica nimic vreme de vreo şase luni, Dan Petrescu n-a reuşit să publice decât sub pseudonim câteva articole şi traduceri în reviste şi almanahuri SF până prin ianuarie 1987, când, devenind opozant deschis, n-a mai publicat decât articole, interviuri şi scrisori împotriva dictaturii în presa internaţională. Luca Piţu a fost exclus din Universitate în iunie 1989, nici eu nu m-am simţit mai bine în octombrie 1989, după semnarea apelului împotriva lui Ceauşescu iniţiat de Dan Petrescu. Dar tot ceea ce am scris în acest ultim paragraf ar putea fi începutul unei alte poveşti din vremurile cenzurii. Pentru că, în toate formele sale, cenzura mi s-a părut cea mai perversă, mai eficace şi mai sinistră armă a regimului de tristă memorie. De aceea, nu pot decât să mă îngrijorez când observ formele poate mai subtile, dar la fel de periculoase, în care se insinuează acum în diferitele dimensiuni ale spaţiului public băştinaş – de la cenzura economică şi controlul publicităţii la procesele de opinie şi bătaia propriu-zisă aplicată tot mai frecvent jurnaliştilor şi spiritelor libere.

Scanned with OKEN Scanner

Indiferenţa nu este obligatorie ori Sluţirea măsurii

Laurenţiu Şoitu

Analiza oricărei perioade parcurse oferă şanse pe care, de regulă, le încadrăm în acceptate, neacceptate sau generatoare de indiferenţă. Intervalul istoric la care ne întoarcem nu poate excela între „oferte" lipsite de importanţă pentru cel care a fost în interiorul plin de evenimente. Detaşarea – nici ca exerciţiu – nu este posibilă în întregime. Amânarea întoarcerii nu se află la îndemâna celor care au trăit evenimentele. Nici ponderea între rezonanţele momentelor nu este una echilibrată, întrucât dominanta a fost negativă. Orice analiză – oricât de obiectivă s-ar anunţa, de către iniţiatori – va întâlni răspunsurile subiecţilor influenţaţi de percepţiile proprii.

A vorbi despre viaţa în comunism înseamnă, de fapt, a prezenta o imagine cvasiunanim acceptată – până şi de către cei ce devin mai greu de crezut de „restul" populaţiei cunoscătoare a rolului pe care l-au avut, dar au uitat. Interesant este că, în perioadele considerate de tranziţie, aproape toţi vorbitorii îşi însuşesc acelaşi limbaj acuzator şi – doar pentru unii justificat – vehement, chiar agresiv.

Mă aflam acolo, dar nu în Arcadia, încât nimic din ceea ce se spune nu rămâne fără ecou – ba mai mult, nu poate să nu genereze dorinţa de a zice şi mai mult, şi mai dur, şi mai fără reţinere. Este o nevoie dătătoare de efecte catartice pe care o împlinim.

Şi totuşi, aici şi acum, aş vrea – printr-un efort de autocontrol – să aduc altceva decât răspunsul dintâi la interogaţia îndreptată spre cum ne-a fost viaţa în comunism. Încerc să descopăr ceea ce ne-a făcut, pe cât posibil, mai uşoară supravieţuirea, să vorbesc despre oamenii care aduceau repere logice, raţionale credinţei în schimbare. Demersul are un dublu scop: pe de o parte, pentru a ne aminti că au existat asemenea persoane, iar pe de altă parte, pentru a înrădăcina credinţa că, şi în cele mai cumplite vremuri, asemenea oameni trăiesc lângă noi – uneori în grupul din care facem parte, alteori izolaţi şi uitaţi ori condamnaţi la aceste stări.

De curând, la o emisiune de televiziune a studioului TVR Iaşi, aminteam despre activitatea în echipă. Ca de fiecare dată, am evocat perioada din radio.

Admirativ, dar şi furios, în aceeaşi zi, cineva a întrebat de ce pledez atât de mult pentru echipă. Am înţeles cât de greu este acceptată până şi cea mai bună experienţă a altuia.

Mi s-a explicat că aş putea fi etichetat drept unul cu o grandoare colectivistă, deşi pe loc mi-a fost remarcat un comportament egocentrist. Monologul pe tema inexplicabilei mele pledoarii pentru echipă a continuat. Justificarea era una singură: *ceva netrăit rămâne greu de crezut!*

Şi totuşi, vom relua ideea că echipa te face puternic. Îţi arată unde eşti între ceilalţi. Te obligă să-ţi găseşti locul. Te ajută să ştii mai multe despre tine. Te învaţă că fiecare e de folos. Nu te simţi singur. Ai mereu cui cere ajutor. Eşti convins că înseşi greşelile nu trec

Scanned with OKEN Scanner

neobservate. Corecturile necesare vor fi semnalate, binevoitor şi la vreme. Această enumerare ar putea continua mult mai mult!

Nesfârşita caracterizare vorbeşte despre o echipă reală, adevărată, în care nici un coleg nu rămânea indiferent la un cuvânt nepotrivit din fraza ta de gazetar! Nici un operator nu pleca la sfârşitul programului dacă redactorul nu-şi termina munca. Şoferul se grăbea sau întârzia, după cum o cereau împrejurările. Portarul se agita, la fel de mult, în aşteptarea invitatului. Curăţenia spaţiului era obligaţie comună. Mi-ar plăcea să dau numele lor, numai că unii nu mai sunt printre noi, iar despre alţii nu mai ştiu prea multe.

Totul a devenit experienţă. Aş vrea să nu-i spun unica! Să nu o consider numai a noastră, a acelora din echipa evocată. Fiecare tremura pentru munca celuilalt. La vremea ascultării pentru a se da „bun de transmis" ori „viza verde" – cum era denumită cenzura –, nimeni nu pleca din redacţie. Se aştepta verdictul. Dacă ceva părea neconvingător pentru cenzură, atunci aveam o sarcină comună: *refacerea*.

Eram gata să ajutăm pentru că fiecăruia i se oferea sincer şi necondiţionat sprijinul. În vreme ce autorul era la ascultarea emisiunii, ceilalţi aşteptau. Până şi decidenţii cenzurii ştiau despre unitatea echipei. Erau, poate, invidioşi, dar şi siguri că observaţiile lor vor găsi ecou şi soluţii. Mai mult, uneori se apucau de lucru cot la cot cu realizatorii! Formam cu toţii o echipă! De aceea, cu greu eram divizaţi.

Aceste precizări sunt obligatorii pentru a se înţelege ceea ce urmează – întrucât unitatea noastră era dată tocmai de *nevoia rezistenţei comune*. Pericolele pândeau permanent.

Teama de cenzură era aşa de mare, încât nu te putea linişti nici ştampila aplicată pe text şi pe cutia în care se afla banda magnetică. Într-o zi, am dus la fonotecă o emisiune oarecare – probabil, una culturală –, având parafa şefului de secţie, a celui de la Direcţia Presei şi a unuia dintre directori sau a secretarului general de redacţie. Totul era normal, nimeni nu a avut nimic de adăugat, astfel încât cutia sigilată aştepta ziua şi ora transmisiei.

Noaptea, puţin după miezul nopţii, m-am trezit cu o frază în ureche. Am aprins lumina şi am început să număr orânduirile sociale, până la cinci. Oricât încercam să ocolesc, ajungeam tot acolo, la concluzia că *socialismul este a cincea orânduire bazată pe exploatare*. Despre ce este vorba? Regretatul profesor şi critic de artă Radu Negru, prezent în emisiune, fiind un interlocutor cuceritor, avea obiceiul să vorbească fără punct. Fraza plină de paranteze devenea aşa de interesantă, inclusiv prin construcţie, încât era greu să ştii exact dacă ceea ce spunea este în conformitate ori nu cu ceea ce ar dori alţii să audă. Astfel, la un moment dat, politizând puţin, vorbea despre cele *cinci orânduiri bazate pe exploatare* care au generat nu ştiu ce fenomen.

Noaptea, în somn, când mi-am amintit fraza, am început să număr: primitivă, sclavagistă, feudală, capitalistă şi, de fiecare dată, ajungeam direct în socialism. Zadarnic ştiam că emisiunea este programată după-amiază, pentru că nu a mai fost loc de somn, iar dimineaţă, când a apărut omul de la fonotecă, eu aşteptam de mult. Am tăiat *cele cinci*, potrivind fraza cu orânduirile, fără să le mai număr, şi am respirat uşurat.

Semnăturile tuturor nu aveau efect pentru că, în final, redactorul răspundea. Cei care dădeau viza puteau fi schimbaţi din funcţie în una, poate, şi mai bună, pe când redactorul avea doar o singură variantă – să fie dat afară. Aşadar, teama păzea mai mult decât vigilenţa celor doi, trei, chiar patru care ascultau şi citeau de câteva ori textele.

Desigur, apăreau şi situaţii în care *fiecare scria cu gândul la mintea celui ce citea/superviza* – oferindu-i ceea ce accepta necondiţionat. Fără comentarii erau textele preluate din documentele cele mai proaspete produse pentru un anumit eveniment. Cum peste tot se găseau trimiteri neîncetate de acest gen, erau situaţii în care, dacă nu aveai textul în faţă, nu era nici o nenorocire – spuneai ceea ce era de zis, după care se adăuga „aşa cum preciza/sublinia/evidenţia/încuraja tovarăşul...". Mai dificil era să precizezi când şi unde,

Scanned with OKEN Scanner

cu ce prilej făcuse aşa ceva. Unul dintre strălucitii oameni de reportaj, Gheorghe Fărtăiş, după ce îşi scria textul – ca nimeni altul mai frumos –, înainte de a merge la dactilografă, cerea să ne retragem pentru a descoperi unde s-a vorbit despre frumuseţile patriei, hărnicia oamenilor şi, repede, se potriveau trimiterile.

Extrema era *copierea textului integral* din *Scânteia* ori alt ziar central sau local consacrat problematicii la zi. Pentru a diferi între ele, cât de cât, se începea cu paragraful de sfârşit şi se termina cu începutul dintr-un alt ziar. Dacă era timp, se puteau aranja şi alte permutări între paragrafe, pentru că ascultătorii acestui gen de emisiuni ştiau că te-au auzit, dar niciodată nu reţineau, nu-şi propuneau să ţină minte ce ai spus.

După dispariţia cenzurii specializate a apărut *cenzura internă*, a instituţiei de care aparţineai. În context, *emisiunile în direct* erau cele care solicitau la maximum. Pericolul se multiplica. Bâlbele, o dată apărute, atrăgeau altele. Formulările neclare generau interpretări. Frica de „şopârlele" interlocutorului îndemna, şi ea, la o pândă straşnică pentru a ghici – o clipă mai devreme – ce cuvânt se va rosti. Este suficient să amintim de arhitectul Nicolae Porumbescu, autor al Casei de Cultură din Suceava, al Centrului Civic din Satu Mare şi al mai multor construcţii interesante, care avea o mare dorinţă: să comenteze, cât de puţin, despre sluţirea adusă Pieţei Unirii din Iaşi. Deoarece ştiam cât de vehementă, dar şi argumentată era critica sa, precum şi ce ar fi însemnat o secvenţă de acest gen, de câte ori bănuiam că este gata să ajungă la tema spinoasă, îl opream pentru a transmite muzică. Timp de trei ore ne-am pândit unul pe celălalt fără încetare. La sfârşitul emisiunii, a mărturisit că a înţeles cât de chinuiţi suntem şi a promis că – din solidaritate cu noi – va renunţa la ideea exprimării pe această cale.

Renunţarea la opinie a fost, poate, cea mai mare pierdere care s-a produs. Oamenii refuzau să se mai bată pentru afirmarea gândurilor. Pentru a putea spune ce doreau, unii îşi procurau certificate de la Spitalul „Socola". Unul dintre cei mai curajoşi oameni de opinie şi cunoscut cărturar, întrebat, în toamna anului 1989, dacă nu se teme că prin poziţia sa ameninţă însuşi colectivul de cercetare din care făcea parte, a mărturisit că deţine un asemenea certificat salvator.

Autoabandonarea mergea până la evitarea dreptului de a-şi prezenta titlul ştiinţific. Un invitat, care avea şi o funcţie politică, dar care strălucea prin sclipirea minţii sale, nu ne dădea voie să-l prezentăm ca doctor în ştiinţe. „În ţara asta, în politică, există un singur doctor şi academician, tovarăşa Elena Ceauşescu", a precizat dumnealui cu un ton pe cât de serios – în preajma microfoanelor! –, pe atât de clar ironic pentru noi, care ne vedeam şi ne cunoşteam. La rândul meu, am fost prilejul unei mustrări severe adresate unui coleg care mi-a anunţat titlul de doctor în filosofie. Adjunctul vigilent nu l-a iertat. În fapt, politica terorii, de orice fel, generează autoabandonarea prin care se încununează strategiile de promovare a nonvalorii.

Dedublarea indusă de această permanentă cenzură – controlul anterior publicării scrierii şi transmiterii mesajelor audio şi/sau vizuale – avea şi momentele ei pline de învăţăminte pentru gazetari. Era prin 1976 când, printr-o decizie înaltă, s-a hotărât să nu mai fie plătite titlurile ştiinţifice de doctor şi de academician. Mergând pe urmele ecourilor „de bucurie" pentru măsura anunţată, am fost la academicianul Cristofor Simionescu. Trebuia să fie un mesaj convingător, venit de la cineva care începea deja „să jubileze" cu gândul la ziua în care va primi mai puţini bani la salariu. Când am ajuns, Domnia sa m-a întâmpinat cu o înfăţişare furioasă, astfel încât nu ştiam dacă e bine să mai intru. Simţind ezitarea, m-a prins de mână, m-a tras în birou şi, dintr-o răsuflare, a precizat: „Ăştia sunt cretini. Numai nişte cretini pot face aşa ceva. Ei nu ştiu că nimeni, niciodată, nu va putea plăti munca de educaţie, de creaţie şi de cercetare. Noi ştim şi acceptăm pentru că aşa am ales. Dar, după ce sunt proşti, mai au şi ideea să ne oblige să facem ore de un leu. Iartă-i,

Scanned with OKEN Scanner

Doamne, că nu ştiu ce fac!". Reacţia mea hotărâtă de a o lua la fugă a fost blocată de atitudinea fermă: „Adică îţi imaginezi că eu te pun la încercare? ! Dar eu oare ce-aş păţi dacă nu aş crede în tine? ! Oricum, gata! Hai, acum, deschide aparatul ăla să zic ceea ce... abia aşteaptă lumea să audă".

Totul a mers ca la carte, au urmat două-trei minute pentru o emisiune şablon. Doar noi ştiam că, dincolo de vorbele care zburau, adevărata trăire era complet diferită. În plus, marele dascăl ne învăţase, încă o dată, obligaţia de a gândi nuanţat la ceea ce ni se poate cere. Era o lecţie de responsabilitate oferită de unul dintre cei mai reprezentativi intelectuali ai vremii – renumit şi pentru cunoaşterea, de aproape, a celor doi şi a tuturor celor care îi înconjurau.

Un amic foarte bun – de altfel, singurul prieten de peste treizeci de ani – întreba, convins că nu va primi răspuns, ce le facem acestor oameni de spun ceea ce nici duşmanii lor nu au dreptul să le ceară. Dacă ar fi să răspund, acum, nu aş avea de adăugat altceva decât că foarte multe se spun doar pentru urechile acelora care numai atât acceptă să audă. Li se înalţă osanale cu sufletul întunecat de blesteme. Poate că este cea dintâi lecţie de care politicienii au a lua ştiinţă.

Diversele *modalităţi de dedublare, de simulare* apăreau şi în funcţie de personalitatea celui căruia i se cerea să scrie ori să vorbească. Erau oameni care, pentru a rămâne sinceri faţă de valoarea cuvântului rostit, construiau fraza centrată pe ceva peren, durabil. Mesajul patriotic avea, de cele mai multe ori, înflăcărarea dată de nevoia de a se raporta la ceva care va trece de perioada care se dorea cântată. La o sărbătoare din ianuarie, doctorul în economie Ilie Dodea – un activist care strălucea prin forţa minţii imprevizibile – a dat citire unui text care spărgea toate şabloanele. După festivitate, la un moment dat, strecoară o frază plină de sens: „Acesta este omul pe care îl iubesc şi îl voi iubi!". Accentul bine pus în propoziţie spunea totul. *Acesta*, adică, atenţie, *acesta pe care l-am prezentat*, mă entuziasmează, *nu acela* pe care îl ştim toţi.

Alţii *renunţau complet la elementele personale* din exprimare, accente, structurare şi aşa mai departe. Preferau să li se dicteze ceea ce trebuie spus ori să preia – fără nici o reţinere – texte verificate şi scrise de alţii. Calea de mijloc era cel mai des folosită, pentru că nu este deloc uşor să mimezi ori să treci permanent dincolo de ceea ce ştii, vezi, simţi din plin pentru a te raporta la ceea ce te aşteaptă, ţi se cere. Unul dintre marii dascăli ai Universităţii repeta adesea: „Ideea asta că omul e tot ce poate fi important merită reţinută. Uită cine o spune şi ai să vezi că este bine. Trebuie să te gândeşti la ceea ce merită, nu te pierde în detalii". Pentru a fi şi mai convingător, ne vorbea despre „dragostea ca persoană" şi ne îndemna să căutăm persoana aceea, să fim pregătiţi pentru întâlnirea cu ea fără a cădea pradă trăirilor de-o... epocă!

De fiecare dată ne aminteam de profesorul Petre Botezatu, care, la întoarcerea de la Canal, a cerut să nu fie întrebat niciodată despre etapa parcursă acolo. Avea nevoie de forţe pentru a se concentra la ceea ce va urma, pentru că ceea ce urma trebuia să fie altceva, drumul spre ceva salvator, căutat printr-o credinţă nestrămutată. Pentru mulţi, unele dintre aşteptări s-au împlinit, dar cu jertfirea unei părţi importante – *manifestarea ca fiinţă liberă*. Această sacrificare se plăteşte cu diluarea creativităţii, a încrederii în ceilalţi – oricât de apropiaţi –, cu trunchierea permanentă a gândului, cu nemărturisirea victoriei şi a păcatului. În final, rămâne povara sufletului greu marcat de gratiile şi sârma ghimpată ale călăului mereu ameninţător în faţa voinţei de a scutura ceva din ceea ce simţi apăsător. Să vezi negru şi să-l declari alb, să ştii binele şi să spui contrariul, să vrei ceva şi să declari lipsa dorinţei – toate instaurează lehamitea, neîncrederea în tine, *anularea necondiţionată*.

Adesea cred că ceea ce se întâmplă – chiar şi acum, când toată lumea vorbeşte şi nimeni nu ascultă – nu este altceva decât o altă faţă a vechii formule de *generalizare a indiferenţei*.

Scanned with OKEN Scanner

Lăsăm să vorbească cine nu are ce spune, să acţioneze cel nepregătit, să mimeze gândirea cel lipsit de ea, să deschidă drumuri cel condamnat la neputinţă. Toate se întâmplă pentru că ne-am învăţat să ştim că alţii decid, iar valoarea nu contează. Când totuşi cineva spune, strigă, argumentează libertatea, atunci nu este crezut, oricât adevăr ar rosti, pentru că înaintea vorbirii nu am învăţat ascultarea. În timpul unui stagiu la Lille, am asistat la pregătirea unei greve studenţeşti. Mare mi-a fost surpriza, pentru că eu însumi trăiam în aceleaşi condiţii şi nu aveam nici un reproş. Atunci un student mi-a explicat că aceste mişcări sunt clopoţelul de alarmă de care cei din vârful piramidei au nevoie. Altfel, totul se năruie. Ei rămân preocupaţi doar de îmbogăţire, iar ceilalţi sărăcesc. Adâncirea prăpastiei nu este dorită de nimeni, deoarece toţi vor cădea în ea. În plus, din aceste manifestări, fiecare student şi fiecare tânăr exersează şi înţelege *nevoia de ascultare*.

Dintr-o altă perspectivă, un distins profesor – folosindu-şi umorul mereu viu – regreta că oamenii nu au învăţat doar să citească. În felul acesta, am fi scăpat de multe păcate. Scrisul iresponsabil, asemenea vorbirii, generează amplificarea, cu fiecare generaţie, a gândului şi a vieţii nelegiuite. În Pateric se relatează cum, în cele din urmă, un pretins cărturar îşi face curaj să-l întrebe pe Sfântul Petru de ce nu este şi el trecut în lumea celor drepţi, adăugând că multe cărţi a scris la viaţa lui. Răspunsul a evidenţiat tocmai acest păcat de a fi lăsat lumii, pentru totdeauna, *gânduri vinovate şi mărturii mincinoase*.

Într-un alt context vorbeam despre tatăl unui remarcabil istoric ieşean care a refuzat să mai cânte altceva decât *Internaţionala*. Cântase *Deşteaptă-te, române !* şi a făcut puşcărie. După aceea, furia şi neîncrederea erau aşa de mari, încât, cu orice prilej festiv, cânta *Internaţionala*. Era singurul cântec pentru care nu fusese nimeni condamnat. În plus, nu credea în vorbele care anunţau libertatea de manifestare : „Nu credeţi niciodată tot ce vi se spune ! *Cei care hotărăsc în numele nostru nu mai sunt de mult cu noi*", sugera înţeleptul.

Aşa de adânci au fost rădăcinile, încât fiecare generaţie o prelua. În 1989, în primăvara ultimului congres al PCR şi al ultimelor sale teze, un student întreba disperat cine are *interesul să ţină pleava permanent deasupra*.

În realitate, sintetiza motivaţia cenzurii – exersată în multiple forme –, menită să blocheze credinţa că oricare om ar avea ceva de zis, altceva decât se spune, cere, impune „de sus".

De fiecare dată când cineva formula astfel de întrebări, descopeream că nu sunt doar ale unora, mai răzvrătiţi, ci ei aveau doar meritul că le rosteau, iar ceilalţi făceau zid de apărare. Când studentul nostru – pe durata a două ore de seminar – a făcut o amplă demonstraţie că cineva, pe această cale, doreşte să ţină zgura deasupra, evenimentul nu a trecut nesesizat pe cei puşi „să vegheze" climatul universitar. Se argumentase că un proces revoluţionar continuu nu este altceva decât efortul de a transforma, la nesfârşit, şi ceea ce ar putea fi considerat ca realizat, finisat. În acest fel, praful şi pulberea se vor alege din orice, iar la suprafaţă va rămâne mereu pleava, rumeguşul, zgura, toate în numele unei aşteptări care niciodată nu se va împlini. Regretatul profesor Ionel Hagiu, aflând de elocinţa şi strălucirea gândirii studentului nostru, s-a rezumat să ne invite la o plimbare – între două clădiri – pentru a-şi exprima admiraţia şi pentru a mai auzi şi dintr-o altă sursă paşii argumentării. În final, am căzut de acord că studenţii ştiu, pot şi chiar fac dovada gândirii lor, nouă revenindu-ne obligaţia să-i apărăm. Ne-am bucurat împreună pentru inspiraţia acelui răspuns salvator care aprecia că „în momentul vorbirii pleava e spulberată, aflându-ne în miezul bobului dătător de pâine albă şi bună ! ". Cum tonul contează, fiecare a înţeles ce a putut, iar „urechea" grupului n-a mai avut rezonanţă la prorectorul de atunci, la profesorul Ionel Hagiu.

N-am ştiut niciodată dacă această solidaritate este mai importantă pentru noi sau pentru studenţii cărora aveam a le oferi un anumit climat, anumite comportamente şi atitudini.

Scanned with OKEN Scanner

Sigur însă le era utilă tuturor – indiferent de poziţia ocupată –, pentru că era garanţia continuităţii. Credem că, pe această cale, s-a asigurat continuitatea răspunderii chiar dacă fiecare dintre cei în cauză gândeau şi la imaginea lor. Ni se pare firesc să te aperi, cât şi cum poţi de bine, dacă în acest mod îi aperi şi pe ceilalţi.

Un exemplu de responsabilitate asumată împotriva tuturor indicaţiilor aberante l-a constituit soluţia găsită pentru păstrarea unor publicaţii ale Universităţii. Era prin 1986, când funcţionau cotele de hârtie pentru fiecare instituţie. De câţiva ani unele anuare nu mai apăruseră, iar rectorul de atunci, profesorul universitar doctor Viorel Barbu, nu încetase să caute soluţii. Destăinuindu-ne grijile, ne-am gândit că într-o asemenea situaţie istoria nu are dreptul să-l judece doar pe rectorul nostru. Am împărtăşit ideea şi am plecat la Bacău, la fabrica de hârtie. Directorul a descoperit – în argumentarea noastră – că este la fel de vinovat ca şi rectorul de neapariţia publicaţiilor Universităţii. Dacă rectorul nu avea repartiţie pentru hârtie, fabrica „Letea" avea hârtie şi nu căuta soluţiile necesare. Deodată, gazda noastră a reacţionat ca străfulgerată de o idee pe cât de periculoasă, pe atât de salvatoare: „Adică vrei să furăm hârtie pentru Universitate? ! Dar cum trimit eu hârtia la Iaşi?".

Fericit că a înţeles, am precizat că nu este nevoie de un drum aşa de lung, pentru că venim cu manuscrisul la tipografia din Bacău. Aşa s-a şi întâmplat, iar din acel moment şi până în 1990, toate numerele, inclusiv cele restante, au apărut la Bacău. În lanţul solidarităţii mai intrase şi o nouă verigă, directorul tipografiei.

Rămânem, o clipă, la aceeaşi idee a modului responsabil de a reacţiona la indicaţii care pot fi aberante. În ianuarie 1985, când, printr-o decizie a Cabinetului II – adică a tovarăşei Elena Ceauşescu, pentru cei tineri care nu ştiu –, a fost întreruptă definitiv funcţionarea studiourilor teritoriale de radio, iar Radioul din Bucureşti nu emitea de la miezul nopţii până dimineaţa la 6, cei de la Radio Iaşi, rămaşi fără serviciu, au fost împrăştiaţi peste tot. Pentru că eu aveam doctoratul şi continuitate neîntreruptă – ca asociat – în învăţământul superior, s-a dispus angajarea la Universitate. Rectorul – obişnuit să primească tot felul de indicaţii – a reţinut ideea şi a pornit în căutarea soluţiei permise de statutul celei dintâi universităţi a ţării. Invitat fiind la Domnia sa, am aflat că i s-a cerut angajarea în numele aceluiaşi Cabinet II, întrucât tovarăşa dorea să fie repede şi tainic rezolvate problemele noastre. Numai că, precizează profesorul Viorel Barbu, apărea o şansă unică pentru Domnia sa şi pentru mine să se producă angajarea singurului cadru didactic din învăţământul superior fără concurs. Am înţeles cât se poate de repede că nici chiar disperarea de şomer în premieră nu justifica lipsa de respect pentru tradiţie şi lege – apărate cu eleganţă şi curaj de viitorul vicepreşedinte al Academiei Române. Veritabila demonstraţie a răspunderii pentru ceea ce eşti, la un moment dat, rămâne încă o dovadă că nici o cenzură, nici o forţă politică nu poate anula *nevoia oamenilor de a fi lăsaţi să decidă* – atunci când au fost aleşi să facă asta.

Există numeroase dovezi că, atunci când este obligat să spună, să facă, să gândească numai într-un singur mod, tocmai atunci – cu certitudine – acela va identifica şi o cale ocolită, chiar potrivnică. S-a întâmplat aşa ceva şi sub ochii, pretinşi ageri, ai cenzurii lui Nicolae Ceauşescu. Ba chiar acesta a fost pus să spună ceea ce era de necrezut că ar putea rosti. La unul dintre congrese – cred că al XI-lea sau al XII-lea – a fost strecurată, în raportul citit de el, *ideea inexistenţei dictaturii în România*. Pentru a-l determina să se apere de acuzaţiile tot mai dese că este un dictator, a făcut o pledoarie, pretins ştiinţifică, pentru absenţa dictaturilor. Dictatura proletariatului devenise o etapă democratică, iar dictatura regală fusese uitată. Deoarece pentru dictator era important să iasă cu „faţa curată" – prin orice mijloace, fie şi mincinoase –, strategul ideii s-a făcut că a uitat de dictatura regală. În realitate, pe această cale, s-a scos şi mai mult în evidenţă contrastul dintre faptele istoriei şi „strălucitul raport". A fost răzbunarea unui intelectual, care, în

Scanned with OKEN Scanner

preajmă fiindu-i, a dorit să lase o mărturie pentru cei care se vor afla în una din cele două situaţii: şef sau consilier – cum sunt numiţi, în ultima vreme, sfetnicii acestora. Şeful nu are voie să creadă că ştie şi poate înţelege tot, iar subalternul este obligat să nu moară ca slugă. Unii sclavi erau cumpăraţi cu foarte mulţi bani doar pentru că înţelepciunea le era superioară oricărora dintre cei care plăteau sau îi vindeau. Lanţuri pentru picioare, pentru gât s-au făcut deoarece numai trupul poate fi încătuşat, la orice vârstă. Mintea, inima şi înţelepciunea nu au însă zăgaz dacă acestea au învăţat, au probat şi s-au angajat să nu adoarmă, să nu lâncezească nici pentru folosul celor care plătesc.

Deschiderea spre extremele impuse de cei aflaţi „sus" nu a încetat să facă victime. Să ne aducem aminte de marele promisiuni anunţate ori încurajările pe care le găsea fiecare în clipa ce a urmat lui decembrie 1989. S-a vorbit despre marea libertate a cuvântului până ce expresia s-a golit de sens. *Libertatea a înlocuit cenzura cu pierderea măsurii ori prin sluţirea ei* – cum se exprima un eseist. De la constrângerea nemăsurată s-a trecut la absenţa oricărei responsabilităţi pentru cuvântul scris, rostit, sugerat sau pentru imaginile şi gesturile demonstrative. În vreme ce prin cenzură erau blocaţi cei care aveau ceva de zis, pe noua direcţie se elimină preocuparea pentru ceea ce trebuie rostit şi pentru asumarea efectelor. Dacă poţi spune orice fără nici o noimă, atunci cu certitudine dispare interesul pentru cine, ce, cum, unde, când şi cu ce efect va fi demersul. Rămâne *acţiunea vorbirii şi scrierii exhibiţioniste*, din care au dispărut normele.

De regulă, ne întrebăm dacă suntem pregătiţi să spunem ceea ce trebuie zis, chiar şi atunci când nu ne este îngăduit să facem asta. Am ajuns însă în situaţia sublinierii că acţiunile, de orice fel, au valoare dacă şi numai dacă nu pierd şi nu urâţesc măsura. Neatenţia duce – de cele mai multe ori – la repetarea greşelilor extreme: *cenzura duce la nemăsură, nemăsura la cenzură şi ciclul se reia în forme tot mai agresive*.

A vorbi numai acela care ştie ce spune, a scrie cine a cunoscut durata scrisului, a arăta cel care a învăţat cum, a demonstra numai dacă există conştiinţa mecanismelor generate, a gândi pentru alţii doar cel care poate duce povara efectelor, a acuza şi lăuda, a iubi şi urî, a nega şi afirma numai după ce ai gustat amarul fiecăreia dintre ele – acestea sunt etape obligatorii în drumul spre exprimare.

Scanned with OKEN Scanner

Cultura penuriei: bunuri, strategii şi practici de consum în România anilor '80

Liviu Chelcea
Puiu Lăţea

Despre modul în care consumul a fost organizat în Europa de Est în timpul comunismului s-a scris o serie lungă de cercetări. Unele dintre acestea adresează probleme şi teme care au fost centrale în dezbaterile clasice din antropologie, cum ar fi natura formelor de distribuţie şi de schimb (Polanyi, 1957; Mauss, 1967; diferite concepte propuse de Marx), tema inegalităţii sau relaţiile patron-client. În articolul de faţă susţinem că, printr-un demers comparativ, penuria şi dimensiunile ei culturale pot îmbogăţi literatura despre consum produsă despre societăţile ce nu au cunoscut socialismul de stat. Accentul principal se va pune pe modalităţile în care indivizii şi gospodăriile făceau faţă lipsei de bunuri ce exista la nivel macro şi cum erau ele folosite o dată ce se aflau în gospodărie. Penuria a forţat indivizii şi, uneori, familii întregi în căutarea lor prin călătorii pe distanţe lungi, la statul la coadă şi folosirea relaţiilor, precum şi la gestionarea acestor obiecte în modalităţi diferite de cele dintr-o societate afluentă. Aceast ansamblu de modalităţi de a face faţă penuriei a condus la situaţii destul de inedite, în care alimentarele şi magazinele de stat erau goale mai tot timpul, însă majoritatea oamenilor aveau multe dintre bunurile ce lipseau de pe raft. Acest lucru indica existenţa unei economii secundare foarte dinamice.

Primul nostru scop va fi să descriem strategiile folosite pentru a obţine bunuri de consum. Există o literatură consistentă despre economia secundară din timpul socialismului şi vom folosi o parte din aceasta pentru a descrie eforturile populaţiei de a participa la consum. Al doilea scop este să descriem folosirea bunurilor de consum rare ca un set de practici culturale mai degrabă decât ca relaţii sociale (ca în cazul descrierii strategiilor). Practicile asociate consumului (Campbel, 1995, p. 102) în această perioadă seamănă cu situaţia claselor muncitoare occidentale de dinaintea apariţiei statelor bunăstării şi cu raţionalizările din timpul celui de-al doilea război mondial mai degrabă decât cu practicle de consum din ţările occidentale ale anilor '80. Folosind eticheta sugerată de Daniel Miller (1995, p. 16), vom organiza descrierea unor asemenea practici prin conceptul de *cultura penuriei*.

Prima parte a articolului este o trecere în revistă a categoriilor analitice din literatura antropologică despre consum în timpul comunismului. Studiile cu acest subiect sunt structurate în jurul relaţiilor sociale existente în domeniul economiei secundare, însă noi credem că o perspectivă teoretică mai nouă poate fi câştigată printr-o mutare a interesului înspre practici. Cu alte cuvinte, credem că este necesară o deplasare a accentului de la studiul relaţiei dintre clasa socială şi consum la studierea relaţiei dintre status şi consum. A doua parte încearcă să prezinte felul în care locuitorii comunei Sântana (judeţul Arad) obţineau bunuri din străinătate. Multe dintre strategiile folosite au fost descrise de alte etnografii care au discutat distribuţia şi consumul socialist. Din acest motiv, am ales să ne

Scanned with OKEN Scanner

concentrăm pe două nişe ce erau specifice acestei localităţi, şi anume micul trafic de graniţă în Ungaria şi reţelele transnaţionale, care-i includeau pe germanii ce emigraseră în fosta RFG. În a treia parte a lucrării discutăm chiar practicile de consum specifice penuriei, mai degrabă decât modalităţile în care bunurile erau distribuite informal. Întrebarea principală a studiului este ce putem afla despre consum în general privind la modalităţile în care oamenii foloseau obiectele din cauza penuriei anilor '80.

1. Proeminenţa relativă a abordărilor de economie politică asupra abordărilor simbolice în etnografia consumului socialist

În ultimii 30 de ani, problema consumului a căpătat statutul de subiect central în antropologia culturală. Diferite critici ale paradigmei marxiste (Miller, 1995a; Appadurai, 1986) au sugerat că atenţia concentrată exclusiv asupra producţiei nu este suficientă. Arjun Appadurai situează această schimbare de interes în contextul criticii lui Jean Baudrillard privitoare la modalitate, în care gândirea secolului al XIX-lea a descris societăţile industriale sau agrare ca având doar producţie (Appadurai, 1986, pp. 8-9). El susţine că ar trebui să existe o atenţie sporită pentru „traiectoria totală de la producţie, schimb/distribuţie şi consum" (Appadurai, 1986, p. 13).

O altă critică a apărut din cauza insatisfacţiei crescânde faţă de dihotomiile ce separau grupurile privite doar prin prisma termenilor de societate/economie (statele-naţiune, „modernitate" etc.) de grupurile ce aveau doar „cultură" (grupurile prestatale, „primitive", „izolate" etc.). Atenţia acordată consumului constituie astfel „un efort de a restaura dimensiunea culturală a societăţilor ce sunt prea adesea reprezentate doar prin prisma economiei şi de a reda într-un mod adecvat dimensiunea de calcul a societăţilor [„tradiţionale"] descrise simplist doar prin prisma solidarităţii" (Appadurai, 1986, p. 12).

Potrivit lui James Carrier şi Josiah Heyman (1996), există două paradigme principale ale studiilor despre consum. Pe de o parte, există preocuparea pentru puterea de cumpărare şi pentru poziţia cumpărătorului într-un sistem de inegalitate. Principalul subiect în astfel de cercetări este relaţia dintre clasa socială şi consum, interes ce ridică întrebări cu privire la capacitatea de reproducere a gospodăriilor, politica de clasă sau nivelul de venit sau relaţii. Cealaltă paradigmă este interesată de aspectele semiotice şi simbolice ale consumului. Bunurile dintr-o categorie, să spunem producţii muzicale, sunt văzute ca potenţial interschimbabile. Alegerea produselor depinde de scheme de clasificare, care se traduc în „cultură", „stiluri de viaţă" sau „identitate". Relaţia importantă în acest caz este între status şi consum, iar subiectele de interes sunt stilul, politicile identitare şi mecanismele de producere de către industriile culturale sau de către consumatorii înşişi a înţelesului. Consumul este văzut în această paradigmă ca fiind mai relaţional, cu o latură socială şi ca o intervenţie activă în lumea bunurilor (Pels, 1998, p. 96).

În timp ce aceste preocupări reflectă contextul afluent al ţărilor occidentale, pentru ţările foste socialiste domeniul de interes legitim l-a constituit penuria. Literatura consistentă ce tratează socialismul (Verdery, 1991; Kornai, 1992) a accentuat centralitatea penuriei în dinamica acestor sisteme. Astfel, Katherine Verdery a accentuat caracterul redistributiv al statului socialist, dar şi importanţa articulării relaţiilor informale orizontale asupra acestor birocraţii pentru dinamica vieţii cotidiene (Verdery, 1991, 2000). Practicile informale, reunite în jurul conceptului de *economie secundară*, au fost tratate pe larg în multe lucrări de antropologie despre Europa de Est. Pe lângă literatura produsă de sociologii maghiari şi antropologii occidentali despre economia secundară, un alt concept important, produs de cercetătoarea britanică Caroline Humphrey, este cel de *resurse*

Scanned with OKEN Scanner

manipulabile şi se referă la surplusul faţă de plan, neluat în evidenţă oficial şi distribuit în mod informal. Aceste resurse manipulabile constituiau baza economică a „traficanţilor" şi „speculanţilor" (Humphrey, 1998, p. 9).

În timp ce această literatură abordează în mod eficient relaţiile sociale create de producţie (Verdery, 1991 ; Humphrey, 1998 ; Lampland, 1995) şi de distribuţia bunurilor prin schimburile orizontale şi verticale (Verdery, 1991 ; Humprey, 1998 ; Berdahl, 1999 ; Ledeneva, 1995, 1999), natura consumului în socialism a fost într-o mai mică măsură aprofundată. Mai puţin prezente au fost abordările semiotice şi simbolice despre posesia bunurilor de consum ca o activitate, mai degrabă decât punctul terminus al producţiei şi distribuţiei. Există astfel presupoziţia că aceleaşi tipuri de practici de consum se regăsesc într-o societate afluentă şi una de penurie.

O etnografie mai recentă care tratează unele practici asociate penuriei este cea produsă de Daphne Berdahl (1999) despre Germania de Est înainte şi după unificare. Pe lângă diferitele tipuri de capital sugerate de Pierre Bourdieu şi literatura menţionată mai sus despre economia secundară, Berdahl foloseşte – izolat, ce-i drept – tipul de abordare asociat cu Arjun Appadurai, adică o atenţie sporită faţă de semnificaţia şi biografia lucrurilor. În această direcţie vom canaliza discuţia etnografiei lui Berdahl, deoarece credem că aceste obiecte, datorită raritătii lor cronice în socialism, au căpătat o altă natură decât ar fi avut în mod normal într-un context afluent. Bunuri ce ar fi fost mărfuri într-o economie de piaţă preluau unele proprietăţi ale darurilor sau raritătilor. Fiind uneori extrase din circulaţie, ele transcendeau dihotomia marfă-dar prin includerea unor dimensiuni adiţionale precum alienabilitatea-inalienabilitatea.

Dar ce elemente specifice consumului în socialism a identificat Berdahl în etnografia sa? Ea s-a axat pe studiul obiectelor vestice, deoarece acestea făceau consumul productiv prin faptul că, „prin schimb sau prin etalare, [acestea] erau o formă de capital prin ele însele" (Berdahl, 1999, p. 122)[1]. Particularităţile includeau unele fenomene ce puteau părea iraţionale într-o economie de consum. Unul dintre ele este păstrarea pe stoc, „o practică frecventă în gospodării" (Berdahl, 1999, p. 121). Ea oferă exemplul unei femei care, pentru majoratul fiului său, a stocat din timp o cantitate suficientă pentru a-i hrăni pe toţi invitaţii acestuia. Reciclarea darurilor este o altă practică ce apare în descriere : „Datorită raritătii majorităţii bunurilor de consum, nu era rar sau considerat nepoliticos, ca darurile primite să fie date mai departe" (Berdahl, 1999, p. 122). Ea menţionează afişarea etichetelor de banane Chiquita pe aparatele de televizor şi abţibildurile-reclamă ale diferitelor mărfuri vestice, dar nu oferă nici o interpretare de ansamblu pentru astfel de practici, cu excepţia faptului că asemenea bunuri câştigau valoare în domeniul valorii de etalare (Berdahl, 1999, p. 124).

Credem că definiţia implicită a consumului pe care o foloseşte Berdahl (ea nu oferă una analitică) este destul de limitată. Există alte dimensiuni ale consumului pe care ea nu le include în descriere. Antropologul britanic Daniel Miller (1995a, p. 16) a propus noţiunea de *cultura penuriei în socialism*, deşi nu a elaborat-o suficient. Dacă adoptăm o definiţie mai largă a consumului, am putea descrie mai bine dimensiunile noţiunii propuse de Miller

1. Sugestia lui Carrier şi Heyman că „ceea ce aflăm despre consum depinde de modalitatea în care selecţionăm bunurile pe care le studiem", ca, de altfel, şi avertismentul lor că „nu ne putem permite să studiem doar unele bunuri din cauza stilului, marketingului sau vizibilităţii lor subculturale" (Carrier şi Heyman, 1997, p. 362) sunt foarte corecte. Bunurile de consum cotidiene jucau, de asemenea, un rol esenţial în reproducerea inegalităţii în socialism. Şi ele erau incluse în schemele de ciubucuri şi pile, numai că, spre deosebire de cele vestice, nu erau „productive" (Berdahl, 1999), adică nu produceau capital simbolic.

Scanned with OKEN Scanner

şi tratate parţial de Berdahl. O definiţie mai completă a consumului este că acesta constă în „selectarea, cumpărarea, folosirea, menţinerea, repararea şi renunţarea la orice bun sau produs" (Campbell, 1995, p. 102). Unele dintre aceste dimensiuni, cum ar fi folosirea, repararea sau renunţarea tardivă la bunuri, au căpătat o intensitate specială în contextele de penurie. Ne vom referi pe larg la acestea în partea a treia a lucrării.

Exemplele pe care le folosim provind din comuna Sântana, situată în judeţul Arad, în apropierea graniţei româno-maghiare. În primăvara anului 1998 am făcut interviuri despre perioada de penurie cea mai cruntă, adică anii '80. Populaţia actuală din Sântana constă într-o comunitate germană îmbătrânită şi care se contractă demografic, români şi rromi. Pentru scopul studiului de faţă, trebuie menţionate două caracteristici. După cum se ştie, la sfârşitul anilor '60, nemţii au început să plece în RFG. Un număr substanţial de imigranţi germani au continuat să se întoarcă de sărbători la Sântana, păstrându-şi relaţiile de rudenie şi cele cu foştii vecini. Circulaţia acestor persoane între Germania şi Sântana a însemnat, de asemenea, o circulaţie destul de intensă a bunurilor şi favorurilor.

În al doilea rând, ca multe comune situate lângă centrele industriale (în acest caz, Arad), forţa de muncă din Sântana avea o structură duală: consta în „muncitori-ţărani", adică o combinaţie între navetismul susţinut al bărbaţilor şi prezenţa femeilor în asociaţia agricolă colectivă. Aceasta a avut două consecinţe importante. În primul rând, le-a permis locuitorilor să creeze şi să menţine relaţii cu persoanele din Arad care se ocupau de distribuţia bunurilor de consum vestice şi a celor rare în general. În plus, diviziunea de gen a muncii a influenţat structura consumului prin faptul că, spre deosebire de bărbaţi, care aveau un program fix la fabrici, femeile aveau un program mai flexibil la CAP, ceea ce le putea permite să participe la micul trafic[2].

2. Traficul de frontieră la Sântana: contextele naţionale şi locale

Deşi economiile socialiste nu au fost niciodată foarte generoase în ceea ce priveşte oferta de bunuri de consum în comparaţie cu economiile capitaliste, de-a lungul anilor '60, '70 şi '80, regimurile est-europene au abordat diferit problema distribuţiei către populaţie. În timp ce Ungaria sau Polonia au permis în anumite limite ca pieţele să preia o parte din atribuţiile pe care economiile centralizate nu le puteau asigura, România a preferat să rămână în limitele unei acumulări excesive de capital şi mijloace de producţie. În ciuda faptului că în anii '60 statul român a facilitat accesul la bunuri de consum, de-a lungul anilor '70 şi mai ales în anii '80 oferta de bunuri şi servicii a fost redusă la minim.

Oamenii îşi amintesc deceniul trecut ca fiind o perioadă de lipsuri generalizate, deşi nu neapărat de sărăcie. Anii '80 reprezintă o perioadă diferită de cele de dinainte, pe parcursul ei apărând o serie de fenomene noi, însă înscrise în matricea structurală a neostalinismului lui Ceauşescu. În aceşti ani, serviciile şi cheltuielile sociale pentru populaţie au scăzut rapid, în proporţie perfect inversă cu creşterea strategiilor ideologice de control al populaţiei. Astfel, în această perioadă se dezvoltă forme culturale (de exemplu, Cântarea României sau protocronismul) după chipul şi asemănarea acumulării excesive de mijloace de producţie. Pe măsură ce oamenii aflau din cele două ore de emisie ale Televiziunii Române că trăiesc tot mai bine, lipsurile severe era foarte evidente. Din această cauză, sprijinul pe reţelele informale şi pe economia secundară a crescut enorm (Kligman, 1998, p. 38).

2. Pentru o descriere a proceselor din această comună, vezi Chelcea şi Lăţea (2000).

Scanned with OKEN Scanner

După speranţele provocate de relativa bunăstare şi liberalizare din anii '60 şi de la începutul anilor '70, anii '80 au adus mai degrabă cozi[3] şi nesiguranţă. Statul a impus restricţii pe cât de severe, pe atât de frustrante la cantitatea de alimente pentru populaţie. În 1981 s-au introdus faimoasele „raţii" pentru alimentele de bază precum pâinea, uleiul sau zahărul, în acelaşi timp restrângându-se consumul şi la alte alimente. În anul următor (februarie 1982), raţionalizarea a fost însoţită de creşterea cu 35% a preţului la 220 de alimente (*cf.* Shafir, 1985, pp. 117-118). Frustrări suplimentare au fost provocate, începând cu 1982, de întreruperea curentului electric distribuit populaţiei. Foarte adesea, curentul era întrerupt de mai multe ori pe zi, pentru perioade ce variau între câteva minute şi câteva ore. Deşi enervant în sine, impredictibilitatea provocată de perturbarea rutinei cotidiene contribuia la fel de mult la sentimentul lipsei de control[4] asupra vieţii cotidiene[5].

Cinismul situaţiei era sporit şi de „recomandările" propagandei prin mass-media. După cum spune Gail Kligman (1998, p. 117), „propaganda ocupa un loc distinct în economia politică a României. Era una dintre puţinele activităţi în care oferta depăşea cu mult cererea". Oamenii erau îndemnaţi să nu folosească „frigiderele, aspiratoarele şi alte echipamente casnice" (Shafir, 1985, p. 118), cerându-li-se să „depoziteze mâncarea afară în timpul iernii, să se abţină de la folosirea aspiratoarelor şi a încălzirii centrale" (Shafir, 1985, p. 117). Aceste îndemnuri absolut penibile în condiţiile anilor '80, când sume enorme erau folosite pentru proiecte economice ce s-au dovedit falimentare, erau însoţite de încriminarea şi „demascarea" în mass-media a cazurilor ce implicau „irosirea" sau „supraconsumul" curentului electric sau apei. În mod asemănător, (supra)consumul de alimente este medicalizat şi patologizat prin literatura despre „alimentaţia raţională". Reducerea cererii din partea populaţiei era însă mult mai greu de realizat decât reducerea ofertei.

Lipsurile din magazine nu se traduceau automat în faptul că produsele nu ajungeau la oameni, ci că ajungeau pe căi ocolite. De exemplu, în economia politică a României, locuitorii Sântanei aveau o situaţie specială. Existau mai multe strategii şi oportunităţi pentru a face faţă lipsurilor de la nivelul macroeconomic. Vom menţiona câteva dintre ele, iar apoi ne vom concentra asupra turismului pentru comerţ, în varianta sa specifică de la Sântana, adică micul trafic de frontieră.

O primă posibilitate, cu adevărat substanţială, era cea a turiştilor din fosta Iugoslavie care veneau la Arad (şi, în general, în zona Banatului) să vândă haine, pantofi, blugi, ceasuri electronice, ţigări sau produse alimentare. Ei veneau cu autobuze turistice, fapt ce asigura şi o anumită constanţă a prezenţei lor. Un muncitor tânăr care până pe la începutul anilor '90 făcea naveta la Arad ne-a spus că „piaţa care există acum exista şi înainte de 1989, cu acordul tacit al poliţiei" (G.B. – bărbat, 30 de ani). O altă posibilitate, legată, ca şi cea dinainte, de contactul nemijlocit cu bunuri străine, era aceea a angajaţilor din Sântana care lucrau la Fabrica de Vagoane din Arad. Unii dintre ei au avut ocazia să lucreze temporar în Egipt, Grecia sau Siria, aducând astfel bunuri de consum înapoi. Lor li se permitea să revină cu o cantitate destul de mare, iar în unele cazuri chiar să-şi tranfere valută în România. O bună parte din bunurile pe care le aduceau erau vândute la prieteni şi la rude.

O altă strategie era aceea a producţiei independente de bunuri şi servicii care, în mod normal, trebuiau să fie furnizate de sistemul de distribuţie socialist (sau de piaţă în

3. Pentru o analiză foarte interesantă de economie politică despre coadă, vezi lucrarea lui Pavel Câmpeanu (1994).
4. Am aflat că în fostul cotidian *Informaţia Capitalei* se publicau anunţuri cu orele la care urma să se întrerupă curentul electric, însă de cele mai multe ori nu se respectau.
5. Ca să nu dramatizăm complet, întreruperea curentului era totuşi un motiv de bucurie pentru elevii din acea perioadă, inclusiv subsemnaţii.

Scanned with OKEN Scanner

capitalism). De exemplu, acelaşi muncitor tânăr de mai sus era, în anii '80, DJ-ul discotecii din Sântana. El a spus că „existau studiouri-pirat care vindeau casete, ca şi acum"[6] (G.B.). Un alt exemplu din această categorie erau instalaţiile de producere a alcoolului, a căror utilizare de către persoane individuale era ilegală. „Relaţiile" şi „cunoştinţele" erau, de asemenea, o resursă valoroasă pentru obţinerea unor bunuri de consum. A avea rude sau prieteni în posturi politice sau administrative constituia un atu important[7]. Acest mecanism e bine cunoscut şi este o referinţă obişnuită în discuţiile despre comunism.

Subiectul capitolului de faţă se referă totuşi la alte două modalităţi de procurare a bunurilor de către locuitorii Sântanei. Prima modalitate este micul trafic sau traficul de frontieră cu Ungaria. A doua modalitate constă în cadourile, marfa şi valuta pe care nemţii ce emigraseră în Germania le trimiteau sau le aduceau cu ei pentru membrii de familie sau prietenii care rămăseseră în Sântana. Toate ocaziile enunţate mai sus erau similare în cel puţin o privinţă, şi anume, faptul că, pentru a se folosi de ele, indivizii trebuiau să aibă de-a face, într-un fel sau altul, cu statul. Aceste ultime două modalităţi erau totuşi aparte în economia procurării de bunuri. Exista o specializare a bunurilor ce erau procurate prin aceste două nişe: în timp ce principalul avantaj al comerţului cu Ungaria era aducerea de mâncare procesată industrial, principalul avantaj oferit de circuitul în care nemţii erau angajaţi era procurarea de televizoare color şi de echipament casnic. Ei vindeau şi alte mărfuri, însă principalul punct de atracţie îl constituiau produsele electronice.

2.1. *Micul trafic în Ungaria*

Micul trafic a devenit o practică de masă pentru populaţia Sântanei către sfârşitul anilor '70, atunci când criza de bunuri de consum devenea din ce în ce mai severă. Această oportunitate a existat din anii '60, din câte îşi aduc aminte cei cu care am vorbit, dar nimeni nu-şi aminteşte să o fi practicat. În schimb, îşi aduc aminte că, înainte de anii '60, locuitorii de peste graniţă veneau în zona Aradului să cumpere bunuri care lipseau din Ungaria. Ei au spus, de asemenea, că în anii '70 ungurii veneau în România să vândă nu lucruri care lipseau, ci lucruri de mai bună calitate. Începând cu a doua jumătate a anilor '70 însă, locuitorii Sântanei au început să se folosească de această ocazie, ca o strategie de adaptare la contextul economic defavorabil.

---

6. Există numeroase exemple similare de astfel de activităţi independente. De exemplu, existau indivizi specializaţi în înregistrarea de filme pe casetele video şi mai apoi vânzarea sau închirierea lor. Cineva care la sfârşitul anilor '80 era student la Politehnică în Bucureşti ne-a spus cum organiza sesiuni de video. Închiria aparatul pentru 500 lei/noapte şi apoi cerea o taxă (bilet) de la colegii care voiau să vină la eveniment. Programul standard al vizionării includea o comedie, un film de acţiune/horror şi un film porno. El oferea totodată servicii adiţionale, precum ţigări „bune" şi bere. În general, institutele politehnice, dar şi Medicina sau IEFS-ul ori alte facultăţi ce aveau studenţi străini (din Grecia, Iran, Irak, Egipt, Siria, Israel sau, mai rar, Iugoslavia) se aflau într-o poziţie privilegiată pentru a găsi blugi, tricouri, adidaşi, ţigări, cafea, valută, cosmetice sau casete. Mediul studenţesc avea o cultură foarte originală şi adaptativă, cel puţin din punctul de vedere al obţinerii de bunuri de consum rare. Mai existau şi cărţile care, în diferite contexte, erau închiriate pe bani. Un alt exemplu interesant era cel al taximetriştilor particulari care nu aveau semne pe maşină, însă îşi abordau direct clientela potenţială dintre cei din staţiile de autobuz.
7. Vezi, de exemplu, strategiile de năşie într-un sat din Maramureş. Împreună cu părinţii lor, tinerii îşi alegeau drept naşi mai ales indivizi din poziţiile administrative sau de partid locale (Kligman, 1998, pp. 35-39).

Scanned with OKEN Scanner

Micul trafic era un privilegiu acordat pentru locuitorii comunelor aflate la mai puţin de 20 km distanţă de graniţă[8]. În secţiunea de faţă vom descrie cine folosea acest privilegiu, cum era folosit, o călătorie obişnuită, precum şi experienţa sătenilor în Ungaria.

Micul trafic le permitea sătenilor să iasă din România pentru cumpărături în Ungaria. Lor li se permitea să călătorească pe o distanţă de 30 km în interiorul Ungariei, dar li se cerea să aducă paşapoartele de mic trafic înapoi în 24 de ore după ce le-au luat de la miliţie. Ei puteau să călătorească astfel de 12 ori pe an, iar suma pe care puteau să o cheltuiască la fiecare ieşire era de 250 de lei, adică aproximativ 1/8 dintr-un salariu mediu de dinainte de 1989. Procedura pentru obţinerea paşaportului de mic trafic era destul de simplă. Sătenii trebuiau să depună o cerere, iar în decurs de 20-30 de zile primeau paşaportul. Cei care îl primeau trebuiau să şi-l reînnoiască în fiecare an. Începând cu 1984, dreptul de a primi paşaport a fost restrâns la un singur membru adult pe familie, din dorinţa de a limita posibilitatea de a rămâne în străinătate. Teoretic, fiecare locuitor al Sântanei era îndreptăţit la acest privilegiu; în practică totuşi, beneficiarii erau mai puţin numeroşi.

Deşi procedura era foarte simplă, acest privilegiu nu era în mod egal distribuit populaţiei din comună. Prima categorie de persoane excluse, care forma, de fapt, aproape jumătate din populaţia Sântanei, o reprezentau nemţii. Cei care au luat această decizie (probabil, la nivel mult mai înalt decât elita politică a Sântanei) se temeau, pe bună dreptate, altfel, că germanii ar putea părăsi România. Iar „pierderea" unui neamţ ar fi însemnat pierderea a 8 000-20 000 de mărci germane, suma cerută de securiştii care supervizau distribuirea vizei de ieşire în Germania. Un poliţist din Sântana ne-a spus că, de fiecare dată când un neamţ reuşea să fugă în Ungaria, postul de poliţie era aspru criticat[9]. Acelaşi refuz era valabil şi pentru românii din căsătoriile mixte româno-germani. Din partea nemţilor nu se auzeau prea multe plângeri, deoarece ei se temeau că orice confruntare cu autorităţile ar putea afecta şansele de obţinere a actelor de emigrare în Germania (despre aceast punct, vezi Verdery, 1985).

De la caz la caz, existau refuzuri de acordare a paşaportului unor persoane din elita politică şi administrativă a satului, deoarece ar fi arătat foarte rău pentru partid ca discursul oficial să fie contrazis chiar de către membrii săi. O persoană care fusese în elita comunei ne-a spus, de asemenea, că cererile erau avizate şi de Securitate. Oamenii care fuseseră „turnaţi" că mai protestează nu prea primeau paşapoartele. Şansele de a primi paşaportul erau reduse şi în situaţia în care sătenii aveau rude în străinătate. Altcineva a formulat şi justificat astfel de restricţii în termeni morali: „Oamenii trebuiau să fie serioşi pentru a obţine paşaportul" (familia Z.). „Seriozitate" însemna, cred, o ideologie strictă a muncii, de la care erau excluşi, probabil, rromii, „speculanţii" sau tinerii ce nu se angajaseră.

Se poate pune întrebarea legitimă referitoare la cine putea să se folosească totuşi de micul trafic. Dincolo de limitările legate de obţinere, nu toată lumea depunea cerere. Am încercat să obţinem câteva estimări despre procentul celor angajaţi în micul trafic, dar nimeni nu a putut spune cu siguranţă[10]. De obicei, familiile cu un standard de viaţă mediu

8. În afară de graniţa de vest, cele cu Iugoslvia şi cu Bulgaria erau, de asemenea, puncte de atracţie. Din păcate, nu ştim prea multe despre graniţa cu fosta URSS.
9. Potrivit acestui poliţist cu care am vorbit, experienţa frecventă a unui neamţ care reuşea să fugă era că fie intra într-un lagăr de refugiaţi, fie muncea la negru în Ungaria. Refugiatul aştepta până când prietenii sau rudele lui din Germania plăteau suma de bani necesară pentru venirea în Germania. Poliţistul care ne-a spus aceste lucruri era supărat că în loc ca românii să fi obţinut bani din „vânzarea" nemţilor în Germania, banii erau încasaţi de către aparatul similar din Ungaria. Trebuie totuşi verificat dacă autorităţile maghiare practicau acelaşi sistem ca acela din România.
10. Totuşi, majoritatea estimărilor au fost că 15-20% din populaţia comunei avea paşaport. Dacă se ia în considerare faptul că germanii nu aveau acces şi că fiecare adult cu paşaport acţiona în cadrul unei familii, se poate vedea amploarea fenomenului.

Scanned with OKEN Scanner

practicau micul trafic: „Cei care făceau micul trafic erau mai emancipaţi" (F.N. – femeie, 29 de ani). De asemenea, oamenii care aveau maşini mici erau de obicei mai activi în procurarea paşaportului, deoarece se puteau deplasa mai uşor şi puteau lua cu ei alţi locuitori care voiau să meargă în Ungaria (serviciu pentru care primeau bani). Pentru familiile sărace ale comunei, micul trafic era un lux pe care nu şi-l puteau permite. Impedimentul major era că nu puteau acumula suma iniţială de bani care să le permită cheltuielile de călătorie. Altcineva a spus că un alt motiv pentru care locuitorii nu încercau să obţină paşaportul era frica de a nu fi anchetaţi de poliţie atunci când se întorceau.

La început, locuitorii erau fericiţi şi curioşi în legătură cu acestă ocazie de a avea bunuri pe care alţii nu le aveau, însă după câtva timp călătoria li se părea ceva normal. În comparaţie cu alte regiuni din România, situaţia lor era mult mai bună. Dacă putem adăuga o notă personală, pentru bucureşteni, o bună parte din produsele la care cei din Sântana spuneau că aveau acces în mod repetat (mai ales blugi şi Coca-Cola) au devenit accesibile doar după 1989. Ceea ce în zona de graniţă părea ceva normal în alte zone geografice era ceva de invidiat[11].

2.2. *Contractul social dintre stat şi populaţie*

Deşi existau restricţii privitoare la numărul de ieşiri anuale, la timpul permis călătoriei sau cantităţile şi la produsele ce puteau fi (a)duse, se poate conceptualiza un contract social între autorităţi şi locuitorii angajaţi în micul trafic. El consta în răsplătirea autorităţilor pentru consensul lor tacit privitor la încălcarea limitărilor impuse de către stat. Răsplătirea era de două feluri: pentru indivizii din cadrul instituţiilor statului şi pentru instituţii.

Câştigurile individuale, adică bacşişurile, erau, cu siguranţă, un ingredient important al practicării micului trafic. Cei mai mulţi oameni cu care am vorbit încălcau toate restricţiile. Aducerea din Ungaria a unor bunuri ce valorau mai mult de 250 de lei (situaţia obişnuită pentru majoritatea indivizilor) crea un cadru de negociere cu autorităţile locale, atât vameşi, cât şi miliţienii din comună. Preţul ignorării standardelor „legale" de către autorităţi era, de obicei, un pachet de jumătate de kilogram de cafea sau un pachet de ţigări „bune". Diferite grade de control/indiferenţă aveau preţuri diferite. De exemplu, dacă situaţia cuiva era în regulă, dar acesta dorea să scape necontrolat la graniţă, un mic dar vameşului rezolva situaţia. Ni s-a spus că existau şi cazuri când, în schimbul unei atenţii, nici nu se ştampila paşaportul.

Probabil că mai puţin cunoscute decât câştigurile individuale erau „atenţiile" pentru instituţiile statului de pe urma micului trafic. Autorităţile încercau să câştige ceva nu numai la nivel personal, ci şi la nivel de instituţie. În unii ani, atunci când oamenii veneau să-şi prelungească paşapoartele, autorităţile se foloseau de această ocazie pentru a semna contractele de achiziţionare de produse agricole din gospodăriile individuale[12]. Unii dintre cei pe care i-am intervievat au spus că, atunci când se duceau la miliţie să-şi reînoiască paşaportul, li se sugera sau „ştiau" că instituţia ducea lipsă de hârtie şi pixuri. Se aştepta de la ei să facă mici cadouri de astfel de obiecte, fie aduse din Ungaria, fie din România. Situaţia era similară şi pentru alte instituţii ale statului de la nivel local.

---

11. Comerţul intern cu bunuri de consum vestice sau provenite din Iugoslavia sau Ungaria era, de asemenea, puternic. Timişoara în mod deosebit era foarte cunoscută pentru existenţa bunurilor de consum străine. Mulţi oameni din Moldova, dar mai ales din Oltenia, veneau să cumpere bunuri din Timişoara. Unii se specializau în aşa ceva, deşi inclusiv comerţul intern era riscant.
12. Începând cu 1984, ca urmare a măsurilor de recentralizare, guvernul a început să forţeze ţăranii să vândă către stat o cotă din produsele agricole şi animalele crescute în gospodărie (vezi Shafir, 1985, p. 117).

Scanned with OKEN Scanner

În afară de micile câştiguri mutuale pe care relaţia celor angajaţi în micul trafic cu cei din instituţiile statului le aducea, o altă parte a contractului social era tăcerea asupra călătoriilor în Ungaria. O fostă adolescentă din anii '80 care mergea împreună cu mama ei în Ungaria a spus că „era un fel de secret să mergi în Ungaria; oamenii nu vorbeau prea mult despre asta" (F.N. – femeie, 29 de ani).

2.3. *Trei tipuri de turism pentru comerţ*

Cei care erau angajaţi în micul trafic pot fi distribuiţi în trei categorii, după modul în care foloseau această oportunitate: turiştii orientaţi spre gospodărie, turiştii orientaţi spre profit şi cei orientaţi spre timpul liber. Îi vom descrie pe rând.

Cel mai mare grup era format din cei ce practicau micul trafic *pentru nevoile gospodăriei*. Aceasta însemna cumpărarea de bunuri care lipseau din România, dar cu care nu se intenţiona să se facă negoţ. Cei mai mulţi oameni cu care am vorbit au spus că nouă oameni din zece mergeau în Ungaria pentru a compensa lipsurile de diferite bunuri de consum de care era nevoie în gospodărie. O femeie care în anii '80 folosea micul trafic împreună cu mama ei a spus că „foarte puţin se făcea micul trafic pentru bani. De obicei aduceai pentru familie şi pentru casă" (F.N. – femeie, 29 de ani). Aceeaşi persoană, referindu-se la turiştii orientaţi spre profit, a spus că „existau oameni care făceau bişniţă. Mergeau în Ungaria tot timpul. Noi [familia ei] însă nu. Mergeam de 3-4 ori pe an, nu mergeam tot timpul. Ne duceam acolo când aveam nevoie de ceva" (F.N.). Frecvenţa călătoriilor varia însă. Alcineva ne-a spus că mergea în Ungaria de fiecare dată când aveau nevoie de diferite lucruri. O altă femeie ne-a spus că avea nevoie de suc de portocale şi cafea, iar pentru aceste bunuri se ducea mai ales de Crăciun şi de sărbători.

Un aspect interesant al turismului orientat spre gospodărie era că majoritatea celor care îl practicau erau femei. Aceasta se poate explica prin faptul că femeile din Sântana erau principala forţă de muncă angajată la CAP, ceea ce însemna un program mai flexibil decât al bărbaţilor, care lucrau în fabricile din Arad. Libertatea mai mare de planificare a timpului şi deci a călătoriei în Ungaria era foarte importantă. Succesul ei depindea de procurarea mărfii care trebuia vândută în Ungaria, de existenţa unui mijloc de transport (tren sau maşină) sau chiar de turele vameşilor[13].

În plus, în diviziunea muncii din gospodărie, femeile erau cele care aveau grijă de mâncare şi de copii. Acesta era un factor suplimentar ce făcea ca mai ales femeile să fie prezente în micul trafic. De asemenea, se pare că femeile trecute de prima tinereţe practicau mai des micul trafic. O altă femeie care în anii '80 mergea în Ungaria împreună cu mama ei a spus că era vorba „mai ales despre femeile care nu erau tinere, aşa, mai trecute de 40 de ani. Ştiţi cum e, când eşti tânăr, nu te simţi bine să mergi la piaţă şi să vinzi. Dar femeile mai bătrâne sunt mai curajoase, mai deschise şi mai cu experienţă" (L.N. – femeie, 30 de ani).

O călătorie obişnuită necesita pregătiri ce începeau cu aproximativ o săptămână în avans. Primul pas era procurarea, prin cumpărare sau prin pile la fabrici, a bunurilor ce se puteau vinde în Ungaria. Apoi femeile îşi întrebau rudele, vecinii şi prietenii (cel mai adesea, tot femei) dacă vor să meargă sau dacă aveau nevoie de ceva din Ungaria. Aducerea unor lucruri din Ungaria pentru cei apropiaţi era un comportament destul de uzual. Cel mai adesea era vorba despre rude, însă şi vecinii practicau plata în avans pentru produsele

13. Existau vameşi mai dispuşi la mici compromisuri, precum şi vameşi îndeobşte cunoscuţi ca fiind insensibili la situaţie. Mulţi se fereau de turele acestora din urmă, deoarece nu voiau să riște confiscarea mărfii.

Scanned with OKEN Scanner

pe care turiştii urmau să le aducă din Ungaria. Această distribuţie de la persoană la persoană era favorizată şi de faptul că înainte de 1989 era interzisă vânzarea de lucruri străine în pieţe. Vânzarea lor avea loc, însă exista riscul ca bunurile să fie confiscate.

Cel mai adesea, cei care practicau micul trafic călătoreau în grupuri mici în şi din Ungaria. Acestea erau alcătuite din două până la cinci persoane. O dată ce ajungeau în pieţele din oraşele şi comunele maghiare, grupul se separa şi fiecare îşi vindea marfa. Apoi fiecare îşi făcea cumpărăturile în alimentare şi în zona pieţelor, întâlnindu-se din nou la staţia de tren sau la maşinile mici cu care veniseră. O altă separare avea loc la punctul de frontieră, deşi inclusiv aici turiştii se mai ajutau între ei (de exemplu, să ia marfă de la cineva care fusese refuzat la graniţă).

Dar ce vindeau turiştii în Ungaria? Răspunsul simplu ar fi lucruri similare cu ce exista în Ungaria, însă la preţuri mai mici. Piaţa potenţială pentru produsele aduse din România era formată din cei cu salarii medii sau mici din Ungaria. Un locuitor din Sântana ne-a spus că „lucrurile care erau mai ieftine aici decât în Ungaria se vindeau acolo. Ungurii bogaţi cumpărau de la magazinele lor frumoase, nu cumpărau de la piaţă" (F.G. – femeie, 56 de ani). Altcineva a spus că reuşea să dea marfa pentru că „românii vindeau foarte foarte ieftin şi erau produse noi... Ungurilor le plăcea asta" (L.N.). Existau câteva categorii de bunuri care se vindeau în Ungaria: farfurii, căni, pahare, echipament, porţelanuri; echipament pentru instalaţiile de apă din gospodărie; lenjerie intimă, batiste, pijamale, sutiene, cearşafuri de pat; mobilă; flori; miez de nucă.

Pentru a obţine aceste bunuri, locuitorii din Sântana aveau două posibilităţi, ambele implicând statul ca producător. Pentru produsele ce se găseau în România, acestea erau cumpărarea din sistemul de distribuţie şi furtul de la fabricile unde unii locuitori lucrau. Dacă existau în magazine, de exemplu, porţelanul şi sticlăria, totul era în regulă, nu era nevoie de relaţii speciale. Atunci când produsele ce aveau căutare în Ungaria lipseau, era nevoie de relaţii. După cum am descris mai sus, şi aici aprecierile lui Janos Kornai cu privire la piaţa vânzătorilor se aplică bine: „Există o competiţie a cumpărătorilor pentru favorurile vânzătorilor sau, mai precis, pentru bunăvoinţa sa de a vinde [...] cumpărătorul încearcă să flateze vânzătorul şi să-i câştige bunăvoinţa" (Kornai, 1992, p. 248).

Pentru că produsele ce se produceau în ţară nu erau însă pentru consumul intern (de obicei, faimoasele bunuri „pentru export"), turiştii trebuiau să aibă relaţii speciale cu producătorul, adică indivizii implicaţi în producţia, dar mai ales cei responsabili de distribuirea acestora. Cel mai adesea, aceste relaţii erau legături speciale cu fabricile sau reţeaua de distribuţie (magazinele săteşti), legături bazate pe rudenie sau pe relaţii de schimb. De exemplu, unii indivizi angajaţi în micul trafic aflau de la magaziner că anumite bunuri de consum urmează să sosească la magazin. În dimineaţa următoare, întreaga cantitate era cumpărată de cei ce urmau să meargă cu micul trafic. De pildă, deşi magazinul din comună avea un acord cu o fabrică de echipament sportiv din Piatra-Neamţ, cele mai multe treninguri ajungeau să fie vândute în Ungaria.

A doua modalitate de procurare a bunurilor care lipseau era însuşirea lor de la locurile de muncă, fie de la CAP, fie de la fabrici. De exemplu, o femeie care practica micul trafic pentru profit vindea în Ungaria obiectele (prosoape şi lenjerie intimă) pe care bărbatul ei le lua de la fabrica „Tricoul Roşu", unde lucra. El ne-a spus că era o competiţie strânsă între localnici să se împrietenească cu cineva care avea acces la fabrică (inclusiv el) şi care putea să procure aceste bunuri. Caracterul „slab" al statului socialist le permitea angajaţilor să fure de la fabrică sau de la CAP. Aceasta nu însemna că muncitorii sau administratorii erau încurajaţi să fure (deşi astfel de reţele se formau uneori cu acordul directorilor). Existau cazuri de oameni arestaţi şi judecaţi la tribunale. De multe ori, cei prinşi furau fără acordul superiorilor sau al personalului de pază.

Scanned with OKEN Scanner

O dată obţinute şi transportate peste graniţă, aceste bunuri erau vândute în pieţele din comunele şi oraşele de lângă frontieră[14]. Cei cu care am vorbit au menţionat cel mai des localităţi precum Gyula, Lőköshaza, Békéscsaba, Kétegyhàza, Méhkerék.

„Dă Doamne să fie şi la noi magazinele pline de marfă!": experienţa din Ungaria

Călătoriile, dar mai ales şederea propriu-zisă a celor ce practicau micul trafic provocau curiozitate şi, în egală măsură, admiraţie entuziastă faţă de ceea ce vedea acolo şi faţă de maghiari. Obiectul admiraţiei era determinat de înţelegerea fiecăruia a situaţiei din Ungaria. Cei mai mulţi erau uimiţi de standardul de viaţă şi de relativa afluenţă din magazine. O persoană cu care am vorbit, absolventă de liceu, ne-a spus:

> Cum să zic... Când am văzut tot luxul ăla care era acolo, şi e doar aici, aproape, în Ungaria, nu e distanţă mare de la graniţă. Aveau de toate, totul găseai... Iar la noi nu erau haine, nu erau de nici unele, nimic de mâncare. Aduceam totul de acolo [...]. Mulţi oameni spuneau: „Dă Doamne să fie şi la noi magazinele pline de marfă!" (A.M. – femeie, 30 de ani).

Altcineva ne-a zis, de asemenea, că era fascinat de faptul că rafturile erau pline şi că el nu ştia prea bine cum e să ai de unde să alegi. O altă fostă adolescentă din anii '80 ne-a spus: „Simţeam o adevărată plăcere să merg în Ungaria, întotdeauna mi-a plăcut. De-abia aşteptam să zică maică-mea să mergem acolo, să cumpărăm lucruri sau cel puţin să mă uit la marfă" (L.N.). Aceeaşi persoană a fost foarte impresionată de aspectul igienic al produselor alimentare: „Alimentarele lor erau foarte curate. Totul era frumos ambalat în foaie de plastic. În România chiar şi acum ating salamul sau crenvurştii cu mâna" (L.N.). O altă femeie chiar a sugerat că frustrarea provocată de lipsa bunurilor de consum a fost cauza schimbărilor din 1989:

> – Ce era diferit în Ungaria faţă de România?
>
> – Ştiam că Ceauşescu era un comunist înrăit şi că nu puteai să faci nimic fără să fii prins... Îţi era frică tot timpul. Te gândeai cum aşa aproape, aici, în Ungaria, viaţa e uşoară, iar aici, la noi, parcă erai înlănţuit. Şi nu am mai rezistat... Din cauza asta a fost Revoluţia din 1989 [...]. Nu ştiu ce am fi făcut dacă nu ar fi fost Revoluţia (V.C. – femeie, 32 de ani).

O familie formată din indivizi ce au absolvit facultatea a povestit mai în detaliu despre diferenţele dintre contextele economice din cele două părţi ale graniţei. Impresia pe care şi-au făcut-o despre Ungaria era susţinută şi de faptul că aveau prieteni lângă Gyula şi că se vizitau reciproc în mod regulat. Ei au explicat că situaţia din Ungaria era mai bună pentru că „ei sunt mai civilizaţi şi au făcut reforme mai devreme". Ceea ce le-a plăcut în mod deosebit au fost drumurile şi casele din Ungaria. Poate ca o compensaţie a faptului că nu trăiau la oraş, ei au spus că „acolo este acelaşi nivel de bunăstare şi sunt aceleaşi preţuri ca la oraş" (familia Z.). Casele din comuna din Ungaria unde au stat li s-au părut cu mult mai mult bun-gust, din cauză că „nu sunt aşa de pline de porţelan, au mai mult ceramică şi obiecte de folclor de calitate" (familia Z.).

Turiştii aveau puţine interacţiuni cu maghiarii în afara relaţiilor de schimb pe care le stabileau în pieţe. Ei au spus că maghiarii învăţaseră câteva cuvinte în română, cum ar fi saluturile sau să întrebe de preţuri. Ei, la rândul lor, au învăţat să numere. Oamenii cu care

14. Unii turişti, de obicei cei cu maşină, se aventurau şi mai departe, pe la Szeged, Miskolc sau chiar Budapesta.

Scanned with OKEN Scanner

am vorbit au avut experienţe pozitive cu maghiarii. De exemplu, o fostă adolescentă din anii '80 şi-a adus aminte că s-a simţit bucuroasă atunci când, stând într-un parc în aşteptarea trenului, a dat mingea înapoi unui copil care se juca, iar părinţii i-au mulţumit.

Când am întrebat o altă femeie din aceeaşi grupă de vârstă dacă îşi aminteşte un eveniment special, a spus că, într-una dintre ocaziile când a fost să vândă flori, un băiat de vârsta ei a cumpărat şapte flori de la vecina ei şi i le-a oferit. Toate persoanele cu care am vorbit îi vedeau pe maghiari ca fiind mai „civilizaţi". Totodată, în povestirile despre Ungaria exista şi un sentiment de umilire[15], produs de cele mai multe ori în situaţiile legate de vămuire. Alteori, această senzaţie era produsă, la nivel individual, de situaţia de a fi într-o poziţie inferioară şi nesigură şi era însoţită de ideologia stigmatului etnic. Iată un exemplu:

– Maghiarii obişnuiţi cum erau? Cum se purtau cu dvs.?

– Cum să zic... Mă simţeam de parcă cerşeam ceva. Nu îmi plăcea, pentru că se uitau de sus la tine, parcă ziceau: „Ăştia sunt români, sunt înapoiaţi". Când erai la piaţă, trebuia să te rogi de ei să îţi cumpere lucrurile... Era neplăcut, dar alte soluţii nu aveam (C.B. – femeie, 31 de ani).

Stigmatul etnic era însoţit uneori şi de stigmatul sărăciei. O femeie ne-a spus despre senazaţia de ruşine pe care a avut-o la graniţă, într-una dintre călătorii. Descoperind că a cumpărat pâine, vameşul maghiar i-a spus, ironic, că „nici măcar pâine nu aveţi...". Astfel de situaţii sunt comune pentru oamenii care au avut experienţe similare (indiferent de context). Comercianţii din pieţe sunt de obicei dispreţuiţi şi nu le este acordat prea mult respect. De asemenea, atunci când sunt străini, ei sunt consideraţi reprezentativi pentru naţiunea sau grupul din care provin[16].

Pentru turiştii orientaţi spre gospodărie existau puţin timp şi puţine resurse pentru activităţi tipice turiştilor obişnuiţi. Călătoria în Ungaria, deşi investită cu mult afect şi multe semnificaţii, era foarte rutinizată. Totuşi, după ce îşi vindeau marfa, sau chiar până să o termine, ei se mai „întreţineau" cu o bere („bună") sau cu Coca-Cola. Forma maximă de consum pe care şi-o puteau permite şi pe care majoritatea celor cu care am vorbit au cunoscut-o erau cârnaţii (*kolbasz*) pe care îi mâncau în piaţă, înainte de plecarea trenului sau la prânz.

După ce îşi vindeau marfa, de obicei pe la începutul după-amiezei, turiştii făceau cumpărături în magazine şi în alimentare. Bunurile pe care le cumpărau erau descrise mai ales în termeni de utilitate în contextul penuriei: „toate lucrurile de care era nevoie şi care lipseau aici". Un locuitor mai cinic, dar expresiv, a descris sumar situaţia, astfel:

– Ce cumpărau oamenii din Ungaria?

– Tot!

– Adică ce?

– Orice... Păi, dacă mergeau moşu' şi cu baba pe bicicletă până în Ungaria ca să cumpere un ou! Orice! (L.G. – bărbat, 56 de ani)

Cel mai adesea însă se cumpăra cafea, cacao şi mâncare. Uleiul şi untul, produse-fantomă în România, erau, de asemenea, des cumpărate, spre deosebire de haine şi încălţăminte.

Călătoriile în Ungaria nu erau doar o nişă foarte profitabilă, ci au devenit şi o marcă de status. Una dintre femeile cu care am vorbit a spus că „puteai să recunoşti dacă cineva a fost în Ungaria – avea haine mai bune şi mai elegante" (C.B. – femeie, 30 de ani).

---

15. Este probabil ca acest sentiment să fi fost mai prezent decât a reieşit din interviuri. Din jenă şi din alte motive, exista o anumită reţinere în a vorbi despre experienţe neplăcute.
16. Exemplul cel mai la îndemână este cel al basarabenilor sau „ruşilor" (termenul generic pentru indivizii din fosta URSS) care vând în pieţele din România după 1990.

Scanned with OKEN Scanner

Turiştii orientaţi spre profit călătoreau în Ungaria cel puţin o dată la două săptămâni, datorită relaţiilor pe care le stabiliseră cu indivizi din instituţiile statului. Totuşi, aceştia erau foarte puţini. Cei mai mulţi oameni cu care am vorbit, inclusiv un poliţist şi doi foşti membri ai elitei locale, au spus că nu erau mai mult de 20 (dintr-o populaţie de circa 12 000). Mulţi dintre aceştia erau, de asemenea, femei. Turiştii orientaţi spre profit (sau, în limbaj natural, „bişniţarii") erau asemănători cu cei care au apărut în România după 1989 sau cu cei descrişi de Yulian Kostantinov (1996). De altfel, cei mai mulţi dintre ei s-au transformat în turişti profesionişti după 1989.

Categoria *turiştilor orientaţi spre timpul liber* consta în cei care acopereau cheltuielile de drum (considerat ca timp liber) prin ceva comerţ. O femeie ne-a spus că a vândut lucruri la Gyula doar pentru a-şi compensa cheltuielile pe care le făcuse pentru călătorie (drumul, mici daruri etc.). După ce a vândut marfa, s-a dus să viziteze oraşul şi a petrecut ceva timp la un bar. Un fost adolescent care a fost în Ungaria doar de câteva ori, împreună cu tatăl său, a spus:

> Curiozitatea era mare. Ce vezi? Cum e? Oamenii erau curioşi. Şi când începeau să spună că intri într-o alimentară şi că vezi de toate, în timp ce la noi nu erau decât conserve de legume şi crevete vietnameze... Voiai să mergi acolo să vezi cu ochii tăi (M.N. – bărbat, 31 de ani).

Familia de intelectuali menţionată mai sus intră, întâmplător, foarte bine în această categorie. După cum am menţionat, ei aveau nişte prieteni de familie lângă Gyula şi se vizitau reciproc. Cei din Ungaria îi vizitau, de asemenea, însă cel mai adesea mergeau ei acolo, cu maşina. Când mergeau în Ungaria, fie îi vizitau la casa lor, fie mergeau în oraş – „să bem o cafea bună, să mâncăm un gulaş sau să mergem la băile turceşti" (familia Z.)[17]. Pentru această categorie, călătoriile în Ungaria erau o satisfacţie a unor nevoi economice şi de „distincţie", combinată cu definirea situaţiei ca o ocazie specială care merită pregătiri speciale. Totuşi, ca şi în cazul celor orientaţi spre profit, cei din această categorie erau foarte puţini, comparativ cu turiştii orientaţi spre nevoile gospodăriei. Acest grup era format din cei care mergeau mai rar în Ungaria şi de obicei doar de ocazii speciale (sărbători religioase, evenimente-cheie etc.).

3. Germanii din Sântana şi bunurile de consum: „pachete" şi „electronice"

Cealaltă nişă pe care o vom descrie în capitolul de faţă era susţinută de populaţia germană, care reprezenta un ajutor însemnat în procurarea aparatelor electronice şi prin faimoasele „pachete"[18] primite din Germania.

Nemţii din Sântana care emigraseră deja în Germania încercau să-şi ajute familiile şi prietenii rămaşi în comună. Existau două modalităţi de a face acest lucru: fie prin aducerea/expedierea de bunuri directe, fie prin avantajele oferite de accesul la mărcile

17. Făceau şi cumpărături, însă au accentuat mult partea de „timp liber".
18. A avea rude sau prieteni în străinătate, deşi un minus în şansele de promovare politică şi profesională, era un mare avantaj în obţinerea de bunuri de consum. Bineînţeles că el nu era limitat la grupurile etnice, precum germanii. Dimpotrivă, fenomenul era răspândit în toate ţările comuniste (îi mulţumim Annei Wessely pentru acest punct).

Scanned with OKEN Scanner

vest-germane. De multe ori, foştii locuitori şvabi din Sântana veneau în vizită, aducând cu ei bunuri de consum, aparatură şi valută. Ei au devenit astfel o „resursă" valoroasă în situaţia de penurie, iar prietenia cu ei – un bun simbolic cu valoare practică. Mulţi locuitori cu care am vorbit au sugerat că nemţii aveau o situaţie economică mai bună şi pentru că primeau lucruri din Germania. De asemenea, s-a menţionat (mai mult implicit) şi faptul că interacţiuni constante cu nemţii care nu au emigrat au fost menţinute şi din motive instrumentale. În timp ce nemţii din Sântana utilizau pentru ei unele dintre bunurile primite, o bună parte din acestea le erau vândute altor nemţi sau locuitorilor români. Ele erau distribuite fie prin reţelele de prieteni, fie prin piaţa deschisă din centrul Sântanei.

Pachetele se puteau primi o dată pe lună, ceea ce asigura o anumită independentă faţă de penuria din România. Ele conţineau ţigări, cafea, cosmetice, haine sau pantofi. Aproape totdeauna ele ajungeau deschise la destinatarii din Sântana. Oficial însă, conţinutul lor trebuia controlat doar la oficiul poştal. Tot ce era înăuntru (de exemplu, pachetele de cafea) era, de asemenea, verificat. Deşi exista o hârtie pe care toate obiectele erau scrise de către expeditor, unele dintre aceastea lipseau.

Nemţii le făceau mici cadouri prietenilor lor români. Acestea puteau fi pungi cu alune, pixuri, lame de ras sau calendare de perete. În cazurile când vizitatorii din Germania stăteau în casele românilor (nemţii erau obligaţi să-şi vândă casa înainte să emigreze) sau dacă ei cereau ajutor în anumite probleme (cel mai adesea, sprijin pentru părinţii în vârstă rămaşi în comună), cadourile erau mai consistente.

Existau două modalităţi prin care nemţii îi puteau ajuta pe români să obţină aparate electronice precum televizoare color, frigidere sau cuptoare cu microunde. Prima era destul de simplă: un locuitor al Sântanei avea un prieten german din localitate, care, la rândul lui, avea o rudă sau prieten dispus să aducă din Germania obiectul dorit. Cel care comandase plătea pentru obiect la un curs negociat. Cea de-a doua strategie era un pic mai complicată în ceea ce priveşte timpul şi efortul depus. Să presupunem că cineva din Germania se întorcea la Sântana să-şi vadă familia. Trebuia să schimbe mărcile germane în lei – însă, cum rata de schimb oferită de stat era foarte dezavantajoasă şi cum schimbul pe piaţa neagră era riscant, nemţii preferau să schimbe la prietenii/cunoscuţii din Sântana. Oamenii aveau nevoie de valută pentru că în hotelurile mari din Arad existau magazinele „Shop", ce funcţionau pe valută[19]. Neamţul mergea împreună cu locuitorul Sântanei care avea nevoie de produsul respectiv la aceste magazine şi-l cumpărau. După care ultimul îi dădea echivalentul în lei.

O altă ocazie de a obţine bunuri cu ajutorul nemţilor – mai aleatoare, însă cu atât mai profitabilă – era situaţia când familiile de nemţi emigrau în Germania. Lor li se permitea să părăsească România doar cu un număr mic de obiecte. Combinat cu faptul că, după ce obţineau viza, încercau să plece cât mai repede în Germania, astfel de situaţii determinau vânzări de bunuri de consum din Vest la preţuri foarte mici.

Nemţii erau, de asemenea, importanţi în economia locală a bunurilor de consum în ceea ce priveşte informaţiile pe care le furnizau. „Difuzarea" de imagini despre cultura de masă din Vest avea loc prin împrumutul sau vânzarea de reviste din Germania. Acestea puteau

19. Aceste magazine erau destinate turiştilor străini. Cetăţenii români obişnuiţi nu puteau decât să se uite cu resemnare la toate bunurile care se vindeau prin aceste magazine. În afară de securişti, conducerea hotelurilor şi alţi şefi (plus protoschimbătorii de valută), nimeni nu avea acces la aceste magazine. Cei care aveau voie să aibă conturi în valută, de regulă, cei ce au lucrat în străinătate, erau descurajaţi să facă astfel de operaţiuni sau să păstreze banii. Dacă aveau valută, trebuiau să o depoziteze în bănci. Aici exista însă o altă problemă, o altă aberaţie demnă de anii '80 ai lui Ceauşescu: dobânda la bancă era de 7% pe an!

Scanned with OKEN Scanner

fi cataloage de produse, reviste de modă (după care croitorii din Sântana îşi făceau unele haine) sau reviste pentru femei. De exemplu, lucrătoarelor la coaforul din Sântana li se cerea să „lucreze" după fotografiile sau modelele incluse. Uneori, obiectele preluau această funcţie în locul reprezentărilor:

- Nemţii aveau aparate din Occident?
- Da, aveau. Şi le ţineau la vedere în casele lor.
- Şi vă arătau cum funcţionează?
- Da. Ca vecin, întrebai „Ce e asta?", iar ei îţi arătau cum se foloseşte şi ce poţi să faci cu ea. Îţi arătau, normal, că erau şi ei mândri de ce aveau în casă (M.N. – bărbat, 31 de ani).

În afară de revistele nemţeşti (*Nekerman* era la mare preţ) şi accesul la bunurile din casele nemţilor, comunicarea directă cu nemţii care se întorceau în vizită era, de asemenea, o sursă eficientă de informaţii despre ceea ce există în afara României. Când am întrebat o femeie cum se face că ştia despre cuptoare cu microunde (obiecte, practic, inexistente în România înainte de 1989), a spus că „ştiam de la cunoştinţele mele nemţeşti. Ăsta era singurul mod prin care mai puteam comunica şi noi cu străinătatea, cu Europa" (F.N. – femeie, 31 de ani).

4. Cultura socialistă a penuriei: gestionarea bunurilor de consum în gospodărie

În această ultimă secţiune vom descrie cum foloseau oamenii bunurile de consum, o dată ce fuseseră obţinute. Ne vom concentra asupra *culturii penuriei* (Miller, 1995, p. 16), concepută ca un set de strategii de management al bunurilor de consum rare. Definiţia consumului o preluăm, cum am spus, de la sociologul Colin Campbell (vezi secţinea 1). Am fost în mod special interesaţi de (re)folosirea, menţinerea, repararea şi renunţarea la aceste obiecte de consum, deoarece din interviuri a reieşit că ele erau strategiile-cheie din cultura penuriei.

4.1. *Procurarea bunurilor: pregătiri îndelungate, călătorii şi nesiguranţă*

După cum bine se ştie, cumpărarea bunurilor de bază era mult mai complicată decât este astăzi în România, în comparaţie cu economiile orientate spre consum. Janos Kornai a caracterizat cumpărarea în economiile de penurie mai degrabă drept un *proces* decât un simplu act (ca în capitalism). Aceasta se referă la faptul că o persoană trebuie să ia decizii în funcţie de lipsa sau existenţa produselor atunci când se dorea cumpărarea. Alegerile unei astfel de persoane care intra în procesul de cumpărare erau „coada", substituţia forţată, căutarea în alte surse, amânarea cumpărării sau abandonarea ei (Kornai, 1992, pp. 230-234).

Pentru locuitorii Sântanei, toate aceste alternative erau alegeri cu care se confruntau în viaţa de zi cu zi. Micul trafic, ca o alegere în procesul de cumpărare, implica pregătiri îndelungate, călătorii în locuri altfel puţin vizitate şi nesiguranţă. Aceeaşi situaţie era valabilă şi în cazul cumpărării de servicii. O femeie ne-a spus că dentistul la care mergea i-a sugerat să cumpere de la farmaciile din Ungaria materialul dentar care nu se găsea în România.

Nesiguranţa asociată cumpărării produselor pentru cei care se angajau în micul trafic era mare. Spre deosebire de nesiguranţa provocată de lipsa informaţiilor utile, tipică pentru turiştii din Europa de Est care călătoreau în străinătate, cei ce practicau turismul pentru comerţ aveau destule informaţii despre drumuri, locuri, preţuri şi, în general,

Scanned with OKEN Scanner

despre contextul relevant pentru ei din Ungaria. În schimb, pentru ei nesiguranţa apărea în legătură cu cantitatea limitată de bunuri pe care puteau să le vândă şi mai apoi să le cumpere. Existau cazuri în care practicanţii micului trafic nu puteau cumpăra mare lucru deoarece nu puteau vinde prea mult. În aceste situaţii, ei încercau să găsească o gazdă în oraşul/comuna respectivă care putea să le depoziteze marfa până la următoarea lor călătorie. O altă posibilitate era de a o lăsa în depozitele de la vamă, aceasta în cazul în care vameşii refuzau să ajungă la o înţelegere.

O altă incertitudine era legată de calitate. Uneori, localnicii cumpărau produse expirate. De multe ori nu puteau şti cu siguranţă ce este un anumit produs[20]. De exemplu, unii dintre cei care recomercializau sau chiar turiştii sârbi care veneau în Arad înlocuiau conţinutul pachetelor de cafea sau a celor de „Vegeta" (şi supe concentrate, în general) cu fasole sau cu sare[21]. Acestea nu puteau fi verificate pe loc, din cauza prezenţei organelor de miliţie. O situaţie similară, însă mai tragică, ne-a fost povestită de un tânăr stabilit la Timişoara, care a vrut să-şi cumpere blugi „originali". Acesta a găsit de vânzare cu 1 800 de lei, la cineva care recomercializa blugi aduşi din străinătate. Imediat după ce au făcut tranzacţia, vânzătorul a strigat: „Miliţia, miliţia! Vine miliţia!". Cumpărătorul a fugit cam jumătate de km, după care s-a oprit, printre alte, şi ca să îşi vadă cumpărătura. Din păcate, blugii nu erau decât o singură jumătate, pentru un singur picior.

Restricţia cantităţii de bunuri cumpărate determina comportamente şi strategii neobişnuite. Iată câteva exemple. Pentru a transporta mai multă benzină din Ungaria, multe maşini adăugau rezervoare ascunse la maşinile lor[22]. Un alt exemplu de deghizare a mărfii în forme ce nu trezesc suspiciune şi care puteau fi trecute mai uşor peste graniţă este cel al unei femei mai în vârstă, îmbrăcată mai ţărăneşte. Ea a spus, oarecum ironic şi fără tragere de inimă, că există şi avantaje pentru atunci când îmbătrâneşti. Acum[23] ea îşi poate băga lucruri pe sub haine, deoarece vameşii nu mai sunt atât de vigilenţi. Pe de o parte, vârsta creştea respectabilitatea, iar pe de altă parte, vameşii nu mai erau motivaţi să efectueze controale oarecum perverse. Legate de aceasta sunt şi povestirile despre cum se încerca respectarea aparenţelor privitoare la reglementările legale la vamă. O relatare frecventă a fost cea despre îmbrăcarea mai multor tricouri înainte de graniţă. O altă istorisire, unică, dar sugestivă, este cea a unei tinere care a fost cu mama ei să-şi cumpere haine pentru banchetul de absolvire a liceului. Ea a spus că şi-a cumpărat lucruri noi, iar pe cele vechi (special îmbrăcate înainte de plecare) le-a aruncat la gunoi cât timp erau în Ungaria. Aceste exemple sunt argumente suplimentare în favoarea tezei că, în economia de penurie, natura procesului de cumpărare era foarte diferită de cea a actului omonim din economiile de consum.

În timp ce Janos Kornai a descris pe larg procesul de cumpărare, el nu a elaborat suficient folosirea propriu-zisă al bunurilor de consum şi nici câştigurile secundare derivate din aceasta. Ne vom referi la ele în continuare.

---

20. Bineînţeles, problema limbii exista şi separat de momentul propriu-zis al cumpărării.
21. Astfel de situaţii de falsificare a produselor erau larg răspândite. Un fost student din anii '80 la Politehnica din Bucureşti ne-a spus câteva dintre şmecheriile pe care le făcea pentru a înşela cumpărătorii. Le cerea colegelor tuburile de spray cu mărci cunoscute (*Fa*, *Rexona* etc.), pe care apoi le umplea cu apă de colonie românească (nu mai puţin faimoasele, deşi în alt sens, *Violeta*, *Zambila* etc.) combinată cu spray pentru gândaci, de asemenea ieftin la preţ. El a spus că *nimeni*, nici măcar cei de la magazinele de cosmetică, nu a realizat diferenţa, din cauza numelui firmelor.
22. Această strategie a fost reluată cu mare succes de cei care „făceau embargoul" prin 1993-1994, din zona graniţei cu Serbia.
23. Ea se referea la situaţia de după 1989, dar astfel de situaţii erau frecvente şi înainte.

Scanned with OKEN Scanner

4.2. *Folosirea bunurilor de consum: ocazii speciale şi autoraţionalizări*

Din interviurile pe care le-am realizat, două aspecte interesante au reieşit cu privire la detaliile folosirii bunurilor de consum. Primul se referă la faptul că bunurile aduse din Ungaria şi din Germania erau consumate cu predilecţie în ocazii speciale, cum ar fi Crăciunul, Paştele, Anul Nou, zilele de naştere sau vizite de familie. Astfel de raţionalizări ale bunurilor de consum rare, mai ales a celor vestice, erau foarte răspândite în Sântana. Iată alte câteva exemple:

– Dacă făceaţi rost de ceva care nu se găsea, în cantităţi mai mari, consumaţi repede sau mai păstraţi şi pentru mai târziu?

– Păi, nu se consuma o dată pentru că nu ştiai când mai faci rost. Dacă aduceam, să dau un exemplu, zece ciocolate pentru că aici nu era nici una, nu le mâncai pe toate o dată. Le ţineai într-un loc sigur şi când voiai ceva dulce, luai un pic. Nu aveai destul, ca acum. Acum e ciocolată peste tot (F.N. – femeie, 29 de ani).

Reversul autoraţionalizării, deşi mai rar, consta în supraconsum. Iată un exemplu. Cineva ne-a spus despre ziua în care a primit un pachet de gumă de mestecat de la mătuşa ei, care venise din străinătate. Ea a spus că l-a mestecat pe tot o dată şi a explicat astfel situaţia: „Întotdeauna am primit prea puţin, niciodată nu aveam cât voiam. Cred că de asta l-am mâncat pe tot deodată, pentru că nu am avut destul" (A.G. – femeie, 30 de ani).

Deşi nu avem suficiente date, credem că *reutilizarea* unor bunuri care în mod normal erau de unică folosinţă (cum era guma de mestecat) era răspândită. De asemenea, exploatarea de lungă durată a unor bunuri care trebuiau înlocuite mai repede este, de asemenea, plauzibilă. Pentru a da doar un exemplu, multe bunuri de consum vestice, destinate unei anumite grupe de vârstă (copiilor, spre exemplu), nu erau aruncate, ci reparate şi reutilizate intensiv peste câţiva ani, fie de către membrii aceleiaşi familii, fie de către prieteni sau rude. În schimb, avem multe povestiri despre reciclarea şi repararea bunurilor de consum.

4.3. *Refolosirea creativă a bunurilor de consum, repararea lor şi renunţarea tardivă la ele*

Bunurile de consum vestice, inclusiv produsele alimentare, erau atractive pentru încă un aspect în afară de calitatea lor. Ele câştigau valoare suplimentară datorită aspectului plăcut al pachetelor şi al ambalajelor în general. Cel mai adesea, după ce un anumit obiect era folosit, ambalajele primeau alte utilizări: erau folosite fie ca decoraţii în camere sau în bucătărie, fie pentru alte activităţi gospodăreşti (depozitare sau gătit), fie erau pur şi simplu păstrate pentru valoarea lor afectivă. Iată câteva exemple.

– Am înţeles că oamenii mai păstrau ambalajele de la dulciuri sau alte lucruri asemănătoare. Ştiţi ceva despre asta?

– Da, şi noi [familia ei]. Îmi aduc aminte că cea mai bună ciocolată din Ungaria era *Africana*... Nu ştiu, probabil că şi acum. Ei bine, eu păstram poleiala de la ea.

– Şi ce făceaţi cu ea?

– Mulţi făceau colecţie şi schimburi, dar eu doar le păstram, nu făceam nimic cu ele (F.N. – femeie, 29 de ani).

Iată şi un pasaj foarte interesant din povestirea unui bărbat care, înainte să se însoare, locuia pe o stradă de nemţi:

– Păstrai pachetele goale?

Scanned with OKEN Scanner

– Da, îmi aduc aminte de nişte pachete pentru ceva, cred că era orez. Şi cutiile şi ambalajele în general. Arătau foarte bine... Ale noastre erau ca dracu'. Nemţii erau obişnuiţi cu ambalaje frumoase. Noi le mai foloseam ca *decoraţii în bucătărie, chiar dacă erau goale. Arăta mai aglomerat*[24].

– Şi de unde le luaţi? Le cereaţi de la nemţi?

– Nu... Le aruncau în spatele casei, la locul de gunoi. Noi, copiii, mai săream gardul şi mai luam pachetele (M.N. – bărbat, 31 de ani).

Cel mai adesea, pentru bucătărie erau folosite pachetele de sucuri de fructe. Spre deosebire de intervievatul de dinainte, altcineva a spus că familia lui le folosea în sufragerie, pentru că nu aveau bibelouri. Cutiile goale de Coca-Cola sau de bere erau adesea folosite pentru două scopuri: drept pahare pentru cafea (G.B. – bărbat, 30 de ani) şi ca suport pentru creioane. Cineva ne-a spus: „Ţineam tot ce era străin, cutii goale de bere, poleiala de aluminiu..." (A.G. – femeie, 27 de ani). Ea a spus, de asemenea, că tăia părţile cu personaje sau cu numele firmei producătoare şi le lipea pe caiete sau pe frigider. Atunci când am întrebat-o de ce le lipea, a spus că „atunci, caietele nu erau aşa de frumoase şi de colorate cum sunt astăzi; [...] copertele erau din hârtie proastă" (A.G. – femeie, 27 de ani). O situaţie reprezentativă de schimbare a funcţiei obiectelor occidentale, astfel încât acestea să fie integrate în contextul local de penurie, îl reprezentau săpunurile. Săpunurile occidentale bune (*Fa*, *Lux*) erau de multe ori păstrate perioade lungi, uneori ani de zile, fără a fi folosite. Introduse între haine, în dulapuri, pentru a le parfuma, ele preluau funcţia acelor obiecte care în mod normal răspândesc şi păstrează în încăpere un miros plăcut.

Un exemplu bun de activitate de refolosire este legat de utilizarea pixurilor. Un membru al familiei unui adult cu educaţie superioară ne-a povestit despre colecţia sau mai degrabă depozitul acestuia de pixuri. După ce se terminau, el nu arunca nici un pix din cele primite sau cumpărate, ci, dimpotrivă, le ţinea într-un sertar. În timp ce unele erau păstrate doar pentru aspectul lor plăcut, altele prezentau avantajul că puteau fi dezmembrate în părţi: lua părţi de la unele pixuri pentru a le folosi la altele noi şi din acest motiv „hibride". Valoarea potenţială de reparare părea să aibă un rol important în judecarea valorii unui pix. Persoana cu care am vorbit spune că şi acum, atunci când acesta primeşte un pix, spune că, „dacă poate fi refolosit, e bun. Dar, chiar dacă scrie foarte bine, însă nu poate fi folosit la altceva sau nu poate fi separat, nu e aşa de bun" (A.G. – femeie, 27 de ani).

Poleiala de aluminiu de la ciocolate reprezenta un material paradigmatic pentru comportamentele asociate penuriei. Aceeaşi femeie (A.G.) a spus că, după ceva timp, când devenea evident că dorinţa de a colecţiona a scăzut, i le-a dat mamei sale, care le-a folosit la învelirea cozilor de ardei atunci când îi cocea în cuptor.

Un alt exemplu de asemenea activităţi de bricolaj şi de producere a unor produse hibride ne-a fost oferit de către un tânăr, care a spus că păstra poleiala de la ciocolatele pe care le primea pentru împachetarea bomboanelor de brad. El avea o rudă care lucra la fabrica de bomboane Kandia din Timişoara. În preajma Crăciunului primea mai multe kilograme de bomboane de pom, însă fără poleială – aşa că utiliza poleiala adunată pe parcursul anului, precum şi pe cele pe care le folosise în anii anteriori pentru a face bomboane de brad. Un exemplu asemănător este cel al decoraţiilor pentru pomul de iarnă: cineva a spus că păstra poleiala pentru a face decoraţii, cum ar fie steluţe sau nuci învelite

24. Referinţa la spaţiul gol pare să susţină afirmaţia lui Susan Stewart (1993, p. 157) că, „pentru a deveni o extensie a sinelui, mediul nu trebuie modificat sau alterat, ci trebuie să i se recunoască goliciunea şi deci nevoia de a fi umplut".

Scanned with OKEN Scanner

în poleială. Astfel de exemple de colecţionare arată că, spre deosebire de practicile de consum vestice, în cazul economiei de penurie renunţarea la bunurile de consum sau la părţi din acestea era mult mai rară şi mai de durată.

Bunurile de consum vestice sau provenite din alte zone, însă având estetica atractivă a acestora[25], aveau o valoare afectivă specială pentru oamenii cu care am vorbit. Activităţi precum cele enumerate mai sus erau un moment de continuare a plăcerii ce exista în procesul (din nou opus unui simplu act) de folosire a obiectelor vestice. Păstrarea şi etalarea bunurilor ce reprezentau Vestul suprimau naraţiunile primordiale şi individuale ale acestor obiecte. Pentru ca „naraţiunile de interioritate" şi de legătură afectivă cu aceste obiecte să poată fi articulate, este nevoie de o decupare a contextului de origine (Stewart, 1993, p. 158). „Biografiile" lor iniţiale (procesul de producţie de masă, localizarea lor în cadrul câmpului culturii de consum ş.a.m.d.) erau alterate pentru a favoriza topologia lor vestică (Stewart, 1993, p. 153). Între felul în care producătorii occidentali concepeau aceste obiecte şi semnificaţia pe care o luau ele în contextul penuriei exista o relaţie de divorţ. Conta prea puţin că multe din aceste bunuri colecţionate erau dispensabile în Vest sau că unele dintre ele erau culese, la propriu, din gunoi. Ele căpătau o existenţă nouă şi de durată prin învestirea lor cu valoare simbolică şi geografică de către consumatorii din economia de penurie.

Într-un fel, aceste obiecte erau reversul practicilor culturale „primitiviste" prin care un obiect preluat dintr-o anumită cultură este expus şi etalat într-un mediu occidental, de obicei muzeal. Asemenea obiecte erau considerate reprezentative pentru toţi membrii grupului, iar cultura acestora era considerată invariabilă istoric[26]. În cazul de faţă, obiectele trebuiau să treacă proba cunoaşterii etnografice (cu cât mai multe semne ale originii vestice, cu atât mai mare valoare), nu trebuiau să arate vechi şi impersonale (precum în muzee), ci cât mai strălucitoare şi mai aproape de condiţia optimă de funcţionare. Ingineria simbolică a acestor bunuri trebuia să sporească modernitatea. Faptul că multe obiecte ce „arătau bine" erau etalate în bucătărie nu este întâmplător. Acesta e de obicei locul unde tehnica modernistă şi ultrasofisticată (cuptoare cu microunde, mixere etc.) este etalată, spre deosebire de sufragerii, unde e locul unei estetici mai tradiţionale. Fiind lipsiţi de această tehnică, locuitorii Sântanei etalau doar semnul modernităţii şi progresului Vestului.

5. Concluzii: cultura penuriei şi ghetoizarea postcomunistă a consumului

În această ultimă parte vom relua pe scurt câteva elemente expuse mai sus, vom indica trei probleme ce pot fi de interes în legătură cu acest caz şi vom situa această localitate în cadrul diferenţierii sociale de dinante şi de după 1990.

25. Este interesant că, înainte de 1989, „Vestul", aşa cum era înţeles şi perceput prin intermediul bunurilor de consum, era o categorie cognitivă mult mai largă. Bunurile de consum din Turcia sau din Orientul Apropiat erau incluse în aceeaşi categorie prestigioasă cu cele vestice. După 1989, din cauza influxului masiv de bunuri din acea zonă şi a discursului auto-occidentalizant că suntem în Europa, prestigiul acestor bunuri a scăzut la nivelul „turcismelor".
26. Vezi studiul despre primitivism în artă şi antropologie al lui James Clifford (1988) şi, de asemenea, cartea editată de George E. Marcus şi Fred R. Myers (1995). Practici asemănătoare primitivismului în antropologie şi artă sunt foarte comune reprezentărilor naţionaliste din discursul folcloric.

Scanned with OKEN Scanner

Cei care practicau micul trafic nu erau protocapitalişti[27] în timpul comunismului, aşa cum se afirma optimist la începutul anilor '90, cu toate că mobilitatea capitalului (în acest caz, extrem de precar) şi cea geografică sunt, cu singuranţă, ingrediente necesare. Ei erau mai degrabă dependenţi de caracterul „slab" al statului. Acest ansamblu de trăsături includea posibilitatea de a „fura" de la locul de muncă, disponibilitatea larg răspândită de a stabili şi negocia, în funcţie de situaţie, a celor din instituţiile statului sau fenomenul „personalizării" statului la nivel local.

Modul în care locuitorii Sântanei foloseau oportunitatea oferită de micul trafic trebuie văzut ca o extensie a economiei gospodăriei, şi nu ca o activitate individuală şi autonomă orientată spre profit. Turismul permis de micul trafic era o activitate mai degrabă socială decât economică, fiind dependentă de contextul local al relaţiilor de familie, de vecinătate şi de putere.

Diviziunea muncii, atât în economia de stat, cât şi în cea din gospodărie, „împingea" mai ales femeile spre turismul pentru comerţ. Ele aveau mai multă libertate în planificarea timpului deoarece lucrau la CAP, spre deosebire de bărbaţi, care lucrau mai ales la fabricile din Arad, având deci un program mai strict. În Ungaria, turiştii/turistele vindeau bunurile procurate din sistemul de distribuţie de stat (de exemplu, porţelan) sau furate de la fabrici sau CAP (de exemplu, lenjerie intimă sau flori). Cel mai adesea, turiştii aduceau din Ungaria mâncare, dar şi haine şi cosmetice pentru membrii familiei.

În timp ce comerţul în Ungaria era folositor pentru procurarea unor bunuri ce lipseau în România, populaţia nemţească din Sântana şi mai ales aceia dintre ei care au emigrat în Germania – era de mare ajutor pentru locuitorii ce îşi căutau produse electronice pentru gospodărie (televizoare color, casetofoane, aprate video, frigidere, maşini de spălat etc.). Nemţii care rămăseseră în Sântana primeau, de asemenea, şi pachete de la rudele lor, ce erau câteodată vândute sau date cadou prietenilor lor români sau nemţi.

Un prim element teoretic nou pe care acest articol îl aduce se referă la aspectele culturale ale penuriei. Deşi economistul Janos Kornai descrie foarte bine alegerile cu care o persoană angajată în procesul de cumpărare se poate confrunta[28], abordarea lui nu include şi folosirea propriu-zisă a bunurilor de consum rare. El menţionează depozitarea de durată a acestor bunuri, însă analiza lui ignoră folosirea simbolică a acestor bunuri (de exemplu, colecţionarea lor). Din această cauză, am folosit o definiţie mai detaliată a consumului: „selectarea, cumpărarea, folosirea, menţinerea, repararea şi renunţarea la orice produs sau serviciu" (Campbell, 1995, p. 102), şi am observat că existau câteva elemente-cheie care defineau *cultura penuriei* în socialism. Comportamente şi manifestări tipice ale acestei „culturi" erau nesiguranţa privind posibilitatea de a cumpăra bunurile sau calitatea lor, înclinaţia de a se autoimpune raţionalizări pentru produsele alimentare rare sau folosirea lor doar la ocazii speciale. Repararea bunurilor care nu erau uşor de găsit (cum ar fi, de exemplu, pixurile) era un fenomen important în contextul penuriei. Datorită valorii afective ataşate bunurilor de consum vestice, renunţarea la ele sau la ambajelele care le însoţeau era foarte tardivă. Ele deveneau mărci simbolice şi de status. Bunurile vestice câştigau în valoare şi prin refolosirea şi redefinirea ambalajelor goale. De multe ori li se acorda o funcţie utilitară (de exemplu, cutiile de bere goale deveneau pahare de cafea). Ele erau uneori redefinite ca obiecte estetice şi etalate în locuri foarte vizibile, cum ar fi dulapul de bucătărie sau, mai rar, în sufragerie, în locul din vitrine destinat de obicei bibelourilor.

---

27. Potrivit lui Weber, capitalismul apare atunci când afacerile sunt administrate separat de economia gospodăriei (vezi Weber, 1994). În cazul micului trafic, resursele erau gestionate în cadrul organizării economice a gospodăriei.
28. Desigur că el nu menţionează posibilitatea de a călători în alte ţări pentru a cumpăra bunuri.

Scanned with OKEN Scanner

În al doilea rând, situaţia Sântanei ridică probleme şi întrebări despre aspectele economice şi sociale ale situării pe „graniţă", atât metaforic, cât mai ales concret. Dacă nu aveau norocul şi abilitatea să se adapteze repede la această oportunitate, viaţa locuitorilor ar fi fost mult mai grea în anii '80. Deşi răspunsul local la condiţiile create la nivel macro a fost rapid, locuitorii Sântanei erau lipsiţi de putere în influenţarea lucrurilor. De exemplu, unii dintre ei îşi aminteau că în anii '50, când graniţele erau închise, nimănui nu i se permitea să se apropie la mai puţin de 10 km de graniţă. „Graniţa" oferă oportunităţi speciale, însă ele variază istoric, având prea puţine proprietăţi imanente.

Structura etnică a comunei ridică întrebarea cu privire la rolul etnicităţii în situaţiile de penurie. Datorită ajutorului primit din Germania, nemţii din Sântana se bucurau de o anumită autonomie faţă de penuria de bunuri de consum. Românii, la rândul lor, mobilizau etnicitatea ca o posibilă variabilă utilă în adaptarea mai bine la situaţie, însă renunţau la sentimentele şovine faţă de nemţi şi din cauze practice. De multe ori, românii din Sântana preferau să meargă în Méhkerék deoarece populaţia este acolo în mare parte românească. Ei se puteau astfel descurca în ceea ce priveşte limba. De asemenea, puţinii maghiari ce trăiesc în Sântana puteau beneficia de contextul astfel creat. Deoarece puteau interacţiona mult mai uşor în Ungaria, mulţi români îi rugau să-i însoţească atunci când trebuiau să cumpere ceva ce necesita discuţii mai elaborate. Se poate vedea deci cu claritate că existenţa mai multor grupuri etnice poate constitui un avantaj[29].

Pauperizare şi segregarea consumului

Privită în ansamblul inegalităţilor politice şi economice din România comunistă, situaţia celor care practicau micul trafic era una defavorizată[30]. Cei care erau favorizaţi în timpul comunismului nu trebuiau să apeleze la economia secundară, ei având la dispoziţie magazinele speciale ale statului (vezi Câmpeanu, 1994). Aceasta întăreşte afirmaţia lui Ivan Szelenyi privitoare la raportul dintre stat şi piaţă în comunism: „Inegalităţile sunt create prin alocări administrative, iar cei cu venituri şi prestigiu scăzute trebuie să opteze pentru piaţă pentru a-şi îmbunătăţi poziţia" (Szelenyi *et al.*, 1994, p. 236).

Adevărul acestei afirmaţii a devenit foarte evident după 1989, când cei lipsiţi de acces la procesul alocării administrative au început prin a-şi deschide buticuri, tarabe şi a face comerţ în Turcia, Ungaria sau Iugoslavia. Cei care se ocupau de managementul proprietăţii statului de dinainte de 1989, precum şi cei ce au intrat în politică după 1989 au trecut fie la transferul acesteia în propriul lor avantaj, fie la spolierea bugetului prin subvenţii care sfârşesc în conturi private din străinătate. Foştii practicanţi ai micului trafic au ajuns în cel mai bun caz buticari, chioşcari, tarabagii sau tonetari. Cei care controlau micul trafic s-au capitalizat rapid prin „parazitism birocratic" (Verdery, 1996, p. 213), ajungând să acumuleze sume enorme prin jafuri gen Caritas, Banca Dacia Felix, Bancorex sau, mai recent, FNI.

După sfârşitul comunismului, pentru cei care s-au îmbogăţit, multe dintre practicile de penurie au fost abandonate. Asemenea grupuri au căpătat rapid fluenţă în consumul de tip occidental (pentru acest fenomen, vezi Berdahl, 1999). Pentru cei care au început să

29. Este vorba mai degrabă despre o analiză atentă la nivelul la care etnicitatea e un context economic şi social funcţional şi dinamic decât despre eseurile ce privesc grupul etnic drept un fenomen „cultural" (înţeles, în variantele cele mai inutile, drept cultură înaltă).
30. Totuşi, în comparaţie cu locuitorii din alte zone care nu aveau acces la micul trafic sau la beneficiile economiei secundare, cei din Sântana erau într-o situaţie mult mai bună.

Scanned with OKEN Scanner

cunoască sărăcia de durată mai lungă sau mai scurtă şi deci incapacitatea de a participa în spaţiile de consum rezervate bogaţilor, anii '90 au însemnat o revenire la turismul pentru comerţ şi la alte practici legate de penurie.

În mod normal, segregarea socială şi spaţială a consumului, un proces tot mai evident în România, ar indica o derivă spre Lumea a Treia. Pe de o parte, un strat de „capitalişti de stat" (unii politicieni, directori de regii autonome, oameni de afaceri dubioşi, poliţişti, ofiţeri SRI şi din MApN) populează zecile de hectare de vile noi din nordul Bucureştiului („Paradisul Verde", „Corbeanca", Mogoşoaia, Snagov) şi frecventează magazine de multe ori mai scumpe decât în Occident. Pe de altă parte, spoliată de această clasă de indivizi de un cinism inuman, restul populaţiei se distribuie între marginali de toate nuanţele, lăturalnici şi lumpeni. Ar merita totuşi sugerat că a caracteriza această combinaţie exclusiv drept „Lumea a Treia" poate distrage atenţia de la modul în care Lumea Întâi este indigenizată în România, foştii privilegiaţi de până în 1989, precum şi cei capitalizaţi mai recent aparţinând Lumii Întâi din punctul de vedere al consumului.

Referinţe bibliografice

Appadurai, A. (ed.) (1986), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

Berdahl, D. (1999), *Where the World Ended: Re-unification and Identity in the German Borderland*, University of California Press, Berkeley, .

Carrier, J., Heyman, J. (1997), „Consumption and Political Economy", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3, 2, pp. 355-373.

Campbell, C. (1995), „The Sociology of Consumption", în D. Miller (ed.), *Acknowledging Consumption: A Review of New Studies*, Routledge, Londra.

Câmpeanu, P. (1994), *Coada: un mod de viaţă în România*, Litera, Bucureşti.

Chelcea, L., Lăţea, P. (2000), *România profundă în comunism. Dileme identitare, contract social local şi economie secundară la Sântana*, Nemira, Bucureşti.

Clifford, J. (1988), *The Predicament of Culture: Twentieth-century Ethnography, Literature, and Art*, Harvard University Press, Cambridge.

Humphrey, C. (1998), *Marx Went away but Karl Stayed behind*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Kornai, J. (1992), *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford.

Kostantinov, Y. (1996), „Patterns of Reinterpretation: Trader-Tourism in the Balkan (Bulgaria) as a Picaresque Metaphorical Enactment of Post-totalitarianism", *American Ethnologist*, 23 (4).

Kligman, G. (1998), *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceauşescu's Romania*, University of California Press, Berkeley.

Lampland, M. (1995), *The Object of Labor: Commodification in Socialist Hungary*, University of Chicago Press, Chicago.

Ledeneva, A. (1995), „Between Gift and Commodity: The Phenomenon of *Blat*", *Cambridge Anthropology*, 19, 3, pp. 43-66.

Ledeneva, A. (1999), *Russia's Economy of Favors: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge.

Marcus, G.E., Myers, F.R. (ed.) (1995), *The Traffic in Culture: Refiguring Art and Anthropology*, University of California Press, Berkeley.

Mauss, M. (1967), *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, Norton, New York.

Miller, D. (1995a), „Introduction: Anthropology, modernity and consumption", în D. Miller (ed.), *Worlds Apart: Modernity through the Prism of the Local*, Routledge, Londra.

Scanned with OKEN Scanner

Miller, D. (1995b), „Consumption as the Vanguard of History: A Polemic by Way of Introduction", în D. Miller (ed.), *Acknowledging Consumption: A Review of New Studies*, Routledge, Londra şi New York.
Polanyi, K. (1957), *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston.
Pels, P. (1998), „The Spirit of Matter: On Fetish, Rarity, Fact, and Fancy", în P. Spyer (ed.), *Border Fetishisms: Material Objects in Unstable Spaces*, Routledge, New York.
Sampson, S. (1986), „The Informal Sector in Eastern Europe", *Telos*, 66, 4, pp. 44-66.
Shafir, M. (1985), *Romania: Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change*, Londra.
Stewart, S. (1993), *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*, Duke University Press, Durham.
Szelenyi, I., Beckett, K., Lawrence, P.K. (1994), „The Socialist Economic System", în N. Smelser, R. Swedberg (ed.), *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton.
Verdery, K. (1985), „The unmaking of an ethnic identity: Transylvania's Germans", *American Ethnologist*, vol. 12, 4.
Verdery, K. (1994), *National Ideology under Socialism: Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*, University of California Press, Berkeley.
Verdery, K. (1996), „A Transition from Socialism to Feudalism? Thoughts on the Postsocialist State", *What Was Socialism and What Comes Next*, Princeton University Press, Priceton.
Weber, M. (1994), *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, Humanitas, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

Avatarurile cozii în socialismul de tip sovietic

Dan Lungu

În anii '80 ai socialismului real din România, cozile reprezentau un fenomen cotidian, aproape banalizat. A sta la rând era un act obişnuit, încununat de bucuria succesului atunci când ajungeai să obţii produsul dorit sau umbrit de insatisfacţie în cazul ratării, dar prea puţin (cu excepţii, firește) considerat un act anormal, revoltător. În distribuţia rolurilor în familie, statul la coadă era gestionat cu grijă, căzând în principal, dar nu exclusiv în sarcina membrilor cu un stoc de timp liber mai consistent. Raţionalizarea acestei activităţi în sânul familiei (şi uneori la locul de muncă) era adesea dejucată de capriciile distribuţiei, ceea ce face din statul la coadă nu doar un element central al vieţii cotidiene, în relaţiile de familie/vecinătate sau în gestionarea timpului, ci şi o sursă de incertitudine, tensiune, destructurare a proiectelor raţionale, a calculelor pe termen lung. Dacă penuria de bunuri oferă o explicaţie satisfăcătoare pentru apariţia cozilor, efectele micro- şi macrosociale ale acestora rămân destul de dificil de decelat. În cele ce urmează, voi focaliza într-o primă parte condiţiile emergenţei cozilor în socialismul de tip sovietic, iar în a doua parte mă voi ocupa de unul dintre efectele acestora, şi anume, contribuţia la erodarea încrederii populaţiei în regimul politic. Pentru realizarea studiului de faţă, am recurs la o suită de povestiri ale vieţii focalizate, interviuri semistructurate, precum şi la propria mea experienţă în chestiune. În materie de documentare teoretică, am apelat, după cum se va vedea, în primul rând la cărţile lui Pavel Câmpeanu şi ale Katherinei Verdery, pe care le consider cele mai apropiate de fenomenul studiat.

Coada ca efect politico-economic

Fenomenul cozii este, cel mai adesea, analizat în contextul declinului economic al regimurilor de tip sovietic. El este văzut ca un corelativ al lipsurilor endemice din aceste regimuri, iar eforturile teoretice se concentrează atât asupra cauzelor care produc penuria, cât şi asupra contribuţiei ei la prăbuşirea regimurilor în 1989. În măsura în care crizele economice sunt considerate un factor principal al disoluţiei, fenomenul cozii, ca parte vizibilă a crizei, ca simptom, joacă un rol auxiliar în explicaţie; însă, atunci când factorul destructurant este identificat în criza morală sau în delegitimarea progresivă a regimurilor, ponderea fenomenului vizat creşte şi se nuanţează în înţelegerea şi explicarea contextului.

Apariţia şi proliferarea „rândurilor de aşteptare" sunt considerate de unii autori ca intrinseci sistemului economic de tip socialist, înscrise în dinamica socialismului real. Pavel Câmpeanu (1994, pp. 117-118) sintetizează această dinamică fundamentală a socialismului în tendinţa acumulării mijloacelor de producţie, iar Katherine Verdery (1994, p. 49) spune acelaşi lucru, accentuând tendinţa sistemului de a-şi spori puterea alocativă, vorbind mai curând de alocare birocratică decât de redistribuţie. Formulările sunt echivalente atât

Scanned with OKEN Scanner

timp cât principala pârghie de sporire a puterii alocative a resurselor este investiţia cu prioritate a acestor resurse în producerea de mijloace materiale, în special mijloace de producţie şi mai puţin bunuri destinate consumului. Alături de sistemul de planificare economică, raportul dezechilibrat al investiţiilor (mai degrabă în industrie decât în agricultură; mai degrabă în ramurile de tip A – industria grea, constructoare de maşini ş.a. – decât în industria uşoară sau alimentară) şi redistribuirea de tip birocratic sunt caracteristici importante ale sistemului economic socialist. Locul privilegiat al industriei grele în proiectul de transformare revoluţionară a lumii îşi are originea în atracţia pe care modelul economic al ţărilor vestice de la sfârşitul secolului al XIX-lea, adică cel de-al treilea ciclu al dezvoltării capitaliste, l-a avut asupra liderilor sovietici, în special asupra lui Lenin şi Stalin (Chirot, 1999). Pe de altă parte, accentul pus pe industrializare, pe producţia materială se explică şi prin dogma determinismului economic formulată de Marx, potrivit căreia „producţia" constituie „baza" pe care se înalţă „suprastructura", ca şi prin faptul că puterea socială este strâns legată de proprietatea asupra mijloacelor de producţie. În acest sens, a investi în producerea mijloacelor de producţie înseamnă a spori propria putere, iar a investi în bunuri de consum înseamnă a-ţi risipi propria putere. Penuria de bunuri de consum este o formă de a prezerva puterea, iar coada reprezintă un instrument de raţionalizare a redistribuirii acelei minime cantităţi de putere pe care sistemul e dispus/obligat să-l cedeze actorilor sociali, precum şi un mod de a întârzia vânzarea, care e resimţită ca o pierdere. Tendinţa sistemului este de a produce bunuri cât mai puţine şi de calitate cât mai slabă, tendinţă atenuată de nevoia actorilor sociali de a consuma pentru a putea produce (mijloace de producţie) şi de potenţialul de revoltă al acestor actori în cazul acumulării insatisfacţiilor. La limită, explicaţia falimentului economic drept cauză a dezintegrării regimurilor socialiste de tip sovietic ar fi perfectă atât timp cât economia acestor regimuri nu ar fi putut asigura cantitatea de bunuri necesare supravieţuirii forţei de muncă, ceea ce nu s-a întâmplat nici în România şi nici nicăieri în altă parte în blocul ţărilor estice[1]. Îndreptarea atenţiei către cauze legate de insatisfacţia actorilor sociali nu scoate din joc factorul economic, ci doar deschide un evantai mult mai larg de posibilităţi în căutarea explicaţiilor, insatisfacţia cu privire la nivelul de trai fiind una dintre ele, poate chiar principala.

O altă sursă a penuriei şi, implicit, a proliferării cozilor, indirectă de această dată, este lipsa de performanţă a întreprinderilor socialiste. Dacă slăbiciunea regimului pentru investiţiile în industrie, mai ales în cea grea, ne dă o explicaţie pentru penuria de bunuri de consum, ea nu ne lămureşte însă cu privire la lipsa de performanţă a economiei socialiste. Tendinţa de acumulare a mijloacelor de producţie nu se face doar în detrimentul investiţiilor în consum, ci şi cu efecte negative la nivelul productivităţii. Nu vom intra în mecanismele socioeconomice generate de această dinamică, ci vom adăuga, alături de Daniel Chirot, că, la nivel mai general, principala problemă a economiilor socialiste „este aceea că deciziile privind investiţiile şi producţia erau determinate în mare parte, deşi nu în totalitate, de voinţa politică, şi nu de presiunile pieţei interne sau internaţionale" (1999, p. 29).

1. Daniel Chirot (1999, p. 29) susţine, cu alte cuvinte, acelaşi lucru: „Nici o ţară est-europeană, nici măcar România, nu se putea compara cu Etiopia sau Birmania, ţări bântuite de foamete şi constrânse să revină la o economie primitivă, de subzistenţă locală. Probabil că economiile câtorva dintre aceste ţări, în special cea a României şi, într-o mai mică măsură, cea a Poloniei, erau conduse într-o asemenea direcţie, dar mai aveau cale lungă de străbătut până să atingă niveluri atât de scăzute. Alte economii – a Ungariei sau, chiar într-o măsură mai mare, a Cehoslovaciei şi a Germaniei de Est – erau considerate un eşec numai după standardele celor mai avansate economii capitaliste. La scară mondială, acestea nu erau considerate economii înapoiate, ci prospere, bine dezvoltate".

Scanned with OKEN Scanner

Instituirea câmpurilor cu dublă instanţă

Fără îndoială, presiunea politicului, chiar controlul sever în anumite perioade, nu se face doar asupra economicului, ci în toate zonele realităţii sociale, căci tendinţa sistemului socialist de tip sovietic este de a subordona totul puterii politice. Am analizat cu altă ocazie (Lungu, 2001) consecinţele subordonării politice a câmpului literar, numind această tendinţă a regimului „de expropriere a specificităţii câmpului"[2]. Riscul cel mai mare este de destructurare a câmpului, trecând prin faza alterării activităţii specifice. În literatură se produce o criză de proporţii în producerea valorilor estetice (vezi perioada „obsedantului deceniu") şi chiar o criză a funcţiei propagandistice cu care este învestită oficial literatura (vezi discuţiile asupra „schematismului în literatură"). În economie, consecinţele sunt mult mai directe şi mai grave – scăderea producţiei, penuria etc. –, drept pentru care se iau mult mai rapid măsuri de restabilire parţială a specificităţii câmpului, de revenire la raţionalitatea economică a deciziilor. Recâştigării parţiale a autonomiei artei şi literaturii în urma sesizării efectelor secundare ale subordonării politice (prin impunerea „schemei de creaţie" în special) îi corespunde, în economie, în primul rând o modificare a politicilor investiţionale, în sensul creşterii procentelor destinate industriei uşoare şi agriculturii. Alternarea perioadelor în care decizia politică subordonează raţionalitatea proprie câmpurilor cu cele în care, în urma crizelor survenite, are loc o restaurare limitată a autonomiei lor este percepută la nivelul simţului comun ca intercalare a momentelor de „îngheţ"/„strângere a şurubului" cu cele de „dezgheţ"/„destindere". Aceste momente nu coincid întru totul în diferite câmpuri sociale, deşi în linii mari se suprapun. Dacă e să comparăm câmpul economic cu cel cultural, vedem că primele semne ale recuperării logicii specifice în câmpul economic apar la începutul anilor '50, mai precis, o dată cu Plenara din 19-20 august 1953, când se iau măsuri de temperare a crizei economice prin reducerea de investiţii în ramurile industriale de tip A, aducându-se astfel corecţii planului cincinal inaugurat în 1950, iar în câmpul cultural, tot în 1953, are loc o încercare mult mai timidă de dezbatere asupra „schematismului în literatură", o recuperare mai serioasă a autonomiei esteticului având loc abia cu începutul anilor '60. Pe de o parte, trebuie să sesizăm că efectele negative pe care le antrenează dezechilibrele din câmpul economic în urma exproprierii specificităţii sale se fac mult mai repede simţite şi afectează în mod direct şi imediat o masă mult mai mare de actori sociali, drept pentru care puterea politică e mult mai dispusă să facă unele concesii limitate în acest domeniu decât în cultură ; iar pe de altă parte, pentru o mai bună înţelegere a succesiunii perioadelor, trebuie să adăugăm crizelor specifice câmpurilor dependenţa politică a Bucureştiului faţă de Moscova, unele schimbări fiind realizate sub imperiul presiunilor celei din urmă[3]. Perioadele de maximă libertate în România sunt considerate 1965-1971 pentru câmpul cultural şi 1965-1974

2. Conceptul de *câmp* este utilizat în sensul lui Pierre Bourdieu. Alain Accardo (1983, p. 53) îl defineşte într-o formă accesibilă astfel : „Un câmp este un sistem specific de relaţii obiective care pot fi de alianţă şi/sau de conflict, de concurenţă şi/sau de cooperare, între poziţii diferenţiate, suficient de independente de existenţa fizică a agenţilor ce le ocupă. Agentul care ocupă poziţia de angajat sau de patron, de subofiţer sau de ofiţer superior, de copil sau de părinte, de antrenor sau de jucător poate foarte bine să dispară fizic, fără ca poziţia să dispară ca atare, rămânând disponibilă pentru un alt agent". Orice câmp se structurează în jurul unui interes specific, ce focalizează acţiunile indivizilor, stimulează investiţia psihologică şi de capitaluri, impunând o logică proprie.
3. De exemplu, 1953 înseamnă şi „noul curs" economic din URSS, declanşat după moartea lui Stalin.

Scanned with OKEN Scanner

pentru cel economic[4], ani în care instanţele specifice diferitelor câmpuri au un uşor ascendent asupra instanţelor politice, este recunoscută o autonomie limitată, fără ca – se înţelege – politicul să fie strict subordonat logicii proprii câmpurilor. Prin minirevoluţia culturală, anul 1971 marchează declinul autonomiei estetice, o autonomie şi aşa precară; tot atunci apar primele semne ale revenirii ideilor staliniste în economie. Artizanul reformismului economic era I.Gh. Maurer. După declanşarea minirevoluţiei culturale prin „tezele din iulie", la Plenara din noiembrie a aceluiaşi an, Maurer şi ideile sale reformatoare erau criticate indirect, dar public. În aprilie 1972 este anunţată rotirea cadrelor, în iunie 1973 Elena Ceauşescu intră în Comitetul Executiv, în martie 1974 Maurer este înlăturat din fruntea guvernului, fiind înlocuit cu Manea Mănescu, iar Nicolae Ceauşescu devine preşedinte. Acesta este momentul în care autonomia relativă a câmpului economic, de care beneficiase timp de aproape zece ani, este drastic redusă, iar consecinţele vor fi resimţite acut în anii '80 – cozile la alimente fiind una dintre ele. În iulie 1975, Ceauşescu propune creşterea prevederilor planului cincinal pentru anii 1976-1980, alocând pentru fondul de dezvoltare 33,5% din venitul naţional, faţă de 30-32%, cât fusese prevăzut; în iulie 1976 este crescut la 34%, împreună cu cifrele de plan pentru numeroase ramuri industriale, printre care industria chimică şi cea constructoare de maşini, iar în 1977 cifrele cresc din nou (Georgescu, 1995); astfel, stalinismul economic îşi reintră în drepturi. Efectele sunt scăderea producţiei industriale şi agricole, creşterea datoriei externe, creşterea preţurilor, apariţia crizelor de alimente şi a cozilor. În toamna anului 1981 sunt reintroduse cartelele pentru alimente (pâine, lapte, ulei, zahăr, carne), care fuseseră desfiinţate în 1954, desfiinţare precedată de faimoasa Plenară din 19-20 august 1953, când fuseseră reduse fondurile destinate investiţiilor. Tot în 1981 s-a publicat şi acel program de „alimentaţie raţională"[5] elaborat la iniţiativa lui Nicolae Ceauşescu, cu scopul de a scădea insatisfacţia populaţiei faţă de criza alimentară. În cazul României, stalinismul economic, adică subordonarea politică severă a logicii specifice câmpului, se asociază, atât în anii '50, cât şi în anii '80, cu apariţia crizelor de alimente, a raţionalizării cu ajutorul cartelelor şi cu proliferarea cozilor. E adevărat, studiile despre fenomenul cozii în socialismul real sunt aplicate mai ales pe „rândurile de aşteptare" din anii '80, însă fenomenul a existat şi în anii '50, chiar dacă, poate, nu a avut amploarea celorlalte.

Instituirea câmpurilor cu dublă instanţă, una politică şi una proprie câmpului, cum am numit această coabitare tensionată, îşi găseşte corespondenţă şi la nivelul organizării întreprinderilor/instituţiilor, unde responsabilul cu producţia şi responsabilul politic intră adesea în conflict în luarea deciziilor (mai ales în momentele de schimbare a politicilor: „strângere a şurubului" şi „dezgheţ", când încă nu şi-au însuşit pe deplin noul rol ce-l presupune această schimbare sau în momente de criză), ca şi în ponderea capitalurilor profesional şi politic, diferită de-a lungul vremii, în construcţia carierei profesionale, provocatoare adesea de inconsistenţă a rolurilor şi tensiuni intraindividuale. Aceste tensiuni,

4. Este perioada în care au fost încurajate – cu timiditate, e adevărat – iniţiativele private. În 1967 a fost permisă deschiderea unor prăvălii, restaurante şi pensiuni particulare, precum şi construirea unor locuinţe proprietate personală. Prin această relativă libertate în plan economic nu trebuie înţeles că partidul ar fi renunţat vreun moment la ideea că industria grea este motorul modernizării, ci doar că ea e uşor estompată şi coabitează cu fragilele iniţiative liberale.
5. „Programul ştiinţific" prevede, începând cu anul 1982, următoarele cantităţi anuale pe cap de locuitor: 60-70 kg de carne, 8-10 kg de peşte, 210-230 kg de lapte şi produse lactate, 260-280 de ouă, 173-189 kg de legume, 85-95 kg de fructe, 22-26 kg de zahăr şi produse zaharoase, 70-90 kg de cartofi, 120-140 kg de cereale şi produse din cereale. Iar planul de alimentaţie raţională publicat în decembrie 1983 pentru anul 1984 prevede cantităţi şi mai scăzute decât cele iniţiale.

Scanned with OKEN Scanner

identificabile la toate nivelurile socialului, provocate de raportul politic-specific, pot lua uneori forma mişcărilor extrem de violente, cum e cazul revoluţiei culturale chineze, când confruntarea avea loc între „roşii" şi „experţi". „Roşii" erau adepţii totali ai doctrinei maoiste, care presupune subordonarea politică severă, în timp ce „experţii" sunt valorizatorii competenţei profesionale. Confruntarea s-a soldat cu întemniţarea şi reeducarea în mediul rural a acestora din urmă, iar în plan economic, cu o puternică recesiune.

Două ideal-tipuri

Pornind de la analizele focalizate asupra socialismului de tip sovietic – în special a celor ce au în vedere producţia, distribuţia, consumul, politicile de investiţii şi dinamica fundamentală a sistemului şi mai puţin de la analizele structurale sau a celor din perspectiva relaţiilor interpersonale/microsociologice –, voi încerca să desprind trăsăturile esenţiale, aşa cum sunt ele puse în valoare de diferiţi autori în urma studiilor, pentru a constitui (simplificând şi exagerând aceste trăsături, în maniera lui Weber) ideal-tipurile celor două sisteme. Fără îndoială, operaţiunea poate aduce un plus de claritate asupra anumitor aspecte, însă prezintă şi unele neajunsuri. Dintre ele, semnalăm abordarea preponderent economistă şi macrosocială, care poate supralicita influenţa factorului economic în căderea regimului, ne dă iluzia unui stat/regim mult mai puternic decât era în realitate şi, din alt unghi, are efect legitimator al comportamentului pasiv al actorilor sociali. Mai putem adăuga, tot printre slăbiciuni, evidenţierea contrastelor/diferenţelor în defavoarea eventualelor asemănări sau a unor trăsături incomparabile care ne-ar conduce spre problematizarea incomensurablităţii regimurilor (capitalist şi socialist de tip sovietic), o direcţie deloc lipsită de interes şi consecinţe epistemologice şi morale. Pe de altă parte, developarea contrastelor poate crea iluzia opunerii totale a celor două regimuri, viziune proliferată intens în timpul „războiului rece", dar care nu-şi găseşte locul, decât dacă aducem argumente solide într-o cercetare ştiinţifică. Aceeaşi simetrie construită ideologic este vinovată şi pentru aşteptările majorităţii cetăţenilor ca după căderea regimului socialist de tip sovietic să se instaureze de la sine, fără efort, capitalismul şi democraţia, care fuseseră percepute ca singura alternativă posibilă. Se pare însă că tranzitologii au serioase probleme în a prinde în scheme conceptuale inteligibile varietatea proceselor sociopolitice declanşate o dată cu prăbuşirea regimurilor din estul Europei.

În ciuda acestor derapaje teoretice posibile, construcţia ideal-tipurilor este utilă atât timp cât diferenţele sunt mari şi cât aceste modele sunt folosite cu prudenţă, într-o problematică anume, şi nu în general. Acum miza este de a înţelege mai bine geneza şi rolul cozilor în regimul socialismului real, drept pentru care trăsăturile reţinute în construcţie răspund preponderent acestei intenţii.

Ideal-tipul socialismului de tip sovietic (sau al anticapitalismului industrializant)	**Ideal-tipul capitalismului**
– planificare centralizată a producţiei	– legea cererii şi ofertei
– investiţii masive în sectorul primar şi secundar (în special în industria grea)	– investiţii preponderent în producţia de bunuri de consum şi în servicii
– distribuţie birocratică a resurselor	– distribuţie prin intermediul pieţei
– sistem constrâns de „ofertă"	– sistem constrâns de „cerere"
– preocupare pentru *input*-uri	– preocupare pentru *output*-uri
– constrângeri bugetare slabe	– constrângeri bugetare severe

Scanned with OKEN Scanner

Ideal-tipul socialismului de tip sovietic (sau al anticapitalismului industrializant)	Ideal-tipul capitalismului
– se urmăreşte creşterea puterii de alocare birocratică a resurselor; tendinţa de a produce mijloace de producţie	– se urmăreşte maximizarea profitului (sporirea resurselor); tendinţa de a produce exclusiv pentru piaţă
– tendinţa de a controla tot ce se produce, chiar în defavoarea producţiei	– tendinţa de a produce cât mai mult, chiar cu riscul supraproducţiei
– lupta birocraţilor pentru acces la rezerve	– lupta producătorilor pentru acces la piaţă
– definirea ideologică a nevoilor şi aspiraţiilor; controlul acestora cu ajutorul propagandei	– stimularea nevoilor şi aspiraţiilor prin intermediul reclamei
– grijă foarte scăzută pentru calitatea mărfurilor	– atenţie deosebită pentru calitatea mărfurilor
– se caracterizează prin penurie şi crize de subproducţie	– se caracterizează prin abundenţă şi crize de supraproducţie
– proliferarea şi persistenţa „cozilor"	– cvasiabsenţa „cozilor"
– concurenţă între cumpărători	– concurenţă între producători/vânzători
– este apreciată calitatea de a achiziţiona, a obţine, a se „descurca" a actorilor sociali	– este apreciată calitatea de a vinde, de a „plasa" a actorilor sociali
– prestigiu social foarte ridicat al vânzătorului/gestionarului	– prestigiu social scăzut al vânzătorului/gestionarului
– dispreţ pentru/risipă de timp, indiferenţă pentru viteză	– preocupare pentru timp şi viteză (compresia spaţiu-timp)

După cum am văzut mai înainte, fenomenul cozii în România nu se manifestă pe tot parcursul regimului comunist, ci doar în anumite perioade de criză a producţiei – crize pe care le-am plasat, în linii mari, în momentele în care instanţa politică are tendinţa de a expropria specificitatea câmpului economic. Ceea ce nu înseamnă că atunci când nu există rânduri de aşteptare în România avem capitalism, cum s-ar putea deduce din ideal-tipurile schiţate mai sus. Această situaţie pune foarte bine în evidenţă faptul că ideal-tipurile nu trebuie confundate cu realitatea şi că ele reprezintă doar o construcţie teoretică ce se apropie de realitate doar la limită, în cazuri extreme, dar care, în schimb, ne face mai inteligibilă această realitate. Jocul, de-a lungul timpului, între cele două instanţe ale câmpului – cea specifică şi cea politică –, negocierea dintre ele (care se întinde, altminteri, pe cea mai mare durată a regimului) sunt greu de surprins de ideal-tipuri. Acestea din urmă dau seamă mai curând de situaţia în care instanţa politică subordonează sever instanţa specifică (ideal-tipul socialismului de tip sovietic) sau situaţia în care câmpul economic se bucură de autonomie totală (ideal-tipul capitalismului), ambele fiind la fel de improbabile practic, cel puţin pe timp îndelungat. Aş aprecia că o caracteristică esenţială a socialismului real nu este atât dictatura politicului în diferite câmpuri, cât coabitarea celor două instanţe din câmpuri şi pendularea/dinamica sistemului între acestea, ceea ce-l transformă între o succesiune de „strângeri ale şurubului" şi „dezgheţuri".

În acest sens, aşa cum am mai spus, cozile reprezintă partea vizibilă a falimentului câmpului economic în urma tendinţei de expropriere a specificităţii sale şi nu apar decât în momente-limită, la extrema pendulării sistemului, care evoluează între pericolul revoltei

Scanned with OKEN Scanner

din cauza subalimentării şi pericolul revoltei din cauza liberalizării/emancipării. Cel mai adesea, în România, apariţia cozilor se asociază cu creşterea rolului propagandei[6] ca mijloc de control social (care urmăreşte să definească nevoile şi aspiraţiile populaţiei într-o manieră convenabilă puterii), sporirea măsurilor de disciplinare socială şi politică, scăderea calităţii mărfurilor, creşterea prestigiului social al gestionarilor ş.a.

„Gardieni" şi „Moş Crăciuni"

În continuare, aş vrea să mă opresc asupra vânzătorilor/gestionarilor, şi asta din mai multe motive. În primul rând, pentru că aceştia au un statut privilegiat în socialismul real, sunt personaje-cheie în distribuţia mărfurilor şi nu se poate vorbi despre rândul de aşteptare fără a-i aduce în discuţie. Apoi, fiindcă relaţia vânzător-client este cu totul diferită în cele două ideal-tipuri conturate, fiind strâns legată de prezenţa sau absenţa cozii. Şi, nu în ultimul rând, pentru că, în interviurile realizate de-a lungul timpului cu oameni obişnuiţi, schimbarea atitudinii vânzătorilor faţă de clienţi este adesea adusă în discuţie ca un semn al tranziţiei, ca element vizibil cotidian al metamorfozei mentalităţii. Indicii după care oamenii în majoritatea cazurilor remarcă sau măsoară schimbarea sunt elemente extrem de concreţi, legaţi de viaţa de zi cu zi şi mai puţin fac trimitere la abstracţii cum ar fi „democratizarea societăţii", mai ales în condiţiile unei culturi politice şi civice precare.

> Mă uit acum... că intru ba într-un magazin, ba în altul... Imediat ştii care-i de stat şi care-i privat. În ăla de stat au rămas aceleaşi raioane ca pe vremea lui Ceauşescu, numai că-s mai jerpelite şi mai prăfuite, nişte hardughii mari în care găseşti te miri ce. Şefii n-au nici un interes să facă vânzare mai mare, că, vând – nu vând, ei tot ăla salar îl iau, vorba aia: „Timpul trece, leafa merge, noi cu drag muncim la stat". Sunt prost aprovizionate, iar după tejghele stau vânzătoarele şi tricotează sau beau cafea, se fac că nici nu te văd, ai tot timpul impresia că le deranjezi de la o treabă importantă dacă le ceri să vezi o cămaşă. Au nişte feţe acre când le scoli de la făcut integrame!... Dar ia să vezi alea de la privat... Sunt spirt, nu alta!... Ce vrei să-ţi arate, aia-ţi arată! Tu nu cumperi nimic, dar nu se supără, ba unele chiar îţi mulţumeşte (*sic!*) că ai fost şi te mai poftеşte (*sic!*) pe-acolo... Îţi şi zâmbeşte... Deh, îs la patron şi ăstuia îi pasă dacă vinde sau nu... Dacă le vede că-s molâi, imediat le dă afară. [...] Când intri în magazinele de stat, îţi aminteşti de comunism, doar că nu mai trebuie să umbli cu săru' mâna la vânzătoare pentru o cutie de ness sau bomboane de pom... Nu mai sunt cucoane, ca pe vremuri... Când intri la privat, lucrurile se schimbă, parcă intri în altă lume... (S1)

---

6. Pe de o parte, e interesant de urmărit modul în care puterea politică combină diferite mijloace de control social în timpul pendulării regimului între „dezgheţ" şi „strângerea şurubului", iar pe de altă parte, e semnificativ raportul dintre propagandă şi publicitate de-a lungul acestei evoluţii. Într-un regim care dispreţuieşte piaţa şi consumul, care ignoră calitatea mărfurilor, reclama comercială este în bună parte deplasată, iar în perioadele de penurie severă e aproape de neînţeles. Ea devine inteligibilă atunci când o lecturăm în cheie politică, când o asimilăm unei lozinci. Insistentele îndemnuri din anii '80 referitoare la produsele din peşte – „Consumaţi peşte oceanic!", „Nici o masă fără peşte!" ş.a – nu au rolul de a stimula apetitul şi nici de a forţa alegerea cumpărătorului, care oricum trebuia să stea la cozi interminabile pentru un kilogram de carne, ci de a legitima „programul ştiinţific" de alimentaţie, de a redefini nevoile populaţiei şi, prin acestea, de a recapta încrederea în regim. Reclamele capătă un relativ aer de normalitate şi răspund oarecum funcţiei lor proprii în anii de liberalizare, de „dezgheţ", când se poate vorbi de o minimă concurenţă şi se pune timid problema profitului.

Scanned with OKEN Scanner

Adesea subiecţii se referă la privilegiile şi statutul gestionarilor în vechiul regim, îşi amintesc că trebuia să le facă „curte", că erau „cineva". Uneori, portretul lor e îmbogăţit cu trăsături ca „şmecheri", „cu nasul pe sus", „irascibili/supărăcioşi", „îşi vedeau numai de interesele lor", „dispreţuiau gloata de afară, coada" ş.a. Acum vânzătorii se împart în „cei de pe vremea lui Ceauşescu", care de obicei lucrează „la stat" şi sunt „leneşi" sau „acri", încă „se mai cred pe vremuri", şi vânzătorii „noi" sau „tineri", ce „lucrează la privat", sunt „drăguţi şi amabili", „te servesc repede şi fără mofturi". Diferenţele de comportament faţă de client „înainte" şi „după" '89 sunt precizate şi de lucrătorii în domeniul comerţului şi serviciilor. (S2), care a fost şi este în continuare gestionară, comentează situaţia în felul următor:

> Nu conta vârsta, nu conta, să zicem, sexul, ăăă... client era oricare. Erau trataţi toţi la fel, nu avea importanţă că erau mai în vârstă sau nu, deci erau trataţi la fel... Adică nu se folosea un limbaj civilizat, adică nu trebuiau să existe măcar acele formulări de „Vă mulţumesc!" sau „Mai poftiţi!" sau... ştiu eu... Acum se mai folosesc, chiar începe să fie din ce în ce mai des folosite, se poate spune într-adevăr că clientul nostru este stăpânul nostru, ceea ce nu se putea spune înainte. Acum, dacă nu avem clienţi, marfa nu se vinde, prin urmare locurile de muncă se reduc şi chiar se ajunge ca o anumită unitate să fie cu timpul desfiinţată (S2).

(S3) a fost gestionară la un magazin de cartier, la raionul de pantofi, iar la câţiva ani după '89, în urma privatizării magazinului şi schimbării profilului, este concediată:

> Ce să spun... Înainte clienţii existau oricum, deci nu ştiu dacă trebuiau trataţi, ăă, mai special, în sensul că oricum oamenii trebuiau să se încalţe, trebuiau să cumpere. Trebuie să vă spun că, cel puţin în cartierul în care locuiesc, în acest cartier în care, practic, am vândut foarte mulţi ani în acest magazin, lucrurile erau foarte clare, pentru că nici nu mai exista alt magazin de încălţăminte prin preajmă. Cartierul este foarte mare, era şi pe atunci foarte mare, era numit cartier muncitoresc şi deci vă daţi seama că era compus din foarte mulţi navetişti. Ca o precizare că nu era nevoie de prea multă politeţe... sau foarte multă... ăăă... Adică oricum nu era stăpânul nostru. Adică, indiferent de situaţie, trebuia să cumpere, să se încalţe, să încalţe copiii... Deci aveam cereri care trebuiau satisfăcute indiferent de situaţie, aşa încât acest aspect practic [al politeţii, n.n.] nu era luat în considerare. [...] Dacă totuşi ar fi să mă raportez acum, în prezent, lucrurile s-au mai schimbat. Din păcate, nu mai pot vorbi din experienţa de vânzător... Din experienţa de cumpărător, de client, pot să spun că se folosesc destul de des formule de genul: „Ce aţi dori să mai vedeţi?" sau „Doriţi să probaţi o pereche de pantofi anume?" sau „Mai poftiţi!", „O zi bună în continuare!", deci tot felul de formule menite să atragă clientul. [...] Magazinele acum sunt foarte multe, oferta este foarte mare, asta chiar şi în cartierul în care locuiesc, deci nu mai există un singur magazin de încălţăminte. Nici pe departe magazinele de încălţăminte nu mai arată cum arătau cele dinainte de '89. Acum sunt concepute altfel, arată cu totul altfel: există mult mai multă... mult mai mult design... Se face mult mai multă publicitate. Cu cât au produse mai de calitate, cu atât sunt mai frecventate, iar la unele se fac anumite reduceri, începând de la 10% până la 25%, tocmai pentru a avea clienţi, pentru a-i încuraja să cumpere, pentru a-i moderniza.
>
> Acum în special produsele sunt mai de calitate; pielea aproape că este ceva obişnuit, deci nu se mai pune atâta accent pe imitaţia din piele, vin destule produse din import. [...] Acum contează într-adevăr să ştie să se poarte cu omul, să ştii cum să-i vorbeşti, eventual, cum să-i stimulezi... Eventual, să nu afişezi, ştiu eu ce... ce înfăţişare atunci când o persoană nu este... care-ţi intră în magazin şi nu este îmbrăcată după ultima modă... sau după ultimele standarde. Trebuie să tratezi toţi clienţii cu aceeaşi politeţe, cu aceeaşi bună

Scanned with OKEN Scanner

dispoziţie, cu aceeaşi... ştiu eu, chiar cu aceleaşi cuvinte... pentru că, mai înainte de toate, fiecare client este şi el om (S3).

În măsura în care putem asocia situaţia de dinainte de 1989 cu ideal-tipul socialismului de tip sovietic şi cea de după 1989 cu ideal-tipul capitalismului (ceea ce ar însemna să acceptăm cel puţin că direcţia reală, şi nu cea ideologică a tranziţiei româneşti este fermă spre o economie de piaţă şi democraţie), putem face legături interesante între experienţa subiecţilor şi diferitele elemente ale ideal-tipurilor construite. Interesant este că, după cum vom vedea mai departe, anumite deducţii din modelul teoretic propus converg cu experienţa cotidiană a actorilor sociali. Plecând de la datele oferite de interviuri, observăm ca există diferenţe semnificative (sesizabile) în modul de amenajare a spaţiilor comerciale şi în relaţiile dintre vânzători şi clienţi între perioada de dinainte şi cea de după '89. Chiar dacă nu am insistat asupra acestui fapt, interviurile relevă şi o diferenţă majoră de prestigiu social al gestionarilor între cele două perioade şi, implicit, între cele două ideal-tipuri. Dau un singur exemplu, când înşişi vânzătorii regretă fosta lor poziţie, fie făcând aluzie la poziţia socială deţinută, fie denunţând actuala degradare a meseriei:

> Nu mă plâng, era bine pentru mine atunci, oricum, mult mai bine decât acum. Eram respectat şi toată lumea avea nevoie de mine, aveam foarte multe cunoştinţe... În primul rând, nu pierdeam timpul la cozi, nici eu şi nici familia mea, ceea ce însemna un lucru despre care nu-ţi poţi da seama acum... Mă ştiam şi cu cei de la alimentara, şi cu farmacista, şi cu cei de la restaurant... Dar cu cine nu mă cunoşteam? Făceam rost orice aveam nevoie, serviciu contra serviciu, cum se spunea... (S4)
>
> Păi, înainte, ca să fii vânzătoare, trebuia să faci şcoală, să te pricepi cât de cât la ceea ce vinzi... Îţi trebuia pile ca să te angajezi bine, că de angajat oricum te angaja... Acum, dacă nu ai şi nu ai unde lucra, te duci vânzătoare pe la vreun butic sau la un chioşc de ziare... Te duci de nevoie vânzătoare, că n-ai încotro... Înainte te dădeau părinţii la şcoală pentru asta, să lucrezi în comerţ era mare lucru, era un post sigur şi te cunoştea lumea, chiar dacă nu erau salarii imense şi pe la spate se spunea că aici lucrează numai escrocii... Acum, s-a supărat patronul, mâine te dă afară... Angajează alta, care-i face şi masaj seara... (S5)

Apelând la elementele teoretice expuse în prima parte a studiului, putem remarca o omologie între relaţia dintre producţie şi consum, care a fost descrisă succint la nivel macrostructural, şi relaţia dintre vânzător şi client, aşa cum ne apare ea din mărturiile empirice. Existenţa sau inexistenţa cozii joacă oarecum un rol de termen mediu. După cum am văzut, politicile de investiţie în socialismul de tip sovietic manifestă un dispreţ constant faţă de consum, orientându-se prioritar către producţia de mijloace de producţie, care reprezintă un mod de a prezerva şi spori puterea. Un astfel de „dispreţ" faţă de bunurile de consum îl regăsim şi în relaţia dintre furnizori/vânzători şi clienţi, în care aceştia din urmă sunt trataţi cu indiferenţă sau cu ostilitate. În socialismul real, orice bun care nu revine la centru, care este vândut/consumat reprezintă o scăpare de sub control, o diminuare a puterii. Cea mai sigură formă de a nu vinde produse, de a nu le înstrăina este de a produce bunuri ce nu pot fi vândute; dintre acestea, cele mai sigure sunt mijloacele de producţie, care, prin definiţie, nu pot fi vândute, fiindcă „aparţin întregului popor". În plus, ele prezintă avantajul sporirii puterii, căci puterea este definită ca proprietate asupra mijloacelor de producţie. Cum totuşi populaţia nu-şi poate duce traiul zilnic consumând mijloace de producţie, sistemul este obligat să scoată spre vânzare alimente, articole de îmbrăcăminte şi încălţăminte, de păstrare a igienei etc. În logica sistemului, acestea sunt

Scanned with OKEN Scanner

investiţii pierdute, drept pentru care le produce în cantitate minimă şi, pentru a le vinde cât mai greu, de calitate inferioară. Cantitatea insuficientă şi întârzierea vânzării sunt, practic, strategii de prezervare a resurselor şi, în cele din urmă, a puterii. Ca efect al strădaniilor sistemului de a nu scăpa de sub control resursele, iau naştere cozile. Ele întârzie şi limitează achiziţionarea bunurilor; cu cât se stă mai mult la coadă şi indivizii cumpără cantităţi limitate (raţionalizate chiar şi de către cei ce formează coada), cu atât sistemul înstrăinează mai puţine resurse. Atât timp cât nu există riscul revoltei populare, cozile servesc din plin dinamicii sistemului[7]. Vânzătorul este reprezentantul sistemului în faţa cozii. El îi împărtăşeşte şi logica, şi avantajele. Din moment ce sistemul mai curând se străduieşte să nu vândă marfa decât s-o vândă (de fapt, mai corect spus ar fi s-o înstrăineze, căci în vânzare preţul nu este prohibitiv şi nu reprezintă o problemă pentru cumpărători – problema lor e de a ajunge în faţa vânzătorului, a mărfii), gestionarul seamănă mai degrabă cu un paznic al produselor, un gardian, uneori chiar în sensul propriu. El are grijă ca mulţimea să nu se năpustească asupra alimentelor, ceea ce nu reuşeşte să evite întotdeauna, şi gestionează mai curând întârzierea vânzării decât vânzarea propriu-zisă. Banii pe care îi încasează de la cumpărători reprezintă oarecum o funcţie secundară a lui, căci în acest schimb mai importante sunt elementele extraeconomice[8]. De aceea, cel mai adesea vânzarea se face în spatele magazinelor, cu gestionari baricadaţi după uşi metalice destinate aprovizionării, cozile întinzându-se afară. Unii dintre ei ameninţă că refuză „să mai servească" dacă sunt împinşi, bruscaţi, apostrofaţi sau atunci când coada se transformă în grămadă. Când nu este asaltat, furia şi ameninţările vânzătorului se schimbă în „figură acră", lipsă de politeţe sau indiferenţă. Acesta e modul lui de împărtăşi dezaprobarea regimului pentru consum, modul lui de a „întârzia" vânzările. Cumpărătorii sunt cei care au nevoie de el, şi nu invers. În faţa lui nu există decât coada, indistinctă, vorace. Cum spune S2, nu conta sexul, vârsta ş.a. – toţi erau trataţi la fel, fără bunăvoinţă. Lipsa de politeţe[9] este forma cea mai blândă şi mai uzuală de a „apăra" marfa; o formă ineficientă, evident, din moment ce penuria devenise severă.

---

7. De aceea se pare că a existat o politică de distribuţie a bunurilor care ţinea cont de dezamorsarea nemulţumirilor. Marfa se distribuia în cantităţi mici, în mai multe puncte din oraş. Ceea ce crea, pe de o parte, sentimentul populaţiei că totuşi „se găseşte", din moment ce peste tot „se dă ceva", iar pe de altă parte, asigura cozi de mici dimensiuni (adesea, indivizii se interesau la gestionar dacă ajunge marfa până la ei, iar în cazul răspunsului negativ nu se mai aşezau la coadă, procedeu care asigura o ajustare relativă între cantitatea mărfii şi mărimea cozii), incapabile să se coalizeze într-o revoltă spontană. Altă tehnică era de a distribui mai multă marfă de sărbători, când aşteptările populaţiei sunt mai mari şi prin aceasta potenţialul de revoltă este crescut, sau de a vinde marfă în întreprinderi, mai ales în întreprinderile cu mulţi muncitori (ce nu prea aveau timp să stea la cozi, iar mulţi dintre ei, proveniţi din mediul rural sau navetişti, nici nu aveau părinţi pensionari care să-i elibereze de corvoada cozii) sau în întreprinderile unde se făceau simţite tensiuni sociale. Uneori tehnicile erau combinate, în sensul că înainte de sărbători se aduceau spre vânzare produse în marile întreprinderi. Interesant este că n-am întâlnit în interviuri o situaţie în care, de exemplu, conducerea întreprinderii să ia măsuri disciplinare împotriva muncitorilor care stăteau la coadă în timpul programului de lucru.
8. Asupra acestui aspect poate fi consultat Pavel Câmpeanu (1994). Ar fi de adăugat doar că unii gestionari încearcă să se limiteze cât mai mult posibil la funcţia economică, de încasare a contravalorii produsului, ocupându-se de disciplinarea cozii doar în situaţii de criză, în timp ce alţii interiorizează mult mai mult funcţia extraeconomică cu care îi investeşte, indirect, sistemul.
9. Trebuie precizat că această lipsă de politeţe, „lipsă de chef", devenise normală, nu supăra aproape pe nimeni, cu toate că se transforma în zâmbet atunci când gestionarul avea în faţă un cunoscut sau o „pilă". Eram atât de obişnuit cu faţa apatică a vânzătorilor noştri, încât atunci

Scanned with OKEN Scanner

În situaţia capitalismului, pe care, potrivit unor trăsături, o asociem cu perioada românească de după 1989, după cum am văzut şi din fragmentele de interviu, relaţia dintre vânzători şi clienţi este cu totul alta. Ea reflectă o relaţie diferită dintre producţie şi consum la nivel macro. Regimul de marfă obişnuită al mijloacelor de producţie, derivând dintr-o definiţie diferită asupra puterii, care pot fi tranzacţionate fără restricţii ideologice, distribuţia resurselor prin intermediul pieţei, şi nu prin sistemul birocratic al redistribuirii, tendinţa de a maximiza profitul etc. fac ca atitudinea faţă de consum să fie total diferită faţă de regimurile socialiste de tip sovietic. Abundenţa bunurilor de consum face ca sistemul capitalist să fie constrâns de „cerere", să fie în continuă căutare de pieţe, de clienţi. Dezvoltarea studiilor de marketing, reclama şi creditele avantajoase sunt doar câteva tehnici de sporire a cererii. Vânzătorul nu mai este destinat să întârzie vânzarea, ci s-o grăbească. El nu mai „fugăreşte" clientul prin figura sa acră, apatică, ci îl seduce prin politeţe şi solicitudine. Din când în când, îi acordă reduceri de preţ, îi oferă trei unităţi de marfă la preţul de două sau îi face un mic cadou doar pentru că a intrat în magazin. Vânzătorul nu numai că nu mai „păzeşte" marfa, ci chiar o face „cadou": din gardian, devine Moş Crăciun. În ideal-tipul socialismului de tip sovietic, gestionarul nici nu se află în faţa unui client, ci în faţa unei cozi. O coadă amorfă, o juxtapunere de unităţi umane, în care sexul, vârsta, profesia etc. nu contează; şi nici gusturile, se înţelege. Coada consumă atât cât se găseşte şi la calitatea la care se găseşte; tot ce apare în magazine, devorează; e inutil să încerci să-i studiezi dorinţele sau să fii amabil faţă de ea. În ideal-tipul capitalismului, vânzătorul se află în faţa unei persoane, cu gusturi ferme, adesea capricioasă, pe care trebuie să o mulţumească. În funcţie de sexul, vârsta, îmbrăcămintea, modul de a vorbi etc. ale clientului, el încearcă să-i ghicească gusturile, dorinţele şi să vină în întâmpinarea lor. Ceea ce fac studiile de marketing la nivelul pieţei, vânzătorul e dator să facă din ochi la locul său de muncă, iar funcţia persuasivă a reclamei e preluată printr-o figură zâmbitoare şi o politeţe ireproşabilă. În ambele ideal-tipuri, vânzătorii iau chipul şi asemănarea sistemului. Cozii istovitoare din socialismul de tip sovietic – în căutarea căreia individul era obligat să cutreiere tot oraşul şi pe care trebuia să o suporte timp de câteva ore, fără certitudinea că va pleca acasă cu produsul râvnit – i se opune, în capitalism, comis-voiajorul – ce îţi sună la uşă, încearcă să te convingă, îţi face reduceri, te sâcâie, numai să cumperi ceva – sau comenzile făcute prin telefon care sosesc cu promptitudine chiar la uşă. Între altele, prezenţa sau absenţa cozii este cea care intermediază între tipul de gestionar („gardian" sau „Moş Crăciun") şi tipul de sistem în care acesta evoluează („socialism sovietic" sau „capitalism").

Delegitimarea puterii: efect pervers al „cozii" şi al „magazinelor speciale"

Alături de explicaţiile de tip economic în prăbuşirea regimurilor din estul Europei, adesea sunt avansate ca pertinente cauze morale şi politice în înţelegerea acestui deznodământ. Un susţinător al cauzelor morale – pe care le consideră fundamentale, chiar dacă acordă

când, în 1991, am intrat pentru prima dată într-un mic magazin occidental, nu numai că am fost uimit de politeţea unei doamne foarte elegante (mi s-a părut mie atunci) care s-a oferit imediat să afle ce doresc, cu ce mă poate ajuta, ci m-am simţit chiar agresat şi, în cele din urmă, jignit. Raţionamentul meu de moment a fost că m-a văzut mai prost îmbrăcat, stâlcind limba, din Est şi că întrebându-mă de la intrare ce doresc era un mod de a-şi manifesta suspiciunea, de a mă da afară. Abia mai târziu m-am convins că lucrurile stăteau altfel.

atenţie şi problemelor economice – este Daniel Chirot (1999). Potrivit acestuia, declinul regimurilor socialiste din Est este cauzat de pierderea legitimităţii, a încrederii din partea elitelor şi a unei părţi semnificative a populaţiei. La baza acestui fenomen nu s-ar afla în primul rând nemulţumirile faţă de condiţiile economice, ci cele referitoare la imoralitatea regimului (corupţie, lipsă de corectitudine, minciună etc.). Principalul actor al nemulţumirilor este considerat de autor noua clasă de mijloc – în sens cultural, educaţional şi al stilului de viaţă – ce ia naştere în aceste societăţi o dată cu modernizarea economică, clasă pe care o consideră destul de favorizată sub regimurile comuniste. „Dar şi mai important este faptul că, într-o societate modernă, clasele de mijloc educate sunt bine informate şi îşi pot baza judecăţile morale pe un set mai larg de observaţii, faţă de cei cu o educaţie limitată. Intelectualii din mediile literare şi artistice au jucat un rol important, ajutând membrii clasei de mijloc, cărora li se adresau operele lor, să înţeleagă şi să-şi explice imoralitatea sistemului. Ei aveau nevoie de acest auditoriu receptiv, însă activitatea lor a distrus comunismul est-european" (1999, p. 49). Una dintre concluziile lui Chirot este că, o dată cu creşterea capitalului educaţional, una dintre principalele cauze ale revoluţiilor viitoare va fi cea morală, deşi nu vor înceta să existe probleme economice şi politice.

Autorul nu insistă pe efectul de delegitimare, în sensul că nu distinge între scăderea încrederii în persoanele care conduc, care ocupă funcţiile în sistem, şi pierderea încrederii în instituţiile ca atare, în sistem. Discuţiile ar fi interesante în acest sens, cel puţin în cazul României, unde în 1989 se pare că existau mult mai mulţi anticeauşişti decât anticomunişti, fapt confirmat, printre altele, atât de discursul proaspătului lider, Ion Iliescu, referitor la „întinarea idealurilor comuniste", cât şi de procentele ridicate ale comunismului rezidual identificate cu ajutorul anchetelor sociologice. Neîncrederea în persoane favorizează reforma, în timp ce neîncrederea în instituţii şi principii favorizează revoluţia; de aici, probabil, şi ambiguitatea a ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989.

Revenind la fenomenul cozii, în cele ce urmează aş vrea să pun în evidenţă rolul rândurilor de aşteptare la erodarea încrederii şi slăbirea progresivă a legitimităţii regimului. Nu voi insista nici eu pe cele două tipuri de delegitimare; precizez doar că „rândurile" contribuie la ambele, numai că în categorii socioprofesionale diferite, pentru identificarea cărora sunt necesare investigaţii suplimentare. Aşadar, aş adăuga proliferarea cozilor printre celelalte fenomene pe care Daniel Chirot le nominalizează la cauza morală a prăbuşirii regimurilor: birocratizarea excesivă, răspândirea tiraniei mărunte, creşterea capitalului educaţional, crearea instituţiilor sociale alternative ş.a., care privilegiază dezgustul faţă de sistem. Prin aceasta nu subscriu necondiţionat la considerarea cauzei morale ca fiind cea mai importantă în declinul acestor regimuri şi nici la rolul decisiv al intelectualilor/artiştilor. Mai mult, cred că rândurile de aşteptare contribuie la efectul de delegitimare a regimului în categorii mult mai largi şi în mod cotidian (atunci când ele există, cum e cazul anilor '80 în România).

În argumentarea acestei ipoteze, voi porni de la principiile prin care se legitimează regimurile de tip comunist, urmând să pun în evidenţă faptul că modul de structurare a cozilor şi existenţa magazinelor speciale contravine flagrant acestor principii, situaţie capabilă să pună sub semnul îndoielii încrederea în regim.

Sub o formă sau alta, numeroşi autori sunt de acord că regimurile comuniste se legitimează în raport cu echitatea, cu dreptatea socială, şi nu cu bunăstarea. Nu trebuie să înţelegem de aici că aceste regimuri nu discută deloc despre bunăstare şi despre creşterea nivelului de trai, fapt care se întâmplă mai ales în perioadele de „dezgheţ", ci că elementul central al discursului legitimator este distribuţia echitabilă a bunurilor. Konrád şi Szelényi (1979), de pildă, pornesc de la modul de legitimare a comunismului, respingând problema proprietăţii drept cheie de analiză. Chestiunea nu stă în modul de producere a plusvalorii, ci în principiul care permite însuşirea acesteia. Concluzia lor este că principiul rezidă în

Scanned with OKEN Scanner

„redistribuirea raţională" a plusvalorii, după priorităţile stabilite de partidul unic. Cu alte cuvinte, constă într-un principiu de justiţie socială, urmărind echitatea, şi nu prosperitatea, cum se întâmplă în sistemele capitaliste. În acest sens, prioritar nu este să se producă; accentul cade pe aparatul de redistribuire, mai precis, pe capacitatea lui de a strânge tot ce se produce, chiar dacă asta se întâmplă în detrimentul producţiei propriu-zise. Logica e următoarea: mai bine se produce mai puţin decât o parte din producţie să se distribuie „incorect politic", fără să treacă prin verificarea aparatului birocratic. Cei doi autori numesc asta „tendinţa de a maximiza puterea distributivă", în contrast cu „tendinţa de a maximiza plusvaloarea" – caracteristică sistemelor capitaliste –, şi văd în ea motorul socialismului. Fenomenul cozii, aşa cum am mai arătat, survine în urma acestei logici care este producătoare de penurie. Însă problema fundamentală nu este sărăcirea populaţiei şi penuria, ci distribuţia inegală a sărăciei, inechitatea socială, adică încălcarea contractului ideologic fondator, pe baza căruia a fost obţinută încrederea[10].

Katherine Verdery (1999) aduce şi ea în discuţie problema principiilor de legitimare a regimului atunci când vorbeşte despre „paternalismul socialist", care justifică rolul de conducător al partidului prin pretenţia acestuia că poate avea grijă de trebuinţele fiecăruia, mai bine decât ar face-o înşişi indivizii sau familiile, colectând la centru produsul social şi apoi punând la dispoziţia populaţiei tot ce are ea nevoie: mâncare ieftină, locuri de muncă, îngrijire medicală, educaţie etc. „De la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi" – cum se spunea în epocă. Chestiunea este că aceste „nevoi" sunt definite ideologic şi se referă la trebuinţele de bază, primare[11]. „Atât timp cât mâncarea oferită era comestibilă, iar îmbrăcămintea care se putea procura te acoperea şi îţi ţinea de cald, trebuia să fie suficient. Dacă aveai probleme să găseşti până şi aceste lucruri, asta însemna că nu te-ai străduit suficient să le cauţi. Nici un planificator nu îşi îngăduia să cerceteze ce fel de bunuri doreau oamenii sau să încerce să fixeze noi trebuinţe corespunzătoare produselor nou-create şi pieţelor nou-apărute" (Verdery, 1999, p. 84).

Aş disocia aici două probleme distincte: una este penuria/sărăcia, iar cealaltă e inegalitatea în faţa distribuirii stocului scăzut de resurse. Dacă suntem de acord că lipsurile economice sunt cele care favorizează căderea regimurilor înseamnă că privilegiem mai curând cauza economică a fenomenului, iar dacă creditäm inegalitatea în faţa distribuţiei sărăciei ca element delegitimator, acordăm prioritate cauzei morale. Fără îndoială, în realitate, lucrurile sunt mai complicate şi e greu de stabilit o prioritate. Aş spune doar că

10. E drept că acest contract a fost impus, în cea mai bună măsură, cu forţa (cu „tancurile sovietice", ca să folosim o sintagmă frecventă), adică a fost „semnat" de frică, şi nu cu „încredere", însă problema este irelevantă în această discuţie, de vreme ce noi suntem interesaţi de cei (mulţi sau puţini) care au avut încredere în regim şi au pierdut-o pe parcurs. Unii au crezut în ideologia comunistă dintru început, alţii au căpătat încredere pe parcurs (de exemplu, după refuzul lui Ceauşescu de a participa la invadarea Cehoslovaciei, când mulţi intelectuali s-au înscris în partid), însă important e cum intervine dezamăgirea şi dacă aceasta se referă doar la cei care conduc sau la întreaga ideologie.

11. Un banc al vremii surprinde perfect această fixare ideologică a trebuinţelor. Învăţătoarea în clasă încearcă să le explice elevilor ce înseamnă comunismul. După mai multe divagaţii teoretice, văzând că aceştia nu pricep nimic, se gândeşte să le dea un exemplu. „Copii", spune învăţătoarea, „imaginaţi-vă că în piaţa din centrul oraşului există o grămadă mare-mare de cartofi, care e a noastră, a tuturor; ei bine, din această grămadă vine fiecare şi-şi ia cât are nevoie, pentru o mâncare, două, nu ia să-şi umple beciul, că-i mai găseşte şi mâine acolo, când poate să ia din nou cât are nevoie...". Bulă – eroul naţional al bancurilor româneşti – ridică două degete şi intervine: „Da, tovarăşa învăţătoare, dar mie nu-mi plac cartofii! Ce fac în acest caz?". Învăţătoarea: „E-he-heee, o să-ţi placă!".

Scanned with OKEN Scanner

rândurile de aşteptare constituie o mărturie cotidiană a injustiţiei sociale, a imoralităţii regimului („una spune şi alta face"), a încălcării contractului fondator. Ceea ce constituie o premisă serioasă a delegitimării regimului din pricini morale, mai ales în ochii cetăţenilor convinşi de justeţea ideologiei comuniste. Într-o anumită măsură, nu existenţa cozii este cea care are efect delegitimator, ci structura ei. La limită, dacă toată lumea ar sta la coadă pentru procurarea celor trebuincioase traiului zilnic, ar fi greu de trăit, dar regimul nu ar fi imoral. Dacă regimul ar cădea în această situaţie, ar fi doar din cauze pur economice, fără nici o conotaţie morală. Chestiunea este că bunurile adunate la centru nu sunt distribuite echitabil. Nu toată lumea stă la coadă, ci doar anumite categorii sociale. Distribuţia preferenţială neagă egalitarismul fondator şi prin asta e incorectă. S1 sintetizează foarte bine situaţia:

> Eu stau la coadă în picioare şi mă bate soarele în cap, că la coadă nu stai când e umbră sau înnorat, ci când se dă ceva... Eu stau la coadă şi vine miliţianul şi intră înăuntru şi iese cu mapa umflată... Cui să te plângi, că doar el e omul legii, nu? Sau vine vreun ştab şi intră înăuntru, că cică are ceva de vorbit sau are de făcut inspecţie şi iese cu sacoşele de-i rup mâinile... E drept? Ei de ce nu stau la coadă, că-s mai şmecheri decât alţii? Sau eu stau o jumătate de zi pentru portocale pentru copii, ca să le fac o bucurie de Crăciun, şi un nepot al nevestei mele, care a făcut o amărâtă de şcoala de partid unde-i învaţă minciuni pe care le ştie toată lumea, se duce la cantina partidului şi iese cu un kil de portocale fluierând... E băiat de treabă în felul lui, mai aduce o ciocolată chinezească şi la copiii mei, dar nu despre asta e vorba... (S1)

Structura „disproporţionată" (în raport cu întregul social) a rândurilor de aşteptare este echivalentă cu existenţa magazinelor speciale, din care mai ales nomenclatura se poate aproviziona cu mărfuri de bună calitate şi fără a sta la coadă. Asupra acestui aspect, extrem de utilă este cartea lui Pavel Câmpeanu (1994), *România: coada pentru hrană. Un mod de viaţă*. „Coada" e un concept relaţional, în sensul lui Becker (2002), care este mult mai bine înţeles în complementaritate cu „magazinele speciale". Câmpeanu le pune în relaţie plecând de la influenţarea politică a deciziilor economice, ceea ce am numit tendinţa de expropriere a specificităţii câmpului economic, care introduce, în cele din urmă, în toate relaţiile de schimb un element extraeconomic. În distribuţia prin magazinele obişnuite, care din cauza penuriei creează cozi, elementul aditiv banilor e timpul, iar în distribuţia prin magazinele speciale, pe lângă bani, ai nevoie de o legitimaţie specială la intrare, care este un indicator al fidelităţii faţă de regim. Singurul domeniu în care funcţia economică a schimbului nu este alterată e „piaţa neagră". În rest, raritatea bunurilor nu se reflectă în creşterea preţurilor, ci în condiţionarea extraeconomică a schimburilor prin *timp* sau *fidelitate*. Prioritatea în achiziţionarea bunurilor obţinută în urma fidelităţii este posibilă prin întârzierea vânzării prin intermediul cozii a produselor, care adaugă preţului un timp de aşteptare[12]. Relaţia apare sub forme mai mult sau mai puţin directe şi în interviuri:

> Nepotul nevestei se lăuda tot timpul că el poate să ia ce vrea şi când vrea de la magazinul partidului... Foarte bine, îi spuneam. Ce, eu n-aş fi fost în stare să fac o şcoală de partid? Dar, decât să dau la hadarag toată viaţa numai minciuni, mai bine să stau la

12. Pavel Câmpeanu formulează mai larg: „În consecinţă, pentru populaţie, bursa neagră şi magazinele speciale nu sunt simple organizaţii de la care ea este îndepărtată, ci reţele paralele de distribuţie ce nu fac decât să agraveze propria sa stare de penurie. Format din ceea ce aceste reţele paralele nu absorb, stocul vândut oamenilor care fac coada reprezintă o insuficienţă acumulată" (1994, p. 160).

Scanned with OKEN Scanner

coadă, să mai iau pe sub mână sau să mănânc mai puţin... De copii mi-era mai milă, dar nu prea aveam ce să fac... (S1)

Plecând de la relaţia dintre coadă şi magazinele speciale, care ilustrează distribuţia nejustă a bunurilor acumulate la centru, putem proceda la anumite generalizări. Adică putem descoperi şi alte zone în care sistemul funcţionează în manieră imorală, cum ar fi casele de vacanţă ale nomenclaturii, libertatea de a călători în străinătate, „imunitate" în faţa legilor ş.a.m.d. Dacă nivelul veniturilor cetăţenilor se înscrie într-un interval restrâns, fără a crea diferenţe enorme, modurile în care banii pot fi cheltuiţi sunt extrem de diferite. Adevărata ierarhie socială, adevărata inegalitate este creată nu atât de venituri, cât de privilegii. Se poate spune că privilegiile nomenclaturii şi ale familiilor[13] acestora reprezintă, de asemenea, un factor important în pierderea încrederii în regim a populaţiei. De aceea, ele sunt prea puţin făcute publice şi funcţionează, parcă, semiclandestin. Fără îndoială, ele au darul de a răsplăti fidelitatea/obedienţa sau pur şi simplu de a cointeresa aceste persoane în menţinerea regimului, însă sunt ţinute, pe cât posibil, departe de ochii şi urechile omului de rând, pe care este de presupus că îl revoltă.

În cele din urmă, aş dori să recapitulez câteva chestiuni şi să atrag atenţia asupra câtorva limite. Fenomenul cozii, prin contrast cu magazinele speciale şi cu privilegiile în general, contribuie la developarea caracterului imoral al sistemului, ceea ce duce la erodarea încrederii populaţiei în regim. Încrederea nu poate fi pierdută decât acolo unde ea există şi e greu de ştiut câtă încredere mai aveau cetăţenii în anii '80 în regimul de la conducere. Cel mai probabil este că încrederea în persoanele care conduceau, mai ales în clanul Ceauşescu, era mult mai mică decât în instituţii sau în ideologia comunistă. Acolo unde nu mai există încredere şi nici interes (ca în cazul nomenclaturii), perceperea imoralităţii sistemului creează insatisfacţie, dezgust şi ostilitate sau revoltă, ce e mai mult decât lipsa de încredere, aspect asupra căruia nu m-am oprit deloc. Fenomenul cozii focalizează atenţia asupra inechităţii distribuţiei bunurilor centralizate de sistem ca sursă a imoralităţii regimului, considerând că regimul se legitimează, în primul rând, de la principiul justiţiei sociale. Ceea ce echivalează cu a spune că nu sărăcirea populaţiei este sursa imoralităţii, ci distribuţia inechitabilă a stocului redus de resurse (a „sărăciei"). La nivelul simţului comun, situaţia este sintetizată în formula „sărac, dar cinstit!". Într-adevăr, în interviuri deseori statul la coadă (sau, mai curând, magazinul special) este asociat cu o „nedreptate socială", dar apare frecvent şi situaţia când „sărăcia"/„lipsurile" sunt catalogate ca injustiţie socială, ceea ce ne spune că, la nivelul experienţei comune, cel puţin la anumite categorii de actori sociali, contractul comunist nu trebuie să cuprindă doar egalitatea, ci şi „bunăstarea". Ghilimelele apar fiindcă subiecţii se referă la bunurile de subzistenţă, trebuinţele primare. Ceea ce ne spune că, în condiţii de penurie severă, nu

13. Graţie postului de radio „Europa Liberă", aceste privilegii deveniseră relativ cunoscute, iar isprăvile incredibile ale lui Nicu şi Zoe Ceauşescu, comentate pe larg, stârneau adesea indignarea oamenilor de rând; e adevărat, mai mult la adresa clanului Ceauşescu decât a comunismului. Comportamente asemănătoare – de la chefuri răsunătoare, raliuri noaptea pe străzile oraşului şi până la spargeri sau violuri – aveau şi unii copii ai nomenclaturiştilor de la niveluri mai mici, declanşând nemulţumirea populaţiei, mai ales că, cel mai adesea, erau muşamalizate. Iată şi un fragment dintr-o scrisoare primită la „Europa Liberă" în 1972, citată de Ion Raţiu : „Nici să te plimbi pe stradă nu e recomandabil. Miliţienii ne opresc din ce în ce mai des fără motive reale, cerând să ne prezentăm buletinele de identitate. Dacă îndrăzneşti să-i întrebi de ce acest control, te poţi trezi invitat peste câteva zile la «muncă voluntară». [...] Toate aceste restricţii nu se aplică fiilor şi fiicelor de ştabi. Aceştia rispesc banii în baruri de noapte, au maşinile lor şi trec toate examenele fără dificultate" (1990, p. 188).

Scanned with OKEN Scanner

numai inegalitatea distribuţiei bunurilor, ci şi lipsurile sunt considerate imorale, adică prevăzute în contractul ideologic, dar nerespectate de regim. Altfel s-ar putea spune că nu numai structura cozii, ci chiar existenţa ei este purtătoare de injustiţie socială, imorală. O consecinţă importantă a acestei percepţii comune este că, de fapt, ceea ce noi considerăm cauza economică a prăbuşirii regimurilor, penuria endemică, pentru populaţie (sau măcar pentru anumite categorii) funcţionează ca un resort moral, ceea ce înseamnă că, de fapt, e o cauză morală. Mai mult, această situaţie s-ar putea să n-o regăsim doar la categoriile sărace, care nu au asigurate cele necesare supravieţuirii, ci şi la altele. Dacă plecăm de la modul cum îşi însuşesc indivizii definiţia asupra realităţii a comunismului, contractul său, putem avea surpriza că cei mai mulţi o fac prin literatura sociopolitică vulgarizatoare, prin explicaţii stângace şi plictisitoare la locul de muncă etc. Ştim foarte puţine despre socializarea politică a oamenilor simpli în comunism, dar e foarte probabil ca definiţia asupra realităţii pe care şi-o încorporează să fie mult deformată, cuprinzând mult imaginar, cu referiri şi la abundenţa societăţii viitoare. Aşa că nu voi încheia cu o concluzie, ci cu o ipoteză: cu cât aluziile la bunăstare sunt mai prezente în imaginea pe care actorii sociali şi-o interiorizează despre societatea comunistă, cu atât cauza prăbuşirii regimurilor din Est translează dinspre economic spre moral.

Referinţe bibliografice

Accardo, A. (1983), *Initiation à la sociologie de l'illusionnisme social. Invitation à la lecture des œuvres de Pierre Bourdieu*, Le Mascaret, Bordeaux.

Becker, H.S. (2002), *Les ficelles du métier. Comment conduire sa recherche en sciences sociales*, La Découverte, Paris.

Câmpeanu, P. (1994), *România: coada pentru hrană. Un mod de viaţă*, Litera, Bucureşti.

Chirot, D. (1999), „Ce s-a întâmplat în Europa de Est în 1989?", în V. Tismăneanu (coord.), *Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor*, Polirom, Iaşi.

Georgescu, V. (1995), *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Humanitas, Bucureşti.

Konrád, G., Szelényi (1979), *The intellectuals on the road to class power. A sociological study of the role of the intelligentsia în socialism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.

Lungu, D. (2001), *Ipostaze sociologice ale propagandei şi manipulării*, teză de doctorat, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi.

Raţiu, I. (1990), *România de astăzi, comunism sau independenţă ?*, Condor, Bucureşti.

Verdery, K. (1994), *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, Humanitas, Bucureşti.

Verdery, K. (1999), „Ce a fost socialismul şi de ce s-a prăbuşit el?", în V. Tismăneanu (coord.), *Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor*, Polirom, Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

Cozi şi oameni de rând în anii '80

Paul Cernat

În anii '80, coada la produsele de bază a fost o experienţă cotidiană, familiară, expresie a subdezvoltării şi a resemnării cu mizeria etatizată. Lumea comunistă degenerată, în mic – oamenii de rând trebuiau să stea la rând. Oficial, coada era numită „şir popular". Familiile cu mulţi copii puteau cumpăra mai multe pachete, proporţional cu numărul de membri, motiv pentru care unii „împrumutau" copii care nu erau ai lor, punându-i (contra diverse recompense mărunte – bani, covrigi...) să stea lângă ei la coadă, ca să poată lua astfel mai multe pachete de unt sau de carne, să zicem. Asta, bineînţeles, dacă aveau noroc. De multe ori, oamenii ţineau rând la mai multe cozi deodată şi făceau naveta între ele, „doar-doar s-o prinde ceva". Trebuia doar să fii recunoscut de cei alături de care stăteai la rând...

Cuvântul de ordine – „văzut-luat". Şi profită cât mai mult acum, că data viitoare nu se ştie cât, unde, dacă şi când mai „bagă". Exista o permanentă incertitudine cu privire la viitor: nu puteai şti ce idei le mai vin „şefilor de sus" – în general, te aşteptai să fie din ce în ce mai rău. Nu ştiai nici când vine sau dacă vine maşina cu alimente, important era să fii acolo, să aştepţi indefinit. Vestea că „s-a băgat" ceva undeva circula cu rapiditate, din om în om. Aveau loc adevărate explorări preliminare, erau accesate toate „relaţiile". Vecinii veneau şi te anunţau („Vedeţi că se dă pui... sau unt în spate la Materna...", „I-a spus lui cutare că o să bage pui la Gostat" – Gospodăria agricolă de stat etc.), copiii strigau de jos locatarii, veştile circulau rapid, aprovizionarea era liantul comunitar, iar coada – chintesenţa acestui „liant" în socialismul târziu. Speculai tot ce se vorbea prin oraş – „O să bage mâine la magazinul X...". Chiar dacă nu se anunţa nimic, câte unii se aşezau lângă alimentare, măcelării, pescării, lactate ş.a., poate-poate s-o băga ceva, cândva. Veneau şi alţii să întrebe „Ce se dă aici?". „Nu ştiu, să vedem, cică a zis..." Oştenii de nădejde ai cozilor (şi, probabil, fanii lor) erau bătrânii, pensionarii, profesionişti ai aşteptării. Că aştepţi moartea sau carnea, tot aia e – mai bine la coadă, că mai vezi pe unul, altul, mai amăgeşti timpul cu poveşti, doar te sacrifici pentru familie, pentru nepoţei. Se sculau de cu noapte şi veneau pâş-pâş cu scăunelul de lemn ori pliant, cu ziarul şi/sau puloverul de tricotat. Făceau dinainte liste, îşi distribuiau sarcini („pâine", „lapte", „pui", „raţie" etc.). Şoimii cozilor. Când plecau acasă să mănânce sau mai ştiu eu unde, rămâneau să le ţină locul sacoşele, scăunelele, obiectele. Uneori îşi „lăsau rând" cu o zi-două înainte de sosirea mărfii, deseori plecau de cu noaptea la kilometri distanţă în oraş, unde auziseră că „se bagă". Îşi lăsau rând şi îşi vedeau de ale lor, până când se anunţa – cu aproximaţie – ora venirii maşinii. Atunci populaţia cozii începea să se strângă – urma încolonarea, regruparea, pregătirea pentru atac. Era o luptă surdă pentru fiecare centimetru de teren, aveau loc învăluiri abile, erau speculate toate momentele de neatenţie şi de slăbiciune ale celor de lângă tine, ca într-o cursă de Formula 1, riscurile de a fi luat la bătaie erau incluse.

La coadă se adunau adesea foşti vecini demolaţi şi mutaţi la bloc în toate colţurile oraşului, se reîntâlneau aici prin hazard. Depănau amintiri, poveşti de viaţă, legau prietenii,

Scanned with OKEN Scanner

se simţeau mai puţin singuri, „aveau cu cine schimba o vorbă", ce mai face cutare, cine s-a mai culcat/căsătorit cu cine, cine a mai murit, cine s-a despărţit ori s-a îmbolnăvit, cum o mai ducem... Până la urmă, totul devenea un fel de raport despre starea speciei umane, un autoreglaj verbal. Comunitatea rurală sau de mahala reînvia, spectral, sub forma colectiviza(n)tă a cozii comuniste de la oraş. La Bucureşti stăteam mai rar la coadă, stăteau, în schimb, ai mei, mai ales taică-meu, care, ca lector universitar, avea un program mai lejer. Eu veneam mai ales la sfârşit, când „se băga" ceva, pentru că aveam şcoală, meditaţii, aveam de învăţat. În vacanţe mergeam la doi unchi în vârstă, care-mi ţineau loc de bunici, undeva, într-un colţ de mahala rămasă nedemolată din cartierul Ploieşti-Vest. Stăteam adeseori la rând alături de ei, îmi mai luam şi ceva de citit, dar, în general, mă amuza să studiez lumea din jur, gustam, secret şi contemplativ, aventura. Se sculau de dimineaţa şi-şi planificau tacticos ritualul cozii – la pâine, la lapte, la pui... Eu mă trezeam târziu, „boiereşte", îmi luam dejunul lăsat de mătuşa mea, apoi veneam alături de ei, făceau cu schimbul. Mergeam fie la magazinele din Piaţa 9 Mai, fie în Centru, la Hale (marile hale pustii, cercuri de beton etajate, cu galantare în care nu găseai, de obicei, decât ceva verdeţuri – mărar, pătrunjel, leuştean –, câţiva cartofi zbârciţi, copite de porc, salam cu soia şi piept ardelenesc), la magazinul Mercur (un enorm hangar stalinist, pătrăţos) sau la cele din spatele Hotelului „Berbec". Stăteam şi la coadă la butelii. Mult mai des stăteam însă la coadă la magazinele din blocul construit în spatele casei bătrânilor, unde era şi o casă de comenzi pentru cei cu relaţii. Zona dintre blocuri, nişte chichineţe de beton nevăruite, era un şantier părăginit, cu munţi de pământ, bozii şi câini maidanezi rămaşi de la demolări – lingeau pe jos urmele de sânge animal scurs din pachetele de la cozi. Un peisaj sordid, pe care-l părăseam când ne întorceam acasă de la rând pe uliţa cu case vechi, vizavi de stadionul „IUC" (astăzi „Astra").

Cele mai ample şi mai agresive cozi erau, de departe, cele la carne. Coada la carne era, alături de cea la benzină, Coada cu majusculă, cu deosebirea că ultima era pentru combustibilul maşinilor, iar cealaltă – pentru „combustibilul" oamenilor. Bătălia pentru carne îndeosebi devenea o adevărată expediţie, un bivuac, totul căpăta aspecte apocaliptice, dar şi epopeice, epopeea cărnii. Analogia cea mai vizibilă era între coadă şi campania militară (cu „eroismul" şi sacrificiile de rigoare), dar şi între coadă şi actul sexual (plăcerea fiindu-le însă rezervată exclusiv masochiştilor). Apăruseră bancuri în care coada prima asupra sexului – pentru populaţia cozii, supravieţuirea, alimentaţia erau importante, plăcerea şi reproducerea erau secundare. „Se bagă" şi „se dă" erau verbe-emblemă. Partidul-stat devenit un fel de Moş Teacă violent, paranoic şi senil, „băga" tot mai rar, mai puţin şi mai prost, iar populaţia, tot mai frustrată şi mai greu de satisfăcut, aştepta hămesită. „Pasivă" la început, coada se „viriliza" pe parcurs. Se organiza, se roda, creştea rapid în dimensiuni (oamenii se adunau instantaneu de peste tot, ca într-o comedie burlescă alb-negru cu Stan şi Bran), intra în ritm şi, pe măsură ce marfa „băgată" se epuiza, începea să se agite în gol, disperat şi isteric, oamenii se înghesuiau, ţipau, se înjurau, se luau la bătaie, începea selecţia naturală, *homo homini lupus*. Nici o regulă stabilită, „planificată" de comun acord cu privire la organizarea cozii nu se mai respecta când venea maşina: fiecare pentru el, care pe care, legea junglei, iraţionalitatea luptei pentru hrană, pentru carne. Cartelarea alimentelor, cu miza ei colectivist-egalitaristă („puţin, cât să ajungă pentru toată lumea") eşuase în teratologie. Marfa abia ajungea pentru 10-20% din populaţia cozii, prindeau doar cei mai norocoşi, mai bine plasaţi şi mai puternici („elita"). Puteai să te fi aşezat printre primii, în asemenea cazuri ziceai mersi dacă mai apucai un pachet de carne cu grăsime şi os. Totul era un fel de „vânătoare" – mai ales atunci când se dădea carne, oamenii îşi redescopereau instinctele cinegetice ancestrale. Şi aceasta în pofida politicii de „alimentaţie raţională" a regimului, brevetată de dr. Iulian Mincu (poreclit

Scanned with OKEN Scanner

dr. Mengele), care îşi propusese ca, prin raţionalizarea penuriei şi introducerea vegetarianismului, să transforme populaţia într-o turmă de erbivore domestice şi inofensive, numai bune să lupte pentru pace cot la cot cu ţările Lumii a Treia. Cei care nu prindeau carne de porc sau de vită – majoritatea – trebuia să se mulţumească cu produsele de clasa a doua sau a treia, „ce mai rămânea", piept ardelenesc cu multă slană şi una-două dungi de pastramă, „tacâmuri" de pui (aripi, capete şi gheare scheletice), „adidaşi" (copite de porc), mai rar „fraţii Petreuş" (doi pui rahitici, vineţi şi trişti, cu gâturi lungi, numiţi astfel după cei doi solişti de muzică populară din Maramureş cu care ne intoxicau la TV). Cozile puteau număra mai multe sute de persoane atunci când „se dădeau" produse „de lux". (Aşteptam venirea maşinii şi, ca să-mi omor timpul, mă „distram" numărând participanţii, făceam calcule privind numărul lor final, după adăugirea la rând a restului familiilor...) Stăteai „de-ţi trecea os prin os" – multă lume s-a îmbolnăvit la cozi de reumatism şi varice, de nervi sau de inimă. În anii '80, produse de lux erau, pentru omul de rând, portocalele, chiar şi grepfruturile (numite popular „grefe"), carnea de porc şi de vită, salamul de vară „Victoria", cu mai puţină soia, parizerul, pastrama, puii sau găinile (mai rar curcanii), cafeaua Moca şi bomboanele cubaneze. De prin 1985-'86 nu se mai găsea Pepsi şi salam de Sibiu decât la magazinele cu circuit închis, dispăruseră complet bananele, mandarinele, curmalele şi smochinele (care, înainte, „se mai băgau" iarna, de zilele conducătorilor, de 8 mai, ziua PCR şi de 23 august, sărbătoarea naţională). Coşmarul era să nu mai prinzi nimic, să se termine marfa chiar înaintea ta. Lumea se ruga „să ajungă până la ei", de la un punct încolo apărea presiunea egalitaristă – daţi mai puţine pachete de căciulă, să ajungă.

Cozile erau, de obicei, ascunse în spatele blocurilor cu 10 etaje şi al magazinelor cu vedere spre strada mare – acolo nu trebuia să se formeze rânduri, ca să nu vadă Tovarăşul, în deplasările lui prin oraş, că populaţia o duce prost. Maşina (dubă sau container) cu marfă venea discret, pe şest, să nu o asalteze lumea, dar lumea afla. Un urlet colectiv, ca o stihie. „Vine!", şi oamenii năvăleau, cu mic, cu mare, ca în măreţele vremi voievodale când dădeau turcii. Panică, agresivitate. Masaţi la coadă, aminteau furnicile adunate compact înainte de ploaie. După blocuri, lângă tomberoane de gunoi şi maldăre de pământ de pe şantiere, marfa era scoasă spre vânzare de către vânzătoare, cu miliţia alături, din nişte încăperi înguste. Aveau geamuri ca de ghişeu CFR, baricadate împotriva furiei mulţimii. „Se dă prin spate" – o altă sintagmă caracteristică... „După blocurile gri stăm noi, majoritatea/ Sunt mai înalte la şosea, să nu se vadă foamea" – versurile trupei hip-hop B.U.G. Mafia exprimă foarte bine condiţia celor despre care vorbesc şi printre care m-am numărat, de atâtea ori, şi eu. Deseori oamenilor le venea rău, leşinau, erau scoşi pe braţe, li se declanşau crize de inimă, nervi, diabet, spasmofilie sau epilepsie, unii mai şi mureau. (Am mai povestit şi cu alte prilejuri despre un puber handicapat, Romeo, căruia i se declanşase o criză de isterie şi a început să lovească în jur, vânăt, cu spume la gură. A fost, la rândul lui, lovit, umplut de sânge, iar isteria i s-a transformat în epilepsie. Eram atunci chiar în mijlocul cozii, panicat, nu ştiam cum să scap, norocul meu a fost că mulţimea m-a împins către tejghea, unde am „prins" două kile de carne cu os, dar am prins – a fost un triumf...) Populaţia cozilor era amestecată. Structura de rezistenţă o formau pensionarii, care făceau de „permanenţă". Bârfeau, vorbeau continuu despre boli, excreţii şi organe interne, despre moarte şi sfârşitul lumii. Babele (de fapt, femeile peste 35 de ani, prematur îmbătrânite) erau, în general, diforme, obeze şi şleampete, cu coafuri „permanent" vopsite roşcat, varice şi capoate slinoase. Îmi evocau bătrânele rusoaice de gubernie din romanele lui Gorki şi Dostoievski. În agora masificată a cozii poveştile de viaţă se ţeseau naturalist, scatologic şi morbid. Moşi clămpănitori, parkinsonieni, păpuşi dezarticulate. Aproape întotdeauna se aciua câte (cel puţin) un alienat mental. (Îmi aduc aminte de o asemenea

Scanned with OKEN Scanner

femeie dintr-un bloc vizavi de al meu, „Nebuna", o unguroaică rămasă cu minţile rătăcite după ce soţul şi patru copii îşi pierduseră viaţa într-un accident de TIR. Venea împreună cu unicul fiu ce-i mai rămăsese, un biet oligofren, placid, împreună cu care striga, într-un halucinant *jam-session*, obscenităţi de la balcon. La coadă, bătrâna se rotea pe loc şi cânta ceva suprarealist despre Domnul Iisus, blestemând omenirea păcătoasă. După 1990 îl bocea de la geam pe Ceauşescu. Până la urmă, au luat-o din apartament împreună cu fiul ei şi i-au dus la azil...) Erau şi pensionari scorţoşi, demni şi aroganţi, de o violenţă sugerând posibili foşti torţionari. Erau apoi copiii, ajutoare de nădejde – cu cât mai mulţi, cu atât mai bine, fiecare putea să „prindă" ceva. Îşi cheltuiau de obicei energia jucându-se – pe grupuri – în jurul cozii până venea maşina, moment în care familia îi chema la datorie. Copilele erau, în general, murdare şi buboase, îmbrăcate în maiouri tetra şi ciorapi cu chilot. Femeile, răbdătoare prin tradiţie, cele amărâte stăteau cel mai mult la coadă, pe locul întâi fiind, evident, casnicele. Bărbaţii „în putere" erau ceva mai puţini, veneau târziu de la întreprinderile unde lucrau în trei schimburi, mulţi erau deja alcoolizaţi. Celor mai mulţi li se ţinea rând până ieşeau de la lucru şi se alăturau restului familiei. Unii, mai curajoşi şi robuşti, erau însărcinaţi cu supravegherea desfăşurării corecte a cozii – aşa-numiţii „şefi ai cozii" –, ca să se apere de intruşi şi infracţiuni, comunitatea improviza o poliţie/armată ad-hoc. Ei se ocupau cu paza şi alcătuirea unor liste, pe care se înscriau, în ordine, cei aşezaţi la rând (aveau şi avantaje – era, de obicei, convenit ca, în schimbul asigurării „ordinii", paznicii să-şi umple sarsanalele). Desigur, totul era o naivă utopie raţionalistă. De la un punct încolo, îşi făceau apariţia ţiganii. Veneau în haită şi se băgau înjurând prin faţă, unii – înarmaţi cu cuţite. Ţigăncile, baragladine sau pirande, foloseau puradeii de ţâţă ca arme. (Le-am văzut de multe ori lovind cu ei. „Ce faci, fă, îl omori!" „Las' că fac acuma altu'.") Era ca un fel de viol colectiv: bărbaţii de pază rareori făceau faţă încercând să apere coada (nevestele strigau „Nu te băga, că te omoară!"), aveau loc şi încăierări, dar cu şatra nu prea avea rost să te pui, că erau obişnuiţi cu puşcăria şi aveau înţelegeri cu miliţia. Aflaţi la marginea societăţii, ei erau elementele neinhibate, „nedomesticite", aveau forţa falică a primitivităţii sălbatice. Existau însă şi ţigani de treabă care, contra cost, îţi ţineau rând. Uneori se aşezau la coadă şi ţigani cu mulţi bani. Nea Vasile-Ciocolată, dintr-un bloc vecin cu al meu, un rrom mărunt, uscat şi chel, mare bişniţar şi combinator, tată a trei băieţi respectaţi între golanii din cartierul Drumul Taberei (doi dintre ei aveau să devină poliţişti după 1990...), a fost o dată apostrofat că nu respectă rândul. Jignit, a început să strige că el n-are nevoie să se bage prin faţă, stă la coadă doar pentru cineva şi, pentru a fi mai convingător, a scos câteva bancnote albastre de 100 de lei pe care le-a aruncat în mulţime: „Uite bani, bă, nenorociţilor, că io sunt bogat". Oamenii s-au aruncat pe jos, înnebuniţi, după sute... Unii, nu numai ţigani, făceau bişniţă cu locurile de pe listă – vindeau locuri „la negru", pe bani buni, cam în felul în care se procedează cu biletele de cinematograf sau de pe stadioane după ocuparea locurilor. Oricum, listele erau adesea întocmite cu ilegalităţi, erau trecuţi „din burtă" cunoscuţi ai celor care le alcătuiau. O categorie aflată nu în afara, ci deasupra legii cozii era cea a miliţienilor. Se băgau prin faţă, sfidându-i arogant pe cei care se agitau la coadă – ei erau „bărbaţii adevăraţi", ce aveau grijă de populaţie (adică supravegheau turma). Mulţi „granguri" preferau să li se trimită marfa direct acasă sau, mai bine, gestionarul, măcelarul ori vânzătoarele le-o păstrau până când trecea nebunia – ieşeau cu sarsanaua plină, ce era al lor era pus deoparte. Pe lângă fiecare dintre aceştia, mai intrau, „pe şest", „la grămadă", şi alţii, mulţi, din afara cozii – profitori abili –, sperând să se infiltreze neobservaţi şi să prindă şi ei câte ceva pe scurtătură. „De unde vii, mă?" „Aici am fost, şefu'..." De multe ori, când spărgătorii erau foarte numeroşi, coada se reorganiza radical, nimic nu mai era ca înainte. Funcţiona şi şantajul sentimental, femei milogindu-se cu copiii în braţe: „Lăsaaa-ţi-mă şi pe mine,

Scanned with OKEN Scanner

că moare ăsta mic...". Tupeul, minciuna de la obraz, violenţa încăpăţânată, abilitatea de a te fofila, tenacitatea erau arme redutabile în această junglă a luptei pentru existenţă – bătrâni care se plângeau că sunt operaţi se luptau vitejeşte cu bastoanele, se împingeau congestionaţi în faţa ta, înjurau cu ochii cât cepele, izbeau cu coatele, lupta era pe viaţă şi pe moarte, mulţi strigau după ajutor, se sufocau împinşi, erau călcaţi în picioare. Cei mai slabi nu rezistau. Când venea marfa, coada creştea ca viteazul din poveste, se mişca paroxistic, apăreau toţi membrii familiei, oameni răsăriţi din alte părţi – „acum ori niciodată" – şi pe lângă ei se fofilau alţii. În disperare de cauză, abia apucai să întinzi o bancnotă unui vecin sau prieten binevoitor şi mai bine plasat, ca să-ţi cumpere el un kil de carne, portocale sau unt. Dacă vânzătoarele te simpatizau, aveai şanse să prinzi ceva mai bun. Deşi solidaritatea de grup întru aprovizionare nu lipsea, promiscuitatea, porcăiala, îngălarea şi hidoşenia dădeau adevărata măsură a cozii. Oameni urâţi, împuţiţi, diformi, abrutizaţi, frustraţi, resentimentari, schimonosiţi de invidie, unii ar fi fost în stare să te toarne pentru un kil de carne în plus sau pentru că erai mai „altfel". Nu am văzut niciodată oameni mai urâţi, mai alteraţi decât la cozile de pe atunci: se stricau şi se învecheau o dată cu alimentele. „Nu se mai satură, viermii", ar fi spus tovarăşa Elena Ceauşescu, savant de renume mondial. Impresia dominantă, copleşitoare era de lagăr în aer liber. Unii bătrâni îşi aminteau de experienţa războiului, de bombardamente, de seceta din 1946. Intelectualii din cartier, cei fără pile în sistem, precum şi scăpătaţii de veche familie bună resimţeau aici din plin umilirea şi revolta neputincioasă. Aveau un aer neajutorat, ca nişte deţinuţi politici golaşi aruncaţi într-o puşcărie de drept comun. Plecam de la coadă cu o infinită repulsie faţă de specia umană, îmi era fizic scârbă de fiziologia mea şi a semenilor mei. O dată ajuns acasă, mă refugiam într-o asceză sălbatică, autist-mizantropică a lecturii, înjuram şi blestemam.

O categorie difuză era cea a securiştilor de cozi. Cei mai mărunţi erau colaboratori ordinari, „din invidie", mulţi pensionari săraci şi răi, câtă frunză şi iarbă. Unii copii de securişti, mai rar şi părinţii lor, stăteau la începutul cozii, mai mult din politeţe. Trăgeau şi ei cu urechea şi raportau acasă, după cum fuseseră învăţaţi. Zvonerii lansau provocări, să vadă cine muşcă momeala, se văitau puţin, afectat, apoi aplicau strategia *double bind* („Vaai, doamnă, ce rău am ajuns... Da' să ştiţi că nu Tovarăşul e de vină. El nu ştie, săracul, căţeii ăştia din jur îi ascund..."). Coada era mediul conducător de zvonuri, propice oralităţii. Prospera aici un folclor special, parte spontan, parte pus în undă de „laboranţii" secu. „Băieţii" testau psihologia colectivă (pe care o cunoşteau) şi mai dădeau drumul la supapele defulatorii, spuneau (ei primii!) bancuri politice, etalau nemulţumiri, vorbeau de „Europa Liberă", să vadă cum reacţionează lumea, mai ales în condiţii de enervare generală, când maşina nu venea sau nu „se dădea" destul. Orice aglomerare, orice concentrare umană trebuia masiv infiltrată, supravegheată, „intoxicată" şi „prelucrată", un gigantic experiment social pe cobai. Erau testate astfel potenţialul de nemulţumire, impactul posturilor de radio occidentale, reactivitatea la bancuri şi critici ale regimului. Îi recunoşteam, îmi făcusem de mult un obicei secret din a le urmări fizionomiile, mimica, atitudinea insinuantă, arogantă, superioară, de inşi obişnuiţi să nu fie contrazişi, le „citeam" semnalele, strategia – rândurile de aici sunt şi rodul observaţiilor empirice ale puberului şi adolescentului de atunci. Erau pentru mine Pericolul de care trebuia să te fereşti şi, ca să te poţi feri, trebuia să-i observi. Zvonurile elaborate centralizat se propagau în toată masa. Greu îi distingeai între provocatori şi pe autenticii adversari ai regimului. Cei din urmă, când îşi manifestau revolta (întotdeauna izolat), erau ridicaţi de miliţieni sau civili răsăriţi ca din pământ. Cel puţin sectoriştii, „oameni de ordine", dădeau târcoale „pentru razii", ocazie cu care îşi umpleau sacoşele prin faţă... Nu aveai nici un motiv să te revolţi – oricine dintre cei de lângă tine putea fi omul secu. De la o vreme, începând de prin '88 – îmi amintesc bine asta –, începuse să se vorbească pe la cozi despre iminenţa căderii

Scanned with OKEN Scanner

regimului, pe fondul exasperării extreme a populaţiei. Pregătirea psihologică începuse. Era citat matematicianul Mihai Botez, cu o afirmaţie de la „şopârlă": „Când va cădea Ceauşescu, o să curgă sânge românesc". Aveam să mă gândesc multă vreme la acest lucru după evenimentele din decembrie 1989... Nimeni nu mai putea crede că Ceauşescu ar putea pica fără vărsare de sânge şi fără război civil. La cozile din cartierul Ploieşti-Vest se vorbea despre o posibilă înlocuire a lui „Ceaşcă" cu Corneliu Mănescu (personal, nu am auzit de „rezerva" Ion Iliescu). Oricum, niciodată nu s-ar fi putut ca de la vreo coadă să se işte o revoltă – politic, situaţia era bine ţinută sub control, oamenii erau deja domesticiţi, timoraţi, dresaţi, epuizaţi fizic şi psihic, devitaminizaţi, cu imunitate redusă. Coada era nu numai un reflex al penuriei şi al politicii economice falimentare, ci şi un instrument de control al populaţiei, de disciplinare, pasivizare şi supunere colectivistă faţă de autoriatea sistemului, de colonizare a timpului liber şi deviere către supravieţuire a energiei populare care ar fi putut fi orientată spre revoltă.

Cei mai mulţi „grei" nu aveau nevoie să stea deloc la cozi – fie că lucrau în comerţ, la şantierul Casei Poporului etc., fie că erau oficiali, gradaţi (ofiţeri secu), artişti-vedetă sau activişti comunişti cu influenţă în nomenclatură. Aceştia aveau magazine speciale, acces la *shop*-uri şi localuri de lux, primeau acasă mărfuri occidentale. O categorie aparte de privilegiaţi era cea a vânzătorilor de alimente – măcelarii erau adevăraţi „aleşi", mulţi lucrând, de altfel, direct cu miliţia şi Securitatea.

Un mod de a mai scăpa de cozi ar fi fost „casele de comenzi", care ar fi trebuit să livreze la domiciliu, contra cost, tot felul de produse greu de găsit altminteri. Teoretic însă, căci, fără pile, programarea telefonică era aproape imposibilă pentru muritorii de rând. Iar când, printr-un miracol, reuşeai să obţii comanda, îţi trimiteau, cu mai multe săptămâni întârziere, „la pachet" ce voiau ei, rebuturi de care nu mai avea nimeni nevoie şi pe care nu le comandaseşi, dar pe care trebuia să le plăteşti.

La aprozar găseai, pe lângă zarzavaturi sfrijite, pline cu pământ de flori, produse la care nici nu visai. Bere, de exemplu. La mercerie găseai ulei. La tutungerie găseai cărţi şi Cico. La electrice găseai alte alea. Dislocarea din „locurile tradiţionale" îmbrăca aspecte absurde, groteşti, care sfidau, programatic şi „inventiv", orice raţionalitate. Trebuia numai să fii informat, să-ţi faci prieteni, cunoştinţe, relaţii în lumea vânzătorilor. Totul pe sub tejghea, „pe sub mână". Existau cozi-gigant şi la cărţi – la anumite cărţi, cele cu „şopârle". Maică-mea avea o prietenă librăreasă, care ne mai punea din când în când deoparte câte ceva. În 1980 apăruse *Cel mai iubit dintre pământeni* al lui Marin Preda. „Luaţi-o, doamnă, că e o caaarteee... tare!" Aveam 8 ani pe atunci, dar mi-aduc bine aminte că am luat cele trei volume ale lui Preda „la pachet" cu *Masa umbrelor* de Ionel Teodoreanu şi cu o carte despre Enola Gay, avionul responsabil cu bomba atomică de la Hiroshima...

O strategie alternativă de aprovizionare pentru bucureşteni era mersul în provincie la cumpărături. Dacă „provincialii" nu puteau cumpăra din Capitală decât pe bază de buletin (de Bucureşti), bucureştenilor nu li se cerea buletinul dacă voiau să cumpere din afara oraşului. Puteai să te duci, de pildă, cu maşina la Bacău să cumperi carne de pui sau curcani (căci Avicola din localitate funcţiona binişor), ba chiar şi ghiudem (prima oară am mâncat babic la Bacău, în timp ce mă întorceam cu părinţii dintr-o vacanţă la Vatra Dornei). Ca să ajungi acolo aveai însă nevoie de benzină – asta, bineînţeles, dacă nu voiai să mergi cu trenul. Dar, ca să faci rost de benzină, trebuia să stai zile, chiar săptămâni la rând la staţiile peco. Nici măcar cozile de la carne nu se comparau cu cele de la benzină – kilometri întregi de maşini, în şirimboiuri încolăcite pe străzi şi străduţe, era o adevărată aventură... „Memorabile" rămân, pentru mine, cozile de la benzinăria Favorit din Drumul Taberei. Stăteai şi înjurai până-ţi venea rău, nu mai vorbesc de conflictele între şoferi iscate din te miri ce... Dacă, în sfârşit, apucai să iei, puneai, o dată plecat la drum,

Scanned with OKEN Scanner

canistrele în portbagaj. De aici, riscul ca, la un eventual accident, să se producă o explozie devastatoare... În ultimii 7-8 ani ai regimului apăruseră restricţiile de circulaţie: într-un week-end circulau autoturismele cu număr „cu soţ", în week-endul următor cele „fără soţ" – încă un argument ca să nu te înhami la drum lung.

M-am întrebat atunci, nu o dată: „Cu ce poţi să trăieşti dacă iei doar produse alimentare pentru care nu stă nimeni la coadă?". Mergeam prin magazine să explorez. Vedeam galantarele goale, pustiu, o austeritate lugubră, de cavou, cârligele din măcelării, când nu se încovoiau goale, aveau doar copite de porc afumate. În rafturile puţind a dero prost – borcane cu fasole şi mazăre veche, crevete vietameze „Chung-Huă", griş vărsat, paste făinoase, compoturi antice la borcan. Totul era atât de trist.

„Magazinele erau goale, dar frigiderele, în general, erau pline" (deşi curentul se oprea mereu, frigiderele se dezgheţau, iar alimentele se stricau). Faptul se explică prin „pile, cunoştinţe şi relaţii". Profesorii primeau alimente de la elevi/studenţi/părinţii acestora contra note, plăţi „în natură" la meditaţii sau în tradiţionalele inspecţii de grad în provincie. Despre medici, ce să mai vorbim, era o afacere să intri la medicină („Dă, mamă, şi tu la medicină, să-ţi umpli sarsanaua de la pacienţi"). O altă categorie care primea peşcheşuri grase contra servicii erau mecanicii auto. Bine era dacă aveai relaţii în comerţul socialist, la restaurante, dacă aveai rude sus-puse, un naş, un fin, un unchi barosan, dacă lucrai în întreprinderi cu aprovizionare specială etc. Cei care lucrau în comerţul alimentar, în întreprinderi avicole sau zootehnice, la abatoare, ca bucătari/îngrijitori la creşe, grădiniţe, cămine sau spitale furau alimente *en gros* şi *en detail*, pe sistem căpuşă, însă numai cei „cu spate", colaboratorii nu erau prinşi/condamnaţi. Rolul relaţiilor de familie în aprovizionare (şi în toate!) era esenţial, un organicism neotribal, mafiot, de clan. Solidaritatea în vederea aprovizionării funcţiona... Rolul „binefăcătorilor" merită însă o atenţie aparte. Eu, unul, aveam câteva rude prin alianţă bine plasate, desigur, securiste, unele cu poziţii în comerţul de stat (mari restaurante), mai erau şi „prietenii de familie" pe linie de serviciu, studenţi securişti ai tatălui meu (unii declaraţi ca atare), fii şi fiice de ofiţeri, colegi de şcoală generală ai mamei mele – activişti de partid şi pionieri, probabil informatori secu etc. Institutul Politehnic mişuna de securişti şi informatori, mai ales sectoarele de industrie grea, obiectivele strategice erau împănate de „băieţi". De la câte unii studenţi primeau uneori cadouri (fără însă a le cere nimic, niciodată, altfel deveneam şantajabili): aşa am mâncat prima oară somon, mai primeam uneori şi Pepsi, salam de Sibiu, cafea naturală, citrice şi carne, îmbrăcăminte „pentru export" (sau refuzată la export, dar excelentă pentru „aici"), aşa am căpătat un trening mai răsărit, blugi semioriginali, aşa mai vedeam câte o casetă la videourile lor, aşa ne mai făceam o vacanţă la munte, aşa ne-am „învârtit" să luăm mai repede televizor color (prin 1989 am reuşit să luăm un Elcrom, după ce douăzeci de ani am avut un televizor alb-negru cu lămpi). Ei, baştanii, erau cei mai racordaţi la modul de viaţă occidental şi, după 1989, ei au devenit principalii profitori ai occidentalizării. Trebuia să ai însă permanent grijă ce vorbeşti în prezenţa lor, te invitau pe la ei în vizită şi te trăgeau sistematic de limbă în discuţii „cu caracter politic". Eram terorizat, le făceam semn alor mei cu piciorul pe sub masă... Aveau „grijă de tine" ca să te supravegheze politic, trebuia să ştii în fiecare moment că toate avantajele sunt la mâna lor, că depinzi de interesele lor. Însă, chiar dacă mai primeai când şi când câte o „atenţie", chiar dacă mai aveai pe cineva undeva, dacă nu făceai parte dintr-o categorie favorizată, statul la coadă rămânea forma principală de aprovizionare.

Relaţia dintre cei care aveau/dădeau – funcţionari, şefi, oameni cu influenţă şi putere de decizie – şi cei ce aşteptau era una sclavagisto-feudală, o relaţie de aservire, între baştan şi supusul care trebuia umilit. Interesant este că, după 1989, resentimentele („Să stea şi ei la coadă ca noi") nu se îndreptau atât către şefii comunisto-securişti (formatori de opinie –

Scanned with OKEN Scanner

aceştia erau iubiţi masochist, erau „de-ai lor"), cât mai ales înspre exil şi diaspora, către „înstrăinaţii" de legea lor.

Mâncarea şi tot ce era bun se ducea la export, în ţările socialiste sau în „Lumea a Treia", îndeosebi în Africa şi în lumea arabă. Pentru comerţul socialist intern rămâneau numai resturile, deşeurile neexportabile. Coada – o şcoală a umilirii cotidiene, a răbdării, a supunerii, a pomenii şi a abrutizării gregare. Cu cât erai mai jos pe scara socială reală, cu atât erai mai aservit mecanismului cozii. Cu cât aveai mai puţină demnitate personală, cu atât o suportai mai uşor. *Shop*-urile, magazinele cu circuit închis erau într-o lume paralelă... – între lumi, intermediari erau bişniţa, relaţiile sau „binefăcătorii". Într-o vreme erau mereu date la TV (la emisiunea „Reflector") exemple de speculanţi porecliţi „hârciogi", despre care se spunea că ar dosi alimentele prin cimitire, atentând astfel, ca nişte adevăraţi trădători, la cuceririle socialismului. Vezi, Doamne, de asta era criză alimentară. „Se fură mult, d-aia n-avem, da' o să fie bine, până la urmă ajungem în comunism, că ăsta e mersul istoriei – ce, vrei să fim drogaţi ca imperialiştii? La ăia e mai rău, domne, nu spune ei, nu recunoaşte ce s-a construit bun în ţara asta, da' mereu ne-a încălecat, când noi îi apăram de turci, ei construia catedrale şi, când vrem acum să ne dezvoltăm, să nu fim la mâna lor, ne sabotează, nu ştie decât să critice, ne ia bogăţiile ca să se înarmeze, ce, era mai bine înainte de război? Nu era bine, eu am trăit atuncea, muncitorii o ducea prost la patron, aoleu..." – se spunea şi la cozi, pe limba poporului de jos. Când avea loc câte o plenară în care se discuta problema aprovizionării, „măsurile" luate se lăsau cu câte o nouă penurie. Uneori se mai „rotea" câte un activist acuzat de proastă gestiune, mai era sacrificat câte un cap – un caz de ţap ispăşitor sau „acar Păun", celebru în epocă, era traficantul de vinuri Ştefănescu, condamnat la moarte pentru speculă. Se făcuseră despre el şi două comedii de propagandă, *Secretul lui Bacchus* şi *Secretul lui Nemesis*, cu Ştefan Mihăilescu-Brăila (în rolul negativ – memorabil!) şi Emil Hossu (în rolul pozitiv, agent al dreptăţii şi „june prim").

De multe ori, învăţătorii, profesorii şi maiştrii instructori din şcolile generale ne trimiteau pe noi, elevii, să le ţinem rând la coadă pentru diverse produse. Motiv de bucurie pentru mulţi puştani – scăpau astfel de „ascultat" la ore, de extemporale... Nici în cazul maturilor lucrurile nu erau mult diferite. Dacă nu reuşeau să chiulească de la serviciu sau să se învoiască, salariaţii plecau imediat după încheierea programului direct la coadă, unde familia le ţinea rând. În pauze, elevii de liceu stăteau la coadă la eugenii, cornuri, chifle, ştrudele cu mere şi la mizerabile pateuri cu brânză (lângă liceu, „Nicolae Bălcescu", azi Colegiul naţional „Sf. Sava", pe strada Theodor Aman, era o dugheană de patiserie, singura din zonă – stăteam la rând câte jumătate de oră, încă o ocazie de chiul...).

Spre deosebire de cozile la carne, groase, compacte, desfăşurate pe cinci-şase sau mai multe rânduri, cele de la lapte erau mai lungi, dar mai subţiri şi mai organizate. La noi în zonă erau două centre de distribuire a laptelui unde stăteam la cozi nesfârşite. Faimoasă era toneta „La moşu'" (moşu' fiind vânzătorul, un ţigan morocănos cu mustaţă albă) de pe strada Cetatea Histria, aproape de Şcoala Generală 169, şi cea de la blocul „Materna", colţ cu strada Valea Ialomiţei (avea magazine pentru copii la parter, botezate în acord cu politica pronatalistă a regimului). Când oamenii plecau de la coadă, nu îşi lăsau rând, aici se mergea pe încredere – lăsau doar în locul lor sacoşele cu sticle care îi aşteptau până se întorceau. Sticlele de lapte la 1 litru aveau, goale, un kilogram – o sticlă groasă, cu capac de staniol. Le dădeai la schimb vânzătorului ca să primeşti sticle pline cu un lapte îndoit cu apă sau brânzit. Sticlele goale erau colectate în lăzi de metal stivuite pe o înălţime cât toneta, în afara acesteia. Alături erau stivele pentru borcane de iaurt.

Cozile la pâine (franzelele „Bucureşti" sau „Dâmboviţa", cel mai adesea vechi şi murdare de făină, cornurile, chiflele tari ca piatra din galantarele de metal...) erau şi ele

Scanned with OKEN Scanner

foarte lungi şi subţiri, marfa se termina repede, oamenii cumpărau sacoşe întregi, stăteau de mai multe ori la rând. De ce? Pentru că pâinea trebuia stocată şi trimisă la ţară, ca hrană pentru oameni şi porci – de Crăciun te duceai cu portbagajul plin de pâine şi luai în schimb, de la eventualele rude, hălci din tradiţionalul râmător, îţi umpleai frigiderul de sărbători... De câte ori nu mă duceam astfel cu ai mei la rudele de la Ciorani-Prahova, o comună de pe malul Cricovului Sărat, cu Lada noastră 1200 roşie... Trocul cu cei de la ţară se practica intensiv, stăteai de nenumărate ori la coadă să le cumperi ce aveau nevoie, unt, ulei, zahăr (căci în magazinele sătești sărăcia era lucie, iar oamenii nu aveau voie să aibă decât un petic de grădină – în rest, furau de la CAP în înţelegere cu şefii). În schimb, ţăranii îţi dădeau carne de la porcul lor pe care îl creşteau la înţelegere amiabilă cu miliţia din comună. Se stătea la rând pentru orice, cozi uriaşe la cartofi (cei maronii, colţoşi, şi cei rozalii, mult râvniţi), la peşte, la ouă, la fructe şi legume, la raţie (raţiile de ulei, făină, zahăr, mălai nu depăşeau 1,5 kg de persoană), la coniac albanez şi rom „Havana Club". Cozile din cofetăriile sărăcăcioase, de cartier, pentru nişte amărâte de ecleruri vechi sau pentru câte o savarină cu frişcă acrită... Cozile de la tutungerie, pentru puturoasele ţigări „Carpaţi", „Mărăşeşti", „Amiral" sau „Bucegi" – şi, Doamne, ce omor era, pe trei rânduri, când băgau „BT"-uri (Bulgar Tabac)! Şi la chioşcurile pătrăţoase de îngheţată se formau cozi de zeci de persoane, mai ales atunci când aveau „parfe cu glazură" de ciocolată. În ultimii ani ai regimului, dispăruse până şi glazura, mai găseai doar „vafe" (la cornet) cu „vanilie", de fapt, un lapte acrit, cu clăbuci, şi „Extra" – denumită prin antifrază, probabil –, învelită într-o hârtie albicioasă, meschină. Toate ambalajele româneşti pentru uz intern ofereau imaginea deprimantă a senilizării şi subdezvoltării. Nimic atractiv, nimic „hedonist", un fel de „moarte a pasiunii" generalizată, totul părea destinat extirpării oricărei senzaţii de plăcere, nu avea culoare, nici aromă, nici gust. Cozile la ziare erau şi ele uriaşe. Cele mai cerute nu erau *Scânteia* sau *Informaţia Bucureştiului* („numa' propagandă"), ci *România liberă* (unde rubrica „Decese", singura lizibilă, era citită cu pasiune necrofilă de milioane de oameni) şi, mai ales, *Sportul* (cu al său *Supliment fotbal*), dar şi *Flacăra* sau *Săptămâna*. Îmi amintesc foarte bine cozile infernale de la bomboane cubaneze, nişte bomboane ovoidale, cu model floral care, supte, deveneau translucide, cu aromă de lămâie, căpşuni, portocale sau mentă. Diferenţierea aromelor, aroma în sine, erau „atracţii" foarte preţioase – un lux de import. Bomboanele româneşti erau rudimentare, tari ca piatra şi aveau acelaşi gust – uniformizarea, omogenizarea, urâţenia, lipsa de gust erau *brand*-urile ceauşismului târziu. „E bun sau e românesc?" – întrebarea, valabilă la început doar pentru filme, se aplica acum oricărui produs autohton. Uniformizarea gustului se generalizase, diversitatea, culoarea, plăcerea şi aroma fuseseră extirpate şi din comerţul socialist. Viaţa avea gust de rânced. Ciocolata aflată pe piaţă avea acelaşi gust amar, bombonelele „Cip", la cutie de plastic, căpătaseră şi ele acelaşi gust sălciu (deşi culorile erau încă diferite), pufarinele erau acum otova, alb-căcănii şi cu acelaşi gust de grâu fiert.

„Asta e", „ca la noi, la nimenea", „aşa e soarta noastră"... O nesfârşită aşteptare fatalistă, răbdătoare, pasivă a unei pomeni de la un „tătuc" omnipotent, abstract – partidul-stat, reflexivul impersonal „se" („Ce se dă aici?"). Capacitatea îndelung antrenată de a îndura oricât. Foarte mulţi erau bucuroşi că sunt împreună, iar azi regretă „cozile de altădată".

După 1989, „fenomenul" cozilor la alimente a supravieţuit o vreme, inerţial. Apăruseră pe piaţă produse inexistente sau greu de găsit în ultimii ani ai ceauşimului: banane, portocale, carne de porc fără os, cafea originală etc. Dar, ghidaţi de vechi reflexe pavloviene, oamenii tot stăteau la coadă: se agregau în cozi de zeci sau sute de persoane şi cumpărau produse în cantităţi uriaşe. Îmi aduc foarte bine aminte cozile din Piaţa „Alexandru Moghioroş" (ulterior „Drumul Taberei", actualmente „Sergiu Celibidache"):

Scanned with OKEN Scanner

nu numai reflexul oamenilor de a se aşeza la coadă pentru orice se păstrase, ci şi rolul cozii de bun conducător al zvonurilor şi al intoxicărilor lansate de către oamenii „fostei" Securităţi, active în favoarea „noii" Puteri. În perioada romantică a marilor manifestaţii civice antiiliesciene şi antifeseniste, care au durat până prin 1992 (când au luat o turnură mai mult sindicală) şi s-au stins cu adevărat abia în 1996, aceştia lansau permanent zvonuri privind averile lui Coposu, Câmpeanu şi Raţiu, aventurile erotice ale Doinei Cornea şi Anei Blandiana, venirea moşierilor, a regelui şi a „boierilor" (ce puneau botniţe ţăranilor ca în romanul *Desculţ* de Zaharia Stancu), pericolul maghiar, originile tulburi şi intenţiile antiromâneşti ale foştilor exilaţi, vânzătorii de ţară ş.a.m.d. Vechile spaime activate timp de decenii de propagandă erau reactivate – muncă de teren aproape de oameni, împreună cu ei. Ca şi transportul în comun, coada îşi făcea din nou datoria de a transmite „organic" în mentalul colectiv mesajul Puterii. Deosebirea era că acum opozanţilor nu le mai era frică – aveau loc invariabil certuri şi chiar încăierări între adepţii lui Ion Iliescu şi cei ai partidelor istorice.

Astăzi se stă la cozi la administraţiile financiare, la plata impozitelor, la gratuităţi pe transportul în comun, la jocuri de „întrajutorare", la loterie, la „6 din 49" şi la vize pentru plecări în străinătate.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

EVENIMENTE MARCANTE

La violence institutionnelle. Une expérience roumaine dans les années du totalitarisme stalinien : «la rééducation»

Adrian Neculau

Plusieurs observations et événements m'ont conduit à aborder le phénomène annoncé dans le titre.

J'ai essayé, plusieurs fois, de discuter avec certaines personnes qui ont connu personnellement le régime de détenu politique, en sollicitant leur aide pour déchiffrer l'impact de la pression physique et psychique sur la personnalité humaine. Dans la majorité des cas, j'ai essuyé un refus. Lorsque j'ai eu l'occasion d'écouter certaines histoires, on m'a interdit de les utiliser ou enregistrer. La plupart de ceux qui ont subi des violences infinies et des humiliations ont déclaré la difficulté (même l'impossibilité) de se remémorer les souffrances supportées. L'un de ceux qui ont été en réclusion un peu plus d'une année m'a déclaré sa crainte illimitée de la vengeance des anciens tortionnaires, aujourd'hui des retraités respectables. Après plusieurs essais, j'ai renoncé.

Les uns ont surmonté cette barrière psychologique et ont écrit leurs douloureux souvenirs. J'ai trouvé une riche littérature qui apporte des témoignages terribles sur le régime des prisons politiques, des camps de travail dans presque tous les pays communistes, mais spécialement en URSS et en Roumanie. Certains documents-témoignages ont constitué la base d'informations que j'ai soumise à l'analyse.

J'ai constaté que le «phénomène» (dans toutes ses caractéristiques : pression psychique, violence physique, terreur) n'a pas préoccupé les psychologues, mais seulement les historiens et les écrivains. Ce n'est que par hasard que j'ai rencontré dans un manuel de psychologie pour les débutants (Lifton, 1988) une description des méthodes de «reformation de la pensée», pratiquées par le régime communiste chinois, avec des méthodes comme le contrôle de la communication humaine, la manipulation mystique, l'impératif de la pureté, le culte de l'aveu, l'enrichissement du langage avec des sens nouveaux, la priorité de l'idéologie sur la personne, l'élimination de ceux qui font partie de la catégorie du non-peuple (*non-people*).

Le seul psychologue roumain qui a relaté son expérience de détenu politique est, à ma connaissance, Nicolae Mărgineanu. Les autres que j'ai rencontrés et analysés avec précaution (Traian Herseni, Constantin Bontilă, Constantin Zahirnic) ont refusé tout dialogue sur ce thème. Le livre de Nicolae Mărgineanu, *Amphithéâtres et prisons* (1991), publié après sa mort, m'a profondément ému et m'a beaucoup stimulé pour essayer d'approfondir le phénomène. Il a été récemment republié, dans une version complète, sous le titre *Aveux sur un siècle tourmenté* (Maison d'Édition de la Fondation Culturelle Roumaine, 2002).

J'ai tâché plusieurs fois d'expliquer les mécanismes psychologiques à l'aide desquels on a obtenu un comportement obéissant et conformiste de la part d'un segment important de la population, de dévoiler les techniques du conditionnement social, la manière selon

Scanned with OKEN Scanner

laquelle on peut obtenir une réaction contrôlée de la part de l'acteur social. Un inventaire réalisé après ces premières investigations m'a indiqué les modalités suivantes d'implémentation : alimenter avec des informations sélectionnées, dirigées, même imposées ; situer l'individu dans des contextes modelés par les gardiens de la conscience ; grouper des individus dans des structures construites artificiellement et fortement contrôlées ; entraîner ceux-ci dans des actions collectives, à buts communs, délivrées de l'extérieur (Neculau, 1991, 1992, 1998, 1999, 2000, 2001).

En 1998, j'ai fait la première lecture psychosociologique de «l'expérience» de Piteşti, par laquelle on a provoqué le changement de la structure intérieure de la personnalité, avec des méthodes violentes et par la terreur, jusqu'à la démolition des piliers de celle-ci et la transformation des sujets en robots obéissants. La méthode a donné des résultats, tout individu relâché de la prison devenait incapable de s'opposer, de garder son individualité et son indépendance de penser. Ceux qui ont questionné les survivants ont constaté que seulement peu d'entre eux ont résisté.

J'ai aussi été stimulé dans cette démarche par la constatation que le phénomène est totalement ignoré par la littérature spécialisée de chez nous. Les psychosociologues abordent d'habitude (à peu d'exceptions) des phénomènes non situés, rompus d'un contexte spécifique, ils découvrent des lois du comportement social valables n'importe où et n'importe quand, mais ils ignorent souvent la réalité immédiate. A quelques exceptions près, au sein du Laboratoire de psychologie sociale de l'Université de Iaşi (et quelques livres publiés par des collègues), les chercheurs ne sont pas intéressés par ce sujet. On enregistre une véritable émulation dans la publication des «synthèses» de la littérature occidentale, mais un passé récent, encore accessible par l'existence de témoins, un passé qui pourrait conduire aux explications sur ce qui se déroule maintenant, n'intéresse pas. Et d'autant moins que ces phénomènes sont terrifiants comme celui dont nous nous occupons ici.

Quelques repères théoriques

Nous essaierons d'évoquer quelques théories qui peuvent nous servir dans la compréhension des mécanismes du changement de la personnalité et de ses repères.

Nous énoncerons, d'abord, l'idée connue conformément à laquelle la personne et les groupes sociaux s'articulent au milieu et agissent en fonction de leurs représentations sociales. Nous devrons invoquer plusieurs recherches et élaborations théoriques qui puissent illustrer cette option. Sous l'influence de l'interactionnisme et du situationnisme, de la théorie constructiviste ou de l'École de Chicago (l'École de l'anthropologie culturelle) une nouvelle perspective dans l'approche de la personnalité est née : la consistance de celle-ci, sa spécificité sont le résultat des relations interpersonnelles où l'individu est placé, de son milieu social et culturel et des activités dans lesquelles il est impliqué.

La conception constructiviste (Hampson, 1982, 1984) sur la formation de la personnalité vient avec son apport spécifique : la personnalité est une «construction» sociale, son essence pouvant être identifiée dans le cadre du déploiement de l'interaction, du processus social qui a lieu *entre* les individus. Cette «construction» unique qui est la personnalité s'appuie sur trois clefs de voûte : le comportement que l'Acteur social, en tant qu'individu biologique distinct, apporte sur la scène sociale ; les significations qu'il attache à ce comportement ; les acceptions, les sens que les autres attribuent à son offre comportementale. Mais, si la personnalité est une «construction» formée de la contribution de trois perspectives, il résulte que les Acteurs sociaux projettent, dans leurs évaluations des autres, leurs convictions sur la participation sociale de chaque individu, ignorant souvent

Scanned with OKEN Scanner

la réalité. Les évaluations de plusieurs acteurs sociaux sont le résultat «des convictions» formées dans un certain contexte social, des «théories» avec lesquelles ils avaient été alimentés et non des informations concrètes qui proviennent de la réalité immédiate.

La théorie du développement social de l'intelligence (Doise, Mugny 1981, 1998; Mugny, 1991), même si élaborée dans un autre type de milieu social, peut nous offrir des clefs pour la compréhension du développement cognitif dans les conditions sociales et politiques caractérisées par pression psychologique sur l'individu. Par essence, conformément à cette théorie, l'évolution cognitive de l'enfant et sa maturation ultérieure ne peuvent pas être dissociées du milieu social (l'école, le contexte social); les structures cognitives de l'individu se développent non seulement par maturation et exercice individuel, comme croyait Piaget, mais aussi – ou spécialement – par l'interaction sociale et la transmission des styles cognitifs agréés (= préférés, promus) dans un certain contexte social.

Dans le manuel genevois de psychologie sociale expérimentale, on trouve la phrase suivante: «Notre réponse [dans le débat de ceux qui soutiennent la nature sociale de l'intelligence et ceux qui la réduisent aux caractéristiques individuelles – n.n.]... part du postulat que l'interaction sociale est un lieu privilégié du développement cognitif».

L'interaction joue ici un rôle causal (que Mugny nomme *causalité en spirale*): chaque interaction permet l'élaboration de nouveaux instruments cognitifs et ceux-ci stimulent la participation à d'autres types d'interaction plus élaborés, en favorisant une nouvelle restructuration cognitive, en conformité avec le style interactionnel encouragé. De cette manière, tout changement cognitif incorpore aussi des caractéristiques du contexte social où les interactions ont lieu, le processus entier est marqué socialement par la spécificité des situations où un conflit cognitif entre les anciennes et les nouvelles structures mentales a lieu.

Les cognitions humaines possèdent donc une caractéristique spécifique: elles naissent et se développent dans le contexte social et culturel qui assure l'insertion sociale de l'individu, toute modification inclue aussi la situation du champ social et la configuration des événements qui les a générées. L'univers cognitif humain traduit les résultats du traitement auquel le sujet social a été soumis; son intégration dans les événements présente des propriétés qui se maintiennent dans la mémoire individuelle avec la signification qu'ils ont eu au moment ou elles ont été incorporées (Monteil, 1993). Le développement des structures cognitives ne peut pas ignorer, alors, les pratiques sociales fréquemment utilisées, les types d'interactions sociales, l'appartenance catégorielle, les normes et les valeurs mises en évidence dans le processus d'apprentissage social. Développés dans des conditions dramatiques, d'opposition, de pression, de confrontation ou conflit, les processus d'apprentissage social sont marqués par les caractéristiques du champ social.

L'idée de conflit socio-cognitif, en tant que règle d'or du développement de l'intelligence humaine, promu par l'École de Genève, contient donc une conséquence qui peut se manifester dans certaines conditions. Le conflit socio-cognitif, considéré comme une condition du progrès individuel, promouvant le changement par interaction, la déstructuration et la tension entre les participants, en vue d'acquérir un nouvel équilibre, peut éclairer – dans certaines conditions – l'idéologie du contexte social; le processus peut être marqué par les options de ceux qui dirigent le processus d'apprentissage. L'approche tripolaire que cette théorie propose (Sujet-Autrui-Objet) inclue le champ de l'action, la situation concrète, le cadre social-idéologique où le processus a lieu. Ceux-ci peuvent s'insérer dans les structures cognitives du sujet en le marquant d'une manière consistante. D'ailleurs l'inspirateur de cette théorie, reconnu comme mentor par ceux de Genève, le psychologue soviétique Vigotski, a dit explicitement: les processus cognitifs ne fonctionnent pas dans un vide social, et la forme dans laquelle ils s'expriment n'est pas indépendante des influences socio-culturelles. Les facteurs sociaux, à leur tour, ne peuvent pas

Scanned with OKEN Scanner

être analysés sans référence aux processus cognitifs des individus du champ social. Les structures cognitives sont donc un produit de la genèse sociale, historique-culturelle, transmise par l'intermédiaire des signes et du langage.

On ne peut pas ignorer *l'apport du marxisme* dans la compréhension de l'essence humaine et du développement de la personnalité. Le modèle marxiste vient avec la thèse connue de la compréhension de l'essence humaine comme résultant de l'ensemble des relations sociales. Le matérialisme historique impose l'idée de la priorité du facteur social-historique sur l'individu. Le social est «transplanté» en l'individu, celui-ci n'est pas lui-même générateur de personnalité mais seulement le porteur de l'essence «née» dans un certain cadre socio-culturel (Popescu-Neveanu, 1978). On comprend donc que le mode d'organisation de la personnalité, l'orientation et la structuration de ses schémas mentaux sont subordonnées «à l'évolution historique, c'est-à-dire à la spécificité de classe ou de groupe, à l'époque et à la société». La personnalité s'affirme donc dans un certain contexte socio-politique et non dans un mode général et abstrait. De là, l'idée que «l'ordre social», le mode d'organisation et fonctionnement de la société se «répercute» sur la vie des individus.

Quelle est la conclusion ?

L'évolution de la personnalité, sa transformation sociale ne peut pas être conçue que quand elle est rapportée à un contexte spécifique, à une situation donnée, aux activités dans lesquelles l'individu est impliqué.

Pour la démonstration actuelle, la plus productive serait peut-être la théorie psychosociologique conformément à laquelle les *représentations sociales sont des produits du contexte social* ou, selon Moscovici (1961), «des aspects du milieu social». Les représentations de la réalité orientent les interprétations et les actions de l'individu, stimulent sa «production» intellectuelle et mobilisent l'énergie de l'acteur social, inspirent son désir d'action. Mais plus que cela, elles réassemblent la réalité, proposent des stratégies de traitement de l'information, en facilitant l'accès à un certain type de connaissance, celle fournie par la dimension idéologique du social. Toute option individuelle (= adhésion), bien qu'elle porte l'empreinte de la subjectivité, de l'implication affective de l'individu, bien qu'elle ait sa logique interne, a aussi une investiture institutionnelle, elle ne peut pas s'éloigner beaucoup du contexte idéologique, organisationnel, socio-culturel de la réalité qui fournit des informations. Pour décrire la manière suivant laquelle la représentation sociale s'inspire des caractéristiques du contexte social, W. Doise fait appel à la théorie du champ social, proposée par P. Bourdieu, qui lie la représentation sociale du lieu de l'acteur social dans un champ des relations hiérarchiques et des oppositions valorisantes.

Les «agents» du champ distribuent des signes de reconnaissance, valident les contributions, établissent des rapports internes et normes de fonctionnement. On institue de cette manière «des règles du jeu», on produit des biens symboliques destinés au public large, des critères d'évaluation des produits. Le champ produit un certain type de discours, et celui-ci a des «effets pratiques» sur les acteurs sociaux impliqués.

Pour résumer : la signification des représentations sociales est alimentée du contexte principalement par la nature des conditions qui élaborent le discours et qui facilitent la formulation de certaines idées, la découverte de certaines théories. Le discours est toujours situé en temps et espace et suppose des rapports concrets, des modèles interactionnels et de conduite.

Les représentations formées dans un certain contexte contribueront décisivement – affirme Doise – aux «processus de formation des conduites et d'orientation de la communication

Scanned with OKEN Scanner

sociale», formeront des pratiques sociales nouvelles qui s'inscriront dans d'autres types de rapports collectifs concrets. Nous pourrions formuler, en partant de cette constatation, une loi : celui qui possède le contexte, qui le contrôle peut «commander» la formation des représentations sociales (Neculau, 2000), peut diriger les élaborations cognitives individuelles et collectives, orienter les interactions des acteurs sociaux, leurs comportements.

Le contexte, qu'il soit socio-global, idéologique, ou bien immédiat, concret, situationnel (Abric, Guimelli, 1998), prend la forme d'une certaine réalité sociale et historique qui «enveloppe» l'individu dans une toile de repères, sans alternatives, en le forçant à analyser certaines informations (les seules fournies par le contexte) et à former certaines images, croyances, représentations. S'il alimente ses représentations dans un contexte donné, imposé, l'individu (le groupe, la collectivité) va acquérir certaines significations et interprétations des phénomènes sociaux et construire certains modèles de relation avec le contexte. Le contexte global (historique et idéologique) induit des normes de conduite marque les situations et les rapports entre les individus, détermine des tableaux d'évaluation, mobilise et/ou polarise les acteurs sociaux. Enfin, il produit une certaine «logique sociale» qui oriente l'activité cognitive de l'individu, le familiarise avec le «normal», l'aide à rationaliser l'information du milieu, en la subordonnant à la conception de base, et le conseille de rejeter l'inconnu, «l'anormal», l'exception, l'attitude ou la conduite qui contrevient à la représentation sociale dominante, délivrée par le contexte.

Vous comprendrez que toute cette démonstration, bien qu'elle soit inspirée par la littérature portant sur la construction des représentations sociales, ne peut pas être retrouvée dans les ouvrages des collègues de l'Europe de l'Ouest. Ils n'ont pas élaboré une théorie de la formation des représentations sociales dans les conditions de contrôle et contrainte alors qu'ils avaient l'exemple du fascisme (en dehors de quelques rares auteurs). Nous considérons que les références que S. Moscovici, W. Doise, Denise Jodelet, Ivana Markovà, M.L. Rouquette, J.C. Abric et Ch. Guimelli font sur le rôle du contexte dans la formation des représentations sociales peuvent servir dans l'analyse que nous avons l'intention d'entreprendre.

La terreur politique en tant que modèle culturel

J'ai essayé plusieurs fois de prouver, en utilisant des modèles d'analyse d'inspiration psychosociologique, qu'un certain type de contexte socio-politique, «modelé» au nom d'une idéologie, conformément à un programme élaboré par un groupe dominant (groupe de pouvoir), donne aux «bénéficiaires» une expérience sociale et de connaissance «dirigée», utile à la consolidation du pouvoir du groupe respectif. Tout est dans une formule „éducative", contrôlée par les gardiens de la pensée bien coordonnés, a comme effet la formation de certaines représentations sociales balisées par des règles rigides, des tableaux d'orientations, des répertoires de normes. L'individu formé dans des conditions pareilles n'a que la solution de «l'adaptation» aux «demandes». Il n'a plus un discours normal, il cherche «la formule juste», comme écrit Markovà, il ne communique plus en développant des stratégies de survivance.

Dans un texte publié en 1991, j'ai essayé d'identifier les mécanismes qui ont rendu possible la réalisation d'un programme d'annihilation de la pensée indépendante : la création de certains modèles organisationnels rigides, dirigés, de véritables appareils destinés au contrôle total de l'individu, des générateurs de crainte, en stimulant le comportement bureaucratique, la ritualisation et la délation. Si le contexte est «construit» pour contrôler l'individu et le groupe dans ses articulations importantes, alors ceux-ci

Scanned with OKEN Scanner

agiront selon le schéma cognitif auquel ils ont été habitués. Si on «précode» la réalité et qu'on délivre «des guides d'action», on peut déterminer certaines anticipations et suppositions (Flament, 1997). Par le contrôle du système de formation (des contenus, des méthodes didactiques, du style interactionnel), par exemple, on peut obtenir des séries d'individus modelés selon la forme désirée.

Le modèle d'éducation susmentionné avait comme objectif «la formation» de l'individu moyen, du «travailleur» disposé à s'intégrer dans un programme lui donnant des instruments qui lui permettaient de s'adapter sans problèmes. Mais que faire avec ceux qui, par leur formation initiale ou la possibilité d'accès à une connaissance alternative, résistaient à un processus d'éducation pour tous? Comment pouvaient-ils être obligés d'accepter les nouveaux standards culturels?

Pour les individus considérés irrécupérables par des méthodes «normales» on a trouvé d'autres moyens pour détruire leur résistance au changement: la déchéance des droits civiques, la prison, la provocation de la peur par l'organisation de la terreur selon le modèle soviétique.

On peut trouver l'analyse de ce modèle actionnel chez Hannah Arendt: le totalitarisme au pouvoir, pour obtenir la «domination totale», organise, dans sa phase initiale, «la terreur extrêmement sanglante», avec le but explicite «de vaincre l'opposant et de rendre impossible toute opposition ultérieure». La stabilité du régime totalitaire dépend de l'isolation des opposants, de «leur soustraction du monde des autres, du monde des vivants en général».

L'instauration du gouvernement Groza, le 6 mars 1945, a eu pour conséquence la subordination totale des institutions de l'État vis-à-vis du nouveau régime politique, fait qui a conduit, comme l'exprime l'historien anglais Dennis Deletant, à l'instauration du régime totalitaire. On a éliminé les principaux partis d'opposition et on a imposé le modèle du parti unique, on a éloigné les anciens magistrats, les remplaçant par des adeptes fanatiques sans une formation juridique minimale, on a commencé les arrestations, les adversaires politiques ont été taxés d'«éléments périlleux» et de «saboteurs», recommandant leur liquidation «sans pitié», sur la foi d'un nouveau système juridique copié selon le modèle soviétique, on a imposé les normes et les pratiques staliniennes dans la vie sociale. Sorti de l'illégalité, où la lutte entre factions et l'élimination des adversaires fonctionnaient comme une loi de survie, le parti arrivé au pouvoir prolonge cette méthode dans le nouveau contexte, projetant au niveau national «un fanatisme étonnant pour néophytes et terrifiant pour ceux avisés» (Tismăneanu, 1996).

Comment le politologue américano-roumain décrit cette «psychologie communiste», comment la nomme-t-il?

L'intolérance, l'exclusivisme, la rigidité dans le traitement appliqué aux éventuels adversaires et «l'acharnement» contre ceux d'autres attitudes spirituelles, combinés avec l'inappétence pour la communication, sont dus à un complexe anti-intellectuel, ressenti fortement par les activistes d'origine ouvrière (dans la vision léniniste, les intellectuels apparaissaient comme éléments indécis, fragiles, sans convictions fermes et principes solides). Il était donc normal que le statut d'intellectuel génère des suspicions, des réserves ou une haine déclarée. On appréciait au contraire le profil d'un individu attaché, loyal, discipliné. La culture politique du stalinisme roumain est donc construite sur des caractéristiques comme «l'autoritarisme, le centralisme exacerbé, la vénération des instances dirigeantes et la persécution des militants, peu nombreux, à esprit critique, les factions, la rigidité doctrinaire et le refus des débats théoriques, l'intolérance, l'exclusivisme, la loyauté illimitée vis-à-vis du centre mondial du communisme et la déconsidération des traditions nationales». Un tableau socio-politique très complexe, généré des conséquences

Scanned with OKEN Scanner

dévastatrices au plan psycho-sociologique, pour les individus et les groupes. Aurora Liiceanu (2003) observait avec pertinence : le régime de type soviétique dans l'espace roumain s'est «consacré» en utilisant deux moyens psychologiques, dans une succession bien pensée – la terreur et l'obédience. La première étape est caractérisée par la terreur et a eu comme conséquence l'instauration de la peur comme mode de vie, la deuxième étape a été la consolidation des «résultats» obtenus, c'est-à-dire la soumission généralisée, avec ses conséquences, la passivité et l'isolation mentale.

Il y a beaucoup de témoignages sur la manière dont a commencé et s'est déployée la terreur qui a induit un sentiment de crainte généralisée à toute la population, après l'instauration du régime communiste.

Nous ferons appel au témoignage d'une personne marquée définitivement par les événements où elle a été impliquée, la femme d'un ancien détenu politique :

> L'année 1947 a signifié, pour mon mari, ce qu'elle a signifié pour beaucoup de jeunes de cette époque-là. Premièrement, cela a signifié la destruction de leurs vies : la vie personnelle, la vie intellectuelle, parce que 1947 a été l'année où l'on a instauré le régime communiste et où l'on a commencé les arrestations en masse, avec le but de démontrer par la force que le communisme est sur les barricades et peut être imposé (voir Neculau, 2001).

La première «étape» a commencé le 5 mai 1947 avec l'arrestation de tous ceux qui étaient considérés comme suspects ou du moins hostiles au nouveau régime. Parmi eux, beaucoup d'étudiants (le mari de notre témoin était étudiant en droit en première année).

> On a commencé au Nord de la Moldavie, et on a entassé 600-700 personnes dans un train de la terreur, du désastre et de la misère et on les a menés à Gherla. C'était pour la première fois qu'à Gherla apparaissaient les détenus politiques.

De là, les plus «dangereux» ont été transféré à Aiud, où ils ont été pris par «le célèbre Mareş, directeur adjoint de la prison, un cynique et un sadique» qui a introduit la bastonnade comme règle de punition. (J'ai trouvé Mareş dans le *Dictionnaire* de Doina Jela : «Un individu presque analphabète, avec des comportements inégaux et contradictoires, alcoolique. Presque normal quand il n'était pas ivre ; quand il buvait, il devenait terrifiant, même bestial. Il prenait le pot-de-vin des familles des détenus, auxquelles il promettait d'améliorer le traitement).

À Aiud, nous informe l'interviewée, les détenus connaissent la célèbre *zarca*, un régime d'isolation totale :

> Ils ont été nourris avec du tourteau et du potage aigre de piments forts et de légumes saumurées ; dans ces conditions, en deux mois mon mari était arrivé au poids de 48 kg, s'évanouissant plusieurs fois à cause de la faim.

Avant sa deuxième arrestation, bien qu'en «liberté», comme tous les anciens condamnés, le mari de notre témoin «était considéré hors la loi», il vivait comme un «fugitif, il a habité chez des parents éloignés, des amis», changeant souvent de domicile. En plus, «toute la famille a souffert ; et je n'avais moi-même plus de droits». Cette dernière phrase résume l'ensemble de cette biographie marquée par la peur continue.

Faisons appel à un autre témoignage, du professeur de psychologie de l'Université de Cluj, Nicolae Mărgineanu, ancien boursier Rockefeller et homme avec des convictions de gauche, qui a été en prison 16 années et 2 mois.

Plusieurs paragraphes de ses mémoires, publiées après sa mort, nous dévoilent le «programme» de soumission par *faim*, *froid* et *bastonnades* des détenus.

Scanned with OKEN Scanner

En voici quelques extraits :

Leurs obsessions (des jeunes, de 20 à 25 ans), mais aussi des vieux, étaient celles de la nourriture, pour calmer un peu leur *faim sauvage*. Parfois nous avions une telle faim de loup que l'on pouvait entendre nos tripes des chambres voisines. Enfin, nous avons commencé à ronger le paillasson. Plus tard, quand nous étions plus nombreux dans la cellule, la conversation de tout ce qui tenait à la nourriture était interdite, pour ne pas nous chagriner en vain en augmentant notre souffrance.

Nous trouvons aussi une description exacte sur la famine de la prison dans les souvenirs de l'historien Constantin Giurescu :

Malheureusement, pendant trois ans et deux mois du 8 mai 1950 au 3 juillet 1953, le gruau a été la nourriture dominante dans la prison, avec des périodes comme entre le 20 décembre 1950 et le 5 janvier 1951, quand nous l'avons reçu continuellement à midi et le soir. Le déjeuner est toujours du gruau bouilli ; le soir toujours gruau, mais plus rarement de la «soupe de gruau», en réalité une sorte d'eau de vaisselle.

A partir même du troisième jour de la détention à Sighet, je commence à avoir faim, une faim presque permanente et qui dans les derniers jours devient une vraie obsession. Une demi-heure après avoir terminé le déjeuner, on a faim ; la sensation s'accroît graduellement et touche son apogée à cinq heures et demi du soir, quand, d'habitude, sonnait la cloche pour le dîner. Après l'eau de vaisselle du soir, on n'a au moins une demi-heure de paix, on a faim dès qu'on a terminé de manger.

Le gruau pouvait encore être considéré comme une nourriture. Mais on pouvait encore trouver pire. Voici le témoignage de l'écrivain Nicolae Balotă :

Immédiatement après nous avions été emmenés de la cellule du dessous, le toit arraché par l'orage, et introduits entre les quelques 60-70 personnes entassées dans le souterrain, nous avons tous observé, étonnés au début, préoccupés plus tard, avec désespoir à la fin, que la louche de gruau, plat que nous considérions, réellement, le plus consistent de notre vie si pitoyable et que nous recevions au moins sur quelques jours, a commencé à manquer. Progressivement, le gruau a disparu. Au lieu du maïs moulu gros, bon, consistant, spécialement quand les gamelles étaient remplies avec ce qui était resté au fond des tonneaux, la louche tournait invariablement le même bouillon de chou ou d'épluchures et trognons. La faim, endémique en prison, s'aggravait terriblement.

Nicolae Balotă aussi raconte comment la majorité des détenus contractaient des maladies de sous-alimentation qui changeaient leur aspect physique et réduisaient leur résistance psychique.

L'histoire de Mărgineanu continue avec la deuxieme méthode pour obtenir la soumission :

Plus terrible que la faim a été le *froid*. Après 9 heures du soir, nous nous réveillions au moment ou nous bougions la main pendant notre sommeil pour nous couvrir et nous nous rendions compte, avec une infinie douleur, que nous n'étions pas à la maison, que nous n'étions pas dans notre lit ; que nous n'avions pas une couverture et que tous nos habits, inclus les sous-vêtements étaient endossés.

La troisième méthode «pédagogique» était la *bastonnade* : «Le comportement des gardiens était très dur», se souvient Nicolae Mărgineanu.

Scanned with OKEN Scanner

Dans les corridors quand nous sortions pour nous promener, ils nous jetaient des bâtons, tout comme après le bétail, pour frapper nos jambes. Les dimanches, d'autre part, le directeur Maromete – qui, avec Goiciu du pénitencier de Gherla, a battu plusieurs détenus à mort – venait avec ses bourreaux, sélectionnés parmi les gardiens les plus cruels, et ils nous battaient avec les manches du balai, pour s'amuser. La seule défense que nous avions était de rapprocher les mains du corps pour qu'elles ne soient pas rompues, comme, malheureusement, cela s'est passé.

(J'ai trouvé de nombreuses informations sur ces deux personnages évoqués dans le livre de Doina Jela : Maromete était un individu avec une intelligence limitée, sadique, d'une cruauté extraordinaire, auteur de plusieurs crimes, et Goiciu était aussi un fameux bourreau, une brute sadique, un tueur de plusieurs détenus.)

Faisons appel à deux autres témoignages : l'historien Deletant détient de sa parenté avec la Roumanie des histoires aussi terrifiantes du traitement auxquel les détenus ont été soumis : ils étaient punis pour toute exception aux règles avec l'interdiction de parler pendant les activités.

Ceux qui transgressaient le règlement étaient fouettés et obligés de rester dans la position «du cheval», les gardiens montaient sur leurs dos, ou bien ils étaient envoyés au cachot, au «noir», une cellule sans fenêtres. Ceux qui étaient punis de cette manière étaient enfermés seulement en chemise et culotte ou complètement nus.

Constantin Giurescu, à son tour, décrivant l'un des gardiens, se souvient :

Ils n'hésitaient pas à frapper les détenus : il est l'un des quatre gardiens qui m'ont battu pendant la nuit quand j'étais seul dans la cellule 21. J'ai entendu dire qu'il avait aussi battu les autres.

Voici le traitement auquel a été soumis l'un des détenus, qui ne s'était pas relevé quand est entré dans la cellule, le gardien tout-puissant :

Pour le punir l'individu l'a forcé à rester accroupi pendant une demi-heure, les mains tendues, sans pouvoir s'appuyer une seconde sur le lit. Cette position, que nous appelions «l'outarde», devenait après quelques minutes fatigante, et après un quart d'heure vraiment torturante.

Le collègue de cellule de Giurescu est devenu rapidement «congestionné et il avait mal à la tête ; il souffrait d'arthrite, d'athérosclérose, il pouvait faire une crise».

Dans un livre de mémoires de la prison, Florin Constantin Pavlovici nous décrit d'autres modalités d'éducation par la bastonnade, utilisées à Jilava. La rentrée de la courte promenade à l'air libre faisait l'objet d'un «cérémonial» distrayant pour les surveillants.

Ceux-ci utilisaient leur puissance physique et les bâtons sans pitié. Ils s'élançaient vers nous, nous injuriaient, poussaient des cris, sifflaient, riaient aux éclats, frappaient au hasard, et les prisonniers en tant que réponse à l'assaut se retiraient, se tassaient, se heurtaient, se bousculaient et couraient en essayant d'arriver les premiers à la cellule salvatrice. Ceux qui étaient les derniers, les vieux d'habitude, étaient battus sans pitié. Par crainte des bastonnades, mais aussi par impossibilité, quelques octogénaires ont commencé à refuser la promenade... Le même plaisir était pour eux de faire courir le malchanceux d'un bout à l'autre du corridor et d'entrer en compétition, c'est-à-dire à celui qui réussirait à appliquer plus de coups.

Scanned with OKEN Scanner

Plus tard, dans une colonie de travail du delta, on avait institué ce que dans le langage formel des procès-verbaux on appelait la *bastonnade organisée*.

> Nous entrions d'une manière organisée, un par un. Comme chez le docteur. Chaque séance durait longtemps, très longtemps pour nos nerfs sous tension, nous étions obéissants, sans manifester aucune impatience. On pouvait voir de loin que les tortionnaires travaillaient sérieusement.

L'un des collègues de l'auteur observait :

> J'ai fait la queue à la cantine des étudiants, j'ai fait la queue aux billets de théâtre, au cinéma, à l'opéra, mais je n'ai pas cru qu'il serait possible de faire la queue pour la bastonnade.

Qu'est-ce qu'il se passait après cette longue attente ?

> Quand c'était mon tour je restais dans la chambre pleine de spectateurs – soldats et gradés ensemble – et je me suis soumis au rituel comme en transe. Au dixième coup, je n'ai plus résisté. J'ai poussé un cri...

Ces témoignages sont importants parce que les auteurs, des scientifiques ou des écrivains, bien que marqués par l'humiliation et les émotions qui les avaient accompagnés, gardent intacte leur capacité de recul et d'objectivité, étant habitués aux histoires précises.

La compétence de participant/observateur du psychologue de Cluj nous étonne, il offre des diagnostics pertinents et des descriptions très objectives, même si celui-ci a été soumis à «l'expérience» :

> Deux bourreaux ont lié mes mains et mes jambes, m'ont fait introduire mes genoux entre mes mains et entre mes genoux et mes mains ils ont introduit un bâton. Ils m'ont soulevé, en mettant le bâton sur deux piliers. Ainsi le corps était en l'air, ma tête en bas et les jambes en haut. Le chef de l'arrestation a commencé par me frapper le dos avec un bâton de caoutchouc à l'intérieur duquel il y avait un fil de fer tressé. Dans l'état d'émotion dans lequel je me trouvais, je n'ai pas senti une douleur très grande.

Une description froide avec du recul, d'expérimentaliste. Nous avons ici cumulé tous les moyens par lesquels quelqu'un peut être vaincu : l'humiliation, l'abaissement jusqu'à la perte de l'estime de soi, la provocation de la douleur atroce qui annihile le jugement, l'enlèvement de la dignité humaine.

Franţ Tandara, le tortionnaire qui s'est confessé, résumait cyniquement sa philosophie de vie qui provoquait ses souffrances, inspirée par son option idéologique : «J'étais», dit-il, «incorrigible contre la bourgeoisie», que «je les aurais tué tous». Voila la mise en pratique : «Si j'avais quelque chose contre quelqu'un, je le battais à mort». Auprès de la bastonnade «pure» on utilisait aussi d'autres techniques perfectionnées : la bastonnade avec un crayon sur les testicules, le broyage des doigts dans le vantail de la porte, l'étranglement, l'asphyxie, le coup sur la nuque, capable de provoquer la mort, l'électrocution à la plante des pieds, la bastonnade avec «des petits sacs de sable» ou des draps humides, jusqu'à ce que les poumons de l'individu se décollent et qu'il crache du sang...

Nous faisons appel encore une fois au récit de l'historien, concernant l'attitude de l'un des gardiens, Cioplan. Un jour, l'un des détenus, exaspéré par la souffrance, lui a dit : «Il vaudrait mieux que vous nous fusilliez». Cinique, Cioplan répond : «Nous, les communistes, nous ne tuons pas, nous avons nos méthodes qui te donne l'envie de cogner ta tête contre les murs». Voici le commentaire de C. Giurescu :

> En ce qui concerne Sighet, sa parole a été confirmée : ils n'ont exécuté personne ; les prisonniers se sont suicidés à cause du désespoir, ils sont morts à cause des maladies,

Scanned with OKEN Scanner

privés de soins médicaux ou ils sont devenus fous. Je crois qu'il n'y a pas dans tout le pays une autre prison qui puisse donner un pourcentage aussi grand de morts, de suicidés et de fous.

J'ai extrait d'un grand nombre de livres et articles publiés dans des revues seulement quelques exemples pour illustrer l'idée que le système de terreur était organisé pour annihiler toute résistance, soit par l'élimination physique, soit par l'annulation de toute possibilité de résistance psychique. Jamais plus tard, après l'époque stalinienne, lorsque les méthodes d'extermination physique ont été quelque peu abandonnées, le système de pression n'a pas été abandonné. Voici le témoignage d'un romancier allemand, Eginald Schlattner, qui a été en prison en Roumanie et qui ensuite a eu une carrière littéraire en Allemagne (traduit récemment en roumain). Il a été arrêté pour un «délit de chevalier», c'est-à-dire «l'omission de dénonciation». C'est ainsi qu'il évoquait l'atmosphère «des enquêtes pendant la nuit» :

> ...sans te brutaliser, te battre, comme à l'époque stalinienne. C'était un interrogatoire croisé : trois individus te demandaient et suggéraient certaines idées sans prononcer aucun nom. Tu étais ainsi forcé de dévoiler certaines choses qui ne s'étaient pas passées. À la fin d'une nuit pareille, j'étais convaincu que j'avais fait ces choses. À peine dans la cellule je me rendais compte que j'avais dit quelque chose complètement différent de la réalité. *C'étaient des méthodes de terreur psychique* [s.n.]. C'est ici que je vois le drame. Quand mon frère a été arrêté six mois après, ils lui ont montré : voilà ce procès-verbal, ton frère t'a mouchardé.

Bien sûr, toutes ces méthodes de pression avaient un but précis : la destruction de la capacité de résistance physique et psychique de ceux soumis au traitement, le changement de la structure intérieure de leur personnalité par l'élimination des repères de celle-ci, spécialement par l'annihilation de la confiance dans les valeurs collectives, dans la solidarité de groupe.

Une spécialiste en anthropologie, Mary Douglas (2002), qui a étudié les groupes de petites dimensions, nous expliquait : la survivance et les changements des groupes latents sont le résultat de l'interdépendance complexe et des changements réciproques multiples.

L'individu raisonnable est caché dans une suite de relations et obligations, sans alternative (ou s'il y a une alternative, le choix de celle-ci conduit à la destruction de l'échafaudage), le refus de la collaboration étant pénalisé par l'application de certaines sanctions. Il ne s'agit pas ici de coopération ou confiance parce qu'il n'y a pas une possibilité de choix, la seule option est celle de la soumission. Ceux soumis à la pression sont des «facteurs passifs» qui agiront à la suite de contraintes, sans leur offrir la possibilité du jugement personnel ou de l'initiative.

Les changements ont lieu à cause d'une «irrésistible force coercitive venue de quelque part de l'extérieur». Comment se passent les changements entre groupes dans le cas abordé ici ?

Le groupe de détenus est soumis à une formidable pression par le groupe de surveillants. On agit simultanément sur chaque individu et sur le groupe comme un tout. Quand les individus cèdent un par un, le groupe change ses repères, il renonce graduellement à la suite de valeurs, en pouvant arriver jusqu'à l'abandon total des traits qui le définissent.

On ne connaît pas les chiffres exacts des détenus politiques de Roumanie. Il semble que seulement dans la décennie 1948-1958 plus de 100 000 personnes aient été arrêtées. Deletant croit que ce chiffre est modeste. Récemment il a estimé que dans les colonies de travail organisées pour la «rééducation par le travail des éléments hostiles à la R.P.R. environ 180 000 personnes étaient détenues dans les années '50, desquelles seulement 40 000 se trouvaient au Canal. Dej a reconnu lui-même qu'on avait arrêté 80 000 paysans qui ne

Scanned with OKEN Scanner

voulaient pas s'inscrire dans le collectif. On ajoute également à ces chiffres les victimes des déportations en masse de ceux qui étaient considérés des personnes peu sûres pour le régime : des anciens officiers, des juges, des avocats, des industriels, des agriculteurs qui détenaient plus de 10 hectares de terrain. Le chiffre de 300 000, avancé pour cette période par certaines sources, ne semble pas irréel.

Dans le livre de mémoires de la prison de Pavlovici, on avance un chiffre hallucinant : 2 000 000 personnes auraient souffert pour des raisons politiques : mises en détention, soumises à des enquêtes, condamnées, internées en colonies de travail ou cliniques de psychiatrie, déportées. «De celles-ci», croit-il, «environ 300 000 sont mortes en cellules ou camps d'extermination» (2001, p. 74). Pensons alors que chaque détenu avait une famille – parents, épouse, enfants.

Nous pouvons multiplier ce chiffre au moins par trois-quatre fois. Il y avait aussi les voisins, les collègues, les amis. «L'exemple» avait un effet multiplicateur. La peur régnait sur la plupart de la population.

J'ai abordé ce sujet – *la peur* – au cours d'un dialogue avec Serge Moscovici. Bien sûr, nous nous rapportions à un autre contexte, à la période de la terreur légionnaire, mais ses conclusions s'appliquent à toute situation similaire, comme celle à laquelle nous nous référons.

«La peur», nous disait le psychologue français, «signifie quelque chose qui vient de ton intérieur. C'est pour quelque temps comme si tu avais accumulé des choses menaçantes, agressives etc., mais la peur tu la ressens même en l'absence de ce qui l'a générée».

Elle comprend l'organisme, individuel ou social, déterminant une modification de la conduite normale.

> Il existe quelque chose de pathologique dans la peur : elle provient d'une somme de menaces, d'effrois, d'humiliations et de mots – n'oublions pas les mots, parce qu'ils pèsent beaucoup dans le déclenchement de la peur... Soumis à ce cumul de termes constitutifs de la peur, on arrive à faire n'importe quoi pour l'éviter, pour s'en débarrasser... La situation ne change pas d'une manière essentielle si, en dépassant l'individuel, nous passons au niveau de la collectivité, parce que la peur fonctionne d'une manière contagieuse, comme une maladie qui se «contracte», se transmet avec rapidité de l'individu contaminé à ceux encore sains.

La peur généralisée, multipliée, transmise par différents canaux de communication n'affectait pas seulement ceux considérés opposants au régime. Elle possédait aussi les adeptes, ceux qui se sont «orientés» à temps. L'un de nos interlocuteurs, qui a fait carrière pendant le régime communiste en arrivant jusqu'au statut de chef du personnel dans une entreprise, bien qu'il ait eu une bonne situation matérielle dans l'ancien régime («...j'ai perdu du terrain, une maison...»), dit :

> J'avais toujours peur de marcher de travers... de faire une sottise ; de mal parler des communistes... et de ne plus être le lendemain à la maison. À l'époque des communistes, comment dire, il y avaient des gens qui ont été en prison injustement, c'est-à-dire, si avant les communistes j'avais quelque chose contre toi parce que tu étais riche, maintenant c'est mon tour... Je mentais et je disais que, voilà, X a été légionnaire, a été... Il y a eu des cas où quelqu'un qui avait quelque chose contre une personne et où celle-ci a été en prison injustement.

Cette peur généralisée ne pouvait pas être uniquement obtenue par l'organisation d'un climat de *violence institutionnalisée*, par une *violence d'État*. Il y avait aussi une base idéologique de cette stratégie délivrée par Lénine :

Scanned with OKEN Scanner

La caractéristique nécessaire, une condition *sine qua non* de la dictature du prolétariat, est constituée par la répression violente des exploiteurs en tant que classe et, par conséquent, la violation de la démocratie pure, c'est-à-dire de l'égalité et de la liberté vis-à-vis de cette classe.

La recommandation de Lénine était «la lutte acharnée, sanglante», «la violence» contre «les forces et les traditions de l'ancienne société».

La spécificité du régime communiste de Roumanie, constatait récemment un historien qui a étudié le phénomène, a été «un type social de violence d'État», une violence qui s'est manifestée «sans pitié» contre tout homme qui était considéré comme opposant au régime, «toujours au nom du bien commun». Marius Oprea (2002) illustrait cette affirmation par une phrase d'un discours de l'ancien ministre de l'Intérieur des années 1948-1952, Teohari Georgescu, qui croyait que la dictature du prolétariat signifiait «la violence illimitée contre la bourgeoisie pour détruire sa résistance». Dans l'«Avant-propos» au livre mentionné, il justifiait son titre par l'idée de la généralisation de la répression, de l'aspect quotidien de la brutalité, de l'épouvante de la population par la violence administrée par l'État. Le syntagme proposé par Hannah Arendt – «la banalité du mal» – semble s'accorder avec la réalité décrite par l'historien roumain. «Le mal» était devenu une caractéristique «banale», courante, un mode d'existence pour la majorité de la population. Un trait essentiel du contexte social et «culturel». «Le mal avait imprégné l'univers quotidien, s'était banalisé», inoculant la peur maladive contre toute résistance, construisant la représentation sociale d'une force implacable, d'un «pouvoir maléfique vraiment surnaturel».

Les répressions violentes de tous les actes de résistance ou le simple refus étaient ainsi reçus comme réactions «normales», anesthésiant toute attitude critique, tout comportement de recul.

Des prisons et des camps de travail, la peur «est arrivée dans la rue et est entrée dans les maisons des gens», elle est devenue un fait quotidien, un comportement de défense *normal*. Cette normalité signifie la répression intérieure de toute réaction d'opposition, la soumission inconsciente, aveugle en face de la force brutale, l'obéissance en tout geste. Au début, extérieur, déterminé par la peur des représailles, ce comportement est devenu peu a peu, la caractéristique de la personnalité pour la majorité de la population.

A la fin de ce paragraphe nous reprenons le titre proposé : la terreur comme «modèle culturel». Un régime de terreur enveloppe chaque individu (ainsi que les groupes) dans un réseau de contraintes cognitives, le détermine d'(auto-)censurer les jugements et les attitudes, le force à éliminer de son style cognitif toute option qui puisse provoquer la répression. Une fois fixés, ces modèles comportementaux n'ont plus besoin d'autres renforcements.

L'expérience Piteşti

«Le phénomène Piteşti», le nom sous lequel sont décrites les horreurs qui se sont passées dans la prison de Piteşti à partir de 1949, n'est pas né sans raison. Le terrain a été «préparé» par l'institutionnalisation de certaines relations de contrôle total sur les détenus, en utilisant les moyens décrits dans le paragraphe antérieur. Piteşti a été le «laboratoire» où l'on a appliqué dans une formule concentrée toutes les méthodes invoquées ci-dessus.

Il y a maintenant, de la dite «expérience de Piteşti», de nombreux documents et témoignages, mais pendant longtemps on a gardé un secret total sur les faits qui s'y sont passés. Même les anciens détenus, qui sont passés par plusieurs prisons, n'ont appris que par hasard, par vagues allusions ces événements. Les enquêtes déclenchées, quelques

Scanned with OKEN Scanner

années après la fin de cette terrible expérience sur des sujets humains, en 1952, présentent des faits et comportements qui n'ont jamais été rencontrés, même pas sous les régimes les plus répressifs. Nous nous référons aux régimes connus, «familiers» pour nous. Si nous les comparons avec certaines méthodes utilisées au Cambodge ou en Amérique du Sud, alors Piteşti pâlit (Cesereanu, 2001).

Les principaux événements se sont déroulés à Piteşti, en 1949, mais aussi peu avant à Gherla et à Suceava, où l'on a préparé la stratégie. Un participant – victime de Piteşti – nous a informé, récemment, que le «phénomène Piteşti s'est aussi étendu, dans des formes spécifiques, à d'autres prisons comme Târgu-Ocna, Ocnele Mari, Târguşor, Baia Sprie, Aiud, mais à cause d'un plus petit nombre de „rééduqués" l'application des techniques de torture, et grâce au courage des détenus, qui, dans quelques prisons (Târgu-Ocna), se sont opposés ouvertement, le phénomène n'a pas pris les formes apocalyptiques de Piteşti et de Gherla» (Boldur-Lătescu, 2002). Ceux interrogés, concernant leur statut de victime, nient souvent les faits, tellement grande a été la peur inoculée. Les éditeurs d'un livre de «documents de la rééducation» de Piteşti et de Gherla croient que «l'action est unique au monde, tant par la brutalité des méthodes utilisées que par leur étendue».

Il semblerait que l'initiative ait appartenu à un groupe légionnaire, mais qu'aux actes, comme le prouvent des témoignages récents, aient aussi participé des détenus appartenant à d'autres partis et mouvements ou même des personnes qui n'avaient pas une appartenance politique (Popescu, 2002). On pourrait dire qu'on a recruté (ou ils se sont offerts) ceux qui avaient dans leur système de personnalité une composante agressive plus prononcée. La plupart des participants présentaient, dans leur structure, des traits pathologiques visibles.

N. Ioniţă, sujet soumis a cette macabre expérience, médecin de profession, croit avoir dépisté chez ses anciens tortionnaires quelques traits spécifiques : la surestimation de ses propres qualités, l'hypertrophie pathologique de sa propre personne, le délire paranoïaque, le désordre mental, le jugement confus. Il a observé peu à peu chez ceux qui ont assumé le rôle d'éduquer les autres un processus de dissociation de la personne, «la destruction de l'unité et de l'intégrité» de la personnalité, «le manque de cohésion et de synchronisation des processus psychiques fondamentaux». Lorsqu'ils entraient en «mission», observait le docteur Ioniţă, «chacun devenait un autre». Ils n'appartenaient plus a eux-mêmes, ils n'avaient plus d'histoires individuelles, ils renonçaient à leur passé et convictions. Ils vivaient dans un état continu de tension, ils se faisaient gloire de l'affichage de «l'agressivité gratuite», ils avaient «un plaisir instinctif» à provoquer de la souffrance. Ils se présentaient avec une double personnalité.

Voici deux exemples : quoique intelligent et doué d'une puissante volonté, Eugen Ţurcanu, tortionnaire-chef, avait, conformément aux témoignages d'un ancien détenu, «une obstination de dément», il n'était pas effrayé par le sang et la mort, il était sentimental et sadique, mais aussi obsédé par la correction des relations quotidiennes. Probablement il avait été jadis torturé.

Dan Deaca, célèbre pour «le coup diaca» au foie, assumait avec fierté «le caractère de criminel» et se vantait qu'il s'était entraîné pour avoir du sang froid en coupant les queues des chats.

Rappelons les faits : tout a commencé dans le pénitencier de Suceava, en 1948, quand la direction de l'institution a expérimenté une stratégie de «rééducation» sur un groupe de détenus étudiants, anciens légionnaires. La méthode utilisée ? La lecture en commun de certaines brochures de propagande et de discussions de groupe sur les faits lus en suivant le changement de la conception idéologique de ceux impliqués. Une méthode a été élaborée à la même époque aux États-Unis, à la suite des recherches de formation psychosociale par des discussions de groupe, par Kurt Lewin et ses collaborateurs. Le groupe de formation

Scanned with OKEN Scanner

(*training group*) inventé par Lewin et ses variantes ultérieures comme le groupe de rencontre d'orientation rogérienne deviennent un chemin démocratique d'intervention sur la personnalité, par décisions du groupe et l'influence interpersonnelle (De Visscher, Neculau, 2001). Nous ne savons pas si quelqu'un a apporté cette méthode en Roumanie une année après l'expérience de Bethel, probablement qu'il y a eu une «intuition pédagogique» locale. Mais l'un des participants, Eugen Ţurcanu, se déclara insatisfait de l'efficacité de cette méthode pédagogique trop lente et proposa aux autorités de lui apporter des améliorations, en vue de «rompre avec le passé» d'une maniere définitive.

Les autorités prirent en considération sa demande, l'encouragère et lui conseillèrent de changer le procédé. Au printemps 1949, le groupe de «rééduqués» de Suceava fut transféré à Piteşti et une nouvelle étape commença. Les détenus furent répartis en cellules conformément au plan de Ţurcanu, de telle manière que les participants-complices, comme dans toutes les expériences psychosociologiques, puissent prendre à un certain moment la direction du groupe, en fonction de nouvelles variables manipulées par les leaders de l'expérience. Les participants naïfs à l'expérience (= les détenus non informés du but final) furent d'abord soumis aux menaces verbales où on leur fit appliquer de petites corrections par leurs nouveaux collègues de cellule, pour les convaincre de renoncer à leurs anciennes conceptions «réactionnaires». L'étonnement de ceux soumis à cette expérience n'a pas été des moindres :

> La première réaction des détenus, au déclenchement des violences – raconte un ancien participant, sujet à l'expérience –, a été la surprise et l'incertitude. Ils étaient habitués avec les tortures de la Sécurité mais ils n'arrivaient pas à comprendre comment il était possible que leurs frères de souffrance les battent et les torturent avec sadisme. Cette réaction a été aussi le premier élément qui a diminué le pouvoir de résistance de ceux soumis à la rééducation (Boldur-Lătescu, 2002).

Puis, dans la nuit de Noël 1949 dans la «chambre 4 Hôpital», une cellule plus large, d'environ 100 personnes, après l'appel adressé à ceux qui avaient résisté jusque là, on est passé aux méthodes plus radicales. On a commencé par une bastonnade généralisée, appliquée à ceux qui ne voulaient pas renoncer, par «les rééduqués», avec des bâtons et des «goberges». Parce que le résultat semblait, à un certain moment, incertain, les gardiens entrèrent dans les cellules et massacrèrent, pour quelques heures, ceux qui s'opposent à la rééducation. Ceci a été le début.

La suite : des bastonnades systématiques, des tortures plus ingénieuses les unes que les autres, appliquées par le groupe Ţurcanu, avec l'approbation et l'assistance de l'autorité, à ceux qui résistaient encore. On demandait des témoignages complets et «sincères», la renonciation aux convictions antérieures et la désapprobation des valeurs et symboles qui constituaient des repères à la résistance. Dans le groupe de pression furent aussi cooptés des adeptes appartenant à d'autres options idéologiques et on soumit au processus d'adaptation tous ceux qui ne manifestaient pas d'une manière convaincante le désir de changement radical. Bien sûr, les tortionnaires passaient eux-mêmes par l'opération de rééducation.

Les méthodes de conviction ? La bastonnade, la soumission à d'inimaginables souffrances physiques et psychiques, des punitions inhumaines, la délation, l'isolement.

Le résultat ? L'obtention d'un climat de méfiance et de suspicion, la destruction totale, «la modification de l'intérieur» de telle manière que ceux soumis à l'expérience étaient après très difficiles à reconnaître. Plusieurs de ceux entraînés comme sujets dans cette expérience ont été tués, les uns sont restés invalides, tous ont été mutilés psychiquement pour toujours. Certains de ceux qui ont été impliqués à Piteşti ont exprimé l'opinion selon

Scanned with OKEN Scanner

laquelle aucun participant n'est sorti inchangé de ce processus de modification contrôlée de son organisation interne.

Voici l'opinion d'un analyste du phénomène :

> Tous sont devenus à la fin, peu importe combien ils aient résisté, de simples éléments dociles que les inspirateurs utiliseront immédiatement conformément à un plan bien établi. Il n'y avait pas d'exceptions. Seuls ceux qui ont eu la chance de mourir pendant les tortures ont pu rester intacts (Bacu, 1991, p. 66).

Une telle peur s'installait entre les détenus au point que la plupart n'ont jamais pu s'en tirer.

Le but n'était pas la liquidation physique (il y avait d'autres moyens), mais le changement de la structure de la personnalité par la destruction des repères, de ses ancrages : des croyances religieuses, des valeurs familiales, de la confiance aux amis.

Le docteur Ioniţă résumait ainsi le message transmis :

> Il fallait que je renonce à ma propre identité, que je renie ma famille et l'accuse des crimes les plus terribles et faits incroyables, que je reconnaisse que l'école et l'église ont perverti mon âme, que la société, où j'avais été élevé et formé, est pourrie et que, par conséquent, elle doit mourir, que je me débarrasse de ma croyance ancestrale, que j'attaque mes amis et collègues...

Le caractère spécifique de cette expérience – qu'on pourrait nommer psychosociologique – était celui de suivre une procédure très élaborée, en détruisant peu à peu les piliers de soutènement intérieur de la personnalité en vue de transformer des sujets en robots obéissants. Les méthodes utilisées étaient *la torture* et «la suggestion», dans cette ordre.

Après les supplices, on suggérait aux sujets qu'ils pourraient échapper à ce traitement ou que les souffrances pourraient être diminuées s'ils acceptaient le programme de se dévoiler.

La torture – écrit Virgil Ierunca, lui-même ancien détenu politique – était la clef de la réussite.

Tout au long de ces phases, les confessions étaient régulièrement interrompues par les tortures. Quoi que l'on ait dit, qu'importe le nombre d'infamies que l'on pouvait inventer, Ţurcanu n'était jamais content. On ne pouvait pas échapper à la torture. Cela était seulement possible, si on s'accusait des plus grandes infamies, de raccourcir la durée des tortures.

Le processus entier comprenait quatre phases :

a) la première se nommait *le fait de se «démasquer extérieurement»* et se terminait par l'affirmation de la loyauté vis-à-vis des autorités, vis-à-vis du parti, le détenu étant obligé de démasquer toutes les liaisons qu'il avait eues et qu'il n'avait pas dévoilées à l'enquête. Il semble que certains sujets affichaient une acceptation formelle, de façade, sans renoncer à leurs convictions, fait qui n'échappait pas à ceux qui conduisaient l'expérience ;
b) dans la deuxième phase, dénommée *le fait de se «démasquer intérieurement»*, on sollicitait le détenu pour qu'il dénonce ceux qui l'avaient aidé a résister à l'intérieur de la prison. La délation était considérée comme un moyen important dans ce processus de changement, l'individu qui perdait le respect des autres et la confiance en soi était plus vulnérable ;
c) *le fait de se démasquer moralement en public* signifiait un pas en avant vers la dissolution de l'individualité. Le détenu devait fouler aux pieds tout ce qu'il avait

Scanned with OKEN Scanner

de plus cher – l'épouse, la famille, les amis, la croyance (le sujet devait inventer des faits abjects, qu'il imputait à la charge de ses proches parents – parfois même des perversions sexuelles, incestes – pour être plus crédible) ;

d) dans la quatrième phase, l'individu devait démontrer qu'il était *rééduqué*, en l'obligeant à conduire le processus de «rééducation» de son meilleur ami, en le soumettant à des supplices très savants. La récompense était son acceptation dans l'ODCC (Organisation des Détenus à Convictions Communistes).

La modalité pratique de fixation et de renforcement de nouvelles «convictions» était la bastonnade, la violence physique, l'obligation à des gestes de soumission inhabituels, l'humiliation exceptionnelle de celui qui était visé. Le programme commençait le matin.

Tous ceux soumis à la rééducation, étaient surveillés par des plantons, sélectionnés parmi les rééduqués, qui les obligeaient à adopter une position rigide, des soumissions, de l'humiliation. Ceux qui tentaient de sortir de cette attitude étaient rappelés à l'ordre par des coups ; le geste du surveillant était spontané par crainte d'être observé par les autres ou par crainte que celui qu'il surveillait puisse rapporter lui-même son manque de vigilance. D'ailleurs, les positions bourreau-victime changeaient souvent, tout rééduqué pouvait recommencer le processus de perfectionnement si on considérait qu'il n'était pas suffisamment ferme dans sa conduite. L'action de manger était une autre modalité d'intervention sur les individus. On leur demandait de consommer les aliments sans cuillères, avec la langue, dans des gamelles ou sur le plancher, sans avoir la permission de laver les gamelles. Les heures de sommeil étaient aussi rigoureusement contrôlées, ils devaient dormir seulement sur le dos sans avoir la permission de changer de position. Toute tentative de changer la position pendant le sommeil était sanctionnée par des coups de bâton. Exténué, celui soumis à ce traitement, attendait comme une libération le programme du matin. Un cycle qui avait comme effet l'acceptation, le renoncement, l'abandon sans condition. Ceux qui étaient considérés comme rééduqués étaient promus à des fonctions d'éducateurs ou transférés dans d'autres prisons ou camps de concentration, pour y appliquer les techniques apprises.

Nous n'insisterons pas avec d'autres exemples sur ces méthodes d'éducation, la lecture de la littérature sur cette expérience provoque chez le lecteur de la terreur et un désir irrépressible de se libérer.

Nous noterons que l'effet de ce type de traitement a été celui escompté : la démoralisation totale, la ruine intérieure, la rupture des liaisons avec les gens normaux, la modification de l'organisation socio-cognitive de la personnalité, la transformation de l'individu en une machine qui agit à la commande.

Interprétations possibles

Nous avons utilisé comme matériel documentaire principalement des ouvrages de certains spécialistes du domaine (historiens, politologues, les analyses d'un psychologue renommé, les interprétations d'un médecin) et quelques mémoires. Du point de vue de l'illustration par les faits, ce texte présente de sérieuses lacunes.

Les souvenirs des anciens détenus politiques sont, dans leur majorité, marqués affectivement, même s'ils contiennent des informations d'une valeur importante. Pour cette raison nous avons renoncé à la plupart d'eux. Nous avons assumé ce risque pour ne pas être accusés de «rhétorique anticommuniste» ou de «partisanat idéologique», modalité d'annulation des approches de ce type.

Dans les prisons de Roumanie, on a soumis à de divers programmes de changement dirigé de la personnalité par répression des gens appartenant à toutes les options politiques et aux

Scanned with OKEN Scanner

convictions extrêmement différentes, depuis les légionnaires et les fascistes jusqu'aux socialistes et aux communistes. Ils ont aussi appartenu à toutes les ethnies : Roumains, Allemands, Juifs, Hongrois, Serbes. Ils ne pouvaient pas être tous situés dans la catégorie des opposants au nouveau régime. À l'exception de ceux qui ont adopté, comme idéologie, une attitude ferme contre le nouveau régime, ce que la plupart avait en commun, je crois, était leur capacité d'analyser de façon critique ce que se passait, d'avoir un jugement alternatif, et un recul vis-à-vis d'une réalité qu'ils considéraient anormale et qui leur était devenue hostile. Si les intellectuels soupçonnés et condamnés pouvaient être accusés d'oppositions doctrinaires, les paysans (roumains, allemands, serbes) ou les ouvriers étaient seulement des gens qui s'étaient formés dans une certaine normalité et qui n'avaient pas appris de mécanismes d'adaptation à une réalité qui semblait étrange et inadéquate à leur monde.

Nous pourrions interpréter les faits décrits dans les pages ci-dessus, mais spécialement les comportements des acteurs impliqués dans ces scénarios, à l'aide de deux clefs :

a) comme une stratégie d'institution de nouvelles règles morales et d'un nouveau projet d'homme ;
b) comme un conflit socio-cognitif, comme une «lutte interpersonnelle» : la guerre d'un groupe marginal pour acquérir des positions et des rôles sociaux, «du pouvoir cognitif» (simultanément avec la dépossession des anciens détenteurs de ces attributs).

Dans le premier cas nous avons à faire à une technique de déviation des processus de transfert et d'identification, du groupe d'appartenance jusqu'à un modèle utopique, justifié d'un point de vue idéologique – «l'homme nouveau». Le but était la récupération de ceux supposés avoir une identité «insalubre», des victimes d'un système explicatif défectueux et leur orientation vers l'objet d'identification désiré. En vue d'une récupération ultérieure, le processus supposait d'abord la déchéance de ceux considérés comme opposants (mais parfois de propres partisans et des innocents, comme observait Hannah Arendt) d'un statut de personnes normales d'un point de vue psychique, articulées au contexte ; cela signifiait une «dénaturation des adversaires» (à un certain moment n'importe qui pouvait devenir adversaire !), leur dégradation pour n'être plus reconnus comme partenaires diligents, comme individualités indépendantes et dignes.

Sous la tutelle d'une idéologie écrasante, en promouvant le contrôle total sur la vie des individus et les moyens d'information, on a choisi la tactique de la destruction des opposants, l'étiquetage de ceux-ci comme des sous-gens (non personnes) pour justifier l'application des traitements inhabituels. Le jeu prend des formes grotesques. Les acteurs sociaux impliqués, bourreaux et victimes, par contagion et échange d'informations, perdent leurs caractéristiques essentielles de la personnalité (individualité, unicité, stabilité et leur corollaire – la totalité) et se dédoublent, se fragmentent, connaissent un processus de dépersonnalisation.

Lavinia Betea illustre la manière par laquelle se passe cette métamorphose tortionnaire--victime par quelques exemples pris dans l'histoire des procès staliniens, les cas Zinoviev, Kamenev et Buharin. Chacun a reconnu des fautes imaginaires, s'est humilié et s'est accusé, a clamé ses sentiments d'amour et attachement pour le parti, s'est rendu totalement à son bourreau, Staline. Pour être «convaincu» d'adopter cette position, pour s'identifier avec l'idéal proposé, on a utilisé des méthodes croisées, de la pression psychique jusqu'à la torture raffinée : interrogatoires de nuit, la méthode de la «conviction», l'injure vulgaire, l'attaque par l'alternance des comportements, l'humiliation et l'intimidation, l'exploitation de l'attachement vis-à-vis des êtres chers, le dépassement des limites sensorielles, absolues, la privation de l'enquêté de nourriture, d'eau, d'air et de sommeil, l'isolation totale

Scanned with OKEN Scanner

(cachot), la bastonnade, la torture physique. Il n'est pas étonnant, dans ces conditions, que la victime s'identifie au bourreau, le regarde comme un sauveur, et transfère à celui-ci (ou à son groupe ou à l'institution qu'il représente) ses désirs et projets – cas Belu Zilber, l'ancien illégaliste communiste, impliqué dans le procès Pătrăşcanu.

Un psychanalyste français fort connu, Tobie Nathan, nous offre une clef d'interprétation de la relation entre trauma et affiliation, qu'il nomme «la technique traumatique» : un dispositif traumatisant extérieur, créé d'une manière délibérée, devient capable de provoquer une transformation radicale d'un univers psychique, de détruire le soi, de réorganiser les repères de l'individu, de modifier l'identité de la personne et de provoquer un recours à d'autres groupes de référence.

La stratégie utilisée, «la logique de la traumatisation», commente une élève de Nathan, est une technique de changement planifié, qui consiste à lui introduire certaines émotions puissantes, comme l'attaque des parties vitales du corps (la tête, le sexe), l'utilisation des messages paradoxaux capables de provoquer chez l'individu de la confusion et de la désorientation.

L'effet sera la recherche d'une nouvelle enveloppe psychique, d'une nouvelle forme de «protection», d'un nouvel objet d'affiliation (Talaban, 1999). Les mécanismes psychologiques utilisés par les tortionnaires étaient : des séances prolongées de torture individuelle et collective ; la sollicitation répétée de certaines «déclarations» orales, écrites et réécrites, en visant la négation des convictions de la victime, l'abolition de ses liaisons psychosociales ; les interprétations absurdes des informations obtenues avaient pour but de désorienter et paralyser la victime, la création de la confusion généralisée sur l'organisation des structures psychiques et sociales. «Le laboratoire» de Piteşti a fonctionné comme un espace de dressage pour modifier la nature intérieure des sujets, comme une rampe pour la construction du prototype «d'homme nouveau».

Irina Talaban nous offre quelques repères pour pouvoir interpréter cette mise en scène :

a) ce n'était pas par hasard que le groupe cible ait été l'élite, l'avenir de la nation (étudiants, élèves), ceux qui auraient pu assurer la génération future de décideurs ;
b) l'effet secondaire de l'action destructrice de Piteşti a signifié aussi la rupture des liaisons entre générations, des mécanismes de transmission sociale ;
c) parmi les objectifs prioritaires on a inscrit la destruction de la confiance dans les valeurs traditionnelles de la société roumaine, des liaisons avec les groupes d'appartenance (les modèles historiques, la famille, la religion). La finalité était la négation des repères, la rupture de la cohérence, la destruction de la confiance – conditions pour la mise en scène du nouveau projet de l'homme.

Une autre interprétation possible du phénomène Piteşti pourrait se réaliser par référence aux acquisitions récentes de la psychologie sociale cognitive.

Nous pensons à la théorie du conflit socio-cognitif et à la thèse du marquage social.

Voyons d'abord quels sont les niveaux d'analyse d'une construction socio-cognitive. Doise (1982) identifiait quatre niveaux :

a) le premier est celui *intra-individuel* – l'individu est considéré comme un organisme indépendant qui traite l'information en utilisant les schémas cognitifs dont il dispose ;
b) celui *interindividuel*, quand la personne est obligée de se rapporter à une situation donnée, de s'engager dans des interactions, d'analyser les données en fonction des informations qu'on lui fournit par un partenaire potentiel ;
c) le niveau *positionnel* – le sujet est obligé de tenir compte de la différence de position entre son interlocuteur et lui, cette inégalité précède l'interaction et la marque, établit le statut de chaque acteur dans le scénario distribué, fixe les rôles permis dans ce réseau de relations sociales ;

Scanned with OKEN Scanner

d) le dernier est le niveau *idéologique*, l'interaction se déploie sur un fond de système de croyances, de représentations et normes permises, de production culturelle et idéologique autorisée.

Dans toutes ces situations, l'individu ne peut pas juger et décider d'une manière indépendante.

Même dans le premier cas, il est en réalité limité par les informations et les schémas cognitifs expérimentés dans un certain contexte. Dans les trois autres cas il dépend directement du contexte et de l'interlocuteur. En tenant compte du fait que l'interaction, dans le cas auquel on se réfère, est asymétrique, l'enseignement des nouveaux schémas se fonde sur l'invitation explicite à l'imitation et sur la tutelle exercée par «l'expérimentateur».

Dans le second cas, on fournit au sujet des informations et des schémas admis et on suggère que ceux-ci sont la seule alternative de progrès.

Dans le troisième cas, le formateur exerce des pressions sur le sujet, en le forçant à entrer dans le rôle prescrit.

Dans la dernière situation on balise un espace de mouvement et on fournit au sujet un schéma avec les tracés permis. Après des exercices répétés, le sujet apprend la voie correcte de solution du problème, exclut les parcours incorrects et consolide un schéma général d'action, le seul possible.

Le développement ou le changement du schéma cognitif peut être renforcé par des méthodes spécifiques. La thèse *du conflit socio-cognitif* a été proposée par le groupe de Genève (Doise, Mugny, Perret-Clermont, 1975) et développée plus tard par des recherches empiriques sur le processus de formation.

Pour accélérer les structures cognitives du groupe cible, on organise des situations interactionnelles spécifiques, de conflit entre les partenaires qui doivent changer leurs schémas cognitifs de base. Le conflit est conçu comme une source de changement de l'individu et du système où il évolue (voir Neculau, 1998). Le paradigme minimal consiste dans la confrontation des points de vue, dans une interaction dans laquelle l'un (ou quelques-uns) des participants manifeste un désir de changement. La démarche propose d'abord une déstructuration, une instabilité par tension socio-affective de l'ancien équilibre cognitif et puis une reconstruction par interaction avec des acteurs sociaux compétents. On crée chez les sujets visés un état d'attente combinant le désir de changement avec le besoin d'arriver à un nouvel équilibre.

La dimension sociale joue un rôle important, les sujets exposés à l'expérience sont «sensibilisés» aux espoirs des autres, ils sont motivés à s'engager dans des interactions qui suivent d'abord l'instabilité interindividuelle, pour arriver plus tard à l'instabilité intra-individuelle, et enfin, par le même procédé des petits pas, à la nouvelle construction. Le processus est interactif, les sujets sont aidés, à chaque pas, à corriger les réactions inadéquates, à tendre vers le modèle proposé. Tout dépend ici de la capacité de «l'éducateur» à inventer des situations de confrontations socio-cognitives, de proposer des montages pédagogiques correspondants. Ce type d'enseignement, qui se base sur la force de persuasion de Alter dans la confrontation entre Sujet et Objet, bien qu'inventé pour l'usage scolaire, peut se transférer, comme on a procédé d'ailleurs, vers le monde adulte. Les partenaires entrent dans une confrontation socio-cognitive concernant la solution d'un problème. Les recherches en écoles ont prouvé que par la confrontation on apprend mieux et que les nouvelles connaissances se consolident plus vite.

Cette perspective interactionniste, en partant des expériences cumulatives et progressives, a démontré pratiquement comment une nouvelle construction cognitive commence par une déstructuration de l'ancienne.

Scanned with OKEN Scanner

L'expérience Piteşti a prouvé que le paradigme est aussi valable dans le cas d'enseignement à des adultes, si on crée la situation de conflit socio-cognitif et si les éducateurs compétents assurent le développement de la démarche pratique.

Une extension du paradigme du conflit socio-cognitif est contenue dans la thèse du *marquage social*. Le syntagme est proposé aussi par le groupe de Genève. Ils cherchaient une explication causale des significations et pratiques sociales dans des situations de progrès cognitif. Et ils sont arrivés à la conclusion que toute évolution cognitive par interaction est marquée par des normes, des règles et des conventions sociales, par le contexte idéologique où l'interaction a lieu. Placé dans un contexte «correct» celui qui apprend développera des stratégies cognitives adéquates, marquées par les traits de la situation, apprendra les schémas cognitifs proposés par ce contexte. Son progrès consistera dans l'internalisation graduelle des normes proposées, le milieu social le soutenant dans son effort de restructuration de sa pensée et de changement personnel.

Dans les premières pages de ce texte, nous avons évoqué la possibilité de l'appel à la théorie du développement social de l'intelligence, pour expliquer les évolutions qui ont eu lieu dans une situation d'enseignement spécifique : un montage pédagogique créé selon les schémas d'une théorie qui se développera plus tard.

Notre hypothèse a été confirmée par les faits décrits.

Nous pouvons enfin faire appel aux recherches récentes dans le domaine de la «sociologie de la prison». Il semble que le milieu carcéral fonctionne comme une société qui développe une sous culture à part. Le milieu du pénitencier se comporte comme une organisation qui propose des normes et encourage ceux visés à l'apprentissage par l'interaction avec les surveillants (Combessie, 2001). Cet espace social recommande des valeurs et un mode de vie spécifique, exigeant certaines actions et styles de communication et interdisant les autres. La prison se présente comme une «institution totale» qui propose aux prisonniers un nouveau style d'adaptation sociale, s'ils veulent conserver leur santé physique et mentale.

Certaines recherches ont dégagé l'idée que l'interaction surveillant-surveillé se développe selon une logique à part, les premiers assumant le rôle de «missionnaires», appelés à rapprocher de la réalité de la vie ceux situés hors des normes et de la logique sociale.

Le phénomène Piteşti a fonctionné comme une expérience avant la lettre, a précédé les théories et les modèles d'approche connus aujourd'hui. Il mériterait, peut-être, un intérêt plus soutenu de la part des psychologues et des pédagogues.

Références bibliographiques

Abric, J.C., Guimelli, C. (1998), „Représentations sociales et effets de contexte", *Connexions*, 72, 2

Arendt, H. (1994), *Originile totalitarismului* (*Origines du totalitarisme*), Humanitas, Bucureşti.

Bacu, D. (1991), *Piteşti. La Buchenwald se murea mai uşor* (*Piteşti. À Buchenwald on mourait plus facilement*), Atlantida, Bucureşti.

Balotă, N. (2001), „Abisul luminat", *Aldine*, supliment al ziarului *România liberă*, anul V, nr. 257 („L'Abîme éclairé", en *Aldine*, supplément du journal *România liberă*).

Betea, L. (2001), *Psihologie politică* (*Psychologie politique*), Polirom, Iaşi.

Boldur-Lătescu, G. (2002), „Fenomenul Piteşti – un experiment menit să impună dubla gândire" („Le phénomene Piteşti – une expérience destinée à imposer le double jugement"), *Aldine*, supliment al ziarului *România liberă*, 8 iunie.

Cesereanu, R. (2001), *Panopticum. Tortura politică în secolul XX* (*Panopticum. La torture politique dans le XXe siècle*), Institutul European, Iaşi.

Combessie, Ph. (2001), *Sociologie de la prison*, La Découverte, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

De Visscher, P., Neculau, A. (2001), *Dinamica grupurilor. Texte de bază* (*La dynamique des groupes. Textes de base*), Polirom, Iaşi.
Deletant, D. (2001), *Teroarea comunistă în România* (*La terreur communiste en Roumanie*), Polirom, Iaşi (traducere din limba engleză).
Deletant, D. (2002), „Studiu introductiv" la M. Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii prin documente* („Étude introductive" à M. Oprea, *La banalité du mal. Une histoire de la Sécurité par documents*), Polirom, Iaşi.
Doise, W. (1982), *L'explication en psychologie sociale*, PUF, Paris.
Doise, W. (1990), „Les représentations sociales", în G. Bonnet, G. Ghiglione, J.F. Richard (ed.), *Psychologie cognitive*, vol. 3, Bordas, Paris.
Doise, W., Deschamp, J.-C., Mugny, G. (1996), *Psihologie socială experimentală*, Polirom, Iaşi (traducere din limba franceză).
Doise, W., Mugny, G. (1981), *Le développement social de l'intelligence*, InterEdition, Paris.
Doise, W., Mugny, G. (1998), *Psihologie socială şi dezvoltare cognitivă*, Polirom, Iaşi (traducere din limba franceză).
Douglas, M. (2002), *Cum gândesc instituţiile* (*Comment pensent les institutions*), Polirom, Iaşi (traducere din limba engleză).
Flament, C. (1997), „Structura, dinamica şi transformarea reprezentărilor sociale" („La structure, la dynamique et la transformation des représentations sociales"), în A. Neculau (ed.), *Reprezentările sociale*, Polirom, Iaşi.
Giurescu, C. (1994), *Cinci ani şi două luni în penitenciarul de la Sighet* (*Cinq ans et deux mois dans le pénitencier de Sighet*), Editura Fundatiei Culturale Romane, Bucureşti.
Hampson, S. (1982), *The construction of personality : An Introduction*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
Hampson, S. (1984), „The Social Construction of Personality", în H. Bonarius, G. van Heck, N. Smid (ed.), *Personality in Europe : Theoretical and Empirical Developments*, Swets and Zeitlinger, Lisse.
Ierunca, V. (1990), *Fenomenul Piteşti* (*Le phénomène Piteşti*), Humanitas, Bucureşti.
Ioniţă, N. (2000), „Detenţia – factor de psihopatizare a personalităţii", *Analele Sighet. Anii 1954-1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului* („La détention – facteur de psychopatisation de la personnalité", *Les annales Sighet. Les années 1954-1960. Les flux et reflux du stalinisme*), Editura Fundaţiei Academia Civică, Bucureşti.
Jela, D. (1999), *Drumul Damascului. Spovedania unui torţionar* (*La voie de Damas. L'aveu d'un tortionnaire*), Humanitas, Bucureşti.
Jela, D. (2001), *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste* (*Le dictionnaire noir. Moyens de la répression communiste*), Humanitas, Bucureşti.
Lenin, V.I. (1948), *Stângismul, boala copilăriei comunismului* (*L'esprit de gauche, la maladie de l'enfance du communisme*), Editura PCR.
Lifton, R.J. (1988), „Totalism and «Thought Reform»", în G. Lindzey, R.F. Thompson, B. Spring, *Psychology*, Worth Publishers, Inc., New York.
Liiceanu, A. (2003), *Rănile memoriei. Nucşoara şi rezistenţa din munţi* (*Les blessures de la mémoire. Nucşoara et la résistance des montagnes*), Polirom, Iaşi
Markova, I. (1999), „Sur la reconnaissance sociale", *Psychologie et société*, 1.
Mărgineanu, N. (1991), *Amfiteatre şi închisori* (*Amphithéâtres et prisons*), Dacia, Cluj-Napoca.
Monteil, J.-M. (1993), *Soi et le contexte*, Armand Colin, Paris.
Moscovici, S. (1961), *La psychanalyse, son image et son public*, PUF, Paris.
Moscovici, S. (2002), *Urmele timpului. Iluzii româneşti, confirmări europene* (dialog cu Adrian Neculau) (*Les traces du temps. Illusions roumaines, confirmations européennes*), Polirom, Iaşi.
Mugny, G. (1991), *Psychologie sociale du développement cognif*, Peter Lang, Berna.

Scanned with OKEN Scanner

Nathan, T. (1991), „L'art de renaître", *La nouvelle revue d'ethnopsychiatrie*, nr. 18, Grenoble.
Neculau, A. (1991), „Roumanie : le changement difficile", *Connexions*, nr. 58.
Neculau, A. (1992), „Les «secrets» de l'Est : le modele roumain", *Connexions*, nr. 60.
Neculau, A. (1998), „Conflictul sociocognitiv", în A. Stoica-Constantin, A., Neculau, (coord.), *Psihosociologia rezolvării conflictului* (*Psychosociologie de la solution du conflit*), Polirom, Iaşi.
Neculau, A. (1998), „Intervention et manipulation", *Connexions*, nr. 71.
Neculau, A. (1999), *Memoria pierdută* (*La mémoire perdue*), Polirom, Iaşi
Neculau, A. (2000), „Controlul contextului şi manipularea reprezentărilor sociale" („Le contrôle du contexte et la manipulation des représentations sociales"), *Psihologia Socială*, nr. 5.
Neculau, A. (2001), „Cum se construieşte azi memoria socială" („Comment on construit aujourd'hui la mémoire sociale"), *Psihologia Socială*, nr. 7.
Oprea, M. (2002), *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente* (*La banalité du mal. Une histoire de la Sécurité par documents*), Polirom, Iaşi.
Pavlovici, F.C. (2001), *Tortura pe înţelesul tuturor* (*La torture pour tous*), Cartier, Chişinau.
Popescu, T. (2002), „Din nou despre experimentul Piteşti", *Aldine*, supliment al ziarului *România liberă*, nr. 311, 6 aprilie.
Popescu-Neveanu, P. (1978), *Dicţionar de psihologie*, Albatros, Bucureşti.
Rouquette, M.-L. (2002), *Despre cunoaşterea maselor. Eseu de psihologie politică*, Polirom, Iaşi (traducere din limba franceză).
Schlattner, E. (2001), „În închisoare am învăţat limba română a inimii" („Dans la prison j'ai appris la langue roumaine du coeur"), interviu acordat lui C. Coroiu, *Adevărul literar şi artistic*, nr. 579.
Talaban, I. (1999), *Terreur communiste et résistance culturelle*, PUF, Paris.
Tismăneanu, V. (1996), *Arheologia terorii* (*Archéologie de la terreur*), Alfa, Bucureşti.
* * * (1995), *Documente ale procesului reeducării din închisorile Piteşti, Gherla* (*Documents du processus de rééducation dans les prisons Piteşti, Gherla*), Vremea, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

„Mici defecţiuni" : 1977, 1987

Ruxandra Cesereanu

Greva minerilor din Valea Jiului, 1977

Începutul

În primele zile ale lui august 1977, în Valea Jiului are loc o mişcare spontană de revoltă a minerilor din zonă. Aceştia sunt nemulţumiţi de aprovizionarea minimă, de munca prelungită peste program (lucrându-se inclusiv duminicile), de indiferenţa regimului comunist faţă de situaţia de mizerie în care trăiau. Punctul nodal îl reprezenta însă înaintarea limitei de pensionare a minerilor, aşa cum era aceasta stipulată printr-o nouă lege emisă de autorităţile comuniste. Înainte de declanşarea grevei ori chiar şi în timpul ei, unii mineri lansează iniţiativa ca un grup reprezentativ din zonă să plece la Bucureşti pentru a discuta cu liderii comunişti şi a încerca să rezolve problema, dar se renunţă repede la această ipoteză – probabil, fiindcă minerii conştientizează că trebuie să rămână uniţi şi că orice fel de autodispersare le-ar fi fatală. Înainte de declanşarea grevei sau chiar în momentele prime ale acesteia, atunci când au fost obstrucţionaţi de şefii de sectoare, minerii i-au agresat verbal sau chiar fizic pe unii dintre ei.

Măsuri luate înainte de venirea lui Ceauşescu în Valea Jiului

Înainte de sosirea lui Ceauşescu în zonă, spaţiul de grevă este marcat de discursuri revendicative şi de o stare de nervozitate maximă. Ilie Verdeţ, aparatcik trimis de Ceauşescu să rezolve situaţia, este incapabil să poarte un dialog care să soluţioneze revendicările (aceasta şi fiindcă nu avea puterea de decizie necesară, totul depinzând de Ceauşescu). La întâlnirea cu Ilie Verdeţ se strâng în jur de 20 000 de mineri, dar aceştia refuză să dialogheze în lipsa secretarului general al PCR. Pentru a evita posibile înfruntări violente, autorităţile din Valea Jiului infiltrează zona cu informatori şi securişti, dar evită să militarizeze regiunea în mod vizibil, ca nu cumva să se ajungă la prefigurarea unui microrăzboi civil. De asemenea, sunt păzite depozitele de arme, ca nu cumva minerii să ajungă în posesia lor şi situaţia să nu mai poată fi controlată. Chiar în ziua sosirii lui Ceauşescu, sunt chemate de la Craiova, Târgu-Jiu şi Deva atât forţe ale trupelor de securitate, cât şi funcţionărime de partid, care să încerce dispersarea manifestanţilor.

Întâlnirea cu Ceauşescu

La întâlnirea cu Ceauşescu, numărul minerilor se dublează faţă de cei veniţi să discute cu Ilie Verdeţ. Deşi cifra cea mai cunoscută este aceea de 35 000 de mineri, unele surse indică 40 000 (din cei 90 000 de mineri ce lucrau în zonă), între care, e adevărat, nu toţi veniseră

Scanned with OKEN Scanner

propriu-zis ca să dialogheze cu şeful statului, ci, ca întotdeauna în astfel de situaţii, unii veniseră din curiozitate ori purtaţi de val, ca să nu fie altfel decât ceilalţi mineri. Cei 35 000 de mineri alcătuiau o „mulţime psihologică" şi un „suflet colectiv" (ca să folosesc câţiva dintre termenii consacraţi de Gustave Le Bon în lucrarea sa de referinţă, *Psihologia mulţimilor*). Probabil că ei erau, măcar parţial, şi o „mulţime eroică" (în schimb, în 14-15 iunie 1990, cu prilejul celei mai violente mineriade din postcomunism, în care minerii – alţii decât cei din 1977 – au maltratat studenţi şi, în general, pe oricine era bănuit a fi intelectual, aceştia s-au dovedit a fi o „mulţime criminală"). La sosirea lui Ceauşescu, deşi atmosfera era incendiară, au existat totuşi voci care au strigat „Ceauşescu şi minerii", probabil, ca o formă de *captatio benevolentiae* faţă de preşedintele ţării. Dar s-a strigat şi „Lupeni '29!", ca un fel de legitimare a grevei din 1977 printr-o altă mişcare, greva din 1929, care fusese mitizată de comunişti. Constantin Dobre citeşte doleanţele greviştilor în faţa lui Ceauşescu, prezentând 26 de puncte revendicative legate de programul de lucru, norme, pensii, aprovizionare, locuinţe, investiţii. Intervenţia lui Ceauşescu a durat cinci ore (alte surse indică şapte ore), timp în care el a încercat să explice politica PCR, apelând, previzibil, la demagogia specifică. Discursul său a fost secondat de un zumzet general, de proteste şi vociferări, iar în cazurile de surescitare nervoasă, chiar de huiduieli, de fluierături ori de scandarea „Jos Ceauşescu!". Şeful statului a fost şicanat sonor, întrucât el refuza să soluţioneze mai ales cererea ca programul de lucru să fie de 6 ore. De fapt, Ceauşescu nu a vrut să înţeleagă ce se petrecea: greva reprezenta o ruptură între partid şi muncitori (fapt fără precedent în România comunistă, la o asemenea anvergură numerică de protestatari). El a fost şocat de incomunicabilitatea sa cu muncitorii; de asemenea, a fost speriat pentru siguranţa şi integritatea sa fizică, o dată aflat în mijlocul greviştilor, unde şansele ca gărzile de corp să îl poată apăra erau minime. Prin urmare, intuind că singura soluţie este să facă promisiuni pe care nu le va onora, apelează din nou la „limba de lemn" pe care minerii o cred, deşi era evident să măsurile luate vor fi împotriva greviştilor, şi nu în favoarea lor. În final, el este aplaudat pentru că promite satisfacerea doleanţelor. În mod previzibil, într-o lună de zile Valea Jiului va fi reciclată şi transformată într-o cazarmă. „Liniştiţi-vă şi reluaţi-vă lucrul", îi sfătuieşte Ceauşescu pe mineri. Epuizat de discursul său calp şi de atmosfera tensionată în care nu se simţea în siguranţă, atunci când părăseşte platforma de unde le vorbise greviştilor, Ceauşescu are chiar un moment de slăbiciune fizică, sprijinindu-se de unul dintre oamenii săi, ca un bolnav.

În timpul grevei s-a strigat însă şi „Jos burghezia proletară!", scandare ce-şi avea rostul ei: greviştii protestau împotriva funcţionărimii comuniste care administra Valea Jiului şi care profita cvasi„vampiric" de munca epuizantă a minerilor. Minerii intuiau astfel existenţa unei nomenclaturi birocratice (pe lângă cea politică şi represivă reprezentată de PCR şi Securitate), care era un alt factor de insatisfacţie în ceea ce-i privea: funcţionărimea respectivă (fără nici un risc de viaţă) beneficia financiar, în detrimentul salariilor cuvenite minerilor. Prin lozinca „Jos burghezia proletară!", deşi naiv, minerii din Valea Jiului ironizau comunismul prin chiar una dintre formulele demagogice şi clişeele acestuia, şi anume, critica împotriva burgheziei. Sensul era acela că regimul comunist devenise el însuşi un stat în care capitalismul continua să funcţioneze, dar în folosul unei nomenclaturi comuniste clar delimitate.

Represiunea

Măsurile de reprimare au îmbrăcat diferite forme. După discursul lui Constantin Dobre, greviştii au conştientizat focalizarea organelor de represiune pe figura unui lider: de aceea, minerii i-au păzit locuinţa, ca să nu fie arestat. Dobre avea să aibă însă un cu totul

Scanned with OKEN Scanner

alt destin decât cel de care se temea improvizata sa gardă „pretoriană". Organele au apelat mai întâi la recunoaşterea minerilor: unii ingineri şi şefi de sectoare au fost chemaţi la Securitate pentru a recunoaşte portrete ale greviştilor (fotografiaţi clandestin). Toţi greviştii care erau membri de partid au fost sancţionaţi ori chiar excluşi din PCR. O parte dintre mineri au fost trimişi în judeţele de origine, printr-o formă „suavă" de deportare. Unii au fost chemaţi în instanţă (întrucât fuseseră consideraţi activ violenţi în timpul grevei) şi condamnaţi. Condamnările au vizat între 2 şi 5 ani de închisoare prin muncă corecţională, pentru infracţiunea de tulburare a ordinii publice şi ultraj contra bunelor moravuri. Muncă corecţională însemna, de fapt, deportare, dar au fost, aşa cum am precizat deja, şi cazuri ale unor grevişti care au făcut închisoare propriu-zisă. Minerii au fost intimidaţi şi agresaţi, în anumite cazuri, împreună cu familiile lor. Celor anchetaţi li s-a cerut insistent să nu se mai revolte niciodată şi să nu mai aibă discursuri împotriva PCR. Mulţi grevişti au fost chemaţi la Securitatea din Petroşani şi maltrataţi repetat, fiind supuşi unor tehnici speciale: lovituri la cap, strângerea degetelor în uşă, de pildă. În şedinţele de prelucrare ulterioară grevei, protestatarii au fost catalogaţi drept „elemente anarhice", „declasate" şi „oameni de nimic". La proces, de asemenea, s-au folosit termeni incriminatori precum „ţigani", „derbedei", „impostori", „infractori". Bilanţul reprimărilor a fost următorul: au fost interogaţi cel puţin 600 de mineri; au fost întocmite 150 de dosare; au fost internaţi la psihiatrie 50 de protestatari; au fost condamnaţi 15 grevişti la închisoare între 2 şi 5 ani de muncă corecţională, dar s-a făcut şi puşcărie propriu-zisă – aceştia erau, de fapt, deţinuţi politici; au fost deportaţi cel puţin 300 de grevişti consideraţi periculoşi. Au fost trecuţi în şomaj aproape 4 000 de mineri, pretextul constituindu-l o absenţă la lucru sau o minimă dispută cu ori un protest faţă de conducerea minelor (pentru acest bilanţ, vezi Barbu şi Chirvase, 1997, p. 118). Câteva sute de familii au fost mutate din zonă. După închisoare ori deportare, este cunoscut cazul câtorva foşti protestatari ce au continuat să fie hărţuiţi de Securitate; există şi cazul unui fost protestatar care, dezamăgit şi angoasat de urmările grevei, la ieşirea din închisoare s-a călugărit.

Represiunea a avut şi o formă organizată la nivel de vizibilitate, cu scop demonstrativ. S-a apelat la învăluirea zonei. Două elicoptere au fost aduse pentru a supraveghea Valea Jiului şi a asigura legătura cu Bucureştiul, deşi motivul invocat pentru prezenţa elicopterelor a fost acela de a fi la dispoziţia victimelor în cazul unor accidente miniere. Forţele de securitate şi de miliţie din Petroşani au fost dublate şi unităţi militare au fost desfăşurate în preajma tuturor minelor din Valea Jiului. Agenţi ai Securităţii au fost angajaţi ca muncitori în mine, nu doar pentru a informa asupra stării de spirit a celor care se aflau în subteran, ci şi pentru a face presiuni psihologice asupra acestora, iar în unele cazuri, chiar pentru agresiuni fizice în văzul tuturor, pentru a intimida colectivitatea. Au fost aduşi în zonă şi angajaţi în minerit, foşti delincvenţi de drept comun (eliberaţi din închisori), în număr relativ mare. Valea Jiului a fost declarată zonă interzisă până la 1 ianuarie 1978. Supravegherea era dură şi pentru a stopa orice scurgeri de informaţii în restul ţării ori chiar contactul cu străinătatea. Totuşi, chiar şi aşa, 22 de mineri protestatari în numele a alţi 800 au izbutit să trimită o scrisoare ziarului francez *Libération*, care a şi publicat-o în 12 octombrie 1977. Mass-media străine au văzut o legătură psihologică internă între „mişcarea Goma", care fusese declanşată în primăvara lui 1977 (Paul Goma cerând, în principal, respectarea drepturilor omului în România), şi mişcarea sindical-revendicativă a minerilor, câteva luni mai târziu, în august 1977.

Scanned with OKEN Scanner

Spălarea creierului

Propaganda comunistă a început să acționeze masiv și fățiș în regiune, pentru a contracara orice altă posibilă revoltă. Ideea era să li se inculce minerilor din nou ideea de „clasă muncitoare avansată", aliată a PCR. Au sporit astfel lecțiile de ideologie obligatorie. În același timp, diverse instituții de psihologie din București, subordonate autorităților și la comanda acestora, au făcut teste și sondaje în Valea Jiului. Despre liderul minerilor (deși au existat mai multe figuri de lideri ad-hoc), Constantin Dobre, cel care a citit lista de revendicări a minerilor în fața lui Ceaușescu, au circulat mai multe variante legate de viața sa după august 1977. S-a afirmat că acesta a studiat și a absolvit, la oarecare vreme după grevă, Academia „Ștefan Gheorghiu", care pregătea activiști de partid. Că a fost racolat de Securitate, prin generalul Emi Macri, direct implicat în represiunea din Valea Jiului. Organul de represiune nu l-a lichidat pe liderul minerilor, ci s-a gândit să facă din el un aliat. Dobre nu a fost reeducat și nici torturat, ci a acceptat el însuși, deși fusese impecabil ca lider al greviștilor, să se înroleze de partea autorităților, trădând cauza protestatarilor. Cu siguranță că Securitatea l-a amenințat pe Dobre cu suprimarea familiei, iar liderul minerilor a cedat în fața acestui șantaj. Dacă lucrurile au stat într-adevăr astfel, atunci cazul Dobre este emblematic pentru acțiunea de spălare a creierului, care a izbutit, la nivelul maselor, în România comunistă. Nimic mai (anti)pilduitor decât un lider grevist care, după reprimarea protestului, schimbă baricada. Dobre a dovedit tipica „obediență de robot" pe care a mizat regimul comunist pentru a spăla creierul poporului român. Securitatea i-a confecționat lui Dobre, pentru cei rămași în Valea Jiului, un destin punitiv: a răspândit zvonul că acesta a fost judecat și trimis la închisoare ori chiar a fost asasinat. Aceste zvonuri erau menite, pe de o parte, să protejeze noua identitate a lui Dobre, de supus și colaborator al regimului comunist și al Securității, iar pe de altă parte, să instaleze și să propage teama în rândul celor care ar mai fi avut curajul să se revolte împotriva autorităților. O altă variantă a vieții lui Dobre după august 1977 susține că acesta ar fi fost internat într-un azil psihiatric, unde a fost supus tratamentului de spălare a creierului pe care regimul comunist din România (după modelul sovietic) îl aplica disidenților și opozanților în poststalinism. Mai multe voci susțin că Dobre s-ar fi reîntors în 1990 în Valea Jiului, prezentându-se ca fiind fostul lider al greviștilor din 1977, dar că el a fost alungat imediat pe considerentul că devenise activist de partid. Alte voci susțin, în continuare, că Dobre din 1990 era un individ trecut prin aziluri psihiatrice și că pasivitatea și timiditatea sa erau cauzate de agresivele tratamente farmaceutice la care fusese supus. Opinia publică din Valea Jiului creditează însă mai ales varianta cu Dobre devenit activist.

Ziaristul Carol Gigi Nicolau, care, în 1998, a realizat documentarul-reconstituire intitulat *Laborator 66*, are o interpretare interesantă, dar riscantă în ceea ce privește evenimentele din august 1977, din Valea Jiului. El susține că Valea Jiului a fost considerată de comuniști, încă din anii '50, un laborator experimental, pentru acest lucru pledând înființarea a diferite laboratoare oficiale de cercetare: unul de cercetări interdisciplinare înființat în 1976 (care, după greva minerilor, a fost pus sub tutela Universității din Petroșani, cercetătorii fiind transferați) și altul de cercetări biopsihosociale, creat de Ceaușescu după greva minerilor. Interpretarea lui Nicolau este aceea că Valea Jiului era sub influență și manipulare KGB încă din 1948, când se înființase societatea mixtă româno-sovietică condusă de un colonel KGB; greva minerilor, la rândul ei, nu ar fi fost altceva decât o încercare a KGB-ului (care manipula prin amintitele laboratoare de cercetări) de a-l contracara pe acel Ceaușescu megaloman-naționalist ce susținea desovietizarea și devenise rebel împotriva Kremlinului (dar numai ca să-și poată clădi și consolida propriul cult al personalității). În acest sens, misiunea laboratoarelor de cercetare era

Scanned with OKEN Scanner

aceea de a-l intoxica pe Ceauşescu cu date şi informaţii false legate de starea de spirit a minerilor, astfel încât liderul comunist român să ia măsuri coercitive care să producă revolta minerilor într-o grevă de proporţii, ce ar fi putut duce, în caz extrem, chiar la căderea dictatorului român. Nu creditez deloc această interpretare în ultima parte a demonstraţiei, dar mi se pare elocventă şi veridică prima parte, aceea că Valea Jiului era privită şi testată de comunişti ca un laborator experimental.

Sensul mişcării din Valea Jiului

Pe bună dreptate, liderii comunişti s-au temut ca mişcarea din Valea Jiului să nu primească coloratura unui „Gdansk polonez" (Barbu şi Chirvase, 1997, p. 25), dat fiind faptul că mişcările anticomuniste muncitoreşti din Polonia făcuseră carieră şi risipiseră mitul unităţii dintre Partidul Comunist şi clasa muncitoare. Sensul grevei din Valea Jiului a devenit limpede însă, mai ales ca un fel de „exerciţiu democratic" într-o ţară dominată de totalitarismul comunist. Pe platforma de la Lupeni, timp de aproape trei zile, minerii şi-au rostit revendicările şi protestele la microfon, au vorbit liber, au lăsat orice protestatar să intervină, fără nici un fel de cenzură (oare nu tocmai aşa ceva avea să se petreacă în cadrul fenomenului Piaţa Universităţii 1990, pe care însă minerii reciclaţi din Valea Jiului, cu siguranţă alţii decât protestatarii din 1977, nu l-au înţeles şi l-au reprimat ei înşişi, la comanda autorităţilor, în cel mai tipic stil comunist?). Anchetatorii minerilor arestaţi au perceput greva ca pe o „răscoală", aceasta fiind numită adesea astfel în timpul interogatoriilor; termenul *răscoală* spune mult despre mentalitatea organului de represiune şi a autorităţilor comuniste; era o răscoală a unei clase sociale până atunci presupusă a fi aliata PCR. Ruperea minerilor de partid luase prin surprindere autorităţile: dacă nu se putea baza pe muncitori, regimul comunist din România devenea extrem de fragil, de fapt, iar conducătorii conştientizau cu stupoare acest lucru (cu ţăranii şi intelectualii alianţa era şi mai fragilă, din cauza cooperativizării forţate şi agresive şi a protocronismului promovat de comunismul ceauşist, care era respins de intelectualii de elită din România). Ceauşescu se simţise, în mod evident, lezat personal de greva minerilor: cvasileşinul său din finalul întâlnirii cu minerii indică faptul că el nu era pregătit pentru disensiunea cu minerii şi că greva din Valea Jiului îi demonstrase că regimul comunist român nu funcţiona deloc perfect.

Iniţial, greva minerilor nu a fost o mişcare anticomunistă şi nici măcar anticeauşistă, ci o revoltă de ordin economic şi sindical, o revoltă spontană legată de noua lege a pensionării care îi persecuta pe mineri. Mişcarea nu a avut deci la început un caracter politic, ci unul socioeconomic: nu era criticat comunismul ori ceauşismul, ci condiţiile grele de muncă şi viaţă. Dar după sechestrarea autorităţilor comuniste de către protestatari, greva a început să capete şi un caracter politic. Apoi urmările grevei, respectiv represiunea împotriva minerilor coordonată de Securitate, pledează pentru caracterul politic ulterior al mişcării de protest. Faptul că greva nu a avut iniţial un caracter politic este indicat şi de lipsa de experienţă a organizatorilor, care au improvizat şi s-au manifestat prin decizii spontane. Că greva a avut în cele din urmă un caracter politic, pentru aceasta pledează repopularea ulterioară a zonei cu mineri aduşi din alte părţi, cu militari şi securişti ori chiar cu foşti delincvenţi angajaţi în minerit. Caracterul politic intrinsec a fost demonstrat şi de faptul că minerii – consideraţi a fi segmente esenţiale ale muncitorimii comuniste – s-au revoltat împotriva patronilor lor ideologici şi a condiţiilor promovate de chiar sistemul politic care îi folosea ca forţă de muncă. De aceea, greva din Valea Jiului a fost un protest colectiv spontan, dar cu miză politică ulterioară, care a contestat conducerea comunistă a vremii şi, în ultimă instanţă, chiar comunismul.

Scanned with OKEN Scanner

În loc de încheiere

Alin Rus (2003) analizează mitizarea şi demitizarea minerilor de-a lungul timpului, în România, în funcţie de regimurile ideologice care i-au folosit (de la comunişti la politicienii din postcomunism, care au fost eminenţele cenuşii ale mineriadelor). Din studiul lui Rus reiese că minerul este proiectat şi se autoproiectează prin intermediul unei masculinităţi puternice şi orgolioase, care a fost speculată de diferite regimuri ideologice. Comunismul, în prima sa fază, a construit din miner un „proletar arhetipal", un „vârf de lance al proletariatului", un *om nou*. Minerii au acceptat această mitizare, care le conferea o aură simbolică. Lecţia sovieticului Alexei Stahanov – care a extras într-o singură noapte 102 tone de cărbune – a fost, de aceea, învăţată cu aplomb. Implantarea fals vocaţională a ideii de *om nou* a prins mai cu seamă în spaţiile monoindustriale, aşa cum era Valea Jiului. Comuniştilor le era la îndemână să controleze ideologic masele muncitoreşti concentrate în astfel de zone monoindustriale. De altfel, masele înseşi, provenite, în majoritatea cazurilor, din spaţiul rustic pauper şi din straturi dezavantajate social, au crezut în ideologia comunistă şi în demagogia respectivă. Lumea li se părea a fi mai bună, pentru că, naivi, credeau în mitul societăţii fără clase. Discursul comunist părea veridic. Condiţiile care au dus însă la declanşarea grevei din Valea Jiului, în august 1977, le-au demonstrat minerilor discrepanţa dintre discurs şi realitatea *de facto* a comunismului. Reacţia lor a fost, de aceea, agresivă. După stingerea grevei şi a repercusiunilor, Ceauşescu a ţinut în mod special să pozeze în „miner de onoare al ţării" sau în lider naţional, înconjurat de securişti travestiţi în mineri vestimentaţi adecvat. Şocul său fusese real, Ceauşescu fiind luat prin surprindere de faptul că reprezentanţii prin excelenţă ai *omului nou* se revoltau împotriva sistemului care îi crease în eprubetă. Iconografia minerului model se prăbuşise. Tocmai de aceea greviştii din Valea Jiului au fost timoraţi şi terorizaţi, pentru că făcuseră să se prăbuşească un mit nu doar pentru ei înşişi (şi pentru alte incarnări ale omului nou), ci şi pentru preşedintele statului român comunist.

Revolta muncitorilor braşoveni din noiembrie 1987

Cauzele şi începutul revoltei

În luna noiembrie a anului 1987, la Întreprinderea de Autocamioane „Steagul Roşu" din Braşov (IABv), mizeria socială şi financiară impusă de regimul comunist din România îi adusese pe muncitori într-o stare disperată: fondul de salarii era nesatisfăcător, retribuţiile erau reduse; în plus, aprovizionarea insuficientă cu alimente, energie electrică, apă potabilă, căldură, precum şi scumpirea energiei electrice şi a gazului, nu în ultimul rând foamea şi frigul (care dominau întreaga Românie ceauşistă în această etapă) creaseră o stare de indignare şi tensiune printre muncitori; oraşul Braşov devenise un spaţiu unde mocnea „o mare acumulare de substanţă explozivă" (Filichi, 1994, p. 16). Astfel, în noaptea de 14-15 noiembrie 1987, în atelierele IABv, schimbul III, secţia 440, încep să se formeze nuclee de protest faţă de măsura autorităţilor de a fi redus salariile, declanşându-se un fel de pre-grevă, o rezistenţă pasivă, în care muncitorii refuză să lucreze. În dimineaţa de 15 noiembrie, muncitorii formează grupuri de discuţie cu conducerea întreprinderii, dar autorităţile evită un dialog propriu-zis, refuzând tratativele şi expediindu-i arogant pe protestatari. În anumite cazuri, admonestările au fost grobiene, dar emblematice pentru ceea ce avea să urmeze: „Ce, bă, animalelor, nu vreţi să lucraţi?" sau „Băi, nu vă

Scanned with OKEN Scanner

convine, vă trimit în Valea Jiului" (Oprea şi Olaru, 2002, pp. 14-15, 19). Muncitorii erau priviţi ca o masă de manevră, subumană („bă, animalelor"), apoi ei erau ameninţaţi cu reeducarea, sensul fiind acela că protestatarii vor fi trimişi în Valea Jiului pentru a fi „cuminţiţi", asemenea minerilor care se revoltaseră cu zece ani mai devreme, în 1977. Cel care îi ameninţa astfel pe muncitorii de la IABv ştia că minerii protestatari de odinioară fuseseră chemaţi în instanţă şi deportaţi, iar cei care rămăseseră fuseseră reeducaţi ideologic ori supravegheaţi intens de membrii poliţiei secrete, Securitatea. În ciuda acestor ameninţări, muncitorii braşoveni îşi continuă protestul colectiv, pentru că nu mai au ce pierde, considerându-se oricum muritori de foame: „Ce se mai poate întâmpla [se întreba unul dintre ei, n.n.], ne vor lua gâtul?" (Oprea şi Olaru, 2002, p. 17). Revendicările au fost la început doar de natură financiară, economică şi socială, ele devenind politice doar după ce protestatarii s-au radicalizat şi au iniţiat coloana de demonstranţi pe străzile oraşului. Proteste sociale şi economico-financiare avuseseră loc la Braşov, tot la IABv, şi la începutul anilor '80, fără vreo legătură altfel decât simbolică cu mişcarea Solidaritatea din Polonia, care iniţiase, în perioada respectivă, proteste vehemente împotriva regimului comunist. De asemenea, probleme legate de revendicările salariale au existat şi la alte întreprinderi din judeţul Braşov, dar ele au coagulat într-o revoltă spontană doar în noiembrie 1987, la IABv.

Desfăşurarea revoltei

În întreprindere, muncitorii nu s-au limitat la un protest pasiv; în urma refuzului autorităţilor din interior şi a aroganţei acestora de a negocia cu protestararii şi de a le asculta doleanţele, ei au început să distrugă diferite însemne comuniste, panouri, vitrine cu lozinci sau să spargă ferestrele spaţiului de administraţie, aruncând cu piuliţe şi şuruburi. Cum diferiţi membri lipsiţi de tact ai conducerii IABv începuseră să-i ameninţe pe protestatari cu varii măsuri de reprimare, limbajul muncitorilor a devenit inflamat, catalogând autorităţile uzinei drept „hoţi" şi „căţei" (aceasta şi fiindcă majoritatea conducerii IABv dispăruse, de nu cumva fugise din întreprindere, pentru a nu înfrunta mânia muncitorilor). „Momentul psihologic al manifestaţiei" (Filichi, 1994, p. 17) a fost la ora 11.00, când protestatarii au luat hotărârea de a merge la sediul Comitetului Judeţean al PCR, pentru a-şi cere drepturile. La ieşirea din întreprindere, majoritatea protestatarilor dinăuntru ezită şi se retrag, astfel încât coloana care iniţiază marşul către Comitetul Judeţean al PCR este alcătuită din 400 de oameni (câţi mai rămăseseră din cei 4 000 care protestaseră în interiorul întreprinderii). „Pe de o parte ne era frică [avea să recunoască un muncitor braşovean la 15 ani după evenimente, n.n.]. Pe de altă parte, am avut şi curaj." (Oprea şi Olaru, 2002, p. 27) Probabil că aceasta a fost constanta manifestaţiei, un amestec de frică şi curaj, în care însă frica a fost, în cele din urmă, dominată de curaj şi controlată de voinţă. Faptul că era vorba despre un protest colectiv, şi nu despre unul individual, precum şi solidaritatea populaţiei oraşului cu manifestanţii, toate acestea au dat curaj şi susţinere morală.

După protestele din interiorul întreprinderii, muncitorii au format o coloană şi au pornit spre centrul oraşului, scandând: „Hoţii!", „Vrem banii înapoi!", „Ajunge, nu mai vrem să fim minţiţi!", „Vrem duminica înapoi!", „Vrem mâncare la copii!", „Vrem lumină şi căldură!", „Vrem pâine fără cartelă!". Coloanei iniţiale de protestatari i s-au alăturat locuitori ai oraşului şi, treptat, cererile economice (legate de lumină, hrană, căldură, bani) au fost înlocuite cu scandări anticomuniste: „Jos Ceauşescu!", „Jos comunismul!", „Jos cu epoca de aur!", „Jos tiranul!", „Jos dictatorul!". Tonul cântecului „Deşteaptă-te, române!" a fost dat mai întâi timid, manifestanţii nu îşi aminteau prea bine cuvintele, apoi cineva a intonat mai puternic şi, chiar dacă începutul a sunat a

Scanned with OKEN Scanner

falset, în cele din urmă vocile s-au unit şi cântecul şi-a urmat ritmul cunoscut. Deja în timpul marşului în coloană, printre manifestanţi se infiltraseră membri ai Securităţii deghizaţi în muncitori, rolul lor fiind acela de a observa şi reţine figuri (ei erau secondaţi de membri ai poliţiei secrete care rămăseseră în ipostaza de spectatori şi care, în anumite cazuri, au făcut fotografii sau chiar au filmat). Populaţia de pe margine reacţiona diferit, dar solidar cu manifestanţii: unii se alăturau pur şi simplu coloanei, alţii aplaudau, alţii lăcrimau de bucurie şi speranţă, alţii prevedeau deja viitoarea reprimare, drept care aveau privirile încărcate de teamă.

La sediul Comitetului Judeţean al PCR, închis şi perceput ca o fortăreaţă, mulţimea devenită mai mult decât reprezentativă (se ajunsese la câteva mii de protestatari în coloană) a invadat clădirea: încăperile au fost devastate, au fost confiscate produse considerate a fi delicatese pentru acea perioadă (salam de Sibiu, caşcaval, portocale, banane) şi aruncate pe geam spre a fi împărţite populaţiei. Cei care pătrunseseră în clădire nu au confiscat pentru ei înşişi respectivele produse, ci le-au aruncat pe geam mulţimii, într-un fel de „împărtăşanie". Apoi au fost distruse însemnele comuniste: a fost aruncat de la etaj şi ars atât tabloul-portret al lui Ceauşescu (gest perceput simbolic ca o ucidere în efigie a dictatorului), cât şi steagul roşu al partidului. Din acest sediu, dar şi, mai târziu, din Primărie, protestatarii furioşi au distrus mobilier (ferestre, scaune, mese), aparatură (calculatoare, telefoane, televizoare), au spart geamuri: furia trebuia defulată; sensul era acela că nu obiectele în sine erau distruse, ci ideea că ele aparţineau comuniştilor şi că, prin extindere simbolică, aceştia erau cei înlăturaţi. Mobilierul şi aparatura nu erau altceva decât nişte obiecte-substitut ale autorităţilor comuniste. În unele cazuri, protestatarii au folosit răngi şi ciocane. Nădejdea protestatarilor era aceea că manifestaţia va avea ecou nu doar în rândul braşovenilor, ci în rândul românilor în general, ajungând până în străinătate. Doar astfel se explică naivitatea unui protestatar care, o dată ajuns în clădirea Comitetului Judeţean, a considerat că poate anunţa şi vorbi cu Radio „Europa Liberă" despre cele ce se întâmplau la Braşov: „Alo, «Europa Liberă»! «Europa Liberă», am cucerit partidul!" (Oprea şi Olaru, 2002, p. 24), declara acest manifestant exaltat, în euforia distrugerii sediului PCR din oraş.

Mulţimea nu s-a descărcat doar asupra obiectelor: au fost agresaţi şi câţiva membri ai nomenclaturii braşovene, atât verbal, cât şi fizic; primarul oraşului, de pildă. Dar şi alte figuri ale nomenclaturii locale, vizibil timorate şi angoasate pentru siguranţa lor: unii au manifestat chiar crize nervoase de depresie, în public sau în mediu restrâns. Dar sunt agresaţi, în anumite situaţii, şi membri ai autorităţilor de supraveghere: este cazul unui miliţian de la o secţie de votare care a fost bătut, apoi dezbrăcat în pielea goală, uniforma fiindu-i sfâşiată de mulţime (Oprea şi Olaru, 2002, p. 20). Şi în acest caz, distrugerea uniformei era tot o formă de ucidere în efigie a instituţiei de care aparţinea respectivul miliţian.

Prevăzând o ripostă din partea forţelor de ordine care, de la un punct încolo, începuseră să-şi facă simţită prezenţa, la un moment dat protestatarii au plasat copii în faţa coloanelor, pentru a-i îmblânzi pe miliţienii ori soldaţii ce ar fi primit ordin să tragă asupra manifestanţilor.

Şedinţele de înfierare a manifestaţiei şi de excludere a conducerii IABv

Previzibil deja, după scenele violent anticomuniste şi anticeauşiste de la Comitetul Judeţean şi Primărie, forţele de ordine s-au făcut remarcate şi au început primele arestări. Acestea aveau să continue în mod organizat în zilele următoare, după ce Securitatea şi miliţia ar fi concretizat identificarea principalilor protestatari. Până când arestările au fost încheiate, aparatul de propagandă nu a funcţionat în gol, ci a iniţiat celebrele şedinţe de înfierare, în cel mai tipic stil stalinist al anilor '50.

Scanned with OKEN Scanner

În cadrul şedinţelor de partid care au fost iniţiate încă din 15 noiembrie şi care vor fi reluate pe tot parcursul lunii, apoi inclusiv în decembrie, muncitorii protestatari sunt catalogaţi ca „huligani", „derbedei", „vandali", „indivizi certaţi cu legea", ce au comis un „act banditesc". Ei ar reprezenta o „pată pentru colectiv" şi o „ruşine", întrucât au manifestat un „huliganism barbar" şi o „atitudine profund duşmănoasă". Li se impută că ar fi consumat alcool (drept care se presupune că au „un fond nesănătos") şi că violenţa lor ar fi de natură animalică: „Parcă erau fiare"; cineva îi descrie exaltat ca având „mâinile pline de sânge huligan"! Acuzatorii mărturisesc sentimente de indignare şi dispreţ faţă de muncitorii rebeli. Aceştia sunt catalogaţi inclusiv „debili mental", unul dintre acuzatori exprimându-şi teama că protestatarii ar fi putut să arunce în aer întreprinderea! Încă de la şedinţa din 15 noiembrie, imediat după evenimente, se cere pedepsirea „fără umanism" a protestatarilor, excluderea acestora din colectiv, fiind indicată, la un moment dat, ca soluţie punitivă deportarea. Dar lucrurile nu se opresc aici: întrucât protestatarii sunt consideraţi „elemente înrăite" şi periculoase, iar protestul lor, o „activitate criminală" şi o „acţiune duşmănoasă", mai mulţi vorbitori inflamaţi reclamă pedeapsa supremă (ori capitală). O concluzie de tipul: „Este tragic ce s-a întâmplat" este înlocuită repede prin: „Trebuie făcută curăţenie. Legea să-şi spună cuvântul" sau „Să fim neîngăduitori. Să nu iertăm nimic". Unii tovarăşi declară că „li s-a făcut părul măciucă" atunci când au asistat la profanarea steagului PCR şi că mişcarea muncitorilor este o „ruşine" care se cuvine sancţionată în mod exemplar (pentru întreaga şedinţă, vezi Arsene, 1997, vol. 1, pp. 47-52). Şedinţele vor fi reluate ritualic pentru a fi acuzaţi „criminalii incalificabili", dar şi pentru a fi schimbaţi şefii întreprinderii care nu au putut stopa protestele. Sunt reactivate propagandistic, cu zel, gazetele de perete. De ce sunt iritate autorităţile braşovene şi de ce nu prisosesc în a aduce acuzaţii absurde şi tendenţioase? Pentru că, după cum răspunde un politruc speriat, „această întreprindere poartă pecetea gândirii tovarăşului Nicolae Ceauşescu". IABv este proiectată ca un fief al preşedintelui României, care l-ar fi trădat pe acesta prin revolta muncitorilor. Drept urmare, rebelii trebuie pedepsiţi nu doar cu vârf şi îndesat, ci şi în chip demonstrativ: revolta lor este proiectată ca o crimă de lezmaiestate!

Pentru ca acuzele să pară credibile, „s-au dat ordine clare pentru mărirea substanţială a pagubelor în raportări, pentru a se da un caracter «huliganic» manifestaţiei" (Oprea şi Olaru, 2002, p. 18). Dacă la început, deşi nu se vorbea pe faţă despre aceasta, era blamat caracterul politic al manifestaţiei, cu timpul, în urma indicaţiilor din Capitală, pe linie de partid, represiunea propriu-zisă (anchetele, tortura manifestanţilor) a fost secondată în plan vizibil de o represiune teoretică, prin intermediul şedinţelor şi întrunirilor, cu scopul de a fi flagelaţi verbal protestatarii. Au fost excluşi din partid şi cei consideraţi a fi fost incapabili să stopeze „actul huliganic", fiind necesar să fie găsiţi ţapi ispăşitori şi la un rang înalt, din nomenclatura întreprinderii. Şedinţele s-au derulat ritualic, aşa cum am precizat deja, tinzând să minimalizeze din punct de vedere politic revolta de la Braşov şi chiar să o nege, reducându-i pe protestatari la stadiul de infractori de drept comun. Au fost excluşi şi sancţionaţi nu doar membri de partid, ci şi oricine putea fi suspectat a fi fost cât de cât vinovat (după o listă aleatorie), nu doar pentru participarea la revoltă, ci şi pentru simpatizarea acesteia. Tot tendenţios, activitatea propagandistică a fost zeloasă la nivel vizual prin panouri şi lozinci răspândite în întreaga întreprindere. S-a pedalat şi pe o propagandă la nivel sonor, prin cântece patriotice.

La 1 decembrie 1987 a avut loc adunarea generală a oamenilor muncii din IABv: intrarea la şedinţă a fost verificată, oamenii fiind selectaţi riguros. În incinta IABv au fost plasate detaşamente ale gărzilor patriotice, pregătite să intervină în caz de forţă majoră (de pildă, o altă revoltă sau un protest al celor aflaţi în sală). Intervenţiile din şedinţă au fost stabilite dinainte, iar şedinţa a fost transmisă în direct pentru Ceauşescu. A fost demisă conducerea întreprinderii şi aleasă o alta: nu fiindcă cei dinainte nu ar fi fost înrolaţi ai

Scanned with OKEN Scanner

Puterii comuniste, ci fiindcă aceştia nu se dovediseră a fi disciplinaţi şi abili în a obstrucţiona revolta muncitorilor. La nivel simbolic, fosta conducere era, şi ea, considerată a fi „pătată" de acţiunea rebelilor.

Represiunea

Încă din timpul marşului spre Comitetul Judeţean, protestatarii au fost filaţi de agenţi ai Securităţii (iar când a fost posibil, chiar fotografiaţi şi filmaţi). Primele forţe de ordine vizibile, sosite să înfrunte mulţimea, au fost ale pompierilor. Apoi acestea au fost întărite de detaşamentul antiterorist al trupelor speciale de securitate. La început, mulţimea a conjurat soldaţii să nu reprime demonstraţia, pledând pentru nonviolenţă; au existat şi reacţii mânioase împotriva sosirii soldaţilor, aceştia fiind admonestaţi. În cele din urmă, dezorganizată şi presimţind reprimarea, mulţimea s-a retras, fugărită de detaşamentele antiteroriste. Cu această ocazie, au fost operate primele arestări printre demonstranţi (câteva zeci). Majoritatea arestărilor (sute, de data aceasta) aveau să fie operate în zilele următoare revoltei, după identificarea manifestanţilor (prin fotografii, filme, dar şi după declaraţiile informatorilor din uzină sau după listele întocmite de şefii de secţie şi secretarii de partid din IABv; unele femei care au participat la protest şi-au vopsit părul ori s-au tuns, pentru a nu fi recunoscute ulterior, dar zadarnic). Prima etapă a anchetei a avut loc la Braşov, dar faza amplă s-a desfăşurat la Bucureşti, timp de două săptămâni.

Ameninţări verbale

Aparatul de represiune a apelat la ameninţări verbale care să-i intimideze pe cei arestaţi, mizându-se pe cedarea lor nervoasă. „Tâlharii", cum li s-a spus în câteva cazuri, erau ameninţaţi că „nu vor mai vedea soarele", că „acolo le vor putrezi oasele", că vor fi „sparţi în bătăi", că „le va ieşi pe nas". S-a pedalat, de asemenea, pe înjurături şi jigniri, într-o formă intenţionată de „viol" lingvistic.

Un muncitor a fost ameninţat cu smulgerea bărbii (acesta purta barbă ca semn de doliu din pricina unui deces în familie). Alţii au fost ameninţaţi cu smulgerea părului de pe cap. Cele câteva femei arestate şi anchetate (deşi nu aveau să fie trimise în instanţă şi judecate) au fost proiectate, în mod previzibil pentru tehnica aparatului de represiune, ca „târfe" sau „curve". Bărbaţilor, la rândul lor, li se inculca ideea că soţiile îi vor părăsi sau înşela, iar copiii le vor ajunge „orfani" sau „vagabonzi". Anchetatorii pedalau în mod aparte pe această ameninţare care deviriliza victimele, umilindu-i pe bărbaţi şi proiectându-i în ipostaza unor încornoraţi. Iată o secvenţă amplă despre discursul unui astfel de anchetator:

> Închipuieşte-ţi, amice, vei lua pentru eroismul ăsta prostesc cu care aţi vrut să vă acoperiţi cam 10-15 anişori şi să zici mersi: tu, ca tu, poţi s-o faci când ai chef, singur; dar ea! Scumpa ta soţie! Nu poate, mă, bolovanule, are nevoie de un ciocănar, că-i tânără, măi, vită! Numai că tot o să vă lege ceva, o să aveţi ceva în comun. Ştii ce? O să transpiraţi la fel, numai că ea cu altul în pat. Şi tu, cu târnăcopul în mână. Şi-apoi, nici nu îţi dai seama cât ţine la tine, ea, ocupată cu cele lumeşti, îţi va facilita revederea copiilor, dacă te ajută Dumnezeu să cadă la pârnaie la un loc cu tine. Că asta-i viaţa, amice. Mă-sa liberă, ta-su vieţaş în lanţuri, ei de capul lor (Arsene, 1997, vol. 2, p. 163).

Una dintre femeile anchetate mărturiseşte că cei care o interogau cunoşteau atât de bine mecanismele prin care să o intimideze, încât „jucam cum mi se dicta", nereuşind să opună nici un fel de rezistenţă. Ameninţările vizau şi autolegitimarea aparatului represiv de

Scanned with OKEN Scanner

anchetă şi tortură ca fiind omnipotent şi omniscient (legendă pe care Securitatea o răspândise cu asupra de măsură în rândul populaţiei): „Aici să povesteşti şi despre ţâţa pe care ai supt-o de la mă-ta!", îi spunea un anchetator victimei sale. Unii sunt ameninţaţi că, o dată puşi în libertate, vor fi accidentaţi de maşini ale Securităţii.

Un registru aparte în ameninţările anchetatorilor a fost acela scatologic, victimele fiind proiectate ca deşeuri, rebuturi şi avortoni ai societăţii. Prin prisma acestei proiecţii, anchetaţii erau umiliţi şi batjocoriţi, astfel încât să-şi piardă respectul de sine. „Mai bine se pişa mă-ta decât să te facă pe tine! Mă, lepădătura societăţii!" (Arsene, 1997, p. 170) sau „fac pe tine şi nu ştie nimeni!" (Oprea şi Olaru, 2002, p. 102) – acesta era discursul unui anchetator care miza pe efectul descris mai sus. Victima era considerată a fi o „cantitate neglijabilă" din punct de vedere uman, dacă nu cumva chiar o dejecţie. Anchetatorii foloseau un jargon-argou specific pentru aparatul de represiune, având funcţia de a-i legitima ca „iniţiaţi", ca „elită" (falsă, de fapt), pe de o parte. Pe de altă parte, acelaşi argou avea funcţia de a-i delimita faţă de victime, în ipostaza de deţinători ai puterii absolute. Imediat după bătăile şi celelalte tipuri de maltratări suferite de protestatari, unii dintre ei au fost vizitaţi de înalţi reprezentanţi ai Partidului Comunist şi de înalţi ofiţeri de Securitate care i-au scuipat. Gestul se dorea a fi demonstrativ, reducând încă o dată victima la condiţia de rebut al societăţii etc. După anchetă şi condamnare, prudenţi totuşi, foştii torţionari şi-au prevenit victimele „să aibă fermoar la gură".

Tortura fizică

Interogatoriile (precum şi procesul) au fost instrumentate de o brigadă specială a Procuraturii Generale din Bucureşti, evitându-se, în general, contactul cu procuratura braşoveană. Chiar dacă protestatarii au fost maltrataţi şi de agenţi locali, ei au fost bătuţi mai ales de agenţi veniţi din Capitală: probabil că scopul era ca anchetatorii să nu fie cunoscuţi de victime (pentru a nu fi recunoscuţi mai târziu) şi nici înduioşaţi de acestea. S-au remarcat 22 de anchetatori-torţionari (Arsene, 1997, vol. 1, p. 312). Nu toţi arestaţii au fost torturaţi; majoritatea însă, da. Un minor anchetat în lotul braşovean îi descrie pe anchetatorii--torţionari ca fiind „mascaţi" şi „veseli" (Arsene, 1997, vol. 2, p. 59)! Se poate, într-adevăr, ca în anumite cazuri torţionarii să fi dorit să-şi protejeze identitatea; cât despre „veselia" lor, aceasta era legată, probabil, de faptul că aveau la dispoziţie atâtea victime pentru a-şi testa abilităţile de bătăuşi! În orice caz, majoritatea mărturiilor sugerează atmosfera de „abator" din cadrul miliţiei braşovene şi mai apoi a arestului din Capitală.

Maltratările la care au fost supuşi protestatarii arestaţi au fost extrem de variate (unele fiind soldate, din cauza traumei fizice intense, cu urinarea de sânge): bătăi cu pumnii, cu picioarele, cu un scaun (sau cu picioare de scaun), cu parul, cu bâta, lovituri cu bastonul de cauciuc la testicule, lovituri în stomac, bătăi la palme şi la tălpi cu bastonul de cauciuc; lovire de calorifer; strivirea degetelor în uşă; smulgerea părului; postúri incomode: arestaţii erau siliţi să stea într-un picior (uneori supravegheaţi de un câine-lup), pe vine, să ţină un creion cu bărbia, să sprijine cu nasul tabloul lui Ceauşescu (!), să facă genuflexiuni, să stea într-o mână, să sară ca broasca... Unii protestatari au fost înfăşuraţi în cearşafuri ude şi bătuţi astfel ori chiar ţinuţi în pielea goală, în frig. Bătaia cu bastonul de cauciuc a fost cea mai practicată tortură. Unui anchetat bănuit că a purtat steagul tricolor în timpul marşului (steagul având altă conotaţie decât cea comunistă şi semnificând aici tocmai revolta împotriva comunismului) îi sunt schingiuite mâinile intenţionat, întrucât acestea deveniseră organul „vinovat" al respectivului protestatar.

Loviturile la cap erau în mod specific gândite. Un anchetat este lovit cu capul de birou întrucât anchetatorii considerau că de acolo venea „răul". Altuia i se smulge păr din cap,

Scanned with OKEN Scanner

cu un cleşte metalic (Arsene, 1997, vol. 2, p. 154). Loviturile la cap urmăreau să distrugă creierul cel „rău", adică rebel: „Pielea capului meu se făcuse ca un basc, fiind lovită la milimetru pătrat" (Arsene, 1997, p. 110), mărturiseşte o victimă. O alta mărturiseşte că torţionarul său „avea o deosebită plăcere să-mi facă capul tobă, simţeam că-mi sună ca un gong de atâţia pumni" (Arsene, 1997, p. 162).

În cadrul torturii erau lovite anumite locuri şi anumite organe: pe lângă cap (doar de aici se născuse revolta!), erau lovite ficatul, rinichii şi stomacul. Iată o scenă de tortură descrisă amănunţit de un schingiuit, scenă care pledează pentru faptul că torţionarii comunişti români din 1987 nu schingiuiau hazardat, ci după metode bine studiate şi că brutalitatea metodelor poliţiei secrete din România se modificase prea puţin sau deloc faţă de aşa-zisul stil stalinist care fusese criticat în anii de liberalizare (1965-1970). Dimpotrivă, torţionarii din 1987 erau fraţii – dacă nu cumva gemenii – celor care practicaseră schingiuiri şi agresiuni pe deţinuţi politici în timpul obsedantului deceniu: „Pe vremea aceea, la miliţie, în orice birou din miliţia română, la înălţimea de un metru se afla în zid un piron, prins în beton, cu un belciug la capăt, de care erau legaţi infractorii cu ajutorul cătuşelor. Nu te legau de calorifer, ci aveau scula pe perete, ca în Evul Mediu. Ofiţerul acesta a luat un scaun, l-a pus cu spătarul la perete şi mi-a zis: «Ia urcă-te, tu, în genunchi pe scaun şi stai cu faţa la perete!». M-am urcat şi nu i-a convenit. A mai pus două tomuri din cuvântările lui Ceauşescu pe scaun şi m-a pus să mă urc din nou. De ce? La înălţimea la care eram nu-i convenea, pentru că nu avea acces liber la rinichiul meu. Şi în felul acesta putea să mă lovească cum trebuie. Apoi, deşi pare ciudat să te temi de aşa ceva, mă puneau să stau cu câte o carte de un kilogram în fiecare mână, cu braţele întinse şi, după un sfert de oră, nu mai ştiam ce se întâmplă cu mine. Dacă îmi coboram mâinile sub nivelul liniei de pe perete, începeau să mă lovească cu bastonul tot în rinichi, locul cel mai sensibil, şi fără să lase urme" (Oprea şi Olaru, 2002, p. 73).

S-a apelat la ancheta nocturnă şi la ancheta continuă, metode cunoscute în anii '50-'60. Un arestat a fost ameninţat chiar cu o „maşină electrică de bătut" (Arsene, 1997, vol. 1, p. 141); probabil că Securitatea avea în dotare şi aparatură pentru tortura electrică. Una dintre victime a conchis, de altfel, că torţionarii experimentau schingiuiri pe care, probabil, le văzuseră în filme.

Câţiva dintre foştii anchetaţi au murit la cîţiva ani după evenimente, chiar din pricina sechelelor torturii efectuate în anchetă. Nu toţi protestatarii au fost copleşiţi de schingiuiri. Unii dintre ei, excesiv maltrataţi, au ameninţat că vor muri împreună cu torţionarii lor: „Mor eu împuşcat, dar moare şi el!" (Oprea şi Olaru, 2002, p. 64). Au existat victime ce au intenţionat să-şi lovească torţionarii, tocmai pentru că vedeau în schingiuirea la care erau supuşi o formă de umilire a virilităţii. După încheierea anchetei, apoi a procesului şi la multă vreme după evenimente (la ceasul mărturiei), câteva foste victime nu s-au sfiit să îşi clameze dorinţa de răzbunare asupra călăilor de odinioară, tocmai fiindcă resimţeau încă trauma anchetei: „Pe tipul ăsta, pe anchetatorul meu, tare mult aş vrea să-l întâlnesc într-o zi, să-i sucesc gâtul" sau „Pe monştrii ăştia, i-aş împuşca pe toţi, fără să clipesc, să simtă chinul şi durerea" (Oprea şi Olaru, 2002, pp. 73, 83).

Tortura psihică

Anchetatorii mizau pe faptul că ţipetele celor torturaţi îi intimidau pe arestaţii din acelaşi lot. Timorarea victimelor era realizată prin supunerea lor la un tir sonor de gemete şi plânsete. Această tortură psihică a avut, într-adevăr, efect. S-a apelat şi la secvenţe absurde: de pildă, unui anchetat i s-au întors hainele pe dos, ca să se îmbrace cât mai greu. Trebuia, uneori, să nu existe nici o logică în presiunea psihologică la care era supusă

Scanned with OKEN Scanner

victima. Tot ca strategie a aparatului de represiune care miza pe un efect psihologic, în anumite cazuri a fost alternat anchetatorul brutal cu cel fals serafic, nonviolent, astfel încât victima să cedeze în faţa celui din urmă.

În timpul anchetei de la Bucureşti, unii protestatari nu au fost izolaţi, fiind încarceraţi intenţionat printre deţinuţi de drept comun, mizându-se pe intimidarea la care aceştia aveau să-i supună pe braşovenii care, indiferent de felul cum intenţionau să îi încadreze autorităţile, erau nişte deţinuţi politici. Camarazii de detenţie proveneau deci, uneori, dintre cei de drept comun, o parte dintre aceştia fiind delatori ori provocatori. Un astfel de personaj le inculcă unor protestatari braşoveni ideea detenţiei prelungite şi a familiei care se va desolidariza de ei. Scopul era provocarea pierderii nădejdii. Unele victime au fost ţinute în celule pătate de sânge, în scopul intimidării lor. Alte victime (chiar dacă rar) au fost ameninţate cu pistolul la tâmplă, deşi membrii aparatului de represiune erau conştienţi de faptul că nu puteau să-i extermine pe protestatari şi că nu primiseră ordin în acest sens. Dar lichidarea protestatarilor putea fi oficiată simbolic prin tot soiul de strategii.

S-a apelat în mod intenţionat la dezumanizarea arestaţilor prin identificarea lor ca oameni-număr, care nu mai aveau nume, vizându-se anihilarea acestora ca identitate; de asemenea, la legarea lor cu lanţuri la mâini şi la picioare, tot pentru efectul psihic (în arestul din Bucureşti). Unora dintre cei anchetaţi le-a albit părul din pricina stresului. Alţii au declarat mai târziu că, dacă ancheta a fost un coşmar previzibil, post-ancheta şi-a avut rolul ei de tortură psihologică infinită: „Îmi era frică şi să merg pe stradă" (Oprea şi Olaru, 2002, p. 72). Şantajul prin promisiunea unor agresiuni împotriva familiei a fost o altă marcă a anchetei.

Transportul la Bucureşti

Pentru a fi transportaţi la Bucureşti, în vederea suplimentului de anchetă care pentru unii dintre protestatari avea să fie foarte dur, rebelii au fost agresaţi prin aplicarea de cătuşe la mâini şi la picioare. În maşina care îi ducea în Capitală, ei au fost transportaţi în condiţii animalice. La un moment dat li s-a inculcat spaima că maşina va opri într-un loc pustiu, astfel încât arestaţii să fie împuşcaţi fără martori. Din pricina lipsei de aer şi a înghesuielii, riscul iminent a fost acela al unui leşin în masă. Nu în ultimul rând, în diferite faze ale transportului, arestaţii au fost păziţi de soldaţi cu pistoale-mitralieră, inculcându-li-se victimelor ideea că sunt nişte viitori ocnaşi.

Reeducarea

Deşi fenomenul Piteşti (1949-1952) era o relicvă punitivă a epocii Dej, Securitatea ceauşistă reţinuse efectul pe care îl avusese acesta asupra deţinuţilor politici de odinioară, precum şi strategia reeducării. Ideea de reeducare fusese aplicată, de altfel, după experimentul Piteşti, pe întregul popor român, chiar dacă nu prin agresiunile fizice extreme şi de anvergură din cadrul fenomenului Piteşti. Aşa încât unul dintre cuvintele-cheie ale recuperării ideologice a protestatarilor braşoveni care „trădaseră" clasa muncitoare a fost tocmai reeducarea.

Documentele de la procesul muncitorilor indică limpede că inculpaţii „se pot reeduca sub supravegherea unor colective de muncă", drept care, deşi condamnaţi la închisoare, ei vor fi trimişi la „muncă corecţională", în scopul reeducării „infractorilor": aceştia vor presta „muncă corecţională în unităţi socialiste" (Arsene, 1997, vol. 1, pp. 234-235; Filichi, 1994, p. 71). Iată astfel poemul pedagogic al lui Macarenko pus în practică în România nu pe deţinuţi politici recunoscuţi (aşa cum fuseseră cei care trecuseră prin

Scanned with OKEN Scanner

Pitești), ci pe deținuți politici camuflați de autorități în infractori de drept comun. Or, pedagogia lui Macarenko preciza că reeducarea este aplicabilă mai ales pe aceștia! Ca să se evite substratul politic al protestatarilor brașoveni, ei au fost judecați ca „huligani" și „tulburători ai liniștii publice". În 1987 trecuseră 35 de ani de la fenomenul Pitești și totuși acesta era reluat la o scară redusă, fără nici o inhibiție din partea aparatului de represiune.

Lucrurile începuseră să fie gândite pe acest traiect înainte de proces, încă din timpul anchetei. Pe timpul desfășurării acesteia, unii dintre arestați au fost somați să devină delatori ai altor protestatari, dar majoritatea nu au acceptat. În alte cazuri, anchetatorii au mizat pe confruntări între victime și chiar pe obligarea acestora de a se agresa reciproc: „Aveau obiceiul să ne pună să ne confruntăm între noi și să ne lovim unul pe celălalt" (Oprea și Olaru, 2002, p. 116). Erau încurajate, de pildă, pălmuirile reciproce între victime. Nu în zadar anchetatorii agresivi și perfizi sunt percepuți ca fiind urmașii legitimi ai lui Nikolski și Drăghici (ambii, dar mai ales cel dintâi, implicați ca eminențe cenușii în fenomenul Pitești).

Intenționalitatea reeducării existase însă dintotdeauna ca măsură preventivă. Nu degeaba unul dintre directorii IABv, atunci când este somat să răspundă protestelor muncitorilor aflați în uzină, înainte de declanșarea marșului, le replică elocvent acestora în modul următor: „Băi, nu vă convine, vă trimit în Valea Jiului" (Oprea și Olaru, 2002, p. 19). Sensul era acela că protestatarii vor fi deportați în Valea Jiului cu scopul de a fi reeducați, așa cum fuseseră reeducați și minerii care protestaseră în august 1977. După greva acestora, zona fusese învăluită de Securitate și mare parte dintre greviști, deportați; câțiva făcuseră chiar închisoare. În 1987, Valea Jiului devenise, sugera respectiva autoritate a IABv, o fortăreață a Securității, care ar fi fost aptă să-i reeduce și pe protestatarii brașoveni!

La reîntoarcerea muncitorilor în Brașov, după decembrie 1989, când este legalizată „Asociația 15 noiembrie 1987", foștii protestatari recunosc într-unul dintre colegii lor de asociație o victimă care acceptase colaborarea cu anchetatorii-torționari și „piteștizarea". Acesta fusese, după cum declara, într-atât de maltratat, încât acceptase să devină (la cererea autorităților punitive) bătăuș al celorlalți anchetați. Individul respectiv a recunoscut el însuși toate acuzațiile (inclusiv cea de unealtă a securiștilor), relatându-le colegilor săi felul în care fusese chinuit și mai apoi cum el însuși îi chinuise pe alții (Arsene, 1997, vol. 1, pp. 303-305). Individul respectiv, căruia nu i se nega nicidecum calitatea de victimă, nu comisese torturi atroce, dar simplul fapt că acceptase să lovească alți protestatari îl invalidase moral în fața colegilor săi. Gavrilă Filichi conchide în mărturia sa: „Am constatat cu stupoare că ceea ce se întâmplase cu noi era, de fapt, o mostră, desigur, la scară foarte redusă, a ceea ce se cunoaște ca fiind «experimentul Pitești»" (Filichi, 1994, p. 57). Această transformare a victimei în instrument al călăilor, de nu cumva în călău, este pusă pe seama unor „forțe satanice" care au acționat asupra celor fragili psihologic. Concluzia dă fiori: „Mă cutremur gândindu-mă ce-ar fi însemnat să stăm în anchetă sau în pușcărie nu trei săptămâni, ci trei luni sau trei ani..." (Filichi, 1994, p. 57).

Rezistența la anchetă

Cum s-a rezistat la anchete în așa fel încât victimele să nu cedeze complet? În urma maltratărilor dure, mulți arestați au trecut prin infernul deznădejdii. Mare parte dintre ei au rezistat însă, prin solidaritate, prin credință, prin viclenie (s-au prefăcut a fi cedat în fața anchetatorilor) sau chiar prin revoltă și insolență în fața celor care îi agresau fizic și psihic. Nu puțini au fost cei care mai întâi au încercat să-și păcălească anchetatorii și să-i manipuleze, chiar dacă au fost descoperiți ulterior.

Scanned with OKEN Scanner

Gavrilă Filichi, a cărui mărturie este cea mai amplă în ceea ce priveşte ancheta, relatează că era prevenit asupra capacităţii sale de rezistenţă imediat după arestare: „De la bun început l-am considerat pe anchetator un adversar cu care va trebui să lupt. Ştiam că lupta va fi inegală şi nu m-aşteptam să fie corectă" (1994, p. 38). Victima vrea să supravieţuiască, drept pentru care este dispusă să se hrănească cu orice, chiar şi atunci când i se dă intenţionat, de pildă, fasole cu ploşniţe sau murături cu viermi. Filichi mărturiseşte că este un cunoscător al romanului *Papillon* de Henri Charière, considerându-se a fi prevenit din cartea acestuia de pericolele detenţiei. Deşi iniţial încearcă să pareze ancheta printr-o cacealma, după ce este adus în situaţia să-şi recunoască participarea la revolta braşovenilor, treptat începe să creadă în Dumnezeu şi găseşte diferite metode de a contracara singurătatea din celulă. Este obstinat în a nu ceda psihic.

Declaraţiile false şi cosmetizarea istoriei

În urma anchetei dure, mulţi protestatari au fost siliţi să semneze declaraţii false, pentru a evita tortura ritualică. Angajamente de colaborare cu Securitatea nu au fost semnate; dar, în finalul anchetei şi înaintea procesului, toţi anchetaţii au semnat documente prin care se angajau să nu se mai revolte împotriva PCR ori a lui Ceauşescu, în caz contrar ei fiind rejudecaţi şi încarceraţi. Majoritatea victimelor au sfârşit prin a scrie declaraţiile dictate sau chiar redactate de anchetatori, fiindcă se săturaseră să fie maltrataţi repetat.

De la un punct încolo, anchetatorii au încercat să cosmetizeze istoria: ei au regizat anchete în care se pretindea că muncitorii nu s-ar fi revoltat împotriva comunismului şi a lui Ceauşescu, ci împotriva directorilor de întreprinderi. A existat şi o variantă de interpretare a revoltei ca având o tentă legionară sau de spionaj, dar s-a renunţat la aceste ipoteze neverosimile. Până la urmă s-a pedalat doar pe ideea revoltei „huliganice", infracţionale, excluzându-se intenţionat orice urmă de caracter politic în acţiunea muncitorilor braşoveni.

Metodele de tortură şi anchetă şi limbajul securiştilor nu au diferit, în 1987, în majoritatea cazurilor (excepţii au existat, ca întotdeauna), de cele din perioada Dej. Dimpotrivă, metodele rămăseseră aceleaşi, pentru că aparatul de represiune nu se modificase genetic: păstrase aparenţele mai bine ca odinioară, înfăţişându-se a avea oarecare maniere, dar totul era o faţadă pentru a practica aceeaşi brutalitate. Una dintre victime îi recunoaşte în anchetatorii agresivi pe urmaşii şi „ucenicii" lui Alexandru Nikolski şi Alexandru Drăghici, doi celebri capi ai Securităţii din epoca Dej (Filichi, 1994, p. 66). Inclusiv programul din arest şi închisoare era la fel ca odinioară: deşteptarea la ora 5 dimineaţa, în timpul zilei arestatul neavând voie să se întindă, ci doar să stea sprijinit de marginea patului; hrana era alcătuită din ceai, pâine neagră, marmeladă; stingerea era la ora 10 seara. Revolta braşovenilor luase prin surprindere organul de represiune din România. Pe lângă injuriile cu care au fost copleşiţi arestaţii, unii dintre anchetatori nu s-au sfiit (deşi foarte rar) să-şi manifeste admiraţia faţă de protestul braşovenilor: „Măi, băieţi, măi, ce-aţi făcut voi, noi nu am fi avut curajul niciodată!" (Filichi, 1994, p. 37).

Ecouri studenţeşti

La câteva zile după revolta muncitorilor braşoveni au apărut şi foarte puţinele, dar vehementele solidarizări ale studenţilor cu protestatarii. Cel dintâi este Cătălin Bia, student la Horticultură, care se aşază în faţa cantinei cu o pancartă pe care scrie: „Muncitorii arestaţi nu trebuie să moară". Studentului protestatar i se alătură încă doi colegi (Lucian

Scanned with OKEN Scanner

Silaghi şi Horia Şerban), dar Securitatea este alertată imediat şi cei trei sunt arestaţi în faţa colegilor lor. Securitatea devenise, de altfel, prudentă dinainte de această solidarizare concretă şi din pricina unor grafitti de pe clădirile căminelor, clamând ideea de sprijin al protestatarilor. Alţi câţiva studenţi împart, în aceeaşi perioadă, manifeste în sprijinul muncitorilor. Se vor mai face câteva arestări (în total au fost 7), apoi studenţii respectivi sunt exmatriculaţi şi condamnaţi în şedinţe universitare lărgite, după tipicul stalinist de odinioară. Studenţii vor fi anchetaţi şi mai apoi expediaţi în oraşele de origine, fiind supravegheaţi şi timoraţi împreună cu familiile lor. Securitatea a evitat să ia măsuri mai drastice, tocmai pentru a nu face vizibilă solidaritatea studenţilor (intelectuali) cu muncitorii.

Procesul

Deşi fuseseră cercetate şi anchetate 183 de persoane în legătură cu revolta braşoveană, la proces sunt prezenţi 61 de acuzaţi (dintre care 53 de la IABv), care primesc aceleaşi încadrări ca şi minerii din 1977: ultraj contra bunelor moravuri şi tulburarea liniştii publice; ei primesc condamnări ceva mai mici decât greviştii din Valea Jiului, între 6 luni şi 3 ani închisoare, fără privare de libertate, cu executarea pedepsei în diferite întreprinderi risipite pe tot teritoriul ţării (într-o formă intenţionată de deportare). Procesul se doreşte a fi unul public, având loc chiar în IABv, la 3 decembrie 1987. Sentinţele fuseseră stabilite aprioric şi comunicate completului de judecată: era vorba despre un proces înscenat, mascaradă (în 1987, *nota bene*, precum în 1950, de pildă), cu muncitori aprobaţi să participe în sală şi cu securişti infiltraţi masiv, cu „actori", „regizori" şi „scenografi". S-a recurs la o selectare şi delegare riguroasă a „oamenilor muncii" care să asiste la proces: aceştia au intrat în sală doar după ce au fost verificaţi nominal şi după ce încăperea fusese inspectată minuţios de securiştii ce montaseră aparate de ascultare. Spectatorilor admişi pe liste nominale li s-a atras atenţia să nu dea dovadă de compasiune faţă de cei judecaţi. Afară, întreprinderea era înconjurată de maşini ale miliţiei şi Securităţii. Circulaţia a fost întreruptă în timpul procesului, în apropierea întreprinderii. Intrarea în oraş era şi ea păzită. Mai multe unităţi militare au fost în stare de alarmă; în uzină fuseseră plasate detaşamente pregătite să intervină în caz că s-ar fi declanşat o altă revoltă, de pildă, sau o solidarizare.

Sentinţa a fost explicată ca fiind o expresie a „generozităţii" şi „umanismului" lui Nicolae Ceauşescu (care îi lăsase în viaţă pe protestatari, deşi în şedinţele din întreprindere se ceruse încă de la început pedeapsa capitală). Chiar şi astfel, deşi, în esenţă, era vorba despre o deportare pe maximum 3 ani, pedepsele respective era ilegale: rolul lor era să timoreze, să fragilizeze psihologic şi mai ales să despartă familiile. S-a renunţat la pedeapsa cu moartea sau la vreun tip de pedeapsă privativă de libertate pentru a se evita victimizarea şi eroizarea protestatarilor la nivel naţional şi internaţional; pentru a se evita, de asemenea, o solidarizare a muncitorilor între ei, dar şi a inteligheţiei cu muncitorii (deşi doar o mână de studenţi iniţiaseră proteste şi solidarizări, din pricina cărora fuseseră exmatriculaţi, gestul lor fusese emblematic). În 1987, fenomenul disidenţei în România luase oarecare amploare, iar figura lui Ceauşescu decăzuse deja din ipostaza liderului reformator, aşa cum fusese ea vehiculată până prin 1980, prin diferite strategii de manipulare. De aceea, revolta de la Braşov era bagatelizată şi minimalizată de autorităţi, chiar dacă ceea ce se aplica, de fapt, şi anume, deportarea, nu era deloc o măsură neglijabilă de represiune. „Umanismul" pretins în proces al regimului Ceauşescu era o ultimă încercare de a obţine în eprubetă o repopularitate a dictatorului, clemenţa fiind poza retuşată pe care Ceauşescu pedala pentru a-şi autoglorifica imaginea.

Scanned with OKEN Scanner

Destul de fragilizate în urma anchetei dure, victimele şi-au asumat culpele, interpretând rolul care le fusese repartizat. De menţionat că avocaţii nu s-au comportat precum cei din anii obsedantului deceniu, care reclamau ei înşişi pedepsirea victimelor, ci i-au apărat pe protestatarii apelând la diferite forme de *captatio benevolentiae* în proces, invocând, de pildă, tinereţea inculpaţilor, lipsa lor de experienţă ori căinţa acestora. Procesul a fost înregistrat, filmat şi transmis în direct pentru Ceauşescu, pe o reţea interioară a nomenclaturii.

Deportarea şi urmările revoltei

Deportaţii au fost supravegheaţi continuu (acasă şi la noul serviciu), impunându-li-se un program strict. Colegii de muncă aveau să-i privească, o vreme, cu retractilitate şi suspiciune, dat fiind faptul că Securitatea inculcase zvonul că persoanele nou-încadrate sau transferate erau informatori (!). Şi în perioada deportării, unii muncitori mai sunt încă maltrataţi, alţii, batjocoriţi. Există chiar cazul unui deportat bătut şi ţinut în cătuşe timp de trei zile, fără mâncare (Arsene, 1997, vol. 1, p. 299). Cei consideraţi a fi în continuare rebeli sunt ameninţaţi de către supraveghetorii lor că vor fi aruncaţi din tren sau că vor pieri printr-o altă modalitate violentă, de preferinţă o lovitură în cap (Arsene, 1997, p. 138). Unele dintre soţiile deportaţilor sunt şantajate şi timorate să divorţeze. Mulţi dintre anchetaţi şi deportaţi sunt, oricum, depresivi după tot contextul violent prin care trecuseră. O femeie anchetată ajunge chiar la psihiatrie. Un fost protestatar mărturiseşte că în perioada deportării devenise mut, nu mai vorbea cu nimeni de frică să nu mai suporte vreo violenţă; şi a rămas aşa timp de doi ani, până în 1989, aproape uitând să vorbească (Oprea şi Olaru, 2002, p. 141). În schimb, atunci când un altul ajunge, în 1988, într-o delegaţie la Timişoara, muncitorii din uzina unde se află în delegaţie îi solicită relatarea revoltei de la Braşov.

Deportaţii fugiţi de la locurile de muncă unde fuseseră repartizaţi în urma procesului erau consideraţi evadaţi şi trataţi umilitor de către cadrele Securităţii, cu discursuri de tipul: „Mai bine te făcea mă-ta un rahat, măi, pleava societăţii!" sau „Mai bine se pişa mă-ta decât să te facă pe tine! Mă, lepădătura societăţii!" (Oprea şi Olaru, 2002, pp. 133, 135). Foarte rar (dar cazuri au existat), supraveghetorii din deportare sunt umani. A fost un caz în care deportatul a avut intenţia să fugă din ţară, trecând graniţa clandestin (după ce, în prealabil, a testat terenul), dar în cele din urmă a renunţat, temându-se de represaliile asupra familiei.

După revolta muncitorilor şi a celor care li s-au alăturat în marş şi după risipirea demonstraţiei, zona a fost invadată de securişti, miliţieni, activişti, îndrumători şi orice alt tip de supraveghetori. Oraşul a intrat în stare de necesitate, fiind intens supravegheat pe străzi de trupe şi patrule; sediile politice, la rândul lor, erau păzite de armată. Convorbirile telefonice cu alte localităţi din ţară sau cu străinătatea în care se relata ceva despre revolta braşovenilor erau întrerupte. Corespondenţa era verificată (cea expediată din Braşov, în mod special). Unităţile militare au fost alertate, întreprinderile au fost înţesate cu delatori şi securişti. Secţiile din IABv de unde izbucnise revolta erau supravegheate zi şi noapte de activişti. La Universitatea braşoveană, după acţiunea studenţilor de la Horticultură, a fost declarată starea excepţională; căminele erau pichetate în permanenţă, pentru a se evita alte solidarizări ale studenţilor cu muncitorii. La nivel propagandistic, oraşului Braşov (cu regim de asediere belică şi ideologică, la propriu) i s-a impus să fie zelos în adularea figurii lui Ceauşescu, printr-o propagandă la scară uriaşă, glorificare în presă etc.: izbucnise un fel de isterie de manipulare şi falsificare a realităţii. La un an de la revolta braşovenilor, după ce zona fusese învăluită şi reeducată (la fel ca în Valea Jiului), în 1988, Ceauşescu se deplasează într-o vizită de lucru în care mizează pe o cacealma regizată cu mult efort, vizitând IABv şi mimând că relaţia între şeful statului şi foştii protestatari era amiabilă. Era vorba însă despre o uriaşă potemkiniadă specifică regimului comunist ceauşist: sute

Scanned with OKEN Scanner

de securiști fuseseră infiltrați printre muncitori, totul fusese regizat din timp, pentru a face uitată „neînțelegerea" de odinioară. În zilele de 14-15 noiembrie 1988 și în 1989 Brașovul are un regim special de supraveghere, fiind instaurată o stare de asediu din partea Securității, miliției și armatei locale, și nu numai.

În loc de final

La fel ca în Valea Jiului în 1977, și la Brașov, zece ani mai târziu, în noiembrie 1987, cauzele grevei și revoltei sunt economico-financiare și sociale, la început, dar, treptat, revolta primește o coloratură politică. Protestatarii înșiși se vor referi la mișcarea lor ca la o „revoluție", „insurecție", „demonstrație", „grevă", „manifestare populară", „revoltă muncitorească". La fel ca în 1977, și în cazul revoltei de la Brașov, solidaritatea dintre protestatari este esențială.

Unii dintre mărturisitorii și participanții activi la revoltă, anchetați și deportați ulterior, vor declara, după 1989, că nu sunt siguri că ar putea reedita curajul lor din 1987. Mulți dintre ei au recunoscut că protestaseră fiindcă le ajunsese „sărăcia la os", dar și fiindcă doreau un viitor mai bun pentru copiii lor. Sunt mândri că au mărșăluit în coloană și au cântat „Deșteaptă-te, române!". Unii consideră chiar că ceea ce s-a întâmplat în 1987 a fost „un exemplu, o repetiție pentru ceea ce s-a întâmplat în 1989" (Oprea și Olaru, 2002, p. 127). În ciuda traumelor suferite, gestul revoltei nu este regretat, fiind văzut ca unul întemeietor: „E preferabil să mori ca un om decât să trăiești ca un vierme" (Filichi, 1994, p. 31). După 1989, unii foști protestatari au recunoscut că le-a lipsit un lider și un program clar de revendicări, precum și accesul la mass-media, prin care revolta să fi avut impact asupra populației, aceasta fiind, după cum s-a văzut, spontană și neorganizată. Înrudită și cu mișcarea din Valea Jiului din 1977, dar și, în parte, anunțând simbolic revoluția din decembrie 1989, revolta din 1987 de la Brașov a fost elementul intermediar din tripticul evenimentelor emblematice care au anunțat și concretizat căderea comunismului în România.

Referințe bibliografice

Arsene, M. (1997), *Un tablou uriaș arde. Dosar „Brașov, 15 noiembrie 1987"*, 2 vol., Erasman, Brașov.

Barbu, M., Chirvase, G. (coord.) (1997), *După 20 de ani sau Lupeni '77 – Lupeni '97*, prefață de Emil Constantinescu, cotidianul *Matinal* și Editura Cameleonul, Petroșani.

Deletant, D. (1997), *România sub regimul comunist*, în românește de Delia Răzdolescu, Fundația Academia Civică, București.

Filichi, G. (1994), *Ziua a cinsprezecea, 15 noiembrie 1997, Brașov, România*, Societatea culturală Lamura.

Oprea M., Olaru, S. (2002), *Ziua care nu se uită, 15 noiembrie 1987, Brașov*, Polirom, Iași.

Rus, A. (2003), *Valea Jiului – o capcană istorică. Studiu de antropologie culturală*, Realitatea românească.

*** (1997), „Scrisoarea a 22 de mineri români", *Libération*, 12 octombrie.

Scanned with OKEN Scanner

Interzicerea avorturilor (1966-1989) ca fapt de memorie socială

Lavinia Betea

Motto :
„Un întreg popor
Nenăscut încă,
Dar condamnat la naştere,
Foetus lângă foetus,
Un întreg popor
Care nu vede, n-aude, nu înţelege,
Dar înaintează
Prin trupuri zvârcolite de femei,
Prin sânge de mame
Neîntrebate."
(Ana Blandiana – *Cruciada copiilor*)

Nu este nevoie să recurgem la o analiză de conţinut pentru a observa discrepanţa cantitativă a referinţelor din discursul public asupra trecutului comunist despre două categorii de victime: deţinuţii politici morţi în detenţie şi femeile decedate din cauza legislaţiei antiavort.

După 1989, pentru evocarea celor dintâi au fost înfiinţate asociaţii, fundaţii, publicaţii, instituindu-se tradiţia comemorării lor. Personalităţi politice şi culturale îşi fac titluri de onoare din participarea la manifestările cu acest scop. Din memoria colectivă a românilor pare a se fi şters însă amintirea femeilor decedate în urma complicaţilor medicale apărute după avorturile provocate ilegal.

Într-o anchetă desfăşurată în anul 2001 pe un eşantion reprezentativ de 600 de persoane din oraşul şi judeţul Arad, s-a aplicat un chestionar ce viza remanenţa reprezentărilor sociale datorate ideologiei comuniste. Printre itemii chestionarului s-a aflat şi acesta: „Care dintre practicile regimului comunist vi se par a fi fost: bune; mai puţin bune; nici bune, nici rele; rele?". Subiecţilor le-au fost date şapte răspunsuri ce denumeau practici politice, economice şi sociale contând ca definitorii pentru organizarea şi funcţionarea regimului trecut. Li s-a cerut să noteze în dreptul fiecărui răspuns o cifră de la 2 la –1, punctajul propus având următoarea semnificaţie: 2 – bune, 1 – mai puţin bune; 0 – nici bune, nici rele; –1 – rele; –2 – foarte rele.

Răspunsurile date au fost, în concepţia noastră, caracteristicile nodului central al reprezentării regimului din perioada în care Partidul Comunist a fost condus de N. Ceauşescu. Procentele înregistrate în cadrul fiecărei cotări sunt prezentate în tabelul de mai jos:

Scanned with OKEN Scanner

Aprecierea unor practici ale regimului comunist

Practici ale regimului comunist	Scala de evaluare				
	–2	–1	0	1	2
Conducerea societăţii de către partidul unic	1	41	27	17	14
Obligarea cetăţenilor de a fi încadraţi în muncă	2	6	12	10	70
Controlul politic asupra informaţiei	–	56	21	20	3
Gratuitatea învăţământului şi asistenţei medicale	–	3	1	7	89
Interzicerea avorturilor	1	44	25	12	18
Proprietatea de stat asupra mijloacelor de producţie	1	31	34	18	16
Limitarea proprietăţii particulare la strictul necesar	1	50	28	15	6
Altele	(nesemnificative)				

Din punctajele obţinute prin însumarea valorilor negative acordate de intervievaţi fiecărei caracteristici enunţate reiese că respingerea respectivelor practici ale regimului comunist se ierarhizează conform reprezentării de mai jos:

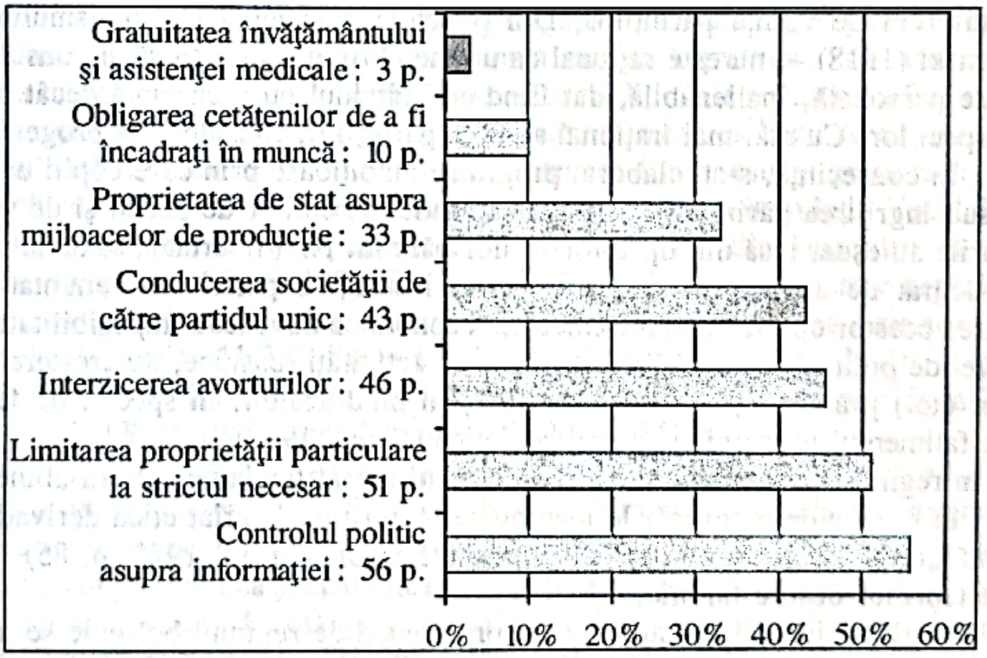

Respingerea unor practici ale regimului comunist în reprezentare ierarhică

Cum şi de ce acest exil al consecinţelor interzicerii avorturilor din memoria socială, când în raportul numeric al celor două categorii menţionate femeile decedate în urma adoptării Decretului nr. 770/1966 sunt mai numeroase decât victimele „luptei de clasă"? Cum şi cu ce consecinţe au fost rejectate sau refulate din memoria colectivă a românilor consecinţele respectivului decret, ce-au fiinţat pe parcursul a 23 de ani, afectând trebuinţele umane de bază – nevoile fiziologice şi de siguranţă (Maslow, 1968)? Ce-a însemnat să fii femeie în timpul „regimului Ceauşescu"?

Scanned with OKEN Scanner

Vom încerca, în consecinţă, un decupaj în contextul situaţional al trecutului apropiat privind modificările statutului femeii în regimul comunist, cauzele şi consecinţele interzicerii avorturilor în România în perioada 1966-1989.

Premise ideologice

În mod declarat, Revoluţia bolşevică (1917) trebuia să aducă schimbări fundamentale în statutul femeii, considerată, în condiţiile societăţii împărţite în clase antagoniste, într-o stare de „sclavie domestică" (Engels, 1897). Femeile urmau să devină „oameni ai muncii" şi membre cu drepturi depline ale societăţii, eliberate de poverile gospodăriei şi creşterii copiilor prin crearea cantinelor, creşelor şi grădiniţelor.

Un prim efect al preconizatelor schimbări ar fi fost înlocuirea familiei burgheze, fondat pe interese economice şi sociale, prin „convieţuirile libere" (după modelul Lenin-Krupskaia) ori căsătoriile întemeiate exclusiv pe sentimentul dragostei. Între cele două moduri de convieţuire între sexe, diferenţele etice nu erau marcate. Pentru înfăptuirea sarcinilor clasei muncitoare, „nu are absolut nici o importanţă dacă dragostea capătă forma unei alianţe îndelungate şi legalizate sau se manifestă în forma unei legături pasagere", teoretiza bolşevica A. Kollontai, în acea perioadă, relaţiile dintre sexe (Vasilieva, 1993, p. 103). Astfel că a fost introdusă o lege a divorţului care îi permitea oricăruia dintre soţi să pună capăt căsniciei pe motiv de incompatibilitate (decembrie 1917) şi s-a legalizat avortul (1920).

În privinţa copiilor, educaţia lor comunistă ar fi trebuit să înceapă în prima etapă de viaţă, indiferent de voinţa părinţilor. Din punctul de vedere al socialismului – afirma Preobrajenski (1918) –, nu este raţional ca un membru al societăţii să-şi considere corpul proprietate personală, inalienabilă, dat fiind că individul nu reprezintă decât o verigă în evoluţia speciilor. Cu atât mai iraţional ar fi ca părinţii să considere că progeniturile sunt „ale lor". În consecinţă, s-au elaborat programe ambiţioase prin care copiii urmau să fie luaţi de sub îngrijirea părinţilor şi trecuţi în rândul sarcinilor de partid şi de stat.

Planurile au eşuat însă din lipsa fondurilor băneşti. Nici libertatea sexuală neîngrădită nu s-a bucurat de adeziunea mulţimii. Înseşi instituţiile puterii au renunţat curând la promovarea acestor opinii deoarece calculele economice dovedeau imposibilitatea aplicării lor la nivel de politică socială. Salarizarea unor activităţi (casnice, de creştere şi educare a copiilor etc.) practicate, în cadrul familiei, în mod gratuit, în special de femei, ar fi însemnat falimentul precarei economii sovietice (Pipes, 1998).

Cum în regimul comunist nou-instalat criteriul moral fundamental era „binele cauzei" deoarece, în funcţie de modificările ideologice, pentru proletariat etica derivată din ea se transformă „de la sine, pas cu pas" (Buharin şi Preobreajenski, 1975, p. 85), s-a revenit şi asupra teoriilor despre familie.

De altfel, duplicitatea egalităţii sociale promovată de regimul bolşevic se manifestase înaintea duplicităţii egalităţii între sexe. Noii locatari ai Kremlinului – foştii „revoluţionari de profesie", deveniţi lideri bolşevici, şi familiile lor – trăiau după uzanţele casnice burgheze, dezavuate însă în discursul public. Raţiile speciale de hrană, accesul la magazine, spitale, policlinici speciale şi un personal casnic alcătuit din dădace, bucătărese, femei de menaj, şoferi şi personal de pază fuseseră introduse în viaţa locatarilor Kremlinului încă din 1918 (Bajanov, 1991).

În 1923-1924, ideologii sovietici au organizat câteva importante dezbateri pe tema eticii bolşevice, ridicând şi „problema femeii". „Partidul are dreptul să-şi arunce privirea în familia fiecăruia dintre noi şi să-şi promoveze în ea linia", a declarat cu un asemenea prilej comisarul instrucţiunii publice, Lunacearski, exprimându-şi speranţa că printre

Scanned with OKEN Scanner

„viciile învinse de partid" va fi şi acela al „dezordinii din viaţa familială a comuniştilor". Din tatonarea unor norme etice a rezultat hotărârea Politburo, ce-a atribuit familiei, ca funcţie principală, aceea de „celulă de sprijin" pentru membrul/membrii de partid din componenţa ei. Lozinca egalităţii între sexe a fost aplicată formal prin modificările intervenite în statutul femeii. Acesteia i-a fost atribuit, în noile condiţii politice, un triplu rol: producător, mamă şi soţie.

La apogeul stalinismului, la fel ca în Germania nazistă şi Italia fascistă, accentul s-a deplasat pe funcţia familiei de creştere a unor copii viguroşi, în spiritul moralei tradiţionale. A fost interzis avortul (1936), descurajat divorţul şi stimulată delaţiunea între membrii familiei. Prin intervenţia „organizaţiilor de partid, de masă şi obşteşti", relaţiile soţ-soţie, părinţi-copii au fost subordonate ideologiei momentului.

Duplicitatea egalităţii între sexe

Regimurile totalitare au făcut din controlul asupra informaţiei o prioritate, astfel că „experimentele" bolşevice din 1917-1920 au fost eliminate din istorie. Instaurarea regimurilor comuniste în statele din sud-estul şi centrul Europei invadate de Armata Roşie, după etapa de tranziţie desemnată cu sintagma „regimul democraţiilor populare" (1945-1948), a însemnat impunerea practicilor şi structurilor Rusiei staliniste, printre care şi cele referitoare la statutul femeii. Viaţa femeilor, devenite „producători de bunuri materiale şi spirituale", nu a fost însă mai uşoară.

Existau noi şi însemnate drepturi sociale – obligaţia de a munci presupunea şi asigurarea locului de muncă, dreptul la educaţie şi asistenţă medicală gratuite. Prin aceste practici, noul regim a dinamitat, în fapt, structurile societăţii tradiţionale româneşti. Pentru înregistrarea progreselor, indicatorii demografici sunt semnificativi ca bază de comparaţie. Cea mai spectaculoasă schimbare în statutul femeii a decurs din accesul şi gratuitatea educaţiei la toate nivelurile. Potrivit recensământului din 1930, 44% din populaţia Vechiului Regat era analfabetă, la fel 62% din populaţia Basarabiei, 34% din Bucovina şi 33% din Transilvania (Dogan, 1999, p. 117). S-a schimbat, totodată, semnificativ raportul dintre numărul fetelor şi cel al băieţilor absolvenţi de liceu şi învăţământ superior. Dacă în 1938-1939, în România, 41,2% dintre absolvenţii de liceu erau fete, în 1971, procentul acestora era de 51,5%. La nivel universitar, procentajul femeilor a crescut de la 25,9% în 1938-1939 la 48,3% în 1989-1990 (Kligman, 2000, p. 36).

Egale cu bărbaţii în privinţa educaţiei generale şi profesionale, în 1989, 40,8% dintre angajaţii întreprinderilor erau femei. Deşi ideologia timpului sublinia cu obstinenţă promovarea femeilor în posturi manageriale economice şi politice, măsura s-a aplicat în aceeaşi manieră duplicitară ca şi egalitatea între soţi în relaţiile familiale. Ca şi minorităţile, femeile asigurau o anumită cotă politică în posturile influente. Prezenţa lor era însă îndeobşte simbolică, reflectând un sistem procentual operativ. În instituţiile reprezentative politice şi statale, ca şi în organismele de conducere ale întreprinderilor, femeile au fost ceea ce Bourdieu (1992) numeşte „fracţiunea dominată a clasei dominante".

Dacă egalitatea între sexe s-a realizat prin dreptul şi obligaţia constituţională ale femeilor de a avea un loc de muncă, deopotrivă cu bărbaţii, în familiile de muncitori sau intelectuali de primă generaţie s-au menţinut cu predilecţie relaţiile patriarhale din familiile ţărăneşti, cu rezultatul cel mai evident al participării disproporţionate a femeilor la muncile casnice, responsabilitatea îngrijirii şi educaţiei copiilor rămânând, în spiritul tradiţiei rurale, sarcina femeii. Dezvoltarea economică însemnând prioritar industria metalurgică şi cea a construcţiilor, producţia bunurilor de consum a fost totdeauna deficitară, astfel că la celelalte responsabilităţi tradiţionale ale femeii s-a adăugat povara „aprovizionării".

Scanned with OKEN Scanner

Codul familiei adoptat în statele proaspăt comunizate a fost o copie a celui stalinist. În România, legislaţia asupra divorţului a înregistrat fluctuaţii în funcţie de comandamentele ideologice ale momentului.

În 1948 au fost eliminate din Codul civil român articolele 254-276, referitoare la motivele de divorţ stabilite prin consens (care fuseseră în vigoare din 1864). Prin Legea nr. 18/1948, divorţul a devenit dependent de comandamentele ideologice ale justiţiei ce revizuieşte în repetate rânduri condiţiile de desfacere a căsătoriei, astfel că în 1966 divorţul devine posibil doar în „cazuri excepţionale". Cum drepturile individului nu făceau parte din politica comunismului, divorţul a fost descurajat.

Avortul a fost, de asemenea, interzis în România de la începutul instaurării regimului comunist şi până la abolirea lui în URSS. Articolul 482 al Codului penal a fost revizuit în 1848, astfel că întreruperea cursului unei sarcini normale a fost transformată într-un delict penal. Cum înainte de 1944 puţine femei recurgeau la chiuretaje (în 1938, la 2 036 de locuitori funcţiona un medic generalist), metodele tradiţionale de planificare familială şi întrerupere a sarcinii nu se schimbaseră prea mult. Nici activităţile de încălcare a respectivului articol nu erau urmărite, în mod expres, în anii '50. Din cauza acestei discrepanţe, legea însăşi şi-a pierdut semnificaţia.

Consecinţă a modernizării vieţii sociale, natalitatea a continuat să scadă şi a fost redusă mortalitatea infantilă. De reţinut, că între cele două războaie mondiale, România avea cea mai ridicată rată a mortalităţii din Europa (mai ales a celei infantile), dar şi una dintre cele mai ridicate natalităţi.

În 1955, avortul fusese legalizat în Uniunea Sovietică şi majoritatea ţărilor-satelit au copiat măsura respectivă. Fără campanii de presă şi fără vreun preambul care să specifice motivele, în septembrie 1957, în România a fost legalizat avortul la cerere (după ce în 1948 fusese interzis), cu precizarea că vor fi sancţionate „numai întreruperile de sarcină efectuate în afara unor instituţii medicale sau sanitare ori de către o persoană care nu are calificarea necesară".

Decretul 770/1966 – decretul antiavort

Ce anume îl va fi determinat pe N. Ceauşescu ca la numai un an după preluarea puterii să ia măsura interzicerii avorturilor după ce sovieticii şi predecesorul său, Gheorghiu-Dej, renunţaseră la ea?

Faptul că respectiva măsură reprezenta o iniţiativă de cel mai înalt nivel este dovedit de însăşi forma ei de promovare publică: nu o lege impusă de forul legislativ al ţării, ci un decret ce iniţiază şirul lung al practicilor dictatoriale. Nefiind uşor de refăcut procesul mental al unei decizii politice, psihologia a fost şi rămâne „o zonă dificilă a cercetării istorice" (Lynch, 1994, p. 85).

Conform mărturiei unuia dintre apropiaţii lui Ceauşescu, decretul antiavort a fost adoptat pentru că liderul român se voia conducătorul unei mai mari mulţimi de oameni (Popescu, 1994). Creşterea natalităţii – cu o rată anuală anunţată de 18-20% – implica mecanisme asemănătoare cu planificarea din domeniul economic.

Pentru grupul de decizie (Comitetul Politic Executiv al Comitetului Central, noua denumire a fostului Birou Politic), noul lider începuse promovarea (insesizabilă, deocamdată, pentru foştii ilegalişti) a unei noi echipe. Habitatul tovarăşilor din „vechea gardă", cunoscut datorită tehnicilor de ascultare şi supraveghere ale poliţiei politice şi speculat la cel mai înalt nivel, îi făcea vulnerabili în faţa comandamentelor eticii de familie exprimate de Ceauşescu.

Scanned with OKEN Scanner

Mărturia unui membru al grupului de decizie menţionează absenţa vreunui studiu ori a dezbaterilor în nucleul puterii politice privind consecinţele legislaţiei antiavort. Măsura a fost propusă în timpul unei vacanţe petrecute pe litoral de membrii CPEx. Într-o seară, aceştia au fost convocaţi intempestiv la o şedinţă în vila lui Ceauşescu. „Nu mai ţin minte ordinea de zi a şedinţei, dar la un moment dat Ceauşescu a ridicat pe neaşteptate problema avorturilor: susţinea că trebuiau interzise", şi-a amintit peste ani Al. Bârlădeanu, unul dintre participanţi. „A adus [Ceauşescu, n.n.] şi cifre de la Ministerul Sănătăţii din care reieşea câţi copii pierduse naţiunea din cauza avorturilor. Eu îmi dădeam seama că interdicţia va aduce implicaţii sociale, dar el se grăbea să ajungă conducătorul unei ţări cu 30 de milioane de locuitori. I-am spus atunci să nu ne pripim, să studiem ce urmări va avea o astfel de măsură. Nicolae Ceauşescu mi-a închis gura spunându-mi: «Să mai termine tovarăşul Bârlădeanu cu încurajarea prostituţiei!» [...]. Primul a luat cuvântul Patilineţ, ce era, atunci, ajutorul lui, cântându-i în strună. L-a pedepsit pentru asta Dumnezeu: fata lui a murit, dintr-un avort provocat, la câţiva ani după aceea! Maurer [primul-ministru, n.n.] a propus să mai studiem. «Ce să mai studiem?», s-a opus Ceauşescu. Nu ne-a susţinut nimeni. Şi s-a adoptat propunerea lui. Aşa au apărut «decreţeii»" (*apud* Betea, 1997, p. 195).

Prin *Scânteia*, oficiosul partidului, au fost făcute cunoscute noile măsuri şi interdicţii ce vizau realizarea „planului" de minimum 4 copii de către fiecare familie. Decretul – promulgat în numele Consiliului de Stat în 2 octombrie 1966 – menţionează în preambul că întreruperea cursului sarcinii reprezintă „un caz cu grave consecinţe asupra sănătăţii femeii şi aduce mari prejudicii natalităţii şi sporului natural al populaţiei". Decretul precizează excepţiile, precum şi sancţiunile pentru încălcarea lui.

„Excepţiile" ce beneficiau de posibilitatea întreruperii cursului sarcinii erau specificate în articolul 2, astfel: sarcina pune viaţa femeii într-o stare de pericol care nu poate fi înlăturat printr-un alt mijloc; unul din părinţi suferă de o boală gravă care se transmite ereditar sau care determină malformaţii congenitale; femeia însărcinată prezintă invalidităţi grave fizice, psihice sau senzoriale; femeia este în vârstă de peste 45 de ani; femeia a născut patru copii şi îi are în îngrijire; sarcina e urmarea unui incest sau a unui viol.

Pentru a fi încadrată în una dintre aceste categorii, urma o traiectorie complicată pentru gravida ce dorea să beneficieze de întreruperea legală a sarcinii. Aceasta începea cu prezentarea la cabinetul medical de care aparţinea (de obicei, al întreprinderii unde lucra) pentru a completa „fişa de întrerupere a sarcinii". Cu respectivul formular, solicitanta se prezenta în faţa unei comisii medicale care-i înregistra fişa şi delibera asupra deciziei. Abia după aprobarea cererii se putea adresa unui ginecolog pentru programarea operaţiei de întrerupere a sarcinii.

Articolul 6 al decretului antiavort – echivalent în viitorul apropiat cu o „tragedie naţională" (Kligman, 2000, p. 10) – menţionează sancţiunile vinovaţilor de provocare ilegală a unui avort. Formulat ambiguu, respectivul paragraf permite totuşi personalului medical să intervină pentru salvarea femeilor a căror viaţă este în pericol. În situaţia de „extremă urgenţă medicală, când întreruperea cursului sarcinii trebuie imediat efectuată – menţionează decretul –, medicul are obligaţia ca, înainte de intervenţie sau, când nu este posibil, în cel mult 2 ore de la aceasta, să-l anunţe în scris pe procuror, care urmează a constata, pe baza avizului medicului legist şi a oricăror altor date, dacă intervenţia pentru întreruperea cursului sarcinii a fost necesară".

Astfel, poliţia statului şi procuratura au fost implicate în problemele reproducerii umane, la fel cum în momentul declanşării „luptei de clasă" fuseseră implicate în anihilarea categoriilor declarate „duşmanii proletariatului".

Urgenţele medicale, pasibile de intervenţie medicală salvatoare, se încadrau în două categorii: avorturile spontane şi complicaţiile avorturilor ilegale. Dacă în cel din urmă

Scanned with OKEN Scanner

caz medicul nu găsea nici un semn convingător care să indice manevre abortive (ruperi de membrane, perforări ale uterului, septicemii), intervenţia sa era, de regulă, încadrată ca determinată de un avort spontan. Dacă însă examenul anatomopatologic stabilea dovezi de întrerupere a sarcinii, urma o anchetă judiciară ale cărei consecinţe erau pedepsele prevăzute în Codul penal. Acestea se aplicau deopotrivă femeilor care îşi provocaseră singure avortul, persoanelor ce efectuau avorturi ilegale, precum şi complicilor lor (persoane ce deţinuseră instrumentele medicale, îi puseseră în legătură pe unii cu alţii, asistaseră sau ajutaseră la practicarea manevrelor abortive).

Pedepsele variau de la amenzi la condamnări la locul de muncă sau închisoare de la 1 la 3 ani, cu interzicerea exercitării unor drepturi civile în respectiva perioadă. Prin cumularea mai multor infracţiuni, mai ales în cazul medicilor, sentinţele puteau ajunge la ani mulţi de închisoare.

Elementul cel mai intim al vieţii umane – sexualitatea – a fost supus astfel comandamentelor şi controlului politicii de partid, iar statul intervenţionist ajunge, în România, la cotele maxime ale acestei caracteristici.

Consecinţele sociale ale decretului antiavort

Prima consecinţă se raportează, desigur, la creşterea ratei natalităţii. În 1966, rata natalităţii fusese de 14,3 naşteri vii la mia de locuitori (după ce în 1960 fusese de 19,1‰). Ca urmare a politicii demografice legiferate, în 1967 rata fertilităţii totale s-a dublat faţă de anul precedent, ajungând la un maxim de 3,7 copii născuţi în medie de o femeie, pentru perioada de după 1944, în România (Trebici, 1991). În 1973 însă, rata fertilităţii totale revenise la nivelul de 2,4 copii născuţi în medie de o femeie, în anii ce-au urmat menţinându-se aceste cote scăzute:

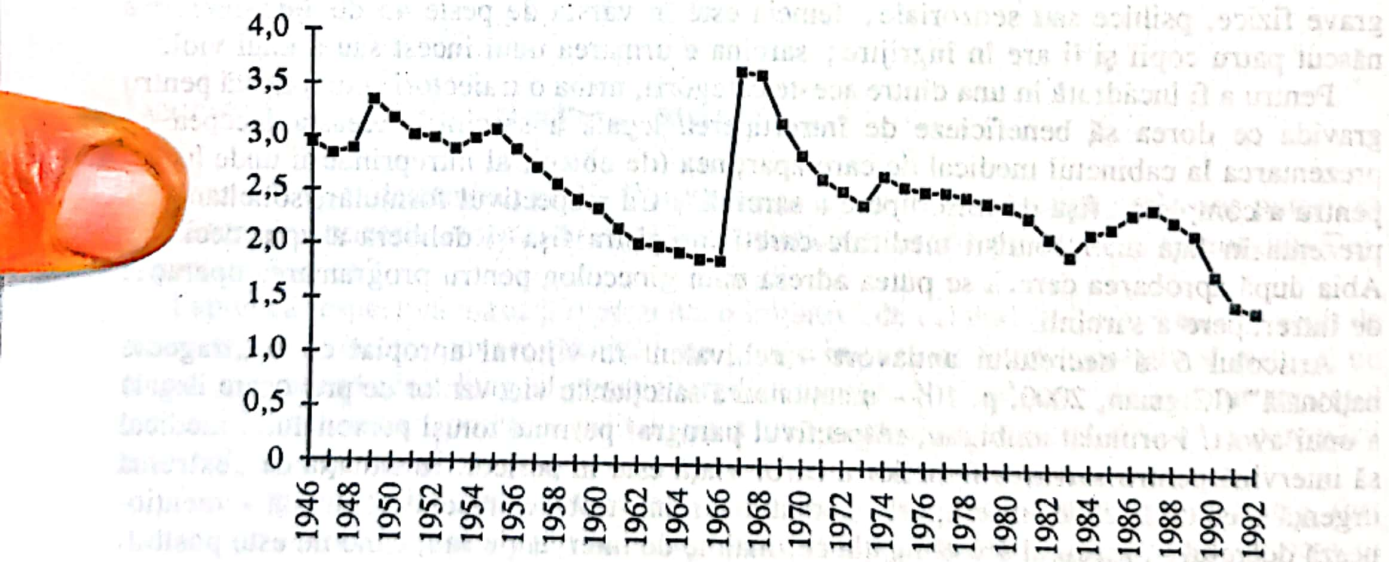

Rata fertilităţii totale, 1946-1991
(Sursa: Chesnais, 1992, pp. 543, 548, pentru 1946-1982; Mureşan, 1996, pentru 1983-1991, apud *Kligman, 2000, p. 70)*

După cum relevă statisticile, interzicerea avortului nu a însemnat eradicarea practicării lui. Pentru a împiedica ducerea la capăt a unei sarcini nedorite, femeile apelau la diverse mijloace. Printre altele s-a revenit la practicile descrise de Panait Istrati la începutul secolului precedent. „Cruzimi fără nume, adevărate barbarii" (1983, p. 65), numea

scriitorul obiceiurile femeilor ce-şi înţepau uterul cu andrele de împletit, cărau poveri, îşi opăreau picioarele cu apă fiartă sau şi le rupeau sărind de la înălţime. Un inventar al mijloacele de provocare a avortului dovedeşte că un astfel de moment echivala cu suferinţe fizice şi psihice greu de estimat.

Cum rezultatele decretului antiavort se dovediseră nesatisfăcătoare pe termen lung, pentru ca femeia să-şi îndeplinească „rolul deosebit şi o misiune nobilă" (Ceauşescu, 1973), s-a recurs la măsuri suplimentare. Astfel că s-au înfiinţat noi instituţii (Comisia Naţională de Demografie în 1971, spre exemplu) şi au intrat în funcţiune alte mecanisme de supraveghere şi constrângere. Începând din anii '80, s-a hotărât ca femeile să fie supuse periodic unor controale ginecologice. Semestrial, instituţiile medicale de profil aveau obligaţia să raporteze numărul „gravidelor depistate". Şi unele licee au introdus practica efectuării controlului ginecologic obligatoriu anual al elevelor (cazul Liceului Pedagogic din Arad în perioada 1974-1978).

România nu a fost singura ţară unde s-a instituit controlul politic asupra sexualităţii cetăţenilor săi. Limitarea numărului de copii în China lui Deng Xiaoping a condus la instituţionalizarea aceleiaşi practici, cu grave repercusiuni la nivelul mentalului individual şi al celui colectiv. Printre consecinţele psihosociale ale „fenomenului chinezesc" (studiate mai amănunţit decât cele ale legislaţiei antiavort din România), reţinem scăderea stimei de sine a indivizilor societăţii. „Superiorii şi subordonaţii contribuiau deopotrivă la perpetuarea regimului" – după cum observă J. Gross (1988) –, deoarece societatea de tip totalitar „avea nevoie atât de participarea, cât şi de vulnerabilitatea tuturor" (*apud* Kligman, 2000, p. 256).

Combinând „tehnicile unei ierarhii care supraveghează cu cele ale sancţionării care normalizează" (Foucault, 1997, p. 166), examenul ginecologic periodic a reprezentat şi o metodă de sugestie a omnipotenţei puterii politice.

Obligativitatea respectivului control a fost „una dintre armele cu ajutorul cărora statul a pătruns în corpul fizic al cetăţenilor săi", din cauza lui femeile ajungând să-şi privească propriul corp ca pe un „duşman interior" (Kligman, 2000, p. 113).

Consecinţa cea mai zguduitoare a fost, desigur, decesul şi mortalitatea a mii de femei ca urmare a complicaţiilor declanşate de provocările ilegale de avort. Cifra femeilor pentru care s-a avansat drept cauză a decesului astfel de complicaţii este înspăimântătoare : doar pentru anul 1989 sunt menţionate 1 193 de decese, pentru perioada 1966-1989 fiind avansat numărul de 9 452 de femei decedate (Kligman, 2000, pp. 230-234). Cu toate acestea, statisticile, după cum relevă ginecologii intervievaţi, sunt departe de adevăr. Printre „indicaţiile" primite de aceşti specialişti a fost şi aceea ca în cazul decesului să fie trecut diagnosticul complicaţiilor finale (cel mai adesea „blocaj renal" sau „septicemie"), astfel că numărul femeilor decedate în urma avorturilor provocate depăşeşte zece mii.

Importante din perspectiva psihosociologiei, ca fapt de memorie socială, sunt şi amintirile traumatizante ale femeilor ce-au suportat avorturi provocate ilegal.

Designul cercetării

În scopul investigării amintirilor legate de avorturile provocate şi semnificaţiilor conferite acestora în memoria de lungă durată, am efectuat un studiu de caz multiplu.

Cercetarea s-a raportat la un număr de 50 de femei din oraşul şi judeţul Arad, afectate implicit în perioada lor de fertilitate de consecinţele decretului antiavort. În sondarea memoriei individuale pe această temă, s-a utilizat tehnica interviului-focus[1].

1. Interviurile au fost realizate cu ajutorul unor studenţi de la Facultatea de Ştiinţe Politice şi Colegiul de Asistenţă Socială de la Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad.

Scanned with OKEN Scanner

Menţionăm că tatonările făcute pentru a găsi subiecţii care să-şi dea acordul în abordarea temei au fost mai numeroase (87 de cazuri). Refuzurile au fost motivate de neîncrederea în operatorii ce investighează un astfel de subiect (teama că încă ar putea avea consecinţe juridice declaraţiile lor), precum şi de dorinţa de a evita retrăirea acelor momente prin evocarea lor ori dorinţa de a uita cele întâmplate.

Lotul intervievat prezintă următoarele caracteristici: femei cu *vârsta* actuală între 30 şi 40 de ani – 14%; 40-50 de ani – 56%; peste 50 de ani – 30%. *Profesiile şi ocupaţiile* acestora, în 1989, erau: 34% – muncitoare, 30% – funcţionare, 8% – intelectuale, 8% – casnice, 6% – ţărănci, 4% – eleve sau studente, 10% – alte categorii. În ceea ce priveşte *studiile* intervievatelor în aceeaşi perioadă: 20% erau absolvente ale unei instituţii de învăţământ superior, 44% absolviseră liceul, 10% – zece clase şi 26% – şcoala generală. *Starea civilă* a acestora, la data abrogării decretului, exprimată procentual, se prezintă astfel: 64% – femei căsătorite, 34% – necăsătorite. Am considerat ca o caracteristică importantă cu referire la fenomenul investigat raporturile intervievatelor cu *religia*. Din declaraţiile făcute, 60% dintre femei sunt de religie ortodoxă, 12% – catolică, iar restul aparţin unor Biserici neoprotestante. Deşi toate îşi exprimă apartenenţa la o Biserică, doar 54% recunosc a fi practicante active ale credinţei declarate.

În cadrul interviului-focus s-au pus următoarele chestiuni: 1. numărul avorturilor provocate înainte de 1989; 2. mijloacele utilizate pentru provocarea ilegală a avorturilor; 3. cu cine aţi mai vorbit despre aceste lucruri înainte de 1990? ; 4. povestiţi amănunţit despre avortul care v-a lăsat cele mai profunde amintiri sau s-a soldat cu consecinţe mai grave; 5. exprimaţi într-o singură frază starea ce vă caracterizează când vă amintiţi de avortul (avorturile) provocate; 6. consecinţele provocării avorturilor ca fapte de viaţă.

Din *analiza datelor* reiese concluziile de mai jos.

1. Toate femeile intervievate cunosc din proprie experienţă ce-a însemnat provocarea unui avort în perioada funcţionării Decretului nr. 770/1966. Numeroase femei (din lotul investigat, un procent de 46%) au avut o singură provocare ilegală de avort. După această amară experienţă, au recurs la mijloace suplimentare de precauţie. Cu toate acestea, 40% dintre femeile investigate au avut în respectiva perioadă între două şi cinci provocări ilegale de avort, restul intervievatelor declarând că au avut mai mult de cinci avorturi sau le-au uitat numărul.

De remarcat că nu putem opera corelaţii semnificative între profesia, studiile sau credinţele religioase ale femeilor intervievate şi numărul avorturilor provocate. Vârsta pe care o aveau în 1989 este semnificativă în sensul că mai mult de jumătate dintre intervievatele ce-au declarat un singur avort se situează în grupa de vârstă cuprinsă între 30 şi 40 de ani, prin urmare în 1989 aveau între 17 şi 27 de ani. Cu o singură excepţie, toate femeile care au declarat un singur avort erau necăsătorite în 1989.

2. În ceea ce priveşte mijloacele utilizate pentru a scăpa de o sarcină nedorită, metoda la care au apelat cu predilecţie (46%) a fost „sonda". Chiuretajele clandestine au fost, de asemenea, posibile în schimbul unor sume de bani care, în general, depăşeau valoarea a două salarii medii lunare (5 000 de lei), după cum declară 22% dintre intervievate. Uneori acestea comportau situaţii extrem de periculoase în respectivul context legislativ (Anexa 1).

Încercările de a scăpa de o sarcină nedorită erau multiple, după declaraţiile unora dintre intervievate (14%), care recunosc că au apelat la toate metodele şi mijloacele abortive ce le-au stat la îndemână (Anexa 2). Mijloacele farmaceutice (produse pe bază de hormoni) se dovedeau puţin eficiente, după cum arată numărul femeilor care au apelat la ele (8%).

Cum se provoca un avort cu „sonda"? Din lipsă de încredere şi sărăcie, unele femei recurgeau singure la astfel de manevre (Anexa 3). „Profesionistele" la care apelau celelalte erau, în principal, cadre medicale cu pregătire medie (surori, asistente) ce le lăsau pacientelor speranţa identificării simptomatologiei septicemiei şi a infecţiilor posibile (Anexa 4).

Scanned with OKEN Scanner

Din relatările intervievatelor reiese că „preferința" pentru un mijloc abortiv sau altul se datora situației materiale a femeii (chiuretajele fiind mult mai scumpe) și deopotrivă întâmplării care făcea ca printre prietenii și rudele de încredere să fie un ginecolog sau alt cadru medical. Teama de consecințe făcea uneori ca respectivele relații nici să nu mai funcționeze (Anexa 5).

3. Angoasa ce caracteriza întâmplarea de a fi rămas însărcinată reiese din răspunsurile femeilor la întrebarea cu cine au vorbit despre avorturile lor provocate în timpul funcționării legislației de interzicere a lor. 48% dintre intervievate declară că discuțiile s-au limitat la strictul necesar – bărbatul cu care au rămas însărcinate și cei ce au contribuit (direct sau indirect) la întreruperea sarcinii (Anexa 6). 20% adaugă la acest cerc restrâns câte o prietenă, iar alte 16%, propria mamă.

Lipsa de încredere între indivizii ce alcătuiau „colectivele de muncă" ale trecutului apropiat este semnificativă și din aceste indicii. Reținem însă și faptul că specificarea sintetizată în sintagma „mai vorbeam, între noi, femeile" aparține intervievatelor de profesie muncitoare, casnice și țărănci. Nici o intelectuală sau fostă studentă (liceană) înainte de 1989 nu recunoaște să fi făcut confesiuni care să depășească cadrul partenerului, mamei și unei singure prietene.

4. Gradul înalt de traumă psihică reprezentat de aceste fapte este, poate, cel mai bine exprimat de refuzul multor intervievate (27 din 50) de a povesti amănunțit avortul care le-a lăsat cele mai profunde amintiri sau s-a soldat cu cele mai grave consecințe.

Cele care au acceptat să povestească – în conformitate cu observațiile operatorilor de interviu – au făcut-o la insistențele lor, iar relatările sunt, în general, scurte.

Reies din ele, în principal, anxietatea și complexitatea situațiilor (Anexa 7).

5. „Nu se poate descrie într-o frază" – a fost exprimarea refuzului a cinci intervievate de a sintetiza într-o singură frază ce-au însemnat avorturile provocate pentru ele. Jumătate din întregul lot investigat au refuzat să răspundă, cu motivația „Nu știu să spun". „Un păcat" – au sintetizat faptul cinci intervievate, „groaznic" – au exclamat două femei, „a fost crunt" – au opinat alte două și „foarte dureros" – au răspuns trei.

Nuanțarea răspunsurilor este relevantă pentru semnificațiile respectivului decret ca fapt de viață și memorie individuală. Redăm în cele ce urmează câteva dintre acestea: „Cea mai grea experiență prin care trece o femeie"; „Bolovan pe inima mea"; „M-am simțit ca o vită, nevoită să rabde orice"; „Era singura soluție"; „Cel mai greu lucru ce l-am făcut vreodată"; „Îmi venea să mă urc pe pereți"; „Mi s-a părut că a durat o veșnicie, deși ceasul arăta scurgerea doar a 20 de minute".

Răspunsurile mai cuprinzătoare recurg la justificări, precum: „Este un păcat de neiertat la care, atunci când suntem tineri, nu ne gândim prea mult, dar care mai târziu nu te mai lasă să dormi liniștit" (M.I., 40 de ani, laborantă, catolică practicantă); „Avortul însemna să te pregătești să nu te mai întorci acasă din locul unde ți l-ai provocat" (B.E., 54 de ani, muncitoare confecționeră, ortodoxă practicantă); „Deși ți se părea că e un lucru ireal ce se întâmpla, erai conștient că trebuie să treci, cu orice risc, prin asta, deoarece un copil în plus nu mai putea fi întreținut" (M.F., 46 de ani, muncitoare, ortodoxă nepracticantă); „E un mare păcat, dar ar fi fost un păcat și mai mare aducerea pe lume a unui copil pe care nu l-aș fi putut crește" (M.N., 60 de ani, casnică, ortodoxă practicantă); „În momentul în care se întâmpla, erai foarte stresată, dar apoi deveneai bucuroasă, ca după o mare reușită, că ai scăpat cu viață, că ai scăpat de pușcărie" (R.E., 36 de ani, juristă, catolică nepracticantă).

6. Consecințele estimate de intervievate ale avorturilor pe care și le-au provocat au fost declarate cu ajutorul a trei întrebări: ce urmări imediate a avut provocarea primului avort, de ce natură au fost principalele traume datorate avorturilor provocate și dacă se socotesc vinovate de cele întâmplate. Doar prima întrebare a presupus răspunsuri deschise.

Scanned with OKEN Scanner

„Nu pot uita acea durere" – a fost răspunsul cel mai frecvent (11 intervievate), exprimat în forme şi nuanţe uşor diferite, cu referire la urmările imediate ale primului avort (Anexa 8). O remuşcare de moment (20%) – motivată de faptul că nu putea naşte şi creşte acel copil, fie din cauza faptului că mai avea altul (alţii), fie pentru că nu era căsătorită. Închiderea în sine a fost consecinţa cu frecvenţă imediată (6 intervievate). Relaţiile sexuale cu partenerul au fost afectate negativ (trei cazuri, dintre care unul dă şi explicaţia: „Mi se părea nefiresc ca pentru acelaşi fapt eu să sufăr atât de îngrozitor, iar el să nu păţească nimic") şi chiar rupte (două cazuri, ambele femei fiind necăsătorite în acel moment).

„Nu am fost traumatizată în urma avorturilor provocate" au răspuns doar 8% dintre intervievate; „Am suferit traume fizice" – 2%; traume psihice – 20%; fizice şi psihice – 58%.

Vă simţiţi vinovată de cele întâmplate? „Foarte mult" – a fost răspunsul ales de 20 de intervievate, „da" – 5, „doar în acel moment" – 11; „nu" – 14 (unele dintre chestionate, deşi nu li se ceruseră precizări, au ţinut să-şi nuanţeze răspunsul cu justificarea că s-ar fi simţit vinovate dacă ar fi putut creşte acei copii, altele au specificat că vinovaţi trebuie să fie socotiţi în primul rând cei care le-au obligat să recurgă la asemenea măsuri). Menţionăm că majoritatea celor care au exclus sentimentele de vinovăţie sunt femei cu vârsta cuprinsă între 30 şi 50 de ani. Pot fi operate – după cum s-a presupus, de altfel – corelaţii între femeile ce se declară practicante active ale unei credinţe religioase şi afirmarea stării de culpabilitate în urma faptului că şi-au provocat avorturi.

Mai multe despre ce-au însemnat avorturile provocate în viaţa unor femei aflăm din relatările făcute despre amintirea avortului cu cele mai profunde consecinţe. Astfel, consecinţele unora dintre ele au schimbat viaţa respectivelor femei (Anexa 9).

Evocare şi reconstrucţie în memoria individuală

În cercetările cu referinţă la memorie, Ebinghaus (1885) şi succesorii săi au ajuns la concluzia că funcţia de structurare, de organizare constituie unul dintre aspectele esenţiale ale activităţii mnezice. Într-o definiţie mai recentă a memoriei, Flores (1974) reiterează „relaţiile funcţionale care există între două grupe de conduite observabile, separate printr-un interval de timp cu durată variabilă". Primele conduite aparţin fazei de achiziţie, iar cele ulterioare, fazei actualizării, fiind „conduite de recunoaştere, de reconstrucţie, de evocare, de reînvăţare".

Din rezultatele cercetărilor experimentale reiese că memoria este *explicită* (*declarativă*), raportându-se la conţinuturi verbale sau imagistice evidenţiate prin probe de recunoaştere, şi *implicită* (*nondeclarativă sau procedurală*). A doua formă include reguli de execuţie, deprinderi motorii sau cognitive, reflexe condiţionate – conţinuturi inaccesibile conştiinţei, ce nu pot face obiectul unor reactualizări intenţionate.

Cercetările dirijate spre bazele biochimice ale procesului, legate în special de psihofiziologia învăţării (Fessard, 1970; Ungar şi Chapouthier, 1971), au evidenţiat, de asemenea, pluralitatea mecanismelor mnezice argumentată de existenţa *memoriei de scurtă, medie şi lungă durată*. Rezultatele experimentelor învăţare-memorare au argumentat că eficienţa învăţării este dependentă nu doar de dificultatea conţinuturilor de memorat, ci şi de anumite variabile proprii subiectului.

Caracteristicile subiectului ce condiţionează procesul de memorare – importante în amintirea unor conţinuturi cu puternice implicaţii subiective, cum este tema noastră – sunt sintetizate astfel de Reuchlin (1996, pp. 123-129):

Scanned with OKEN Scanner

a) atitudinile ce operează procesul de filtraj; se constată şi că acordul subiectului şi orientarea textului (în cazul experimentelor practicate) accelerează procesul de învăţare şi invers, aceste efecte apărând ca o continuare a celor studiate sub numele de „apărare perceptivă";
b) reţinerea e favorizată atunci când subiecţii sunt puternic motivaţi în momentul achiziţionării; conform „efectului Zeigarnick", o sarcină întreruptă ar trebui să fie mai bine memorată decât una dusă la bun sfârşit;
c) tonusul afectiv, elementele considerate plăcute de către subiect tinzând să fie mai bine reţinute decât cele considerate dezagreabile; faptul se observă experimental numai într-o evocare amânată, în cadrul memoriei de lungă durată.

Rezultatele experimentale anterior sintetizate sunt compatibile cu ipotezele lui Freud. El presupune că Eul se apără de ameninţările pe care le constituie tensiunile şi conflictele prin diferite mecanisme, dintre care unul constă în refularea în inconştient a amintirilor legate de emoţii negative. Recitindu-l pe Freud, vom reţine câteva dintre observaţiile sale, de actualitate în contextul în care a rămas încă de domeniul curiozităţii ştiinţifice uitarea şi conservarea conţinuturilor afectogene în memoria de lungă durată. „Memoria operează o alegere între impresiile ce i se oferă", afirma acesta în *Psihopatologia vieţii cotidiene* (1901), precizând că dintre amintirile puternic amprentate afectiv „nu se uită nimic fără motiv". Aceste sumare consideraţii referitoare la mecanismele de evocare şi reconstrucţie ale memoriei individuale explică, în parte, „uitarea" consecinţelor decretului antiavort.

Psihanaliza atribuie un rol principal memoriei. Nevroza se bazează, în principal, pe această tulburare specifică a relaţiei cu trecutul care este refularea. Subiectul a îndepărtat din conştiinţa sa anumite fapte şi evenimente dintr-un trecut mai îndepărtat, inacceptabile mai târziu pentru el, dintr-un motiv sau altul. Vindecarea sa trece însă prin recuperarea amintirilor refulate. Adultul nu le va mai plasa într-o poziţie dominantă a conştiinţei sale – care ar putea să-i organizeze viaţa pe baza unor fapte de mult petrecute –, ci le va dezamorsa de încărcătura emoţională şi le va exila într-o poziţie periferică, unde sunt inofensive. Refulate, amintirile rămâneau active şi împiedicau, de fapt, subiectul să-şi trăiască prezentul. Recuperate, ele pot fi puse deoparte, în fapt, anihilate.

Memorie individuală – memorie socială

Între *memoria individuală* şi *memoria socială* există relaţii tipice. Cultura, în sens etnologic, este o problemă de memorie reprezentând „cunoaşterea unui anumit număr de coduri de comportament şi capacitatea de a te servi de ele" (Todorov, 1995, p. 21).

În planul memoriei individuale, dispunem în mod durabil şi mai ales permanent de structuri verbale (cuvinte, structuri gramaticale) şi structuri nonverbale (reprezentări de obiecte, de persoane, de evenimente, cu aspectele şi circumstanţele lor) şi unele, şi celelalte fiind reunite în structuri mai ample. Acest ansamblu de structuri sau scheme constituie *memoria semantică*, al cărei studiu este de competenţa psiholingvisticii. Conţinutul memoriei semantice este, în parte, identică la toţi membrii unei comunităţi lingvistice, care astfel pot comunica între ei. Dar conţinutul memoriei semantice este şi personal, depinzând de anumite circumstanţe ale evenimentului, de anumite conotaţii – atitudini favorabile sau defavorabile determinate de ele (Reuchlin, 1996).

Este meritul lui Piaget şi Inhelder (1968) de a fi demonstrat că „schemele" a căror construcţie se realizează în cursul dezvoltării inteligenţei joacă, din momentul creării lor, un rol esenţial în memorie. Relaţia dintre amintire şi judecată este foarte strânsă. Din

Scanned with OKEN Scanner

cercetările mai recente cu referinţă la amintirea altuia (Pendry, Macrae şi Hewstone, 1996) reiese că schemele joacă un rol important în organizarea şi memorarea de lungă durată. Schemele au un impact mai mare în etapa de codificare decât în cea de amintire a informaţiei, evidenţiindu-se astfel unele *bias*-uri în procesul de rememorare. Sunt mai bine păstrate acele amintiri conforme stereotipurilor.

Aceste concluzii şi altele provenite din cercetările asupra memoriei individuale pot deschide calea spre interogaţiile privind construcţia *memoriei sociale*. Studiul ei a fost iniţiat de M. Halbwachs (1925), cu precizarea că reprezintă cunoaşterea actuală a trecutului, dar nu printr-o „conservare" a imaginilor, ci printr-o „reconstruire" a lor. Într-o primă accepţie, depinde în principal de limbaj şi de „cadrele sociale", având o „funcţie simbolică" datorată unor idei generale pe care le avem. Astfel, memoria socială poate fi definită ca memorie a societăţii care le oferă indivizilor limba şi categoriile gândirii.

În paralel cu sintagma *memorie socială* s-a impus şi noţiunea de *memorie colectivă*, cu sensul de amintire a unor grupuri umane pentru care evenimentele din trecut au o semnificaţie specială. Halbwachs subliniază faptul că „spiritul reconstruieşte amintirile sub presiunea societăţii" (*apud* Chelcea, 1996, p. 112). Semnificaţia faptelor şi sensul evenimentelor sunt dependente de valorile promovate de credinţele sau ideologiile funcţionale într-un anumit grup. Reiese astfel că atât stocarea, cât şi redarea se datorează vieţii sociale, nu individul, ci grupul din care face parte fiind depozitarul memoriei.

Aproape simultan cu Halbwachs, F.C. Bartlett a dezvoltat teoria structurării memoriei de către cultură şi interese. Pierderea informaţiei în timp nu se datorează uitării, ci restructurării de sens a memoriei, informaţiile mnezice organizându-se în jurul unui element semnificativ. Cultura contribuie la organizarea semnificaţiilor, reamintirea trecutului fiind justificativă nu pentru trecut, ci pentru prezent. Caracterul puternic normativ al amintirilor colective a fost dezvoltat şi de J. Stoetzel (1963), cu precizarea că „fiecare amintire colectivă este pentru grup un model, un exemplu, o învăţătură".

Reiterând aceste consideraţii într-o analiză asupra reconstrucţiei memoriei sociale cu referire la regimul politic comunist din România, S. Chelcea (1996) preciza că „oamenii îşi aduc aminte şi uită momente din viaţa lor în funcţie de comandamentele timpului", „se exprimă nu cu cuvintele lor, ci cu cele ale epocii".

În înţelegerea semnificaţiilor psihosociale ale decretului antiavort, în relaţia memorie socială – conţinuturi normative şi limbaj, de reţinut este apelul politic ce-a însoţit popularizarea lui. Editorialul *Scânteii* din numărul ce publică decretul fusese intitulat „Copiii noştri – copiii patriei noastre".

În finalul articolului, în limbajul propagandistic cunoscut, se lansează „chemarea": „Comitetul Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român adresează în acelaşi timp un apel întregii populaţii, muncitorilor de la oraşe şi sate, pentru a înţelege bine că asigurarea unei creşteri demografice normale este o înaltă onoare şi o obligaţie pentru fiecare familie şi pentru întregul nostru popor, ce s-a mândrit întotdeauna cu familii durabile, cu mulţi copii, pe care i-a crescut în dragoste, asigurând în acest fel vitalitatea, tinereţea şi vigoarea întregii naţiuni. Astăzi mai mult ca oricând, avem înalta obligaţie de a asigura patriei noastre noi şi noi generaţii care să contribuie la înflorirea naţiunii noastre socialiste, la triumful socialismului şi comunismului în România".

Limitarea libertăţii individuale era motivată aşadar ca „datorie patriotică" în „spiritul tradiţiei româneşti". După publicarea decretului antiavort, dintre ipostazele femeii – mamă, soţie, producător – promovate de ideologia comunistă, cea de mamă trece pe prim-plan. În discursul public, femeia este adesea desemnată prin sintagma „izvorul vieţii", copilul devine „împlinirea destinului de femeie", iar naşterea – „minune a naturii". În machetele-robot ale tuturor ziarelor din România şi în grilele programelor de radio şi televiziune

Scanned with OKEN Scanner

fuseseră introduse rubrici şi emisiuni permanente pe tema înfăptuirii politicii demografice. Interdicţiile adoptate şi sancţionarea nerespectării lor au fost motivate cu „raţionamente ştiinţifice" de ordin medical, etic, moral. Cu funcţii şi efecte propagandistice aparte în contextul „fabricării consimţământului" (Herman şi Chomski, 1988) ar putea fi studiate „adeziunile oamenilor muncii" la măsurile adoptate.

De altfel, apariţia decretului fusese pregătită propagandistic folosindu-se aceeaşi schemă de manipulare pentru amorsarea reacţiilor mulţimii. Însuşi Zaharia Stancu, preşedintele Uniunii Scriitorilor, publicase un articol despre „întrecerile" familiilor de ţărani în a avea cât mai mulţi copii. Fantezia este susţinută bombastic cu motivul similarităţii fecunditate-bogăţie (la întrebarea câţi copii aveţi, un ţăran răspundea, după caz, „numai şapte" sau „numai nouă", prozatorul acreditând ideea, falsă, de altfel, că în mentalul românesc tradiţional numărul copiilor şi nepoţilor reprezentau bogăţia materială şi prestigiul familiei).

Cum interesele exprimate public nu coincideau cu interesele indivizilor, iar divergenţa dintre atitudinile şi comportamentele oamenilor ce-au trăit în regimul comunist devenise o caracteristică a vieţii cotidiene, propaganda în favoarea noii politici demografice nu a avut efectele scontate. „Atitudinile nu se schimbă prin decrete" (Mugny şi Perez, 1996), enunţarea unor informaţii nefiind suficientă în influenţarea comportamentului. Cum şi de ce s-au rejectat însă din memoria socială consecinţele legislaţiei antiavort?

Memorie şi istorie în raportul trecut-prezent

La un prim nivel de apreciere, putem conchide că rejectarea din memoria colectivă a consecinţelor decretului antiavort este cauzată de specificul amintirilor (sexualitatea fiind unul dintre subiectele puţin abordate public), precum şi de sentimentul de culpabilitate cauzat de credinţele religioase, toate religiile (cele tradiţionale, ca şi cultele neoprotestante) fiind în consens în a taxa avortul ca omucidere.

În planul memoriei individuale – aşa cum se observă şi din prezentarea datelor reieşite din studiul de caz multiplu –, pentru cel care a trăit amintiri umilitoare şi foarte dureroase este o cruzime să-i ceri să le retrăiască prin evocare. Studiind literatura memorialistică şi jurnalele unor autori care au trăit experienţele traumatizante ale lagărelor şi închisorilor secolului recent încheiat, Todorov (1995) reliefează două forme de amintire. Într-o primă formă, evenimentul poate fi păstrat literal, astfel că un segment tragic al trecutului individului sau al grupului din care face parte este păstrat în literalitatea sa. Este, desigur, o sarcină doliul, însă cel care nu reuşeşte să scape de comemorarea obsedantă a unui trecut dureros refuză trăirea prezentului. În acest caz, adevărul rămâne un fapt intranzitiv care nu duce dincolo de el însuşi.

Într-o a doua formă, durerea marginalizată, amintirea îmblânzită a faptului dureros din trecut devine un exemplu de viaţă de care individul, dar mai ales colectivitatea se pot servi. Operaţia este dublă şi aminteşte, de asemenea, psihanaliza. Expunându-se această amintire analogiei şi generalizării, se face din ea un exemplu din care se trag învăţăminte. Astfel, trecutul devine un principiu de acţiune pentru prezent. În concluzie, cu referire la tema abordată, putem subscrie opiniei că *memoria literală*, mai ales cea dusă la extrem, comportă riscuri, în vreme ce *memoria exemplară* este, în mod potenţial, eliberatoare.

Aminteam aceste observaţii comune psihosociologului pentru efectele posibile în câmpul istoriografiei româneşti, unde comparaţia dintre „epoca Dej" şi „epoca Ceauşescu" în termeni de opresiune şi represiune socială se încheie, de obicei, cu concluzii ce delimitează, în favoarea ultimei, cele două etape. „Lupta de clasă" încetase în timpul lui Ceauşescu, iar numărul condamnaţilor politici nu suportă comparaţii cu etapa 1946-1962 – este concluzia istoricilor.

Scanned with OKEN Scanner

În realitate însă, tocmai când în „lagărul socialist" fiinţau alte relaţii decât cele instituite de Stalin, Ceauşescu şi nucleul de decizie ce-l patrona au introdus măsuri represive asemănătoare, prin nocivitatea efectelor, cu cele teoretizate pentru asigurarea victoriei proletariatului în sângeroasa „luptă de clasă". Căci ce altceva decât stabilirea de „domicilii obligatorii" ca pentru „titoişti" şi „chiaburi" a fost dispoziţia de prezentare la post a absolvenţilor din învăţământul superior universitar, de artă şi medical, indiferent de situaţia familială şi aspiraţiile lor în perioada 1981-1989? (Amintesc în acest sens cazul promoţiei 1982 a secţiei filosofie-istorie a universităţii clujene: din 25 de absolvenţi, 17 erau căsătoriţi, cu 11 copii; prin repartiţie au fost separate toate familiile; după zece ani, un singur cuplu se menţinea căsătorit). Ce altceva au fost cele mai mult de 10 000 de femei decedate în urma complicaţiilor post-abortive, dacă nu victime ale opresiunii politice? În ce alt capitol pot fi înscrise suferinţele şi traumele nemărturisite public pe care, apreciem, n-a fost femeie din România – în stare de normală fertilitate, în respectiva etapă – să nu le fi îndurat?

Oricât ar părea de paradoxal, o serioasă analiză sociologică asupra contextului şi efectelor deciziei interzicerii avorturilor şi lipsei mijloacelor medicale contraceptive în 1966-1989, în România, a fost efectuată de către o cercetătoare americană, Gail Kligman (2000), cercetătorii români părând exclusiv acaparaţi de victimele „luptei de clasă". Munca istoricului, ca tot ce este în legătură cu memoria, nu constă doar în stabilirea faptelor, ci şi în alegerea unora dintre ele ca fiind mai semnificative decât altele, în desemnarea unor relaţii dintre ele. Acest proces de selecţie şi combinare este în mod necesar orientat de căutarea nu a adevărului, ci „a binelui" (Todorov, 1995, p. 50). Dar ce e binele oare?

Apelurile la comemorarea victimelor anticomunismului în raport cu „uitarea" consecinţelor decretului antiavort presupun precizări privind scopul şi utilitatea evocării. Unul dintre motivele cultului memoriei victimelor „luptei de clasă" ar fi că aceia care îl practică dobândesc unele privilegii în cadrul societăţii aflate în procesul schimbării. Rolul de victimă asigură un privilegiu moral şi politic durabil. Cazul foştilor opozanţi este legitim, nu şi al acelora care obţin foloase doar din evocarea lor în ipostaza de „neobolşevici ai anticomunismului" (Michnik, 2001, p. 50) prin stereotipii verbale consacrate în urmă cu o jumătate de secol.

Pe termen lung, în „moştenirea" legislaţiei antiavort poate fi conţinut şi „sindromul neajutorării învăţate" (Seligman, 1975), ce explică parţial neglijarea planningului familial. Altă consecinţă însemnată datorată reprezentărilor remanente condiţionate de ideologia comunistă (a se aminti schema indusă propagandistic „copiii noştri – copiii patriei noastre") poate fi lipsa de responsabilitate a părinţilor faţă de creşterea şi educarea copiilor lor, pe care-i încredinţează cu uşurinţă centrelor de plasament sau îi abandonează. Astfel, în România, în 1993 erau 158 078 de copii instituţionalizaţi şi circa 5 000 de „copii ai străzii" (Kligman, 2000, p. 256).

Se pare însă că în dezbaterile din străinătate care pun problema interzicerii avortului cazul României este mai bine prezentat. Spre exemplu, ziarul *Christian Science Monitor* din 27 ianuarie 1990 scrie că „legile româneşti care au interzis avortul înainte de Revoluţie ar trebui să servească drept avertisment pentru Statele Unite" (*apud* Kligman, 2000, p. 257).

„A comemora victimele trecutului provoacă satisfacţii, a te ocupa de cele de azi deranjează", conchide Todorov (1995, p. 54) cu referire la „abuzurile memoriei" postnaziste şi comuniste. Un individ, fie şi numai în rolul de membru al unei familii, îşi asumă ipostaza privilegiată de victimă pentru că astfel le poate atribui celor din jur rolul de vinovaţi. Evocarea amintirilor de profundă intimitate ale femeilor ce-au suportat consecinţele avorturilor provocate nu este în avantajul statusurilor de soţii şi mame şi, desigur, lezează relaţiile şi credinţele lor religioase.

Fără intenţia de-a ne afilia acelor „militanţi ai memoriei" ororilor trecutului comunist, opinăm că decretul antiavort, ca fapt de memorie socială, este important prin amploarea

Scanned with OKEN Scanner

consecinţelor acestei decizii politice ce-a afectat toate familiile din România, într-o etapă aproape similară ca durată celei declarate de „luptă de clasă". În plan socioistoric, însăşi „istoria unei familii poate fi portretul în miniatură al unei ţări" (Djilas, 1958). Ce fel de familie este tipică, în acest sens, României în ultima etapă a totalitarismului comunist? Una inhibată de angoasele sexualităţii sau timorată de groaza naşterii unor copii greu sau imposibil de crescut, stări ce explică, în parte, tensiunea şi inhibiţiile societăţii de la finele secolului XX şi trebuie luate în considerare într-o posibilă psihopedagogie a mentalităţilor remanente.

Anexa 1

„După ce am rămas însărcinată, i-am povestit unei prietene, rugând-o să mă ajute. M-a dus la un medic pensionar să-mi facă un chiuretaj.

Prietena mea şi mama ei mi-au pus la dispoziţie apartamentul lor pentru intervenţie. Au cărat masa din bucătărie în sufragerie şi au fiert o oală cu apă pentru sterilizarea instrumentelor. Medicul mi-a făcut o injecţie, dar m-a prevenit că o să mă doară. Mi-a atras atenţia să nu scot un geamăt dacă nu vreau să ajungem toţi de acolo în închisoare.

Am urcat pe masă, iar el a început să-şi alinieze instrumentele. Îmi amintesc doar sunetul lor şi apoi durerea cumplită ce a urmat." (E.R., 48 de ani, casnică, ortodoxă nepracticantă)

„Pentru a face un avort «curat» m-am internat în spital, prin intermediul unei cunoştinţe, cu un diagnostic fals. A doua noapte după internare, doctorul cu care vorbisem, pe la ora 2, m-a chiuretat contra unei sume de bani ce era la nivelul a peste două salarii de-ale mele." (L.T., 49 de ani, economistă, ortodoxă nepracticantă)

Anexa 2

„Am folosit toate metodele posibile şi păreau să nu aibă efect. Injecţii pe bază de hormoni, tratamente empirice – băi de şezut, bere fiartă cu hrean răzuit, pastile de chinină, sonda. După o hemoragie puternică în urma căreia am ajuns la spital, fără nici un fel de dureri, fătul a ieşit singur. Doctorul mi-a spus că avea cam trei luni şi jumătate. După ieşirea fătului, s-a hotărât un chiuretaj profilactic sub stare de narcoză. Au urmat stări de vertij, dar m-am grăbit să plec cât mai repede acasă de-acolo. Aşa că am plecat a doua zi. Ţin minte că era 1 aprilie, dar nu şi anul." (Ş.S., profesoară, catolică practicantă)

Anexa 3

„Am o fire mai optimistă şi aşa am reuşit să trec cu bine peste multe. Al treilea avort mi s-a părut mai complicat. Metoda cu sonda o cunoşteam din poveştile altor femei şi era a treia oară când o foloseam singură.

Am fiert sonda şi mi-am introdus-o pentru a provoca sângerarea şi avortul. Dar sângerarea a pornit abia după două săptămâni, când nici nu mai speram să se întâmple ceva şi în acelaşi timp îmi puneam problema ce voi face cu copilul care se putea naşte anormal. Sarcina era mărişoară; un cârcel cât oul de raţă. Cred că avea peste două luni, dar nu mi-am putut da seama dacă ar fi fost băieţel sau fetiţă.

Am avortat în baie. Au urmat sângerări abundente cu cheaguri. Îmi era teamă să nu ajung la spital, să se complice cu interogatoriu sau cum se mai întâmpla pe-atunci.

Scanned with OKEN Scanner

Oricum, aş fi fost nevoită să nu recunosc nimic. Mă pregătisem să spun că ridicasem ceva greu la curăţenia mare a locuinţei.

Dar a trecut fără acele consecinţe." (C.I., 53 de ani, infirmieră, ortodoxă nepracticantă)

Anexa 4

„Încă nu eram căsătorită în anul 1977, trăiam cu bărbatul care urma să-mi devină soţ şi, dintr-un accident, am rămas însărcinată. Eram foarte speriată că părinţii nu mă vor mai primi acasă pentru că i-am făcut de ruşine, după cum mă ameninţau că vor face încă din copilărie dacă se va petrece o astfel de întâmplare. Prietenul meu m-a pus în legătură cu o vecină a lui, soră medicală, care se ocupa cu provocarea avorturilor. Era ora 9 seara când m-am dus la acea vecină. M-a pus să mă întind pe-o canapea şi mi-a pus o sondă. Au început durerile, apoi o hemoragie puternică. M-am trezit după două zile, la spital, la reanimare. Prin nişte relaţii, am reuşit să scap de închisoare." (A.N., 48 de ani, muncitoare, ortodoxă nepracticantă)

Anexa 5

„Neştiind că sunt însărcinată, am luat un tratament pentru rinichi. Aflând despre sarcină, despre care nu ştiusem nici eu mai înainte, doctorul mi-a întrerupt tratamentul.

Acasă, după un timp, au început nişte hemoragii grozave, astfel că m-am internat în spital. A urmat o experienţă îngrozitoare, pe care, dacă mi-ar fi povestit-o altcineva, n-aş fi crezut. Treceam pe la fiecare doctor ginecolog din spital la consult ca să vadă dacă încercasem să-mi întrerup sarcina. Mă interogau ca la poliţie şi îmi vorbeau îngrozitor de jignitor. Vă daţi seama cum mă simţeam când mi se întâmpla asta, iar eu mă aflam pe masa ginecologică în acea poziţie îngrozitoare pentru orice femeie de fiecare dată când o încearcă. Am stat în felul acesta în spital două săptămâni cu hemoragii mai puţin puternice, dar cu medicamente de menţinere a sarcinii. Într-o noapte însă am avut o hemoragie puternică. Asistenta de serviciu nu m-a ajutat cu nimic, deşi o cunoşteam bine, iar cu directoarea spitalului eram vecină. Am leşinat lângă pat, iar în pat m-au urcat femeile din salon. Ele au chemat asistenta şi i-au cerut să mă ajute cu ceva, că nu se poate să mor sub ochii lor indiferent ce făcusem. M-au lăsat în pat până dimineaţa, când a fost chemat doctorul de la secţia de rinichi ce-mi făcuse acel tratament. După discuţia acestuia cu directoarea s-a hotărât chiuretarea mea.

Timp de câteva săptămâni după aceea, am fost slăbită şi prea puţin conştientă de ceea ce se întâmpla în jurul meu. Am crezut chiar că nu voi supravieţui şi că, de fapt, sunt bolnavă incurabil de ceva." (B.F. 54 de ani, muncitoare, ortodoxă nepracticantă)

Anexa 6

„Eram prea tânără pentru a avea un copil. Nu eram căsătorită şi nici nu vedeam perspective de căsătorie cu bărbatul cu care trăiam. Greşeala mea a fost şi că am crezut că el va avea «grijă de mine». Când un medic ginecolog prieten a confirmat că eram însărcinată nu m-am gândit decât la cum să scap. Bărbatul cu care eram se gândea la acelaşi lucru.

A urmat o intervenţie dureroasă din toate punctele de vedere. Eram îngrozită de frica operaţiei, de faptul că s-ar putea afla, frică de părinţi, de faptul că medicul ar putea avea probleme.

Scanned with OKEN Scanner

N-am avut după aceea nici o remuşcare şi mi-am dat seama că nu ne iubeam, aşa că ne-am despărţit. După câţiva ani m-am căsătorit, am doi copii, o viaţă normală şi mi-am scos întâmplarea aceea din minte cu scuza că aşa era cel mai bine." (R.E., 35 de ani, juristă, romano-catolică nepracticantă)

Anexa 7

„Aveam deja doi copii şi era suficient pentru puterile şi veniturile mele şi ale soţului meu. Când am rămas din nou însărcinată, după sfatul unei prietene, am luat tinctură de iod. Am ajuns la spital, unde am avortat. Doctorii n-au vrut să mă ajute pe motiv că nu le-am spus ce făcusem. Ştiam că, dacă le-aş spune, mă aşteaptă închisoarea. Mă simţeam aproape de moarte când doctorii au intervenit. Mi-am revenit greu." (H.F., 46 de ani, muncitoare, ortodoxă practicantă)

Anexa 8

„Am rămas marcată atât psihic, cât şi fizic. Ani la rând am visat copilul pe care l-am ucis." (A.N., 48 de ani, muncitoare, ortodoxă practicantă)

„Am văzut pe Discovery un documentar despre avorturile provocate. Se filmase în interiorul uterului unei femei. Când se introducea cleştele pentru a apuca fătul, acesta se strângea, se chircea ca şi cum ar fi opus rezistenţă. Pentru mine a fost o activare a fişierului «salvat» în memorie. Mi-am reamintit totul şi, după circa zece ani de la ultimul din cele două avorturi provocate, mi s-a făcut rău. Când, în 1993, mi s-a făcut o histerectomie, am simţit faptul şi ca pe o reglare de conturi. Am fost la un pas de moarte după operaţie şi mi se părea că o merit pentru acele vieţi pe care le-am ucis aşa cum văzusem în documentar." (H.M., 35 de ani, statisticiană, ortodoxă practicantă)

„Era o sarcină destul de mare, astfel că, atunci când am avortat-o, am putut observa că fătul avea leziuni în zona capului. Cel mai groaznic a fost faptul că după aceea m-am îmbolnăvit şi mă durea capul exact în zona în care lovisem copilul cu sonda." (R.V., 52 de ani, secretară dactilografă, ortodoxă nepracticantă)

Anexa 9

„Fiind împreună cu omul care ulterior mi-a devenit soţ – studenţi amândoi la Cluj, cu părinţi catolici foarte credincioşi şi conservatori –, nu am avut curajul să spunem nimănui că suntem în situaţia de a avea un copil. În familie, ne lăsau să înţelegem că nu s-a pomenit ca să aibă cineva legături intime înainte de căsătorie. După mult frământări, amândoi am hotărât ca eu să avortez, cu toate riscurile.

A fost o experienţă foarte traumatizantă, fizic şi psihic. S-a făcut cu ajutorul sondei de către o femeie calificată soră medicală, pentru suma de 3 000 de lei. Tensiunea şi procesele psihice de dinainte şi de după m-au dus la o cădere nervoasă ce a durat patru luni. M-am bucurat atunci că suntem departe de părinţii care nu-şi pot da seama ce se întâmplă. Tendinţa era de a mă izola de toţi şi chiar de viitorul meu soţ.

După doi ani ne-am căsătorit, am încercat să uit şi totul părea să reintre în normal. Voiam acum un copil, dar nu s-a mai putut niciodată. Au fost trei avorturi spontane, mult mai dureroase decât cel provocat, cu sarcini de 3-4 luni, ce nu puteau fi duse la capăt cu toate îngrijirile medicale şi cu toată dorinţa de a avea copii. Ultimul avort s-a finalizat şi cu o operaţie în urma căreia n-am mai putut rămâne din punct de vedere fiziologic însărcinată.

Scanned with OKEN Scanner

Chiar dacă poziţia mea materială şi socială de acum este una foarte bună, iar soţul meu mă susţine moral, sunt sufleteşte distrusă. Totdeauna când mă reculeg, mă condamn pentru ce s-a întâmplat în urmă cu 18 ani.

Încerc să îndrept ce mai pot prin apropierea de Biserică şi de copiii surorii mele, căreia i-am povestit, după operaţia cu care s-a soldat ultimul avort, de ce sunt pedepsită. Părinţilor însă nu am avut niciodată curajul să le povestesc." (F.E., 42 de ani, juristă, romano-catolică practicantă)

„Consecinţele celor două avorturi ilegale au fost că n-am mai putut avea copii, nici mare dorinţă sexuală. După încercările făcute pentru a scăpa de acele sarcini, am rămas şi cu dureri de stomac." (H.F., 46 de ani, muncitoare, ortodoxă nepracticantă)

„La doi ani după avortul provocat, m-am căsătorit. Timp de trei ani după căsătorie, cu toate încercările mele, nu am putut rămâne gravidă. Aşa i-am spus soţului ce se întâmplase cu mine pe vremea când încă nu-l cunoşteam şi am realizat ce urmări poate avea un astfel de fapt. Dacă nu aş fi avut copii, probabil că aş fi fost nefericită toată viaţa, iar soţul meu s-ar fi despărţit de mine." (M.N., 36 de ani, contabilă, ortodoxă nepracticantă)

Referinţe bibliografice

Bajanov, B. (1991), *Kremlinul anilor '20*, Cogito, Oradea.

Betea, L. (1997), *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Evenimentul Românesc, Bucureşti.

Betea, L. (2001), *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist*, Polirom, Iaşi.

Bourdieu, P. (1992), *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Delachaux et Niestlé, Paris.

Buharin, N., Preobrajenski, E. (1918/1971), *A.B.C. du communisme*, F. Maspero, Paris.

Ceauşescu, N. (1973), *Cuvântare cu privire la rolul femeii în viaţa politică, economică şi socială a ţării*, Editura Politică, Bucureşti.

Chelcea, S. (1996), „Memoria socială – organizarea şi reorganizarea ei", în A. Neculau (coord.), *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Polirom, Iaşi, pp. 109-119.

Dogan, M. (1999), *Sociologie politică*, Alternative, Bucureşti.

Fessard, A. (1970), „Approche neurophysiologique du problème de la mémoire", *La Mémoire*, PUF, Paris, pp. 459-498.

Flores, C. (1974), *La mémoire*, col. „Que sais-je", nr. 350, PUF, Paris.

Foucault, M. (1997), *A supraveghea, a pedepsi*, Humanitas, Bucureşti.

Freud, S. (1901/1995), *Psihopatologia vieţii cotidiene*, Mediarex, Bucureşti.

Herman, E.S., Chomski, N. (1988), *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon, New York.

Istrati, P. (1983), *Viaţa lui Adrian Zografi*, Minerva, Bucureşti.

Kligman, G. (2000), *Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, Humanitas, Bucureşti.

Lynch, M. (1990/1994), *Stalin şi Hruşciov: URSS, 1924-1964*, All, Bucureşti.

Michnick, A. (2001), *Restauraţia de catifea*, Polirom, Iaşi.

Mugny, G., Perez, J.A. (1996), „Strategii de influenţă socială şi de persuasiune: teoria elaborării conflictului", în A. Neculau (coord.), *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Polirom, Iaşi, pp. 247-260.

Pendry, L.F., Macrae, C.N., Hewstone, M. (1998), „Reflecţii asupra celuilalt: o abordare sociocognitivă", în S. Moscovici (coord.), *Psihologia socială a relaţiilor cu celălalt* Polirom, Iaşi, pp. 150-168.

Pipes, R. (1995/1998), *Scurtă istorie a revoluţiei ruse*, Humanitas, Bucureşti.

Popescu, D. (1994), *Am fost şi cioplitor de himere*, Expres, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

Seligman, M.E.P. (1975), *Helplessness : On depression, development and death*, Freeman, San Francisco.
Stancu, Z. (1966) „Tradiţia caselor pline de copii", *Scânteia*, 24 septembrie.
Stoetzel, J. (1963), *La psychologie sociale*, Flammarion, Paris.
Todorov, T. (1995), *Les abus de la memoire*, Arlea, Paris.
Trebici, V. (1991), *Genocid şi demografie*, Humanitas, Bucureşti.
Vasilieva, L. (1993), *Doamnele Kremlinului*, Universitas, Chişinău.
*** (1996), „Copiii noştri – copiii patriei noastre", *Scânteia*, 2 octombrie.
*** (1996), Decretul nr. 770/1966, *Scânteia*, 2 octombrie.

Scanned with OKEN Scanner

Afacerea „Meditaţia Transcendentală" – o răfuială cu psihologia şi psihologii

Adrian Neculau

A trecut aproape un sfert de veac de la declanşarea unei macabre înscenări, tipice comunismului de pretutindeni şi de totdeauna, dar specifice celui ceauşist, menite să elimine psihologia (şi nu numai) dintre ştiinţe, s-o „vaporizeze" cu o ştiută tehnică orwelliană. Nici chiar in Rusia lui Stalin n-au dispărut ştiinţele. Au fost criticate, înfierate, puse la zid, dar n-au fost şterse. În anii '80 România era singura ţară din Europa în care nu se studia psihologia (nici pedagogia, nici sociologia!), în care chiar cuvântul ce denumea această ştiinţă era prohibit.

Fusesem ales, în urmă cu câţiva ani, vicepreşedinte al Asociaţiei Psihologilor din România. Şedinţa de alegeri avusese loc la Institutul de Psihologie al Academiei, în strada Frumoasă; profesorul Al. Roşca, care conducea Institutul şi Asociaţia, a anunţat că cei trei vicepreşedinţi (Vasile Pavelcu, Mihai Beniuc şi Anatolie Chircev) l-au anunţat că vor să se retragă şi e deci necesar să fie aleşi alţi trei colegi în locul acestora. Eram, în noul grup, singurul din provincie şi cel mai tânăr. Participam la toate şedinţele conducerii Asociaţiei, eram plin de iniţiative şi extrem de pătruns de noua responsabilitate. Eram şi mândru că-i succedam profesorului Pavelcu, căruia-i împărtăşeam impresiile culese de la reuniunile la care participam. Frecventam, se înţelege, Institutul de psihologie, devenisem un obişnuit al locului, mă întreţineam adesea cu colegii de la diferite secţii, îmi făcusem prieteni. Mi s-a încredinţat organizarea filialelor şi am trimis o scrisoare rectorilor de la universităţile din ţară, prin care-i rugam să faciliteze organizarea unor filiale ale Asociaţiei, pe lângă universităţile pe care le patronau (câţiva ani mai târziu, colegul D. Vrabie de la Galaţi mi-a relatat că a fost chestionat de un colonel de Securitate asupra acestei scrisori: ce voiam să organizez, filiale ale MT?).

După încheierea unei reuniuni a biroului de conducere a Asociaţiei, cred că era în primăvara lui 1982, am fost invitat în camera pe care o ocupau cei de la secţia de psihologie socială, fostul cabinet de director adjunct al lui Robert Floru, care părăsise România de câţiva ani. Nu-mi mai amintesc acum cine erau cei reuniţi acolo, dar era sigur şi şefa de secţie, Geta Dan Spânoiu. La început nu înţelegeam ce s-a întâmplat, curând am priceput însă că se simţeau ameninţaţi de o anchetă sau verificare care începuse de curând. Discursul celor prezenţi avea o notă justificativă, îmi relatau, întrerupându-se şi completându-se, cum fuseseră solicitaţi să participe la un experiment şi acum li se reproşa faptul că au participat, de fapt, la ceremonialele unei secte religioase. Cred că am reacţionat greşit, mi se păreau atât de absurde acuzele ce li se aduceau, încât le-am spus să nu-şi facă griji, e prea vizibil faptul că ei n-au avut nici o prestaţie care să poată fi incriminată. Cred că mi-am pus totuşi o întrebare: de ce nu m-au solicitat şi pe mine să particip? Veneam adesea la Institut, sunt sigur că aş fi intrat cu interes în acest experiment.

Scanned with OKEN Scanner

N-am mai fost convocat la şedinţele biroului Asociaţiei, am aflat doar din zvonuri şi din informaţii trunchiate că se pornise o adevărată vânătoare de vrăjitoare. Institutul era desfiinţat, cercetătorii trimişi spre reeducare, în munca productivă. Nu i-am mai întâlnit pe colegii mei, dispăruseră, erau „ascunşi" de ochii lumii, pe unii nu i-am mai văzut până după căderea regimului. Când i-am vizitat pe foştii mei colegi de la Iaşi, Genoveva şi Jean Pogorilovschi, la ceva timp după raderea totală a Institutului şi cercetătorilor săi dintre instituţiile statului, mi-au spus că eram primul care le călca pragul, se considerau izolaţi, li se părea că sunt părăsiţi, credeau că frica îi determinase pe mulţi să-i ocolească. Ion Pogorilovschi lucra la o fabrică de mobilă, Genoveva avea noroc, găsise un post la o şcoală de hipoacuzici. Mai târziu l-am întâlnit pe Ioan Mânzat, lucra acum ca bibliotecar, dar la început fusese repartizat la întreprinderea de ecarisaj, într-o echipă care măturа străzile. După ce fusese îndepărtat de la Facultate, profesorul Mihai Golu era şi el un marginal. Fusese invitat însă la Iaşi, la Spitalul Socola, am aflat de prezenţa lui şi l-am invitat la mine acasă. Pe drumul către gară – îl conduceam împreună cu fiul meu – mi-a povestit prin ce a trecut. Am început să mă interesez şi de ceilalţi, am auzit atunci istorii care parcă aparţineau secolului trecut. Geta Dan Spânoiu era femeie de serviciu la o farmacie, Aurora Liiceanu făcea curăţenie la o grădiniţă de copii, Grigore Nicola – muncitor într-o fabrică, Mioarei Moţescu i se făcuse aceeaşi cinste, de a lucra şi a se reeduca ca filatoare....

Ceea ce m-a contrariat în acei ani a fost faptul că nu toţi colegii de breaslă condamnau această înscenare grotescă, unii considerau că cei implicaţi în această afacere îşi meritau soarta, că au primit ce au căutat etc. Iar în universitatea noastră nu am întâlnit nici un cuvânt de compasiune pentru soarta psihologiei (doar curiozitate bolnăvicioasă), nimeni nu s-a solidarizat cu noi, psihologii (pedagogii, sociologii) care am dispărut deodată dintre filierele de formare. Nici atunci când Catedra de Psihologie şi Pedagogie a fost anexată Catedrei de Socialism Ştiinţific. Dar nici după 1989 nu am găsit înţelegere sau dorinţă de reparaţie. Pe nimeni nu interesa acest incident.

Am scris despre acest montaj tipic stalinist de câteva ori. Am descris ceea ce am aflat, am încercat să-mi explic resorturile acestei afaceri. Cum s-a născut ea, de ce au fost atât de periculoşi psihologii încât să se organizeze o asemenea înscenare pentru a-i reduce la tăcere? Care este geneza acestei întâmplări?

Am aflat, mai întâi, că nu doar psihologii au fost victime. Au fost atraşi în această „afacere" mai mulţi scriitori, cercetători din alte domenii, oameni de cultură. Grupul celor „vaporizaţi" a fost mult mai mare, peste 300 de persoane. A fost o acţiune tipică de intimidare, de reducere la tăcere a unor incomozi. Regimul încerca astfel să repare o greşeală pe care o făcuse în anii de relativă deschidere.

După liberalizarea din anii începutului domniei lui Ceauşescu, s-au reînfiinţat secţiile de psihologie, sociologie şi pedagogie din cele trei mari universităţi din România – Bucureşti, Iaşi, Cluj-Napoca. Anchetele psihosociale, chiar dacă riguros controlate, au devenit însă, în scurt timp, supărătoare pentru putere, iar disciplinele respective – indezirabile. Aceşti „critici" sâcâitori trebuiau deci să dispară.

Pentru început, secţiile respective nu au mai primit „cifră de şcolarizare", adică nu mai aveau dreptul să primească studenţi în anul I. Studenţii din anii mai mari au fost obligaţi să se integreze în secţiile de filosofie şi istorie (puternic ideologizate), deşi începuseră – prin examen de admitere – ca psihologi, sociologi. Apoi, în primăvara lui 1982, a explodat bomba MT (Meditaţia Transcendentală), motiv pentru desfiinţarea Institutului de Cercetări Pedagogice şi Psihologice. A fost o „afacere" mult comentată în cercurile intelectuale din România şi de presa occidentală, tipică regimurilor dictatoriale. O reprimare manipulată, asemănătoare cu înscenările staliniste împotriva pedologiei, „demascată" ca „pseudoştiinţă"

Scanned with OKEN Scanner

în 1936. În România, secretele „afacerii MT" au fost dezvăluite, nu în întregime, imediat după explozia din decembrie 1989.

Două instituţii separate se ocupau de studiul şi formarea individului: Institutul de Psihologie, patronat de Academie, şi Institutul de Ştiinţe Pedagogice, dirijat de Ministerul Educaţiei şi Învăţământului. Pentru început, au fost disponibilizaţi unii cercetători din cele două institute, invocându-se dificultăţile financiare. Apoi cele două institute au fost reunite într-unul singur, cu o conducere unică, personalul fiind, din nou, drastic redus. În 1979 institutul primeşte „sarcina" de a include în planul de cercetări o tehnică de relaxare numită „Meditaţia Transcendentală" (MT) – noutate pentru cercetătorii români – propusă Consiliului Naţional al Ştiinţei şi Tehnologiei (dirijat de Elena Ceauşescu) de reprezentantul Universităţii MERU (Elveţia), N. Stoian, un român stabilit în această ţară. (Când am ajuns pentru prima oară în Elveţia, cred că prin 1994, i-am întrebat pe colegii mei de la Universitatea din Geneva despre această instituţie. Nu m-am mirat să aflu că nu există o asemenea universitate.) Cercetând rapoartele şi informaţiile despre rezultatele obţinute până atunci de această tehnică, doi specialişti în terapii de relaxare, sugestologie şi psihofiziologie din Institut, Vl. Gheorghiu şi I. Ciofu, întocmesc un referat către CNŞT în care despart clar aspectele de conţinut ale tehnicii de forma utilizată (un limbaj mistico-religios, vizibil în conceptele utilizate, în termenii vehiculaţi), recomandând circumspecţie, verificare practică pe un colectiv restrâns de cercetători, pentru a se degaja aspectele raţionale, fezabile (să nu uităm, era în plină epocă de construire a „societăţii socialiste multilateral dezvoltate"). În urma acestui referat, proiectul părea abandonat.

În 1981 însă, MEI „trasează sarcină" institutului să organizeze o expertiză a tehnicii MT. Experimentaţi, responsabilii din MEI intuiesc pericolul şi înaintează conducerii ministerului un referat negativ, cerând decomandarea experimentului. O dispoziţie de „sus" (de unde?) îl determină însă pe I. Ciocan, funcţionar superior în minister, de profesie pedagog, să refere pozitiv. Experimentul începe cu câţiva cercetători din institut şi oameni de cultură din afara lui. Prelegerea instructorului N. Stoian (nesatisfăcătoare, după părerea cercetătorilor) şi experimentul în sine durează doar cinci zile. Apoi se întocmeşte un raport preliminar în care se formulează rezerve cu privire la ritualul utilizat de instructor, propunându-se înlocuirea acestuia. Experimentul este întrerupt.

La câteva luni însă, în revista *Pentru Patrie*, editată de Ministerul Afacerilor Interne, apar o serie de articole în care se dezvăluie că la Institutul de Psihologie, sub masca unui experiment ştiinţific, se desfăşoară o propagandă subversivă pentru un „guvern mondial al păcii şi înţelegerii universale" (păcat capital pentru un stat naţional), participanţii depunând un „jurământ" de păstrare a secretului (de fapt, o fişă anamnezică obişnuită, prin care cercetătorii-participanţi se obligau să nu divulge rezultatele înainte de încheierea experimentului). Opinia publică era pregătită pentru a afla despre un complot, cercetători aparţinând unei puteri oculte, antistatale. Însuşi Ceauşescu hotărăşte răfuiala: toţi cei ce au venit în contact cu MT (ignorându-se sarcina primită) vor fi sancţionaţi! În şedinţa de partid în care trebuiau să se administreze sancţiuni, cercetătorii fac însă front comun, pledoariile acuzând dogmatismul, intoleranţa, atacul împotriva ştiinţei psihologiei, asemănătoare celor împotriva ciberneticii în deceniul cinci. La aflarea acestui afront, cuplul Ceauşescu hotărăşte măsuri drastice. Se încep preparativele. Se lansează întâi zvonul (zvonul, o armă atât de utilizată în Est) că „transcendentalii" sunt nişte „sectanţi" periculoşi care umblă prin instituţia lor îmbrăcaţi în giulgiuri albe, cu lumânări în mână. Ba unii umblă şi pe străzi, noaptea, echipaţi astfel! În acest timp fiecare cercetător este „prelucrat" pentru a avea o atitudine „partinică" la noua şedinţă ce se pregătea. Şi totul a decurs conform „liniei trasate de partid": întâi organizaţia de partid a fost desfiinţată şi unii membri excluşi. Apoi a fost desfiinţat institutul, cercetătorii au fost deposedaţi de titluri şi au fost orientaţi către munci necalificate. Curios e că referatul institutului, prin care se

Scanned with OKEN Scanner

analiza critic tehnica MT, a dispărut din arhivele CNŞT şi MEI. El a fost publicat de revista 22 (nr. 29/1992), după o copie aflată la unul din cei doi autori. Efectele asupra celor implicaţi au fost dezastruoase: pedagogul I. Ciocan, dezavuat şi părăsit de toţi, face un stop cardiac, directorul adjunct al institutului, pedagog şi el şi neparticipant la experiment, îl urmează. Mai mulţi cercetători, cu doctorate şi specializări în Uniunea Sovietică şi SUA, autori de tratate şi monografii, nume de referinţă în psihologia românească, sunt trimişi să lucreze ca muncitori necalificaţi în fabrici, pentru a fi astfel reeducaţi. Toţi pierd dreptul la semnătură. După un timp, după caz, încep să primească posturi mai apropiate de pregătirea lor: bibliotecari, secretare, funcţionari sau chiar sociologi în întreprinderi (având calificare de psihologi). „Fiind mai tânără", mărturiseşte dr. Irina Holdevici, „eu am pierdut doar 10 ani de muncă". Cei mai mulţi au rămas în afara profesiei până la Revoluţie.

O ştire lansată de presă, în martie 1992, aduce un element nou la acest dosar încă neelucidat: un securist român infiltrat la BBC. Nimeni altul decât... N. Stoian, cel ce orchestrase întreaga punere în scenă a MT.

Afacerea MT, crede dr. I. Ciofu, unul din cei doi autori ai celebrului referat, a fost o manevră abilă de a desfiinţa o instituţie care devenise incomodă. Trei instituţii se ocupau pe atunci de „sufletul" omului: Biserica, ştiinţa psihologiei şi Partidul. Biserica fusese de mult îngrădită, anihilată. Rămâneau încă două. Ştiinţa noastră a fost astfel lovită încât însuşi cuvântul *psihologie* nu mai putea fi rostit, nici o carte care să conţină în titlu acest cuvânt nu putea apărea[1]. Devenise o ştiinţă periculoasă. A dovedit prin „propriile greşeli".

Rămânea astfel o singură „forţă" care să se ocupe de om, de cunoaşterea şi formarea lui: Partidul. „Partidul e-n toate" prevedea un cunoscut poet român, el „sfarmă ce-i putred", „loveşte-n vrăjmaşi", „păşeşte în frunte" şi vesteşte „o nouă poruncă", el singur reprezintă adevărul şi „mâna ce vindecă de toate". Rămăsese, într-adevăr, singurul „vindecător".

După 15 ani de la revoluţie şi un sfert de veac de la declanşarea afacerii, le-am cerut unor actori sociali, participanţi la acestă „afacere", să ne dezvăluie impresiile lor, de subiecţi implicaţi. Le-am cerut, mai ales, amănunte cu privire la acţiunile de reabilitare a lor. Reluăm şi un text pe care i l-am cerut lui V. Gheorghiu, în urmă cu câţiva ani, publicat în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii din Iaşi* – seria Psihologie (tom VI-VII – 1997-1998).

Redăm mai jos câteva texte primite.

Domnia arbitrarului sau despre condamnarea psihologiei, a psihologilor şi a pedagogilor la începutul deceniului opt – studiu de caz (Vladimir Gheorghiu)

În mai 1982 a fost desfiinţat Institutul de Cercetări Pedagogice şi Psihologice din Bucureşti. Măsura fusese luată, după cum s-a precizat atunci printr-o „Hotărâre a biroului politic al CC al PCR, precum şi a secretarului său general, N. Ceauşescu personal". Închiderea institutului a fost precedată de o campanie de presă, precum şi de anchetarea a numeroşi

1. Autorul acestor rânduri a publicat, în 1989, un volum de studii de psihologie socială, camuflat, cu consimţământul editurii, la secţiunea eseuri, sub titlul inofensiv *A trăi printre oameni*. Studiile tratau probleme ca: personalitatea – o construcţie psihosocială; stilul persoanei; intervenţie, schimbare, formare; grupul – mediu şi mijloc de formare a personalităţii; dinamica rol-statusului; personalitatea liderului.
Cartea, mi s-a explicat, nu poate avea în titlu cuvântul *psihologie* şi nici nu poate apărea în colecţia de ştiinţe sociale a editurii.

Scanned with OKEN Scanner

psihologi, pedagogi şi a altor intelectuali acuzaţi a fi desfăşurat, ca membri ai unei secte religioase, acţiuni îndreptate împotriva securităţii statului.

O dată cu desfiinţarea Institutului, li s-a desfăcut tuturor colaboratorilor săi contractul de muncă, ei fiind, în marea lor majoritate, trimişi „spre reeducare" în diferite întreprinderi din Bucureşti. Primind interdicţia de a munci în continuare în domeniul specialităţii lor, au fost obligaţi să lucreze aici ca muncitori necalificaţi. S-a întocmit o „listă neagră" cu numele „principalilor vinovaţi", care a fost trimisă organelor de presă din întreaga ţară cu menţiunea că persoanele incriminate nu au voie să mai publice şi că este interzisă citarea lucrărilor lor. S-a dispus, de asemenea, retragerea din biblioteci şi librării a cărţilor lor, precum şi distrugerea celor care erau pe punctul de a fi publicate.

Această întreagă acţiune, cunoscută îndeosebi sub denumirea „afacerea Meditaţiei Transcendentale", a fost demascată la vremea respectivă de către presa internaţională. Un rol important în formarea opiniei publice asupra adevăratelor cauze l-a jucat dr. Vladimir Krasnasselski. Înainte de a emigra în Elveţia, ne fusese coleg de institut. El cunoştea prea bine, încă din anii detenţiei sale, ca prizonier politic, „rădăcinile răului".

Am lucrat timp de aproape 25 de ani la Institutul de cercetări pedagogice şi psihologice, trăind în mod nemijlocit toate fazele de dinainte şi de după desfiinţare. Ca specialist în psihologia sugestiei şi sugestibilităţii şi problemele relaxării şi hipnozei, pe deasupra căsătorit cu o cetăţeancă din R.F.G., m-am bucurat de o atenţie deosebită din partea organismelor de anchetă, dar – după cum mi-a fost dat să constat foarte curând – şi din partea unor „colegi" de breaslă. Incapabili, dintr-un motiv sau altul, să descifreze în spatele propagandei oficiale dedesubturile mecanismelor diversiunii, şi-au îndreptat ţinta atacurilor împotriva unor persoane din rândurile lor „identificate ca marii vinovaţi": eterna căutare a „ţapilor ispăşitori". (În cartea *Sugestia şi sugestibilitatea*, pe care am publicat-o cu I. Ciofu cu câteva săptămâni înaintea desfiinţării, mă ocupasem, de altfel, în cadrul subcapitolului „Permanenţa elementelor magice şi mitice", de psihologia unor asemenea mecanisme.)

Mă gândisem de multe ori în perioada aceea să trimit peste hotare un material de mai mare întindere, care să dezvăluie din perspectiva unui *insider* cele întâmplate. Am ales ca pretext împlinirea unui an de la desfiinţarea institutului. Între timp, nu se mai amintea aproape nimic de soarta psihologilor şi pedagogilor, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Cei care dăduseră Ministerul Învăţământului în judecată pentru desfacerea abuzivă a contractului de muncă au pierdut, bineînţeles, procesele. Mulţi dintre colegi s-au îmbolnăvit grav, unii au şi murit.

În cele din urmă, am trimis pe căi ocolite cotidianului de mare tiraj *Die Welt* un text informativ şi de analiză. La 4 iulie 1983 ziarul vest-german a publicat pe baza acestui material un articol intitulat „Condamnarea şi blestemarea ştiinţei: România închide ultimul Institut de psihologie". Pentru a conferi celor relatate mai multă autenticitate, ziarul a inserat în subsolul articolului o notă din care reieşea că autorul este cunoscut redacţiei, dar, acesta trăind în România, nu poate fi menţionat numele lui.

În aceeaşi zi, postul de radio „Europa Liberă" a transmis de mai multe ori versiunea românească a articolului din *Die Welt*.

La scurtă vreme după emigrarea în R.F.G. (august 1983), am pus la dispoziţia Societăţii Germane de Psihologie textul trimis iniţial ziarului vest-german, împreună cu alte documente. El a fost difuzat principalelor centre de psihologie din Germania şi a fost folosit de către prof. K. Pawlik (Hamburg) ca bază a unei intervenţii la I.U.P.S.Y.S., care s-a întrunit la Acapulco în cadrul celui de-al 23-lea Congres internaţional de psihologie (1984). În *Psychologische Rundschau*, organul Societăţii Germane de Psihologie, a apărut în numărul din octombrie 1984 o informaţie despre „situaţia psihologiei din România".

Scanned with OKEN Scanner

(Neputând publica întregul text – acelaşi pe care îl trimisesem ziarului *Die Welt* –, redacţia revistei *Psychologische Rundschau* m-a rugat să prezint chintesenţa celor întâmplate în ţară.)

Cu prilejul unei vizite pe care am făcut-o de curând Catedrei de Psihologie a Universităţii „Al.I. Cuza" în vederea stabilirii unui program de colaborare, profesorul Adrian Neculau mi-a propus să public în revista *Analele Ştiinţifice* unele dintre documentele de care dispun în legătură cu aşa-zisa „afacere a Meditaţiei Transcendentale".

Există mai multe raţiuni pentru care mi se pare oportună publicarea chiar şi după un timp atât de lung – se împlinesc anul acesta 15 ani de la evenimentele amintite aici – a acestor materiale.

• S-au descris după revoluţie relativ multe despre înscenarea politică şi juridică din 1981-1982. A apărut, de altfel, şi un roman consacrat „mascaradei" (acesta e titlul cărţii scrise de M. Ghivirigă). Cei mai mulţi dintre cei care au făcut publice opiniile lor sunt, desigur, victimele directe ale „fărădelegerilor". Punând degetul pe rănile suferite şi, pe cât le-a fost cu putinţă, pe „buba" sistemului care le-a generat, ei au contribuit în mare măsură la dezvăluirea absurdităţii întregii acţiuni. Lipsesc până în prezent – şi vor mai lipsi, probabil, multă vreme – precizările şi analizele de rigoare din partea celor care au cunoscut nemijlocit, din perspectiva mecanismelor puterii, mobilurile exacte şi scenariul concret al celor întâmplate atunci. Noi, cei din afară, nu putem emite decât anumite prezumţii.

• Campania de denigrare a fost de lungă durată, au căzut şi capete ale aparatului puterii, au fost date, după cum s-a aflat pe parcurs, instrucţiuni speciale organelor de partid şi judiciare, precum şi direcţiilor forţelor de muncă. Nu s-au făcut publice până în prezent nici măcar documentele proceselor în care victimele represiunii, apărându-şi cu demnitate şi mult curaj civic cauza, au putut pune în evidenţă viciile juridice ale acuzaţiilor aduse şi, prin aceasta, absurditatea întregii acţiuni. Dacă sunt bine informat, încă nu s-a produs până în prezent reabilitarea juridică a celor penalizaţi.

• Desfiinţarea arbitrară a unor instituţii ştiinţifice şi de cultură, precum şi penalizarea abuzivă a membrilor lor, realizată în cadrul unor campanii publice deşănţate, sunt manifestări tipice ale dictaturii. Astfel de acţiuni au avut loc periodic, cu scopul de a demonstra – prin raportarea la „puritatea liniei politice şi ideologice", care trebuie apărată cu dârzenie – cine deţine puterea şi cum trebuie folosită aceasta împotriva „duşmanilor" reali sau prezumtivi. Analiza unor astfel de evenimente exemplare facilitează înţelegerea mecanismelor intrinseci ale sistemului dictatorial. Lucrul acesta nu se realizează decât în timp şi cere distanţă critică faţă de evenimentele ca atare.

• „Afacerea Meditaţiei Transcendentale" a cunoscut la vremea respectivă o largă răspândire în rândurile opiniei publice. Au contribuit la aceasta nu numai propaganda oficială, ci, cu siguranţă, şi luările de poziţii clarificatoare mediate de posturile străine de radio. Şi astăzi poţi să te întâlneşti pretutindeni cu oameni care îşi amintesc, fie şi numai în linii mari, de cele întâmplate. Nu surprinde însă prea mult faptul că printre aceştia se află şi persoane care redau lucrurile din perspectiva tezelor vehiculate de oficialităţi, S-a vorbit prea multă vreme şi insistent despre acţiunile malefice ale unei secte cu ramificaţii internaţionale întinse. Limbajul folosit era adesea aluziv, lăsându-se impresia că vina persoanelor incriminate este, de fapt, mult mai mare decât se putea dezvălui atunci. Mai mult implicit decât explicit, se dădea de înţeles că era vorba despre o vastă şi perfidă acţiune de spionaj. Duşmanii siguranţei statului au fost însă demascaţi, urmând să fie pedepsiţi exemplar. Una dintre primele întrebări pe care anchetatorii mi le-au pus se referea la „mantra", grupare de silabe fără sens pe care cei ce practicau meditaţia erau solicitaţi s-o repete mental în cursul relaxării. „Ştim noi că acesta este codul secret pe care îl foloseaţi în cursul comunicării cu ceilalţi membri ai sectei." Duşmanii siguranţei statului au fost însă demascaţi, urmând să fie pedepsiţi exemplar.

Scanned with OKEN Scanner

Pe fondul acesta de ambiguitate şi nesiguranţă, era mai uşor să se asigure influenţarea în direcţia dorită. Am aflat însă de curând că există şi colegi de profesiune care continuă să colporteze vechea versiune oficială, îmbogăţind-o, de la caz la caz, cu interpretări personale.

Nu cred că materialele care se publică aici cuprind aspecte prea noi. Într-o formă sau alta, toate acestea au fost abordate, probabil, şi de către alţii. Ele articulează poate anumite laturi, oferindu-le celor interesaţi puncte suplimentare de orientare în înţelegerea unor lucruri care le par astăzi multora de neînţeles. Implicarea persoanei mele în toată această „afacere" de tristă amintire este absolut secundară.

Un an după. Despre dizolvarea Institutului de Cercetări Pedagogice şi Psihologice din Bucureşti

La 5 mai 1982 a fost dizolvat Institutul pedagogic şi psihologic din Bucureşti. Câteva luni mai înainte de aceasta, Ministerul Învăţământului, căruia îi era subordonat, notase încă lucruri pozitive: la începutul anului, un şir de proiecte de cercetare fuseseră prelungite, altele, interesând îndeosebi Ministerul Învăţământului, au fost demarate. De asemenea, în ultimii ani s-au publicat câteva cărţi ale colaboratorilor Institutului.

Deşi pe unii i-a surprins, închiderea institutului era, de fapt, un lucru previzibil, lipsea numai pretextul. În 1977, toate secţiile universitare de psihologie, pedagogie, sociologie fuseseră desfiinţate, adică pregătirea în profesiile de psiholog, pedagog sau sociolog nu mai era posibilă începând cu această dată (aceste specialităţi se predau numai într-un spaţiu foarte restrâns la alte facultăţi, dar nu cu un profil profesional propriu). Psihologia şi pedagogia au o lungă tradiţie în România, trei renumiţi profesori români de psihologie au studiat la Wilhelm Wundt în Leipzig (Rădulescu-Motru, Ştefănescu-Goangă, Gruber).

După anularea acestor secţii, erau mereu zvonuri că şi Institutul, cu circa 140 de membri, va fi închis, respectiv că numărul angajaţilor va fi puternic redus. Pretextul a fost oferit de evenimentele care s-au petrecut în 1981 în Institut. În ianuarie 1981 Institutului i s-a solicitat de către Ministerul Învăţământului să întreprindă o cercetare despre Meditaţia Transcendentală, ca să se poată trage concluzii despre aplicabilitatea ei în România. O scrisoare a Cancelariei Comitetului Central către Ministerul Învăţământului comunica faptul că reprezentanţi ai MT din Franţa au solicitat o audienţă la şeful statului prin care cer sprijin pentru răspândirea „ştiinţei lor despre inteligenţa creatoare – MT". Ca urmare, ministerul a ordonat, prin ministrul adjunct Marin Rădoi (în acelaşi timp şi membru supleant al Biroului Politic), cercetarea MT în institut.

Un an şi jumătate mai târziu, această împrejurare a fost folosită pentru dizolvarea organizaţiei de partid din institut şi a institutului însuşi.

S-a afirmat că participarea la prezentarea MT era un act antistatal şi antipartinic, că MT „este o sectă internaţională religioasă, fascistă". Toţi participanţii la experiment au fost învinuiţi de „participarea la practici religioase sectante contravenind obligaţiilor care le revin membrilor institutelor ştiinţifice". Astfel, au pierdut dreptul de a mai fi activi în cercetare şi predare.

Cele circa 30 de persoane participante la experiment, majoritatea psihologi, au primit interdicţia de a profesa şi publica, nu mai aveau voie să fie citaţi, lucrările lor pe punctul de a fi publicate au fost distruse. Prin acelaşi ordin al Biroului Politic, li s-a cerut să lucreze ca muncitori necalificaţi în întreprinderile bucureştene.

În acest grup, printre alţii s-au aflat directorul institutului, V. Radulian, şi adjunctul său, I. Nica, ambii docenţi în pedagogie, dr. C. Voicu, şeful secţiei de psihologie a institutului, prof. V. Gheorghiu şi dr. I. Ciofu, ambii specialişti în procedee de relaxare. Restul psihologilor şi pedagogilor institutului desfiinţat au fost trecuţi în producţie în

Scanned with OKEN Scanner

fabrici, apoi au primit locuri de muncă la școli speciale ca profesori, documentariști, educatori în cămine de copii, dar nu în cercetare. Au fost numai două-trei persoane cărora li s-au dat posturi de psihologi, excepții ce au fost simptomatice. În prima fază, o bună parte din cei vizați n-au acceptat măsurile luate împotriva lor. În prima ședință de partid care a avut loc puțin înainte de hotărârea Biroului Politic, unii membri de partid au votat împotriva pedepsei politice, cerută de organele de partid. Cei mai mulți s-au abținut de la vot, astfel încât nu s-a ajuns la nici o hotărâre. Aceasta s-a produs mai târziu, într-o ședință a organizației de bază la București, cu participarea primarului capitalei și a unui secretar al Comitetului Central, amândoi membri ai Biroului Politic. În această ședință, condusă de membrii mai sus amintiți ai Biroului Politic, colaboratorii institutului au fost intimidați, așa încât cei mai mulți n-au mai luat atitudine, și-au făcut chiar autocritica și, cu excepția a două persoane, au votat în favoarea propriei lor pedepsiri. În această ședință au fost amenințați cu consecințe politice Ana Spornic, ministru al Educației, și cei doi locțiitori ai săi. Ana Spornic a „zburat" din Ministerul Educației și din Biroul Politic, dar a rămas membru al Comitetului Central și după câteva săptămâni a ajuns ministru de stat în Ministerul Planificării, iar fostul ei locțiitor, Rădoi, ambasador în Algeria. Numai pedagogii și psihologii, în parte trecuți de 50 de ani, au primit posturi de muncitori necalificați și, pentru că nu-și puteau îndeplini norma, au primit chiar mai puțin decât salariul minim de 16 000 de lei (curs oficial = 3D, 32DM : la negru, adevărata putere de cumpărare = 3D, 160DM).

Grele represalii au suferit și alți oameni de știință, specialiști în discipline înrudite. Șt. Milcu, membru al Academiei, vicepreședintele al Academiei Române, prof. dr. V. Sahleanu, director al Centrului de antropologie, dr. G. Gaetan, șef al secției de neuropsihiatrie a Spitalului Militar, M. Sora, cunoscut filosof și scriitor. Circa 15 psihologi s-au adresat justiției, încercând să obțină anularea interdicției de a lucra în profesia lor (pe baza dreptului român, numai un proces penal putea conduce la o astfel de hotărâre, ceea ce nu era cazul). Procesul a avut loc în condiții nefavorabile :

- nu s-a permis prezența martorilor ;
- reclamanții nu au avut voie să pună nici o întrebare ;
- procesul a fost stabilit pentru sâmbătă, când în mod normal nu sunt procese și nu era prezent nici un public ;
- în timpul procesului au fost prezente permanent trei persoane care, fără îndoială, erau de la organele de Securitate.

Completul de judecată n-a pus decât o singură întrebare. Răspunsul venind prompt, acesta n-a simțit nevoia să vină cu noi întrebări. La toate argumentele reclamațiilor nu urma decât un răspuns stereotip : „Acuzarea se respinge, pentru că s-a dovedit că persoanele participante la MT sunt vinovate, pentru că au devenit membrii unei secte religioase".

Reclamanții au folosit pe deplin ocazia de a-și prezenta argumentele. Învinuirile au fost respinse punct cu punct prin dovezi clare. Ei au citat mai ales extrase dintr-o scrisoare a lui Marin Rădoi către Comitetul Central și dintr-o scrisoare întocmită în martie 1982 la cererea Ministrului Educației și Învățământului de către directorul cercetării științifice a acestui Minister. Din aceste scrisori reieșea clar că institutul, în mod oficial, a fost solicitat pentru a cerceta „Meditația Transcendentală" (MT). Psihologii au putut astfel arăta că este falsă acuzația care li s-a adus, că nu au informat conducerea institutului lor despre această acțiune, cei doi directori luând chiar parte la experiment, solicitându-le membrilor institutului să se supună indicațiilor ministrului.

Reclamanții au respins cu hotărâre principala vină că ei au semnat un document, conform căruia ar fi membrii unei secte. Ei au completat și semnat un formular, în care,

Scanned with OKEN Scanner

în afară de datele personale şi cele privind sănătatea, se menţiona că nu vor răspândi procedeul fără acordul lui Maharidji, şeful acestei organizaţii MT. Din literatura internaţională este cunoscut că acest procedeu se sprijină pe norme obişnuite, ceea ce, sub aspectul protecţiei autorului, e de la sine înţeles. Nimănui nu i-ar fi venit ideea să facă contrariul, adică să propage o tehnică faţă de care el însuşi manifesta rezerve. Mai mult, la proces a fost citat un referat despre MT, care fusese alcătuit de prof. dr. V. Gheorghiu şi dr. I. Ciofu, doi participanţi la experiment, în 1979, la cererea Ministerului Ştiinţei, şi care a stat la dispoziţie cel puţin cu trei săptămâni înainte de prezentarea tehnicii MT Institutului şi Ministerului Învăţământului (prin inspectorul I. Ciocan).

S-a atras atenţia asupra următoarelor locuri din referat: „...în legătură cu aspectul de formă, este uşor sesizabil limbajul mistico-religios pe care îl îmbracă tehnica MT. În legătură cu aspectul scopurilor speciale urmărite de organizatori, nu este deloc exclus că îşi fac o multitudine de interese care izvorăsc, pe de o parte, din preocupări mercantile, pe de altă parte, din poziţia ideologică sectantă a iniţiatorilor sau cel puţin a unora dintre ei. Dar, evident, omul de ştiinţă va şti să discearnă între formă şi conţinut, preluând acele elemente raţionale care servesc în ultimă instanţă sănătatea mentală şi fizică a omului".

Din referatul alcătuit pentru minister, la sfârşitul experimentului, s-a arătat că MT – ca procedeu de destindere şi relaxare – are anumite laturi pozitive, dar că o apreciere despre inferenţele sale s-ar putea emite abia după o perioadă mai lungă de timp. De asemenea, s-a indicat că introducerea în procedeele de relaxare MT se bazează pe un ritual magico-religios. Pe baza acestui referat, acelaşi ministru, Rădoi, care iniţial a dat ordinul pentru efectuarea cercetării, a hotărât câteva zile mai târziu că Institutul nu trebuie să se mai ocupe de MT. Hotărâtoare pentru aceasta au fost rezervele exprimate în referat. Această indicaţie a fost respectată, adică întreaga acţiune MT, care a dus la închiderea Institutului, la dizolvarea organizaţiei de partid şi la interdicţia profesională, s-a limitat la cinci zile.

Reclamanţii au amintit scrieri ale unor renumiţi oameni de ştiinţă, de pildă, ale lui Hans Selze, întemeietorul cercetărilor despre stres, din care reieşea că procedeul relaxare cunoscut sub numele de Meditaţie Transcendentală este obiect de cercetare psihofiziologică în diferite centre ştiinţifice din lume. A fost citată şi literatura sovietică recentă ce conţinea aprecieri pozitive asupra MT. În acest context, au relevat reclamanţii, este normal ca şi cercetătorii români să se ocupe cu astfel de probleme şi să încerce să le scoată din cadrul pseudoştiinţific în care ele ar putea să apară.

S-au spus şi lucruri foarte dure: interdicţia de a-ţi exercita profesia contrazice Constituţia ţării, în dreptul român numai în procesele penale deosebite se pronunţă această interzicere. Fără nici un fel de reţinere, s-au denumit aceste măsuri ca o încălcare a libertăţii de cercetare, care aminteşte de anii '50, când cibernetica şi genetica erau considerate ca neştiinţifice şi îndreptate împotriva ideologiei statului.

S-a accentuat că în domeniul tehnicilor de relaxare, în întreaga psihoterapie din România, s-a făcut incredibil de puţin, iar oamenilor angajaţi li s-a făcut permanent greutăţi.

Deşi toate expunerile în proces erau relevante, ele n-au adus nimic în favoarea reclamanţilor.

Sentinţa primei instanţe: „Faptele reţinute sunt dovedite inclusiv cu recunoaşterea contestatorilor (de care nimeni dintre cei prezenţi nu au auzit). Participarea la experimentul MT s-a produs în pofida propriilor opinii profesionale privind caracterul mistic, antiştiinţific, mercantil al aşa-zisului procedeu de relaxare, participarea personală dincolo de cadrul oficial, cum s-a pretins la şedinţele de iniţiere, întreprinse, neinformarea unităţii cu privire la aceste din urmă manifestări la care au participat".

Totul era dirijat de sus, căci instanţele din diferitele sectoare ale oraşului Bucureşti, unde au avut loc procesele altor persoane implicate, au pronunţat aceeaşi sentinţă, cu aceleaşi argumente.

Scanned with OKEN Scanner

Aproape toţi psihologii rămaşi fără alternativă s-au supus ordinelor şi s-au dus în fabrici ca muncitori necalificaţi, indiferent de vârsta şi starea sănătăţii lor. Nu este de mirare că, sub presiune şi stres, una dintre persoanele implicate a murit de apoplexie (I. Ciocan). Un altul, G. Nicola, care lucra ca electrician, a suferit ca urmare a unui puternic şoc electric o moarte clinică, a fost readus în viaţă, dar a rămas cu sechele. Aproape toţi au suferit de tensiune, tulburări cardiovasculare şi alte afecţiuni psihosomatice.

Din păcate, în astfel de situaţii, s-au ivit şi laturi negative, căci unii cred că s-ar putea salva şi spinarea altora. Ca de multe ori în astfel de situaţii, unii au devenit victime ale manipulărilor, şi-au căutat „ţap ispăşitor" în propriile rânduri, în loc să caute vina în viciile sistemului, care, după cum era ştiut, iniţia în mod periodic acţiuni de curăţire şi de intimidare. Deosebit de atacaţi au fost cei ce nu voiau să se plece, mai ales directorul V. Radulian şi specialistul în hipnoză şi sugestibilitate V. Gheorghiu, care, pentru că era căsătorit cu o cetăţeancă vest-germană, a avut de suferit în plus. Rău-intenţionaţii şi comisia de anchetă au văzut în aceştia pe principalii vinovaţi. Îi ameninţau chiar cu un proces penal. Numele calomniatorilor din Institut sunt relativ bine cunoscute, nu este însă nevoie să fie menţionate acum.

O mare presiune s-a exercitat şi asupra antropologului V. Sahaleanu, care a fost invitat drept coreferent la experiment şi care, ca urmare a acuzaţiilor nedrepte, s-a îmbolnăvit grav. S-a făcut chiar şi o percheziţie în institutul lui.

Pentru delatori însă, a fost un climat bun. În şedinţa care a dus la dizolvarea organizaţiei de partid şi a institutului însuşi, primarul Bucureştiului, membru al Biroului Politic. Până a spus oficial că acţiunile de pedepsire au avut loc ca urmare a unei scrisori anonime. De-abia pe această bază organismele de partid au fost atenţionate asupra faptului că „Institutului de Pedagogie şi Psihologie se ocupă de practici magico-mistice".

În februarie-martie 1983 a apărut o licărire de speranţă. Persoanele care au fost trimise la fabrici ca muncitori necalificaţi au primit posturi de secretari, documentarişti, bibliotecari. Au fost oferite chiar două posturi de sociologi. Nimeni nu a primit un loc în cercetare şi învăţământ. Lefurile lor erau de una până la două treimi din cele obţinute mai înainte. Psihologii aflaţi puţin timp înainte de pensionare primesc salariul unui începător în profesie.

Deşi, după informaţiile noastre, nici un psiholog nu mai este muncitor necalificat, nu s-au produs schimbări esenţiale.

- De fapt, interdicţia de a profesa în psihologie s-a păstrat.
- Acuzaţiile organismelor de partid nu au fost anulate.
- Nici reabilitatea juridică nu s-a produs. Ultimul proces care a avut loc împotriva ministerului, respectiv împotriva hotărârii acestuia de reziliere a contractului de muncă, a avut loc la mijlocul lui martie 1983. S-au adus aceleaşi reproşuri la adresa psihologilor şi pedagogilor ca şi la procesele din mai 1982.

Reclamaţiile au fost respinse, practic, cu aceleaşi argumente.

Şi în domeniul propagandistic continuă campania de denigrare. În almanahul ziarului *Scânteia*, organ al Comitetului Central al PCR, pe 1983, la p. 314, sub titlul „Lumina neagră", se află capitolul „Un drog psihic: secta Meditaţia Transcendentală". Aici există referiri la trei articole, care au apărut la începutul anului 1982, în revista *Pentru Patrie*, organ al Ministerului de Interne, care au deschis campania oficială împotriva MT, transformată apoi într-o calomnie generală împotriva intelectualilor.

Asociaţia profesională a psihologilor români, o secţie a Asociaţiei Internaţionale a Psihologilor, care nu era foarte activă şi cu influenţă nu prea mare, a fost, practic, paralizată. Congresul naţional al psihologilor planificat pentru anul 1983 nu a mai avut loc, de asemenea, adunările secţiilor Asociaţiei nu se mai ţin. Aceasta dovedeşte şi o lipsă

Scanned with OKEN Scanner

a solidarităţii profesionale. Cu atât mai admirabilă s-a dovedit atitudinea colegială a unor psihologi mai în vârstă, între 70 şi 85 de ani, ca prof. C. Georgiade, prof. I. Nestor, prof. G. Bontilă şi prof. E. Russu, care şi-au exprimat solidaritatea faţă de colegii în suferinţă, oferindu-le părţi din pensia lor, şi aşa modestă, pentru sprijinirea celor în nevoie. Şi mulţi alţi intelectuali s-au arătat solidari.

După toate aceste evenimente se pune întrebarea: ce s-a întâmplat de fapt, care au fost adevăratele intenţii?

S-a înţeles, în general, corect că acţiunea anti-MT a fost o avertizare la adresa celor care îşi permiteau să gândească independent, în afara unor scheme prescrise. Cea mai bună dovadă că „partidul care are întotdeauna dreptate" controlează şi reglează totul indiferent de nevoile reale sociale rezultă din însuşi faptul că el închide în mod arbitrar, prin deciziile Biroului Politic, institute ştiinţifice.

Campania de emigrare a intelectualilor în legătură cu aşa-zisa „afacere a Meditaţiei Transcendentale" a fost motivată ca o acţiune îndreptată împotriva sectelor. Asocierea cu sectele nu este întâmplătoare, căci campaniile „anti-secte" corespund unor tendinţe internaţionale. De aceea, erau publicate permanent articole din ziarele occidentale şi aproape săptămânal era o emisiune TV pe tema sectelor. După cum se ştie, în rândul populaţiei tendinţele anti-secte se sprijină pe legătura cu Biserica tradiţională şi, în parte, pe neştiinţă. Cât de repede se pun faptele criminale în legătură cu activitatea sectelor o arată două crime, acţiuni tipic criminale faţă de adolescenţi (despre care presa, oricum, nu relatează), care au avut loc în ţară la sfârşitul lui martie şi care au fost atribuite fără nici o dovadă activităţilor unor secte. Deosebirea de bază faţă de acţiunile anti-secte desfăşurate în Occident constă în faptul că în România ea a fost folosită ca o manevră, căci, după cum s-a aflat mai târziu, reprezentanţii străini ai MT vizitaseră deja de cinci ani România (1977), fiind sun controlul Ministerului de Interne. Mulţi colaboratori ai acestui minister practicau de ani de zile MT. O exactă privire a evenimentelor arată că, de fapt, rezervele ştiinţifice ale Institutului de Psihologie au condus la oprirea activităţii reprezentanţilor MT.

Nimeni nu pune la îndoială faptul că toată campania a fost gândită ca o manevră de comutare a atenţiei de la situaţia economică din ce în ce mai grea din ţară: există şomaj mascat, nu se găsesc medicamente, zahărul şi uleiul sunt raţionalizate, iar alte alimente se găsesc foarte greu sau deloc.

Pe drum au rămas pedagogia şi psihologia:

- nu există instituţii corespunzătoare în care se pot studia aceste discipline;
- nu există posibilitatea efectuării unor cercetări sistematice;
- nu există dotare modernă pentru puţinele laboratoare rămase în întreprinderi şi spitale;
- dispar psihologii din şcoli;
- limitarea mergând până la desfiinţarea tratamentului psihoterapeutic, aplicat de medici şi psihologi;
- cărţi ştiinţifice despre relaxare, despre yoga etc. au fost îndepărtate din librării şi biblioteci.

Un test de istorie şi demnitate: înscenarea MT
(Grigore Nicola)

Vârfurile regimului comunist, în scopul perpetuării puterii şi a unei imagini pozitive în lume, intrau în raporturi de interese, indiferent de costuri, cu tot felul de structuri internaţionale; aşa a fost şi cazul permisivităţii amicale faţă de reţeaua de instituţii şi agenţi ce promovau tehnica de relaxare neuropsihică Meditaţia Transcendentală (MT).

Scanned with OKEN Scanner

Contând pe o tehnică de ameliorare a stării populaţiei confruntate cu frigul şi foamea, în ianuarie 1981, printr-un angrenaj organizatoric de la centru, prin note scrise şi asistenţă comandată serviciilor de securitate, la Institutul de Cercetări Pedagogice şi Psihologice (din subordinea Ministerului Educaţiei şi Învăţământului şi a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice) a fost organizată o demonstraţie a respectivei tehnici de relaxare, în scop de edificare şi avizare.

Grupul de oameni de ştiinţă, dinăuntrul şi din afara institutului, desemnaţi expres de către organizatorii oficiali, s-au edificat în decursul a câteva zile asupra respectivei tehnici de relaxare, una dintre alte zeci consemnate în literatura de specialitate; în final, s-a elaborat şi înaintat forurilor superioare un raport evaluativ care, în esenţă, nu recomanda preluarea şi generalizarea tehnicii MT fără studii experimentale de fond.

În anul următor, 1982, teama viscerală de extinderea fenomenului polonez al Solidarităţii muncitorilor şi intelectualilor a făcut conducerea superioară de partid să înceapă o „purificare" a societăţii româneşti: în deceniul ipocrit declarat a fi al ştiinţei, tehnicii şi eficienţei, a elaborat un scenariu incriminatoriu vizând o presupusă iniţiativă subversivă a intelectualilor români de a răsturna regimul şi întregul lagăr comunist; practic, s-a trimis tuturor instituţiilor centrale – ministere, comandamente militare, organe de presă, inspectorate şcolare – un material defăimător cu detalii aberante despre o aşa-zisă „sectă deosebit de periculoasă"; Institutul de cercetări amintit a fost desfiinţat, salariaţii repartizaţi sub strict control la locuri de muncă necalificate şi ameninţaţi cu urmărire penală; au fost identificaţi peste 300 de intelectuali care se edificaseră asupra tehnicii de relaxare amintite, deşi emisarii-instructori fuseseră invitaţi oficial în ţară şi acreditaţi ca atare.

Sunt suficiente documente care atestă demersurile juridice, atât înainte, cât şi după 1990, ale persoanelor persecutate din acest motiv; ele au contestat desfacerea contractelor de muncă prin art. 130, lit. i, precum şi blamul public ce a ajuns, prin interdicţia operei ştiinţifice şi a accesului la munci corespunzătoare pregătirii, la o reală condamnare la moarte civilă.

Diversiunea oficialităţilor vremii, chiar anacronică şi pentru lagărul comunist, a avut succes, abătând atenţia populaţiei de la adevăratele cauze ale suferinţelor generale. Martirajul conex „afacerii MT" a atins mii de oameni, dacă luăm în seamă membrii familiilor şi mediile contingente persoanelor implicate; opinia publică internaţională a fost sensibilizată pe măsură şi peste 30 de state au reacţionat prin instituţiile lor guvernamentale şi academice cu admiraţie şi simpatie pentru victimele amintite.

Acest segment de populaţie a avut o conduită demnă şi protestatară în toţi aceşti 20 de ani care au trecut; condamnarea lor a fost întru totul abuzivă, în folosul exclusiv al regimului comunist; cel mai îngrijorător este că ea a fost declarată „fără sfârşit" şi noi purtăm în continuare această sfidare în văzul lumii civilizate; „afacerea MT" a fost un test istoric pentru un regim în descompunere şi rămâne un test pentru un regim democratic în devenire.

Se impune deci legiferarea unei măsuri care să despresureze aceşti 315 intelectuali şi ştiinţele pe care ei le practică de spectrul nebulos lăsat de vechiul regim; unii au decedat, alţii sunt pensionaţi de la locuri de muncă necalificate, alţii sunt veritabili oameni de ştiinţă, dar cu o discontinuitate profesională semnificativă; o pată violetă din istoria noastră trebuie ştearsă printr-o măsură radicală, semn al vigorii democraţiei şi justiţiei noastre.

Prezentăm succint elementele înscenării cunoscute sub numele de „cazul MT".

În luna ianuarie a anului 1981, Institutul de Cercetări Pedagogice şi Psihologice a primit sarcina cunoaşterii şi avizării tehnicii de relaxare neuropsihică „Meditaţia Transcendentală", demonstrată de cetăţeanul francez de origine română Nicolae Stoian; sarcina a venit din partea CC al PCR, prin adresa nr. 114720/1980 către Ministerul Educaţiei şi Învăţământului. Acest minister, for tutelar al Institutului, a organizat, asistat, controlat şi valorificat

Scanned with OKEN Scanner

sarcina respectivă ; conducerea Institutului a nominalizat 24 de cercetători care au participat direct la întreaga acţiune, derulată timp de cinci-şase zile, câte două ore zilnic. Activitatea a constat în expuneri teoretice ale lectorului, discuţii ştiinţifice, demonstraţii ale aspectelor concrete. Avându-se în vedere prestanţa politică a beneficiarului, la acţiune au fost convocaţi şi specialişti din afara institutului, ca, de exemplu : acad. Ştefan Milcu, prof. dr. V. Săhleanu, prof. dr. M. Golu, conf. dr. Gh. Găitan, toţi contactaţi de Ministerul Educaţiei şi Învăţământului ; la acţiune au fost, de asemenea, şi reprezentanţi ai Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie şi ai Ministerului de Interne. La 20 ianuarie 1981, conducerea Institutului a înaintat Ministerului Educaţiei şi Învăţământului un referat privind concluziile acţiunii de edificare asupra tehnicii respective de relaxare. Referatul cuprinde obiecţii asupra unor elemente de formă, iar asupra conţinutului ca atare nu se dă aviz favorabil, motivându-se prin lipsa unor date de cercetare calificată. Pe baza acestor concluzii circumspecte, conducerea Ministerului Educaţiei şi Învăţământului a luat hotărârea întreruperii contactelor cu N. Stoian.

După un an, conducerea superioară de partid a trecut la „valorificarea" în mod propriu a sarcinii de serviciu din ianuarie 1981, recurgând la mistificări, răstălmăciri politico-ideologice, invective groteşti şi umilitoare. La protestul hotărât al cercetătorilor, care au prezentat documente dovedind că sarcina venise chiar din partea Cancelariei CC, Comitetul Politic Executiv a răspuns cu represalii extreme : printr-o hotărâre în 6 puncte, a desfiinţat Institutul, organizaţia de partid, contractele de muncă prin art. 130 (i) din Codul muncii şi a repartizat cercetătorii în munci necalificate – în tăbăcării, turnătorii, curăţătorii chimice, filaturi, tipografii. S-a elaborat o informare – document de uz intern care s-a prelucrat în toate instituţiile de stat, cu incriminarea cercetătorilor pentru spionaj, trădare de ţară, aderare la o sectă periculoasă, menţionându-se detalii fanteziste asupra unor pretinse practici mistice ; nu era vorba numai despre exagerări, ci şi despre pure invenţii, urmărind denigrarea, blamarea, batjocorirea oamenilor de ştiinţă în faţa întregii ţări.

Într-o asemenea situaţie, mai mulţi cercetători au avut cutezanţa de a se adresa justiţiei : mare a fost deznădejdea când cercetătorii adevărului ştiinţific s-au pomenit în faţa unor instanţe juridice care sfidau orice document, martor, fapt, chiar orice argumente ale cetăţeanului nedreptăţit de statul totalitar. S-a mers din instanţă în instanţă, s-au făcut adresări la Marea Adunare Naţională, la Procuratura Generală. Calvarul avea să continue până la căderea regimului. Deşi ultimul punct din hotărârea CPEx-ului prevedea urmărirea penală a cercetătorilor, nu s-a reuşit întocmirea vreunui dosar acuzator. Dar autorităţile l-au supus pe fiecare urmăririi, izolării, ostracizării complete, interdicţiei profesionale. Soarta oamenilor de ştiinţă supuşi represaliilor de către regimul comunist de la Bucureşti a făcut obiectul unei referiri speciale a Adresei prezidenţiale către Congresul american în ianuarie 1983. Numai după aceasta, majoritatea cercetătorilor au fost trecuţi din munci necalificate în posturi de bibliotecari şi funcţionari (fără a li se recunoaşte specializarea şi vechimea în muncă).

În urma demersurilor judiciare către instanţele vechiului şi noului regim, victimele MT, în principal intelectuali de renume, se întreabă care este progresul social dacă o asemenea cauză rămâne învăluită în mister şi injustiţie.

Scanned with OKEN Scanner

PROCURATURA ROMÂNIEI
PROCURATURA GENERALĂ
Direcția judiciară pentru cauzele civile
Nr. 52337/14201/90
din 19 oct. 1990

C ă t r e,
Nicola Grigore
București 3, Fetești 4, F-5, ap.34 - 74721

În legătură cu scrisoarea dvs. adresată Procuraturii Generale, vă comunicăm că am examinat hotărîrile judecătorești pronunțate în dosarul la care vă referiți și am constatat că acestea sînt temeinice și legale.

În consecință, împotriva acestor hotărîri judecătorești nu s-a declarat recurs extraordinar.

PROCUROR SEF DIRECȚIE

PROCURATURA ROMANIEI
PROCURATURA GENERALA
Direcția judiciară pentru cauzele civile
Nr. 52337/14201/90
Din 20 III 1991

C ă t r e
NICOLA GRIGORE
București, sector 3, Fetești 4
F 5, ap.34
Cod. 74721

Urmare memoriului dv.adresat Procuraturii Generale și înregistrat sub nr.de mai sus, vă facem cunoscut că, în urma examinării cauzei civile la care vă referiți, s-a constatat că termenul legal pt.declararea recursului extraordinar este expirat.

PROCUROR SEF DIRECTIE

REPUBLICA SOCIALISTA ROMANIA

MINISTERUL EDUCATIEI SI INVATAMINTULUI
INSTITUTUL DE CERCETARI PEDAGOGICE
SI PSIHOLOGICE

D E C I Z I E

Nr. 1147 din 5 mai 1982

Privește desfacerea contractului de muncă încheiat cu NICOLA GRIGORE - cercetător științific

...Având în vedere abaterile grave săvîrșite de un număr însemnat de persoane încadrate în muncă la Institutul de cercetări pedagogice și psihologice din București prin participarea la activitatea unei secte religioase, fapt pentru care au devenit incompatibile cu calitățile necesare funcțiilor de cercetare în probleme de învățămînt și educație;

Văzînd prevederile art.130(1) lit."i" din Codul muncii;

In baza prevederilor Ordinelor ministrului educației și învățămîntului nr. 2685/1982 și 2738/1982,

Directorul Institutului de cercetări pedagogice și psihologice din București

d e c i d e :

Art.1. Se desface contractul de muncă încheiat cu NICOLA GRIGORE - cercetător științific în baza prevederilor art.130, lit. "i" din Codul muncii, cu interzicerea de a mai desfășura activitate în învățămînt și cercetare științifică, pentru abaterile grave săvîrșite prin participarea la activitatea unei secte religioase organizată de un cetățean străin, dovedindu-se incompatibil cu cerințele funcției într-un institut de cercetare în domeniul învățămîntului și educației.

Art.2. Comisia de lichidare va aduce la îndeplinire prevederile prezentei decizii.

Cu drept de contestație la judecătorie în termen de 30 de zile de la comunicare.

D I R E C T O R,
Marin Iliescu

Nedreptate colectivă (Aurora Liiceanu)

„Meditaţia Transcendentală" a fost şi rămâne – într-o memorie relativizată, poate, chiar de ceea ce are ea mai caracteristic, şi nu de trecerea timpului – o realitate confuză, dramatică, dar nu foarte-foarte incoerentă şi, până la urmă, dâmboviţeană. Actorii ei, victime – unii, azi, apatici prin lipsa unor reflexe pe care o societate normală le-ar fi format membrilor ei sau resemnaţi în stil românesc sau fericit indiferenţi, ca formă metafizică de resemnare – sunt, în majoritatea lor, oameni în amurgul vieţii. Şi dacă ei se mişcă astăzi într-un social haotic şi plictisit de istoria recentă neglijent livrată societăţii, neanimaţi de euforii justiţiare este pentru că această afacere, întâmplare nefericită, ghinion existenţial sau oricum am vrea s-o numim nu a avut şi nu are nici în prezent nici un sens. Este ceva fără sens. Ceva ce nu se leagă într-o structură coerentă care să mulţumească mentalul individual.

Pentru mine ea nu a fost decât o provocare – cuvânt devenit slogan astăzi, o prescripţie a prezentului, un deziderat care te face apt pentru admiraţia semenilor, oarecum echivalent cu reactivitatea –, venită pe fondul unei vieţi profesionale monotone, închisă într-un formalism şi într-o lipsă de orizont corelând perfect cu micile griji ale supravieţuirii fizice şi ale grozăveniei ce au fost anii 1980-1989.

La Institutul de Psihologie apăruse ca o adiere ideea unui program prin care se putea afla o metodă sau tehnică de relaxare, de echilibrare interioară sau de de destresare de la un lector român, Nicolae Stoian, venit din străinătate, împreună cu soţia sa, franţuzoaică, Muriel. El era un individ comun în aparenţă, ea părea o post-hippistă, tot în aparenţă. În rochia ei indiană – în variantă occidentală, deci nu în sari –, foarte subţire şi cu cizme bej, de piele groasă, amintind de cizmele de cowboy, ea aducea un aer exotic, cu tot ceea ce fusese în perioada Flower Power noutate şi modă. Totul părea acceptat şi chiar recomandat de direcţie şi evident că psihologii au muşcat din momeală mai mult decât pedagogii cu care ne uniserăm instituţional de câţiva ani, coexistând într-o dulce ignorare reciprocă. De altfel, la psihologi s-a apelat în calitatea lor de specialişti-cercetători, directorul Virgil Radulian măgulindu-ne pentru expertiza noastră şi rolul care ne revenea de a ne da cu părerea despre virtuţile psihologice ale acestui program. Totul se petrecea în incinta Institutului de Psihologie, cu acoperire legală de la Ministerul Educaţiei, de care aparţineam ca instituţie. Existau deci aprobări de sus. Ulterior, văzându-mi dosarul precar şi neglijent organizat de la CNSAS, aveam să constat că directorul se grăbise să ne mobilizeze fără a avea în acel moment aprobarea. Poate servilism, poate neglijenţă...

Lucram la acea vreme la un proiect de cercetare nu cu prea mult entuziasm. Ştiam că pe nimeni nu interesa conţinutul, ci doar termenul de predare, numărul de pagini etc. Şi cum să fii motivat când de la minister ni s-a spus că el, ministerul, deci beneficiarul, nu are nevoie de bibliografie şi nici de concepte? Adică tot ce era încadrare teoretică, definiţii conceptuale, motivare a opţiunilor metodologice etc. erau considerate lucruri inutile, dispreţuite ca sofisticării. Se doreau lucruri concrete şi o terminologie pe înţelesul tuturor. Nu „performanţă", ci „rezultat", nu „abilitate", ci „capacitate", nu „subiect", ci „individ" etc. În plus, unii angajaţi ai beneficiarului simţeau o dorinţă nemăsurată şi tainică de a fi autori, o dorinţă pe care o exprimau implicit şi pe care unii colegi au detectat-o cu multă aplicaţie. Aşa că am răspuns chemării instituţiei, convertindu-mi frustrarea în motivaţie, anunţându-mi prietenii de eveniment, conform afişelor puse pe frumoasa uşă a vilei în care institutul încă exista. Oricine din comunitatea academică era bine venit.

Conferinţele lui Nicolae Stoian erau elementare în limbajul folosit şi substanţa sa teoretică; de altfel, gândeam că tehnica este ceea ce contează, şi nu ambalajul ideatic. La bibliotecă apăruse ca din senin o carte groasă de vreo 800 de pagini, cu secţiuni diferite, corespunzând unor discipline în care tehnica Meditaţiei Transcendentale – MT – fusese

Scanned with OKEN Scanner

abordată cu succes. Erau scheme, grafice, corelaţii, ilustraţii şi analize convingătoare pentru ţinuta ştiinţifică demnă de pozitivismul în care fuseserăm formaţi. Concluzia însă era cel mai interesant lucru : poţi ajunge într-o stare hipometabolică, se spunea, organismul funcţionând la limita activităţilor sale, şi în acest fel puteai să elimini încărcătura de stres acumulată în cotidian. Cartea a dispărut în momentul în care a început hăituiala celor care au participat la eveniment şi acest lucru l-am constatat abia când am vrut să o prezentăm completului de judecată în timpul procesului pe care vreo 12 psihologi l-au intentat Ministerului Educaţiei pentru desfacerea contractelor de muncă. Motivul desfacerii contractelor de muncă era clar : aderarea la o sectă mistică. Dar în Codul muncii acest motiv nu figura.

După conferinţe a urmat faimosul ritual de iniţiere în sectă despre care s-a vorbit. Un ceremonial banal, dar exotic pentru cultura noastră, devenea moment iniţiatic în acuzele ce au urmat. Flori, ghirlande, fructe, parcă şi o lumânare, fotografia lui Maharishi Mahesh Yogi pe o masă, cam cum se aduc ofrande sau parţial cum primesc turiştii locuitorii unor insule exotice chiar astăzi. Unii mergeau la Nicolae Stoian, alţii la soţia sa, unul câte unul, pentru a primi o mantră. Trebuia să ai o batistă albă, probabil pentru fructe, şi să fii descălţat. Nimeni nu se gândea deloc că trebuia sa reţii totul pentru că, mai târziu, fiecare element depăşea rolul pe care-l avea în economia ritualului. Perceput dintr-o perspectivă antropologic-culturală, totul era banal. Văzusem scene asemănătoare toţi, în filme, la Teleenciclopedia etc. În referatul făcut de o comisie formată din patru specialişti din discipline diferite – academicianul Ştefan Milcu, Victor Săhleanu, directorul Institutului de Antropologie, şi doi colegi de-ai noştri – Ion Ciofu şi Vladimir Gheorghiu –, se menţiona că ceremonialul este artifact cultural şi că tehnica MT propriu zisă poate fi extrasă din acest context, ea fiind o tehnică de relaxare cu efecte benefice asupra celor care o practicau. Dar, într-o societate în care doar folcloriştii mai ştiau obiceiuri şi ritualuri ca la carte, abordându-le ca elemente de tradiţie, în bună parte uitate, ritualul a fost supra-dimensionat şi a speriat Securitatea. Acest lucru este doar o opinie. Cine ştie ce se petrecea în capul celor care ulterior ne-au anchetat şi care erau dincolo de orice formaţie aptă de a înţelege fenomenele culturale?

În urma acestui ritual, participanţii treceau la exerciţiile de relaxare : de două ori pe zi, dimineaţa şi seara, timp de 15 minute. S-au dat şi două chestionare în care participanţii descriau starea lor psihologică în urma exersării tehnicii MT. Chestionarele, se spune în folclorul MT, au fost confiscate la aeroport când Nicolae Stoian încercase să părăsească ţara. Ele au fost folosite de Securitate drept probe incriminatorii în acţiunea de desfiinţare a institutului şi de desfacere a contractelor de muncă.

Procesul nostru a avut loc la tribunalul mare, într-o sâmbătă – zi în care tribunalul era complet gol, pentru că sâmbăta nu se lucra nici atunci cu publicul, nu aveau loc procese –, în sala în care se desfăşura apărând chiar de la început câţiva securişti, tineri, aroganţi, mestecând indolent gumă.

În final, desfacerea contractelor de muncă, constatase Andrei Pleşu, se făcuse abuziv, prin încălcarea a nouă legi. Cel mai absurd era faptul că, într-o perioadă în care celor ce plecau definitiv din ţară li se pretindea să-şi plătească studiile făcute în România – doar statul cheltuise bani cu formarea lor –, noi, gata şcoliţi, eram puşi la dispoziţia Oficiului Forţelor de Muncă pentru a fi angajaţi muncitori necalificaţi. Or, era clar stipulat că nu avea nimeni dreptul să angajeze pe cineva într-o muncă sub calificarea pe care o avea. Directorul interimar pus să ne dea desfacerile contractelor de muncă, un oarecare Iliescu, ne-a chemat individual şi, mimând o indulgenţă neconvingătoare, m-a întrebat ce ştiu să fac. Evident, dincolo de psihologie. I-am spus că ştiu să cos, sigur că nu calificat. A dat din mână, spunându-mi că nu am studii.

Am fost repartizată la fabrica de textile „Suveica" şi, oricât am încercat să mă angajez muncitor calificat în alte părţi – mai aproape de casă, printre altele –, nu am reuşit. Aşa

Scanned with OKEN Scanner

cum a existat domiciliu forţat, tot aşa exista şi loc de muncă forţat. Controlul social şi politic, de fapt, funcţiona perfect. Erai deja aşteptat unde erai repartizat. Probabil că existau instrucţiuni. Se ştia că vii, aşa cum la o închisoare se ştie că vin puşcăriaşi. Inutil să spun că nimeni nu avea nevoie de mine. Statul chiar câştiga, salariul meu fiind cel mai mic pe economie: 1 400 de lei. Aproape o treime din salariul pe care îl avusesem. Din cei 1 400 de lei plăteam doar sindicatul, 7 lei, un sindicat, probabil, al fabricii, la care fusesem automat înscrisă. Muncitorii necalificaţi – nu am văzut decât bărbaţi – luau salariul într-o hală, semnând pe un butoi de păcură, probabil. Eram ca zilierii. Nu primeam spor de vechime şi nici alocaţie pentru copil. După şase luni aveam dreptul la jumătate din alocaţie pentru copil.

La Oficiul Forţelor de Muncă, un tovarăş Moş mi-a spus că totul, adică angajarea mea, se datorează crizei petrolului, care a afectat toată lumea, şi că era speriat pentru că fiica lui, studentă la Conservator, va ajunge în aceeaşi situaţie, el pregătindu-se să facă faţă acelei urgii a politicii externe economice. Cine-l putea crede? Scenariul lui jignea chiar şi o inteligenţă precară, ca să nu mai vorbesc de bunul-simţ.

Am ajuns la „Suveica" şi nu lupta de clasă şi nici diferenţele culturale, ideologiile incompatibile sau conflicte ireconciliabile funcţionau, ci invidia cea mai lumească şi suspiciunea. Eram, după insistenţe făcute pentru a nu lucra în trei schimburi, muncitoare necalificată la grădiniţa fabricii. Munca, fireşte, nu-ţi solicita decât rezistenţă fizică. Şi totuşi, prezenţa mea abruptă şi faptul că trebuia să mi se găsească o întrebuinţare au tulburat mica lume a angajaţilor. Unii spuneau că am vreo rudă fugită şi pentru acest delict care strica dosarele tuturor rudelor fusesem sancţionată. Alţii credeau că mi-am depus actele să plec din ţară. Alţii credeau că sunt de la Securitate şi, în sfârşit, unii erau speriaţi că urmăresc să văd cine fură de la bucătărie, din alimente.

Reacţiile lor erau diferite. O educatoare bovarică, insatisfăcută că o curta un şofer pe ea, care avea studii, îşi alina acreala existenţială dându-mă afară din sala în care stătea cu copiii şi unde eu trebuia să vin cu găleata de lapte să le împart gustarea de dimineaţă, pe motiv că „nu terminase la timp procesul educativ". La aceasta se adăuga şi faptul că nu mă înregimentasem să iau din porţia copiilor şi să-i duc umilă ceea ce personalul de la bucătărie fura pentru a-i câştiga benevolenţa. Altele urmăreau cu interes de ce vin cu geantă de piele, şi nu cu portofelul în mână la serviciu. Dar toţi erau curioşi dacă particip la muncile cele mai de jos: curăţat saci de cartofi, măturat curtea, cărat cu căruţul alimente de la magazinele de aprovizionare şi, evident, spălat vase. Spălam cam 300 de căni, 300 de farfurii, 300 de furculiţe, 300 de linguri, 300 de linguriţe. Am spălat pentru câteva vieţi.

Concediu medical nu aveam voie să iau şi doctoriţa de la cabinet s-a scăpat spunându-mi că avea indicaţii foarte ferme în acest sens.

Cam după un an, am fost chemată la Biroul de Partid municipal şi mi s-a dat un post la Biblioteca Centrală Pedagogică doar pentru că ştiam limba engleză şi predecesorul meu rămăsese în străinătate, iar după patru ani m-am mutat la Şcoala de Hipoacuzici, unde, straniu, salariul devenise normal. În 1990, s-a reînfiinţat Institutul de Psihologie şi, desigur, am început să ne punem problema reabilitării noastre. Stările vechi se activaseră, frica dispăruse totuşi. Speranţa unei schimbări m-a făcut să depun în nume colectiv un memoriu la Comisia de abuzuri şi, ulterior, să rezolvăm pe calea justiţiei situaţia noastră. La Comisia de abuzuri era o lume incredibilă. Un tip ţipa că directorul lui, homosexual, l-a dat afară de frică spunând că este incompetent. Desigur, el se socotea victimă a directorului comunist. Un grup de călugăriţe protestau că nu au difuzor la mânăstire, în timp ce Teoctist avea video şi se uita la filme pornografice. Erau solidare cauzei lor şi purtau plăcuţe cu vorbe nu prea ortodoxe la adresa patriarhului. Toţi erau victime ale comunismului.

Scanned with OKEN Scanner

Memoriul nostru şi demersurile ulterioase s-au lovit de indiferenţă şi de limite procedurale. Procesul, ni s-a scris în răspunsuri, fusese legal, corect, iar termenul de recurs era depăşit. Mircea Ionescu-Quintus era ministru al Justiţiei şi pare de la sine înţeles că nu dorea să deschidă cutia Pandorei, el ştiindu-se informator, după cum am aflat ulterior din presă. Noi, nu.

Despre frică, despre violenţa instituţională de-abia acum au început să scrie psihologii. Aşa cum arată Adrian Neculau, istoricii şi scriitorii au abordat acest subiect.

Mecanismele fricii, contabilitatea acţiunilor legale şi a celor interpretabile, cum se construieşte frica drept stare permanentă, accentele ei, toate aceste lucruri pot fi discutate atunci când, în repertoriul experienţelor personale, ea devine un fapt individual, dar şi colectiv. Contagiunea pare să lucreze în acest domeniu. Şi noi nu am fost la început speriaţi. O iniţiativă instituţională nu-ţi dădea insecuritate. Dar efectul de bulgăre de zăpadă a funcţionat şi nici acum nu există o descriere clară a întâmplării noastre. Ea rămâne un scenariu incoerent, plin de interpretări subiective, de legende şi folclor. Oricât de represivă este o societate, normalitatea din noi nu ne fereşte, ci, dimpotrivă, ne face vulnerabili. Cine a putut crede că totul a fost o înlănţuire de gesturi iresponsabile, laşe, lipsite de raţiune, în care acuza principală a fost lipsa de discernământ a cercetătorilor? Şi, cum autorii acestei întâmplări se acoperă între ei şi nimeni nu doreşte limpeziri, ce sens mai are să-i cauţi un sens?

Mărturia unui abuz nesoluţionat până în 2004 (Mioara Moţescu)

În fostul Institut de Psihologie am lucrat 20 de ani (1962-1982), când, în baza Ordinelor MEI nr. 2685 şi 2738/1982 semnate de A. Spornic, Institutul de Ştiinţe Pedagogice şi Psihologice a fost desfiinţat ilegal, încălcându-se toată legislaţia în vigoare.

Dând curs solicitării conducerii Institutului (Virgiliu Radulian), care a decis împreună cu MEI ca în ianuarie 1981 Nicolae Stoian (cetăţean francez de origine română) să prezinte în Sectorul de Psihologie tehnica de relaxare „Meditaţia Transcendentală" (MT), în cadrul obligaţiilor de serviciu, am participat alături de alţi colegi, de conducerea institutului şi de unele personalităţi ale vieţii noastre ştiinţifice la această acţiune, organizată în cadrul Institutului de Psihologie, în Str. Frumoasă.

Consecinţele participării la MT au fost numeroase, atât în plan social şi moral, cât şi material. La început s-au concretizat în anchete efectuate la Centrul Universitar, la Municipiul de partid şi chiar la Institut, apoi în plenare de partid cu mai-marii zilei (Petru Enache, Gh. Pană, N. Croitoru, Mohanu şi alţi tovarăşi importanţi de la Centrul Universitar, în frunte cu primul-secretar al Centrului), toate acestea însumând zeci de ore de intimidare, umilinţă şi teroare.

Fără îndoială, un moment hotărâtor în luarea deciziei de desfiinţare a Institutului, de dizolvare a organizaţiei de partid şi trimiterea noastră în producţie ca muncitori necalificaţi, ca şi interdicţia profesională nelimitată, în cercetare şi învăţământ, l-a constituit protestul nostru colectiv de a nu vota sancţiunile propuse de Municipiu, în ultima plenară condusă de N. Croitoru.

Prin Decizia nr. 1138/5.05.1982, emisă de MEI şi semnată de Marin Iliescu (şeful comisiei de lichidare), mi s-a desfăcut contractul de muncă în conformitate cu art. 130, lit. i din Codul muncii, pentru abateri grave săvârşite prin participarea la o sectă religioasă, cu interdicţie în cercetare şi învăţământ.

Au urmat două procese – unul la Tribunalul Sectorului 5 şi apoi recursul la Tribunalul Municipiului Bucureşti (iulie, respectiv august 1982). Procesele au fost nişte înscenări odioase, de incriminare şi stigmatizare a psihologilor, pentru că scenariul era deja făcut, psihologii şi psihologia trebuiau distruse.

Scanned with OKEN Scanner

După două luni de şomaj, la 1.07.1982 am fost repartizată de Oficiul Forţelor de Muncă, sector 1, ca *muncitoare necalificată* la Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", unde am lucrat cinci ani (ca muncitoare necalificată şi, apoi, corector). Salariul mi s-a redus la jumătate (de la 2 910 lei + 10% vechime la 1 489 de lei), ca nou angajat mi s-au anulat sporul de vechime şi concediul de odihnă. Trăind intens această nedreptate, muncind în mediul toxic în două şi trei schimburi, depunând un efort fizic considerabil, m-am îmbolnăvit grav (am făcut un infarct prin decompensare, hepatită cronică şi o depresie nervoasă gravă), boli care mă mai chinuiesc şi astăzi.

În tot acest răstimp, am fost în vizorul Securităţii, „vizitaţi" periodic acasă, când de responsabilul cu cartea de imobil (un securist ce a fost împuşcat la Revoluţie fiindcă avea pe balcon un simulator), când de „tovarăşul Mihai", care ne întrebau de sănătate şi monitorizau starea noastră de spirit.

În plus, soţul meu era chemat mereu la Comitetul de partid şi la securistul unităţii, care îl întrebau ce mai fac eu şi dacă m-am adaptat condiţiilor de muncă în fabrică.

Dacă pentru unii colegi MEI a deblocat câteva posturi la sfârşitul anului 1982, eu nu am beneficiat de nici un post, rămânând în fabrică cinci ani! În tot acest timp, săptămânal mergeam în audienţă la Secţia de ştiinţă şi propagandă a Municipiului, cu speranţa că se va găsi şi pentru mine un post. De pildă, la Biblioteca Centrală Pedagogică, directorul mi-a spus că nu poate încălca legea angajând o muncitoare necalificată pe post de bibliotecar. În acelaşi timp, primul secretar al sectorului 1 (din păcate, nu mai ştiu cum îl cheamă), la care m-am dus în audienţă, mi-a spus textual: „...voi, psihologii, ce pretenţii mai aveţi? Voi sunteţi o rană pe trupul poporului român". Apoi, tovarăşul Bondrea de la MEI nici nu a vrut să stea de vorbă cu mine, deşi eram cu un secretar de la Municipiu. Abia la sfârşitul anului 1987, când unul dintre colegi a reuşit să plece în învăţământul special, am fost repartizată de Municipiu pe postul acestuia – ca bibliotecar la Institutul de Educaţie Fizică şi Sport şi apoi ca psiholog principal în cadrul Laboratorului interdisciplinar al Institutului, unde am funcţionat până la 1.04.1990.

Ca urmare a apariţiei Decretului-lege nr. 35/1990, art. 13 – privind persoanele înlăturate din muncă pe motive politice până la data de 22 decembrie 1989 –, m-am adresat cu un memoriu Ministerului Învăţământului pentru revizuirea situaţiei mele, sperând că acesta va face „reparaţia" necesară, adică reabilitarea morală, profesională şi mai ales juridică. Spre surprinderea şi nedumerirea noastră, MI nu a făcut decât o nesemnificativă „reparaţie cosmetică", fiind reîncadrată ca psiholog principal, dar cu un salariu mai mare (4 050 lei + 15% spor de vechime) începând cu 1.01.1990; nici o reabilitare morală, nici o specificaţie sau modificare de anulare a deciziei din cartea de muncă (deşi mulţi dintre noi ne aflam aproape de momentul pensionării).

Solicitată să revin în fostul Institut de Psihologie, la 1.04.1990 m-am transferat de la IEFS în funcţia de psiholog principal, ca apoi să dau concurs de cercetător ştiinţific. La 1.01.1997 m-am pensionat, dar, în calculul pensiei intrând perioada în care am lucrat în fabrică, mi-a ieşit o pensie de mizerie. Am continuat să lucrez la Institut după pensionare (11 luni fără salariu, apoi am fost reangajată la 1.12.1997); îmi continuu şi în prezent activitatea la *Revista de Psihologie*.

Revenind la acţiunea „Meditaţia Transcendentală", trebuie să subliniez unele ilegalităţi flagrante comise în acest caz:

- desfacerea contractului de muncă s-a operat mult după termenul legal (prevăzut în art. 130, lit. i din Codul muncii), respectiv la 1 an şi 4 luni după ce a avut loc acţiunea MT;
- Institutul de Psihologie a fost desfiinţat nu prin Hotărâre de Guvern, ci prin ordinul MI nr. 2738 semnat de Aneta Spornic;

Scanned with OKEN Scanner

- nu s-a operat privarea noastră de libertate, deoarece nu a existat o bază juridică legală, ci a fost numai o pedeapsă politică; dosarul de la Tribunal nu conţinea decât o aşa-zisă „adeziune" (în fapt, anamneza completată de noi) şi caracterizarea profesională pe 1981/1982 cu calificativul *F. bine*; de asemenea, nu s-a permis audierea nici unui martor, ca la orice proces;
- după 1.01.1990, prin Hotărâre de Guvern (nr. 209/3.03.1990), Institutul de Psihologie, care la acea dată era desfiinţat, trece din subordinea MI la Academia Română (?);
- la data de 14.03.1990 MI, prin Ordinul nr. 7391 semnat de M. Şora, se dispune *anularea Ordinului nr. 2738/28.06.1982, ca fiind emis cu încălcarea dispoziţiilor în vigoare, prin care a fost desfiinţat Institutul de Psihologie. Institutul de Psihologie îşi va relua activitatea începând cu data de 15.03.1990 în subordinea MI, ca unitate de cercetare independentă* (?).

Deşi pe nedrept stigmatizaţi, psihologii au avut cel mai mult de suferit, prin abuzul de putere al organelor de partid şi de justiţie şi prin sfidarea flagrantă a legilor ţării, şi nimeni nu şi-a asumat responsabilitatea reabilitării morale, juridice şi materiale a psihologilor, după 1990.

Nici Ministerul Învăţământului, ce poartă cea mai mare vină în desfiinţarea Institutului de Psihologie (ca for tutelar a organizat, asistat, controlat şi valorificat acţiunea MT), ai cărui miniştri după 1989 au fost, ca şi noi, victimele aceleiaşi înscenări, Mihail Şora recunoscând implicit vina MI în anularea Ordinului nr. 2738 al MI, şi nici Academia Română, în subordinea căreia am trecut, nu s-au implicat în reabilitarea noastră morală, materială şi mai ales juridică, prin modificarea necesară în cartea de muncă.

Abuzurile şi nedreptăţile dinainte de Revoluţie sunt oarecum explicabile în contextul social-politic de atunci. Înţelegem că justiţia a fost împiedicată să funcţioneze în anii aceia. Dar astăzi? În două rânduri, adresându-ne Procuraturii Generale a României (1990, 1991), un coleg din Institut (dr. Grigore Nicola) a primit răspunsul că hotărârile judecătoreşti din anii '80 au fost temeinice şi legale şi, respectiv, că a „expirat termenul legal".

Aceste disfuncţii ni se par dezonorante pentru instituţiile statului de drept, ca şi faptul că unii dintre cei care au sfidat adevărul şi au încălcat legile ţării, ne-au umilit şi terorizat după bunul lor plac ne sfidează în continuare.

Martie 2004

Ce mai este Meditaţia Transcendentală? (Genoveva Pogorilovschi)

Ceva despre care aş prefera să comentez cu melancolie peste vreo treizeci de ani. Dar, cum nu sunt sigură că Dumnezeu îmi va mai îngădui umbra şi atunci pe pământ, pentru o aproximativă informare a tineretului bombardat de pretutindeni şi cu dezinformări, dau aici câteva repere.

Ce ştiu acum cu precizie este că în mai multe surse bibliografice şi pe Internet (**www.wxm.com**) Meditaţia Transcendentală figurează printre tehnicile de relaxare, poate fi investigată prin EEG, constituie un subiect de studiu în diverse experimente ştiinţifice şi comunicări la conferinţe internaţionale. Dar atunci, în 1982, când, la jumătatea vieţii, printr-o dispoziţie discreţionară, eram trimisă „la munca de jos", să pornesc urcuşul din nou de la zero, sub urmărirea unor restricţii severe – interdicţia de a publica, de a-mi practica profesia, de a beneficia de vechimea în muncă, titluri ştiinţifice, calificare, călătorii în străinătate ş.a. – pentru că „aderasem" la această practică, nu ştiam ce este MT. Extrag, spre ilustrare, câteva pagini din dosarul procesului ce a urmat.

Scanned with OKEN Scanner

Dosar nr. 4656/1982
litigiu muncă
Complet prezidat de tov. judecător .....
în pronunţare la 16 iulie 1982
tov. grefier

Note rezumative

depuse de contestatorul Genoveva Pogorilovschi

Consider că administrarea completă a probatoriului implică necesitatea ca MEI să depună la dosar aşa-zisul „angajament" despre care, la pct. 7 din interogatoriul luat, pretinde că l-aş fi dat şi pe care recunoaşte că îl posedă. Constrânsă însă să depun concluzii asupra fondului cauzei în absenţa acestei piese, arăt următoarele:

Pe 5 mai 1982, Institutul de Cercetări Pedagogice şi Psihologice din Bucureşti, aparţinând de MEI, mi-a desfăcut contractul de muncă conform art. 130 (1), litera i, din Codul muncii, pentru pretinse „abateri grave săvârşite prin participarea la activitatea unei secte religioase".

Această aşa-zisă abatere gravă constă, de fapt, în sustragerea mea de la o acţiune organizată oficial, în cadrul institutului, cu sprijinul şi aprobările de rigoare ale forurilor lui superioare. Arăt acest lucru în contestaţie şi în nota explicativă ce mi s-a cerut în ziua desfacerii contractului de muncă, notă pe care o anexez. Adaug la cele expuse precizarea că sunt psiholog, în primii cinci ani ai activităţii mele profesionale am lucrat într-un laborator de psihologie aplicată, în următorii paisprezece ani în ICPP m-am perfecţionat în acelaşi domeniu. Veţi aproba, cred, convingerea mea că psihologia, ca toate celelalte ştiinţe, este un bun de preţ pentru om, o forţă în mâinile lui care, folosită raţional, contribuie la progresul şi bunăstarea lui pe toate planurile. Ea poate fi însă folosită şi în alte scopuri, potrivnice uneori intereselor omului.

Ca psiholog, nu am găsit întemeiată expunerea preliminară a invitatului străin în ICPP, la care am luat parte o singură zi, în împrejurările arătate. Am respins deci o practică al cărei conţinut nu îl cunoşteam, dar îl bănuiam neîntemeiat ştiinţific.

Am solicitat MEI să facă dovada temeiului măsurii pe care a luat-o împotriva mea. S-au depus la dosar ca probe nota explicativă care mi s-a cerut în chiar ziua desfacerii contractului de muncă şi caracterizarea activităţii mele pe ultimii ani.

Resping aceste probe, din următoarele motive:

1. Nota explicativă care mi s-a cerut în împrejurările arătate (anexa nr. 1) nu este concludentă. Din ea rezultă că am refuzat să particip la ceea ce îmi propunea institutul prin invitatul străin, că am respins instruirea într-o practică de al cărei temei ştiinţific mă îndoiam şi că nu am urmat-o, că nu am acceptat-o.
2. Modificarea ulterioară a aprecierii activităţii mele pe anul 1981 se putea face numai cu aprobarea consiliului ştiinţific, forul de conducere colectivă a ICPP, şi numai după ce mi se aducea la cunoştinţă această modificare, conform Legii 12/1971, art. 19, spre a putea contesta sau accepta modificarea. Nu mi s-a comunicat modificarea, semnătura mea nu figurează pe textul aprecierii, am aflat de ea abia când a fost depusă la dosar.

În apărare am solicitat probe cu martori, care mi s-au respins.

Răspunsurile parţiale date de MEI la interogatoriu sunt evazive, neconcludente şi contradictorii. De la primul punct al interogatoriului se recunoaşte că mi se impută numai aspectul semnalat în întrebare, şi anume, doar prezenţa mea în sală la o expunere organizată de institut, de unde rezultă, indirect, că decizia MEI, în cazul meu, nu a fost luată în cunoştinţă de cauză, nu a operat selectiv. Contrar uzanţei, nu mi s-a luat o declaraţie prealabilă, ci numai cea din ziua de 5 mai 1982. Semnalez şi situaţia penibilă că, în camera alăturată celei în care îmi

Scanned with OKEN Scanner

scriam declaraţia, se dactilografiau doar numele noastre pe formularele tipizate ale MEI de desfacere a contractelor de muncă şi că eram rugaţi insistent să nu plecăm înainte de a trece şi pe la serviciul de personal.

Nu consider că am adus vreun prejudiciu prestigiului învăţământului şi cercetării ştiinţifice. Prin atitudinea adoptată faţă de tehnica MT pe care mi-o propunea institutul, prin respingerea ei ca nefondată ştiinţific, cred, dimpotrivă, că am apărat prestigiul învăţământului şi al cercetării ştiinţifice.

Spre a nu repeta enumerarea legilor care s-au încălcat prin decizia în discuţie, rog instanţa să consulte şi notele rezumative depuse la dosarul nr. 4657/1982, într-un caz identic.

Solicit, în concluzie, anularea deciziei de desfacere a contractului de muncă şi a dispoziţiilor abuzive cu privire la natura activităţii mele viitoare. Pentru că prin interogatoriu rezultă că institutul a fost lichidat, rog ca anularea să fie parţială, *modificându-se temeiul desfacerii contractului de muncă*, din art. 130 (1) lit. i, în lit. b (situaţie în care unitatea îşi încetează activitatea prin dizolvare), astfel încât să pot ocupa un post de psiholog, aşa cum am cerut MEI printr-un memoriu înregistrat cu o lună în urmă, şi să realizez obţinerea unei retribuţii cât mai apropiate de cea anterioară (evitându-se o nouă încălcare a Codului muncii), pentru a avea cu ce hrăni cei trei copii care la ora actuală n-au ce mânca.

Solicit, de asemenea, îngăduinţa instanţei de a propune şi pe această cale reînfiinţarea Institutului de Cercetări Pedagogice şi Psihologice. În toate ţările avansate se finanţează cercetări pe profilul celor în care am lucrat. În unele ţări socialiste vecine, pe lângă un institut de cercetări similar cu fostul ICPP, funcţionează şi o academie de ştiinţe ale educaţiei. Ţara noastră, învăţământul românesc, ştiinţa în genere nu se pot lipsi de cercetările celei mai răspândite şi importante ştiinţe despre om, cum este numită psihologia.

13 iulie 1982

Cu aceleaşi fraze şi acelaşi număr de cuvinte adresate fiecăruia dintre cercetătorii incriminaţi, la 17 iulie 1982, instanţa hotărăşte „în numele legii" că „menţine măsura desfacerii contractului de muncă luată de ICPP, cu sediul în str. Sfinţii Apostoli nr. 14, pendinte de MI".

La acea dată Institutul era lichidat. Iar peste câţiva ani clădirea în care funcţionase, consolidată, după cutremurul din 1977, prin munca voluntară a cercetătorilor, a fost rasă definitiv din peisajul urbei, spre a face loc celui mai ambiţios complex al totalitarismului.

Restricţiile şi provizoratul sub care mi-am petrecut restul anilor, până în 1989, dar şi după, sunt de-acum o poveste.

Scanned with OKEN Scanner

NIŞA EXCLUŞILOR

Scanned with OKEN Scanner

Aspecte ale vieţii cotidiene şi strategii de adaptare după eliberarea din detenţia politică până în 1989

Dana Bichescu

Motto :
„Am fost condamnat la 5 ani de detenţie politică, dar am executat 30 de ani de puşcărie. Aş vrea să mai trăiesc o dată în alte condiţii. Viaţa mea a evoluat în mod fatal : nu după dorinţele mele, ci după cum au comandat alţii." (H.H.)

O analiză a interviurilor realizate cu supravieţuitori ai regimului de detenţie politică din perioada 1948-1965

1. *Introducere*

În numeroase ţări cu un trecut de dictatură, teroare şi violenţă instituţionalizată, opozanţii politici au fost victimele unor traume şi abuzuri severe. Numeroase mărturii arată că în România, începând cu 1948, anul instaurării regimului comunist, au avut loc o serie de campanii de arestări politice şi deportări, disidenţii politici şi alte victime întâmplătoare fiind supuşi unui regim de exterminare prin muncă forţată, înfometare şi torturi. O dată cu schimbarea liderului României din anul 1965, a avut loc o relaxare politică şi a fost pus în aplicare un pachet de măsuri prin care, printre altele, regimul oficial de detenţie politică a luat sfârşit, ultimele victime ale acestuia fiind eliberate din închisori. Aşa cum subliniază cercetările istoriei contemporane, evoluţia regimurilor comuniste din sud-estul Europei a cunoscut traiectorii similare : după o perioadă de exercitare intensă a terorii prin intermediul unui sistem de lagăre de muncă forţată şi închisori politice, a urmat o perioadă caracterizată de o intensitate mai scăzută a terorii, dominată de alte modalităţi de control, represiune şi cenzură, dar în care „memoria terorii" a asigurat funcţionarea eficientă a sistemului politic (Courtois *et al.*, 1997). Conform unor interpretări psihosociologice, în ţările aflate sub dominaţie sovietică, metodele de inspiraţie leninistă ale violenţei organizate de stat au modelat profund reprezentările sociale şi structurile de personalitate ale populaţiei, instaurând un regim bazat pe o stare de „frică generalizată" (Neculau, 2000, 2003).

În România, relatările şi autobiografiile publicate în ultimii ani au subliniat faptul că numeroşi supravieţuitori ai regimului de detenţie politică au fost victimele diverselor persecuţii politice în perioada ulterioară eliberării din detenţie până la schimbarea contextului politic din 1989. Unele dintre acestea au sugerat că istoria personală a abuzurilor şi persecuţiilor trăite în detenţie şi în perioada postdetenţie au generat disfuncţionalităţi în

Scanned with OKEN Scanner

toate domeniile vieţii cotidiene: familial, profesional, relaţional etc. (Ioniţă, 2003). O analiză istorică de dată recentă a evidenţiat existenţa unui fenomen caracteristic regimului comunist din România: violenţă extremă împotriva oricărei manifestări neconforme cu modelul comunist care a produs o reacţie de obedienţă generalizată la nivelul întregii societăţi şi un efect pregnant de nivelare socială (Oprea, 2002). Oficializarea vieţii publice şi private prin întărirea controlului social, ritualizarea şi birocratizarea societăţii au stopat procesele de afirmare a individualităţii şi de promovare a valorilor (Chelcea, 2001; Neculau, 1991).

Surprinzător, fenomenul persecuţiilor politice din timpul regimului comunist din România, deşi a avut o amploare considerabilă în contextul istoriei contemporane a sud-estului Europei (Courtois *et al.*, 1997), nu a constituit obiectul unei atenţii deosebite în rândul investigaţiilor ştiinţifice de ordin psihosociologic. Prin documentarea şi analiza unor aspecte legate de modul de viaţă şi experienţele trăite în comunism, o serie de iniţiative lăudabile ale unor nume semnificative ale psihologiei româneşti (Neculau, 1999, 2000, 2003; Chelcea, 2001) şi-au propus să organizeze un domeniu de interes ştiinţific în jurul acestui subiect, încercând să orienteze din ce în ce mai mult preocupările specialiştilor în această direcţie şi să încurajeze o abordare ştiinţifică riguroasă a investigării proceselor psihologice şi mecanimelor sociale care au caracterizat fenomenul.

În rândul supravieţuitorilor violenţei organizate şi torturii din alte ţări, investigaţiile clinice au identificat dificultăţi psihosociale cu caracter persistent, precum simptome posttraumatice, depresie, tulburări de anxietate, simptome disociative şi psihosomatice, abuz de substanţe (Mollica şi Wyshak, 1987; Basoglu *et al.*, 1994; Bauer *et al.*, 1993; Maercker şi Schützwohl, 1997). Majoritatea cercetărilor s-au ocupat de victimele care şi-au părăsit ţara de origine, refugiindu-se în alte ţări. Acestea au subliniat faptul că impactul evenimentelor traumatizante asupra personalităţii şi gradul de readaptare şi reintegrare în societate sunt influenţate de factori ai mediului înconjurător precum contextul social, securitatea victimei într-un anumit loc, gradul de suport de care beneficiază ea (Allodi, 1991; Allodi şi Rojas, 1988; Klein, 1972; Silove *et al.*, 1991). Câteva studii realizate cu supravieţuitori ai detenţiei politice care au trăit în continuare în ţara de proveniență au arătat că aspecte precum hărţuirea de către autorităţi, obstacolele culturale şi educaţionale, problemele familiale şi economice generează sentimente de teamă şi nesiguranţă şi atitudini de izolare socială (El Sarraj *et al.*, 1996; Norris şi Kaniasty, 1996, Schützwohl şi Maercker, 2000). Studiul de faţă îşi propune o analiză descriptivă a (1) aspectelor vieţii cotidiene în comunism a foştilor deţinuţi politici după eliberarea din detenţie şi a (2) strategiilor de adaptare a acestora la condiţiile de viaţă.

2. *Participanţi şi metodă*

Ca metodă de investigare, a fost utilizat interviul semidirectiv. În cadrul consemnului, interlocutorilor le-a fost precizată tema interviului, şi anume, „viaţa cotidiană în perioada comunistă", precum şi scopul său, acela de a surprinde o imagine cât mai veridică a perioadei respective, a modului de viaţă şi a problemelor cu care s-au confruntat în intervalul de după eliberarea din detenţia politică şi până în 1989. Intervenţiile pe parcursul interviului au fost menite să readucă discuţia în cadrul temei, să relanseze un subiect sau să maximalizeze informaţiile care puteau fi obţinute.

Ca instrument s-a utilizat un ghid de interviu cu ajutorul căruia s-a urmărit obţinerea unei descrieri a vieţii cotidiene în perioada comunistă din perspectiva persoanei intervievate şi detalierea aspectelor inedite, interesante prin puterea lor de „exemplu", „studiu de caz". Ghidul a cuprins 24 de întrebări referitoare la: principalele momente ale vieţii după

Scanned with OKEN Scanner

eliberarea din detenţie şi implicaţiile acestora, modalităţi de integrare în viaţa socială, atitudinile colegilor, prietenilor şi cunoştintelor, modalităţi de exercitare a controlului de către autorităţi, relaţii interpersonale, activităţi şi discuţii politice. Pe parcursul interviului s-au pus şi alte întrebări care au urmărit aprofundarea descrierii unor aspecte interesante şi au permis abordarea de către subiecţi şi a altor teme decât cele formulate în întrebare.

Au fost intervievaţi 22 de foşti deţinuţi politici de sex masculin, cu vârste cuprinse între 60 şi 80 de ani (M = 69,9, SD±6,3), din Iaşi şi Braşov. Toţi erau pensionari, 3 dintre aceştia (13,6%) au absolvit şcoli profesionale, iar restul de 19 (86,4%) studii superioare. Perioada de detenţie politică a durat în medie 59,1 luni (SD±43,8). În medie, au trecut 44,5 ani de la momentul eliberării din detenţie (SD±5,7). Vârsta medie la momentul arestării era de 19,9 ani (SD±5,9), iar vârsta medie la momentul eliberării era de 25,1 ani (SD±8,0).

În următoarea etapă a cercetării am realizat o analiză de conţinut a interviurilor. Cele două axe tematice au fost prefigurate iniţial în funcţie de direcţiile fundamentale ale cercetării: (1) aspecte ale vieţii cotidiene după eliberarea din detenţie şi (2) strategii de adaptare la condiţiile de viaţă. Prima axă tematică a surprins aspecte obiective care au caracterizat viaţa fostului deţinut politic în acea perioadă, legate de relaţiile interpersonale, de mediul profesional, modalităţile de control exercitate de autorităţi etc. În cadrul celei de-a doua axe tematice, au fost înţelese modalităţile proprii de comportament – adaptative sau dezadaptative – ale foştilor deţinuţi politici la locul de muncă, în relaţiile interpersonale şi în relaţiile cu autorităţile.

În urma analizei de conţinut a interviurilor, în cadrul fiecărei axe tematice au fost identificate o serie de teme care, la rândul lor, au cuprins o serie de afirmaţii. Afirmaţiile corespunzătoare fiecărei teme au constituit operaţionalizări ale aspectelor vieţii cotidiene şi strategiilor de adaptare adoptate. Ele au fost codate ca variabile dihotomice, semnalizând prezenţa sau absenţa acestor aspecte şi strategii în rândul subiecţilor intervievaţi. Datele obţinute pe baza acestei structuri au fost supuse ulterior unei analize statistice. Distribuţiile de frecvenţă au fost utilizate în vederea calculului frecvenţei de apariţie a anumitor aspecte ale vieţii cotidiene şi strategii de adaptare în interiorul eşantionului investigat. Diferenţele în cadrul grupului de subiecţi au fost calculate cu ajutorul testului „t" pentru variabile nominale nepereche. Relaţiile dintre variabilele dihotomice s-au calculat cu ajutorul analizei de contingenţă.

Obiectivele care au orientat investigaţiile de faţă sunt următoarele:

1. desprinderea aspectelor vieţii cotidiene în postdetenţie care ar putea fi calificate drept tipice;
2. examinarea strategiilor caracteristice de adaptare şi integrare în societate adoptate după eliberarea din detenţie;
3. analiza relaţiilor dintre aspectele şi strategiile identificate în vederea surprinderii etapelor vieţii cotidiene de la momentul eliberării până la schimbarea politică din anul 1989.

3. *Rezultate*

3.1. Aspecte ale vieţii cotidiene şi strategii de adaptare adoptate în perioada postdetenţie

În urma selecţiei materialului obţinut, în cadrul celor două axe tematice au rezultat temele şi variabilele corepunzătoare (afirmaţii) menţionate mai jos.

Scanned with OKEN Scanner

Axa I. Aspectele vieţii cotidiene după eliberarea din detenţie (vezi graficul 1):

(a) *marginalizare socială*: atitudini de refuz, evitare, rezervă din partea cunoştinţelor, rudelor, colegilor sau prietenilor;

(b) *confruntare cu schimbări dramatice ale contextului sociopolitic/situaţiei familiale/personale la ieşirea din detenţie*: percepţia modificărilor marcante ale mentalităţii, ale raporturilor sociale şi reglementărilor politice; exproprierea şi/sau colectivizarea averii părinteşti, domiciliul forţat al familiei, îmbolnăvirea gravă/moartea unui membru al familiei, arestarea unui membru al familiei, divorţul şi/sau recăsătorirea soţiei;

(c) *condamnări politice ulterioare detenţiei*: domiciliu obligatoriu, degradare civică, detaşament de muncă;

(d) *contacte cu Securitatea*: anchetare, urmărire, control la locul de muncă, încercări de recrutare ca informator;

(e) *probleme ocupaţionale*: dificultăţi de angajare în posturi corespunzătoare pregătirii profesionale, efectuarea de munci necalificate/sub nivelul pregătirii profesionale;

(f) *dificultăţi legate de accesul în instituţiile de învăţământ universitar*: respingerea cererii de admitere la universitate, nereuşita la examenul de admitere, exmatricularea din universitate;

(g) *prejudicii aduse la locul de muncă*: retrogradare, transfer, concediere, retribuire inferioară a muncii;

(h) *persecuţii ale familiei*: arestarea unui membru al familiei, transferul/concedierea soţiei, exmatricularea din facultate a fiului.

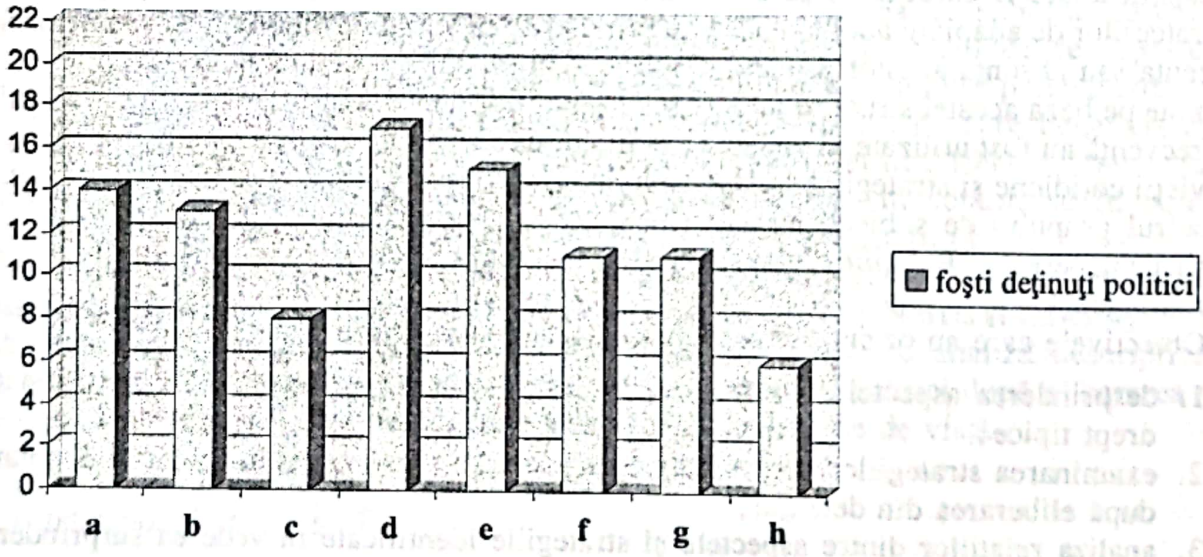

Graficul 1. *Aspectele vieţii cotidiene după eliberarea din detenţie*

Axa II. Modalităţi de adaptare la condiţiile de viaţă (vezi graficul 2):

(i) *atitudini de evitare a contactelor sociale, prudenţă excesivă*: izolarea socială, evitarea colegilor de muncă şi a noilor cunoştinţe;

(j) *atitudini active în rezolvarea problemelor cotidiene*: apelul la autorităţi, mobilizarea reţelelor de suport social informal în vederea obţinerii unui post/înscrierii la facultate;

(k) *prieteni apropiaţi*: relaţii apropiate de prietenie cu vechii prieteni, colegii de detenţie, legarea unor noi prietenii cu colegii de serviciu sau cu alte persoane;

Scanned with OKEN Scanner

(l) *preocuparea pentru politică*: discuţii pe teme politice, bancuri politice, audierea postului de radio „Europa Liberă";

(m) *viaţă familială*: numărul foştilor deţinuţi politici care erau căsătoriţi, indiferent dacă s-au căsătorit/recăsătorit după eliberarea din detenţie sau dacă erau deja căsătoriţi înainte de arestare.

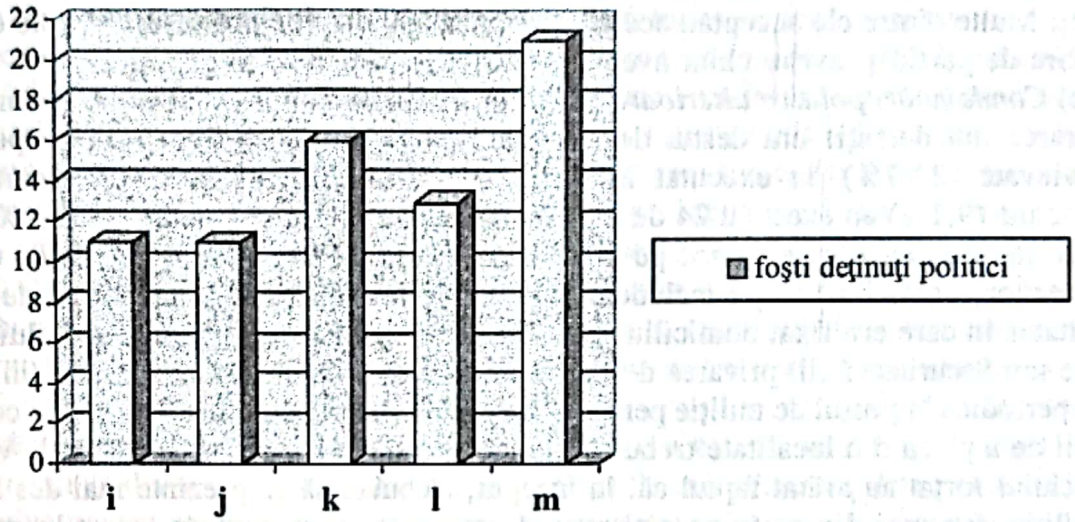

Graficul 2. *Modalităţi de adaptare la condiţiile de viaţă*

(a) *Marginalizare socială*. 14 subiecţi (63,6%) dintre cei intervievaţi au perceput faptul că sunt marginalizaţi social după ieşirea din închisoare. Din cauza trecutului lor, erau întâmpinaţi cu rezervă, iar unele rude, cunoştinţe, prieteni, colegi refuzau în mod vădit contactul cu ei.

(b) *Confruntare cu schimbări dramatice ale contextului social/situaţiei familiale la ieşirea din detenţie*. Majoritatea foştilor deţinuţi politici intervievaţi (N = 13 – 59,1%) au mărturisit faptul că, după eliberarea din detenţie, s-au confruntat cu o serie de modificări dramatice pe plan social şi/sau personal. În tabelul 1 sunt ilustrate unele dintre aceste aspecte care au fost surprinse în timpul interviului.

Tabelul 1. *Schimbări percepute la ieşirea din detenţie*

	N	%
Percepţia modificărilor socio-politice	8	36,4
Schimbări ale situaţiei familiale	11	50,0
Divorţul şi recăsătorirea soţiei	5	22,7

Opt dintre persoanele intervievate (36,4%) au perceput modificări marcante ale mentalităţilor şi reglementărilor sociale la ieşirea din detenţie, în sensul că modul de viaţă în societate părea a nu mai fi acelaşi cu cel pe care îl cunoscuseră înainte de momentul arestării. După spusele uneia dintre persoanele intervievate, „oamenii erau tăcuţi şi speriaţi şi se purtau ciudat, se pare că asupra lor îşi pusese amprenta regimul comunist".

Unsprezece dintre cei intervievaţi (50,0%) au afirmat că, după ieşirea din detenţie, s-au confruntat cu schimbări dramatice în ceea ce priveşte situaţia familială, printre care exproprierea şi/sau colectivizarea averii părinteşti (N = 9), domiciliul forţat al familiei (N = 2), îmbolnăvirea unui membru al familiei (N = 2), arestarea unui membru al familiei (N = 2), divorţul părinţilor (N = 1), moartea ambilor părinţi (N = 1).

Scanned with OKEN Scanner

De asemenea, soţiile a 5 dintre subiecţii investigaţi (22,7%) au solicitat divorţul în timpul detenţiei şi s-au recăsătorit. Relatările au evidenţiat faptul că presiunile exercitate în diferite modalităţi asupra soţiilor deţinuţilor politici în vederea solicitării divorţului, de cele mai multe ori prin ameninţarea cu pierderea locului de muncă, se numărau printre metodele obişnuite utilizate de organele de Securitate. Referitor la acest aspect, un fost deţinut politic a afirmat: „Aşa erau vremurile, soţiile deţinuţilor erau condiţionate să dea divorţ. Multe dintre ele acceptau acest lucru pe lângă alte compromisuri: unele deveneau membre de partid şi aveau chiar aventuri amoroase cu ofiţeri ai Securităţii".

(c) *Condamnări politice ulterioare detenţiei.* Aplicarea unor astfel de condamnări după eliberarea din detenţie era destul de frecventă (N = 8 - 36,4%): 5 dintre persoanele intervievate (22,7%) au executat în medie 22,4 luni (SD±8,8) de *domiciliu forţat*, 2 persoane (9,1%) au executat 24 de luni de *degradare civică* şi 2 persoane (9,1%) au fost trimise în *detaşamente de muncă* pe o perioadă medie de 20 de luni (SD±5,7). Conform descrierilor, domiciliul forţat includea următoarele prescripţii: (i) interdicţia de a părăsi localitatea în care era fixat domiciliul fără aprobarea unei cereri adresate sediului local de miliţie sau Securitate: (ii) privarea de acte de identitate şi de dreptul la muncă; (iii) prezentarea periodică la postul de miliţie pentru a semna într-un registru de evidenţă. În conţinutul cererii de a pleca din localitate trebuiau menţionate scopul şi durata deplasării. Victimele domiciliului forţat au arătat faptul că, la început, trebuiau să se prezinte mai des la postul de miliţie, iar apoi din ce în ce mai rar; de exemplu, în primul an, acest lucru trebuia efectuat de două ori pe zi, dimineaţa şi seara, în al doilea an, o dată la trei zile, iar în al treilea an, o dată pe săptămână. De asemenea, părăsirea localităţii fără acte de identitate şi carte de muncă însemna expunerea la riscul de a fi arestat, pe motiv de vagabondaj, în timpul unui control al populaţiei efectuat de organele de miliţie. Aceste verificări, aşa-numitele *razii*, aveau loc pe străzi şi în locurile publice, precum restaurante, baruri, instituţii, iar persoanele surprinse fără legitimaţie şi fără carte de muncă constituiau cazuri penale. La sfârşitul perioadei de domiciliu forţat, persoanei i se elibera buletin de identitate.

Degradarea civică era o condamnare mai puţin severă, ce presupunea privarea de orice drept cetăţenesc, în afară de dreptul la muncă. Ca şi în cazul domiciliului forţat, persoana avea obligaţia de a se prezenta regulat la sediul Securităţii, unde trebuia să semneze într-un registru, neavând voie să părăsească oraşul decât în urma unei aprobări care se obţinea pentru motive bine justificate.

Detaşamentul de muncă era o formă de serviciu militar obligatoriu în care se prestau munci dificile, în special în domeniul construcţiilor.

(d) *Contacte cu Securitatea.* În cadrul eşantionului investigat, 16 persoane (72,7%) s-au antrenat liber în discuţiile pe tema contactelor cu Securitatea, iar restul de 6 (27,3%) s-au exprimat într-un mod mai degrabă reticent, ocolind pe cât posibil acest subiect de discuţie. Conform descrierilor, controlul social era efectuat în mod conjugat prin intermediul cadrelor specializate şi al informatorilor serviciilor de securitate. 17 persoane (77,3%) au mărturisit că au fost anchetate după ieşirea din închisoare, fie de câteva ori - 12 (54,5%) -, fie periodic - 5 (22,7%). În majoritatea cazurilor, anchetele au urmărit obţinerea de informaţii atât despre activităţile persoanei în cauză, cât şi despre rude, prieteni sau colegi. Alte motive ale anchetării au fost suspectarea de a fi membru al unei organizaţii, de a plănui trecerea ilegală a graniţelor ţării şi practicarea presei clandestine.

Unul dintre scopurile convocării la anchetă a foştilor deţinuţi politici era intenţia de recrutare a unor informatori din rândul acestora. Conform unei persoane intervievate, „fiecăruia dintre foştii deţinuţi i se propunea la ieşirea din închisoare să colaboreze cu Securitatea, dar majoritatea au refuzat. Cu toate acestea, erau priviţi adesea cu suspiciune

Scanned with OKEN Scanner

şi reticenţă de către ceilalţi colegi sau cunoştinţe". 14 subiecţi (63,6%) au evocat faptul că anchetatorii au încercat o dată sau de mai multe ori să-i convingă să colaboreze cu organele de Securitate. Pe parcursul descrierii tentativelor de recrutare ca informatori, 12 dintre cei intervievaţi (54,5%) au adăugat, în mod spontan, faptul că au refuzat cu hotărâre orice propunere sau au dat răspunsuri evazive, până când organele Securităţii au renunţat să mai exprime solicitări în acest sens.

Printre metodele de anchetare au fost frecvent folosite tehnici persuasive precum promisiunea de a-şi continua studiile, de a fi avansat profesional, de a pleca în străinătate, de a beneficia de locuinţă sau de un salariu mai mare etc. Au fost, de asemenea, utilizate şi ameninţări cu închisoarea sau cu concedierea de la locul de muncă sau ameninţări la adresa familiei (vezi tabelul 2). Mai dramatice au fost cazurile a două persoane ce erau suspectate de activităţi anticomuniste, asupra cărora, pe lângă presiunile şi ameninţările curente, s-a recurs la abuzuri fizice, la percheziţii repetate la domiciliu şi încarcerare pe o perioadă de câteva zile la sediul Securităţii. Una dintre acestea povesteşte: „Am fost anchetat de mai multe ori în studenţie în legătură cu presa clandestină... De atunci şi până în 1989 am fost permanent supravegheat: venea câte un securist şi mă anunţa că sunt solicitat să vin la Securitate; acolo eram întrebat ce fac, cu cine mă întâlnesc, încercau să mă intimideze şi să îmi inducă teamă. De asemenea, nu aveam acces la bibliografie şi ceream cărţi de la diverse edituri franceze, aşa mi-am făcut bibliotecă. Acesta era încă un motiv în plus pentru anchete, întrebări, fiind vorba despre delictul de corespondenţă cu străinătatea... Cu ocazia revoltei de la Gherla, am fost anchetat trei zile de dimineaţa până seara şi bătut; de fiecare dată, la un eveniment politic major, ne convoca şi ne lua la bătaie ca să nu fie vreun scandal. Veneau acasă la soţie să ne intimideze; dacă se întâmpla ceva, eram clienţii lor, permanent terorizaţi; eram ca într-o închisoare lărgită la un nivel mai mare, era mai uşor aşa".

Tabelul 2. *Metode de anchetare*

	N	%
Promisiuni	14	63,6
Lovire	2	9,1
Ameninţări	8	36,4

12 dintre foştii deţinuţi politici intervievaţi (54,5%) au constatat faptul că erau urmăriţi în diverse situaţii. Acest lucru se întâmpla de obicei atunci când ieşeau de la locul de muncă, când mergeau la plimbare sau la cumpărături, când părăseau localitatea sau când plecau în concediu cu prietenii sau cu familia. Unii dintre aceştia au mărturisit că, din cauza fricii de a fi iarăşi anchetaţi sau închişi, aveau impresia că sunt permanent urmăriţi, tresăreau la orice zgomot sau mişcare bruscă şi adesea li se părea că auzeau paşi care-i urmăreau sau că recunosc figurile anchetatorilor în pietonii de pe stradă etc.

(e) *Probleme ocupaţionale*. După eliberarea din închisoare, fostul deţinut politic avea obligativitatea de a se prezenta la Oficiul Forţelor de Muncă în vederea căutării unui plasament. Procedurile de angajare erau subordonate biroului de cadre al fiecărei instituţii. 13 dintre persoanele investigate (59,1%) au fost nevoite să efectueze munci necalificate după ieşirea din închisoare de-a lungul unei perioade medii de 20,5 luni (SD±14,2). Pe parcursul postdetenţiei, 7 (31,8%) au relatat că au fost angajate pe o perioadă medie de 79,7 luni (SD±54,9) în posturi sub nivelul pregătirii profesionale. Singular a fost cazul unui fost deţinut politic care a fost redistribuit în acelaşi post după eliberare; era vorba

Scanned with OKEN Scanner

despre o persoană de profesiune avocat, care fusese arestată la o vârstă mai înaintată, a stat un an în detenţie dintr-o greşeală şi la eliberare i s-a acordat dreptul să-şi practice în continuare profesiunea, cu condiţia să nu povestească nimănui faptul că a fost victima detenţiei politice. Indiferent de nivelul de pregătire profesională, foştilor deţinuţi politici le era refuzată şansa de a ocupa posturi în presă, radio, TV, cercetare ştiinţifică, învăţământ superior sau slujbe care ar fi presupus contactul cu străinătatea. De asemenea, aceştia erau privaţi de dreptul de a face carieră militară, de a călători în străinătate (în afara ţărilor socialiste), de a publica articole sau cărţi. O condiţie în ocuparea anumitor poziţii era aceea de a fi membru de partid, dar, pe de altă parte, pentru orice fost deţinut politic funcţiona interdicţia de a deveni membru de partid. Argumente precum „nu prezintă încredere din cauza trecutului" constiuiau reacţii obişnuite la încercările foştilor deţinuţi politici de a candida pentru posturi a căror ocupare ar fi fost indezirabilă pentru organele de conducere.

(f) *Dificultăţi privind accesul în instituţiile de învăţământ universitar.* Expunerile cu privire la problematica studiilor universitare au compus următorul tablou:

- foştii deţinuţi politici care, la momentul arestării, erau elevi sau studenţi au fost „declaraţi repetenţi şi eliminaţi din toate instituţiile de învăţământ din ţară", după cum a afirmat una dintre persoanele intervievate;
- în vara anului 1965 a avut loc o uşoară liberalizare politică, ca urmare a unui decret conform căruia foştii deţinuţi politici aveau voie să-şi reia studiile universitare, să publice, să editeze, să profeseze în domeniul învăţământului sau să aibă funcţii de coordonare în instituţii. Cu toate acestea, a continuat să funcţioneze interdicţia de înscriere la o a doua facultate, de a lucra în diplomaţie, în învăţământul superior, în proiecte de cooperare, în calitate de *visiting professor* în străinătate, precum şi interdicţia de a călători în Occident. Se pare că excepţie au făcut cei care acceptaseră colaborarea cu cadrele Securităţii;
- dincolo de regulile în vigoare, au existat excepţii de tot felul, de exemplu, deţinuţi politici care, din diverse motive, au obţinut aprobarea de a-şi continua studiile înainte de 1965, precum şi cazuri în care cererile de a da admitere la universitate erau respinse şi după 1965. Se pare că dispoziţiile de partid şi ordinele organelor de Securitate erau adesea mai importante, legile şi decretele în vigoare nefiind întocmai respectate: „Acela e un decret şi dispoziţiile noastre sunt altele" era adesea răspunsul cu care erau întâmpinaţi foştii deţinuţi politici de către angajaţii instituţiilor respective;
- de asemenea, în cele mai multe cazuri, foştii deţinuţi politici s-au văzut nevoiţi să-şi reia în totalitate studiile, indiferent dacă la momentul arestării absolviseră cu succes unul sau mai mulţi ani de studii sau dacă fuseseră arestaţi chiar cu puţin timp înainte de examenele de licenţă.

În cadrul grupului intervievat, la momentul arestării, 9 persoane (40,1%) erau elevi, 8 (36,4%) studenţi, 3 (13,6%) absolvenţi de şcoală profesională şi 2 (9,1%) absolvenţi de studii universitare. Aşadar, majoritatea deţinuţilor politici (N = 17 – 76,5%) nu finalizaseră formarea profesională în momentul arestării. În perioada postdetenţie, majoritatea (N = 16 – 72,7%) au absolvit studii superioare, fiind nevoiţi să participe la concursuri de admitere în instituţiile de învăţământ superior, indiferent dacă în momentul arestării absolviseră unul sau mai mulţi ani de studii. Problemele cu care unii dintre aceştia s-au confruntat până la momentul admiterii la universitate au fost: respingerea cererii de înscriere la concursul de admitere în 7 cazuri (31,8%) şi eşecul la examenul de admitere în 3 cazuri (13,6%). Pe parcursul studiilor, 6 foşti deţinuţi politici (27,3 %) au fost exmatriculaţi din facultate şi au fost ulterior nevoiţi să reia în totalitate studiile în urma unui nou concurs de admitere. Motivele invocate ale exmatriculării au fost originile sociale ale persoanei („fiu de chiabur") şi faptul că nu au declarat „trecutul" la momentul

Scanned with OKEN Scanner

înscrierii. Două dintre persoanele intervievate au declarat că au fost exmatriculate cu ocazia revoltei anticomuniste din Ungaria (1956).

(g) *Prejudicii aduse la locul de muncă.* Ulterior, când subiecţii intervievaţi au avut posibilitatea să obţină posturi corespunzătoare nivelului de pregătire profesională, distribuţia profesiunilor practicate a fost următoarea: 8 (36,4%) ingineri, 4 (18,2%) profesori, 3 (13,6%) medici, 2 (9,1%) tehnicieni, 1 (4,5%) biolog, 1 (4,5%) muzeograf, 1 (4,5%) avocat, 1 (4,5%) contabil, 1 (4,5%) muncitor calificat. După toate relatările, organele de partid şi de Securitate interferau în diferite moduri cu activitatea profesională. Controlul activităţilor în instituţii era efectuat de către reprezentanţii organelor de partid, prin inspecţiile periodice în timpul cărora se dădeau „dispoziţii pe linie de partid", deşi nivelul pregătirii profesionale a acestora nu era întotdeauna corespunzător. În fabrici se controla calitatea producţiei, în instituţiile de învăţământ – calitatea activităţii didactice, iar în instituţiile de sănătate, precum dispensare sau policlinici, erau verificate procedeele de lucru, instrumentarul, starea pacienţilor. Pe de altă parte, reprezentanţii organelor de Securitate efectuau „vizite" care urmăreau controlul relaţiilor la locul de muncă, fiind adesea solicitate rapoarte scrise sau verbale ale angajaţilor instituţiei respective privind „neregularităţile" apărute în activitatea şi comportamentul colegilor. Instituţiile mari, precum întreprinderile şi fabricile, dispuneau de propriul „securist", al cărui birou îşi avea sediul chiar în interiorul instituţiei respective. În industrie se falsificau rapoartele de producţie, se efectuau angajări excesive – pe vremea aceea şomajul fiind un fenomen inexistent –, iar în agricultură, până la momentul colectivizării, cotele pe care ţăranii trebuiau să le plătească statului erau enorme, depăşind uneori recolta obţinută, după cum a mărturisit una dintre persoanele intervievate, care, în timpul domiciliului forţat, a lucrat pământul familiei şi a fost ajutat de oamenii din sat să-şi plătească cotele. Un alt fost deţinut povesteşte: „...ca inginer, am fost confruntat cu tot felul de probleme: să mint la tot pasul, trebuia să mint şi să semnez rapoarte false. La început nu am vrut, dar mi s-a spus că semnătura mea salvează numeroase locuri de muncă, aşa e sistemul".

Alte aspecte abordate frecvent în expunerile pe această temă se referă la interzicerea participării la şedinţele ţinute de conducerea instituţiei şi blocarea şansei foştilor deţinuţi politici de a avansa profesional şi de a promova în funcţii de conducere, fapt care ar fi putut periclita securitatea sistemului socioinstituţional. În cazul în care aceste lucruri se întâmplau, organele de Securitate luau măsuri imediate de eliminare din funcţiile sau posturile respective. În 2 cazuri (9,1%) a fost relatată o astfel de situaţie, iar după câteva zile persoanele au fost retrogradate. Deşi această excludere neîntemeiată genera sentimente de frustrare, foştii deţinuţi politici se vedeau adesea nevoiţi să afişeze o mască socială de amabilitate şi respect faţă de şef şi ceilalţi colegi. 3 (13,6%) au declarat că munca pe care o prestau depăşea modul cum era aceasta retribuită, iar 6 (27,3%) au acuzat incapacitatea profesională a celor care deţineau funcţii de conducere. 10 (45,5%) dintre persoanele intervievate au afirmat că trăiau sentimente de insatisfacţie şi depresie legate de viaţa profesională, unele dintre acestea adăugând faptul că trăiau cu speranţa de a ajunge cât mai repede la vârsta pensionării. De asemenea, pe parcursul defăşurării activităţii profesionale până în 1989, 5 (22,7%) au afirmat că au fost transferaţi în alte instituţii, iar 4 (18,2%) au fost concediaţi. S-au înregistrat totuşi şi 6 cazuri (27,3%) de avansare profesională excepţională pe parcursul desfăşurării activităţii profesionale în perioada postdetenţie care nu au fost contestate de organele de partid sau de Securitate, ca, de exemplu: inspector tehnic, şef de secţie, director de muzeu, jurisconsult al unei direcţii judeţene de gospodărie comunală, şef al serviciului contabilitate.

(h) *Persecuţii ale familiei.* Dintre persoanele intervievate, 6 (27,3%) au mărturisit că unul dintre membrii familiei a fost, la rândul lui, victimă a persecuţiilor politice. Forma

Scanned with OKEN Scanner

de persecuţie a membrilor familiei a fost, în fiecare dintre cazurile investigate, diferită: transferul de la locul de muncă al soţiei, concedierea soţiei, condamnarea tatălui la 6 ani detenţie, anchetarea fiului şi exmatricularea fiului din Academia de Marină Militară.

(i) *Atitudini de evitare a contactelor sociale, prudenţă excesivă.* Dată fiind situaţia sociopolitică din perioada postdetenţie, foştii deţinuţi politici s-au confruntat cu dificultăţi majore în încercarea de a desfăşura o viaţă socială normală. Conform descrierilor, epuizarea fizică şi nervoasă, teama şi sentimentele de neîncredere au constituit factori determinanţi ai disfuncţiilor sociale. Foştii deţinuţi politici erau conştienţi de modalităţile de monitorizare indirectă, prin infiltrarea de informatori ai serviciilor de Securitate în toate mediile sociale sau profesionale, în majoritatea grupurilor mari şi mici. Rolul lor era acela de a denunţa discuţiile sau referirile defăimătoare la adresa guvernului, precum şi orice informaţie care ar fi putut fi utilă serviciilor de Securitate, fiind instruiţi să încurajeze abordarea unor astfel de subiecte în cadrul discuţiilor. Nu rareori însă aceşti informatori erau suspectaţi de colegii de muncă şi, ca atare, evitaţi. După spusele unuia dintre subiecţii intervievaţi, „comuniştii îşi aveau oamenii lor infiltraţi peste tot: la locul de muncă, printre vecini. La început nu aveai de unde să ştii care e turnător, dar după un timp mi-am dat seama şi ştiam de acum cu cine trebuie şi cu cine nu trebuie să vorbesc". 12 dintre subiecţii intervievaţi (54,5%) au susţinut că au sesizat prezenţa unor informatori printre colegii de serviciu sau de facultate, iar 11 persoane (50,0%) au mărturisit faptul că au evitat pe cât posibil contactele sociale din prudenţă şi din dorinţa de a ocoli eventuale noi confruntări cu organele de Securitate. Din punctul lor de vedere, menţinerea relaţiilor cu vechii prieteni sau colegi de detenţie era problematică, iar obsesia de a fi permanent urmăriţi îi determina pe cei mai mulţi să evite orice alt tip de contacte.

(j) *Atitudini active în rezolvarea problemelor cotidiene.* Jumătate dintre subiecţii intervievaţi au relatat faptul că, atunci când s-au confruntat cu dificultăţi deosebite legate de continuarea studiilor sau de obţinerea unui loc de muncă, au recurs la modalităţi active de soluţionare a acestor probleme, precum apelul la autorităţi sau mobilizarea unor surse de suport social informal. 8 persoane (36,4%) au scris memorii sau au cerut audienţă la Ministerul Învăţământului în vederea aprobării continuării studiilor, dar aceste demersuri nu s-au soldat cu un răspuns pozitiv. 11 persoane (50,0%) au solicitat intervenţia prietenilor sau a cunoştintelor pentru obţinerea unui anumit loc de muncă sau pentru aprobarea continuării studiilor, intervenţii care s-au soldat de fiecare dată cu succes. 5 foşti deţinuţi (22,7%) au beneficiat de ajutor material din partea unor membri ai familiei.

(k) *Prieteni apropiaţi.* 16 persoane (72,7%) au cultivat prietenii apropiate. În majoritatea cazurilor, cei mai apropiaţi prieteni erau unii dintre foştii colegi de facultate sau vechii prietenii (N = 7 – 31,8%) sau unii dintre foştii colegi de detenţie (N = 6 – 27,3%). Doar 3 persoane (13,6%) au legat relaţii de prietenie cu noi colegi de muncă sau cu alte noi cunoştinte.

(l) *Preocupări politice.* 10 foşti deţinuţi politici (45,5%) purtau frecvent discuţii pe teme politice cu prietenii, 12 (54,5%) audiau postul de radio „Europa Liberă", dintre care 9 persoane făceau acest lucru doar acasă (40,1%), iar 3 (13,6%) audiau acest post de radio la serviciu, comentând cu colegii ştirile difuzate. În aceste cazuri, exista la locul de muncă un grup informal în interiorul căruia erau permise glume la adresa regimului aflat la putere şi în care erau uneori incluse chiar şi persoane cu funcţii de partid. Descrierile au portretizat activiştii de partid ca fiind pur şi simplu nişte persoane oportuniste: „Discutam politică până şi cu secretarul de partid din unitate. Împreună cu el ascultam «Europa Liberă». Acestuia, când trebuia să vizeze carnetele de partid din unitate, îi era silă. Încuia uşa şi arunca carnetele de partid prin cameră. Ăştia erau activiştii de partid – nişte şmecheri. Obţineau nişte avantaje – un post, o repartiţie pentru locuinţă".

Scanned with OKEN Scanner

(m) *Viaţă familială*. În timpul perioadei postdetenţie, 21 dintre foştii deţinuţi politici (95,5%) erau implicaţi într-o relaţie maritală, dintre care 15 (68,2%) s-au căsătorit după eliberarea din detenţie, 5 foşti deţinuţi politici (22,7), ale căror soţii intentaseră divorţ în timpul detenţiei, s-au recăsătorit şi unul (4,5%) era deja căsătorit înainte de arestare. 18 (85,7%) au avut copii.

3.2. Diferenţe în cadrul grupului intervievat şi relaţii între variabile

Diferenţe în cadrul grupului intervievat

Anul arestării a produs o diferenţiere semnificativă între persoanele care au perceput modificări marcante ale mentalităţii şi regulilor de comportament social şi cele care nu au avut astfel de percepţii la ieşirea din detenţie ($t = 2,8$, $p < 0,05$), în sensul că arestarea în timpul primului val (1948-1950) a prezis în mod semnificativ apariţia unor astfel de percepţii la eliberarea din detenţie. Cele două grupuri nu au diferit semnificativ în privinţa duratei detenţiei.

De asemenea, s-a observat o diferenţă semnificativă în privinţa duratei perioadei de detenţie între deţinuţii care au avut condamnări politice ulterioare detenţiei şi ceilalţi, în sensul că primii au suferit o perioadă de detenţie mai scurtă ($t = 2,2$, $p < 0,05$).

Relaţii între variabile

Confruntarea cu schimbări ale situaţiei sociale/personale a influenţat negativ manifestarea preocupării pentru politică după ieşirea din închisoare ($\chi^2 = 5,6$, $p < 0,05$). Problemele ocupaţionale au depins semnificativ de condamnările politice ulterioare detenţiei ($\chi^2 = 5,9$, $p < 0,05$).

Dificultăţile legate de accesul în instituţiile de învăţământ universitar au influenţat pozitiv atitudinea activă în rezolvarea problemelor ($\chi^2 = 4,5$, $p < 0,05$), relaţii foarte semnificative fiind găsite cu precădere între acestea şi apelul la autorităţi ($\chi^2 = 7,1$, $p < 0,01$). S-au observat corelaţii pozitive ale dificultăţilor legate de accesul în instituţiile de învăţământ superior cu relaţiile de prietenie ($\chi^2 = 3,9$, $p < 0,05$) şi cu manifestarea preocupărilor pentru politică ($\chi^2 = 4,7$, $p < 0,05$).

Cultivarea relaţiilor de prietenie apropiate a corelat negativ cu izolarea socială şi atitudinea de prudenţă excesivă ($\chi^2 = 8,3$, $p < 0,01$).

Avansările profesionale excepţionale ulterioare au corelat semnificativ cu prejudiciile aduse la locul de muncă ($\chi^2 = 3,8$, $p = 0,05$), precum şi cu reticenţa în relatările privitoare la contactele cu Securitatea ($\chi^2 = 6,5$, $p = 0,01$).

4. *Discuţii*

Rezultatele analizei de faţă sunt în concordanţă cu alte cercetări care au studiat aspectele vieţii cotidiene ale victimelor persecuţiilor politice din alte ţări. În urma analizei acestor aspecte, au fost identificate trei faze care s-au succedat în perioada postdetenţie, de la momentul eliberării până la schimbarea politică din 1989.

Eliberarea din detenţie

Eliberarea din detenţie a fost marcată în multe cazuri de marginalizarea socială şi de confruntarea cu schimbări dramatice percepute în plan social/famlial. Momentul eliberării s-a asociat cu o stare temporară de criză emoţională, dominată de confuzie, sentimente de depresie şi neajutorare.

Din cauza trecutului lor, foştii deţinuţi politici au fost întâmpinaţi de obicei cu rezervă după eliberare, unii cunoscuţi şi rude refuzându-le chiar orice contact. Marginalizarea

Scanned with OKEN Scanner

socială a contribuit acut la sentimentul fragmentării identităţii persoanei, care trăia astfel sentimentul imobilizării în situaţia de a-şi purta permanent stigmatul de fost deţinut politic. Totuşi, intensitatea marginalizării sociale s-a mai atenuat pe parcursul primilor ani de după eliberare.

Ca urmare a privării de contactul cu realitatea externă din anii de detenţie şi a modificărilor rapide ale raporturilor sociale din acea perioadă, în majoritatea cazurilor, pierderile suferite iniţial – avere, poziţie socială, mod de viaţă, tinereţe, idealuri – s-au agravat la ieşirea din detenţie prin intervenţia unor factori suplimentari de stres, precum: modificări percepute pe plan sociopolitic, evenimente care au produs schimbări dramatice ale situaţiei familiale sau divorţul şi recăsătorirea soţiei. Schimbările dramatice ale contextului social/situaţiei familiale la ieşirea din detenţie l-au plasat pe fostul deţinut politic într-un context inedit, perceput ca un fel de nou început. Acestea au stat la baza sentimentului subiectiv de discontinuitate cu viaţa anterioară şi a zdruncinării sistemului de credinţe şi valori, afectând negativ speranţele de viitor, sentimentul de securitate personală şi identitate pozitivă.

Indiferent de durata detenţiei, momentul arestării a constituit un factor determinant al dezvoltării percepţiei unei discrepanţe între realitatea cunoscută înainte de arestare şi cea de după eliberare. Astfel, persoanele care au fost victimele primului val de arestări politice – 1949-1950 – au afirmat cel mai frecvent faptul că au constatat o astfel de discrepanţă. O explicaţie a acestui lucru ar putea fi faptul că procesul rapid de reorgarnizare socioeconomică din perioada de început a instaurării regimului comunist a produs o serie de schimbări dramatice în societate care au scăpat percepţiei celor ce au fost privaţi de contactul cu realitatea externă în acest interval de timp. Confruntarea cu schimbări dramatice pe plan sociopolitic, familial şi personal la momentul eliberării a exercitat o influenţă negativă asupra manifestării ulterioare a preocupării pentru politică. Acest fapt ar putea fi explicat prin aceea că percepţia schimbărilor survenite după ieşirea din detenţie a inhibat interesul pentru domeniul politic, fie din teama de a nu avea iarăşi neplăceri cu oficialităţile, fie din convingerea că regimul instalat la putere era deja foarte bine consolidat, excluzând posibilitatea schimbării situaţiei politice în viitor.

Readaptarea şi reintegrarea în societate

Perioada primilor ani ai vieţii după detenţie a fost caracterizată de un proces intens de monitorizare socială şi contacte cu Securitatea, iar pe plan comportamental, de un efort deosebit de readaptare şi reintegrare socială şi profesională.

Se pare că metodele de monitorizare cele mai utilizate erau: anchetarea la sediul Securităţii sau la locul de muncă, urmărirea persoanelor în timpul activităţilor cotidiene, observarea comportamentului la locul de muncă, supravegherea convorbirilor telefonice, precum şi condamnarea politică ulterioară eliberării din detenţie. În cadrul acestei faze a perioadei postdetenţie, un număr însemnat de foşti deţinuţi politici au avut alte condamnări politice: domiciliu forţat, degradare civică sau detaşament de muncă. Scopul acestor condamnări era, în mod clar, unul de întărire a controlului social. Faptul că, în medie, durata detenţiei la persoanele cu astfel de condamnări politice fusese semnificativ mai scurtă decât în cazul celorlalţi foşti deţinuţi politici sugerează că aceste instrumente de control social erau utilizate, de obicei, în cazul deţinuţilor politici cu condamnări mai mici pentru a prelungi perioada de monitorizare a lor. Contactele cu Securitatea au constituit aspectele cele mai tipice ale vieţii cotidiene a foştilor deţinuţi politici în comunism, cunoscând o intensitate deosebită pe parcursul primilor ani de la eliberarea din detenţie. În această perioadă anchetele s-au caracterizat printr-o anumită regularitate, iar în timp frecvenţa acestora a scăzut. Pe parcursul unei anchete obişnuite, erau puse întrebări referitoare atât la activităţile persoanei în cauză, cât şi la alţi oameni cu care aceasta intra

Scanned with OKEN Scanner

în contact și erau avansate propuneri de colaborare cu Securitatea în schimbul obținerii unor avantaje sociale și materiale. Uneori au fost utilizate și metode coercitive de anchetare, în cazurile în care persoana era suspectată de activități anticomuniste. În general, subiecții intervievați au expus detaliat contactele lor cu Securitatea și au afirmat spontan faptul că au refuzat toate propunerile de colaborare, dar s-au înregistrat și o serie de relatări mai degrabă reticente în legătură cu această temă.

Monitorizarea indirectă și anchetele periodice întreținеau starea de frică și insecuritate trăită în timpul detenției, reamintind permanent teroarea și degradarea din anii de detenție. În plan interrelațional, au fost identificate două tipuri de strategii de adaptare între care s-au înregistrat corelații negative: fie izolarea socială, fie cultivarea unor relații de prietenie apropiate. Jumătate dintre persoanele intervievate au recurs la comportamente de evitare și prudență excesivă. Adoptarea unei asfel de strategii ar putea fi pusă atât pe seama experiențelor traumatizante din timpul detenției, cât și a contextului sociopolitic din perioada postdetenție. Trauma detenției a amenințat securitatea personală și a provocat o zdrucinare a sistemului de valori și credințe, precum și a mecanismelor adaptative obișnuite. Adesea, reprezentările despre lume și viață ale victimelor violenței instituționalizate devin inoperante și strategiile de adaptare adoptate ulterior se situează în domeniul psihopatologiei, constând în simptome posttraumatice incluse în diagnosticul clinic de „tulburare de stres posttraumatic" (în engleză, *Post-Traumatic Stress Disorder* sau, prescurtat, PTSD). Pe de altă parte, oficializarea vieții private și monitorizarea permanentă au contribuit la abandonarea dorinței de afirmare a propriei personalități și dezvoltarea diverselor mecanisme de autoapărare. Din perspectivă clinică, strategiile de evitare reprezintă tehnici mentale, emoționale și comportamentale prin care persoana evită gândurile, persoanele, locurile și situațiile ce s-au asociat în trecut trăirii unor traume. Aceste strategii se traduc pe plan social în dificultatea de a iniția și susține relații sociale, de a dezvolta și exprima sentimente de afecțiune față de ceilalți, precum și în incapaciatea de a susține unele activități. Aceste probleme conduc la izolare socială, apariția unor conflicte personale și familiale, probleme la locul de muncă etc.

În primii ani după eliberarea din detenție, foștii deținuți politici au efectuat încerări asidue de reintegrare în societate și de readaptare la noul context. La momentul arestării, majoritatea persoanelor din cadrul grupului investigat erau foarte tinere, fiind studenți sau elevi. De asemenea, în numeroase cazuri, starea materială a familiei s-a înrăutățit considerabil în urma confiscării averii, a colectivizării sau a deportării. De aceea, primele demersuri după ieșirea din închisoare au fost acelea de a găsi un loc de muncă și/sau de a urma o calificare profesională. Problemele ocupaționale și cele legate de accesul în instituțiile de învățământ universitar au fost principalele probleme cu care foștii deținuți politici s-au confruntat în această perioadă. Cauzele acestor probleme se aflau în directă legătură cu reglementările curente privitoare la statutul fostului deținut politic în noua societate, politica partidului fiind cea de stopare a evoluției pe plan social, profesional și politic a foștilor deținuți politici prin tehnici de monitorizare, stigmatizare și descurajare. Aceste tehnici au constituit, în mare parte, măsuri de protecție a sistemului politic, foștii deținuți politici reprezentând potențiali adversari ai puterii. În împrejurările unor revolte sociale și evenimente politice care ar fi putut periclita stabilitatea sistemului, avea loc o intensificare a controlului social: foștii deținuți politici erau chemați la sediile Securității în vederea anchetării, iar cei care studiau erau exmatriculați din facultăți. Condamnările politice ulterioare detenței defavorizau semnificativ găsirea unui loc de muncă. Pe parcursul primilor ani, majoritatea foștilor deținuți politici au efectuat munci necalificate sau neconforme cu nivelul pregătirii lor profesionale și au fost împiedicați în diferite moduri să urmeze sau să continue studiile superioare.

Scanned with OKEN Scanner

Strategiile adoptate în vederea rezolvării dificultăţilor legate de obţinerea unui loc de muncă corespunzător pregătirii profesionale, de continuare a studiilor sau de urmare a unei alte specializări profesionale au constat în acţiuni de mobilizare a surselor de suport informal şi apel la autorităţi. Corelaţia foarte strânsă dintre dificultăţile legate de accesul în instituţiile de învăţământ superior şi acţiunile de apel la autorităţi sugerează faptul că foştii deţinuţi care intenţionau să-şi definitiveze pregătirea profesională prin absolvirea unor studii superioare erau susţinuţi de un nivel motivaţional foarte crescut. Acest lucru este confirmat şi de faptul că, dincolo de toate obstacolele care s-au interpus, tergiversând procesul de formare profesională a foştilor deţinuţi politici, eforturile lor s-au soldat, în final, cu succes. O posibilă explicaţie a acestui fapt ar putea fi aceea că sentimentul pierderilor suferite ca urmare a detenţiei politice şi a persecuţiilor ulterioare a stimulat dorinţa de autorealizare profesională. Spre deosebire de apelul la autorităţi, care nu s-a soldat niciodată cu o rezolvare a acestor probleme, mobilizarea surselor de suport informal prin solicitarea intervenţiei prietenilor, cunoştinţelor, rudelor ce ocupau poziţii importante s-a dovedit eficientă în toate cazurile.

În plan interrelaţional, o a doua strategie de adaptare la viaţa cotidiană în acestă perioadă a constat în iniţierea sau reluarea relaţiilor de prietenie apropiate. Această strategie de reintegrare socială a fost adoptată într-un mod mai degrabă reticent, păstrând elemente de prudenţă şi evitare. Drept dovadă, prietenii apropiaţi erau, de obicei, prieteni mai vechi sau foşti colegi de detenţie, legarea unor prietenii cu noi cunoştinţe sau colegi constituind mai degrabă excepţii. Tot în perioada primilor ani de după eliberare, preocupările pentru politică au început să ocupe un loc important în viaţa multor foşti deţinuţi politici. Aceste preocupări se manifestau, de obicei, în contextul relaţiilor apropiate de prietenie: discuţii pe teme politice, bancuri politice, ascultarea postului de radio „Europa Liberă". Indiferent de motivele persecuţiilor politice la care au fost supuşi şi de orientarea politică anterioară, se pare că majoritatea deţinuţilor politici s-au identificat ulterior cu un ideal opus celui comunist, ca urmare a contactului dur pe care l-au avut cu ideologia şi metodele opresive ale regimului comunist. În momentele dificile, umorul, trasătură, de altfel, specifică spiritului naţional, a constituit o modalitate de protest, dar, în acelaşi timp, şi de detaşare faţă de nedreptăţi. Mai mult ca oricând, în anii de dictatură comunistă, bancurile politice au reprezentat o formă a rezistenţei naţionale, chiar dacă aceasta presupunea expunerea la riscuri majore. Conform corelaţiilor pozitive observate, se pare că obstacolele puse în calea urmării unor studii superioare au stimulat manifestarea preocupărilor pentru politică şi au favorizat cultivarea unor relaţii de prietenie apropiate. Confruntarea cu acelaşi tip de probleme şi apartenenţa la aceeaşi categorie socială au contribuit, probabil, în bună măsură la menţinerea şi consolidarea relaţiilor de prietenie în această perioadă. De asemenea, confruntarea cu dificultăţi legate de accesul în universităţi a stimulat preocuparea pentru politică, probabil din dorinţa de punere la curent în privinţa aspectelor de natură politică ce ar fi putut facilita adoptarea unor strategii de acces în învăţământul superior.

Viaţa în familie şi la locul de muncă

În următorii ani ai perioadei postdetenţie, până la schimbarea politică din anul 1989, situaţia foştilor deţinuţi politici s-a stabilizat, principalele domenii ale vieţii cotidiene fiind ocupate de familie şi de activitatea la locul de muncă. Funcţionarea psihosocială conformă cu regulile societăţii a contribuit în această perioadă la recâştigarea unei imagini de sine pozitive. Majoritatea foştilor deţinuţi politici s-au căsătorit după câţiva ani de la eliberare şi au avut copii. Adeseori, soţiile erau persoane cu un trecut de persecuţii politice în familie, împărtăşirea experienţelor similare alcătuind o bază pentru construirea unui viitor comun. Întemeierea unei familii şi preocuparea deosebită pentru educarea şi realizarea profesională a copiilor au constituit o încercare de reintegrare socială, de compensare a

Scanned with OKEN Scanner

pierderilor suferite şi de realizare a idealurilor din tinereţe prin substituirea propriilor idealuri cu acelea ale unei generaţii viitoare. Membrii familiilor foştilor deţinuţi deveneau, la rândul lor, obiectul monitorizării sociale şi, uneori, al persecuţiilor. Cu toate acestea, viaţa de familie le-a conferit foştilor deţinuţi politici o stare de securitate şi un sentiment de apartenenţă.

După absolvirea studiilor sau altor specializări profesionale, majoritatea foştilor deţinuţi politici au fost repartizaţi în posturi adecvate nivelului de calificare profesională, chiar dacă în unele cazuri au intervenit tergiversări, cei mai favorizaţi din acest punct de vedere fiind foştii deţinuţi politici cu specializări în domenii tehnice, deoarece exista atunci o nevoie acută de specialişti în industrie. Toate domeniile de activitate erau subordonate politicii partidului, supunerea la ordinele politice ale biroului de cadre fiind obligatorie, iar nerespectarea acestor reguli fiind privită ca sabotaj şi pedepsită penal. Pe parcursul desfăşurării activităţii profesionale, 50% din persoanele investigate au fost prejudiciate la locul de muncă, în mod obişnuit prin: transferuri, concedieri, retribuţie necorespunzătoare, retrogradări. Nedreptăţile suferite la locul de muncă şi excluderea din procesul de decizie instituţională marcau izolarea lor în cadrul colectivului de muncă şi se asociau cu sentimente de insatisfacţie profesională şi depresie. Pentru a evita conflictele la locul de muncă şi pentru a nu atrage şi alte dezavantaje în afara celor existente, majoritatea persoanelor intervievate au recurs la un conformism aparent, prin atitudini de mimare a respectului şi aprobării, ceea ce a contribuit la dezvoltarea unui sentiment de fragmentare a personalităţii şi la scăderea stimei de sine. În cadrul grupului investigat a existat totuşi o minoritate care a beneficiat de o serie de avansări profesionale excepţionale, fapt surprinzător, având în vedere reglementările privind statutul fostului deţinut politic în acea perioadă. S-a observat, de asemenea, o corelaţie între prejudiicile aduse la locul de muncă şi avansările profesionale excepţionale. O analiză mai detaliată a relevat existenţa unei corelaţii semnificative între avansările profesionale deosebite şi reticenţele înregistrate în relatarea contactelor cu Securitatea. Aceste rezultate ar sugera faptul că unele dintre persoanele care s-au confruntat cu probleme deosebite la locul de muncă au obţinut o serie de avantaje profesionale deosebite ca urmare a unei eventuale colaborări cu organele de Securitate, motiv pentru care au evitat pe cât posibil discuţiile pe tema contactelor cu Securitatea în timpul interviului. Se impune totuşi o interpretare circumspectă a acestor rezultate, deoarece criteriile unei estimări obiective în acest sens sunt deficitare, ţinând cont şi de faptul că persoanele care au acceptat o colaborare cu organele de Securitate ar refuza cu foarte mare probabilitate participarea la un astfel de interviu.

Grupul foştilor deţinuţi politici care a constituit obiectul studiului de faţă a fost alcătuit din persoane care au fost arestate la o vârstă foarte tânără, majoritatea aflându-se în cursul procesului de formare profesională la momentul arestării. Nu se poate evalua în ce măsură rezultatele acestei analize ar putea fi aplicate populaţiei generale a foştilor deţinuţi politici. Este posibil ca persoanele care au fost arestate la vârste mai înaintate să se fi confruntat la ieşirea din închisoare cu alte tipuri de probleme decât cele analizate aici. Nu există studii similare cu care ar putea fi comparate rezultatele cercetării de faţă. În orice caz, luând în considerare perioada îndelungată de timp care a trecut de atunci, majoritatea supravieţuitorilor regimului de detenţie politică sunt persoane ce au fost arestate la o vârstă tânără, motiv pentru care realizarea unei investigaţii care să includă alte categorii nu ar fi fost posibilă. De asemenea, avându-se în vedere efectivul numeric scăzut al eşantionului investigat, cercetarea de faţă oferă mai degrabă o perspectivă orientativă asupra aspectelor vieţii cotidiene din perioada postdetenţie, impunându-se precauţie în extrapolarea rezultatelor. Limitele metodologice şi caracterul preliminar al studiului de faţă nu au permis,

Scanned with OKEN Scanner

probabil, operaţionalizarea tuturor aspectelor vieţii cotidiene şi strategiilor de adaptare definitorii pentru perioada respectivă. În schimb, avantajele metodei semidirective constau în faptul că s-a facilitat surprinderea unor caracteristici ale vieţii în postdetenţie, precum şi a unor aspecte cu caracter inedit.

5. *Concluzii*

Cercetarea de faţă evidenţiază o serie de aspecte caracteristice ale vieţii cotidiene după eliberarea din detenţie, între care primul loc este ocupat de contactele cu Securitatea, urmate de problemele ocupaţionale, de marginalizarea socială şi confruntarea cu schimbări dramatice. Alte aspecte ale vieţii cotidiene după ieşirea din detenţie, în ordinea frecvenţei apariţei acestora, au fost următoarele: dificultăţi privitoare la accesul în instituţiile de învăţământ universitar, prejudicii profesionale, condamnări politice ulterioare şi persecuţii ale familiei. Analiza elementelor comune şi a relaţiilor dintre aceste aspecte a evidenţiat un anumit curs al vieţii fostului deţinut politic în comunism pe parcursul căreia au fost identificate trei faze ce s-au succedat de la eliberarea din detenţie până la schimbarea politică din 1989. După cum observăm, viaţa după detenţie a cunoscut o traictorie care îi plasează pe foştii deţinuţi politici într-un context specific, caracterizat de insatifacţii, eşecuri, visuri nerealizate şi o stopare a evoluţiei personale. Se poate remarca faptul că prescripţiile vieţii în comunism au produs un efect pregnant de uniformizare socială în care toţi membrii societăţii, indiferent de trecutul personal, pregătirea profesională sau valoarea personală, au avut stiluri de viaţă comparabile. Contextul sociopolitic a împiedicat afirmarea individualităţii, dezvoltarea personală şi urmărirea unor scopuri neconforme cu idealul comunist.

Referinţe bibliografice

Allodi, F. (1991), „Assessment and treatment of torture victims: a critical review", *The Journal of Nervous and Mental Disease*, vol. 179, nr. 1.

Allodi, F., Rojas, A. (1988), „Arauco, the role of a housing cooperative community in the mental health and social adaptation of Latin American refugees in Toronto", *Migration World*, nr. 16.

Basoglu, M., Paker, M., Özmen, E., Taşdemir, Ö., Şahin, D. (1994), „Long-Term Traumatic Stress Response", *JAMA*, vol. 272, nr. 5.

Bauer, M., Priebe, S., Haering, B., Adamcyak, K. (1993), „Long-term sequelae of political imprisonment in East Germany", *Journal of Nervous and Mental Disorders*, nr. 181.

Chelcea, S. (2001), „Oficializarea reprezentării private a propriei vieţi", *Psihologia Socială*, nr. 8.

Courtois, S., Werth, N., Panne, J.-L., Paczkowski, A., Bartosek, K., Margolin, J.-L. (1997), *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression*, Robert Laffont, Paris.

El Sarraj, E., Punamäki, R.-L., Salmi, S., Summerfield, D. (1996), „Experiences of Torture and Ill-Treatment and Posttraumatic Stress Disorder Symptoms among Palestinian Political Prisoners", *Journal of Traumatic Stress*, vol. 9, nr. 3.

Ioniţă, N. (2003), „Psihofiziologia terorii", *Memoria*, nr. 43.

Klein, H. (1972), „Holocaust Survivors in Kibbutzim: Readaptation and Reintegration", *The Israel Annals of Psychiatry and Related Disciplines*, vol. 10, nr. 1.

Maercker, A., Schützwohl, M. (1997), „Long-term effects of political imprisonment: a group comparison study", *Journal of Social Psychiatry and Epidemiology*, 32, pp. 435-442.

Mollica, R.F., Wyshak, L.J. (1987), „The Psychosocial Impact of War Trauma and Torture on Southeast Asian Refugees", *American Journal of Psychiatry*, vol. 144, nr. 12.

Scanned with OKEN Scanner

Neculau, A. (1991), „Roumanie : le changement difficile", *Connexions*, nr. 58.
Neculau, A. (1999), *Memoria pierdută*, Polirom, Iaşi.
Neculau, A. (2000), „Controlul contextului şi manipularea reprezentărilor sociale", *Psihologia Socială*, nr. 5.
Neculau, A. (2003), „«Reeducarea» – un experiment psihosociologic", în G. Ferréol, A. Neculau (coord.), *Violenţa. Aspecte psihosociale*, Polirom, Iaşi.
Norris, F.H., Kaniasty, K. (1996), „Received and perceived social support in times of stress : a test of the social support deterioration deterrence model", *Journal of Personality and Social Psychology*, nr. 71.
Oprea, M. (2002), *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente*, Polirom, Iaşi.
Schützwohl, M., Maercker, A. (2000), „Anger in Former East German Political Prisoners. Relationship to Posttraumatic Stress Reactions and Social Support", *The Journal of Nervous and Mental Disease*, vol. 188, nr. 8.
Silove, D., Tarn, R., Bowels, R., Reid, J. (1991), „Psychosocial needs of torture survivors", *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, nr. 25.

Scanned with OKEN Scanner

Memoria represiunii politice din perioada comunistă

George Florian Macarie

Studiul de faţă îşi propune să iniţieze o înţelegere a urmelor pe care închisorile politice şi persecuţiile din perioada comunistă le-au lăsat în psihicul celor ce au trăit acele evenimente. Departe de a fi o prezentare exhaustivă, ne propunem să surprindem, într-o primă fază, amintirea represiunii politice aşa cum este reflectată în memoria foştilor deţinuţi politici. Analiza memoriilor legate de principalele momente ale represiunii a dus la identificarea unor cadre de apreciere asemănătoare în povestirea acelor evenimente. În consecinţă, am procedat la analiza modului de structurare a discursului acestora (folosind analiza structurală aplicată interviului narativ). Într-o ultimă etapă, studiul a evaluat şi existenţa tulburării de stres posttraumatic, a depresiei şi anxietăţii la foştii deţinuţi politici în comparaţie cu aceleaşi elemente investigate la persoane în vârstă care nu au trecut prin asemenea experienţe.

Studierea implicaţiilor psihologice şi sociale ale încarcerării şi persecuţiilor politice provine din faptul că România postbelică a avut parte de unul dintre cele mai severe regimuri represive care au funcţionat în ţările foste comuniste. Una dintre primele acţiuni ale regimului comunist a fost anihilarea oricărei forme de opoziţie – politică sau populară. La scurt timp după instaurarea noului regim – precedată de abdicarea forţată a regelui în 1947 – are loc o dublă mutaţie: adversarul, mai întâi duşman, apoi criminal, devine un exclus. Această excludere duce aproape mecanic la ideea exterminării. Pentru aceasta era nevoie de crearea unui sistem represiv – „Duşmanul este marea justificare a terorii; statul totalitar nu poate trăi fără duşmani. Dacă lipsesc, sunt inventaţi. O dată identificaţi, aceştia nu merită nici o milă" (Tzvetan Todorov).

Între 1944 şi 1948 a fost pregătită represiunea oficială care, începută în 1948, s-a realizat în diverse forme: închisoare, asasinat, domiciliu forţat, internarea în aziluri psihiatrice, dar şi o marginalizare la nivel social a oponenţilor. Aproximativ un milion de persoane au trecut prin diversele forme de încarcerare (închisoare, deportare sau domiciliu forţat). Dimensiunile represiunii sunt mai vaste, întrucât şi familiile acestora au suportat, la rândul lor, unele forme de represiune – interogatorii, percheziţii, dificultăţi în găsirea sau păstrarea unui loc de muncă, excluderea copiilor din şcoală sau facultate.

Scanned with OKEN Scanner

Momentele represiunii din perspectiva memoriei foştilor deţinuţi politici

Modul de organizare a represiunii politice din perioada comunistă, aşa cum atestă istoria actuală, ne-a sugerat unele aspecte şi implicaţii posibile care au fost avute în vedere în interviurile realizate. Aşadar, au fost urmărite aspecte ca: referirile la situaţia proprie de dinainte de venirea comuniştilor la putere; principalele momente ale represiunii – aşa cum le-au trăit; modul cum apreciază integrarea lor în societate; relaţiile familiale şi sociale, precum şi relaţiile cu autorităţile. Pe parcursul realizării interviurilor, o serie de teme – ca atitudinile politice, valorile, satisfacţia profesională sau momentul decembrie 1989, au apărut ca având o importanţă deosebită în evoluţia personală şi au fost, de asemenea, urmărite. Aceste din urmă aspecte sunt considerate de către foştii deţinuţi politici ca esenţiale pentru starea socială şi modul de adaptare la societatea comunistă. Au rezultat, astfel, aprecieri interesante cu privire la experienţa de dinainte de război, poziţia socială şi statusul propriu, identificarea cu celelalte victime ale represiunii ca grup, efectele presiunii noilor modele sau ale colectivităţii etc.

În ceea ce priveşte *situaţia de dinaintea momentului arestării* politice, sunt menţionate aspecte ca aspiraţiile profesionale (40% dintre intervievaţi erau în curs de terminare a studiilor) şi sociale neîndeplinite (30% dintre chestionaţi). De asemenea, circa 60% îşi declară apartenenţa la o organizaţie, alta decât cele comuniste, apartenenţă ce avea drept motiv patriotismul – 5 răspunsuri, opoziţia faţă de cooperativizare – 3 răspunsuri, tradiţia politică a familiei – 3 răspunsuri. Dintre cele 20 de persoane intervievate, 6 declară că erau simpli membri ai unui partid politic, fără a avea o activitate deosebită contra regimului. Persoanele care susţin că au efectuat o opoziţie activă menţionează ca activităţi distribuirea unor materiale de propagandă anticomunistă, a unor materiale cu caracter religios sau manifeste.

Arestarea

Referitor la momentul *arestării*, mărturiile susţin că aceasta a debutat brusc şi a avut un caracter de masă; de asemenea, s-a produs în urma unei revolte, în urma desconspirării organizaţiei sau în urma trădării. Pentru unii dintre aceştia, arestarea a fost neaşteptată: „Mie mi s-a părut un fel de glumă. Nu aveam o reprezentare clară a ceea ce se putea întâmpla şi mi s-a întâmplat mai apoi" (P. Tudose). Pentru a fi arestat, nu trebuia să fii un opozant activ faţă de mersul politic al evenimentelor. Apartenenţa la un partid politic (altul decât cel comunist), o bănuială, un denunţ răuvoitor sau apartenenţa la o anumită categorie socială erau şi ele motive de a fi declarat indezirabil. Ilustrativă pentru arbitrarul cu care puteai fi inclus în categoria deţinuţilor politici este remarca făcută de unul dintre conducătorii comunişti din această perioadă, Pantelimon Bodnarenco: „Câţi nu am arestat noi pentru că aveam nevoie de casele lor!" (*Arhivele totalitarismului*, nr. 21). Trebuie menţionat că, în unele judeţe, din fiecare sat sau comună provenea cel puţin o persoană arestată pe motive politice. După unele mărturii, aceasta era o politică de a-i dezarma pe cei care ar fi încercat să se opună regimului. În acest sens, relevantă este declaraţia unui judecător făcută cu ocazia pronunţării sentinţei: „Voi aţi fi meritat o bătaie la cur sau cel mult trei luni de puşcărie. Dar nu vă putem lăsa aşa. Pedeapsa voastră trebuie să fie un exemplu pentru cei de afară. Altfel, toţi ar face ca voi".

Scanned with OKEN Scanner

Anchetele

Amintirile legate de anchetă includ durata îndelungată a acesteia, de minim şase luni (în 60% dintre cazurile studiate), şi utilizarea curentă a torturii. Ca procedee de anchetă, au fost menţionate bătaia, utilizarea curentului electric, lipsa igienei, supunerea la diverse umilinţe, obligaţia de a face declaraţii false, ameninţarea cu moartea, numeroase decese printre colegii de celulă. Condiţiile anchetei erau variabile, dar presupuneau, de obicei, lipsa hranei, izolarea, desfăşurarea ei pe timpul nopţii etc. Un aspect ce ni s-a părut relevant pentru scopul anchetei este faptul că, indiferent de locul unde avea loc sau cine era anchetatorul, în toate interviurile este menţionat un singur mod de adresare a anchetatorilor faţă de cei arestaţi din motive politice – „bandit".

Pentru majoritatea foştilor deţinuţi politici intervievaţi, ancheta a constituit primul eveniment traumatic[1] (eveniment dureros situat în afara experienţei umane obişnuite) pe care l-au trăit. Evenimentele la care au participat în decursul anchetelor au cuprins cea mai mare parte a factorilor situaţionali ce duc la elaborarea traumei, consideraţi astfel de Green (1993):

1. ameninţarea integrităţii corporale şi a vieţii (peste 80% dintre mărturii cuprind referiri la astfel de ameninţări);
2. vătămările sau rănirile corporale severe;
3. a fi supus unei răniri sau vătămări corporale intenţionate; (cu puţine excepţii, aceste două situaţii au fost comune tuturor anchetelor);
4. confruntarea cu corpuri umane diforme (mai puţin specifică anchetelor, a fost practicată mai ales în cursul reeducării de la Piteşti şi Gherla);
5. pierderea violentă sau bruscă a unei persoane iubite;
6. observarea violenţei împotriva unei persoane iubite sau informarea despre aceasta (acestea au constituit două dintre situaţiile traumatice la care au fost expuse familiile sau rudele foştilor deţinuţi; în cele mai multe cazuri, ele nu ştiau aproape nimic despre cel arestat – unde este închis sau dacă e în viaţă);
7. informarea că individul este sau a fost el însuşi expus unui stimul nociv de mediu;
8. vinovăţia faţă de moartea sau severa vătămare a altora (un obicei al anchetatorilor era acela de a-i spune celui arestat că el este vinovat dacă familia sa va avea de suferit).

Utilizată frecvent, tortura a avut un loc aparte în acest sistem represiv. Folosită mai întâi în anchete (care durau luni de zile, uneori şi un an), ea a fost mai apoi pilonul de bază în procesul „reeducării". Pentru a clarifica acest concept, putem porni de la definiţia dată de ONU: „Se numeşte tortură orice act prin care este provocată intenţionat durerea sau suferinţa unei persoane, fie ea mentală sau fizică, cu scopul de a obţine de la ea sau de la o terţă persoană informaţii sau o confesiune, pentru pedepsirea lui pentru un act pe care l-a comis ori e suspectat că l-ar fi comis sau pentru intimidarea sa ori a unei terţe persoane". Prin raportare la această definiţie, putem considera că majoritatea celor încarceraţi politic în perioada 1948-1964 au suferit diverse forme de tortură pe durata anchetelor.

Captivitatea, care aduce victima într-un contact prelungit cu torţionarul, creează un tip deosebit de relaţie, de control coercitiv, similară cu aceea în care victima este ţinută captivă în întregime prin forţă, ca în cazul prizonierilor sau ostaticilor, sau prin combinaţia de forţă şi intimidare. „În situaţia de captivitate, torţionarul devine cea mai importantă persoană în viaţa victimei, iar psihologia victimei depinde de acţiunile şi credinţele acestuia.

1. Prezenţa traumelor a fost evidenţiată cu ajutorul chestionarului CIDI, elaborat de OMS.

Scanned with OKEN Scanner

Puţine sunt cunoscute despre mintea torţionarului, întrucât conceptele obişnuite ale psihopatologiei eşuează în definirea sa." (Herman, 1994) Efectele psihologice ale torturii sunt diverse, în parte datorită multiplelor tipuri de tortură şi a variatelor contexte în care apare. În cele din urmă, „ea este asociată cu PTSD, depresie, tulburări de anxietate, dereglări ale somnului, disfuncţii sexuale, psihoze, probleme somatice şi suicid" (Briere, 1997).

Procesul

Ancheta era continuată cu un proces formal în care procurorii, avocaţii şi judecătorii aplicau, de obicei, sentinţele date de anchetatori. Caracterul formal este menţionat în toate interviurile realizate; de asemenea, durata lui scurtă (câteva zile). Procesul devenise doar o formalitate menită să ofere o aparenţă de legitimitate acestui mecanism. Astfel, orice speranţă a deţinuţilor că la proces li s-ar putea face dreptate devenea iluzorie.

Închisorile politice

Regimul închisorilor politice era diferit de cel al penitenciarului de drept comun. Universul concentraţionar nu se limita la privarea de libertate. Unii dintre foştii deţinuţi vorbesc de existenţa a *trei închisori*: cea mare, cea mică şi cea interioară. Închisoarea „mare" era reprezentată de perimetrul închisorii. Orice încercare de evadare sau doar simpla apropiere de gardul unităţii se pedepsea cu împuşcarea fără somaţie. O a doua închisoare, cea „mică", era constituită de celulă. Ea poate fi considerată astfel deoarece uneori era interzisă până şi ieşirea în curte, astfel că celula a fost singurul lor univers pentru ani de zile. Un al treilea cerc penitenciar era cel interior, determinat de frica de a-ţi exprima gândurile, numit şi „închisoarea sufletului". Existenţa ei se datora informatorilor din celulă, recrutaţi dintre deţinuţi, dar şi agenţilor de Securitate infiltraţi în celulă. De asemenea, în unele închisori, tortura, umilinţele şi privaţiunile (de a se întâlni cu familia) au fost în continuare prezente.

În memoriile foştilor prizonieri ai lagărelor de concentrare se subliniază importanţa sprijinului moral al colegilor de suferinţă. În acest punct, analiza interviurilor efectuate reflectă adesea susţinerea din partea celorlalţi deţinuţi, dar şi o oarecare lipsă de încredere din cauza prezenţei agenţilor acoperiţi sau a delatorilor. Referiri pozitive cu privire la ceilalţi deţinuţi sunt menţionate în circa 50% dintre interviuri, cuprinzând aspecte ca întâlnirea unor oameni deosebiţi sau manifestări de solidaritate ce au îmbrăcat următoarele forme: oferirea de mâncare celor suferinzi, oferirea unor daruri cu ocazia unor sărbătoriri (mici obiecte manufacturate în închisoare) etc. Cu totul diferite sunt mărturiile celor care au trecut prin procesul „reeducării" de la Piteşti. Întrucât doar două persoane din cele intervievate au trecut prin această „reeducare", nu avem pretenţia unei imagini de ansamblu. Aceştia menţionează absenţa încrederii în colegii de celulă, teama faţă de ei şi raportează cel mai mare număr de evenimente traumatice pe timpul detenţiei. Spre deosebire de aceştia, cei care nu au trecut prin „reeducare" raportează un număr semnificativ mai mare de situaţii traumatizante pe durata anchetei.

Efectele pe termen lung ale unor astfel de evenimente sunt cauzate de intervenţia a cel puţin patru tipuri de variabile: caracteristicile stresorului, variabile specifice victimei, răspunsul subiectiv la agentul stresor şi reacţia celorlaţi faţă de victimă. Nici unul dintre

Scanned with OKEN Scanner

aceşti patru factori nu poate exista independent faţă de ceilalţi. Evenimentele traumatice se pot combina cu caracteristicile victimei şi cu reacţia socială de după traumă pentru a determina interpretarea subiectivă a evenimentului stresor. Or, foştii încarceraţi susţin că după eliberarea din închisoare erau în continuare urmăriţi, timoraţi, găseau cu mare dificultate un loc de muncă, iar la prima abatere – reală sau inventată – erau daţi afară din serviciu. Astfel, un număr semnificativ dintre cei care au supravieţuit închisorii politice declară că au resimţit perioada de după eliberare tot ca o continuare a pedepsei.

Condiţiile închisorii politice şi forme de adaptare

Condiţiile din închisori sunt foarte diverse, aşa încât vom menţiona doar câteva. Acestea au pornit de la modul de adresare către deţinuţi şi până la regulamentele arbitrare care, uneori, erau lăsate la bunul-plac al gardienilor. „Scopul acestor condiţii", consideră unul dintre foştii deţinuţi, „era inocularea ideii că suntem nişte nimicuri, nişte gunoaie de care societatea nu are nevoie, urmărindu-se transformarea lor în nişte indivizi fără individualitate şi fără speranţă".

Una dintre formulele cele mai simple utilizate cu acest scop a fost instruirea specială a gardienilor pentru a folosi expresia „banditule". Astfel, indiferent de vârstă, nivel de pregătire sau motivul pentru care fuseseră închişi, modul de adresare a gardienilor către cei încarceraţi era invariabilul „banditule". Această formulă se pare că era obligatorie, obligaţie impusă de „sus" prin intermediul ofiţerului politic din fiecare unitate.

Înfometarea a fost o altă situaţie amintită frecvent în interviuri. Porţia zilnică de mâncare era, în cele mai multe dintre închisori, de 600-700 de calorii pe zi, mai mult decât insuficientă. Unii dintre foştii deţinuţi îşi amintesc că se culcau şi se trezeau cu senzaţia de foame. Regimul penitenciarului politic a dus însă la apariţia unor modalităţi specifice de adaptare. O modalitate de a crea iluzia unei o mese mai bogate era fărâmiţarea sfertului de pâine. Acesta era pus pe o batistă, pe genunchi, şi se rupea din el firimitură cu firimitură, iar grămada rezultată (ceva mai mare decât bucata iniţială) dădea iluzia că a crescut cantitatea de pâine.

E. Dimitriu, fost deţinut politic, consideră că un factor de prăbuşire psihică a fost *gândul prea intens la cei de acasă*: „Cel mai repede cedau psihic cei care se gândeau mereu la familie, la casa sau la locul de proveniență". Acel univers concentraţionar necesita un anumit mod de adaptare; imaginându-şi mereu cât de bine ar putea fi acasă, se crea diferenţa între „ce ar putea fi" şi realitatea concretă în care se aflau, regimul penitenciarului politic.

Cele mai multe mărturii concordă asupra faptului că *trecerea timpului* şi *izolarea* au fost cel mai greu de suportat pentru cea mai mare parte a deţinuţilor. *Trecerea timpului* a fost una dintre problemele majore ale detenţiei. Supravieţuitorii închisorilor îşi amintesc că era insuportabil să stea 24 de ore din 24 aproape nemişcaţi, fără cărţi sau reviste, ştiind că mai au printre ei câţiva agenţi. „Nevoia de a face ceva devenise imperativă. Astfel, unii îşi desfăceau pantalonii şi îi coseau la loc, alţii învăţau limbi străine, iar câţiva se rugau zi şi noapte. Fărâmiţarea sfertului de pâine nu servea doar la iluzionarea cu o masă mai bogată, ci avea şi rol de trecere a timpului, întrucât lua ore întregi. Problema de bază era să ştii să-ţi asiguri un echilibru interior, altfel te pierdeai: fie deveneai unealta lor (adică o cârpă), fie ajungeai la nebunie." (E.D.)

Izolarea a constat în tăierea oricărui contact cu familia şi cu exteriorul. Astfel, nu puteai primi pachete, scrisori sau orice altceva te-ar putea pune în contact cu cei de

Scanned with OKEN Scanner

„afară". Vizitele erau, de cele mai multe ori, excluse, astfel că nu ştiai nimic despre soarta familiei sau prietenilor tăi. În mod analog, familia ta nu ştia nici unde eşti închis, nici dacă mai eşti în viaţă.

Nu doar contactele cu exteriorul, ci şi relaţiile dintre deţinuti erau ţinute sub control. Astfel, discuţiile dintre doi colegi de suferinţă puteau constitui motiv de interogatoriu. Dacă erau surprinşi discutând la plimbarea zilnică, puteau fi scoşi din rând şi anchetaţi cu privire la subiectul discuţiei. Pentru a se pune la adăpost, în unele închisori s-a folosit o metodă ingenioasă. Astfel, dacă doreau să abordeze unul dintre subiectele interzise, stăteau lângă preoţii romano-catolici, aceştia având rolul de a discuta cu voce tare în latineşte, acoperind astfel vocile celorlalţi deţinuţi. Ca o precauţie suplimentară, se înţelegeau dinainte ce să declare dacă sunt interogaţi – indiferent de subiect, declarau, spre exemplu, că vorbesc despre războaiele lui Decebal cu Traian.

Interzicerea oricăror posibilităţi de exprimare scrisă a accentuat şi mai mult sentimentul de deznădejde al celor încarceraţi. Totuşi, şi aici s-au găsit modalităţi de a contracara aceste măsuri. Unii au învăţat limbi străine, alţii dezbăteau probleme filosofice; existau şi indivizi care învăţau poezii pe de rost. Cei ce compuneau versuri le spuneau altor doi-trei, care trebuiau să le memoreze. În acest fel, unii ştiau pe de rost, cu punct şi virgulă, câte 7-8 000 de versuri. Aşa se explică cele trei volume de poezii ale lui Radu Gyr compuse în închisoare. Fenomenul nu este unic: se ştie de existenţa „oamenilor-cărţi", care, pe timpul nazismului, îşi propuseseră să reţină pe de rost câte o carte ce urma să fie distrusă. Alţii erau compozitori: aceştia ungeau fundul gamelei cu praf de DDT, iar cu un pai sau cu un ac îşi făceau portativul şi scriau notele. Aceasta constituie şi o formă de utilizare a memoriei, în condiţiile absenţei oricărei forme de citit şi a interzicerii exprimării scrise.

„Reeducarea" a fost unul dintre fenomenele cu cel mai mare impact asupra celor încarceraţi. Pornind de la cuvintele folosite pentru a-l descrie, cei care au trecut prin „reeducare" consideră acest fenomen ca fiind „diabolic", referindu-se la perioada de reeducare prin declaraţii de genul „am fost în iad" (cu variante). Acest fenomen este studiat, de altfel, în lucrări separate şi, din acest motiv, vom face doar câteva referiri.

Într-o primă etapă, „reeducarea" urmărea smulgerea unor noi informaţii care nu fuseseră dezvăluite în timpul anchetelor şi mai apoi depersonalizarea, dezumanizarea indivizilor. Procesul „reeducării" a fost îndreptat mai întâi împotriva legionarilor şi de aceea a fost aplicat prima dată la Piteşti, închisoare unde se aflau cei mai mulţi dintre aceştia. Mai târziu s-a încercat extinderea acestei acţiuni şi în alte închisori (Gherla, Aiud, Colonia Peninsula). Metodele de reeducare au presupus tortura, precum şi mâna liberă dată torţionarilor şi gardienilor care erau absolviţi de răspundere. De remarcat că, de la început până la sfârşit, această acţiune, deşi coordonată de Securitate, a fost efectuată de către deţinuţi asupra altor deţinuţi.

„Reeducarea" a început cu citirea unor materiale de propagandă, după care s-a trecut la aplicarea metodelor „radicale", considerându-se că cele „blânde" nu duc la rezultate satisfăcătoare. Unul dintre martorii acestui fenomen, V. Balanovici, consideră că erau *patru faze distincte* ale acestui proces. Într-o primă fază, bătut şi timorat, trebuia să spui tot ce a mai rămas nespus la anchetă. Era necesar să le aduci mereu dovezi că ai pornit pe drumul reeducării: spuneai ce mai ştiai de afară, ceea ce nu ai spus la ancheta Securităţii. Mulţi au ajuns să inventeze. Cei care analizau aceste declaraţii îşi dădeau seama că faptele „recunoscute" erau enormităţi, spuse ca să mai scape de bătăi şi să mai trăiască o zi. Dar operaţiunea era continuată pentru efectele ei în plan psihic. În a doua fază, trebuia să te duci să declari din proprie iniţiativă. Aceasta însemna să spui orice îi putea incrimina pe cei apropiaţi, chiar dacă nu avea nici o legătură cu realitatea. Se organizau adevărate

Scanned with OKEN Scanner

„Şedinţe" în celulă, în care fiecare declara cele mai mari grozavii: că tatăl este un criminal, că te-ai culcat cu părinţii tăi, că fraţii tăi sunt nişte lepădături şi nişte gunoaie. A treia faza presupunea să începi să faci şi tu ce fac ei, adică să-ţi torturezi propriii tovarăşi de suferinţă la comanda lor. Într-o a patra şi ultimă fază, pentru a dovedi că eşti cu adevărat „reeducat", trebuia să ai iniţiative proprii, să fii „creativ" în chinuirea celorlalţi, descoperind, eventual, noi procedee de tortură (Uricaru, 2000).

Metodele de tortură folosite în procesul reeducării au implicat atât tehnici mentale, cât şi fizice. *Tortura fizică* a inclus bătaia, strangularea, şocurile electrice, inserţia a diferite obiecte în orificiile corpului, sfărâmarea şi ruperea oaselor sau încheieturilor, expunerea la căldură extremă sau la frig. O inovaţie a fost obligarea deţinuţilor de a sta zile întregi în poziţii nefireşti, cel mai des utilizată fiind „poziţia banditului". *Metodele de tortură psihologică*, la rândul lor, au inclus deprivarea senzorială (se făcea prin închiderea la „Neagra" - celula în care cei închişi erau izolaţi, fără lumină şi hrană), ameninţări cu moartea sau cu mutilarea, dezbrăcarea forţată şi expunerea sexuală. Tot ca metodă de tortură, deţinutul trebuia să fie făcut să se simtă responsabil pentru moartea sau rănirea altora, era privat de somn sau forţat să participe la acte groteşti sau umilitoare (ceremoniile blasfematoare ce aveau loc cu ocazia sărbătorilor religioase). Până şi igiena zilnică putea deveni o tortură. Fie era refuzată pe timpul anchetelor, uneori luni de zile, fie era permisă, dar în acest caz temperatura apei era fie prea rece, fie prea fierbinte.

Câteva consideraţii sunt aici necesare datorită relevanţei pentru atitudinea autorităţilor faţă de aceste persoane. Amintim aici că regimurile politice care utilizau torţionari le inoculau ideea că victimele lor sunt rebuturi şi gunoaie. Atunci când victima este degradată şi înjosită (obligată să-şi consume propriile excremente, să mănânce din acelaşi recipient unde îşi face nevoile), tortura este justificată deoarece cel din faţa sa a involuat la stadiul de „gunoi". Şi deci acel „nimic" merită să aibă parte de orice. De asemenea, în timpul îndoctrinării este adusă în prim-plan ideea relaţiei stăpân-sclav sau pedagog-şcolar, primul trebuind să-l corecteze prin tortură pe „sclavul-şcolar". Şi torţionarii români au avut o ideologie asemănătore; unul dintre iniţiatorii „reeducării", vestitul torţionar Ţurcanu, le spunea celor bătuţi că „nu bate individul, ci banditul care se ascunde în ei, pentru ca astfel persoana să aibă şansa să se îndrepte".

Represiunea din afara închisorii

Utilizarea de către propaganda oficială a unor clişee ca „duşmani ai poporului" (adresat tuturor opozanţilor), „exploatatori" (adresat foştilor proprietari care deţinuseră muncă salariată), „chiaburi" (adresat ţăranilor mai înstăriţi) a urmărit transformarea conştiinţei sociale prin schimbarea cadrelor de gândire şi de raportare la lume. Aşadar, tot ce era „vechi" nu mai era bun, ci trebuia înlocuit, însănătoşit, justificând astfel represiunea. Se realiza în felul acesta şi polarizarea atitudinilor: cauzele dificultăţilor economice şi sociale de după război erau acum explicate de opoziţia acestor „elemente duşmănoase" care se opuneau „instaurării regimului de democraţie populară". În acest mod, minciuna şi invenţia, puse în locul realităţii, interdicţia de a difuza adevărul au fost considerate mijloace bune pentru a ajunge la scop: ştergerea trecutului adevărat şi construirea altuia convenabil. Încercările de reînviere a trecutului devin un act de opoziţie. Motiv pentru care transportatorii de memorie autentică pot fi identificaţi ca inamici. Modelele valorizate anterior sunt astfel înlocuite (Neculau, 1999).

Aceşti opozanţi, reali sau presupuşi, au devenit în scurt timp marginalizaţi, apoi izolaţi şi excluşi din sistemul social. Persecuţiile care au avut loc şi asupra membrilor familiei sau

Scanned with OKEN Scanner

rudelor unui deţinut politic erau, la prima vedere, o revanşă, o răzbunare la adresa acestora. Putem însă considera aceste acţiuni de marginalizare ca având şi efecte în planul influenţei sociale şi al atitudinilor. Astfel, dificultăţile în găsirea şi păstrarea unui loc de muncă au însemnat, în primă fază, pauperitate (ce avea ca efect şi scăderea influenţei în cadrul comunităţii). Spre exemplu, modelul „omului muncii" promovat de propagandă exercita un efect de contrast faţă de foştii deţinuţi şi familiile acestora, întrucât imaginea lor era prezentată mereu în negativ faţă de valorile oficiale. Se crea astfel imaginea unor persoane ce nu vor să muncească, să se integreze în sistemul socialist. Izolarea acestora în cadrul comunităţii (şi nu doar la nivel oficial) era asigurată, iar influenţa lor socială – anulată. În acest fel, ei încetau să mai constituie o ameninţare reală la adresa sistemului, urmărindu-se, în plus, apariţia unor reprezentări negative în privinţa lor. Situaţia foştilor deţinuţi în acel moment trebuia să constituie pentru membrii colectivităţii o dovadă că ei nu se pot integra într-un sistem sănătos (cel socialist), întrucât, mulţi dintre ei fiind intelectuali, foşti proprietari, oameni politici, îşi dobândiseră poziţia anterioară nu prin muncă cinstită, ci prin avantaje politice şi „exploatarea" altora. Întrucât memoria selectează şi restructurează anumite amintiri, se poate instaura o nouă reprezentare a trecutului: „Memoria colectivă comandă celei individuale. Instanţe externe [...] îi impun individului anumite valori, iar acesta absoarbe amintirile ce-i sunt sugerate de cultura dominantă" (Neculau, 2000).

Perioada dintre 1964 şi 1989

Anul 1964 a adus unele schimbări semnificative în mecanismul represiunii. Astfel, este emis un decret cu privire la eliberarea deţinuţilor politici din închisori – după această dată, România nu a mai avut, oficial, închisori politice. Totuşi, pentru scurt timp a funcţionat o singură închisoare politică propriu-zisă, la Aiud, dar a fost desfiinţată deoarece Ceauşescu ţinea să-şi păstreze o anumită imagine pozitivă în lume. Din acest motiv, formele represiunii au devenit mascate, cei indezirabili fiind acum ţinta anchetelor, percheziţiilor sau ameninţărilor cu pierderea locului de muncă şi doar în ultimă instanţă a internării în aziluri psihiatrice sau a instrumentării unor dosare de drept comun. Deşi modul de organizare a represiunii se schimbase, atitudinile şi persecuţiile îndreptate împotriva opozanţilor au rămas cam aceleaşi, fiind continuate. În acest fel, refacerea de după perioada de închisoare nu a mai avut loc, întrucât „procesul de refacere poate fi întrerupt şi de doze de retraumatizare – privit din afară – reduse" (Fischer şi Riedessner, 2001).

După 1990

La scurt timp după căderea regimului comunist din decembrie 1989, foştii deţinuţi politici s-au organizat într-o asociaţie cu reprezentare naţională (AFDPR) şi beneficiază de anumite drepturi acordate prin lege: o compensaţie financiară a cărei mărime este în funcţie de anii petrecuţi în închisoare, gratuitatea transportului cu trenul şi a transportului în comun, tratament medical gratuit etc. Pentru a afla dacă aceste măsuri – considerate reparatorii – au răspuns necesităţilor lor reale, am încercat să ne informăm cu privire la unele aspecte pe care le-am considerat relevante pentru starea şi situaţia lor prezentă. Am întrebat mai întâi care le-au fost aşteptările în momentul căderii regimului comunist şi măsura în care acestea s-au confirmat. Am selectat câteva opinii pe care le-am considerat reprezentative: „Sub aspect social, nu prea m-am aşteptat la multe, cunoscând mentalitatea creată de

Scanned with OKEN Scanner

învăţământul politic comunist. Doar aşteptările materiale s-au confirmat satisfăcător – dar sub aspect sufletesc deloc" (V. Balanovici); „Eu speram că se va schimba ceva, fiind înclinat oarecum să sper. Când am văzut cum merg treburile, n-am mai crezut" (M. Scutaru); „Îmi inoculaseră ideea că sunt un duşman. Acum mă obsedează ideea dacă a folosit la ceva sacrificiul meu. Eu mi-am pierdut încrederea că poate fi mai bine" (P. Tudose); „După 1989, m-am săturat de atâtea nedreptăţi. De exemplu, cu pământul. [...] Mai rău mă simt acum, mai dispreţuit" (G. Averiţei).

O altă întrebare s-a referit la părerea lor cu privire la modul cum sunt percepuţi de către opinia publică. Opiniile celor intervievaţi au fost oarecum asemănătoare: „S-a format un curent că foştii deţinuţi politici sunt ramoliţi, depăşiţi, trăind şi înţelegând viaţa la nivelul când au fost arestaţi, deci neputincioşi de a se integra în viaţa socială actuală" (V.B.); „Parcă sunt mai multe forme de respingere acum decât înainte. În plus, suntem atât de izolaţi: la orice manifestare îi cheamă pe revoluţionari, pe veterani, dar nu şi pe foştii deţinuţi politici" (C. Teodoriu).

O opinie cvasiunanimă în rândul foştilor deţinuţi politici este aceea că schimbările politice de după 1990 nu au adus şi o schimbare semnificativă a modului cum sunt priviţi de către opinia publică. Într-un sondaj televizat, a fost demonstrată menţinerea confuziei între deţinuţii de drept comun şi cei politici – numeroase persoane intervievate de diverse vârste au spus fie că nu ştiu mai nimic despre fenomenul închisorilor politice, fie au emis opinia că „au făcut ei ceva rău, altfel nu erau închişi".

Structuri ale discursului foştilor deţinuţi politici

Concepţia analizei

Întrucât unele teme sau elemente situaţionale apăreau frecvent în interviuri, am considerat utilă efectuarea unei analize structurale a discursului acestor persoane. Pentru acest scop, au fost alese aleator un număr de 10 dintre cele 20 de interviuri realizate. Am considerat potrivită efectuarea unei analize structurale întrucât aceasta poate fi considerată reconstituirea unui „puzzle" fără a dispune de model, fiind un demers de cercetare a semnificaţiilor prin evidenţierea relaţiilor dintre elementele discursului persoanei intervievate. „Putem considera că maniera de a gândi a indivizilor se exprimă în modul lor de a vorbi. Obiectivul analizei structurale este de a-i furniza cercetătorului instrumente şi reguli ce-i permit să analizeze conţinutul discursului, precum şi de a construi pe baza acestui material brut reprezentările persoanei ce se exprimă", consideră Piret, Nizet şi Bourgeois (1996).

După eliminarea pasajelor redundante, se procedează la codarea axială, fiind efectuată concomitent o selecţie şi o rafinare a categoriilor găsite. Mai întâi, vom proceda la o exemplificare prin prezentarea analizei unui singur interviu, apoi vor fi reproduse unele structuri comune prezente în interviuri, urmând ca la sfârşit să efectuăm rezumatul – scopul final al acestei metode de analiză calitativă a datelor produse cu ajutorul interviului.

Scanned with OKEN Scanner

Axe semantice şi structuri rezultate în urma prelucrării unui interviu (pot fi regăsite şi în celelalte interviuri):

- referinţe temporale (cod temporal)[2]:

Acum	Înainte
(oamenii nu mai sunt aşa corecţi)	lumea era mai corectă

- coduri de valoare[3]:

Atitudini faţă de cei ce i-au denunţat

(ne-am răzbunat) (–) — evitare, răcirea relaţiilor (+)

- unele dintre codurile descoperite pot constitui o structură ierarhizată:

Aderenţa şi crezul politic:

comunişti (–) — opozanţi (monarhişti) (+)

Gradul de adeziune:

la început, nu prea aveau adepţi — eram majoritari în clasă

(eram opozanţii)

(ne ascundeam) — nu ne sfiam să ne arătăm

(rezultatele atitudinii)

(nu am fi fost arestaţi) — am fost arestaţi

sentinţa

(corectă) — (incorectă) dată dinainte

(aş fi fost liber) — am fost închis doi ani

Obţinerea diplomei (calificării)

(uşoară, imediată) — dificilă

2. Între paranteze este menţionată realitatea la care autorul discursului face trimitere, fără a o menţiona explicit.
3. Semnul (+) semnifică atitudinea sau aspectul valorizat pozitiv de către subiect, iar (–) semnifică atitudinea negativă, de respingere.

Scanned with OKEN Scanner

realizare profesională

profesor de ştiinţe naturale (ceea ce aş fi vrut) (+) — lucrător în construcţii (ce mi s-a dat voie) (–)

- cuplul subiect/obiect pe axa dorinţei :

Subiectul — evoluţie normală (+) / Închisoare politică (–) → realizare dezirabilă / realizare sub posibilităţile sale

- cuplul asociat/opozant pe axa puterii :

Şmecher, oportunist

Subiectul — face politica partidului (–) / nu face politica partidului (+) → avantaje / dificultăţi

opozant, corect

- cuplul emiţător/destinatar pe axa comunicării :

conştiinţa +

Interzice +

Opozant/ Aderent — nu aderă la partid/nu colaborează / unii aderă la sistem/colaborează → dezavantaje sociale / unele avantaje

conştiinţă uşoară

conştiinţă încărcată

avantaje

aparatul comunist

Rezumatul analizei

Întrucât scopul declarat al analizei structurale este tocmai surprinderea „dramei discursului", adică a sensurilor povestirii, putem schematiza pe baza codurilor şi relaţiilor descoperite în interviurile analizate anumite teme şi structuri specifice ale discursului foştilor deţinuţi politici :

- prezintă o trăire acută a nedreptăţii celor trăite (referitor la oportunităţile pierdute şi la dificultăţile avute). Astfel, în discursul acestora apare foarte des problema „Ce ar fi fost dacă..." (nu ar fost închişi, ar fi avut posibilitatea unei vieţi normale, fără constrângeri) ;
- se consideră izolaţi şi marginalizaţi social, sentiment format pe parcursul anilor de închisoare şi al persecuţiilor postdetenţie. După cum am amintit în prima parte a

Scanned with OKEN Scanner

lucrării, anumite reprezentări la adresa lor (create de propagandă) persistă şi astăzi. Referitor la acest aspect, Fischer şi Riedesser consideră că „procesul elaborării traumei este în aceste cazuri în mod special de natură socială. Dacă victimelor nu le este furnizată acea recunoaştere şi susţinere care li se pare pe drept cuvenită, atunci înţelegerea de sine şi de lume zdruncinată nu se poate regenera" ;

- se consideră ca fiind capabili de a găsi modalităţi de adaptare într-o lume potrivnică. Conform concepţiei lui Lazarus, individul îşi eliberează în permanenţă energiile încercând o adaptare la situaţie. Spre exemplu, în condiţiile penitenciarului politic, au apărut şi metode specifice de adaptare. Astfel, ca răspuns la lipsa cronică a activităţii, „unii îşi desfăceau pantalonii şi îi coseau la loc, alţii învăţau limbi străine, iar câţiva se rugau zi şi noapte. Fărâmiţarea sfertului de pâine nu servea doar la iluzionarea cu o masă mai bogată, ci avea şi rol de trecere a timpului, întrucât lua ore întregi. Nevoia de a face ceva devenise imperativă. Problema de bază era să ştii să-ţi asiguri un echilibru interior, altfel te pierdeai : fie deveneai unealta lor (adică o cârpă), fie ajungeai la nebunie" (E. Dumitriu) ;
- consideră că valorile de dinainte de război erau diferite, superioare celor de acum în ceea ce priveşte atitudinea faţă de muncă şi moralitatea ;
- înainte de perioada încarcerării se autocaracterizează ca opozanţi activi, atitudine determinată de patriotism sau de convingerile proprii ;
- au un sentiment de mândrie referitor la faptul că nu au colaborat cu Securitatea, în ciuda presiunilor pe care aceasta le exercita asupra lor ;
- după perioada încarcerării, cu scopul de a se proteja de persecuţii, consideră că au reuşit să disimuleze trăirile proprii, prezentând o personalitate publică şi o alta privată. La aceste două tipuri de personalităţi se referă pe larg Tzvetan Todorov, după emigrarea sa în Occident.

Efecte psihologice ale încarcerării politice

Pentru a oferi o imagine mai cuprinzătoare a efectelor pe termen lung ale încarcerării şi ale persecuţiilor politice din perioada 1948-1972 din România, am considerat necesară explorarea existenţei tulburării de stres posttraumatic, depresiei şi anxietăţii la foştii deţinuţi politici în comparaţie cu aceleaşi elemente investigate la persoane în vârstă care nu au trecut prin acea experienţă. Evaluarea a fost efectuată pe baza unor instrumente cum ar fi : chestionarul CIDI (*Composite International Diagnostic Interview*) elaborat de OMS (pentru stresul posttraumatic), Chestionarul anxietate stare-trăsătură (STAI) pentru anxietate şi Inventarul Beck pentru depresie.

Înainte de a prezenta rezultatele, considerăm necesare unele precizări privind relevanţa aspectelor studiate. Cercetarea asupra consecinţelor psihice ale expunerii la traumă prelungită a debutat cu mai mult de jumătate de veac în urmă, încă din timpul celui de-al doilea război mondial. Primul studiu empiric cuprinzător i-a avut ca subiecţi pe supravieţuitorii lagărelor de concentrare naziste (von Bauer *et al.*, 1964 ; Eitinger, 1980). Aceşti supravieţuitori prezentau simptome ca : depresie cronică, anxietate, tulburări de somn, coşmaruri, precum şi tulburări psihosomatice sau somatoforme. Kardiner dă pentru prima dată o descriere complexă a simptomaticii acestui fenomen :

1. excitabilitate şi iritabilitate ;
2. reacţie nestăpânită la excitanţi bruşti ;
3. fixarea pe circumstanţele evenimentului traumatic ;

Scanned with OKEN Scanner

4. fuga de realitate;
5. predispoziţia pentru reacţii agresive necontrolate.

Simptomele descrise de Kardiner s-au păstrat, în linii mari, şi în cercetările ulterioare, deşi datele privind caracterul şi mecanismele influenţei factorilor psihotraumatizanţi asupra omului s-au îmbogăţit considerabil, mai ales în rezultatul cercetării problemelor legate de sfârşitul războiului din Vietnam (Bourne, 1970). Însă importanţa cercetării în acest domeniu a devenit evidentă numai spre mijlocul anilor '70, când societatea americană s-a confruntat pentru prima dată cu problemele provocate de formele dezadaptative de comportament ale veteranilor războiului din Vietnam. Datele obţinute arătau că, pentru aproximativ 25% din cei care au luptat în Vietnam, experienţa participării la acţiunile militare a fost cauza dezvoltării la ei a unor modificări negative de personalitate sub influenţa traumelor psihice.

În rezultatul cercetărilor, a devenit clar că starea ce se dezvoltă la cei care au trecut prin situaţii critice generatoare de stres psihic (participarea la acţiuni militare, accidente, calamităţi naturale, diverse forme de violenţă) se caracterizează prin faptul că ea manifestă tendinţa nu numai să nu dispară cu timpul, ci şi să devină tot mai pronunţată, precum şi să se manifeste brusc pe fondul unei aparente bunăstări generale a persoanei. Complexul de simptome ale tulburărilor cauzate de influenţa traumatizantă a diverşi factori stresanţi asupra psihicului, de regulă, ieşiţi din comun, în comparaţie cu experienţa obişnuită a unui om, a fost descris în 1980 şi în *DSM-III*, ediţia a III-a, primind denumirea de sindromul tulburărilor de stres posttraumatic – PTSD (*Post-Traumatic Stress Disorder*), iar în *DSM-IV* apar puţine modificări ale criteriilor de identificare a acestui sindrom.

Cu toate că numeroase studii oferă descrieri ale problemelor psihologice ale persoanelor care au suferit traume prelungite, puţine dintre acestea au folosit pentru comparaţie un grup de subiecţi echivalenţi ce au trăit în acelaşi mediu social, economic şi politic. Studiul prezent abordează problema prin utilizarea unor instrumente de diagnostic psihiatric într-un design bazat pe existenţa unui grup de control.

Pe baza instrumentelor descrise anterior, au fost evaluaţi 29 de foşti deţinuţi politici, prin comparaţie cu 35 de subiecţi corespunzători ca vârstă şi nivel de educaţie, subiecţi ce au constituit grupul de control. Menţionăm că studiul a fost efectuat în anul 2001 în judeţele Iaşi, Botoşani şi Suceava.

Rezultatele obţinute şi interpretare

S-a constatat prezenţa simptomelor de stres posttraumatic la foştii deţinuţi politici într-o măsură mai mare decât la lotul de control (13%, faţă de 5%). Considerăm că acestea sunt generate de succesiunea evenimentelor traumatice în timp, pornind de la încarcerare şi până astăzi (probabil, din cauza marginalizării şi a persecuţiilor). De asemenea, observăm şi o stare de anxietate mai pronunţată la subiecţii din grupul foştilor deţinuţi politici faţă de grupul de control. Asocierea dintre intensitatea mai mare a stresului la persoanele cu un nivel înalt al anxietăţii a fost constatată şi de A. Cemîrtan (1996), în mod experimental.

Prezenţa acestor simptome la un interval atât de lung după perioada închisorii poate fi explicată prin diferenţierea lui Terr (1995) cu privire la traumele apărute ca rezultat al unei întâmplări violente ce au loc o singură dată (monotraumatizare) şi acele circumstanţe traumatizante care durează mai mult timp (politraumatizare). În cazul politraumatizării, fie simultan, fie succesiv, acţionează diferite evenimente traumatizante, circumstanţe, exersând astfel o influenţă multiplă asupra subiectului afectat. Arestarea, ancheta prelungită, închisoarea, precum şi persecuţiile de după eliberare au dus la o politraumatizare succesivă în timp.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a înţelege efectele acestor persecuţii, putem folosi conceptul de *traumatizare secvenţială* descris de Keilson (1979) referitor la valurile de persecuţii din partea naziştilor germani în Olanda. O cercetare psihiatrică realizată după al doilea război mondial asupra victimelor persecuţiilor naziste în Olanda a demonstrat la victime diferite straturi simptomatice, care se pot ordona după valurile de persecuţie. În acest fel, dincolo de o politraumatizare repartizată temporal, are loc un proces în sine coerent al experienţei traumatice. După cum consideră Fischer şi Riedesser (2001), „fiecare nou val de persecuţii deschide iar toate rănile şi este trăită o stare de persecuţie poate fragmentată temporal, dar care este totuşi coerentă subiectiv".

Aceste rezultate sunt în acord cu studiile efectuate pe foştii prizonieri politici din alte ţări sau cu cele care au avut în vedere supravieţuitorii lagărelor de concentrare, studii ce au relevat prezenţa semnificativă a tulburării de stres posttraumatic, depresiei, tulburărilor anxietăţii, tulburărilor somnului, problemelor sexuale, a diferite psihoze, a simptomelor somatice şi a ideaţiilor suicidare (Herman, 1994)

Se observă, de asemenea, lipsa diferenţei între mediile celor două grupuri în ceea ce priveşte intensitatea depresiei. Aceasta se poate datora faptului că stările depresive ar putea fi trăite diferit de către subiecţii din cele două grupuri. Astfel, ar putea exista un model diferit de răspuns la stimulii externi, o mobilizare excesivă, reacţie ce a avut un caracter adaptativ (menţionată deja în prima parte a studiului). Într-un mod similar am putea explica lipsa unei diferenţe semnificative între cele două grupuri în ceea ce priveşte anxietatea ca trăsătură de personalitate.

*

Considerăm că unul dintre scopurile cercetării noastre, investigarea modalităţilor de raportare a foştilor deţinuţi politici la diversele forme de represiune, a fost, măcar în parte, atins. De asemenea, am încercat să surprindem efectele în plan psihologic ale încarcerării şi ale persecuţiilor din perioada postdetenţie la foştii deţinuţi politici din România. În acest context, nu sunt deloc surprinzătoare asemănările cu aspectele raportate de supravieţuitorii lagărelor de concentrare (fie ele naziste sau comuniste) sau cu victimele violenţelor politice din America Latină.

Considerând propriile declaraţii, pentru cei trecuţi prin închisorile comuniste nu este importantă pedepsirea vinovaţilor, ci enunţarea faptelor, adică descrierea şi clarificarea acelor vremuri. Sunt cunoscute manifestaţiile şi eforturile veteranilor războiului din Vietnam de a se menţine în atenţia opiniei publice. Aceştia nu puteau accepta ideea că sacrificiul lor a fost în zadar. Numeroase studii ce i-au avut drept subiecţi au demonstrat necesitatea unor reparaţii morale, prin însăşi aducerea la cunoştinţa opiniei publice a problemelor cu care s-au confruntat şi a acţiunilor în care au fost implicaţi.

Referinţe bibiliografice

Bourne, P.G. (1970), *Men, Stress and Vietnam*, Little, Brown, Boston.

Briere, J. (1997), *Psychological Assessment of Adult Posttraumatic States*, American Psychological Association, Washington.

Caplan, G., Killilea, M. (ed.), (1976), *Support Systems and Mutual Help : Multidisciplinary Explorations*, Grune & Stratton, New York.

Cemîrtan, A. (1996), *Dimensiuni ale stresului ocupaţional*, Ştiinţa, Chişinău.

Cesereanu, R. (2002), „Formarea şi antrenarea torţionarilor secolului XX", *Memoria*, nr. 33.

Chen, P.Y., Spector, P.E. (1991), „Negative Affectivity as the Underlying Cause of Correlations between Stressors and Strains", *Journal of Applied Psychology*, nr. 7, pp. 398-407.

Scanned with OKEN Scanner

Cummings, T., Cooper, C.L. (1979), „A Cybernetic Framework for the Study of Occupational Stress", *Human Relations*, vol. 32, pp. 395-419.
Dafinoiu, I., (2000), *Personalitatea. Metode de abordare clinică. Observaţia şi interviul*, Polirom, Iaşi.
Derevenco, P. (1987), „Un bilanţ de cercetări internaţionale despre stres (1936-1986)", *Revista de psihologie*, nr. 4, pp. 327-334.
Eitinger, L. (1980), „The concentration camp syndrome and its last sequelae", în J.E. Dimsdale (ed.), *Survivors, Victims, and Perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust*, Hemisphere Press, Washington, D.C.
Fischer, G., Riedesser, P. (2001), *Tratat de psihotraumatologie*, Trei, Bucureşti.
Floru, R. (1974), *Stresul psihic*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti.
Hammermeister, D. (2001), „How to beat the stress of moving", **http://www.hammermeister.com/stress.htm**.
Herman, J.L. (1994), *Trauma and Recovery*, Basic Books, New York.
Horowitz, M.J. (1976), *Stress Response Syndromes*, Jason Aronson, Northvale.
Iamandescu, I.B. (1993), *Stresul psihic şi bolile interne*, All, Bucureşti.
Ignat, D. (1997), *Calvarul deţinuţilor anticomunişti botoşăneni*, editat de Inspectoratul pentru Cultură al Judeţului Botoşani.
Jela, D. (2001), *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, Humanitas, Bucureşti.
Keiholtz, P. (1988), „La Dépression d'épuisement", *Documenta Ciba-Geigy*, nr. 5, pp. 5-6.
Keilson, H. (1979), *Sequentielle Traumatisierung bei Kindern*, Enke, Stuttgart.
Kelly, W.E. (ed.) (1985), *Post-Traumatic Stress Disorder and the War Veteran Patient*, Brunner-Mazel, New York.
Lazarus, R.S. (1966), *Psychological Stress and Coping Process*, McGraw-Hill, New York.
Lazarus, R.S., Folkman, S. (1987), „Transactional theory and research on emotions and coping", *European Journal of Personality*, nr. 1, pp. 141-169.
Neculau, A. (coord.), (1999), *Memoria pierdută. Eseuri de psihosociologia schimbării*, Polirom, Iaşi.
Neculau, A. (2000), „Memorie colectivă şi uitare", *Psihologia Socială*, nr. 3.
Piret, A., Nizet, J., Bourgeois, E., (1996), *L'analyse structurale. Une methode d'analyse de contenu pour les sciences humaines*, De Boeck & Larcier, Paris-Bruxelles.
Popescu-Neveanu, P. (1978), *Dicţionar de psihologie*, Albatros, Bucureşti.
Richter, G. (1996), „Evenimentele stresante de viaţă şi suportul social. Semnificaţia lor pentru tulburările depresive", în R. Vraşti, N. Eisemann (coord.), *Depresii – noi perspective*, All, Bucureşti.
Schiopu, U. (1997), *Dicţionar enciclopedic de psihologie*, Babel, Bucureşti.
Selye, H., Goupil, G. (1999), *Înţelepciunea stresului*, Coresi, Bucureşti.
Sillamy, N. (1996), *Dicţionar de psihologie*, Univers Enciclopedic, Bucureşti.
Stora, J.B. (1999), *Stresul*, Meridiane, Bucureşti.
Uricaru, E. (1999), „Universul nostru penitenciar", *Memoria*, nr. 26.
*** (1994), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, ediţia a IV-a, American Psychiatric Association, Washington.

Scanned with OKEN Scanner

Istoria unei vieţi – interviu cu domnul dr. Nicu Ioniţă, realizat de Adrian Neculau

„Perioada detenţiei a fost extrem de grea, dar perioada postdetenţiei a fost şi mai grea, un adevărat calvar."

Adrian Neculau : Astăzi, 8 noiembrie 2003, în cadrul cursului de memorie socială, interviu cu domnul doctor Nicu Ioniţă, sub genericul : istoria vieţii. *V-aş ruga să ne prezentaţi unde şi când aţi „apărut", unde şi cum v-aţi format, să ne daţi informaţii despre familie (părinţi, fraţi), care v-a fost evoluţia până aţi ajuns la facultate, pentru a avea o mică imagine a traseului dumneavoastră de început.*

Nicu Ioniţă : Sunt născut în anul 1923 în comuna Şiviţa, judeţul Covurlui (astăzi Galaţi), sat situat pe malul Prutului. Acolo mi-am petrecut primii 10 ani de viaţă. Peste Prut, satele din Basarabia constituiau pentru noi o evadare din obişnuit.

A.N. : În 1923 era tot România...

N.I. : Da, era tot România. Aveam cunoştinţe, prieteni. Între cele două comunităţi au existat relaţii normale până în 1940, când Basarabia a fost ocupată de sovietici. Noi, copiii, am fost afectaţi pentru că nu mai puteam face baie în Prut, unde ne întâlneam cu prietenii basarabeni. La scurtă vreme după ocupaţie, au apărut primele semne îngrijorătoare : bisericile au fost demolate, n-am mai văzut nici turlele bisericilor şi nici n-am mai auzit dangătul clopotelor. Din când în când, reuşea să mai treacă cineva graniţa şi în felul acesta am putut afla lucruri extrem de grave despre noul regim instituit de comunişti.

A.N. : Aţi avut o sursă de informare...

N.I. : Da, am avut o sursă sigură de informare. Între timp, au reuşit să ajungă în sat şi români de dincolo de Nistru, astfel încât informaţiile despre „raiul comunist" ne-au sensibilizat atât pe noi, copiii, cât şi pe adulţi. De altfel, la vârsta de 4-5 ani am aflat cea mai plastică definiţie a comunismului : „Ferească Dumnezeu de domnia golanului ! ", rostită de unchiul meu, fratele mamei. A repetat-o de atâtea ori, încât s-a imprimat în mintea mea crudă şi nu am putut-o uita niciodată. Abia când am ajuns la vârsta înţelegerii, unchiul meu mi-a descifrat această aserţiune : „Golan – ins cu gândire înceată, de cele mai multe ori fără, trândav, dar agresiv, total ignorant şi incompetent, lipsit de sensibilitate şi hăituit numai de instincte. Poate fi uşor dresat şi antrenat în activităţi care-i satisfac nevoile primare, devine robotul perfect".

A.N. : În comună aţi făcut şcoala primară...

N.I. : Da, în comuna natală am făcut şcoala primară. După cele patru clase am dat examen la Seminarul din Galaţi, unde era internat...

A.N. : La internat la Seminar ? Aţi terminat Seminarul şi apoi aţi făcut liceul ?

N.I. : Da, la Seminarul din Galaţi. Nu m-am putut acomoda în internat, am vrut mereu să plec, dar n-am reuşit decât după ani, când am absolvit liceul din Galaţi.

Scanned with OKEN Scanner

A.N. : Părinţii ?

N.I. : Părinţii mei erau locuitori ai satului. Mama era originară din Şiviţa, iar tata a ajuns acolo o dată cu războiul. Aşa a cunoscut-o pe mama, s-au căsătorit şi au întemeiat, pe parcurs, o gospodărie frumoasă.

A.N. : Păi, să adâncim puţin... Ei ce făceau ?

N.I. : Erau agricultori. Tata, spirit întreprinzător, s-a ocupat cu negoţul, cu un atelier de cizmărie. A fost nevoit să facă de toate pentru că era străin de sat şi trebuia să răzbească.

A.N. : Interesant. De ce străinii trebuiau să facă mai mult pentru a se afirma ?

N.I. : Trebuia să se impună în faţa localnicilor, care erau foarte reticenţi. Trebuia să aibă statutul de cetăţean al comunităţii locale. Deşi a reuşit în viaţă, n-a avut parte de acest statut. Există o rezistenţă locală, iar mai ales când un străin mai şi prosperă, nu este acceptat cu uşurinţă. Poate că şi din cauza aceasta, pe lângă multe altele, au urmat necazurile, multe şi grele, în special o dată cu venirea comuniştilor. Şi moartea tatălui meu în condiţii suspecte, încă neelucidate, într-o perioadă când mai mulţi fruntaşi ai satului au dispărut fără urmă. Eu am fost primul dintre cei patru copii.

A.N. : Cum le-a venit în minte să vă dea la şcoală mai departe ? Exista în comună o asemenea tendinţă, un model cultural ?

N.I. : Nu, eu am fost singurul copil din sat care a mers la o şcoală mai departe şi, după mine, şi ceilalţi fraţi ai mei.

A.N. : Părinţii aveau doar patru clase ?

N.I. : Da, patru clase. Tata a plecat de mic de acasă, avea o experienţă de viaţă bogată şi, pentru că nu s-a putut realiza aşa cum ar fi vrut, a dorit din tot sufletul să se realizeze prin copiii lui. Mama venea dintr-o familie înstărită şi cu tradiţie, bunicii, străbunicii au fost preoţi. Bunica nu ştia carte şi dorinţa ei a fost să-şi ţină copiii lângă ea.

A.N. : Multe familii bogate, aşezate şi-au păstrat copiii pe lângă ele...

N.I. : Da, şi bunica a avut câştig de cauză întotdeauna. Mama, în schimb, a fost o răzvrătită. S-a dus la şcoală, a fost premiantă şi învăţătorul a insistat foarte mult să fie trimisă la o şcoală mai departe. Bunica s-a opus cu înverşunare : „N-ai ce căuta prin lume, acasă ai de toate". Mama s-a resemnat, dar a continuat să citească mereu şi a trăit cu un gând ascuns : „Dacă eu n-am fost lăsată să învăţ şi dacă voi avea copii, ei vor trebui să meargă la şcoală mai departe...".

A.N. : Bine, dar a existat, din câte îmi dau seama, şi o fibră genetică...

N.I. : Da, fără discuţie că da. Bunica nu ştia carte şi totuşi ştia multe, foarte multe poveşti. Adesea adormeam sub vraja poveştilor bunicii, avea talent de povestitor. Şi încă ceva – bunica era un fel de doftoroaie a satului. Din toată zona veneau oamenii la ea să-i trateze. Eram prea mic şi nu ştiam exact ce anume trata, dar avea o clientelă bogată.

A.N. : Ce făcea ?

N.I. : Nu ştiu, nu ştiu exact, că eram prea mic, la 10 ani am plecat de acasă...

A.N. : Şi de deochi ?

N.I. : Nu, nu umbla cu aşa ceva. Nu ştiu ce, nu ştiu decât atât – pentru că eu, dacă de la 10 ani am plecat, după aceea nu am mai ştiut...

A.N. : Prin urmare, aţi făcut şcoala primară şi apoi seminarul şi pe urmă liceul din Galaţi.

N.I. : Da, iar după terminarea liceului m-am înscris la Facultatea de Medicină din Iaşi.

A.N. : Cum de aţi ales Medicina ? Era prestigioasă ? Era o facultate grea...

Scanned with OKEN Scanner

N.I.: Da, era o facultate grea, dar încă de mic am dorit să fac medicina.

A.N.: A fost dorința bunicii ?

N.I.: Poate că da, dar poate că mai este și altceva. Prima amintire pe care o am despre mine și viață o am cam la vârsta de 1 an. În perioada aceea am fost foarte bolnav. Mereu eram dus la Galați la un medic pediatru. Într-una dintre zile, mama nu a mai putut merge cu mine și atunci o verișoară m-a luat în brațe și, împreună cu tata, am plecat la gară. În apropiere de gară am deschis ochii și am văzut gara, iar imaginea aceea mi s-a întipărit în minte – și acum tot cu ochii de atunci o văd.

A.N.: Câți ani aveați ?

N.I.: Aveam în jur de 1 an. Și tot în acea zi, mă văd și acum, în cabinetul doctorului. Soarele inunda camera cu o lumină strălucitoare, eram așezat pe o masă și apoi totul s-a pierdut în ceață. Sunt primele imagini din viața mea care au lăsat urme adânci, bucuria când văd soarele, consultul medicului...

A.N.: Doctorul v-a impresionat....

N.I.: Da, poate că acea amintire, acea imagine s-a amplificat și conturat o dată cu anii și m-a îndemnat să mă îndrept către medicină.

A.N.: Când ați ajuns la Facultatea de Medicină, era cu admitere, nu-i așa ?

N.I.: Da, era cu admitere...

A.N.: În ce an ați început ?

N.I.: În 1943. Era în plin război și concurența era foarte mare, pentru că studenții medicinești făceau armata în cadrul facultății, fiind scutiți de încorporare, cu toate riscurile ei.

A.N.: Acum, dacă dumneavoastră ați avut curajul să dați la Medicină înseamnă că ați avut performanțe în liceu.

N.I.: Da, sigur că da. Mi-a plăcut să învăț și să studiez mult și am reușit chiar foarte bine aici, la Medicină. Primul an a fost foarte greu...

A.N.: Unde ați stat ?

N.I.: Noi, studenții gălățeni, am locuit în „Căminul Covurluian", cămin ce aparținea orașului Galați.

A.N.: Da, era obiceiul acesta, aici era căminul ceferiștilor, toți copiii ceferiștilor veneau aici la cămin.

N.I.: Da, așa era și în facultate, și în licee. Am stat acolo. Apoi a venit refugiul și a trebuit să plecăm la Alba Iulia.

A.N.: Deci ați început în 1943... La Alba Iulia s-a refugiat facultatea ?

N.I.: Da, acolo. Am avut șansa să pot lucra într-un spital unde un bun prieten de-al meu era angajat.

A.N.: Erați în anul I ?

N.I.: Da, în anul I. Prietenul meu lucra în cadrul spitalului „Dr. Paulescu" (astăzi „Dr. Parhon"). Spitalul funcționa într-un mare castel din comuna Galda de Jos, în apropiere de Alba Iulia. O clădire uriașă, din care jumătate a fost ocupată de spital. O dată cu apropierea frontului, întregul personal al spitalului a plecat la Alba Iulia. Am rămas la Galda numai colegul meu și cu mine și două surori. Trebuia să avem grijă de bunurile spitalului. Proprietarul castelului, un oarecare Albini, avea în jurul castelului o vie de 30 ha și un mare depozit de vinuri. Trupele ruseşti curgeau zi și noapte spre Zlatna. Un binevoitor le-a spus rușilor că la castel este un depozit de vin și rușii și-au întrerupt drumul spre front și au venit la castel.

Scanned with OKEN Scanner

A.N. : Şi era depozit de vin ?

N.I. : Da, un mare depozit de vinuri. Comportamentul soldaţilor ruşi a fost groaznic. Au pătruns în castel, apoi în cramă şi, după ce s-au îmbătat, au început să tragă cu armele în butoaie. Au intrat şi în aripa clădirii unde era instalat spitalul. Am fost nevoiţi să le explicăm care este profilul spitalului şi să-i conducem peste tot. Când am ajuns în laborator, am fost martorul unui spectacol extraordinar. Când au văzut vasele mari cu alcool, le-au luat în primire, au început să bea şi apoi să distrugă toată aparatura. De asemenea, în aceeaşi zi, am fost martorul unui alt spectacol dezgustător. Oamenii din sat, tineri, bătrâni, femei şi copii, au năvălit în spital şi au început să ia tot ce le cădea în mână, lenjerie, pături, saltele, paturi, o adevărată *„slobodna"*. Puţinele lucruri care au mai rămas am reuşit să le depozităm la primăria comunei.

A.N. : Eu ieri le-am povestit colegilor despre modul în care a fost devastată casa lui Racoviţă... Tot în modul acesta : au furat tot şi au luat cărţi din bibliotecă şi au umplut şanţul ca să poată ieşi cu căruţele, au demontat sobele...

N.I. : Da, într-adevăr. În câteva zile lucrurile s-au rezolvat. Comandanţii ruşi au luat măsuri. Au ocupat castelul şi au trimis trupele spre front.

A.N. : Trecuserăm de partea ruşilor...

N.I. : Da, trecuserăm de partea ruşilor. Împreună cu prietenul meu, mergeam zilnic la castel pentru a recupera ceea ce mai rămăsese după dezastru. Într-una dintre zile am observat foc în spatele clădirii. Am alergat până acolo şi am fost martor la un alt spectacol : cărţile găsite în castel au fost scoase afară şi li s-a dat foc.

A.N. : Ce cărţi erau ?

N.I. : Cărţile aparţineau bibliotecii proprietarului. Cărţile de medicină fuseseră transportate la Alba Iulia, o dată cu plecarea personalului.

A.N. : Proprietarul ce era ?

N.I. : Proprietar era un mare moşier pe nume Albini. Nimeni nu ne-a putut da nici o informaţie despre el.

A.N. : Cărţile ce profil aveau ?

N.I. : Nu ştiu. Spitalul ocupase numai jumătate din clădire, aşa că nu am avut acces în cealaltă jumătate. Atunci am vrut să iau o carte din acea grămadă în flăcări, dar santinela care păzea m-a ameninţat : „Ori o laşi, ori te împuşc". Am lăsat-o şi am plecat.

A.N. : De ce oare ardeau cărţile ?

N.I. : Cărţile sunt cei mai buni prieteni ai oamenilor, dar şi cei mai mari duşmani, pentru o anumită categorie de oameni. Cărţile pot schimba oamenii, îi pot modela... Şi apoi, „ferească Dumnezeu de domnia golanului", nu ? Anul acesta am vizitat casa Brătienilor de la Florica. După instalarea comuniştilor a devenit casă de partid şi-mi spunea ghidul că primul lucru pe care l-au făcut noii proprietari a fost să scoată cărţile din bibliotecă şi să le dea foc.

A.N. : Dar ce e acolo ?

N.I. : Casa memorială Brătianu. Brătienii au fost oameni de cultură, buni români. Ei au gândit România modernă şi au militat pentru realizarea ei. Comuniştii au distrus nu numai biblioteca, ci şi toate bunurile din clădire. A rămas o singură piesă, care era foarte grea, o masă mare din fier forjat cu o placă de marmură colorată, pe care nu au reuşit să o arunce pe fereastră.

A.N. : Da, este o furie distructivă... Eu am multe mărturii despre plăcerea asta, nevoia asta de a distruge...

Scanned with OKEN Scanner

N.I.: Da, această furie distructivă s-a extins în toată ţara. După ce comuniştii au distrus bunurile materiale, au distrus şi oamenii, credinţele lor, idealul lor, aspiraţiile lor şi, mai ales, ura, ura fără margini împotriva intelectualilor.

A.N.: Erau depozitarii valorilor...

N.I.: Da, sigur...

A.N.: Bun. Cât aţi mai rămas acolo ?

N.I.: La Galda am rămas până în decembrie 1944, după care am revenit acasă. Castelul a rămas sub ocupaţie rusească, iar noi nu am avut acces acolo.

A.N.: Să revenim. V-aţi reîntors în decembrie acasă...

N.I.: Da, aşteptând veşti de la Iaşi în legătură cu reluarea cursurilor.

A.N.: Universitatea... Studiile de medicină cum se chemau atunci ?

N.I.: Facultatea de Medicină. Cursurile au început în mai 1945. Circulaţia trenurilor în perioada aceea era foarte dificilă. Toţi studenţii din Brăila, Galaţi, Tecuci şi Bârlad care frecventau Universitatea din Iaşi au obţinut două vagoane şi, cu întârzierile de rigoare, au ajuns la Iaşi în gara Nicolina. Am fost aşteptaţi de un grup de tineri care asigurau paza oraşului. Am fost informaţi că situaţia este deosebit de grea în oraş, aşa că trebuie să mergem numai în grup, şi am fost cazaţi într-o clădire vizavi de Mănăstirea Golia, unde am rămas câteva zile. Camere goale, dormeam pe jos, iar la facultate mergeam numai în grup. În câteva zile ne-am reînscris şi am început cursurile.

A.N.: Şi aţi făcut toată vara cursuri...

N.I.: Da, toată vara, până în septembrie, când am dat examenele...

A.N.: Anul I îl terminaserăţi ?

N.I.: Da, examenele de anul I le-am dat la Alba Iulia, iar în septembrie examenele de anul II – ultimul examen a fost şi cel mai greu, la anatomie, cu domnul profesor Nubert.

A.N.: Se spune că înainte de război – şi poate că şi în anii de după – la Medicină se învăţa după tratate franţuzeşti...

N.I.: Da, numai după tratate franţuzeşti. Toţi profesorii noştri făcuseră studiile în Franţa. La ultimul examen, cel de anatomie, asistentul meu, înainte de a intra eu la examen, a venit şi m-a întrebat: „Pot să-i spun profesorului să te asculte ce vrea el?". Am răspuns că da, sigur că da. Răspunsurile date au fost apreciate de domnul profesor şi mi-a spus să-l aştept până se termină examenul cu toţi studenţii. La ieşirea din sala de examen, profesorul m-a luat la el în cabinet şi mi-a spus: „Din clipa asta tu rămâi aici, la catedră". Şi am fost numit preparator imediat cum am terminat anul II.

A.N.: Asistentul cine era ?

N.I.: Asistentul era doctorul Mircea Vasilescu. Am fost cel mai tânăr cadru didactic din facultate.

A.N.: Prin urmare, dumneavoastră eraţi şi student, şi făceaţi şi lucrări practice...

N.I.: Da, dimineaţa lucram în spital, iar după-amiaza în sala de disecţie cu studenţii de anul I şi II.

A.N.: La Institutul de Anatomie...

N.I.: Da, la Institutul de Anatomie. Profesorul Oblu lucra în paralel la anatomie, dar şi în clinica de neurochirurgie – era extrem de ocupat. Într-una dintre zile îmi spune să pregătesc un curs despre sistemul nervos. A doua zi, asistat de profesor, am ţinut cursul studenţilor de anul II. După curs, profesorul mi-a spus că este mulţumit de felul cum am prezentat cursul, că are încredere în mine şi că va trebui să ţin acest curs până la sfârşitul anului.

Scanned with OKEN Scanner

A.N. : Şi eraţi student în anul... ?

N.I. : Da, în anul III, apoi IV, V... Am avut o şansă, dar şi muncă. Anul 1945 a fost pentru mine decisiv în viaţă. Sunt evenimente în viaţă care îţi pun în valoare adevărata natură. La revenirea din refugiu, ajuns acasă, m-am confruntat cu un dezastru. Trecerea ruşilor a lăsat urme de neşters. Casa goală, în parte distrusă, sărăcie lucie. Ca să pot urma cursurile, aveam nevoie de bani. M-am angajat ca pedagog la un liceu din Galaţi până în mai, când am ajuns la Iaşi. Împreună cu câţiva colegi, am găsit o gazdă pe strada Zugravi. Banii s-au terminat repede. Nu aveam ce mânca. Masa de bază au fost fructele din grădinile de pe strada Florilor – proprietarii acestora nu se întorseseră încă din refugiu. O singură masă gătită o luam duminica la o pensiune, însă şi atunci numai o ciorbă. Dar şi aceasta pentru scurt timp, pentru că, într-una dintre duminici, după ce am consumat partea mea, mi s-a adus la masă un platou cu friptură şi alte bunătăţi. Nedumerit, am spus că nu am comandat aşa ceva. Stăpâna pensiunii mi-a spus că ştie că sunt student, că toţi suntem săraci şi vrea să mă ajute. Am mulţumit, m-am ridicat de la masă şi am plecat. Nu am acceptat, aşa că am fost obligat să renunţ la singura masă caldă o dată pe săptămână. Această situaţie m-a îndârjit şi mai mult. Ca să reuşesc în viaţă, trebuia să muncesc – şi am muncit în vara aceea atât de mult, încât am fost remarcat şi rezultatele nu s-au lăsat aşteptate. În toamna anului 1945 am fost numit preparator şi am început să lucrez şi în spital, unde am primit şi locuinţă. Profesorii m-au ajutat mult. Îmi amintesc că într-una dintre zile am vrut să mă duc să asist la un curs. Profesorul m-a văzut ieşind din clinică şi m-a întrebat unde plec. Şi, când a auzit că mă duc la un curs, a spus: „Curs? Ce-ţi trebuie curs? Aici e cursul tău. Tu stai aici, în clinică, şi lucrează...

A.N. : Nu erau atât de birocratice...

N.I. : Nu, pe vremea aceea era cu totul altfel. Acum se practică un stil şcolăresc, persistă încă stilul sovietic. În Occident este cu totul altfel. În vremea aceea puteai urma cursurile fără să-ţi dai examenele la sfârşit de an. Foarte mulţi colegi de-ai mei nu aveau examenul de anatomie din anul I şi II. În 1948, un ordin al ministerului prevedea obligativitatea promovării tuturor examenelor. A urmat o sesiune deschisă pentru toţi restanţierii. La Catedra de Anatomie se dădeau examene în fiecare zi. Eu îl asistam pe domnul profesor, care, de multe ori nemulţumit de răspunsuri, pleca şi eu trebuia să dau examen cu colegii mei. I-am ajutat să-şi ia examenele. Pe o parte din aceşti colegi, la întoarcerea din detenţie, i-am găsit în posturi didactice la facultate şi bineînţeles că mi-au întors spatele. Treceau pe lângă mine fără să mă cunoască, fără să mă vadă.

A.N. : De frică ?

N.I. : De frică şi de multe altele.

A.N. : Frică, invidie acumulată...

N.I. : Probabil. Poate şi mustrările de conştiinţă pentru unii. Îmi amintesc cum, după ani, unul dintre aceşti colegi a venit în control în secţia de spital pe care o conduceam. Nu a avut curajul să spună nimic la început. A plecat şi a revenit mai târziu, după ce consumase ceva tărie. Pur şi simplu a început să plângă şi mi-a spus: „Să ştii că la arestarea ta am contribuit şi eu... Dacă n-aş fi făcut-o, era viaţa mea în pericol. Trebuie să înţelegi, au fost vremuri grele...".

A.N. : Când aţi fost arestat ?

N.I. : În 1948, la 15 mai.

A.N. : Înainte de Legea Învăţământului ?

N.I. : Da, era în pregătire reforma învăţământului şi trebuia curăţat terenul, trebuiau îndepărtate din învăţământul superior cadrele indezirabile...

Scanned with OKEN Scanner

A.N. : Deci în 1948 terminaserăţi facultatea...

N.I. : Eram în ultimul an. În perioada aceea am fost supus unor presiuni extraordinare. Se condiţiona rămânerea mea în cadrul facultăţii de înscrierea mea în partid.

A.N. : În care partid ?

N.I. : În Partidul Comunist, bineînţeles. Câţiva colegi se ocupau de mine şi, în mod discret sau chiar direct, îmi cereau să mă înscriu în partid.

A.N. : Aţi fi putut să faceţi o carieră mare...

N.I. : Da, aş fi putut. Îmi ofereau orice şi îmi promiteau avantaje deosebite. Nu m-am înscris.

A.N. : Eraţi înscris la vreun alt partid ?

N.I. : Nu, nu eram înscris în nici un partid. Noi eram grupaţi în jurul profesorilor noştri, care nu acceptau compromisuri şi nu erau de acord cu noul mers al istoriei.

A.N. : Ei aveau o opţiune politică ?

N.I. : Nu, opţiunea politică era doar „Nu acceptăm comunismul" – atât...

A.N. : Nu era nimeni înscris pe la vreun alt partid... ?

N.I. : Nu, la vremea aceea nici unul dintre profesori nu era înscris în vreun partid. A fost o perioadă zbuciumată. Din frământările acelor vremuri s-au desprins câteva direcţii în care au fost antrenaţi oamenii. În 1945 s-au înscris la medicină în anul II şi III mai mulţi colegi, fără examen de admitere, unii dintre ei nu aveau nici liceul terminat.

A.N. : Cum au venit ?

N.I. : Noii colegi erau evrei care fuseseră excluşi din învăţământ. M-au rugat să le predau anatomia, iar pe unii dintre ei i-am preparat o vreme...

A.N. : A, poate erau cei care n-au putut să facă în timpul...

N.I. : Da, n-au putut să urmeze cursurile în perioada aceea. Vremurile erau tulburi. În curtea facultăţii aveau loc frecvente mitinguri. Cu această ocazie, mulţi dintre profesorii noştri au fost insultaţi, îmbrânciţi, acuzaţi de fascism. Se exercitau presiuni asupra cadrelor didactice. Îmi amintesc că la o şedinţă a cadrelor didactice s-a propus organizarea sindicatului. Cu acea ocazie, unul dintre conferenţiari a luat cuvântul şi a rostit câteva fraze memorabile : „Noi suntem medici şi ştim că fiecare om are cinci simţuri. Ei bine, eu spun că omul are şase simţuri, iar al şaselea simţ este simţul sindical". Începuseră să apară breşe în corpul profesoral. La început de an universitar unul dintre profesori ţinea lecţia inaugurală. În 1946, unul dintre profesori a vorbit despre hipertensiunea arterială, ultimele noutăţi apărute în lumea ştiinţifică occidentală. În anul 1947, acelaşi profesor prezintă aceeaşi temă, dar de data aceasta cu noutăţile ştiinţei sovietice, cea mai înaintată ştiinţă din lume. Într-un an de zile a reuşit să facă virajul şi a plecat la Bucureşti. Au fost multe asemenea situaţii din care ne-am dat seama de noul curs al evenimentelor. E de prisos să mai adaug că toţi cei care au acceptat jocul au fost promovaţi, iar ceilalţi au fost scoşi din Universitate.

A.N. : În momentul în care aţi fost arestat începuse valul de arestări ?

N.I. : Nu. Arestările au început în mai 1948.

A.N. : Aţi fost printre primii ?

N.I. : Da, am fost arestat în noaptea de 14/15 mai.

A.N. : Unde locuiaţi atunci ?

N.I. : Locuiam chiar la facultate. Eram şi şeful personalului Institutului de Anatomie şi răspundeam de bunurile institutului. Cel care m-a arestat îmi era cunoscut. Surprins, l-am

Scanned with OKEN Scanner

întrebat ce se întâmplă şi omul mi-a spus adevărul: „Eu mi-am luat angajamentul că vă voi duce la Siguranţă, pentru că altfel trebuia să vin cu o ceată de derbedei care v-ar fi făcut percheziţie, v-ar fi legat şi v-ar fi dus sub escortă". Am înţeles şi am plecat. Am ajuns la Siguranţă, sediul era pe strada Carol, unde astăzi este Institutul de Inventică. În camera de primire erau trei indivizi, toţi tineri, şi unul întreabă: „Cine-i banditul?".

A.N.: Da, acesta era cuvântul care se folosea atunci...

N.I.: Da. Cel care mă dusese îmi spusese numele: „Ioniţă". Cel care a pus întrebarea controlează o listă ce o avea la dispoziţie, bifează şi dă un ordin scurt: „Scoate-ţi cravata, goleşte-ţi buzunarele, scoate-ţi cureaua şi şireturile". Imediat sunt luat în primire de unul dintre ei şi sunt introdus într-o cameră unde era întuneric beznă.

A.N.: Vă aşteptaţi la asta?

N.I.: Nu. Totuşi, unele semne erau, dar la vremea aceea nu le puteam interpreta corect. Lucram într-o clinică şi, într-una din zile, profesorul ne-a adunat pe toţi cei care lucram în clinica aceea şi ne-a comunicat că trebuie să mergem cu toţii să ne înscriem în Partidul Social Democrat.

A.N.: Partidul socialist al lui Petrescu...

N.I.: Da...

A.N.: Da, mulţi intelectuali s-au înscris acolo...

N.I.: Da. Profesorul, văzând că nu-l urmez, mă întreabă: „Tu?". Eu am răspuns: „Eu nu merg". Din clinică am fost singurul care nu m-am înscris în partid. Amintirile din copilărie despre comunism, despre cele întâmplate în Basarabia se imprimaseră adânc pe scoarţa cerebrală şi nu puteam uita. La câteva zile după aceea, profesorul îmi spune: „La ora 4 să fii aici". Am renunţat la cursul de anatomie şi am rămas în clinică. Am văzut intrând în cabinetul profesorului câţiva profesori, conferenţiari şi asistenţi. După puţin timp, profesorul iese din cabinet şi mă întreabă: „Spune-mi ce-i cu tine, ce au ăştia cu tine?". I-am răspuns că nu ştiu. Sunt sigur că, dacă m-aş fi înscris în partid, aş fi fost scutit de multe...

A.N.: A, ei găsiseră, probabil, soluţia asta ca să nu se înscrie direct în Partidul Comunist...

N.I.: Da. După ce s-a terminat consfătuirea, profesorul m-a chemat în cabinet şi mi-a spus că i s-a cerut să nu mă mai primească în clinică. De altfel, au mers şi la Catedra de Anatomie şi i-au cerut profesorului Nubert să nu mai lucrez acolo. Profesorii nu au dat curs acestor cereri şi am lucrat în continuare şi în clinică, şi la catedră. Eram prea tânăr şi nu cunoşteam metodele de lucru ale comuniştilor. După aceea am fost contactat de mai mulţi colegi care erau deja membri de partid şi mi-au cerut să fiu alături de ei şi să mă înscriu în partid, iar unul dintre ei mi-a spus: „Dacă nu te înscrii la noi, drumul tău este închis". Nu credeam la vremea aceea că se poate întâmpla aşa ceva. În curând a venit dezastrul. O parte dintre noi am fost arestaţi, iar mulţi alţii au fost scoşi din clinici şi de la catedră şi au fost trimişi în diferite centre rurale departe de Iaşi, iar o mare parte dintre profesori au fost pensionaţi.

A.N.: Să revenim la...

N.I.: Da, eram bandit. Din clipa aceea viaţa mea s-a schimbat radical. Din om liber, cu perspective, devenisem bandit, cu toate consecinţele de rigoare. În întunericul beznă din acea cameră, în care erau mai mulţi oameni, fără să ştiu câţi sunt şi cine sunt ei, am stat două zile fără apă, fără mâncare şi fără posibilitatea de a ne rezolva necesităţile fiziologice, sub o teroare cumplită. La etaj erau camerele de anchetă şi timp de două zile n-au încetat urletele, ţipetele, gemetele, înjurăturile, insultele şi loviturile. Pentru mine, cele două zile au fost hotărâtoare pentru tot restul vieţii. Atunci, sub presiunea aceea teribilă, gândurile

Scanned with OKEN Scanner

mele s-au limpezit şi s-au conturat foarte clar: ţara noastră se află în primejdie de moarte, dar şi viaţa mea este la răscruce. În asemenea clipe istorice, noi, cei de aici, facem istorie şi eu fac istoria timpului meu. Acest gând nu m-a părăsit nici o clipă în toţi anii ce au urmat, în ciuda suferinţelor şi torturilor la care am fost supus. După două zile am fost îmbarcaţi în nişte camioane şi, sub o pază severă, am fost duşi la Galata. Chiliile călugărilor fuseseră transformate în închisoare. Camere mici cu paturi de fier, fără saltele, supraîncărcate. Dormeam câte doi-trei pe un pat, iar restul pe jos. Aici am stat două săptămâni.

A.N.: Între timp nu v-au anchetat, nu v-au acuzat de ceva?

N.I.: Nu. După două săptămâni am fost transferaţi la închisoarea Suceava.

A.N.: Da, asta de acum era vestită...

N.I.: Da, era vestită. Astăzi se află în mijlocul oraşului şi este sediul primăriei. Atunci era la marginea oraşului.

A.N.: Asta când a fost?

N.I.: În iunie 1948. Şi aici regimul era acelaşi. Eram bandit şi acum devenisem şi criminal. În toţi anii de detenţie am fost consideraţi şi trataţi ca bandiţi şi criminali. În 1953 eram la Canal (acolo am stat trei ani) şi lucram pe şantierul stadionului din Constanţa. Eram singurul medic pe şantier şi trebuia să acord primul ajutor.

A.N.: Ăsta e stadionul „Hagi"...

N.I.: Da. Stadionul este făcut de noi, deţinuţii politici. Acolo era groapa de gunoi a oraşului. Tribunele sunt din piatră cioplită tot de deţinuţi. Într-o zi, ofiţerul politic mă opreşte: „Bă, ia vino-ncoa! Tu eşti medic făcut de afară sau te-ai făcut în închisoare?". „Sunt medic de afară." „Ei, dacă eşti medic de afară, ia vino încoace" (ca toţi ofiţerii din vremea aceea, era un analfabet, mulţi dintre ei făceau alfabetizarea). M-a luat cu el într-o gheretă şi m-a rugat să-l consult. Avea o hernie supraombilicală. I-am explicat ce este şi că trebuie să se opereze... „Bă, da' nu mor?" I-am explicat pe înţelesul lui ce este şi cum se tratează această boală. După aceea mă întreabă: „Bă, ia spune, câţi oameni ai omorât tu până acum?" (aşa erau ei instruiţi împotriva noastră). Bineînţeles, i-am răspuns că eu nu omor oamenii şi meseria mea este să ajut oamenii, să-i salvez de moarte. „Cum, bă, n-ai omorât tu oameni?" „Nu, domnule."

A.N.: Să revenim la Suceava...

N.I.: Da, cum am ajuns la Suceava, au început anchetele. La Suceava au fost încarceraţi toţi „bandiţii" din Moldova. Erau peste 1 000 de deţinuţi. Fiecare judeţ cu echipa sa de anchetatori. Anchetele continuau, non-stop, 24 de ore din 24 – la fiecare etaj erau două birouri de anchetă.

A.N.: Arestaţii erau de toate categoriile sociale?

N.I.: Da. Elevi, studenţi, profesori, medici, ingineri, funcţionari, preoţi, muncitori, ţărani şi universitari. Anchetele au durat trei luni, timp în care urletele, ţipetele, gemetele n-au mai contenit.

A.N.: Băteau...

N.I.: Băteau... ca pe hoţii de cai. Anchetatorii erau duri – de fapt, erau adevărate brute. Când am fost chemat la anchetă şi am intrat în camera aceea de supliciu în care se aflau doi anchetatori, m-au impresionat instrumentele de tortură: ciomege multe, bastoane de cauciuc, curele... Ancheta era foarte simplă: „Banditule, spune ce ştii". Răspunsul: „Nu ştiu nimic" – şi au început să mă bată cu ciomegele. Loviturile erau greu de suportat. Era pentru prima dată în viaţă când mă aflam într-o asemenea situaţie – şi, cum loviturile

Scanned with OKEN Scanner

curgeau fără încetare, am început să ţip. În clipa aceea au năvălit în cameră mai mulţi anchetatori şi, fiecare cu ciomagul în mână, au format un culoar viu – şi m-au pus să alerg printre ei, toţi lovindu-mă. A fost cumplit. Am căzut. După ce m-au redus la tăcere, cei doi anchetatori m-au urcat pe birou cu faţa în jos, unul din ei s-a suit pe mine şi celălalt a început să mă lovească la tălpi până mi-am pierdut cunoştinţa. Au chemat gardianul de secţie ca să mă ducă la celulă. Pentru că nu mă puteam ţine pe picioare, m-a târât până acolo şi colegii de celulă m-au luat în primire.

A.N. : Cât a durat ancheta ?

N.I. : Ancheta mea a durat doi ani de zile.

A.N. : Ce voiau să afle ?

N.I. : Nu ştiu ce voiau să afle. Voiau să ştie ce activitate duşmănoasă contra clasei muncitoare am dus. În altă zi, am fost luat din nou la anchetă. La biroul din camera de anchetă se afla un deţinut din Iaşi şi îşi scria declaraţia. Aceeaşi întrebare : „Ce ai de spus ? ". Acelaşi răspuns : „Nu am nimic de spus". Şi atunci se adresează deţinutului care era la birou : „Ia spune tu, Titi, ce-a făcut banditul acesta ? ". Am ripostat vehement : „Nu ţi-e ruşine, ce poţi să spui despre mine ? ". În clipa aceea am primit o lovitură puternică în abdomen şi am căzut, după care a urmat o bătaie cumplită.

A.N. : Ăsta cine era, cel din Iaşi... ?

N.I. : Cel din Iaşi era un tânăr care în 1946 a venit la mine la spital şi mi-a spus că este trimis de unul dintre colegii mei de la Bucureşti. Când i-am auzit numele, i-am răspuns acestuia că nu-l cunosc pe acel coleg şi, ca atare, nu am ce discuta cu el. Anchetele au durat trei luni, după care a urmat o perioadă de linişte până în toamnă, când au început procesele ce s-au judecat în incinta închisorii de către Tribunalul Militar din Iaşi. Condamnările au fost mari : 25, 20, 15, 10 ani şi altele mai mici de 10 ani. Eu nu am fost judecat, pentru că nu aveau nici o dovadă împotriva mea şi nu aveam nici o declaraţie dată. După procese, cei condamnaţi au fost transferaţi la alte închisori din ţară. Între timp, am mai fost anchetat, dar fără să fiu maltratat şi fără să dau vreo declaraţie. Abia în 1949, în ziua de 19 decembrie, am fost chemat la grefa închisorii şi mi s-a adus la cunoştinţă că mâine voi fi judecat şi că voi avea un apărător din oficiu. Într-adevăr, a venit un avocat de la baroul Suceava, avocatul Găină. I-am spus avocatului că eu n-am nici o declaraţie la dosar şi nu ştiu de ce sunt învinuit. Avocatul, destul de timorat, mi-a răspuns : „Eu nu sunt aici ca să te apăr, ci ca să te acuz". I-am întors spatele şi n-am vrut să mai discut cu el. A doua zi a început procesul. În boxa acuzaţilor ne aflam cinci persoane. Nu-l cunoşteam decât pe un student din anul I de la Medicină, ceilalţi îmi erau necunoscuţi. Rechizitoriul procurorului ne-a acuzat că noi, cei de faţă, am alcătuit o organizaţie contrarevoluţionară şi am uneltit împotriva statului. La ultimul cuvânt, eu am spus că nu-i cunosc pe aceşti oameni, nu ştiu cine sunt şi de unde sunt şi deci din ce fel de organizaţie am făcut parte. Bineînţeles, nu s-a ţinut cont de ceea ce am spus eu. A doua zi s-a dat sentinţa, 15 şi 10 ani pentru ceilalţi, iar eu am luat pedeapsa cea mai mică, cinci ani muncă silnică (într-un dosar la CNSAS am găsit doar o singură foaie, în dosarul 7, în care referatul pentru proces consemna : în curs de constituire a unei organizaţii). Cei doi ani, fără un dosar încheiat şi fără judecată, au fost pentru mine un adevărat chin. Nu am avut nici o legătură cu familia şi, ca atare, nu am primit nici un pachet şi, în plus, nu aveam dreptul la echipamentul închisorii, aşa încât doi ani am stat îmbrăcat cu hainele şi lenjeria pe care le purtam în momentul arestării. Cum arătau acestea acum ? Doi ani să nu te poţi spăla, să nu faci baie, să nu-ţi speli lenjeria, să nu ţi-o poţi repara... Mizerie fiziologică de nedescris – dar şi aceasta făcea parte din procesul de degradare şi distrugere a noastră. Condiţiile de detenţie erau sub orice critică.

Scanned with OKEN Scanner

Dormeam pe jos, pe priciuri de lemn sau pe paturi de fier fără saltele, iar când am primit pături, toate erau pline de păduchi. Masa era sub orice critică. Dimineaţa un polonic de terci, la prânz şi seara acelaşi polonic de zeamă fiartă în care nu se găsea decât arareori o coajă de cartof sau de ceapă. Singurul aliment de bază era sfertul de pâine, 250 de grame de pâine neagră. Comportamentul gardienilor era foarte dur. Pentru ei, noi eram doar nişte bandiţi şi criminali şi eram trataţi ca atare.

A.N. : Aţi slăbit tare ?

N.I. : Da, foarte mult, eram doar piele şi os.

A.N. : După ce v-au condamnat...

N.I. : După condamnare am mai stat două luni la Suceava, apoi am fost transferat la Jilava. Aici am trăit o experienţă înfricoşătoare. Am fost încarcerat la Reduit, o închisoare sub pământ. Spaţiu de cazare – nişte hrube de peste 30 de metri lungime, cu priciuri de lemn suprapuse pe trei rânduri.

A.N. : Celulele erau mari...

N.I. : Mari, foarte mari. Pereţii din cărămidă măcinată, igrasioşi, cu o singură fereastră bătută în cuie şi oblonită pe dinafară. Când am intrat în acea hrubă, nimeni nu m-a întrebat nimic. Apatia, lipsa de interes şi nepăsarea dominau cu autoritate. Am mers prin mijlocul încăperii în căutarea unui loc, dar nimeni nu mi-a oferit nici un loc. Într-un târziu, un domn de la etajul 3 m-a invitat să iau loc acolo, sus... Aici erau oameni de toate categoriile sociale, dar mizeria, teroarea, tortura, foamea şi lipsa de speranţă operaseră cu precizie şi fără drept de apel omogenizarea masei de oameni, fiecare fiind preocupat doar de propria supravieţuire. Aici, la Jilava, funcţiona şcoala crimei, formatoare de criminali. Rând pe rând, au trecut pe aici, de-a lungul timpului, pe post de gardieni, mulţi indivizi, în general analfabeţi şi învăţaţi cum să se poarte cu deţinuţii politici, consideraţi bandiţi şi criminali. Din când în când, se deschidea uşa şi un ordin scurt: „Afară, afară!". Noi ieşeam pe culoar, unde ei, aşezaţi pe două rânduri, formau un culoar viu prin care noi trebuia să trecem şi ne loveau cu bâtele şi bastoanele de cauciuc, la întâmplare, fiecare lovitură fiind însoţită de înjurături şi insulte.

A.N. : Era un fel de formaţie profesională...

N.I. : Da, aşa s-au format şi multe dintre aceste brute au ajuns ofiţeri de miliţie, ofiţeri de Securitate, generali şi comandanţi de închisori şi de lagăre...

A.N. : Dintre gardienii ăştia ?

N.I. : Da. Pe doi dintre gardienii de la Jilava i-am întâlnit la Canal, cu grade de ofiţeri superiori – şi, bineînţeles, nu au uitat şcoala de la Jilava. Experienţa de la Jilava nu o pot uita. Acolo, într-adevăr, în acelaşi spaţiu proscris şi în acelaşi timp nefast sălăşluiau sfântul şi criminalul, savantul şi analfabetul, omul şi contrariul său. După două luni am fost transferat la Piteşti.

A.N. : Când a fost asta ?

N.I. : În aprilie 1950.

A.N. : La Piteşti începuse deja... ?

N.I. : Da, experimentul începuse la 6 decembrie 1949. Transferul de la o închisoare la alta se face în vagoanele-dubă, nişte închisori mobile, cu aceleaşi condiţii – lipsite de igienă şi de confort, cu geamurile ferecate şi oblonite. În general, vagoanele-dubă sunt garate la marginea oraşului, pe o linie secundară, pentru a se evita spectacolul degradant oferit de deţinuţi şi a feri populaţia de contaminare. Într-o dimineaţă am fost duşi în triajul Gării de

Scanned with OKEN Scanner

Nord şi îmbarcaţi într-un vagon-dubă. Am plecat într-o direcţie necunoscută. După câteva ore, trenul s-a oprit. Linişte, linişte mormântală. Desigur, suntem undeva, la marginea unei localităţi, gândeam eu, dar surpriza a fost mare. S-a deschis uşa vagonului şi un ordin scurt: „Toată lumea coboară în linişte, nu vorbiţi, vă încolonaţi câte cinci, nu priviţi în nici o parte, nu faceţi semne şi nu încercaţi să ieşiţi din rând, fiindcă oamenii mei au ordin să tragă". Am coborât. Surpriză, în faţa gării Piteşti. Nici un alt om, în afară de soldaţi şi gardieni cu armele în mâini. Ne-am încolonat şi, în fruntea coloanei, pe post de capel-maistru, directorul închisorii Piteşti, Alexandru Dumitrescu – şi, înconjuraţi de o pază severă, extrem de numeroasă, am străbătut străzile oraşului până la închisoare. Pentru mine a fost un mare semn de întrebare. Până acum totul se făcea pe ascuns, noaptea, cu maşini închise, or, dacă acum suntem expuşi văzului lumii înseamnă că regimul e stăpân pe situaţie şi ne aşteaptă vremuri grele... Priveam pe furiş în stânga şi în dreapta, trecătorii grăbiţi nu se uitau spre noi, doar femeile de la ţară, încremenite, ne priveau cu spaimă, îşi duceau mâna la gură, gest tipic de înţelegere şi compătimire, apoi îşi făceau cruce... Ajunşi la închisoare, aceeaşi atmosferă rece, apăsătoare. Nici o vorbă, nici un gest necontrolat al gardienilor şi personalului închisorii. Ceva se întâmplă aici, gândeam. Am fost introduşi într-o cameră mare, unde se găseau 29 de paturi de fier. Imediat paturile au fost ocupate, câte doi în pat – şi, pentru că noi eram 60 de deţinuţi, doi am rămas fără pat. A trebuit să dormim pe jos, pe ciment. Cineva a luat cuvântul şi a spus: „Fiindcă e frig, vom dormi cu rândul jos şi până atunci să le dăm celor doi mai multe pături". Bineînţeles că nimeni nu ne-a dat nici o pătură şi au uitat să mai facă schimbul. Peste câteva zile, unul dintre colegi s-a îmbolnăvit, febră mare, tuse... L-am examinat şi am constatat că este vorba despre pleurezie masivă dreaptă. Am anunţat gardianul de secţie, a venit felcerul închisorii şi l-a luat pe cel bolnav la infirmerie. În timp ce l-am ajutat pe colegul bolnav, cel care dormea cu mine jos a şi ocupat locul celui plecat. Am rămas singur şi am dormit jos pe ciment o lună de zile.

A.N.: Vă propun ca, în momentul în care ajungem la experiment, să facem o pauză... Să ne pregătim pentru o încercare deosebită.

N.I.: Da, după o lună de zile am fost transferat la etajul I, într-o celulă în care mai erau încă trei deţinuţi. În celulă erau patru paturi de fier, suprapuse câte două. Am ocupat patul de sus, de lângă fereastră. A fost bine, puteam să privesc pe fereastră şi să adulmec libertatea. Dintre cei trei locatari ai celulei, doar unul singur era dispus să comunice. Ocupa şi el celălalt pat suprapus. Era mai în vârstă şi avea o experienţă de viaţă foarte încărcată. În 1940 era student la Drept în Bucureşti. Când a început războiul, a fost luat în armată şi, cu grad de sublocotenent, a fost trimis pe front. În 1942 a căzut prizonier. A colindat toate lagărele de prizonieri din Rusia. Fiind tânăr, rezistent şi puternic ancorat în realitatea românească, a făcut parte din comitetul de conducere, prin toate lagărele pe unde a trecut, ultimul fiind Vorcuta, de unde a şi fost repatriat în ţară, la începutul anului 1948. Bun povestitor, mi-a relatat cu lux de mănunte întreaga epopee a războiului, precum şi lupta de rezistenţă în lagărele sovietice şi, mai ales, împotrivirea faţă de constituirea celor două regimente de prizonieri: „Tudor Vladimirescu" şi „Horia, Cloşca şi Crişan". Colegul meu de celulă, pe numele lui Nicolae Chivulescu, era din Târgovişte. La câteva luni de la întoarcerea din prizonierat a fost arestat, judecat şi condamnat la 15 ani. Ceilalţi doi colegi de celulă, tineri studenţi, taciturni şi înfricoşaţi, n-au vorbit nimic. Refuzau orice comunicare. Mai târziu am înţeles de ce s-au comportat astfel. Sunt convins că trecuseră prin experiment şi acum fuseseră plasaţi în celula noastră pe post de informatori. După două luni am fost transferat, împreună cu Chivulescu, la subsolul închisorii, Camera 1.

Scanned with OKEN Scanner

A.N. : Şi, în sfârşit, aţi fost...

N.I. : Da, am fost transferat la subsolul închisorii, unde se aflau trei camere mari destinate celor cu muncă silnică.

A.N. : Asta cum se chema, camera...?

N.I. : Camera 1 subsol. Intrând în această cameră, am fost profund impresionat. M-am aflat dintr-o dată, pur şi simplu, în faţa unei fresce bizantine – dar, de data aceasta, vie, în carne şi oase, în care chipurile spiritualizate ale locatarilor exprimau povara păcatului originar şi, în acelaşi timp, neputinţa de a i se împotrivi. O masă de capete goale, tunse chilug, cu faciesul supt şi ochii înfundaţi în orbite, ale căror priviri stinse evocau agonia muribunzilor fără şansă de salvare. Totul părea ireal. Mi se părea că răsfoiesc un album cu desenele lui Goya, în care „somnul raţiunii" scoate la iveală toată hidoşenia din om. Mi-am revenit imediat. Revederea unor prieteni şi colegi m-a bucurat. Îndată am fost luat în primire de doi colegi din Iaşi care mi-au făcut loc între ei, pe unul dintre priciuri. Abia mai târziu, după începerea experimentului în această cameră, mi-am dat seama că, de fapt, eram aşteptat aici şi că cei doi colegi aveau instrucţiuni precise în privinţa mea. Ei făceau parte din echipa lui Ţurcanu: erau informatori plasaţi printre deţinuţi, pentru a afla tot ceea ce mulţi dintre noi nu declaraseră la anchetele iniţiale. O dată cu declanşarea măcelului în camera noastră, cei doi colegi s-au dovedit a fi torţionari – şi ce torţionari!

A.N. : Relataţi despre discuţiile cu...

N.I. : Da, colegii noştri informatori erau bine instruiţi. Tehnica era simplă şi eficace. Ei povesteau despre activitatea lor anticomunistă, despre acţiunile lor riscante, despre organizaţiile din care au făcut parte şi, în acelaşi timp, îndemnau la rezistenţă. Mulţi dintre colegi s-au antrenat în astfel de discuţii şi au început să relateze fapte nedeclarate la anchetele iniţiale, despre organizaţii şi persoane încă nearestate. În felul acesta, informatorii au putut afla date importante despre rezistenţa anticomunistă nedepistată încă, date pe care le vor folosi o dată cu începerea experimentului. Din când în când, câte unul dintre aceştia era chemat la grefa închisorii. La întoarcere ne spunea că a fost anchetat de către un ofiţer de Securitate pentru un rest de anchetă. De fapt, ei erau chemaţi de Ţurcanu, pentru a da informaţii despre tot ceea ce au aflat de la colegii lor. În felul acesta Ţurcanu cunoştea foarte multe date despre fiecare deţinut, date pe care le-a folosit cu mult succes în cursul experimentului. Experienţa celor doi ani de detenţie m-a învăţat multe. Am vorbit cu colegii mei despre orice, dar nimic despre gândurile mele, credinţele mele şi activităţile mele. În această cameră eram circa 30-32 de deţinuţi, majoritatea absolvenţi de facultate, şi m-aş fi aşteptat ca în camera noastră să fie o atmosferă mai elevată, discuţii de interes general sau de specialitate, dar, de fapt, nimic nu se lega. Ceva plutea în această cameră, nu ştiam ce – am aflat mult mai târziu. Eram foarte atent, urmăream discuţiile şi atitudinea colegilor mei, simţeam că o primejdie pluteşte în aer, dar ce anume? Intuiţia nu m-a înşelat niciodată, dimpotrivă, m-a salvat de multe ori. Am adoptat o atitudine foarte rezervată şi m-am hotărât să studiez comportamentul fiecăruia. Comportamentul oamenilor, în mare măsură, este dictat de circumstanţe, el se pliază exact pe realitatea trăită. Într-un context de viaţă anormal, şi comportamentul oamenilor, în majoritatea cazurilor, este anormal. În ziua de 6 decembrie 1950, în camera noastră s-a produs dezastrul. S-a dezlănţuit masacrul. A fost o acţiune-fulger, bine pregătită şi condusă profesional. Cum a început măcelul? Este greu de spus. Reţin cu exactitate următoarele: câteva lovituri puternice, în coaste, m-au trezit din starea de leşin; am fost cules de jos şi aruncat pe prici. Eram ameţit, capul mă durea îngrozitor. Şi ca de la o mare depărtare auzeam o voce cunoscută: „Bandiţilor, criminalilor, să vă faceţi demascarea, să spuneţi tot ceea ce n-aţi

Scanned with OKEN Scanner

spus la anchete, să-i demascaţi pe toţi duşmanii clasei muncitoare şi după aceea să vă reeducaţi... Nereeducaţi nu veţi scăpa de aici...Veţi muri aici... De mâna noastră veţi muri...". Era vocea lui Ţurcanu. Auzeam numai frânturi din acest discurs funebru – durerile de cap mă ameţeau, iar starea în care mă aflam mă îngrijora şi mai mult. Cu ochiul stâng nu vedeam nimic, îmi curgea sânge din nas şi din gură şi, ceea ce mă speria şi mai mult, îmi curgea sânge din ambele urechi. Eram medic şi cunoşteam pericolul care mă paşte, să rămân surd sau chiar să mă curăţ curând. După Ţurcanu au luat cuvântul şi alţi colegi, cu acelaşi discurs ameninţător: demascare, reeducare sau moarte. Încetul cu încetul, am reuşit să reconstitui evenimentele. În timp ce noi am fost scoşi din cameră, Ţurcanu – ajutat de gardieni – a introdus în camera noastră instrumentele de tortură, ciomege, curele groase. Când nimeni nu se aştepta la o astfel de acţiune, colegii noştri de cameră, vreo 13 dintre ei, au pus mâna pe ciomege şi au început să ne lovească. Loviturile cele mai puternice au fost la cap. Voiau să fie siguri că nu vom riposta. În urma loviturilor puternice cu corpuri dure, traumatismele cranio-cerebrale produc tulburări circulatorii cu urmări grave: tulburarea gândirii, lipsa de coordonare a acţiunilor, imposibilitatea de a lua decizii corecte şi adecvate situaţiei şi, adesea, pierderea cunoştinţei, aşa cum a fost cazul meu.

A.N.: Asta a fost într-o singură celulă sau era în mai multe celule ?

N.I.: Această acţiune brutală se desfăşura concomitent în mai multe camere şi celule. Experimentul începuse cu un an în urmă: practic, toţi deţinuţii din închisoarea Piteşti au fost victimele acestui experiment. Închisoarea Piteşti a fost un vast laborator experimental de psihologie umană.

A.N.: Dar nu se ştia...

N.I.: Nu se ştia nimic. Izolarea noastră a fost perfectă. Un an de zile nu am ieşit din Camera 1 subsol. Măcelul declanşat în camera noastră, dexteritatea cu care mânuiau ciomegele, ura cu care loveau, vocabularul trivial şi agresiv dovedeau, fără putinţă de tăgadă, că aveau experienţă colegii noştri şi că mai participaseră la astfel de acţiuni şi prin alte celule ale închisorii. Prezenţa lui Ţurcanu în camera noastră, măcelul dirijat de el m-au făcut să înţeleg realitatea.

A.N.: Ţurcanu era în celulă cu dumneavoastră ?

N.I.: Nu, el a venit tocmai pentru a începe această acţiune. Ţurcanu a condus întregul experiment psihologic, bineînţeles, cu sprijinul şi sub directa supraveghere a conducerii închisorii. El avea un birou de anchetă, birou prin care au trecut toţi deţinuţii şi au consemnat în scris mărturiile lor, era liber în cadrul închisorii şi monitoriza întreaga activitate, ajutat de apropiaţii lui.

A.N.: În experimentele psihosociologice există aşa-numiţii subiecţi-complici. Prin urmare, experimentatorul are în consemn să se comporte într-un anumit fel, ca să-i vadă pe cei ce sunt subiecţii adevăraţi pe care îi urmăreşte. Ei, ăştia sunt subiecţii-complici.

N.I.: Da, între noi au fost asemenea „subiecţi-complici" şi, din păcate, mulţi dintre bunii mei prieteni. Eu am făcut un studiu pe această temă, „subiecţi-complici", pentru că i-am cunoscut pe mulţi dintre ei şi înainte de experiment, şi în timpul experimentului, dar şi după şi am putut compara comportamentul lor în cele trei ipostaze. După acest debut dramatic ni s-au fixat regulile de conduită pentru multă vreme. Am fost privaţi de toate drepturile elementare de viaţă, de libertatea de mişcare, de comunicare, de orientare în spaţiul nostru extrem de limitat, de hrană, de sete, de rezolvarea necesităţilor fiziologice la scadenţă. Ni s-a fixat o anumită poziţie pe prici, o poziţie fixă, incomodă, chinuitoare şi foarte dureroasă: poziţia în şezut, cu genunchii adunaţi la piept, cu braţele prinse în

Scanned with OKEN Scanner

jurul genunchilor, capul plecat, privirea asupra genunchilor. Eu am denumit această poziţie „Gânditorul de la Hamangia". Orice mişcare, fără ordin sau aprobare, orice privire aruncată în cameră era sancţionată prompt cu o lovitură de ciomag, aplicată de colegii noştri torţionari, care se plimbau printre priciuri cu ciomegele în mână. Timp de şase luni ne-am mişcat numai la ordin, iar de vorbit cred că n-am depăşit o jumătate de pagină. Pentru rezolvarea necesităţilor fiziologice, trebuia să ridici mâna şi, dacă ţi se dădea voie, puteai merge să te uşurezi la tinetă – de nu, trebuia să-ţi inhibi impusul fiziologic, o zi, două... În legătură cu hrana zilnică, şi aşa cu totul insuficientă, cantitativ şi calitativ, a fost tot o măsură de pedeapsă. Ei împărţeau raţia alimentară şi ţi se dădea atât cât credeau ei că meriţi – şi, mai mult încă, trebuia să mănânci aşa cum voiau ei. Masa zilnică era doar o zeamă goală cu miros de fiertură şi, după ordin, te serveai de lingură sau trebuia să renunţi la lingură şi să sorbi zeama aceea insipidă direct din gamelă sau ţi se turna conţinutul gamelei, cu zeama fierbinte, pe gât. Am experimentat toate aceste moduri de hrană. Şi somnul a constituit o problemă. În primul rând dormeam foarte puţin. Ne culcam la ordin, întotdeauna după miezul nopţii, şi somnul avea loc în condiţii incomode. Întins, cu faţa în sus, acoperit cu pătura până la bărbie, mâinile pe piept, peste pătură, şi nu aveai voie să faci nici o mişcare, fără să se ţină seama de fiziologia somnului. În timpul somnului sunt acele mişcări fiziologice, normale, aşa-numitele ajustări posturale la fiecare 20 de minute, iar la unii la 5-10 minute. Şi aceste mişcări fiziologice erau sancţionate cu o lovitură de ciomag de către plantoanele care ne supravegheau somnul. A fost nevoie, din partea noastră, de un autocontrol extrem de sever, pentru a evita o pedeapsă în plus.

A.N. : Din ce am citit eu, se spune că torţionarii se şi temeau. Dacă erau pârâţi de vreunul dintre ei că nu şi-au făcut bine treaba, treceau de partea cealaltă...

N.I.: Da, voi reveni asupra acestei probleme. După instructajul făcut a urmat o nouă bătaie cumplită. Ne băteau până oboseau ei, până ce-şi consumau rata de adrenalină, după care noi trebuia să ne reluăm poziţia aceea fixă – şi din nou bătaie. Cum noi stăteam ghemuiţi pe priciuri, începeau să ne lovească cu bâtele exact cum fac cosaşii, culcând grâul la pământ, apoi ne aruncau jos şi ne călcau în picioare, fiecare lovitură însoţită de o agresiune verbală imposibil de redat. Erau intelectuali, proveneau din familii onorabile şi totuşi... Experienţa de la Piteşti m-a ajutat să înţeleg evoluţia omului. Existenţa omului cuprinde două perioade, inegale ca timp şi eficienţă. Prima perioadă a fost existenţa biologică – perioadă în care şi-a definitivat structurile anatomo-fiziologice şi şi-a edificat comportamentul reflexual şi instinctual care l-a ajutat să-şi rezolve nevoile vitale, biologice, acel comportament biologic. O dată cu dezvoltarea şi evoluţia sistemului nervos, cu structurarea cortexului cerebral, a apărut şi structura psihologică, structură ce l-a scos pe om din anonimatul biologic şi l-a plasat în istorie – urmat de a doua perioadă: existenţa istorică a omului, la care şi noi suntem părtaşi. Când împrejurările de viaţă devin nefavorabile şi ameninţă supravieţuirea, omul face imediat saltul înapoi în biologic şi adoptă comportamentul biologic. Este exact ceea ce s-a petrecut la Piteşti şi, în acest caz, structura psihologică susţine comportamentul biologic pin experienţa şi subtilităţile ei. Mulţi dintre colegi şi-au făcut demascarea, au acceptat toate condiţiile cerute de torţionari şi, astfel, au fost primiţi în rândurile lor şi au început să ne tortureze pe noi. Toate declaraţiile date în faţa şefului de cameră erau date apoi în scris, în biroul de anchetă al lui Ţurcanu. Acesta intra în posesia tuturor datelor din întreaga închisoare. Dacă un deţinut declara un anumit fapt despre un torţionar şi acesta, la rândul lui, nu demasca respectiva faptă, era trecut din nou în rândul victimelor şi trebuia să depună noi eforturi pentru a ajunge iarăşi în rândul torţionarilor. În afară de bătăile zilnice, la grămadă, se recurgea şi la bătăi individuale, bătăi la tălpi, manejul simplu şi manejul cu sarcină, adică mersul în

Scanned with OKEN Scanner

patru labe purtând un coleg în spate, până la epuizare. Eram torturaţi de către colegii şi prietenii noştri. După eliberare mulţi au scris, au publicat cărţi, dar torţionarii au evitat să descrie torturile pe care le-au exercitat asupra noastă. Unul dintre colegii care ne-a torturat în mod deosebit nici măcar nu aminteşte în cartea sa că ar fi fost în Camera 1 subsol.

A.N. : Probabil că nu poate suporta să...

N.I. : Probabil...

A.N. : Să caracterizăm pe scurt cele patru etape...

N.I. : Prima etapă a fost reeducarea nonviolentă de la Suceava. La Piteşti a început, după o pregătire minuţioasă, reeducarea violentă, prin care au trecut toţi deţinuţii din acea închisoare. Această etapă cuprinde : demascarea, reeducarea şi participarea, ca torţionar, la torturarea celor care nu au acceptat reeducarea. S-a scris mult despre Piteşti şi multe sunt neadevăruri...

A.N. : Invenţii de după...

N.I. : Da. Demascarea era o nouă anchetă, cerută imperios de către Securitate, numai că de data aceasta ancheta a fost condusă de către colegii şi prietenii noştri care s-au dovedit a fi mult mai cruzi şi mai eficienţi. Securitatea voia să cunoască toate elementele duşmănoase nearestate încă, toate organizaţiile anticomuniste, acţiunile de sabotaj sau de spionaj şi orice informaţie despre gândurile şi atitudinile oamenilor din libertate. Tehnica demascării era asociată unui ritual umilitor. Erai chemat de torţionarul-şef, te aşezai în genunchi la picioarele lui şi urma interogatoriul : „Ce ai de spus ? ". Eu am răspuns întotdeauna la fel : „Nu am nimic de spus". El avea destule informaţii despre fiecare, de la ceilalţi colegi, şi mulţi au spus mai mult decât au ştiut numai ca să scape de tortură. Din întrebările ce urmau îmi dădeam seama care dintre colegii sau prietenii mei au demascat anumite discuţii.

A.N. : Ştiaţi cui aţi spus ?

N.I. : Da, ştiam. Oricum, erau banalităţi şi răspunsul pe care îl dădeam nu era incriminatoriu nici pentru mine şi nici pentru colegul respectiv – totul a depins de inteligenţa fiecăruia, de modul de interpretare... Mulţi dintre colegii mei, depăşiţi de evenimente, pierduseră din abilităţi şi, timoraţi, pentru a scăpa de tortură, confabulau. Tot ce declarau în faţa torţionarului-şef trebuia consemnat în scris în faţa lui Ţurcanu.

A.N. : El era mai în vârstă decât ceilalţi ?

N.I. : Nu.

A.N. : Era student la Drept de prin Bucovina, am înţeles...

N.I. : Da, din Păltiniş – Câmpulung Moldovenesc.

A.N. : Avusese o copilărie mai deosebită, era deviat, era frustrat, fusese bătut ?

N.I. : Nu, din câte se cunoaşte şi din câte au spus colegii lui, nu. Eu am stat la Canal cu un cumnat de-al lui şi, din cele ce mi-a relatat, nimic nu lăsa să se întrevadă o asemenea evoluţie. O copilărie normală, un copil sârguincios, dar stăpânit de o ambiţie nemăsurată. În 1940 a făcut parte din Frăţiile de Cruce, după care nu a mai avut nici o legătură cu activitatea legionară. În 1944 s-a înscris în UTC şi a devenit repede fruntaş utecist. S-a înscris la Facultatea de Drept din Iaşi, unde a întâlnit un vechi coleg de liceu care i-a propus să reia activitatea legionară. A refuzat, dar, pentru că nu a informat Siguranţa, acest lucru i-a fost fatal : a fost acuzat de omisiune de denunţ, arestat şi condamnat la 7 ani. La Suceava a făcut parte din grupul celor care acceptaseră reeducarea, după care a preluat conducerea acestei acţiuni, convins fiind că în felul acesta se va putea elibera înainte de termen.

Scanned with OKEN Scanner

A.N. : A, i s-a promis că va fi liber...

N.I. : Da, sigur că da, dar până la urmă a fost executat.

A.N. : Da, el a fost un ţap ispăşitor...

N.I. : Da, da.

A.N. : Cât a durat toată...

N.I. : Experimentul psihologic Piteşti a început la 6 decembrie 1949 şi a durat până în iunie 1951, după care a continuat la Gherla până în 1952.

A.N. : Şi la Piteşti până când...

N.I. : La Piteşti până în iunie 1951.

A.N. : Şi cum i s-a pus capăt ?

N.I. : Oricâte măsuri a luat regimul de a ascunde adevărul despre cele ce se petreceau la Piteşti, tot s-a aflat şi, în felul acesta, a luat cunoştinţă şi Occidentul. Când au apărut primele informaţii despre Piteşti în „lumea liberă", experimentul a luat sfârşit. Toţi deţinuţii de la Piteşti, torţionari şi victime, au fost transferaţi la Gherla. Acolo, experimentul a continuat până în anul 1952. Torturile zilnice, presiunea psihologică şi spectrul morţii barbare i-a determinat pe mulţi colegi să spună şi să facă ceea ce li s-a cerut, să-şi denigreze familia, acuzând-o de cele mai grele blestemăţii, să-şi renege şi să-şi acuze prietenii, profesorii, şcoala, Biserica, societatea burgheză, să renunţe la trecutul lor, la identitatea lor. Când nu mai aveau ce spune, începeau să confabuleze, o întreagă patologie psihică, şi, în final, au fost nevoiţi să-şi tortureze prietenii, colegii.

A.N. : Trebuia să inventezi chestii din astea...

N.I. : Da, se spuneau aşa de multe şi grele lucruri, totul era împroşcat cu noroi şi, desigur, nu credeau nici cel ce spunea şi nici cei care ascultau, dar nu conta ce se spunea, ci faptul că se spunea - şi dacă spui ceva înseamnă că şi gândeşti ; şi, dacă spui mereu şi mereu, chiar crezi cu adevărat ceea ce spui. Se creează noi circuite nervoase, sunt scurtcircuitate cele vechi şi devii astfel rob propriilor tale gânduri şi ziceri, o lecţie de spălare a creierului. După ce ai maculat totul : şcoala, Biserica, societatea, familia, te desparţi de ele, îţi goleşti forul interior, faci tabula rasa din sistemul tău cognitiv, care va fi apoi, printr-un proces pervers de psihoinducţie negativă, modelat cu ceea ce îţi oferă regimul. Şi mulţi, foarte mulţi colegi şi prieteni au căzut pradă acestui proces malefic.

A.N. : Or, ei n-aveau nici o şansă...

N.I. : Nu, nici o şansă de evadare din acest sistem diabolic. Ultimul asalt a fost dat asupra familiei, care a fost acuzată şi condamnată pentru rolul nefast avut asupra lor, a colegilor. Cele mai abjecte insulte şi acuzaţii, tot felul de necuviinţe despre părinţi, fraţi şi surori, despre soţii şi iubite. Este de-a dreptul cutremurător să asişti la un astfel de rechizitoriu şi te îngrozeşti de ceea ce ajunge omul sub teroare. Cei care au cedat şi au trecut de partea lor erau îndoctrinaţi, li se ţineau lecţii de marxism, li se vorbea despre lupta de clasă şi li se cerea să dea dovadă de luptă de clasă - or, duşmanul de clasă eram noi şi atunci se năpusteau asupra noastră şi ne loveau, ne loveau...

A.N. : După ce aţi ieşit, v-aţi mai întâlnit ?

N.I. : Da, cu unii am vorbit, cu alţii nu, iar alţii m-au ocolit. Să vă relatez o astfel de întâlnire cu unul dintre prietenii mei, devenit torţionar şi care m-a torturat foarte mult. În 1974 am intrat într-o librărie din Iaşi, l-am văzut şi l-am evitat, m-am îndreptat spre un alt stand cu cărţi. A venit la mine şi, cu lacrimi în ochi, m-a rugat să-l iert pentru tot ceea ce mi-a făcut. I-am spus că l-am iertat şi îl iert şi acum. „Dar pentru că l-aţi omorât pe Eugen,

Scanned with OKEN Scanner

cine vă poate ierta?" Eugen era unul dintre bunii noştri prieteni. Atunci a început să plângă în hohote. Toată lumea a venit în jurul nostru să vadă ce s-a întâmplat. Eu am ieşit imediat din librărie. După câţiva paşi m-am oprit, am vrut să mă întorc la el, să pot sta de vorbă, dar am renunţat. Ştiam că toţi cei care au fost torţionari, după eliberare, au fost luaţi în primire de Securitate şi obligaţi, prin şantaj, să colaboreze în continuare. Cu câtva timp înainte avusesem o discuţie cu un alt coleg care era în aceeaşi situaţie şi după aceea am fost anchetat la Securitate, referitor la discuţia avută. Acum doi ani, la Piteşti, m-am întâlnit cu un alt coleg ce mi-a povestit despre împrejurările în care a fost omorât Eugen, prietenul nostru comun. Ei bine, Eugen a fost omorât chiar de către colegul cu care mă întâlnisem în librăria din Iaşi, în 1974. Am înţeles de ce a început să plângă în hohote când i-am amintit de Eugen.

A.N. : Asta a fost o confirmare...

N.I. : Da, moartea lui Eugen a fost groaznică. În timp ce era torturat, a început să ţipe – şi atunci, prietenul meu a luat o cârpă cu care se spăla pe jos şi i-a băgat-o în gură, iar cu coada lingurii, care era ascuţită (era folosită drept cuţit), i-a apăsat cârpa în gură şi în felul acesta i-a secţionat laringele şi vasele de la nivelul gâtului...

A.N. : A, el îl avea pe conştiinţă...

N.I. : Da, îl avea pe conştiinţă...

A.N. : Deci vă pusesem întrebarea : cum s-a întrerupt, în '51... ?

N.I. : La jumătatea lunii iunie '51, într-o dimineaţă, a intrat în camera noastră directorul închisorii însoţit de un grup de ofiţeri de la Ministerul de Interne şi a spus : „Cine îşi aude numele, îşi ia bagajul şi iese afară". Eu nu am fost citat. După ce au părăsit camera, mi-am dat seama că mai rămăsese încă o persoană în afară de mine. Cine o fi ? Nu îndrăzneam să mă întorc şi să văd cine este. O fi un torţionar sau un coleg care a rezistat ca şi mine ? Dacă este un torţionar, ce se va întâmpla în continuare ? Mă va tortura în continuare sau ne vom lupta între noi ?

A.N. : A, şi aţi rămas numai doi în celulă...

N.I. : Da, numai doi şi bine a fost că cel ce rămăsese cu mine era una dintre victimele abominabilului experiment. Abia atunci, după mai bine de şase luni de zile, ne-am putut mişca liberi prin celulă. Fără să vorbim, ne-am întins pe unul dintre priciuri, în aşteptarea evenimentelor. A fost o eliberare, o adevărată binecuvântare după un astfel de coşmar. Să te poţi mişca liber, şi nu numai la ordin, să poţi comunica cu cel de lângă tine... După două zile am fost transferaţi la Canal.

A.N. : S-a intentat un proces împotriva lor ?

N.I. : Da. În 1952 au început anchetele şi în 1954 a avut loc procesul.

A.N. : Dar câţi au fost ?

N.I. : Au fost 22 şi toţi au fost condamnaţi la moarte – dar nu toţi au fost executaţi, ci numai 17 dintre ei. Se spune că în '52, când au fost luaţi de la Gherla, au fost duşi la Bucureşti, au fost cazaţi într-o vilă în condiţii optime şi li s-a cerut să scrie tot ce au făcut la Piteşti şi Gherla, metodele folosite de au obţinut rezultate atât de bune. Şi au scris colegii ăştia tot...

A.N. : Şi acesta a fost materialul pentru care au fost judecaţi...

N.I. : Da, dar anchetatorii cunoşteau foarte bine atrocităţile comise de ei, de la Piteşti, şi cei 32 de studenţi omorâţi...

A.N. : Dar oare proza asta există pe undeva ?

Scanned with OKEN Scanner

N.I. : Probabil, cine ştie pe unde o fi...

A.N. : Dar ei au fost executaţi... Ţurcanu şi mai cine...

N.I. : La 22 septembrie 1954 a început procesul celor 22 de deţinuţi. La 10 noiembrie s-a dat pronunţarea. Au fost toţi condamnaţi la moarte. La 16 decembrie, la şase dintre ei li s-a comutat pedeapsa în muncă silnică pe viaţă, iar în ziua de 17 decembrie, ceilalţi 16 au fost executaţi, în frunte cu Ţurcanu. La 25 iunie 1955 a mai fost executat Puşcaşu.

A.N. : Mulţi erau din Iaşi...

N.I. : Da, mulţi erau din Iaşi, pentru că acţiunea de reeducare a început la Suceava, de către studenţii din Iaşi, în anul 1948. Cei care au monitorizat această acţiune, buni psihologi, i-au antrenat pe mulţi dintre studenţi şi elevi, spunându-le că sunt tineri, sunt buni la învăţătură şi partidul are nevoie de ei şi, dacă acceptă reeducarea, vor fi liberi în curând. Unii au acceptat şi aşa a fost înfiinţată ODCC - Organizaţia Deţinuţilor cu Convingeri Comuniste. Activitatea consta în discuţii pe marginea cărţilor de marxism şi a articolelor din ziare cu care erau aprovizionaţi. Aşa s-a pornit totul.

A.N. : La Canal cât aţi stat ?

N.I. : La Canal am stat trei ani.

A.N. : Şi între timp s-a terminat condamnarea...

N.I. : Nu, am mai făcut încă un an în plus. Am aflat mult mai târziu de ce am mai făcut un an... La Canal am avut parte numai de necazuri. Acolo erau mulţi studenţi şi printre ei mulţi reeducaţi şi torţionari de temut. Am fost mereu pedepsit şi mutat în brigăzile care executau muncile cele mai grele şi am avut ghinionul să fiu repartizat şi în brigăzile conduse de studenţi-torţionari, ce m-au terorizat cumplit. Eram supravegheat mereu, nici un coleg nu avea voie să vorbească cu mine, în baraca în care locuiam eram separat de ceilalţi, iar pe şantier lucram de unul singur şi norma era foarte mare.

A.N. : Era teama lor să nu povestiţi...

N.I. : Da, din cauza lor am suferit foarte mult. Anul acesta, la un simpozion organizat la Piteşti m-am întâlnit cu unul din cei doi brigadieri de la Canal, care m-a torturat foarte mult. Este omul pe care nu-l pot uita - numai gândul la el mă înfioară. A prezentat un material despre suferinţele îndurate prin închisorile prin care a trecut. Bineînţeles că nu a amintit nimic despre funcţia lui de brigadier. Imediat am luat cuvântul şi am spus : „Este foarte bine că ne reamintim tot ce s-a întâmplat în detenţie, spre luarea-aminte a generaţiilor care vor veni după noi, dar, dacă nu spunem adevărul, relatările noastre nu au nici o valoare". Întreaga asistenţă a amuţit şi am continuat : „De ce nu aţi amintit că la Canal aţi fost brigadier - şi încă ce fel de brigadier... Şi ştiţi cum v-aţi comportat acolo...". A început să se scuze... În zilele următoare m-a evitat. M-am mai întâlnit şi cu alţi torţionari şi, analizându-i, am ajuns la concluzia că cei care, din cauza unor împrejurări traumatice cumplite, pentru supravieţuire şi-au restructurat, conştient sau inconştient, forul lor interior, structurile psihice s-au modelat şi remodelat mereu, psihicul lor s-a pliat exact pe realitatea trăită. O revenire la situaţia iniţială nu mai este posibilă.

A.N. : E o strategie de apărare...

N.I. : Da, sigur că da. Teroarea totală şi continuă, fizică şi psihică, exercitată asupra noastră a lăsat urme de neşters. Mulţi au rămas cu infirmităţi, cu boli grave, mulţi au murit, dar traumele psihice sunt cele mai cumplite. Psihotrauma nu trece niciodată - ea persistă tot restul vieţii şi oricând poate fi reactivată. Psihotrauma este generatoare de tulburări psihice uneori foarte grave, cu un comportament aberant.

Scanned with OKEN Scanner

A.N. : Adică a fost un om care a trecut prin aşa ceva, indiferent că a fost sau nu torţionar. Dar, mai ales, el mai are o comportare anormală, niciodată nu poţi să-i ceri să se obiectiveze, să fie raţional, să se distanţeze...

N.I. : Da, tot ce a urmat după eliberare demonstrează aceasta. Are un comportament anormal şi, ca să justifice ceea ce a făcut, se consideră o victimă a comunismului...

A.N. : Dacă luăm lucrurile aşa, el este o victimă pentru... Dacă a ajuns în situaţia aceasta, sigur că el este o victimă – n-a voit să ajungă aşa...

N.I. : Da, este o victimă şi, la rândul lui, a victimizat pe mulţi alţii.

A.N. : Haide să-i lăsăm de acum în urmă şi să ne întoarcem la eliberare...

N.I. : Eliberarea a fost în anul 1954, luna iunie...

A.N. : Când v-aţi eliberat, aveaţi diploma de doctor ?

N.I. : Nu, nu aveam examenul de stat. Am fost obligat să mă întorc în satul meu şi să mă prezint la postul de miliţie şi să fiu la dispoziţia lui.

A.N. : În comună pe cine aţi mai găsit ?

N.I. : Numai pe mama şi fraţii mei. Tatăl meu murise cu doi ani înainte. Tata a murit în condiţii suspecte – nu acasă, ci undeva, pe un drum, o situaţie încă neelucidată. M-am prezentat la miliţia locală, m-a luat în evidenţă, mi-a eliberat o adeverinţă de identitate şi mi-a spus să mă prezint în fiecare zi şi să semnez o condică şi că n-am voie să părăsesc comuna. Bineînţeles că nu m-am mai dus niciodată şi după două zile am plecat la Iaşi. Am revăzut oraşul după şase ani. Am avut multe surprize, i-am văzut pe unii dintre profesori, pe alţii nu i-am mai regăsit. Unul dintre profesori mi-a mulţumit şi am ştiut pentru ce. Unul dintre foştii mei studenţi care, între timp, devenise asistent şi făcea parte din consiliul profesoral, s-a oferit să mă ajute. Am făcut o cerere pe care i-am dat-o pentru a fi luată în discuţie în consiliul profesoral, ce se ţinea în aceeaşi zi. Cererea a fost aprobată. Pentru a mă înscrie, trebuia să am aprobarea şefului de cadre. Bineînţeles că nu mi s-a dat aprobarea. Mi-am dat seama că abia de acum începe greul. Inserţia socială nu este dorită. Ca să pot trăi, trebuia să muncesc. Aveam colegi care erau directori de spital, la Direcţia Sanitară a regiunii Iaşi, a oraşului Iaşi – am mers la toţi, dar nici unul nu a vrut să mă primească pe post de soră sau infirmier. A urmat o perioadă extrem de grea. Am reuşit să mă încadrez pe post de soră medicală la un spital, dar nu pentru multă vreme. Mi s-a spus că sunt nevoiţi să mă concedieze. M-am angajat muncitor pe un şantier de construcţii. Securitatea a venit de câteva ori pe şantier, s-au convins că fac muncă brută şi, apoi, m-au chemat la Securitate – şi, pur şi simplu, mă insultă: „Bă, tu chiar îţi baţi joc de noi?". Le-am răspuns că vreau să-mi câştig pâinea muncind în mod cinstit şi că cei trei ani de Canal m-au învăţat să muncesc. După un timp, am fost chemat la spitalul de unde fusesem concediat şi am fost reîncadrat pe acelaşi post de soră, dar făceam treabă de medic. După un an sunt din nou concediat şi obligat să părăsesc oraşul Iaşi. Am fost trimis la Târgul Frumos, unde am condus Dispensarul TBC.

A.N. : Când v-aţi dat examenul de stat ?

N.I. : În 1966, după 12 ani de la eliberare.

A.N. : După 12 ani ? ? ?

N.I. : Da... În cei 12 ani am făcut de toate. Nu mi-a fost ruşine de nici un fel de muncă cinstită, fără compromisuri. Dacă aş fi făcut... În 1960 am fost solicitat să lucrez la Maternitatea din Iaşi, în cadrul laboratorului de anatomie patologică. În cadrul acestui laborator, am înfiinţat şi un laborator de oncologie experimentală, de altfel, singurul din Iaşi. Am făcut multe lucrări de specialitate, dar nu aveam dreptul la iscălitură. După

Scanned with OKEN Scanner

intervenţia unor colegi, mi s-a dat dreptul şi am publicat un număr mare de lucrări. În această perioadă am avut destule contacte cu lumea universitară, cu activitatea de cercetare şi am ajuns la concluzii triste.

A.N. : Ce specialitate aţi avut până la urmă ?

N.I. : După ce mi-am dat examenul de stat, am fost numit medic generalist în oraşul Paşcani, unde am fost mutat cu domiciliu obligatoriu. Aici, aceleaşi necazuri atât din partea colegilor, cât şi din partea autorităţilor. Şi familia mea a avut de pătimit. Soţia mea, tot medic, nu a avut voie să dea nici un examen de specialitate – i s-a spus direct: „Te ajutăm, dar divorţează de bandit".

A.N. : Ei, dar era tot în '64...

N.I. : Da, dar şi în continuare. În anul 1988 am fost, pentru ultima dată, anchetat de Securitate. Am fost obligat să ies la pensie, deşi mai puteam să-mi continuu activitatea: „Ori ieşi la pensie, ori te arestăm".

A.N. : Şi aţi renunţat ?

N.I. : Da, situaţia familiei era în joc. Viaţa de după detenţie a fost deosebit de grea. Am trăit acut sindromul de respingere şi pactul tăcerii din jurul meu. Perioada de detenţie a fost grea, foarte grea, dar perioada postdetenţie a fost mult mai grea. Să fii liber, să trăieşti între oameni şi totuşi să fii singur, să fii ocolit, să fii marginalizat şi umilit la tot pasul, să nu ai nici un drept, să nu te poţi bucura de viaţă este prea mult. Încercam să duc o viaţă normală, să muncesc, să citesc, să învăţ, să ascult muzică, să merg la teatru, la operă, la concerte, unde mă întâlneam cu colegi – am rămas fără replică când mi s-a spus: „Tu, muzică? Tu, teatru?", iar unul dintre ei, întâlnindu-mă în foaierul Teatrului Naţional, mi se adresează: „Tu ce cauţi aici?". A fost prea mult.

A.N. : Cum a fost cu colegul de la Moscova... ?

N.I. : Colegul întors de la studii de la Moscova nu m-a mai cunoscut. Eram un proscris. Pentru vina de a fi fost deţinut politic, eram un paria, nu aveam dreptul la nimic. Gândirea oamenilor, mentalitatea lor se pliază exact pe realitatea trăită. Dacă regimul m-a condamnat, oamenii şi-au însuşit punctul de vedere al regimului şi operează cu aceeaşi măsură. Am avut o experienţă de viaţă foarte bogată şi dură, totodată, am reuşit să-i cunosc bine pe oameni, care de cele mai multe ori sunt victimele conjuncturilor. Să ne mai mirăm astăzi că avem societatea pe care o avem? Necazurile s-au ţinut lanţ. Când m-am înscris prima dată la doctorat, am adus la cunoştinţa conducerii universităţii situaţia mea – de altfel, o cunoşteau foarte bine – şi am întrebat dacă pot să candidez. Mi s-a răspuns afirmativ, am depus dosarul, dar, când m-am prezentat la examen, dosarul meu nu era de găsit. Am mers la rectorat, dar nimeni nu ştia de soarta dosarului meu. La îndemnul profesorului Şerban, îndrumătorul meu pentru teză, m-am dus la regiunea de partid, unde secretar cu probleme de cultură şi ştiinţă era un profesor universitar...

A.N. : Un istoric ?

N.I. : Nu, nu Loghin, era Tudosia. Nu era zi de audienţă. O rog pe persoana de serviciu totuşi să dea telefon şi să comunice că este vorba despre o mare urgenţă. Într-adevăr, îi dă telefon secretarului respectiv, eu îi iau telefonul din mână şi încep prin a-i spune secretarului că sunt medic şi că în caz de urgenţă sunt obligat să acord primul ajutor indiferent dacă sunt în timpul meu liber sau în concediu, aşa că îl rog să mă primească, pentru că şi în cazul meu este o urgenţă. M-a primit. I-am relatat situaţia disperată în care mă aflu şi că singura intervenţie a partidului ar putea să rezolve această problemă. Mi-a dat dreptate, dar trebuie să mă adresez organelor centrale... Dacă într-un sfert de oră nu primesc aprobarea, pierd examenul. Mi-am dat seama că era depăşit de situaţie şi, pierzându-mi

Scanned with OKEN Scanner

cumpătul, i-am spus: „Domnule, nu dumneavoastră mă obligaţi să gândesc şi să procedez altfel decât ar fi normal?" – şi, cu un gest necugetat, i-am întors spatele, am ieşit trântind uşa şi fără bună ziua. Încă un obstacol... După un an de zile am fost chemat la Academie pentru a participa la o lucrare, o temă care îmi era cunoscută. Veneam o zi pe săptămână la Iaşi şi lucram într-unul dintre laboratoarele Academiei şi urma să dau concurs pentru un post de cercetător. Am depus dosarul la şeful de cadre, în aşteptarea examenului. După câteva zile trec pe la serviciul de cadre – şi aici, altă surpriză. Şeful de cadre, studiindu-mi dosarul, a văzut că sunt din Galaţi şi atunci a fost sincer cu mine. Mi-a spus că şi el este gălăţean. Era un tinerel care purta pecetea originii. Am vorbit despre Galaţi, despre ocupaţia lui anterioară, la care foarte senin mi-a spus că a fost calfă de cizmar. Mai este ceva de mirare? Totuşi, a fost foarte sincer cu mine şi mi-a spus că nu pot să dau examenul – mi-a dat multe amănunte pentru care i-am mulţumit, mi-am luat dosarul şi am plecat. După încă un an, unul dintre profesorii mei a venit la Paşcani şi mi-a spus: „Domnule doctor, eu sunt vinovat şi vreau să repar nedreptatea care vi s-a făcut. Înscrieţi-vă la doctorat la mine". I-am mulţumit, am dat concursul, am reuşit, dar nu am mai putut să continuu... Mi-am dat seama că toate drumurile îmi sunt barate. Am suferit foarte mult, eram obişnuit cu suferinţa, făcea parte din viaţa mea, dar ceea ce m-a durut mai mult a fost tratamentul la care au fost supuşi soţia şi fiul meu. Nu pot să uit şi nu am să uit cât voi trăi. Asta este viaţa şi-i mulţumesc lui Dumnezeu că am ajuns până acum...

A.N.: Asta voiam să spun, că unii au dispărut...

N.I.: Da, foarte mulţi au dispărut...

A.N.: Unii sunt oameni care nu au mai putut învăţa, care nu au mai putut face nimic...

N.I.: Da, mulţi n-au mai reuşit să-şi continue învăţătura şi s-au pierdut pe drum. A depins şi de structura fiecăruia. Credeţi că, la un moment dat, n-am fost şi eu copleşit de situaţiile şi piedicile care mi-au stat în cale? Credeţi că ideea suicidului nu mi-a surâs de multe ori? Să cochetezi cu moartea este una dintre cele mai antrenante şi mai seducătoare clipe din viaţa unui om. Şi cea mai intimă clipă de plăcere pe care o trăieşti în viaţă păleşte în apropierea morţii. Niciodată nu mi-a fost dat să trăiesc senzaţiile acelea de zbor şi linişte şi starea aceea de extaz pe care le-am avut alături de moartea care mă îmbrăţişa.

A.N.: E un sentiment de eliberare?

N.I.: Da, un sentiment teribil de eliberare, de uşurare, o stare de bine, de linişte... Dar cu o condiţie: să o faci atunci, în clipele de extaz – dacă nu o faci atunci, nu o mai faci niciodată.

A.N.: Haideţi să încheiem în felul acesta: bine că nu aţi făcut-o...

N.I.: Da, bine că nu am făcut-o...

A.N.: Pentru că, oricât de rea ar fi viaţa, oricât de multă suferinţă ar aduce, sunt unele clipe, chiar dacă sunt puţine, care merită să... fie trăite...

N.I.: Da, aşa este. Mie nu-mi pare rău deloc. Absolut deloc. Sunt mulţumit că am făcut ceea ce trebuia să fac în viaţă, bineînţeles, ţinând cont de împrejurările şi condiţiile pe care mi le-a oferit viaţa. Asta îmi dă tăria să merg mai departe cu aceeaşi credinţă în bine şi adevăr. Nu-mi reproşez nimic şi sunt mulţumit că nu pot să plec ochii în faţa nimănui. Am făcut tot ceea ce a depins de mine, pentru că totul depinde numai de tine, să vrei să faci şi să faci, dar fără compromisuri...

A.N.: Acesta este un lucru foarte important, pentru că, alături de o altă satisfacţie, satisfacţia asta morală e o salvare... Domnule doctor, eu vă mulţumesc şi îmi cer iertare că v-am făcut să retrăiţi toate acestea, nu cred că e chiar plăcut... Şi pentru studenţi cred

Scanned with OKEN Scanner

că este o experienţă inedită – nu cred că s-au confruntat vreodată cu aşa ceva... Şi probabil că ei vor decanta, se vor gândi... Mărturia dumneavoastră a produs o stare de stupoare... E un şoc pentru noi toţi, dar este bine ca din când în când să ne confruntăm cu asemenea mărturii...

N.I. : Sigur că da. Detenţia politică din România, în timpul regimului comunist, a fost o experienţă dureroasă şi s-a soldat cu multe victime nevinovate. A fost o experienţă psihologică plină de învăţăminte, o experienţă care a urmărit destructurarea psihicului uman şi, în mare parte, s-a şi reuşit, ce a condus la transformarea omului în contrariul său. Sper ca această experienţă împărtăşită de cei care au trecut prin ea să fie de folos generaţiilor viitoare.

A.N. : S-ar putea. Sunt oameni care au pierdut fără să aibă speranţa că vor fi recuperate faptele lor sau gândurile lor. Şi foarte multe dintre aceste producţii ale lor au fost după aceea recuperate. Şi noi trebuie să ne gândim că se pierd mărturiile despre ceea ce s-a întâmplat...

Scanned with OKEN Scanner

Prelucrarea trecutului comunist. O răfuială analitică cu moştenirile de mentalitate

Dan Goglează în dialog cu Liviu Antonesei

Despre metodă : am ales cadrul interviului dialogat, întrucât era o formă de conversaţie ocolită de „societatea fără conflicte", care prefera monologul discursurilor *one way*, dar şi polarizarea comunicării de sus în jos. Conversaţiile erau admise doar interceptate, nu şi disputate, poate şi din cauza pericolului latent de migrare a „influenţei", pe timpul desfăşurării ei, spre poli imprevizibili sau o finalizare conflictuală. Ne asumăm riscurile jocului conversaţiei şi ne vom lăsa purtaţi de transa amintirilor, retrăindu-le lucid cu speranţa comprehensiunii.

Motto : Parafrazându-l pe Wittgenstein şi conştienţi de locurile comune redundante, tipice oricărui dialog, am putea spune că „despre ceea ce, de regulă, se merită să vorbeşti nu mai este nevoie să discutăm". Ar trebui însă clarificat şi delimitat un cadru în care limbajul să fie unul descriptiv psihologic, încercând „a nu spune altfel decât se poate spune" (Wittgenstein).

Liviu Antonesei : Crezi că o altă discuţie despre comunism mai poate aduce ceva nou, mai este necesară ?

Dan Goglează : Ştiu că s-a discutat, strigat şi înjurat mult pe această temă. Întrucât fiecare o face în termenii care-i definesc „lumea", vizând astfel comunismul „personal", şi nu al „altuia", acum este rândul meu. Pe măsură ce voi răspunde la întrebări, este posibil să se dezvolte şi felul meu personal de a mă „certa" cu partea mea comunistă, însă nu ştiu cum va arăta acest lucru în final. Orice discuţie, chiar gest creează o „lume" care aduce „ceva" – dacă nu altora, cel puţin nouă, dacă nu azi, poate mâine, dacă nu acestora, atunci, desigur, celorlalţi, este suficientă o singură atitudine sau un criteriu şi lumea se va diviza încă o dată, dar această împărţire nu va fi cea mai dureroasă şi nici ultima.

L.A. : Comunismul a fost o experienţă – era să spun un experiment ! – comună care ne-a marcat pe toţi cei născuţi în timpul lui. Dar nu a avut efect identic asupra noastră, astfel încât atitudinile postdecembriste oscilează de la nostalgie ori ambivalenţă la respingere totală. Cum l-a perceput psihoterapeutul Dan Goglează şi se consideră el un produs al comunismului ?

D.G. : Sunt aşa pentru că mă consider astfel sau mă consider pentru că aşa sunt – iată o dilemă nu numai ontologică sau doar un joc de cuvinte. Dacă aceasta ar fi şi singura sau ultima mea ambivalenţă, aş fi fericit. Din păcate, fiecare dintre noi are un număr uneori insuportabil de mare de asemenea „dezorientări sau imprecizii". Nostalgia trecutului este întotdeauna mitică, iar ambivalenţa atitudinală nu trebuie să ne mire. Nu neapărat din cauza perceperii diferite a realităţii, în funcţie de amplasamentul social al fiecăruia, ci şi datorită diferenţierilor subiective în a percepe şi prelucra cognitiv ceea ce noi definim apoi a fi o realitate. Ai făcut deja o precizare paradigmatică : cum l-a perceput psihoterapeutul

Scanned with OKEN Scanner

X – însă există şi alte „filtre", biologice sau spirituale, care au influenţat „prelucrarea" mea. Indiferent despre ce vorbim, noi o facem întotdeauna despre noi înşine, frazele sunt produsul lumii noastre interne, iar Wittgenstein, în renumitul său *Tractatus...*, a exprimat-o într-o formă aproape constructivistă: „Dacă eu scriu o carte *Lumea, aşa cum o găsesc eu*, atunci va trebui să relatez şi despre corpul meu, să spun care părţi/membre se supun voinţei mele şi care nu...". Lui Eugen Ionescu îi plăcea să afirme: „Nouă ne place să credem că facem experienţe, însă, în fond, experienţele sunt cele care ne fac". Completarea lui Wittgenstein duce la o altă profunzime: „Pentru ca o «lume» să fie «lumea mea», se poate remarca în faptul că graniţele limbajului meu (pe care numai eu îl înţeleg) sunt graniţele lumii mele". Altfel spus, realităţile (externe sau interne) pe care eu nu le pot verbaliza într-un limbaj diferenţiat aproape că nu există pentru „lumea mea". Spun *aproape* deoarece eu pot fi victima unei „realităţi", chiar dacă nu o pot înţelege sau descrie în cuvinte. Viaţa, neavând o logică în sine, adică în afara mea, nu are nici „înţelegere" pentru logica mea deficitară şi mă poate pedepsi. Chiar dacă nu văd logica unei sancţiuni, eu o pot trăi dramatic şi nu numai că îmi poate destabiliza unele convingeri, ci mă poate şi fixa în inconştient. Aşadar, o analiză a comunismului va fi cu atât mai „reală" cu cât introspecţia mea va fi mai profundă, mai emoţională, dar şi foarte sinceră. Doar autoanaliza poate stabili cadrul exact al experienţelor mele şi lămuri faptul că eu vorbesc despre „lumea mea", singura existentă pentru mine. Aceasta explică nu numai ambivalenţa, oscilaţia sau subiectivismul unor atitudini, ci pur şi simplu „realitatea lumii" mele. Cine vrea să înţeleagă alte conştiinţe trebuie să parcurgă un proces autoanalitic care să-l ajute la „decorporalizarea" cât de cât a propriilor noţiuni de experienţele ce le-au făcut posibile. Concret, mie îmi lipsesc doar ultimii trei ani de comunism şi cred că sunt, prin cei 35 de ani trăiţi acasă, un „produs" biologic al unor ţărani de lângă Focşani, un rezultat al spaţiului mioritic vrâncean, al şcolii şi dascălilor de atunci, al cărţilor pe care le-am citit, a ceea ce mi-am imaginat sau am putut verbaliza că este viaţa, a iubirilor, emoţiilor avute, a ideologiei comuniste, dacă vrei, etc. şi a ceea ce au reuşit structurile mele cerebrale să facă din toate aceste intersectări, amplasate pe un corp de 1,81 m care asigura „trăirea". Răspunsurile neurobiologilor sau ale teoreticienilor constructivismului la întrebarea retorică „Cum ştim ceea ce credem că aflăm?" ating domenii atât de profunde ale subiectivităţii, încât s-a aterizat socratic în „certitudinea absolută a incertitudinii" sau chiar în aceea a „realităţii născocite". Se pare că noi nu putem percepe realitatea din care facem parte „în sine" ca pe un obiect desprins de noi şi de subiectivitatea particulară a structurilor neuronale, dezvoltate în cadrul unui feedback permanent cu mediul sau cu ceea ce credem noi că este acesta. Suntem rezultatul amprentei ecoului declanşat de „vocea" proprie, proiectată cu o anumită forţă în natură, sau al felului în care „strigăm" în relieful realităţii, dar şi a ceea ce găsim ştiind ce căutăm. Comunismul şi-a dorit ca noi să trăim într-un anumit fel şi să fim mereu altceva decât permitea o realitate. Eu am refuzat să cred că aceasta este condiţia mea umană ultimă şi, fiind convins atunci că va dura o eternitate, nu am vrut să fiu şi îngropat de el. Ce s-ar fi întâmplat cu D.G. dacă nu ar fi fost comunismul în România sau Cortina de Fier? Greu de spus. Dar, dacă două plăci continentale se freacă în sens invers, se produc mari cataclisme şi modificări de relief – şi atunci de ce să nu credem că şi „frecarea" celor două sisteme, Vest-Est, a putut lăsa urme la fel de adânci/importante în relieful spiritului uman, influenţând şi creând personalităţi?

L.A.: A reuşit mediul comunist să ne marcheze personalitatea? S-ar putea vorbi despre un caracter sau de o emoţionalitate comună?

D.G.: Putem spune, fără ezitare, că „noi suntem copiii comunismului" şi ne-a format personalitatea, dar procesul nu a fost linear, iar efectele contrare intenţiilor iniţiale au fost, desigur, ca şi programate. Există o metodă sigură de a-ţi determina copiii să nu înveţe sau

Scanned with OKEN Scanner

să nu facă ceva: spunându-le de zece ori pe zi ce să facă! Comunismul s-a impus ca o ideologie a „relaţiilor noi" în orice domeniu şi, ca orice formă de societate, de altfel, a dorit influenţarea mea. Însă şi eu l-am „folosit", i-am căutat „căldura" masei, la fel cum au căutat-o şi intelectualii care l-au promovat. Crezi că, dacă am recitat poezia *Trei, Doamne, şi toţi trei* de Coşbuc la serbarea de sfârşit de an în clasa a patra sau dacă eram şef de unitate la pionieri şi salutam cu mâna la bască, eu începusem să devin un comunist? Ritualurile de atunci şi importanţa dată de colectivitate acestor „semne ale valorii" erau fascinante, nu numai pentru imaginaţia mea, dar şi necesare creierului meu, care-şi verifica ipotezele şi fără de care ar fi luat-o „razna". „Culoarea" experienţelor educaţionale nu are în copilărie aceeaşi relevanţă negativ-distructivă pentru sănătatea psihică, în comparaţie cu absenţa oricărei educaţii sau a oricărei forme de relaţionare. Dacă educaţia nu e infracţională sau agresiv antiumană, atunci ea este, în linii mari, în regulă. Pentru individ, extrem de importante sunt „rezonanţele emoţionale" pozitive în relaţia cu mediul sociofamilial, care asigură strategiile de supravieţuire sau armonia adaptării. Problema gravă este aceea a experienţelor traumatizante sau, mai bine zis, a modului incorect de depăşire a lor. O decepţie în dragoste, de exemplu, nu te face, automat, şi incapabil de iubire pe viaţă – însă, dacă ea nu este prelucrată corect, poţi deveni un caz patologic sau un criminal. Cum nimeni nu se poate dezvolta normal fără un feedback, sunt şi eu un produs al confirmărilor de atunci – dacă nu aş fi ştiut Plenara X sau Cuvântarea de la Congresul Y, nu aş fi reuşit la examenul de admitere să devin psiholog (!) –, astfel că am trăit „bucuria adaptării" la împrejurări, deşi nu orice adaptare este sau garantează un progres. Întâmplarea a făcut să rămân la nivelul utecistului şi nu pot să-ţi ofer perspectiva din interiorul unei celule de partid pentru că nu am trăit-o direct.

L.A.: Formula „o iubire ratată nu te face direct un handicapat" mi se pare salvatoare, însă cum ar putea funcţiona aşa ceva în plan social?

D.G.: Social vorbind, conştiinţa unor experienţe asemănătoare dezvoltă nu numai sentimentul apartenenţei sau apropierii umane necesare identităţii eului, ci şi o stare specială de trăire, care poate fi descrisă prin asociere cu sentimente, la fel de profunde, cum ar fi cel al dragostei. Eu sper ca poetul şi eseistul iubirii Liviu Antonesei să nu se impacienteze, am spus prin asociere, a nu se uita că propaganda nu ne-a cucerit mai întâi minţile, ci inimile. Masa populară, fiind de genul feminin, iubeşte „bărbaţii puternici" şi nu poate fi stăpânită decât sedusă de şi cu autoritate, iar Napoleon obişnuia să spună: „Nu am decât o pasiune şi o amantă: Franţa". Aşadar, o descriere detaliată a relaţiei de apropiere dintre caracterele noastre „impregnate de comunism" s-ar putea folosi de termeni sinonimi descrierii unei iubiri, deosebirea fiind făcută doar de profunzimea sentimentului sau de modurile subiective de reprezentare a obiectului ei. Fără a intra în detaliile psihologiei propagandei, se poate spune că discursul comunist era plin de stimulări afective puternic polarizate: dragostea de ţară, partidul care trebuia adorat, conducătorii iubiţi şi idolatrizaţi, pentru ca apoi simţirea şi prosternarea faţă de „grija părintească" să poată declanşa la semnal „ura" împotriva duşmanilor poporului, rămaşi pentru noi invizibili. Eu nu am întâlnit nici unul şi nu ştiu cât au înţeles masele din ideologia marxist-leninistă, însă strategia care s-a simţit/trăit în cotidian era obţinerea „entuziasmului spontan!" (unul dintre paradoxuri), chiar isteric, prin sugestii directe de tipul sau/sau, fără adevăruri intermediare. Extrapolarea criteriului „cine nu este cu noi nu poate fi decât împotriva noastră" ne făcea pe toţi duşmani potenţiali fără să ştim. Cu toate că scopul afişat era omogenizarea socială, comunismul nu a putut evita mania discriminării şi absurdul sau, mai bine zis, „nebunia" criteriilor de tot felul care o face posibilă, iar tehnica listelor şi a ierarhiilor după „incompatibilităţi" stabilite arbitrar s-a păstrat. Se urmărea permanent diferenţierea după un criteriu care, neîndeplinit, aducea cu sine, în primul rând, „refuzul iubirii de partid",

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce reactualiza în noi trauma originară a copilului din relaţia cu mama! Refuzul afecţiunii declanşează spontan sentimentul vinovăţiei, iar mai târziu constituie baza complexului de inferioritate sau de insuficienţă. Am alergat apoi în urma masei, implorându-i iubirea, purtând steaguri şi cravate roşii, semnele iubirii, dar şi ale eroticului.

L.A. : De acord cu paralela, însă cum se poate explica faptul că un asemenea mecanism, destul de simplist, a avut atâtea decenii un efect ca şi somnambulic asupra noastră ?

D.G. : Cu alte cuvinte, cum ne pierdem capul fără să ştim, lăsându-ne târâţi chiar şi împotriva instinctului de conservare? Interesante ar fi nu numai explicarea mecanismului avantajelor imediate de tot felul (recompensa fidelităţii) sau al proiecţiilor duplicitare feedback, tipice îndrăgostirii, ci şi descrierea experienţei „complicităţii trăirilor comune", influenţate, desigur, şi de înfrumuseţările imaginative. La fel ca şi într-un proces de îndrăgostire, comunismul a reuşit să ne inducă o „stare de transă" tipică iubirii şi astfel el nu a mai părut să aibă înfăţişarea pe care a avut-o în realitate (neştiind ce să căutăm, nici nu am găsit!), iar mecanismul declanşării aparenţelor sugerate era unul foarte simplu. Ce-i poate uni pe oameni mai puternic decât infracţiunea, fărădelegile şi comiterea împreună a unor fapte interzise? Fără a intra în psihologia manipulării şi sugestibilităţii dintr-o relaţie, vreau doar să precizez că nici o sugestie nu-şi atinge scopul fără sprijinul unui proces de reluare mentală a unei informaţii. Nu este suficient să afirmi : „Formulele sugestive sunt cauza declanşării comportamentelor nedorite" sau „Persoana X poartă vina". Fascinaţia sau îndrăgostirea pregătesc terenul implementării, astfel ca un conţinut cognitiv, chiar şi „inadecvat", să fie acceptat de cenzura logico-raţională a conştientului. Însă, pentru a avea un efect de durată, el trebuie să devină autosugestie. Nu poţi fi permanent într-o stare de „exaltare" pentru a acţiona conform sugestiei. Ea trebuie să treacă de furcile caudine ale conştientului, să fie preluată în memoria de durată şi plasată în sistemul de convingeri care nu se restructurează decât în situaţii extrem de critice şi nici măcar atunci. Avem în istorie destule exemple de oameni care preferă să moară sau să fie arşi pe rug decât să-şi modifice o „propoziţie de credinţă". Numai sugestia devenită autosugestie ne poate influenţa deciziile şi comportamentul, fără a mai fi conştienţi de procesul prin care o accepţie din trecut ne influenţează, fără să ştim, viaţa. O sugestie sau o influenţă externă nu poate avea un efect asupra noastră dacă nu a depăşit cenzurile interne, iar emoţionalitatea joacă un rol important în „tulburarea apelor" procesuale. Ea perturbă sau chiar blochează conexiunile neurocerebrale în direcţiile zonelor din creier răspunzătoare de logică şi raţiune, câmpul conştientului se îngustează şi transa devine posibilă. Paradigma hipnozei aplicată maselor face ca parolele propagandei să capete o existenţă de sine stătătoare, o lozincă, o dată lansată, nu mai poate fi întoarsă şi prin repetarea ei internă se declanşează procese în lanţ, ea devine un automatism de gândire sau, mai bine zis, o autohipnoză cu ochii deschişi. Dacă primele transe au fost induse propagandistic, pe celelalte le-am dezvoltat singuri, fiind chiar şi mai „eficienţi". Un alt aspect este faptul că, „animaţi/excitaţi" de promisiunile sugerate, s-a declanşat în noi şi un fel de „nostalgie a turmei originare". Propaganda promitea, de altfel, recuperarea „leagănului de aur al Paradisului pierdut" (de la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi) şi am retrăit, în această regresie de vârstă, confortul sentimentelor protecţiei materne. Formula fericirii părea perfectă, însă trebuiau făcute mari eforturi de a nu sesiza contradicţiile afirmaţiilor rupte de realitate, precum şi experienţa unei vieţi tot mai amare. Comunismul s-a prezentat cu un program limitat de sugestii, nu a fost tolerant şi atent la dinamica socială, a păstrat aceeaşi tehnică „pionierească" iniţială, uitând că o societate se maturizează şi poate deveni altceva decât ceea ce au visat să fie „gânditorii" lui de bază, Marx şi Lenin, care, în treacăt fie spus, au trăit şi foarte modest. Lenin, de pildă, nu şi-a

Scanned with OKEN Scanner

imaginat niciodată să-i ia locul ţarului, cum au făcut toţi ceilalţi conducători proletari. El chiar locuia în Kremlin, într-o odaie a îngrijitorilor palatului, care, în ultima iarnă a vieţii lui, nici măcar nu era încălzită! Imaginează-ţi aşa ceva la „conducătorii" noştri de ieri sau de azi, mai ales că unii dintre ei fac mereu aluzie la „exemplul personal" trăind în palatele „altora". Interesant este şi faptul că „individul" nu se simţea vinovat de ceea ce se întâmpla în societatea „colectivului" sau de „ratarea" personală, totul era pus pe seama comunismului, însă nicăieri în lume un sistem politic nu va funcţiona dacă va prelua în totalitate această responsabilitate.

L.A.: Exista un mod de a pedepsi şi considera colectivul ca fiind răspunzător pentru faptele unui rebel abia în fazele mai târzii ale comunismului. Iniţial, colectivul se pronunţa pentru pedepsele individuale...

D.G.: Aici voiam, de fapt, să ajung. Unul dintre sentimentele colective, generate de comunism în noi, a fost cel al complicităţii, care nu ne-a fost conştient – însă el constituie liantul ideal ce poate uni nu numai două fiinţe „la prima vedere" sau o bandă criminală, ci şi grupuri sociale mai largi. În cazul nostru, „complicitatea originară", declanşată de participarea la eliminarea sau persecutarea reprezentanţilor unor structuri sociale, a fost urmată de altele în lanţ, iar absenţa unei opoziţii a fost transformată de propagandă în culpabilizarea implicită a masei. Masa îi oferă însă un subterfugiu ideal individului, astfel că nimeni nu a avut mustrări de conştiinţă. Lozinca „în numele şi pentru binele poporului" a acoperit de-a lungul istoriei cele mai mari atrocităţi. Cu toate că masele nu au înţeles prea bine substratul problemei, ele nu pot fi absolvite automat de vinovăţie. Fără a intra în detaliile tehnicilor manipulative de tip Goebbels, copiate de comunişti, putem releva chiar simplitatea sugestiilor induse prin întrebări retorice de tipul „Vreţi voi războiul total?", creatoare de mari confuzii prin folosirea reversibilităţii şi a incertitudinii unei relaţii hipnotice (cine pe cine hipnotizează?) – dar cine este conştient de aceste mecanisme în momentul desfăşurării lor? Dacă am fi conştienţi de manipulare şi nu am fi sclavii obsesiei de a nu „rata/scăpa" ceva, atunci poate am refuza/controla mult mai bine propriile excese sau pe cele ale consumului inutil, dar şi a peste 75% din ceea ce oferă ziarele şi televiziunea. Întrebarea dacă inconştienţa poate oferi absolvirea de la vinovăţie nu este numai una retorică şi, revenind la formula complicităţii mai puţin conştiente, de tipul „ei n-o ştiu, dar o fac" – ea poate fi tradusă şi în altă cheie: dacă noi am „făcut cam tot ce s-a făcut în istorie", atunci să purtăm şi vina acestei „faceri", să nu mai executăm doar tiranii care „reprezentau voinţa poporului" şi să ne facem *mea culpa*. În fapt, la toate întrebările puse masei, ea a fost de acord cu răspunsurile, cu măsurile, cu execuţiile, cu trimiterile la Canal, cu deportările, cu deposedările şi alte atrocităţi. „Führerii" au exprimat cu glas tare ceea ce gândea fiecare, dând o formă şi o direcţie tendinţei de a-i găsi pe alţii vinovaţi de frustrarea personală. Fără a face analiza de conţinut a discursurilor profund hipnotice, a retoricii întrebărilor sugestive sau a agresiunii maselor sub masca anonimatului, se poate spune că orice dictator a oferit o terapie a „complexelor populare" promiţând eliberarea şi iluzia propriei puteri. Pentru realizarea scopului, se foloseau permanent sugestii justificative ale complicităţii, iar confirmările reciproce aveau rolul şi scopul deculpabilizării, posibilă prin sacrificarea adevărului, care, nefiind conectat la un proces feedback, era, în fond, tot o proiecţie a propagandei. Există, din fericire, o reversibilitate implacabilă a subiectivităţii spiritului uman, datorită căreia nu putem avea o garanţie a efectelor, dar şi aceea că, fără un feedback permanent, se grăbeşte îmbătrânirea „schemelor explicative" – ele devenind caricaturi absurde dacă nu ţin „pasul cu dinamica vieţii". Absenţa unor răspunsuri noi la problemele apărute a alimentat conflictul „viaţă-explicaţie", iar nerezolvarea lui a putut fi doar amânată prin întrebuinţarea opresiunii sub toate formele. Entuziasmul maselor a

Scanned with OKEN Scanner

scăzut treptat, „îndrăgostirea" inițială nu a devenit, din fericire, și o „iubire profundă". Nefiind „alimentată", la propriu și la figurat, nu putea să nu dezvolte repulsia, ca urmare a conștientizării „refuzului", dar și a eșecului unei societăți mai ales în rolul ei de fond, acela de a garanta securizarea individului: „Nimeni nu se mai simțea în securitate, ci căutat de Securitate!". Dacă într-o relație se pierde încrederea și unul dintre parteneri îl suspectează pe celălalt, atunci relația devine un coșmar, iar escaladarea conflictului în cerc vicios (fiecare se simte justificat prin măsurile celuilalt) devine patologică. Conflictul interior trăit de fiecare, într-o formă sau alta, a fost cel dintre sentimentele refulate ale vinovăției inițiale (orice schimbare socială prin crime se confruntă cu acest conflict), conștientizarea sacrificiului inutil și mai ales sentimentul lipsei de libertate din relație. Sentimentul neputinței rezolvării acestui conflict a determinat refularea sau proiecția vinovăției în „sus", iar prelucrarea a urmat modul tipic unei mentalități bazate pe suspiciune și nesinceritate cronică, acela de a căuta vinovații în altă parte.

L.A.: Una dintre problemele centrale ale „prelucrării trecutului", care, în opinia mea, ne blochează cel mai mult, este chiar aceea a vinovăției. Cum a fost prelucrat trecutul nazist și sentimentul vinovăției în Germania?

D.G.: Dacă vrem să facem cu adevărat o treabă cinstită, corectă și pe croiala moralității proprii, n-ar trebui să ne uităm la cât de bine au reușit sau nu vecinii noștri să-și prelucreze un altfel de trecut decât al nostru. Nazismul a fost un socialism de altă factură și a durat mult mai puțin decât comunismul. Trebuie făcută apoi o diferență între sentimentul și conștiința vinovăției: primul este legat de cel de rușine și inferioritate pornit, de regulă, în relația cu părinții, celălalt este condiționat de dezvoltarea supra-eului. Dacă sentimentul vinovăției este mai vag și difuz, iar nelegat de situații concrete, poate declanșa depresii, conștiința vinovăției îmi menține trează amintirea greșelii și faptul că trebuie să fac ceva pentru a mă scuza sau a repara răul făcut, indiferent de timpul când o voi face. Condițiile de prelucrare în Germania sunt altele, însă cea mai importantă este conținută de o conștiință autocritică având tradiții puternice, doar *Critica rațiunii pure* nu a fost scrisă la Mândrești (locul de naștere al lui D.G.), dar și psihologia sau psihoterapia s-au născut tot aici, ceea ce asigură alte baze cognitive și explicative. Filosofii, psihologii și gânditorii germani au fost și *Aufklärer* (iluminiști), îndeplinind un rol de „clarificatori" ai poporului și în care problema adevărului ocupa un loc central. Pedeapsa cea mai mare în educație este pentru minciună – ei sunt extrem de severi în acest sens și pentru că prelucrarea sentimentului de vinovăție e strâns legată de cultura adevărului, nu de cultura vinovăției, cum s-ar putea crede. Copilul învață de mic să-și asume răspunderea pentru faptele sale și adevăr, iar perfecționismul cerut de „ideea absolută" și corectitudinea unei justiții, conectată permanent la morala filosofilor clasici, au diminuat șansele ocolirii vinovăției. Meticulozitatea lor analitică a făcut să nu existe probleme în a se ști adevărul – cum ar fi detaliul că Hitler nu-și plătea impozitele! Au existat însă și unele excepții care dau de gândit, asociabile unor practici contemporane: unii naziști s-au dus după război la biserică, s-au spovedit și au fost ajutați să-și schimbe „costumația" și să emigreze în America Latină ca misionari! Problema vinovăției este, desigur, legată și de formele de complicitate directă sau indirectă. Revenind la complicitatea și vina originară de care vorbeam, ea conține nuanțe speciale ce justifică nevoia de prelucrare a trecutului și, mai ales, a sentimentului de vinovăție confuz declanșat în noi de comunism pentru a ne culpabiliza. El trebuie să fie conștientizat și acceptat cu curaj, așa încât să devină o conștiință a vinovăției, altfel nu vom ajunge niciodată unde trebuie. Ideea de bază este că problema nu poate fi rezolvată fără o conștiință colectivă a vinovăției – nu doar conducătorul sau partidul singur a trimis intelectualii și disidenții la Canal sau în închisori, ci poporul. Noi am executat ordinele și

Scanned with OKEN Scanner

pe cei puşi la zid, noi am ieşit în stradă şi am cerut „capul lui Moţoc", noi am aplaudat „măsurile" luate, noi am mărşăluit în direcţiile cerute – uneori cu fanatism! –, noi aplaudam şi scandam încă pe 21 decembrie 1989 lozincile comuniste. Masele au fost întotdeauna mult mai criminale decât individul singular, dictatorul instigator creează doar iluzia legalităţii faptelor odioase. Se poate face o paralelă şi cu recentul film *Patimile lui Cristos* sau cu modul de prelucrare a vinovăţiei din Germania, însă nu ştiu câte „adevăruri" mai pot fi salvate la noi după 15 ani. Se poate discuta şi de grade ale vinovăţiei, însă, psihologic vorbind, nu există nevinovăţie – excluşi pot fi doar cei care au fost pedepsiţi cumva sau executaţi. Dacă ai ştiut şi nu te-ai distanţat, nu ai întreprins ceva să împiedici sau să aduci faptele reprobabile la cunoştinţa celorlaţi, atunci te faci vinovat cel puţin moral, iar după Constituţia germană eşti pasibil de pedeapsă. Este ceea ce, juridic vorbind, germanii numesc „vinovăţia vecinului" (*die Schuld des Nachbars*), a martorului, a celui care stă cel mai aproape de un eveniment antisocial şi nu ia atitudine, tocmai pentru a se împiedica în viitor orice scuză, chiar şi atunci când fapta se petrece în curtea vecinului. El este cuplat cu un alt articol la fel de umanist: poţi fi pedepsit şi dacă nu le acorzi ajutor celor care au nevoie de el (*die hinterlassene Hilfeleistung*). Nu este de ajuns să spui că ţi-a fost frică pentru a scăpa de o vinovăţie care a făcut să sufere atâţia oameni, într-o formă sau alta. Problema adevărului social este foarte dramatică, întrucât confirmarea lui moral-umană *in senso*, fiind conceptuală, adică invizibilă, oferă un criteriu dificil de reprezentat mental. Doar „avantajele" care se verifică *in vivo*, în realitate, pot da o normă concretă. Normele de apreciere ale realităţii erau şi ele manipulate ideologic, însă nu ideologia abstractă convinge masele, ci funcţionalitatea soluţiilor nemijlocite oferite în viaţa cotidiană. Eu nu pot afirma niciodată că soluţia prescrisă de mine este cea „adevărată" şi „exactă" pentru că a funcţionat şi pacientul s-a vindecat, ci doar că a fost cea „potrivită", tot aşa cum nici şperaclul nu este niciodată cheia „exactă" pentru uşile pe care le deschide. Această breşă şi ambivalenţa „construit-real" au fost folosite foarte abil de comunism, care şi-a „potrivit" adevărurile după nevoile momentane de explicaţie, iar metoda a supravieţuit. Atitudinea faţă de adevăr deformează profund caracterul, emoţionalitatea, empatia socială şi aceasta este o mare problemă a moştenirilor comunismului.

L.A.: N-aş crede că această complicitate era şi conştientizată. Noi nu ne identificam, de regulă, cu ceea ce se întâmpla...

D.G.: Dacă o să folosim polaritatea conştient-inconştient, atunci nu vom face decât să complicăm şi să ne scuzăm la nesfârşit, cu toate că eu apreciez în mod deosebit această dinamică şi efectele ei asupra comportamentului. Nici măcar în cazurile individuale nu există, psihologic vorbind, nevinovăţie – nu vei omorî niciodată un om dacă nu ţi-ai reprezentat măcar o dată acest lucru. Acest aspect, invizibil oricărui judecător, este suficient pentru demonstrarea vinovăţiei, chiar şi dacă făptaşul era sub influenţa alcoolului. Putem vorbi de dubla morală a comunismului, însă nicidecum de circumstanţa atenuantă a maselor inconştiente şi hipnotizate. Starea hipnotică, manipularea sau dezinformarea nu exclude niciodată vinovăţia, asta trebuie să ne fie clar! Dacă individul şi-a găsit protecţia neputinţei în atotputernicia masei şi s-a eliberat de complexul colapsului existenţial, corectându-şi imaginea de sine confuză, prin identificarea cu proiectele paranoice ale „conducătorului", atunci putem vorbi doar de un proces simbiotic, cu multiple fenomene de transfer, care însă nu exclude, în nici o fază, absenţa vinovăţiei. Dacă nu te identifici cu ceva, trebuie s-o afirmi, să te distanţezi, pasivitatea şi tăcerea acuză, iar cel care nu este revoltat de un act de agresiune sexuală faţă de un copil poate fi considerat, psihologic vorbind, un pedofil latent. Cum masa poate deveni din călău şi o victimă, ea parcurge, ulterior faptelor de „măreţie", un fenomen de trecere spre faza de martir, îşi va apăra nevinovăţia şi implora dreptul la viaţă. Aderarea nu a fost numai un fenomen de participare

Scanned with OKEN Scanner

la crime politice care să fi rămas în afara intimităţii, ea a fost totală, chiar intimă. Aşadar, ne-am iubit sau urât la comandă, am făcut dragoste eficientă fără anticoncepţionale şi copii conform indicaţiilor – cred că îţi mai aminteşti de simbolul „mamei eroine"! Intimizarea conţinută de unele sloganuri a stimulat participarea afectivă şi a dat comunismului o notă de senzualitate, asemănătoare chemării naziste, nu fără ecou – aceea de a oferi Führerului copii blonzi cu ochi albaştri, dar şi prin substituirea liderilor comunişti cu părinţii noştri. Aceste pretenţii sunt, analitic vorbind, semne erotice cu tentă patologică – există o relaţie profundă între putere şi sexualitate. Concomitent, puritanismul de suprafaţă al comunismului desemna şi un complex de inferioritate în confruntarea reală cu probleme incongruente ideologic, cum este aceea a eroticului. Deoarece doar efectul de durată al complicităţii implică un conflict în plan moral sau raţional, la nivelul conştiinţei individuale s-a produs o intersectare „de-a valma" a unor aspecte contradictorii, ca urmare a unor modele oferite, sub protecţia explicaţiilor generale sau a lozincilor de tipul „viaţa şi trecutul ne-au arătat tovarăşi".

L.A.: În fond, mult trâmbiţata explicaţie simplistă a evenimentelor, dar şi a reamintirii realizărilor „măreţe", a succesului „eroilor" sau a practicilor criminale faţă de duşmanii de clasă...

D.G.: Corect, orice sistem, de oriunde, dacă este prezentat ca o exclusivitate şi subordonează totul unei singure idei, atunci el se bucură nu numai de coerenţă internă, ci devine tot mai persuasiv şi mai acceptat de mase şi din nevoia unei explicaţii a vieţii sau a lumii în general. Nimeni nu poate trăi „liniştit" fără a fi în posesia unor răspunsuri personale la necunoscutele şi problemele vieţii personale, nu neapărat numai sociale. Preocuparea pentru colectiv nu poate oferi decât o amânare a preocupării de sine şi a rezolvării problemelor de viaţă cotidiene. Doar nu ai, decenii la rând, de-a face cu situaţii revoluţionare ameninţătoare sau lupte de clasă! Viaţa nu aşteaptă ritmul înţelegerii noastre şi nici nu este tolerantă cu vreo explicaţie dată „în fugă" sau cu logica superficială de moment, de multe ori inaplicabilă, fapt ce a generat improvizaţii şi paradoxuri în lanţ. A existat, bineînţeles, şi o frică de a-ţi construi singur explicaţiile, se risca lipsa de conformitate cu sistemul, aşadar era mult mai simplu să le adopţi pe cele oferite, delegându-se astfel şi responsabilitatea eşecului personal. Comunismul a avut mai multe complexe, altfel n-ar fi respins sau interzis atâtea lucruri, însă de bază a fost complexul individualităţii şi mai ales al psihologiei acestuia. Ura faţă de individualismul elitist era o mascare a complexului vizavi de tendinţa profundă a identităţii şi diferenţierii de celălalt. Ce altceva a fost, de fapt, reacţia de aderare la „Meditaţia Transcendentală" decât o dorinţă de evadare sau încercare de individualizare a eului sufocat de colectivismul excesiv şi monoton?

L.A.: O întrebare încă mă preocupă: cum a fost posibil ca intelectuali de o anumită mărime să se implice într-o aventură „transcendentală"?

D.G.: Spuneam mai înainte că „lumea" mea este mărginită de graniţele limbajului meu, dar şi de dimensiunile/particularităţile corpului pe care-l posed. Gândirea şi trăirea sunt într-o relaţie simbiotică, o stare corporală, să zicem, un simptom de ameţeală, îmi poate periclita „lumea" şi ceea ce eu gândesc despre ea, nu pot face abstracţie de barierele organice, iar uneori sunt chiar sclavul lor. Putem facem abstracţie de foarte multe lucruri şi chiar de toţi ceilalţi, putem trăi într-un „butoi", ca filosoful antic, sau într-o „coajă de nucă" şi să ne credem „regele unor domenii nemărginite", cum filosofa Hamlet. Intelectualii de care vorbeşti sunt nu numai minţi integrate superior, ci şi oameni ce trebuiau să facă piaţa, dacă aveau cu ce şi de unde, sau să caute disperaţi un dentist în miezul nopţii. Putem sări graniţele durerii corporale inevitabile? Şi care sunt costurile unei evadări din corp? O suferinţă organică ne poate „modifica" construcţia universului lumii interne

Scanned with OKEN Scanner

atunci când nu avem tratamentul sau explicaţia/soluţia „potrivită". Sub comunism se explica doar colectivul, nu individul, însă tocmai această atitudine a făcut ca sistemul să fie antisocial. Nu trebuie apoi uitat că transcendentul – sau ceea ce se află „dincolo" – a fascinat întotdeauna orice intelectual preocupat şi de alte „lumi/fenomene" din afara experienţei cotidiene sau a graniţelor patriei, de netrecut corporal. Atracţia unei metode de relaxare prin transcendere era stimulată de oferta lărgirii măcar a graniţelor conştiinţei, dacă nu ale ţării, şi, cum erau nemulţumiţi de ceea ce oferea „teritoriul" ei, au testat, pe o „hartă" mentală, o zonă liberă de condiţionări repulsive. Eu o interpretez ca un refuz sau o substituire a „teritoriului fizic", dar şi ca o reacţie, omeneşte firească, în cadrul confruntării „corpului" cu transformările vârstei şi al trecerii treptate spre eternitate. Privit unitar, afirmaţia corectă este „Eu sunt corpul care vorbeşte", spiritul şi corpul cresc împreună şi orice transcendere spre un alt nivel de spiritualitate implică a face abstracţie de corp, însă „el simte" această „trădare/evadare" şi poate reacţiona „ciudat" sau refuza dezvoltarea sentimentelor de confort, mulţumire, fericire. Reprezentarea că trebuie să ajungi undeva unde nu s-a ajuns încă – sau la ceva „cenzurat/interzis" – poate fi şi un protest, nu doar o explorare a teritoriilor eului, un refuz al realităţii frustrante, dar şi un faliment al „terapiei" bolilor de fiinţare, cum spunea Noica. Spiritualitatea nu oferă în mod automat şi o protecţie în faţa experienţelor cotidiene marcate de lipsuri, boală sau anxietate. Discuţia poate atinge şi problema dualismului corp-spirit, reactualizată de cercetările neuromoleculare. Dacă maturizarea intelectuală nu este susţinută/urmată şi de cea emoţional-afectivă, nu putem vorbi despre o dezvoltare normală. Inteligenţa este doar o aptitudine performantă şi nimic altceva – s-a crezut şi se mai crede că este suficient să fii deştept pentru a nu avea probleme, depresii sau fobii; însă, din fericire, nu este aşa. Fără afectivitate sau emoţii, fără calibrare homeostatică în adevăratul sens al cuvântului, fără empatie, o inteligenţă poate deveni insuportabilă nu numai pentru sine, ci şi pentru ceilalţi. Experienţele cu meditaţia transcendentală nu trebuie să ne mire şi nici să ne facă să ne îndoim de calibrul intelectualilor respectivi sau de lipsa lor de spirit critic. Ce putem crede atunci despre doctorii în psihologie care s-au lansat în aventura verificării unei tehnici „aşa-zis terapeutice" fără a avea experienţe în psihoterapie, fără s-o probeze pe pielea lor ca experienţă de grup şi fără posibilitatea unui studiu comparativ îndelungat? Dacă a fost o momeală, nu ştiu, însă nici o metodă terapeutică nu este în regulă dacă determină aşteptări false. Cu atât mai mult cu cât ideea de „psihoterapie de grup" era considerată atunci a fi subversivă, iar în cultura română mai fusese un caz pus la index de comunişti tocmai pentru ideea „transcendentului abisal" cu trimiteri spre religiozitate – acela al filosofului Lucian Blaga. Represaliile faţă de intelectuali şi psihologi au fost de o duritate tipic comunistă sau tipică poporului român? Aceasta este o întrebare de fond şi a modului în care noi ne-am despărţit în istorie de anumite personalităţi, chiar de unii conducători. După mine, a fost o greşeală să i se dea OK-ul de către psihologi, însă ea fost speculată inuman şi a demonstrat că umanismul comunist era doar o lozincă discriminativă, ce viza toleranţa în sus sau în partid, nu şi în jos. Aceasta nu trebuie să ne absolve de analiza propriilor greşeli – a prelucra trecutul înseamnă a privi cu curaj lucrurile aşa cum au fost, fără nostalgii sau crize de martiraj. Nu este vorba doar despre caracterul subversiv al unei metode de relaxare „împachetate" elegant cu ritualuri şi denumiri orientale, ci despre faptul că atât „produsul" în sine, cât şi forma sau promisiunile oferite nu erau nici ştiinţific şi nici deontologic în ordine. Problemele deontologice sunt în psihologie fundamentale, deoarece tendinţa de folosire a „puterii" de previziune a comportamentelor trebuie contracarată permanent şi supervizată. Or, meditaţia transcendentală, ca, de altfel, toate tehnicile ezoterice practicate de „*möchtegerne Psychologen*" (cei ce-şi doresc să fie psihologi fără a fi), a promis „minuni" care sunt interzise şi inacceptabile deontologic.

Scanned with OKEN Scanner

L.A. : De ce să fie interzise, dacă se vând şi lumea le caută ?

D.G. : Doar nu vrei să devenim toţi vraci şi prezicători, ca Nostradamus sau Rasputin ! De ce este o vindecare spontană şi o „minune" ? Pentru că nu avem o explicaţie a faptului de ce, într-un anumit caz, nu s-a împlinit profeţia statistică a înrăutăţirii bolii sau a decesului. Orice terapeut sau medic se confruntă cu asemenea cazuri, însă, dacă acesta crede că excepţia conţinută de „minune" s-ar datora „calităţilor sale personale", atunci el însuşi are nevoie de un psihoterapeut pentru a fi adus cu picioarele pe pământ ! Aici se află esenţa relaţiei terapeutice, de a nu fi sclavul feedback-ului pozitiv, de a nu-ţi însuşi ceea ce nu este al tău şi a-i da pacientului reuşita, lămurindu-l cum să-şi prelucreze propria „minune" sau „energie" în folosul propriu, nu să-l faci dependent de „aură", de transmisia ta de „energie" sau de una transcendentală ! Printre altele, meditaţia îşi plasa efectul pe păstrarea secretului „mantrei", ceea ce sugera nu numai gândirea „mitică", ci şi pe cea conspirativă, care era domeniul Securităţii, iar fascinaţia şamanică a „gurului" o concura pe cea a „conducătorului". S-a intrat aşadar în conflict cu interese şi „metode de influenţă" care erau monopol de stat, iar afirmaţia mea poate fi folosită ca justificare sau luată ca o plauzibilitate terapeutică umoristică. Orice ritualizare în ceremonialul de desfăşurare a unei activităţi, focalizarea monologului şi a privirii sunt proceduri hipnotice de inducere a transei, însă nu este vorba despre a damna sugestia, ci doar modul nedeontologic de a te folosi de ea. Din păcate, nu pot decât să enunţ aceste probleme – ele ar trebui să constituie obiectul unor dezbateri serioase în cadrul organizaţiei psihologilor de acasă. Esenţa conflictului de atunci este actuală, având în vedere absenţa controlului deontologic general, dar şi pervertirea unor specialişti sociali la jocul puterii. Dacă psihologii din România şi-au constituit un colegiu care le va controla activitatea din punct de vedere etic, nu acelaşi lucru se poate spune despre celelalte grupuri profesionale din domeniul uman sau al previziunilor sociale. O altă problemă este aceea a atractivităţii pe care „minunea" unor metode de „vindecare" o exercită încă asupra oamenilor. Individul neclarificat decenii la rând şi căruia i s-au promis toate produsele „civilizaţiei" industrializării forţate în schimbul „trădării" şi vânzării sufletului, al uitării de sine s-a trezit, după 1990, nu numai singur, ci şi gol spiritual. Am fost sclavii unor promisiuni materiale de mai bine, de parcă binele ar fi în posesia cuiva, însă acest lucru se mai aşteaptă şi astăzi de la alţi „conducători" sau vindecători. Este o aşteptare care nu poate fi decât speculată manipulativ, mai ales într-o societate unde nu s-a reuşit crearea cadrului juridic echitabil pentru ca fiecare să ajungă la binele reprezentat într-o formă individualizată. Această mentalitate a fost întreţinută şi de atitudinea puritană vizavi de suferinţele psihice, psihoterapia a creat şi creează la noi probleme de percepţie şi acceptare, mai ales din teama etichetării. Cuvântul *psihoterapie* este mult mai apropiat de cuvântul *psihiatrie* decât de *psihologie*, iar conotaţia sa trimite la reprezentarea spontană a Spitalului „Socola" şi a gratiilor la ferestre. Din aceleaşi motive, multe personalităţi, chiar politice, îşi numesc psihoterapeutul „sfătuitor/consilier", dar şi pentru că se asociază cu ideea de slăbiciune interioară. Noi putem schimba numele realităţilor după nevoile noastre emoţionale sau ale satisfacerii eului orgolios, însă falsificările ne înfundă mai devreme sau mai târziu. Un „expert în reincarnare", unul care promite legături cu „lumea de dincolo" sau chiar „eliberarea prin sinucidere", cum a fost cazul sectei din Tenerifa, unde s-a încercat evitarea prin suicid a „sfârşitului apocaliptic iminent al lumii", par să aibă mai multe şanse de a „fascina" decât un psihoterapeut, căruia îi este interzisă până şi reclama de cabinet, tocmai pentru a nu trezi aşteptări false. Recrudescenţa iraţionalismului a fost obsesia secolului XX, iar plăcerea „regresiei de vârstă" în grup poate fi trăită intens, indiferent dacă eşti laureat al Premiului Nobel sau posesor de Oscar.

Scanned with OKEN Scanner

L.A. : Cum îţi explici reacţia foarte dură a ceauşeştilor faţă de meditaţia transcendentală ? Crezi că a fost o subversiune psihologică a Securităţii, pentru a-şi demonstra utilitatea şi vigilenţa, ori au fost convinşi de caracterul subversiv al întâlnirilor ?

D.G. : Eu nu cunosc dedesubturile, nu pot analiza decât procedura. Aşa cum s-a acţionat, a fost un răspuns extrem de dur la o realitate clasificată intolerant „sau/sau, alb/negru", o demonstraţie de putere, dar şi una fobică, tipică reacţiilor extreme ale celor care intră uşor în psihoză. „Familia" a fost ajutată să intre în panică prin metoda casei, aceea a dezinformării (şi amplificarea este o dezinformare, chiar mai periculoasă decât lipsa de informaţii !), altfel s-ar fi procedat diferenţiat, dar este şi dovada unei justiţii paralizate, redusă la o caricatură, o altă problemă deontologică la fel de gravă. Nu informaţia în sine provoacă panică, ci modul şi momentul în care o transmiţi. A băga frica în cineva este mult mai simplu decât a o trata – o fobie se dezvoltă în trei secunde şi nu scapi de ea treizeci de ani. S-a folosit o metodă psihologică simplă – pentru că exerciţiul dezinformării era în comunism „pâinea noastră cea de toate zilele" –, iar acţiunea de compromitere a „Meditaţiei Transcendentale" a demonstrat că se pot crea „realităţi" perfect simulate şi „vârful" sistemului poate fi păcălit. „Conducătorul" a fost atunci, ca şi în decembrie '89, victima propriului sistem informativ exhaustiv (urma parcă să fim toţi interceptaţi !) şi de producere a fricii. Dificultatea de a prelucra informaţiile excesive (controlul informaţiilor înseamnă numai strangularea lor !), tot mai greu de stocat a crescut, iar dacă sunt negative, ele pot îngrozi orice creier uman. Realitatea în sine nu este fobică, numai reprezentarea ei ne produce groaza şi teoria comunicării spune clar : blocarea sau starea de confuzie a unui sistem se realizează cel mai uşor prin satisfacerea neselectivă şi excesivă a foamei informaţionale. Dimensiunile pericolului „agenturilor străine" au fost hiperbolizate pe principiul multiplicării detaliilor nesemnificative, al amplificării zvonurilor şi al profeţiilor devenite reale în consecinţe. Dacă vrei ca o persoană să se blocheze în propriul sistem, atunci îi satisfaci obsesia de a fi „precis informată", ce declanşează procese circulare în lanţ, dar şi spiralat. „Precis" înseamnă mult şi în detaliu, însă ceea ce este foarte exact poate fi nu numai absurd, ci şi imposibil de prelucrat. Creierului nu-i plac analizele la nesfârşit şi foarte obositoare, ci sintezele şi concluziile. În fond, noi gândim în concluzii, cuvintele sunt deja abstracţii ale unor proprietăţi şi, cum pentru a lua decizii sau a influenţa trebuie să te exprimi scurt şi eficient, aceasta implică şi mai multă abstracţie. Numai blocarea creierului pe detaliu scos din context şi amplificat face posibilă panica. Însă a te informa permanent de intenţiile colaboratorilor înseamnă nu numai suspiciune, ci şi plăcerea obsesivă a *voyeur*-ului de a intra în intimitatea cuiva.

L.A. : Ipoteza mi se pare plauzibilă şi, în spiritul afirmaţiilor făcute până acum, înclin să cred că a fost o reacţie anxioasă a clanului ceauşist, declanşată de obsesia de a vedea peste tot numai conspiraţii ale serviciilor secrete străine, dar şi o metodă de intimidare a intelectualităţii.

D.G. : S-au atins, desigur, mai multe scopuri deodată. Conspiratorul viciat de metodă vede peste tot aranjamente ameninţătoare – în fond, conspirativitatea este „secreţia" complicităţii de care vorbeam şi ea conduce la o subordonare aproape totală. Prin solicitarea „încrederii oarbe" sau a efectelor extrem de atractive ale tăinuirii asupra imaginaţiei, se obţine o stare de dependenţă ce trebuie mereu satisfăcută. Psihologia secretului sugerează intimitatea, tabuurile, iar tot ceea ce poartă eticheta de interzis, strict secret, serviciu secret, „lucrează la secrete sau în secret" speculează atractivitatea misterului. Un secretar general este un deţinător de secrete, are mai multe secretare care au învăţat cum să secrete cât se poate de discret „secretele epocii de aur" – şi aceste afirmaţii nu sunt numai un joc de cuvinte, ele se joacă cu realitatea „jucătorului". Cine controlează informaţiile puse la

Scanned with OKEN Scanner

„secret" sau este deţinător de secrete are o putere absolută asupra persoanelor „vizate" de acestea. Viciul de fond este conţinut de faptul că un „secret absolut" implică o inaccesibilitate absolută, iar valoarea lui creşte cu atât mai mult cu cât el rămâne pentru ceilalţi inviolabil. Jocul psihologic „de-a secretele" vizează absurdul, însă este extrem de benefic pentru cei care-l folosesc şi profită de funcţiile de tăinuitori/deţinători de secrete, cu putere în orice relaţie. Ca psihoterapeut, mă confrunt zilnic cu secretele pacienţilor, însă puterea cu care ei mă învestesc nu o pot folosi fără să încalc codul etic profesional şi să-mi periclitez autorizaţia de practică. În plus, ar fi o dovadă că eu însumi am nevoie de terapie! Diferenţierile de procedură sunt incomparabile, iar în ceea ce priveşte etica, nu am auzit să existe o „Etică a Securităţii" sau a vreunui serviciu de informaţii. Serviciile respective se folosesc abuziv de absurditatea conţinută în definirea a ceea ce este sau poate fi un secret şi a mecanismului lipsei de transparenţă. Acesta face ca o astfel de instituţie să se poată menţine artificial, chiar dacă informaţiile nu au valoare de secret sau vreo importanţă majoră, deoarece tot ea deţine şi definiţia/criteriul după care o informaţie este clasificată astfel! În fond, cine are competenţa să clasifice o informaţie astfel încât ea să primească atributul secretului şi care sunt criteriile de selecţie? Dacă este nevoie de o verificare permanentă a sincerităţii/loialităţii înseamnă că sau noi suntem „răi de la natură şi incurabili" şi trebuie menţinută culpabilizarea, sau consumatorul de secrete suferă de nevroză obsesivă. Un serviciu secret poate, teoretic vorbind, să supravieţuiască la infinit, pur şi simplu numai prin deţinerea unor informaţii la care să nu se permită accesul, adică menţinerea puterii prin şantaj şi frică. Frica a fost, este şi va fi cel mai mare capital, iar istoria omenirii e istoria modului în care am încercat să scăpăm de frică sau s-o tratăm, prin eliberarea de dependenţele nesigure sau de obsesia permanentă a morţii: religie, magie, ştiinţă, dragoste, protecţia lui Dumnezeu, cercetarea legilor naturii, filosofare. Cine poate provoca iluzia vindecării fricii poate obţine puterea. Menţinerea puterii este posibilă prin manipularea mecanismelor care pot declanşa şi întreţine frica – însă, dacă un tip de societate se menţine prin practici de producere a anxietăţii, atunci ea nu-şi îndeplineşte rolul fundamental de a garanta securizarea individuală şi echilibrul emoţional. La urma urmei, frica poate fi declanşată şi prin cenzura adevărului despre noi sau despre mediul în care trăim.

L.A.: Eu am scris în volumul de faţă despre cenzură, însă după abrogarea ei, în 1990, nu s-a mai scris parcă la „nivelul" atins anterior...

D.G.: O discuţie despre cenzură oferă, psihologic vorbind, o mare atractivitate şi poate fi o temă tratată separat. Nu pot decât să punctez de pe margine unele aspecte. Sunt, desigur, mai multe explicaţii, iar eu fac cu plăcere tot felul de „asociaţii libere" – un motiv ar fi dispariţia tensiunii sociale, dar şi atracţia exercitată de „interzis" ce permitea retrăirea unor emoţii primare de tipul „incestului originar"! Un adulter, de exemplu, nu se justifică numai prin frumuseţea persoanei întâlnite, ci şi prin emoţia puternică dată de erupţia de adrenalină în sânge, o stare care te poate face şi dependent, tot aşa cum nici un cleptoman nu fură pentru că are nevoie de obiectul respectiv, ci pentru că el este sclavul reacţiei emoţionale, asemănătoare beţiei orgasmice, dacă vrei. Eu aş mai asocia fenomenul de „dispariţie a ameninţării" după 1990 şi cu cel de „dispariţie a simptomului" din psihoterapie, care determină pierderea unor „avantaje" cum ar fi: perceperea persoanei din perspectiva netolerantă, valabilă pentru normali sau faţă de cei fără simptomul respectiv, ceea ce înseamnă asumarea aceloraşi obligaţii şi frustrări, dar şi dispariţia şanselor de a schimba în continuare lucruri, fără a întâmpina rezistenţa celorlalţi. În final, dispare nu numai „simptomul", ci şi presiunea care făcea ca „inventivitatea negativă" a acestuia să impună formele proprii de relaţionare. În cazul nostru, eu înţeleg că o producţie este cu atât mai artistică cu cât e mai indirectă, mai „altfel spusă", iar talentele dezvoltate în a

Scanned with OKEN Scanner

ocoli cenzura, o barieră reală şi destul de îngustă, presupuneau un exerciţiu permanent de evitare subtilă a decapitării textului sau a interzicerii lui, ceea ce menţinea tensiunea creaţiei la tonusul optim. Subtilităţile sublimărilor de atunci au fost înlocuite, după 1990, cu „exprimări directe", tot mai „dezgolite", astfel încât creativul s-a dizolvat, atingând vulgarul, fruct interzis de puritanismul anterior. Nu întotdeauna „liberul arbitru" a fost şi cel mai creativ, cenzura şi-a făcut ceva mai bine datoria. Se pare că noi nu rezolvăm problemele mai bine în sistemul *laissez-faire* decât în cel autoritar sau delimitat. Până la un anumit punct, frustrarea poate fi stimulativă. Evoluţia umană a fost condiţionată de doi factori: presiunea exteriorului, frustrarea impusă de mediu, şi motivaţia internă, spirituală. Să nu crezi acum că mă gândesc la ceva divin – e vorba despre o banalitate, comoditatea sau economia efortului spre care tindem. De multe ori doar tirania unor „conducători" ne-a scos din aşa-zisa sălbăticie şi a „forţat" evoluţia. Până la apariţia acestora, favorizată şi de evoluţia limbajului, omul primitiv a spart cu îndărătnicie pietre peste un milion de ani, bătând pasul pe loc, însă de la lansarea unei săgeţi din arc la aterizarea pe Lună au trecut doar 12 500 de ani. Din comoditate, ca să folosesc un termen indirect pentru lene, dar şi presaţi de şef, şi nu de nevoie, aşa cum s-a crezut, noi am încercat cândva să rezolvăm o problemă fără s-o rezolvăm „direct". Toate formele indirecte de a obţine ceva fără un efort fizic sunt exerciţiul inteligenţei creative: dacă urmăreşti biografiile unor genii, vei constata că erau de o comoditate anecdotică. Dintr-o altă perspectivă, cuvântul scris şi trecut de furcile cenzurii primea o greutate şi o evaluare socială aparte pentru că, pe lângă subtilităţile sugestive şi o ambivalenţă bine mascată, el primea eticheta de „subversiv" de la o intelectualitate care se hrănea exclusiv din „opoziţia verbală". În psihoterapie se pune un mare accent pe cuvinte, cuvântul îmbolnăveşte şi tot cuvântul vindecă, însă nu putem analiza sentimentele şi gândurile în formă lingvistică punându-le sub microscop sau separate de persoana care le exprimă. O dată exprimate, cuvintele capătă o existenţă aparte, a seduce înseamnă a transpune o persoană din universul raţional în cel al imaginaţiei, al construcţiilor de idei, imagini şi amintiri care declanşează trăirile unor sentimente puternice. Cuvântul are prin efectele sale polivalente un caracter magic şi, parafrazând, putem spune nu numai că „la început a fost cuvântul", ci şi că toate începuturile sunt semnalizate sau declanşate prin cuvinte; iar dacă avem de-a face şi cu un purtător al „Cuvântului Domnului" sau al „Celui Suspus", atunci intrăm într-o transă care poate ţine uneori secole, chiar milenii. Opoziţia verbală rezultată din „jocurile de cuvinte" era singura hrană spirituală a intelectualilor, constituind şi o formă de protest. Şi, nu la urma urmei, era valorizat curajul asumării riscului de a-ţi pierde libertatea sau viaţa, o atitudine morală care obliga la solidarizare.

L.A.: Este „frica" explicaţia pentru absenţa manifestării unei opoziţii vizibile la noi? De ce ea a fost numai la noi resimţită aşa de profund, că ne-a paralizat?

D.G.: Se crede, de regulă, că banii conduc lumea – eu cred că frica este regina absolută. Dacă intri în panică, arunci cu banii pe fereastră. Frica neprecizată poate fi şi anticamera psihozei, iar reacţia de autoapărare obişnuită este „renegarea realităţii", mai ales atunci când nu poţi combate cauza ei sau orgoliul te împiedică să te duci la psihiatru. Declanşarea fricii este o reacţie instinctuală de conservare, poate apărea în orice moment când existenţa este periclitată concret sau ameninţarea devine greu de identificat, dar şi aşteptarea fricii o poate provoca, prin creşterea susceptibilităţii faţă de un mediu nesigur. Reacţia de evitare sau laşitate ce urmează fricii este, poate, aceea care ar trebui discutată mai mult, dar şi ea este un răspuns, până la un punct firesc, sau, cum spunea A. Lincoln, referitor la dezertările din timpul Războiului de Secesiune: „Nu poţi condamna pe cineva la moarte pentru că este laş, tot aşa cum nici cocoşatul nu poate fi făcut vinovat de cocoaşa pe care o poartă".

Scanned with OKEN Scanner

Comunismul a provocat frica în primul rând prin sacrificarea „adevărului" – răstălmăcirea percepţiilor prezentului şi ale trecutului era tehnica de bază şi orice putea fi folosit împotriva ta. Tocmai acest mod de „prelucrare răstălmăcită a trecutului" de atunci trebuie evitat în viitor. Cum nu te poţi feri de tot ceea ce te înconjoară fără a deveni după un timp paranoic, trebuia să declanşezi tot felul de mecanisme de apărare pentru a supravieţui. Renegarea realităţii era dublă: ca să provoace frica, propaganda renega ceva şi evidenţia altceva, iar ca să scapi de această „construcţie iluzorie de gradul I", trebuia s-o renegi încă o dată la nivel individual pentru a te apropia de adevăr; dar şi adevărul crud te înfioară dacă lipsesc confirmările sau susţinătorii. Distrugându-se cadrele adevărului, s-a sădit în noi o stare de suspiciozitate prepsihotică latentă şi aceasta este una dintre cauzele care au prelungit eliberarea de „schemele de gândire" impregnate. Amintiţi-vă că, ani de-a rândul, societatea postdecembristă a fost obsedată de întrebarea: „Cine eşti dumneata, domnule X sau Y?", semn nu numai al unei neîncrederi maladive, ci şi al faptului că ne lipsea curajul unei identităţi. Indiferent de atitudinile adoptate atunci sau acum, problema cea mai grea a adevărului nu este numai veridicitatea informaţiei în sine, ci, mai curând, acceptarea lui, care presupune condiţii cognitive sau scheme mentale de integrare, altfel trece pe lângă noi. Împărţirea adevărurilor în importante şi nesemnificative după criterii nu numai psihologice, cum ar fi experienţele anterioare (trecutul) sau credinţele de tot felul, complică şi mai mult această problematică. Adevărul este impus şi de condiţionările cotidiene, putând fi respins dacă nu „aduce" nimic sau conectat la tot felul de superstiţii, însă acest aspect e o temă centrală a psihoterapiei.

L.A.: Revenind la prelucrarea trecutului – în ce măsură ne-ar ajuta nu numai să ne descotorosim de moştenirile de gândire, ci să fim şi pregătiţi pentru aşteptarea unui viitor eliberaţi de prejudecăţi puritane?

D.G.: Aşteptarea „viitorului" este utopia care s-a vândut întotdeauna cel mai bine – e asemănătoare cu „aşteptarea lui Godot", unde Beckett face un joc de cuvinte aluziv la afirmaţia lui Nietzsche „*Gott ist tot*" („Dumnezeu este mort"). Viitorul „nu vine" pentru că nu are de unde veni, nu poate fi localizat în spaţiu şi nu are nici o existenţă în afara aceleia pe care numai noi i-o dăm prin trăirea prezentului. Perceperea viitorului este legată de aceea a timpului şi de aici tot felul de complicaţii fizice şi psihologice. Cum universul se deplasează uneori peste viteza luminii, numai pe Pământ există o astfel de percepţie a timpului şi în legătură cu ritmurile bionaturale – chiar ceasul atomic plasat pe o orbită în afara Pământului dă diferenţe faţă de valorile de pe Terra. Eu le recomand pacienţilor să părăsească consternarea neputincioasă, decursă dintr-o înţelegere fatalistă a viitorului de tipul „ce ţi-e scris în frunte ţi-e pus" sau a complexului lui Oedip, şi să-l perceapă ca „sosit şi prezent". Noi trăim, de fapt, numai în viitor: prezentul zilei de azi este viitorul zilei de ieri, ora de faţă, viitorul celei anterioare ş.a.m.d. Viaţa se trăieşte numai ca prezent, este pur şi simplu inevitabilă – ne aflăm într-o lume apărută din „întâmplare" sau din „nimic", iar timpul e scurt. Scopul vieţii este experienţa totalităţii duratei ei, dar şi a simultaneităţii prezentului, aşa că se aşteaptă inutil apariţia viitorului sau a ceea ce ne reprezentăm a fi, pentru că, dacă el nu a sosit deja, nici nu va mai veni, cu toate că, în final, Becket afirmă: „El nu vine, aşadar EL există!", o aluzie la refuzul divin de a se arăta sau manifesta. Paralela poate părea forţată, însă omenirea a aşteptat mereu de la viitor „sosirea Domnului" şi împlinirea aspiraţiilor de mai bine, de dreptate, de ridicare la cer etc., adică de la „altcineva", şi aceasta este o atitudine depresivă. Dacă noi purtăm şi raiul, şi iadul în noi, atunci suntem obligaţi să acceptăm şi responsabilitatea acestei damnări. A lăsa răspunderea pe seama altcuiva este depresiv, după cum depresivă e şi afirmaţia „Copii mei trebuie să trăiască mai bine decât mine sau să aibă un viitor fericit". Fericirea sau bucuria vieţii nu

Scanned with OKEN Scanner

este un sentiment care poate fi „aşteptat" sau amânat: el trebuie dezvoltat zilnic şi „fără un motiv" concret al dependenţelor de a avea, a reuşi, a primi, a găsi. Becket, el însuşi dezamăgit, propune o soluţie aparent absurdă, însă singura care mai poate salva „aşteptarea" – absenţa ca dovadă a existenţei, sugerând ipoteza „creaţiei din nimic" (*creatio ex nihilo*), dar şi incapacitatea noastră de a înţelege, accepta şi suporta nihilismul sau nonsensul existenţial: nu există sens, noi suntem sensul! Teama de a fi singuri în univers este teribilă şi tocmai „aşteptarea originară", acest „trebuie să vină Cineva", liniştеşte pe moment creierul nostru obsedat de ordine şi prizonier al lanţurilor cauzale lineare de tipul „dacă a fost un început, trebuie să fie şi un sfârşit". Fără repere suntem în „aer" şi singura posibilitate de a manipula viitorul este lărgirea graniţelor prezentului psihologic, adică a aprofundării înţelegerii şi conştiinţei propriului eu. Viitorul sau „ziua de apoi" a fost întotdeauna speculaţia de fond a oricărei manipulări sociale, indiferent dacă e vorba despre politică sau religie. Politicienii, care promit lucruri utopice, se lasă conduşi de ideologii nerealiste ce sfârşesc într-un dogmatism fără ieşire, cu atât mai mult cu cât, pentru a se păstra atractivitatea, o promisiune iniţială trebuie să fie depăşită de următoarea – o escaladare în cerc vicios care la un anumit punct se blochează. Orice sistem politic nou care se bazează numai pe oamenii „noi" în construcţia unei societăţi absolut „noi" ajunge să fie o dictatură. Karl Popper spunea că, dintre toate ideile politice, dorinţa de a face oamenii fericiţi şi desăvârşiţi este, poate, cea mai periculoasă, iar încercarea de a realiza raiul pe pământ produce iadul.

L.A.: Trecutul ne-a băgat din diferite motive frica în oase, viitorul ne angoasează – nu facem decât să trecem de la o frică la alta...

D.G.: Frica este, în finalul trăirii ei, o reacţie emoţională a lipsei de explicaţie sau înţelegere a necunoscutelor vieţii. Sentimentul de frică este unul singur, celelalte reacţii sunt forme denumite după situaţiile sau obiectele care-l determină. Teama despărţirii sau de necunoscut sunt reacţii ereditare, una este emoţională şi cealaltă cognitiv-explicativă; restul fobiilor sunt învăţate sau intersectări ale celor de bază, trăite diferit, în funcţie de structura personalităţii fiecăruia. Desigur, viitorul ne poate îngrozi şi pentru că reprezentările imaginative o fac mult mai bine decât realitatea, însă el poate deveni real tocmai prin proiecţia angoaselor neprelucrate şi a mecanismului „profeţiilor negative care tind să se autoîmplinească". Faptul de a nu şti ce se va întâmpla cu societatea în viitor nu este decât semnul că o societate deleagă o parte din responsabilitate cetăţenilor ei, care nu ar mai trebui să aştepte ca el să vină de „sus". În viitor se va întâmpla exact ceea ce se întâmplă cu fiecare şi societatea va fi după „chipul şi asemănarea noastră". Nu societatea trebuie să fie mai bună cu noi sau decât noi, ci noi trebuie să devenim mai buni, prin dezvoltarea personalităţii şi a reperelor morale. Jocul este simplu şi cauzele nu trebuie căutate mai departe de graniţele propriei fiinţe. Eu înţeleg interesul de a învăţa, mai degrabă, limbi străine sau limbaje de programare decât pe cel intern sau relaţional, însă acesta din urmă este mult mai important pentru viaţă în descifrarea trăirilor, emoţiilor şi sentimentelor proprii. Dacă vom învăţa şi ne vom autoanaliza numai în situaţia de suferinţă acută, atunci vom fi tot timpul în urma evenimentelor vieţii şi vom menţine un analfabetism emoţional îngrijorător al „omului recent", fapt care explică şi rămânerile în urmă ale mentalităţilor.

L.A.: Îngrădită în rolul ei pe timpul comunismului, Biserica şi-a asumat, după 1990, un fel de rol, poate important, în aplanarea conflictelor şi „liniştirea" spiritelor. Este religiozitatea crescută de la noi o formă de prelucrare a trecutului?

D.G.: Din păcate, nu putem analiza decât retroactiv unele fenomene – crezi că excesul de biserică poate fi semnul unei religiozităţi de profunzime? „Crescută" sună cantitativ şi superficial; s-a pierdut mult din autenticitatea sentimentului religios prin felul cum ne-am repezit să ne punem sub protecţia crucii. Naziştii au făcut la fel, dar ei nu au ponegrit

Scanned with OKEN Scanner

Biserica aşa cum au făcut comuniştii. Biserica noastră este pentru mine una dintre decepţii – ea şi-ar fi salvat spiritul numai prin refuzul absolut al mediatizării ceremoniilor şi al rolului sociopolitic în care s-a implicat. Mentalitatea „capul plecat sabia nu-l taie" nu mai este valabilă în mileiul trei, nu numai pentru că nu mai sunt săbii, ci pentru că fără demnitate sau sentimentul valorii proprii, inclusiv coloană vertebrală, nu ai nici o valoare. Ea şi-a stricat şi mai mult imaginea şifonată de comunism încercând rolul de mediator şi calibrare emoţională a conflictelor, refulându-le şi mai tare prin apelul la „împăciuire", o rezolvare de suprafaţă a tensiunilor profunde, în care am fost şi suntem încă prinşi. Religiozitatea, ca fenomen spiritual, poate fi o formă de „reabilitare" a relaţiei cu divinitatea, stricată de comunism, o compensare, dar şi un efect al nesiguranţei într-o societate care a anulat relaţiile de apartenenţă existente până atunci, nepunând mare lucru în loc. Nu este suficient să-i spui cuiva „Iubeşte-ţi aproapele ca pe tine însuţi" sau „Procedează astfel" – trebuie să-i dai şi o explicaţie de ce să o facă, nu numai să-l emoţionezi. Preoţii au fost întotdeauna recunoscuţi ca fiind şi terapeuţii sufletului, însă ei sunt îngrădiţi de metodă. Omul postdecembrist s-a simţit abandonat, dezorientat, înşelat şi, fiind marcat de un trecut neprelucrat, el nu s-a putut nici integra, nici identifica cu noile valori. A nu te identifica cu societatea în care trăieşti (sau cu reprezentanţii ei) este o dramă şi o tragedie în plan individual, deoarece acest sentiment poate fi conectat la cel al sensului vieţii individuale. Posibilitatea unei compensări a fost oferită, din păcate, de tot felul de credinţe sau secte care au profitat de dizolvarea structurilor comunismului. Cum lipsa clarificărilor menţine „analfabetismul emoţional", iar acesta oferă baza analfabetismului social, individul a fost uşor de manipulat şi a rămas aceeaşi victimă a fricii din trecut, a nesiguranţei zilei de mâine, perpetuată de profitorii haosului şi ai principiului pseudodemocratic *laissez-faire* care l-a făcut posibil.

L.A. : Crezi că acest principiu a fost o intenţie de dirijare prin „nondirijare" ori, pur şi simplu, ne aflăm într-o criză permanentă de idei şi soluţii pentru problemele cu care ne confruntăm ?

D.G. : A trece brusc de la dictatura absolută la democraţia absolută este ca şi cum ai elibera, de la o zi la alta, un condamnat pe viaţă. Orbit de lumină şi nepregătit pentru un asemenea şoc, acesta sau va avea nostalgia închisorii, care-i oferea o anumită siguranţă, sau va rătăci, ca Ulise, o viaţă întreagă, blestemându-şi destinul tragic. Dintr-o altă perspectivă, cum actele umane nu sunt niciodată pure, nici gândirea nu este altfel şi nici nu poate fi curăţată prea uşor de tendinţa „duplicităţii", a demersurilor paralele, aşadar nu putem vorbi niciodată de o singură „intenţie". Fără a intra în analiza intenţionalităţii, a instanţelor cenzurii sau a sentimentelor reprimate, aş atrage atenţia asupra unei intenţionalităţi latent distructive, greu de controlat şi care nu este neapărat conştientă. Făcând abstracţie de intersectările inconştientului cu toate instanţele eului şi dacă vizăm posibilitatea creierului uman de a deschide mai multe planuri, ferestre (*windows*) „în spate", invizibile celorlalţi, ce permit dezvoltarea unor gânduri/strategii paralele cu cele afişate în prim-plan, atunci vom avea o reprezentare psihologică reală a ceea ce se petrece în orice moment cu fiecare dintre noi. Eu consider că această duplicitate (puţin spus duplicitate !), decursă din desfăşurarea unor programe „în spate" şi scuzată prin justificări protecţioniste faţă de imixtiunea celorlalţi în sfera intimă, este, în orice relaţie, semnul unei perversiuni. Orice excurs mental desfăşurat paralel în fantezie şi fără o legătură directă/sinceră cu intenţiile afişate public este semnul duplicităţii cu tentă perversă. Problema trecerii planului doi din spate „în faţă", din latent în manifest este numai una de timp şi împrejurări – putem deveni noi înşine victima acestor dedublări. Noi nu comunicăm toate intenţiile pe care le urmărim atunci când comunicăm, unele nu vrem să fie remarcate de ceilalţi, altele da, dar, în acelaşi timp, nici nu vrem să se observe că nu dorim să fie remarcate. De aceea,

Scanned with OKEN Scanner

„înţelegerea" nu este un scop absolut al limbajului, ci numai unul dintre ele, chiar dacă noi îl postulăm ca fiind cel mai important. Dar şi această postulare este manipulativă în înalt grad.

L.A. : Vrei să spui că suntem nu numai victimele unei politici a haosului cu sistem, ci şi ale capacităţii noastre de a crea lumi paralele fanteziste şi, astfel, victimele propriei perversiuni ?

D.G. : Exact. Din păcate, acesta este adevărul – nu suntem „buni de la natură" şi luptele pe care le desfăşurăm în exteriorul nostru sunt semnul direct al incapacităţii de introspecţie şi rezolvare a conflictelor interne sau a greşelilor de gândire. Tendinţa perversiunii poate fi controlată în plan individual ; aceasta presupune însă o introspecţie sinceră şi a realiza un fel de „curăţenie" interioară sau calibrare a pulsiunilor de tot felul. Un alt aspect este pericolul pe care-l reprezintă trecerea unor accepţii cu efect autodistructiv în inconştient, fapt care poate influenţa, mai devreme sau mai târziu, unele decizii şi alegerea unor piste false sau închise. Orice decizie poate fi privită prin această grilă. Cenzura internă nu este numai un produs al conştiinţei în relaţia cu mediul ; mecanismele de apărare ale integrităţii eului sunt în legătură şi cu limitele neurobiologice de suportabilitate, ele funcţionează independent de voinţa noastră. Tocmai aceste limite ar trebui să fie bine cunoscute, deoarece ele au constituit întotdeauna justificarea în „ultimă instanţă" a măsurilor ordonate social – orice societate pleacă de la o reprezentare a ceea ce ar trebui să fie trebuinţele, interesele şi normalitatea psihologică a individului. Ideologizarea acestei reprezentări a urmat întotdeauna cursul intereselor manipulative, orice sistem sociopolitic s-a bazat, în fond, pe o anumită concepţie psihologică despre om. S-a mers uneori chiar pe o caricatură a lui, sugerându-se permanent defectele de caracter pentru a culpabiliza şi a te simţi plin de imperfecţiuni – de aceea astfel de scheme au fost distructive şi au generat multă suferinţă. Este pervers să promiţi „binele general", pe care nu-l simte nimeni, când fiecare trăieşte dramatic lipsa binelui individual. Unul dintre paradoxurile comunismului era lozinca fericirii şi bogăţiei colective, însă nimeni nu s-a putut identifica cu aşa ceva – un adevăr psihologic simplu, ce ţine de limitele reprezentării unor sentimente la modul abstract.

L.A. : Dacă duplicitatea de care vorbeşti este un procedeu mental permanent, cum putem rezolva problema transparenţei fără a ne dezgoli intimitatea ?

D.G. : Ai atins esenţa problemei şi a răspunde la întrebare înseamnă a evidenţia cel puţin două fenomene de fond legate între ele : frica în general şi cea a dezgolirii intimităţii în special. Dacă filosofii au o *Critică a raţiunii pure* şi o *Critică a raţiunii practice*, primite în dar de la Kant, psihologii nu au încă o „critică a emoţiilor/sentimentelor pure" sau a „gândurilor practico-morale". Noi am perfectat şi dezvoltat aproape la extrem numai psihopatologiile, adică descrierile stărilor care depăşesc „dictatura" normalului statistic, dar pe care, din păcate, nu-l cunoaştem tot aşa de detaliat. Partea negativ-patologică a trezit interesul ştiinţific mai mult decât normalul pe care abia îl putem descrie. De ce am avea nevoie de o asemenea critică ? Pur şi simplu, pentru a avea o reprezentare clară şi mai ales corectă a dimensiunilor noastre intime, spirituale, dacă vrei, şi a recunoaşte că nu suntem aşa de „mari" cum ne place să credem, ceea ce ar însemna dezgolirea unei statuete penibile, un fel de *homunculus ridiculus*. Bineînţeles că orice supraevaluare este ridicolă sau penibilă şi, dacă nu e cazul unui antrenament autosugestiv de depăşire a unei depresii, ea poate trece pe panta alunecoasă a stărilor paranoice atunci când „măsurile" lipsesc. „Mărimea" este dată de sentimentul măsurii şi ele nu sunt într-o relaţie direct proporţională – dar, dacă se pierde măsura, se pierde, mai devreme sau mai târziu, şi mărimea. Noi tindem inconştient la a realiza lucruri mult mai mari decât suntem noi înşine şi, în cazuri de exagerare, acesta este un semn sigur al „micimii" emoţionale, un fel de compensare declanşată şi potenţată apoi de penibilităţile experienţelor proprii. Fiecare dictator a trăit

Scanned with OKEN Scanner

un număr destul de mare de experienţe penibile cu un efect traumatic, iar tot ceea ce ei au încercat să realizeze a fost, în fond, o securizare absolută, ce devine tot mai absurdă, prin încercarea de a exclude orice posibilitate de repetare a situaţiilor penibile. Istoria lor este istoria sentimentelor lor şi aici suntem pe domeniul psihoterapeutului.

L.A. : Apropo de istorie. Se vehiculează ideea că necunoaşterea sau neprelucrarea trecutului poate determina repetarea lui. Este o vorbă a lui Emerson reluată de Churchill. Mai interesantă este cea a lui Iorga : „Cine uită nu merită ! ". Ce crede specialistul în „istoriile" sentimentelor şi emoţiilor individuale ?

D.G. : Spuneam mai devreme că limbajul nu este liber nici de contingenţe şi nici de duplicitate. Afirmaţiile scoase din contextul lor sau despărţite de persoana care le face pot fi contradictorii, absurde sau un nonsens. În replică, iată un gând a lui Kierkegaard : „Din cel ce niciodată nu poate uita, nici nu se va naşte vreodată ceva ! ". Neprelucrarea trecutului nu a determinat niciodată în mod reflex şi repetarea acestuia, care nici n-ar fi o problemă prea mare, întrucât nu se pot repeta decât faze sau secvenţe, ci un lucru mult mai grav : *prelungirea lui.* S-a crezut în psihologie că repetarea este mama învăţăturii ; în psihoterapie ea produce ticuri de gândire şi obsesii. Repetarea unei prostii lasă, se pare, urme cerebrale mai adânci, ceea ce favorizează cumva reluarea ei. Trecutul trebuie reamintit în sensul prelucrării lui, nu al ipostazierii fanatice. Am să enumăr câteva argumente, repere sau condiţii ale prelucrării :

- dacă prelucrarea trecutului este făcută numai de anumite persoane, şi nu de toată lumea, nu-şi atinge niciodată scopul ;
- prelucrarea trebuie să implice o depăşire, să se ţină cont de mentalitatea ţării respective faţă de raportul autocritică-vinovăţie-ruşine ;
- ea poate fi blocată de accesul restrictiv la informaţii sau denaturarea acestora ;
- nu e vorba despre a se lua revanşe sau de a pedepsi persoanele cu un anumit trecut, ci despre a limita prelungirea efectelor unor acţiuni negative asupra generaţiilor viitoare ;
- o gândire revanşardă nu este şi soluţia prelucrării trecutului, însă RDG-ul nu a produs miliardari peste noapte, cum e cazul ţărilor din Europa de Est ;
- spălarea creierului în comunism nu a reuşit şi o spălare a conştiinţelor de vinovăţie ;
- nu trebuie să-ţi justifici niciodată greşelile prin afirmaţii sau gânduri de genul : „Dacă n-o făceam eu, o făcea altcineva" ;
- ea ajută la evitarea nedreptăţilor de orice fel şi a apariţiei naţionalismelor.

În orice societate se pot găsi destui oameni bolnavi psihic sau psihopaţi agresivi care să se ofere cu plăcere să facă „ordine", s-o menţină sau s-o impună, la nevoie, cu forţa, prin declanşarea unor cruciade/mineriade. Ei pot ajunge până acolo încât să pedepsească anumite grupuri de oameni, personalităţi, etnii, folosindu-se de tot felul de discriminări, intimidări, agresiuni verbale, linşaj sau provocându-le dureri, folosind brutalitatea. Dar, dacă o societate sau un guvern permite sau chiar încurajează asemenea manifestări, atunci societatea respectivă este ea însăşi bolnavă. Cine vorbeşte agresiv despre oameni în general, şi nu despre un sistem social nu face decât să proiecteze asupra altora propriile slăbiciuni, generalizându-le şi trecându-le în anonimat.

L.A. : Tind să cred că prelucrarea trecutului este înţeleasă de tine ca un proces individual, nu ca unul legat de sistem, cum afirmă la noi unii comentatori. Care ar fi rezultatul dacă cineva va vorbi despre sine sau îşi va povesti viaţa ?

D.G. : Comunismul a fost un „produs" de masă şi deservit de masele intrate într-o „transă" istorică de autofascinaţie, pierzându-şi pe timpul acestui abandon identitatea. Istoria mea este amestecată cu aceea a istoriilor, miturilor, legendelor şi dramelor culturii

Scanned with OKEN Scanner

în care m-am născut, dar am o identitate doar în măsura în care, formulându-mi povestea vieţii, ştiind ce am fost şi ce sunt, îmi accept vulnerabilitatea, devenind un om. Anamneza pacientului nu-i desfiinţează acestuia existenţa, nici nu-i schimbă identitatea, ci îl ajută să se înţeleagă pe sine acceptându-şi greşelile, s-o redefinească, dar şi s-o depăşească, în sens hegelian, dacă vrei, un fel de „ridicare la un nivel mai înalt", posibil numai în inteior. Din alt punct de vedere, nu vom înţelege niciodată nici comunismul şi nici nazismul dacă nu avem în vedere şi bolile spiritului uman de la sfârşitul secolului al XIX-lea, momentul naşterii psihologiei, psihoterapiei, dar şi a multor teorii ezoteric-ocultiste ale căror victime au fost şi Hitler, şi ţarul Rusiei, şi Stalin, precum şi alţii ca ei. Am avut pe pământ un secol dominat de psihomania paranoică a unor spirite limitate. Crizele psihice ale omenirii continuă astăzi în locurile unde oamenii se ucid reciproc în urma unui delir psihotic religios sau de altă natură. Crima presupune cel puţin o fază psihotică în momentul desfăşurării ei, de sciziune afectivă şi anulare a empatiei. Eu nu mai cred aşa de mult în condiţionările economice sau materiale ale conflictelor mileniului trei, dar asta este o altă poveste. După mine, a vorbi despre „istoria sau voinţa poporului" este o ipocrizie şi o nedreptate faţă de cel care s-a sacrificat pentru ele şi care avea un nume, o identitate, o familie. Numai istoriile individuale sunt istorii adevărate, în rest, sunt concepte abstracte care ascund suferinţa personală. A scrie despre „noi" nu înseamnă a spune mare lucru. Nici un soldat, în nici un război nu a înţeles de ce a trebuit să moară sau să sufere. Chiar dacă el a urmărit, să spunem, un scop de răzbunare personal, o escaladare de tipul „ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte", tot nu a ştiut exact cine a smuls primul „dinte" şi nici de ce s-a întâmplat acest lucru. Din păcate, omenirea se află încă la dispoziţia deciziei unor persoane singulare şi însingurate, ca să nu spun dezechilibrată psihic, care-şi halucinează un viitor ameninţător pentru a justifica agresiunea. Din punctul meu de vedere, nici o schemă ideologică nu poate explica moartea sau suferinţa unui om şi este pervers ca ea să fie justificată prin sentimente patriotice sau strategii de tipul „atacul e cea mai bună apărare". Istoriile nu se repetă cu plăcere, însă incapacitatea noastră de a ne depăşi frica şi faptul că suntem posedaţi de mania jocului puterii le poate prelungi. În concluzie, eu pot aprecia doar istoriile individuale şi, din nefericire, cele din cadrul psihoterapiei nu sunt nici frumoase şi nici simple, dar vindecarea nu poate începe fără analiza trecutului. Dintr-o altă perspectivă, trecutul poate fi sau hulit, sau idealizat, după cum te simţi în prezent – indiferenţa este imposibilă. Apoi sunt două categorii de oameni : cei ce fac istorie şi cei ce se folosesc de ea – primii sunt deja morţi. Apropo de rescrierea istoriei – acum vreo 25 de ani mă distram spunând o anecdotă : „Imaginaţi-vă sărbătoarea din 23 august peste o sută de ani şi că urmaşii urmaşilor noştri, sătui de paradă şi explicaţiile comuniste ale actului de importanţă naţională, o transformă în zi de doliu naţional. Bocetul naţiei devine plin de ocară la adresa înaintaşilor : «Ce prostie aţi făcut alungându-i pe nemţi din ţară!»". Desigur că, povestită, gluma conţinea câteva expresii mai piperate. Pe mine mă bucură că realitatea a fost mai rapidă decât fantezia mea şi a împlinit profeţia mai devreme, ca să o pot trăi. După 1990 s-a anulat sărbătoarea din 23 august – acum se pare că o s-o reluăm, trecând la rescrierea istoriei conform altor interese, şi astfel o ajutăm nu numai să se repete, nu-i aşa ?

L.A. : Dacă o să-ţi cauţi dosarul de la Securitate, fii sigur că există o notiţă cu bancul de care vorbeşti. Desigur, dacă va mai fi găsit. Eu am depus de doi ani o cerere pentru mine şi nimic ! Venind vorba de Securitate, care crezi că a fost rolul ei în afara menţinerii fricii şi culpabilizării ?

D.G. : Rolul primar al unei organizaţii este automenţinerea, chiar dacă dispare ocupaţia iniţială, scopul sau obiectul constituirii ei. Dacă luăm în calcul şi inerţia proceselor sociale, atunci un asemenea organism poate exista artificial şi după dispariţia tuturor

Scanned with OKEN Scanner

conflictelor politico-economice de pe pământ. Este suficient să-şi „facă de lucru" şi, dacă nu mai sunt duşmani externi, îi vom căuta la noi sau în noi – aşadar, se va duce războiul minorităţilor, apoi cel al sectelor, mai mult sau mai puţin ezoterice, şi, în final, se va trece la cel al instituţiilor sau întreprinderilor „incomode", cum s-a procedat cu „Meditaţia Transcendentală". Ca organ al puterii, ea va menţine frica prin metoda secretului păstrat la dosar („Noi ştim ce ai făcut cândva, undeva, cu cineva!") şi una asemănătoare prescripţiei terapeutice denumite „ameninţarea neprecizată", folosită atunci când se vizează rezolvarea unui conflict părinţi-copii. Dacă ameninţi un copil cu o pedeapsă concretă şi precisă, se poate întâmpla ca el să accepte consecinţele stipulate şi să-şi continue rebeliunea. Mult mai dificil de acceptat sunt însă urmările unei pedepse neprecizate, deoarece se pune în funcţiune fantezia negativă şi ea poate depăşi cu mult inventivitatea celui care ameninţă. Secretul pedepsei poate declanşa, în fiecare dintre noi, scenarii de groază şi ele pot fi întreţinute de tot felul de poveşti exagerate. Eu nu minimalizez faptul că Securitatea a făcut oamenii să sufere, însă ea se menţine printr-un mecanism simplu, pe care l-am descris deja atunci când am vorbit despre secret. Nimic nu este mai atractiv decât „secretul" şi, dacă doreşti ca un lucru să aibă valoare, atunci împiedici accesarea lui – cu cât mai multe bariere, cu atât mai multă valoare, chiar dacă iniţial era, poate, vorba despre o informaţie banală. Este un joc care începe să fascineze în adolescenţă şi e legat de fanteziile primelor secrete erotice. Analitic vorbind, noi ne ascundem intimitatea instinctiv, indiferent cât de libertini am fi educaţi – nu includ cazurile patologice de exhibiţionism, narcisism sau histrionism. Securitatea se foloseşte şi de manualul ascuns al perversiunilor noastre intime, exploatând curiozitatea voyeuristă a unei societăţi de tip *Big Brother*. Cred că ai observat deja mecanismul unei psihologii ieftine, a tipului care se uită pe „gaura cheii", incapabil de sentimente proprii, sau a amatorului de filosofie mărginită. Am citit că Securitatea s-a ocupat chiar de bârfe erotice şi s-a folosit de slăbiciuni sexuale pentru a şantaja anumite persoane. Concret, ea a fost şi este un mecanism de întreţinere a unui complex de vinovăţie, de a fi făcut sau a nu fi făcut ceva, de a nu fi fost suficient de loial, şi a cărei transparenţă este blocată din motivele arătate. Dacă se va produce deconspirarea ei, vom obţine reacţia prichindelului dintr-un basm de Andersen: „Împăratul e gol!". Regimurile actuale din fostele ţări comuniste au încă sindromul spionitei, produs de mentalitatea „războiului rece" şi a păstrării secretului în sine. Psihologic vorbind, conspirativitatea păstrării secretelor este înrudită cu teoriile actuale ale „conjuraţiilor" despre tot felul de „aranjamente mondiale" care ne vor, chipurile, răul, un sindrom îngrijorător de răspândit la noi şi la care m-am mai referit. Este suficient să se piardă o calificare la fotbal pentru ca naţia română să declanşeze delirul „conjuraţiilor" europene sau ale altor minorităţi împotriva sa; dar şi sărăcia prelungită te determină la tot felul de compensaţii ale sentimentului de inferioritate sau iraţionalisme de justificare a ei. Comunismul nu a reuşit să depăşească mentalitatea conspirativă şi moralitatea dublă, iar această moştenire trebuie abandonată definitiv.

L.A.: După evenimentele din 11 septembrie s-a produs pe plan internaţional o reînviere a teoriilor conjuraţiilor şi chiar ar fi interesant de comentat, întrucât şi comunismul propaga tot felul de scenarii cu „ameninţările puterilor străine". Este o schemă care a cam prins la public, chiar la foarte mulţi intelectuali – cum se explică acest lucru?

D.G.: Să lămurim mai întâi un paradox: esenţa oricărei teorii este de a explica efectele unui eveniment care s-a produs, eventual, sub ochii noştri, prin presupuse cauze declanşatoare ce ne sunt invizibile. Teoria pune aşadar într-o relaţie cauzală abstractă evenimente şi fapte ce nu pot fi şi „dovedite" strict prin probe palpabile. Europa a iubit întotdeauna misterele, iar legendele sunt o constantă a istoriei Occidentului de la Evul Mediu încoace –

Scanned with OKEN Scanner

dar şi grecii au fost mari creatori de legende. Vracii, vrăjitoarele, francmasonii, comuniştii, serviciile secrete sau teoreticienii conspiraţiilor, deşi pornesc de la interese uneori diametral opuse, au aceeaşi concepţie privind unele evenimente singulare: o tragedie umană de proporţii trebuie să aibă o explicaţie de aceleaşi dimensiuni – sau, altfel spus, cu cât un eveniment este mai nefericit, cu atât mai mult el trebuie să fie opera „lor". Spre deosebire de profeţii apocalipsei, teoreticienii conspiraţiilor mondiale îşi desfăşoară amocul explicativ *post factum*. În contrast cu explicaţiile raţionale sau ştiinţifice, care lasă, de regulă, loc liber îndoielilor, accidentelor şi unor rezultate contradictorii, chiar paradoxale, aceste teorii oferă demonstraţii justificative ce exclud întâmplarea, variantele probabile şi relativitatea. Eu nu vreau să reamintesc rezultatele experimentelor sociologice din anii '70, când se prezentau spre apreciere două relatări, reuşind să se demonstreze tendinţe majoritare de a identifica povestea născocită ca fiind adevărată şi pe cea reală ca fiind falsă. Comuniştii au priceput repede această „tendinţă" de a se aprecia coerenţa unei relatări ca fiind mai adevărată decât realitatea şi ne-au bombardat permanent cu „scenarii" aranjate plauzibil. Am văzut recent filmul *Filantropica* şi mesajul lui vizează exact acest fenomen: „povestea" determină credibilitatea şi reacţia empatică de solidarizare cu cel lovit de soartă. Metoda folosită e identică cu ceea ce spuneam mai înainte despre şperaclul care se potriveşte şi deschide uşa, deşi nu este exact. Conspirologii iau evenimentele neclare ale „accidentului" şi afirmă categoric: „Aceasta nu se poate întâmpla sau nu este adevărat" şi – culmea! – nimeni nu se îndoieşte de acest lucru. Eu cred că abuzul de mass-media face ca spiritul critic să scadă foarte mult: totul este servit gata „preparat", consumatorii nu trebuie decât să înghită produsele oferite. Pasivitatea receptării din epoca digitalizării şi mai ales posibilitatea păstrării în memoriile calculatoarelor a unor informaţii exhaustive fac posibile comparaţii neaşteptate între detalii negândite (a nu se uita problemele noastre de memorie!) care te şochează ulterior prin precizia prezentării, dar şi prin punerea în relaţie a unor evenimente fără legătură între ele. Absurdul situaţiei este la fel de greu de sesizat ca şi în cazul unui pacient maniacal, care îţi oferă o analiză atât de minuţios pregătită şi o spune cu atâta convingere, încât, dacă nu ştii că are paranoia, o crezi fără rezerve. La nivel macrosocial, lipsa de transparenţă a unor măsuri politico-militare şi a informaţiilor „secrete" ce le-ar „justifica", dar şi declaraţiile vagi sau strategiile de tipul „duşmanul duşmanului meu este aliatul meu" au alimentat paradoxul suspiciunii latente care, fiind o stare foarte labilă, trece brusc de la incertitudinea insuportabilă la siguranţa extremă de tipul: *Suntem singurii posesori ai adevărului absolut!* – şi aşa se alunecă de la mania persecuţiei a complexului de inferioritate la o formă de superioritate paranoică. Nu-ţi sugerează acest mecanism modalitatea naşterii dictatorilor? Un alt paradox este conţinut şi de faptul că astfel de personalităţi structurate antisocial ajung să conducă o societate! În concluzie, conspirologii ne vând poveştile pe care suntem pregătiţi să le credem şi subiectele secolului XX au rămas la fel de fertile ca la începutul lor: împuşcarea lui J.F. Kennedy, Elvis „trăieşte", „lichidarea" prinţesei Diana, „sinuciderea" lui Marilyn Monroe, aterizarea americanilor pe Lună aranjată pe platourile de filmare, lansarea virusului SIDA de Stasi, atentatul de la 11 septembrie pus la cale de CIA etc.

L.A.: La începutul anilor '80, propaganda lansase la noi ameninţarea bombei cu neutroni şi demonstraţiile de protest au cuprins atunci toată România. Îmi amintesc că la TVR se dădeau interviuri cu reacţiile populaţiei şi nu pot uita răspunsul unei bătrâne de la ţară: „Dacă americanii n-au ce mânca, le dăm noi, maică, să nu mai dea bomba!" – asta pe timpul când noi stăteam la cozi şi aveam cartele la alimente! Atât a înţeles românul şi, fără să vreau, mă urmăreşte gândul că unele „scenarii" de la noi sunt făcute parcă de un psihosociolog rătăcit prin sistemele politice şi care, din păcate, nu a mai fost la reciclare de decenii!

Scanned with OKEN Scanner

D.G. : De ce nu? Puterea lasă să se înţeleagă întotdeauna numai lucrurile ce o servesc, dar şi noi tindem să credem în ideile conspiraţiei unor „specialişti" dezorientaţi profesional ori care servesc anumite „intenţii". După procedurile cu examenul psihologic la profesori şi listele de incompatibilităţi psihice cu funcţia de cadru didactic, despre care noi am mai publicat, se pare că există o tendinţă de a folosi nedeontologic ştiinţele umane. Nu este aceasta o dovadă că puterea sau „importanţa" schimbă caracterul oricui? Puterea umple cel mai bine sentimentul de gol, inutilitate, anonimat, neputinţă, compensează ineficienţa şi absenţa autenticităţii personale. A folosi psihologia împotriva omului înseamnă a abuza şi denatura spiritul ei – cei care gândesc astfel încetează să mai aparţină ştiinţelor umane. Grav nu este faptul că unii încearcă să explice vizibilul prin construcţii invizibile delirante, ci acela că noi îi credem sau suntem abandonaţi să-i credem!

L.A. : Este trecutul totuşi utilizabil la ceva ? De ce avem nevoie de prelucrarea trecutului ?

D.G. : Avem nevoie de el, dar nu în sensul de a învăţa din greşelile făcute : a-ţi recunoaşte greşelile nu te face mai deştept, chiar s-ar putea să te întărească în convingerea negativă că eşti incurabil şi nu ai nici o şansă sau chiar „istoria ţi-a dovedit" că nu ai nici una. Trecutul nu ne dă automat şi soluţiile cele mai bune, mai ales dacă nu învăţăm să gândim sau nu ne schimbăm mentalitatea. Este vorba, în primul rând, despre preluarea unor responsabilităţi, dezvoltarea spiritului moral şi a empatiei faţă de suferinţa provocată altora prin greşelile noastre. Maturizarea socială are doar un singur indicator şi acesta nu este inteligenţa, ci empatia, capacitatea de rezonanţă emoţională la mediu. Apoi, şi pentru faptul că renegarea realităţii duce la pierderea simţului realităţii, ceea ce destabilizează psihicul cel mai puternic. Absenţa empatizării şi practica renegării sunt periculoase pentru sănătatea psihică individuală, dar şi pentru mentalitatea unei naţiuni. Problema cea mai delicată este fenomenul cronicizării, după atâtea decenii de mistificări ale realităţii, precum şi a „dovezilor de carton" acumulate între timp : creierul are nevoie permanent de justificări şi poate accepta dovezi chiar dacă ele nu sunt reale ; el nu suportă prea mult tensiunea inexplicării. Creierul interesat – al unui maniac, de exemplu – este în argumentaţia sa mult mai convingător şi mai consecvent decât oricare altul ; noi nu avem, de regulă, gândurile puse ca pe sârmă la îndemână, ordonate sau ierarhizate precis pentru a-l putea combate cu precizie. Prelucrarea trecutului nu înseamnă urmărirea juridică sau punerea la zid a persoanelor care au greşit, adică tot aşa cum comuniştii i-au „prelucrat" pe adversari sau pe cei pe care şi i-au reprezentat în delir că le-ar fi duşmani. Este vorba, în primul rând, despre eliberarea de structurile de gândire vicioase de atunci, despre salvarea conştiinţei morale/etice, excluzând defăimarea personală, bănuiala sau calomnia. Prelucrarea trecutului este problema adevărului despre noi şi a salvării spiritului unei naţiuni. Un alt paradox al adevărului social este faptul că şi ceea ce nu e „adevărat" acoperă un domeniu al realităţii, „există", la fel de real ca şi ceea ce este adevărat – aşadar, şi neadevărul e un adevăr prin faptul că „există". Fiind, de regulă, o interpretare umană, depinde de criteriul ales de „cineva" şi de calitatea morală a acestuia – natura nu face asemenea diferenţieri între obiectele ei. Diferenţierile le „remarcăm", de regulă, doar dacă ne sunt utile sau suntem pregătiţi cognitiv pentru a le percepe şi, din acest punct de vedere, ele pot fi „deranjate" de noi sau aranjate astfel încât să încapă în „patul cerebral" al fiecăruia – la nevoie, producem şi „halucinaţii" relaţionale inexistente în realitate, dar care pot deveni o realitate. Dacă ai foarte multe probleme şi contradicţiile te sufocă, nu-ţi rămâne decât soluţia să faci abstracţie de ele sau să-ţi iei „lumea în cap", răsturnând raporturile. Raţiunea şi dreptatea unuia singur sunt, în fond, o nebunie, dar dacă sunt coerente sau paranoice, se pot impune celorlalte raţiuni, subordonând normalitatea. Parafrazându-l pe Hermann Hesse, putem spune că liniştea sufletească nu mai poate fi dată, în aceste condiţii, decât de oglindirea cerului pe pământ, un alt răspuns la religiozitatea de care discutam.

Scanned with OKEN Scanner

L.A. : Ce poţi spune în final despre rolul psihologiei în prelucrarea trecutului ?

D.G. : Nietzsche şi Freud au prezis, poate puţin cam exagerat, că, în viitor, nu istoria va fi regina ştiinţelor, ci psihologia, iar ştiinţa istoriei sau a religiei va fi înlocuită de psihologia maselor. Istoria ar fi atunci anamneza nevrozelor şi obsesiilor noastre, iar psihopatologia, prin descrierile ei, ar oferi cadrele psihologiei individuale şi evitarea riscurilor de îmbolnăvire. Este adevărat că istoria omenirii e romanul căutării începutului spiritului în natură şi a soluţiilor colective de supravieţuire. În momentul venirii nazismului la putere, de exemplu, mari psihanalişti precum Reich, Fromm, Broch şi chiar Adorno s-au preocupat de psihologia maselor, pentru a-şi lămuri fenomenul atât lor, cât şi contemporaneităţii. S-a produs atunci o intersectare de tipul „viaţa imită arta", respectiv ştiinţa, în cazul nostru, între scrierile psihanaliştilor şi metodele pe care, tot mai mult, Hitler şi Goebbels le dezvoltau pe baza lecturilor din aceşti autori. Pe măsură ce-i citeau, cei doi se simţeau confirmaţi de „ştiinţă" şi îşi perfecţionau metodele, inclusiv discursurile, devenind din ce în ce mai „conturaţi" şi mai siguri. Hitler adora geniile şi-a fost foarte încântat de descrierile psihologice ale personalităţii sale şi sugestiile date, „însuşindu-şi" trăsăturile care i-au plăcut. El fusese în tinereţe influenţat de ocultismul „cosmicilor" („Ordinul Noului Templu", întemeiat de un fost călugăr cu vederi ariene, autointitulat „Baronul Lancz") şi s-a identificat cu psihologia servită de analişti, devenind mai Hitler decât era, căpătând accentele care-i lipseau personalităţii sale fără culoare. Nu de puţine ori am pacienţi care vor de la mine o „psihologie" cu care să se identifice, o tendinţă firească de a umple golul sufletesc. Echilibrul individual este însă dat de renunţare, iar Goethe spunea subtil că, de fapt, „se posedă cu adevărat numai ceea ce se poate renunţa".

L.A. : Ultima întrebare : cum ai perceput prelucrarea şi modul în care noi ne-am despărţit de comunism ?

D.G. : Am citit *Paradigma feminină a României* şi sunt de acord cu „românismele sau românizarea", dar şi cu feminizarea caracterului naţional demonstrată de tine – însă nu cred că neapărat o „masculinizare" prost înţeleasă este soluţia. Până şi comunismul era „românesc", iar despărţirea, declanşată prin pseudoprocesul din decembrie, a urmat felul nostru aparte de a rezolva problemele, mai bine zis, de a le încurca definitiv. O metodă preluată de la Stalin, care a reuşit să „încurce" pentru 50 de ani Europa prin divizarea ei. Ea nu a fost, oricum, una europeană, însă nici una care să fie pe calapodul spiritului românesc. Dar care este acest spirit sau, mai bine, care a fost? Şi unde l-am pierdut, dacă l-am avut? Ce s-a întâmplat cu spiritul strămoşilor şi cu emoţiile noastre? De când a devenit spiritul nostru unul negativ, de tip Dracula? De câte decenii sau secole ne despărţim la modul „fals" de conducători? De ce numai România s-a despărţit astfel de comunism? De ce dovedim oscilaţii sentimentale imprevizibile sau trădăm parteneriate? Sunt urmele greşelilor anterioare aşa de adânci în spiritul nostru naţional, încât nu putem face altfel decât să cădem în aceleaşi abisuri ontologice? În concluzie, noi ne-am despărţit de comunism tot aşa cum l-am început, printr-o crimă. Analiza despărţirii noastre finale este analiza crimei şi a trezirii bruşte din hipnoza prelungită a unui spirit adormit şi dezorientat. Analitic vorbind, orice crimă împotriva unei autorităţi este repetarea celei originare prin care ne-am ucis tatăl real sau pe cel din ceruri, răzbunând alungarea din Paradis sau neîmplinirea promisiunilor redării Paradisului făcute de comunişti. Un alt aspect este conţinut de realizarea conformităţii masei populare şi egalizarea spiritelor printr-o identificare absolută, ce presupunea un proces de dizolvare a identităţii *eului* individual în *el/noi* impersonal. Conflictul latent al lipsei tot mai accentuate de autenticitate a *eului*, face posibilă crima, desigur, într-o fază de criză a supravieţuirii, dar şi pentru că *eul* simte că „dublura" sa îi refuză iluzia trecerii în absolutul istoriei, a propriei identităţi. *El* devine tot

Scanned with OKEN Scanner

mai mare şi *eul* este ameninţat cu dispariţia. Crima devine astfel un act disperat al dorinţei de „re-naştere", trăit concomitent cu decesul „părinţilor" originari. Însă o re-naştere la modul fals, cu un act fals şi falsificat, cu urmări la fel de false şi alte falsificări în lanţ, ne întoarce la problema adevărului şi putem afirma nu numai că „nu există viaţă adevărată în falsificare" (Adorno), dar şi că falsificarea distruge orice încercare de viaţă adevărată.

L.A. : Ultima precizare : modul tău de a răspunde la întrebări depăşeşte o viziune strict psihoterapeutică.

D.G. : Prima mea iubire a fost psihosociologia ; psihologia clinică şi psihoterapia m-au „întreţinut" – nu poţi trăi numai din iubiri ! Gregory Bateson a spus-o cel mai bine : „Dacă vrem să înţelegem ceva din spiritul uman, atunci va trebui să avem întotdeauna în vedere faptul că ne aflăm în faţa unor procese circulare desăvârşite".

L.A. : Epilog – dacă nu aş şti nimic despre tine, aş putea comenta cam aşa : ia te uită cine vorbeşte despre comunism, unul care i-a întors spatele ! D.G. a fost însă anchetat şi arestat în decembrie 1983 pentru 40 de zile, chiar trimis spre a fi umilit în închisoarea din Mândreşti, satul său natal. Despre o anumită „trăire" tocmai a vorbit, fără a o numi direct. El este de părere că nu întotdeauna propoziţiile reuşesc să exprime dimensiunile unor emoţii, structura prelucrării acestora şi argumentele sale fiind conţinute tocmai în conversaţia noastră. Această conversaţie a fost terapia sa cognitivă şi despărţirea de „colectiv".

Scanned with OKEN Scanner

30 lei

Psihologie aplicată

au apărut:

Vasile Pavelcu – *Elogiul prostiei*
Adrian Neculau – *Memoria pierdută. Eseuri de psihosociologia schimbării*
Adrian Neculau, Gilles Ferréol (coord.) – *Aspecte psihosociale ale sărăciei*
Camelia Beciu – *Politica discursivă. Practici politice într-o campanie electorală*
Jean Claude Rouchy – *Grupul – spaţiu analitic. Observaţie şi teorie*
Adrian Neculau (coord.) – *Noi şi Europa*
Aurora Liiceanu – *Rănile memoriei. Nucşoara şi rezistenţa din munţi*
Luminiţa Mihaela Iacob – *Etnopsihologie şi imagologie*
Gilles Ferréol, Adrian Neculau (coord.) – *Violenţa. Aspecte psihosociale*
Tiberiu Rudică, Daniela Costea – *Psihologia omului în proverbe. Peste 700 de proverbe comentate*
Adrian Neculau (coord.) – *Viaţa cotidiană în comunism*

www.polirom.ro

Redactor: Cezar Petrilă
Coperta: Ionuţ Broştianu
Tehnoredactor: Ioana Mariniuc

Bun de tipar: octombrie 2004. Apărut: 2004
Editura Polirom, B-dul Carol I, nr. 4 • P.O. Box 266, 700506, Iaşi
Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33; O.P. 37 • P.O. Box 1-728,
030174, Bucureşti; Tel.: (021) 313.89.78, E-mail: polirom@dnt.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax: (021) 212.22.50, (021) 212.29.27, E-mail: lumina-lex@fx.ro

Scanned with OKEN Scanner

Volum coordonat de

Adrian Neculau

VIAȚA COTIDIANĂ ÎN COMUNISM

Tratată din perspectivă psihosociologică, viaţa cotidiană din perioada dictaturii comuniste nu-şi pierde caracterul teribil, nu este mai puţin tristă, însă devine mai *de înţeles*, explicabilă. Demersul volumului coordonat de Adrian Neculau, la care colaborează nume importante ale psihologiei, sociologiei, dar şi ale vieţii culturale româneşti, devine astfel cu atât mai interesant, el oferind răspunsuri pe care, de multe ori, nici măcar nu le-am intuit.

Între descriere şi analiză. Repere ale unei istorii sociale a vieţii cotidiene în comunism (Alexandru-Florin Platon) • Manipularea contextului şi controlul reprezentărilor sociale (Adrian Neculau) • Viaţa universitară în comunism (Andrei Cosmovici) • Frica de zi cu zi (Radu Clit) • Cotidianul comunist (Aurora Liiceanu) • Memorie şi uitare a comunismului la intelectualii francezi (Gilles Ferréol) • Instituţia colocatarilor (Tatiana Slama-Cazacu) • Oficializarea reprezentării private a propriei vieţi (Septimiu Chelcea) • Informatorul de lângă noi (Germina Nagâţ) • Cenzura noastră cea de toate zilele (Liviu Antonesei) • Indiferenţa nu este obligatorie (Laurenţiu Şoitu) • Cultura penuriei (Liviu Chelcea, Puiu Lăţea) • Avatarurile cozii în sistemul de tip sovietic (Dan Lungu) • Cozi şi oameni de rând în anii '80 (Paul Cernat) • „Mici defecţiuni": 1977, 1987 (Ruxandra Cesereanu) • Interzicerea avorturilor (1966-1989) ca fapt de memorie socială (Lavinia Betea) • Aspecte ale vieţii cotidiene şi strategii de adaptare după eliberarea din detenţia politică până în 1989 (Dana Bichescu) • Memoria represiunii politice din perioada comunistă (George Florian Macarie)

EDITURA POLIROM
www.polirom.ro

ISBN 973-681-766-0
9 789736 817663

Scanned with OKEN Scanner